

העורך: דוד פרישמאן המוציא: אברהם יוסף שטיבל

יוצאת ארבע פעמים בשנה

ניסן — סיון תר״ף

ספר שביעי

וַרשה, תר״ף

תֹּכן הענינים

ספורים:

מירחי קדם, צפונות ואגדות — — מאת בִּן גריון — — — — — — 7
כלאחר־יד, בדיות ולא בדיות — — „ ד. שמעונוביץ — — — — 77
דברי־הבאי: א. ד"ר ש. ברזל־עשת — „ ח. ש. בן־אברם — — — — 103
גלות, פואימה דרמתית — — — — „ ש. גילברט — — — — — 135

תרגומים:

אספי פרי — — מאת רבינדרא־נת טאגורי, תרגום ד. פרישמאן — 161

מאמרים:

ספרי־היסטוריה: א. ספר יהושע — מאת ד"ר ש. ברנפלד — — — — 267
החדר, תכונתו ושיטתו — — — „ א. מ. ליפשיץ — — — — — 294
מפתח לספר ה„זהר" — — — „ הלל צייטלין — — — — 353
הנשמה העליונה — — — — „ ר. וו. אֶמרסון — — — — 369

שירים:

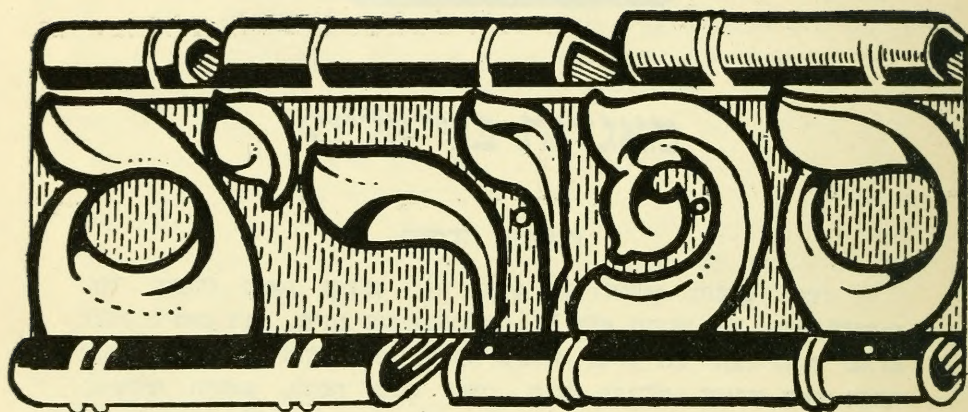
משא דור, א—ח — — — — — מאת יעקב כהן — — — — — 389
שירים — — — — — — „ ד. שמעונוביץ — — — — 408
נגהות, א—ה — — — — — „ מ. מ. פוליַקביץ — — — — 432
שירים — — — — — — „ ש. הַלקין — — — — — 437

בקרת:

שלום הכהן — — — — — — מאת פ. לַחובר — — — — — 443
„התרמית הגדולה" — — — — „ נפתלי בן שמואל — — — 459
יצחק יהודה גולדציהר — — — „ ד"ר י. נ. שמחוני — — — 470

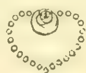
„HATKUFA“ □ □ □ □ □ □ □
KWARTALNIK LITERACKI, III (VII)
REDAKTOR: D. FRYSZMAN □ □ □
□ □ □ WYDAWNICTWO-SZTYBEL
WARSZAWA, 1920 □ □ □ □ □ □

○ ○ ◦ ◦ DRUKARNIA „VERSAL“
WARSZAWA, RYMARSKA 7. ◦ ○ ○

רשימות:

מתקופה לתקופה — — — — — מאת מבקר — — — — — — — — 489
אנשים — ד״ר ש. ברנפלד — — „ נ. ב. ש. — — — — — — — 497
„ א. שטיינמאן — — — „ פ. ל. — — — — — — — 500
„ א. קלטשקא — — — — „ ל—ר — — — — — — — 501
ביבליוגרפיה — ספרים חדשים בבקרת־המקרא —
„ י. נ. ש. — — — — — — 502
„ י. ד. ברקוביץ — „ספורים״ „ ד. א. פרידמאן — — — 511
„ „הרפואה״ — — — — „ ד״ר ז. ביחובסקי — — — 512

מירחי קדם

צפונות ואגדות

מאת בן גריון

I

מאגדות בני־אלים

א

המעטת הדמות

כשתי ערֵבות מֻנחות זו על־גבי זו נדבקו האפס וההויה יחד; ומהחלל אשר בין שניהם פלס לו מחַיב־המציאות נתיב. נפח באפיו, ובכל מרחבי התהו ובהו עלו גלים. הושיט היוצר שתי זרועותיו, ועליהן כתֹבת־קעקע באש שחורה על־גבי לבנה, וישם עבים רכובו. ממזרח וממערב, מצפון ומדרום יצאו רוחות סוערות ותתנגשנה ותגברנה חילים. בוקע האור מתוך החשך, נקוו המים, איי־אדמה וגושי־עפר כהרים נשאים התגלגלו ממעמקי עמקים וצָפו על־פני השטח. גבול שָׂם המכונן למשברי הים, בל יכסו את מגרשי הישוב, ועלו שני תנינים גדולים ונוראים, פתחו את לועם והמליטו המון ביצים; ויצא מהן כל חי למינהו ממעל ומתחת, וכלם עינים אין להם ואין אזן שומעת וגם אין פֶה להם משמיע קול. אין אב מכיר בבנו, אין נולד נוהה אחרי מוליד. יחיד הבורא בעולמו, והוא מקשיב ומאזין. נפנה כה וכה ואין בריה רצויה לו; אין משתַחוה לפניו ואף אין רֵע להתרועע. ותמלא נפשו העיפה בדידות אין־קֵץ. דומיה אֻימה מסביב, עוד אין חַיִץ בין יום ובין לילה.

עבר מועד ומועדים. ויהי במועד הששי נסגרו שמורות עיני היוצר. והוא יושב על שן סלע רחב ומקֻרה עליותיו. והנה צלע אחת נעקרה ממנו. ייבן אותה ויקיפה בשר; ועל הבשר שָׂם עור ויאמר: אעשה בריה בעלת־רוח כמוני ולא אלך ערירי. קשטה ככלה, כחלה ויעדֶהָ בהוד נורא; וירד מעל האבנָים – והנה שגל נצבת לימינו ויפיה מבהיק ומבהיל עליונים ותחתונים. מרשֶׁם קרני־הודה נפקחו חושי־ראיה בכל בשר, ומנגינת היום

במצרו: והיה כאשר ירד האחד יעלה השני ואת אשר יְבָרך היום יקלל הלילה, וַתְּכל הסבה הראשונה לדבר ותשקע בתוך ענן אין־סוף וימלא היקום יגון אין־קץ.

ויהי היום והנה שני בני־האֵלים בשדה. ויאמר הבכור אל אחיו: למדני־נא את מלאכתך ואדע משלך. ענה אחיו ואמר: הורני גם אתה מה שהפקידו בידך. השיב הראשון ואמר: כדבריך אעשה. וילמדהו השני בתֻמו את כל נתיבות היום ואת דבר פלאי הבריאה מעלות השחר ויפתח לו כל שערי־יה. ויהי ככלותו להורות, תפשהו שר־הזעם בערפו, רצץ ראשו אל הסלע ויהרגהו נפש. ותזעק האדמה מצער ומעלבון.

ויהי בבֹקר ותפקח למכה־אחיו עין שניה, והוא רואה בה מה שלא ראה בראשונה. אבל זו נוטה לכאן וזו נוטה לכאן; נפלג לבבו לשתי ממלכות. ויכבד עליו משא הדעת עם משא העון יחד ויכרע גם הוא...

ד

מתהו לישוב

את פני הארץ תהומות יכסו ועננֵי־אפל פרושים על־פני־כל. עֵרוב המינים והנמצאים. פרֻץ בכל הרקיע הפוך מכל עבריו. אין שתוף הכחות ואין מנוֹח לכל רגל חי ושורץ. ונלחמה ההויה עם האפס, היש עם האין. ורוח נֹח, ראשון לבני משפחת האֵלים, מרחפת מעל, והוא חושב את דרכו. ויקָרה במים ביתו וגם תחתִּיים, שנִיים ושלִישים עשה, ויאסף סביבו מכל חי למינהו ויטע מכל עֵץ־מאכל על מקום משכנו בראש ההרים. ונראית הקשת ממעל, והיתה לו לאות ברית ולזרעו אשר באו אחריו. זרחה השמש, נראו ראשי ארזי לבנון. נוסדה תבל על מכוניה, בַּל תמוט לעולם. ליבשה נקרא ארץ, ולמקוה־המים — יַמים. ובאו ימי זרע וקציר, קֹר וחֹם וקיץ וחֹרף, ויהי היום ליום והלילה ללילה, לא ישֻׁנו ארחם.

נֹח החל להיות גבּוֹר בארץ. ותהי ראשית ממלכתו נחלת בני־האדם. ומאלה נפרדו כל משפחות האדמה. איש ללשונו ולגזעו.

II

אותות ומועדים

א

שתי רְשֻיות

בראשית היו חלקי המציאות קרועים, שבורים ונהפכים, תהו ואי־סדרים בם וכלם משְקעים בים של חשך ממלא את כל החלל למעלה ולמטה, גם אין פִּנה אחת, שלא חדר שם האפל. עב הענן פושט חלוק

נשמעה בכל אפסי תבל ומלֹאה. ויחמוד האמן את מעשי ידיו. הלך וישב לו עם יצירת־כפיו תחת עץ עושה־פרי וימינו תחבקנה. קול ה׳ בהדר! קול ה׳ בגֹבה! העלו התנינים ראשיהם ויתנגחו יחד מרֹב תשוקה וחמדה. גם המאור הגדול והמאור הקטן סובבים והולכים. התגעש העולם. הומה כל יצור, שואג כל נמצא. בקש אלהים לתלש את העץ ולהכות בו כבשוט על־פני המים הַגֵּאים, וכחוֹ אין אתו. אפסה ממשלת אין־סוף ויהי לבן־האדם. — — —

ב

שבתון

ביום אחד ברא אלהים ארץ ושמים; וַיַּמטר ממעל ויצמח עשב מתחת. ויקרא שֵׁמות לכל בהמה, חיה ועוף ויאמר להם: פרו ורבו ומלאו את היכלי שבניתי למרחב. כה עמד העולם ששה ימים, ערב ויום, ערב ויום. ויהי לפנות ערב יום השביעי התקדרו השמים בעבי גפרית, ואש מתלקחת אחזה בארבע פנות העולם ועלה הכל בלהב. נהרסה הבריאה וכל אשר בה. נהפך הכל לאפס כבימי תהו ובהו. עולם־ההויה קַים רק ששה ימים, ויום השביעי יום חרם גמור, יום שבת שבתון לה׳! בונה אלהים עולם אחרי עולם ומַחריבו בכל־פעם, בבֹא יום השמִטה והכליון. במִפלא ממנו לא נדרש!

ויהי כי נברא העולם הששי, אמר יוצר־הכל: קַצתי בנפשי לבנות ולהרות, לבנות ולמהר להרוס ועמלי אך לימי מספר הוא. אאריך את ימי העולם לאלף שנה, אלף שנה ליום, אלף ליום, ועמד עולם זה ששה אלפי שנה, ואך באלף השביעי אחריבו ואקַים בו מצות השמִטה, כי זה שמי וזה זכרי. — ידעו בני שבטי הארץ, כי קֵץ הושׂם לחיי הבריאה ושבשנת השמִטה הקבועה ישבּוֹת כל חי ויאפס כל בשר, ואז תעקרנה הנטיעות ויכבו המאורות וימח כל היקום. והיה להם יום השבת, שבו יַשבּית אלהים את כל אשר עשה, ליום אֵבל, ליום צום ועִנוי־נפש נורא. איש לא יצא ממקומו ולא יבערו ביום ההוא אש בכל מושבותיהם...

ג

אנשי השם

אלפי דורות ושָׁנים אין־מספר היה אבי כל הסבּוֹת רועה שבטי ברואיו, ביום אכלוֹ חֹרב וקרח בלילה. צרכי הנמצאים מְרֻבים וכל־אחד מחפש את דרכו. ויהי כי נלאה נשׂא את הסבל הרב, ורוחו שאף לעקור קַוי גבוליו ולצלול שוב בחלל־ההויה ולהתאחד עם חלקי הַיֵּש, קרא לשני יוצאי חלציו, — המה הגבורים אנשי השם, — ולכל־אחד אך עין אחת זקופה במצחו, וינחל להם את מרחבי העולם, לצעיר נתן ממשלת היום והאור ולבכור נתן ממשלת הלילה וכל אפסי הליל. זה עומד במצָרו וזה עומד

הראשונה והנה באו ימי השיטה השניה. התחילו הכרובים והאופנים, החיות והמשרתים לבכות וליַלֵּל ואמרו: אדון עולמים! למה הוצאת אותנו ממדת קורת־רוח, שהיינו שרוים בתוכה, וגזלת את מנוחתנו? קרעת את חלל־הנצח ובנית לך בנין בן תכלה וקץ, כֻּלנו היינו סיעת בני־מלכים באין עבדים, ועתה עלינו להשגיח על יושבי מטה ולעמוד על המשמר. אמר אלהים: לא מחשבותיכם מחשבותי. אני עושה חקיקות באין־הסוף ואחלק את ההכל ושוב ישתתף החלק בההכל. בראתי עולם תחתון ואני נוטל את שכרי ואני קובע שוב בכסא־כבודי פני אָדם ופני אריה, פני שור ופני נשר. יונק העולם החדש מעולמנו והוא חוזר ומשפיע ומאיר ממטה למעלה. אמרו המלאכים: שמא תזוח דעתם עליהם וימרדו בנו ויבואו ויטלו את מתנותיהם? מיד לקח אלהים גויל ודיו, כתב את הדבר וחתם.

ד

הטבעת

בטרם נברא העולם ונתגלמו מעשי היצירה היה אלהים יה־צבאות מהלך על כנפי רוח ומרחף על־פני חלל המציאות וארבעה מאורות של אש מתלקחים לפניו, הלא הם: אש זהורה, אש הדורה, אש אדמה ואש לבנה. האש הזהורה פניה נוטים למזרח, אש הדורה פניה כנגד מערב, האדמה פניה כנגד צפון, הלבנה כנגד דרום. מנוחה שאננה ממעל וכל החמר מתחת מלא מים במים, גל נכנס לגל, נחשול בנחשול, סופה באה בתוך סופה, סערה בתוך סערה וגעש בתוך געש. נתן יי את קולו עֹז, עמד בכח כגִבּור, גער במשברי המים וברחו לפניו; ימינו יסדה ארץ וברוח פיו טפח שמים. קרא לכל אחד ואחד ויסדו במקומו, קשר כנפי שמים בגבול ארץ, עשה סֻלמות בין יסודי רקיע ובין יסודי חלד, בנה מעונות למעלה וחתר תהומות למטה, הכל עשה וסדר זה לעֻמת זה וזה בצד זה, שפך את ממשלתו על כֻּלם וחתם הכל בטבעתו, חרות עליה השם אהיה אשר אהיה.

ה

אלף ושלשה

לפני ברא יי אלהים־צבאות את העולם היה הוא אחד ושמו אחד ואין מציאות אחרת מלבדו, אין תחלה ואין סוף, אין ראשית ואין אחרית, אין פועל ונפעל, אין מקום ואף אין זמן, הכל שוטף והולך בלי הפסק ואף בלי כח מניע. ותפול תרדמה על כל החלל הגדול ושֵׁנה עמֻקה, חלומות עלו מנשיה, חזיונות חליפות התגוללו ותיקץ ההויה מחתלתה והנה עולם יוצא מעולם, עוד זה בא והנה עולם אחר נולד וכל־אחד נמתח והולך. מספר העולמות לשעה עלה לאלף. אמר אלהים: כל אלה עוברים וחולפים, אברא

ולובש חלוק, עשן בתוך עשן, עולים האדים. אלהים ישן שנת־עולם שוכן על־פני תהום ואוחז בידיו בקרני שר־החשך, שמראהו כשור. פתאם התעוררו והתנגשו יחד. נהם השור. החמר בלי פנים התנועע מסופו ועד סופו, וקול אדיר בוקע וקורא: סור מני, בעל־דבבי, רצוני לברא עולם באורה! שביב אדם כעמוד־אש רץ כחץ ממטה למעלה וניצוצות ניצוצות התפרצו והשלכו לכל עבר. התגעש החשך וקרא גם הוא: אני אדון ואתה אדון, בא ונחלק יחד בההויה.

ב

שלש טפות

תורת אלהים היתה אצלו אמון־שעשועים דורות רבים לפני בריאת העולם, באש שחורה על־גבי לבנה היתה כתובה וקשורה היא בזרועו והיא שעשועיו תמיד. ויהי כי עלה בדעתו לברא עולם וכונן אדנותו, פתח את דברי הברית ולקח משם שלשה שמות משמות הקדש. מהשם הראשון הטיף שלש טפות ונתמלא כל החלל מים. הטיף מהשם השני שלש טפות ונבקעה האש והחלה ללחום עם משברי המים; ויהי רעש במרחבי תהו ובהו, ירדו עליונים למטה ועלו תחתונים למעלה, גחלי־אש בולעות את הגלים ומשברי־המים קופצים גם הם כברקים. קם החשך מתרדמתו הארכה ופער פיו לבלוע את שניהם יחד. מיד נטל האל האדיר את השם השלישי מזאת התורה, הזיל ממנו שלש טפות ויהי אור. ונפוץ האור והתפלג, האירו הגחלים, הזהירו גם פני המים. הכל מפזז ונוצץ, הכל נמשך וסובב; התאחדו אש ומים והולידו את רקיע השמים; נתקרבו האור והאש והיו לחיות הקדש ולמשרתי מעל; מאבני ברד נעשתה ארץ. עמד אלהים באור ויסגור בעד האפל.

ג

שתי שיטות

בשתי שיטות ברא אלהים את עולמו. בשיטה הראשונה היה אך הוא ובני־סיעתו. הוא ישב בשמי שמים העליונים על כסא כבודו ושני אלפי רבבות כרובים, שני אלפי רבבות אופנים עומדים סביבו, משבחים ומפארים ומנשאים את שמו הגדול. אין עולם אחר, אלא עולם השכינה והוד מלכותה מתפשט לכל עבר וממלא את כל היקום. נמלך אלהים לברא עולם בתוך העולם, עולם של כוכבים ומזלות, שמים וארץ עם עופות השמים וחיות הארץ. יסד את הארץ על מכוניה ומתח עליה את השמים כאהל, תלה את המאורות והעמיד את הכלים. כיון שכלה את מלאכתו אשר עשה, עמד ודחף את כל האריגה הזאת לחוץ וקבע לה מקום. חדלה השיטה

ח

אחד ושנַים

אלהים ברא את עולמו שנים שנים – להודיע, שכל דבר ודבר אשר יצר יש לו שתוף ויש לו תמורה, ושלולי השלילה לא היה החיוב. אין אור בלי חשך, אין בקר בלי ערב, אין חיים בלי מות ואף לא מות בלי חיים. אין אנו רואים רע בלי טוב, ריב בלי שלום, הפסד בלי תועלת וכליון בלי תחיה. לא ראינו קר בלא חם, יפי בלי כעור, ראיה בלי סמיה, חרשות בלי האזנה, ים בלי יבשה, עמקים בלא גבעות. לא שמענו רגז בלי רצון, שחוק בלי בכיה, חלי בלי רפואה. אין דבר בלי הצד שכנגדו, אין דבר גדל שאין בטול לו. תאמרו: זה מכלה את זה וזה הורס את זה? לא־כן – אך דבר והפוכו מולידים דבר ומוציאים דבר. הכל משתלשל אך בשתוף ובתמורה.

אין זכר מוליד בלי נקבה, נקבה לא תלד בלי זכר; אין גוזר עצים בלי קרדם ואין בית נבנה בעצמו בלי בונה. אם אין אמן אין כלים; אם אין טהרה אין טמאה, ואם אין טמאה אין טהרה. לכל יש תמורה, חוץ מן הרוח שאין אדם יכול לאחז אותו ולא לתפסו וחוץ מאלהים הקדוש שאין שני לו ואין בריה יודעת מקומו היכן הוא.

III

מבני מעלה ומטה

א

משברי ים

קמה הסערה לדממה, נבנה העולם, הנה כפת השמים פרושה, השמש יאיר, הסער עולה. נחלים בין הרים יהלכו. מלאכי אלהים – רוחות, הוד והדר לבושם. נשאו נהרות קולם, עצי יערות רננו, עלז שדי וכל אשר בו.

אמרו בני־מרום: ומה בריות אלה, שאין להן לא פה ולא לשון ואין כח־הדבור להן, מקלסות כך מעשי מעלה, משבחות ומפארות ומרננות בכל בנפשם ומאדם; כשיבראו בני־אדם כצלמנו וכדמותנו עלי־אדמות ויכירו וידעו את אלהי מסבות, לא דין הוא שיתנו בשיר קולם ויזמרו זמירות רבות. מיד קראו עצרה. נוצרו ילודי האשה, בם הושם נפש, רוח ונשמה, וכל נצני הדעת וההכרה נטעו בם; ואמור נאמר להם: אחזו בארץ וכבשוה. עמדו אלה ומרדו ויאמרו: אף אנו עולים ונירש כל הנחלה במרומים. נתקנאו יוצרי־מעל ביצוריהם מטה. וקול יצא וקרא: פנו שוב מקומכם למשברי הים! ונבקעו תהומות רבה ונשמעה הזמרה העריצה של שאון המים הזדונים בכל אפסים.

עולם עומד. נטל אות אחת משמו הגדול וברא בה שמים וארץ. על שבעה עמודים הארץ עומדת והם תלוים על המים, אף השמים נסמכים ונתמכים.

אחרים אומרים: בשלשה דברים ברא אלהים את עולמו, בספר וספָר וסִפּור וכנגדם בחכמה, בתבונה ובדעת.

ו

האור והאש

חכמים אומרים: הנפש מקומה בלב והיא מֻנחת באמצע הגוף ומאירה לכל הגוף כאור השמש באמצע השמים. הגוף מתקַים בנפש והנפש היה באויר, האויר נִשא מהבורא יתברך והוא סובל את כל העולמות. הלא כה נאמר: אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואני אחיה ואני אשקה ואזין את כל בריותי ממעל ומתחת. הנפש היא האור והאור הוא מעטה לבושו של היוצר. מהאור שופע ונמשך הכל עד לבלי־סוף.

נברא העולם אף בברית־אש ונוסד על יסוד האש. כסא־הכבוד הוא של אש והמלאכים המה של אש. האש היא מחיה ומכלה, מאירה ומעַננה, אף המבול אך של אש היה ובימי דור־ההפלגה נשפט ה׳ באש. רופף היה העולם, עד שהאיר כוכבו של אברהם; נתבסס כֻּלו במעמד הר־סיני. ההר בער באש וירד עליו יי באש.

ז

אלף ובית

אלף זה אדון יי אלהים־צבאות, שהוא ראשון והוא אחרון והוא ראש האלופים וראשון למלאכים ורוזנים; הוא היה אחד ואין בטוי לאחדותו, יחיד ויחידותו היא בלי גבול, שנוי וסוף. הוא נמצא ואין עת אל מציאותו, אין מקום מחוצה לו ואף אין השגה ממעל לו. הוא היה כולל הכל ואינו מתחלק, תופס הכל ומאחד הפל. אמר האדון: כי אהיה לבדי ואשאר בעצמותי, איני בורא. הִתְחַצה – בא עזר כנגדו והוליד את העולם.

אמר יי אלהים: אם אברא תבל באלף, יהיה הכל מעלמא דדוכרא ואין כל בריה פוריה, אין השמים ממטירים, אין הארץ מוציאה דשא ועשב, אין אהבה ואיבה, קשור ופרוד, רֵעות ונִגוד, ויהיה הכל שומם מאין יושב ומאין משבח את שמי. נמלך וברא את העולם בבית. אין בית אלא בַית, ואך שנַים יבנו בית ולא אחד.

כל עדרי צאן בני־האדם? ומאַין אמצא לחם לכל המשפחות האלה? –

ירד אלהים מכסאו ויאמר: הרגעי, ארץ, אני ואת נתן להם את מחיתם; לך אתן את אכל היום, וממני יגבו חובתם בלילה. נמלך הבורא ויברא את השֵנה סוף למעשה־בראשית. תרדמה נופלת על האדם והחי – והשֵנה צותנת להם רפואה וחיים, מזינה את הנפש ואת הגֵו. קמים הם בבקר והנה הארץ קוראת ואומרת: לכו לחמו בלחמי.

ה

יצירת המלאכים

ויברא אלהים את התנינים הגדולים, אלה המה ראשי המלאכים, ואת כל נפש חיה, אלה הן מחנות שכינה, מיכאל העומד מימינו של היוצר מקבל ממדת החסד, גבריאל העומד משמאלו מקבל ממדת הגבורה, אוריאל שותה ממדת הרחמים, ורפאל מקבל השפעתו מהשכינה עצמה וכה הוא רופא כל בשר. מיכאל וגבריאל נקראים גם־כן שרפים, שמחים הם לעשות רצון בוראם ולהגביר ממשלתו בכל.

צָר אלהים אדירים באצבעו צורת כל מלאך ומלאך ופני כל שר ושר משרי מעלה, ויפח בם רוח חיים, העמידם על רגליהם וקשר להם כנפים, קרא לכל אחד בשמו והפקידו על עבודה מיֻחדה.

מלאך זה מֻנה על עבודת השיר ואת משנהו על עבודת השבח; זה משמש לפני כסא־הכבוד וזה מלוה את הגלגלים והמזלות; זה מַשיב הרוחות, זה מצית את האש ומשלח את הברקים; זה ימטיר וזה יוריד טללים; זה מחַיה וזה ממִית; זה מביא צרה, יגון ואנחה וזה ישקה לבני־אדם כוס תנחומין. אחר־זה גזר על כל אחד ואחד לעמוד בשלו ושלא לעבור על דתו וחֻקו.

ו

מבני השטנים

ויאמר אלהים: תוצא הארץ נפש חיה למינה, נפש בהמה למינה ונפש חיות־הארץ למינן. ואף לגלמי האדם ברא נפשות נפשות. עוד הוא אומר לגַלם את הגופות והנה עָרבה השמש, קדש השבת ולא הספיק לכלותן. מאז תועות נשמות אלה כשדים וכרוחות. מהם פרים ורבים כבני־אדם, מתים כבני־אדם ויש להם מחשבה ודעת כבני־אדם. ומלחמה לבני־השדים עם בני־האדם כל־הימים.

ב

שמש וירח

ברוח פי אלהי־מרומים נבראו כל צבא־השמים בלא יגיעה ובלא עמל, המאור הגדול לממשלת היום והמאור הקטן לממשלת הלילה, והמה גם לאותות ולמועדים, לימים ולשָנים. השכינה במערב ובניה במזרח, ישרתו הכוכבים את הגלגלים והמזלות, שגם הם עושים את תפקידם.

בלב השמש כמו שלש אותיות ומלאכי־מעל מלַוים אותו, רוכב הוא במרכבה ועולה מעֻטר כחתן, קרניו הנטויות למטה הן של אש וקרניו הנפנות למעלה הן של ברד. לו לא קרר הברד את האש בימי־הקיץ, כי אז היה כל העולם עולה כליל; ולו לא חממה האש את הברד בימי־החֹרף, כי אז היה הכל נקרש ותם כל בשר. אין נסתר מחמתו ולפני קרתו מי יעמוד.

מְדור אחר ללבנה. בין ענן וערפל שמה משכנה, כנאמר: בשומי ענן לבושו וערפל חתֻלתו. בשעת המולד היא יוצאת בין שניהם כשופר, בלילה הראשון מדה אחת, בלילה השני והלאה הולך הירח ומתגדל עד חצי החֹדש ומתגלה כלו. אחר־זה הופכים שני עננים אלה את פניהם לרוח מזרחית, פאת הלבנה, שיצאה מתחלה, מַתחלת לְהִכנס. בלילה ראשון מדה אחת, בשני מדה יותר גדולה, עדי תתכסה כֻלה. כה הולך וחוזר הכל, עד בוא יום הזמן הגדול, בו גם תחפר והכל יחזור לאפל קדם.

ג

ערוך השלחן

כאניה שצפה בלב־ים כך הארץ מרֻקעת על המים. ויטע בה אלהים כל עץ־פרי וכל עשב ודשא. עולים המעינות מן התהומות להשקות את השדות ולערוך שלחן לבריות, תהום אל תהום קורא וצנור שופך מימיו לצנור. גם העבים שואבים מים מתחת. זה לוה מזה וזה לוה מזה. אם העבים שותים מלמטה ותתעבר האדמה ויעלו בה צמחים, הרי היא כאשה אלמנה התמכרה לזנות ובעליה זרים. אבל יש מים זכרים נובעים מאוצרות השמים; אך בדבר כחות העליונים המה יורדים; וכשארץ מתעברת מהם, הרי היא ככלה חגגה יום כלולותיה ומבני השמים לה הברכה. —

ד

הַשֵׁנה

כשברא אלהים את האדם והיתה לו גם עזר כנגדו, ויאמר לו: פרֵה ורבֵה ומַלא את הארץ וכבשת לך כל בהמה וחיה והיו לך לנחלה. רעדה הארץ ורעשה ואמרה: מלכי שבמרום! גבול שמת וקץ לממשלתי, איך אזין

אינה בישוב. ויהיו אלה האחרונים גם־כן מצרים לראשונים ומכלים בהם עד־חרמה. נמלך הבורא ויברא את זיז שדי, מלך כל מחנה העופות וכל מערכת הצפרים; ויגבל לו מועד את תקופת תשרי ויפקוד עליו להגביה אז את שתי כנפיו, אחת יפרש למזרח ואחת למערב, ויגן שנה תמימה על עופות בני־השלום נגד בריות אלה, שאך הכליון מגמתן ואורבות לאלה, שאינם יכולים לעמוד בפניהן.

והנה זה הים גדול ורחב־ידים. בו דגים גדולים וקטנים אין־מספר וגם תבנית כל חי למינהו, בו יש דג גדול מאה פרסה ויש דג שארכו מאתים פרסה, עינים לאלה כחלונות ושדרותיהם כהרים; יש דגים קטנים כרמשים וזבובים, וכל אחד מבקש אכלו. איך תהיה תקומה לקטנים בפני הגדולים? ואיך לא יבלעו תניני־הדגים את אחיהם החלשים? אמר אלהים: גם בים לא ימשלו אך העזים והתקיפים לבדם ולא יעשו כלה בשאר יצורי, שגם להם נשמה באפם. מה עשה? ברא את הלויתן, זה הדג הענק, שגדול הוא מכל הדגים, וימסור לו את הממשלה בכל מערכת הים. וכה אמר היוצר ליצורו זה: ראה, נתתי לך מכחי ומצאתי אותך יתר על־כל־בריה. הגבה ראשך בכל תקופת טבת ושלח זיקי עיניך לכל־עבר. הרתיח מי הים והכה גלים בסנפיריך הרחבים, לקולם ירעשו כל אשר ממעל ומתחת. ויכירו וידעו כל אבירי הים, כי יש שופט רמים עליהם. זהו שאמר הכתוב: ה׳ בחכמה יסד ארץ!

ב

הראמים

מקדם ומאז ועוד מימי הבריאה הראשונה בנו להם שני ראמים את מדורם בירכתי תבל, זה בחר לו מזרחו של עולם, וזה שם משכנו במערב. זה לשבטי בני־האלים הוא נחשב, הוא ממשפחת המלך, מלכו של עולם. זה זכר, וזה נקבה; זה יוצא לטרף ביום, וזה מבקש אכלו בלילה. ופעם בשבעים שנה, והיא שנת היובל העליון, עוזב זה שבמזרח מעונו ושם פניו למערב; וזה שבמערב קם והולך למזרח. באמצעיתו של עולם מתקרבים המה יחד, אש חמדתם תלהט כצאת חמה מנרתיקה. קם הזכר על שתי רגליו, תופש במין השני וירעים קול הדוה, ממנו תחיל ארץ. יום מחול וחדות האהבה אז לכל יצורי מעלה ומטה. השמש מחבק את הירח. כוכבי־היום מרקדים וששים ושמחים עם כוכבי הליל ויקרב כל בשר אל בשר.

והיה כאשר יזדקק הזכר אל הנקבה, תופשת דלילה את שמשון בשערות ראשו ותנפץ אותו אל הסלע. יוצא המות בגעש ובולע שליש העולם. אראלים מיללים והומים. גם שאר הנמצאים ירימו מספד כתנים.

לאט לאט תשוב הנקבה אל מעונה שבמערב; מעֻברת היא, בטנה מתרחבת. אחת־עשרה שנה עוד לה כח לעמוד על רגליה, רועה היא בשדות ושותה היא מים מבארות. אבל בבוא שנת השתים־עשרה לעבורה יתנפח

IV

מהחי למינהו

א

המגנים

את זה לעֻמת זה עשה אלהים. ברא משפחות בני־האדם ויפרד אותם לבית אבותם ולגזעם ויתן להם את האדמה לנחלה ולירֻשה, לעבדה ולשמרה ולאכול מפריה. וברא גם שירת שדים ומזיקים, רוחות ומחבלים, מהם בעלי דמות־הגוף ומהם בלי גוף, ויוריש להם את האויר ממעל וגם את ירכתי האדמה ומקומות המדבר. והיה היום לאלה והלילה לאלה, ורבו יחד והתנגשו יחד ימים רבים. ותלך יד הרוחות הלוך וגבור על משכנות בני־אדם, הלוך וגבור. אמר היוצר: אין כח בידי ילודי־אשה לעמוד בפני הרוחות הרואות ואינן נראות—ואם לא אמצא תרופה, יצורי אלה יְכַלו את האחרים, ונמצא זרעם של אדם וחוה כָלים מאליהם. מה עשה? קרא למערכת השרפים הסובבים את כסאו ויאמר להם: בכל תקופת ניסן, בשעה שהמזיקים והלילין מתגברים ואומרים לכבש את האדמה ויושביה, הָרימו את ראשיכם עליהם וגערו בהם, סֹכו על יצורי־מטה באברותיכם. אמרו השרפים לאלהי מרומים: את פקֻדתך נמַלא ועל משמרתנו נעמוד.

ברא אדיר־הטבע בהמות הארץ, את הבקר והצאן וכל בעלי־חיים אוכלי צמח הארץ ולא שותים דם אחיהם. ויברא גם אריות ונמרים, זאבים ודֻבים וכל מערכת החיות השוחרות לטרף, והיה להם בשר שאר בעלי־חיים לאכלה ודמם למשתה. אמרו אוכלי העשב: למה ניגע לריק ונלד לבהלה, אם בשעה שאנו רועים והולכים לבטח דרכנו קופצים עלינו יצורים אחרים, ממגרים ורוצצים אותנו ובולעים את עצמותינו ואברינו! אמר היוצר: ואני גם אני אבטל במעשה יום אחד את מעשה יום השני, ויאמרו עלי: אֵל זה הורס מה שבונה בעצמו, עוקר את אשר נטע ומכבה את האור אשר הדליק! מה עשה? המליך על שתי מערכות החיות את הבהמה בהררי אלף, היא הבהמה, שאוכלת עשבי אלף הרים בכל יום ובלילה הם צומחים מאליהם ומי הירדן נבראו להשקותה. ובכל תקופת תמוז, כשהשמש לוהט במרומי רקיע, כֹחה של בהמה זו מתגדל שבעתַים והיא מרעמת בקול, ישמע מסוף העולם ועד סופו. חיל ורעדה יאחזו גם את החיות הרעות והן נעצרות שנה אחת לעבור את הגבול השם להן. ואלמלא כן, לא היה אפשר לבהמות־הבית להתקַים ונכחדו כל עדרי הצאן מעל־פני האדמה.

ברא אלהים בששת ימי־המעשה את העוף למינהו וכל צפור־כנף למיניהן, מהם טהורים ומהם טמאים, מהם נבחרים לקרבן על המזבח ומהם אינם ראוים לקרבן. ויברא גם את הפרס והעזניה וכל צפור פורחת אשר

נְקֻדות בלי תבות ובלי צרופים ונגינות, הכל אחד. כרתה ההויה ברית עם האפס...

ויהי ככלות גם הסבוב הזה, אמר אלהים: אני איני כלה וזמני אינו כלה, אֲחַיֵּץ שוב בין ימין ושמאל, ירעם הים, ירעשו כוכבי השמים! נכנס במסבת המלאכים ואמר: רב לכם שבת מטה, עלו שוב השמימה והאחזו שם, ואני משים בארץ שלטון ומושל אחר, אשר לא ידעתם אותו עד־כה. אמרו המלאכים: אם משלנו הוא ודמותו כדמותנו, למה יגרש אח את אחיו? ואם מן השדים הוא, הלא אין מעלים את היורדים ואין מזקקים את הנפסדים. אמר אלהים: האדם אשר אברא אינו מן השדים ואינו מן המלאכים ואף לא למשפחת בני־אלים יחשב; אני בורא חדשה ויוצר דבר לא היה ואף לא יהיה אחריו. השתוממו המלאכים ואמרו: מה דמותו כי נדע? אמר אלהים: לכם פנים, לשדים אויביכם אחור, ולו יש פנים ואחור; אתם בני נשמה, השדים המה בני גוף עכור – לאדם נשמה וגוף. אתם חיים לעולם, השדים נושאים את הכליון בחֻבם, האדם הוא חי ומת ומקיץ שוב לתחיה; גופו מתפורר ושב לִקנו, ורוחו מאריך ימים ומנחיל קניניו לדור דור. אני יוצר מאפס והוא בורא יש מיש, אני יודע והוא מכיר, אני מלך והוא ממליך. גם אתם גם השדים לא תדעו את הַשֵּׁנה, והוא ער וישן. ישן וחוזה חיים חדשים בחלומו. לנו עולם אחד וממלכה אחת, והוא בורא עולם בתוך עולם, מחריב מה שברא וחוזר ובונה, לתשוקתו ולחמדתו אין קץ. ואם ירע – ישוב, ואם יחטא – יצעק ממעמקי נפשו, וכי יבוא במצר – יתפלל ויהמה. לנפשו השירה והזמרה, התעיה והעליה. מסוה על־פני היקום, והוא קורע את הצעיף.

נבהלו המלאכים וקראו קול אחד: חפץ כזה בבית־משכיתך, אף אנו לו עבדים! נסבו הכוכבים, רעמו הגלגלים. נתק הסבוב השני ממקומו ובא תחתיו סבוב שלישי. אדם הולך על־שתים נראה עומד על פתח הגן...

ב

ויטַיל האדם בגן־העדן הוא ובת־זוגו עמו. צח הוא האויר, קיץ וחֹרף שָׁוים ואף יום ולילה מדתם אחת. האילנות נושאים פֵּרות מתוקים וערֵבים לנפש, צפרים נותנות קולן, שלוה ושקט, אין כתם ברקיע השמים ואין חבל אדמה בלי דשא ועשב. הכל גָּדֵל מאליו בלי חרישה וזריעה, אין יגיעת בשר וטרדת המחשבה, ואדם מלמד אף את המלאכים כחות הטבע ושמות הברואים. לו הַשֵּׂכל והדעת, האֹשר והתבונה הזכה. ויקנא סמאל בממלכה זו – והוא מבני המלאכים, שלא נכנעו ליצור האחרון. וישם אל הערמה פניו, בא אל אדון־הגן בדמות אוהב נאמן וחבר־אמת ויתעולל עליו בפתויים ובחלקות, ולא זז ממנו עד אשר הִטה אותו מדרך הישר וידחפהו למשואות התאוה. רגש חדש התלקח בלב האדם, נפשו השתכרה ויחָלל – וייקץ והנה הוא ובת־גילו ערֻמים. נשרו צמרות שערותיהם, שכסו את כל גופם, והנה הם במדבר־שממה, אין בו לא צמח ולא פרי, לא מעין ולא

כרֵסה כהר, והיא שוכבת על צדה מבלי יכֹלת לקום. אבל הריר היוצא מפיה גם הוא כמעין נובע, מְרַטֵּב הוא את האדמה אשר מסביבה ועולים בה כל דשא ועשב לאכל האם. כה היא חיה ונזונה שנים־עשר חדש ועולליה מתרוצצים בקרבה ומתנגחים יחד. מקץ החדש האחרון, ובו תתם שנת השתים־עשרה לימי עבורה, תִּבָּקַע הבטן בקול רעם, קופצים ממחבואם שוב שני ראמים חזקים ואמיצים, אחד מהם הוא זכר והשני נקבה. ותכף נפרדים הם זה מזה, האחד הולך לו למזרחו של עולם, והשני נשאר במערב. ונחה ושקטה הארץ שבעים שנה.

V

הסבובים

א

בימים הקדמונים ובזמנים החולפים, ימים רבים לפני נוצר אדם אבי הבשר עלי אדמות, היו בני השדים והרוחות שוכני הארצות והתנחלו לשבטיהם ולגוייהם. יסדו ממלכות ומדינות, כבשו כל אשר בים ואשר ביבשה ויאריכו ימים יותר מכל החי. הם התענגו אז על רב טובה, שכנו על מי־מנוחות בהר ובשפלה וכל הארץ לפניהם לארכה ולרחבה. אין עוצר בידם ואין מסיג גבולם. היה היו לשדים גם מדות טובות ומנהגי צדק. והבינו בכל לשון וחכמה. להם שופטים וגבורים, נביאים וחוזים, ואלה נתנו להם תורות ומשפטים וילמדו אותם ארחות חיים. שקטה תבל אז, אין מזיק ואין נזוק, אף אין טוב ורע בהחלט. ואלהים ממעל איננו מאזין תהנונים ואינו נטרד בהבלי העולם.

אבל הנה חליפה באה, כלה הסבוב הזה, החלו הַשֵּׁדים לזנות אחרי עינם ולבוא למדחפות, עזבו תורת נביאיהם ושלוחי האל ותרב רעתם, גדל הפסדם, עד כי צעקה הארץ מחמסם. וישלח יושב־מרום גדודים של מלאכים ושרפים, משרתים וחיות, שירדו משמי מעונם וילכו ויגרשו את בני השדים מאחזתם, נִשלו אותם מאדמתם ויתנחלו המה במרחבי האדמה ויהפכו אותה בצדקתם ובטהרם לגן־עדן. אין לילה עוד, כי אם יום. ממזרח וממערב, מצפון ומדרום עלו בכל בקר כוכבים גדולים והאירו באור שבעת הימים. אלהים מטיל בין משרתיו, אין מעלה ומטה עוד, כי אם מָדור אחד יחיד ומיֻחד.

כה עבר דור ארך של הזמן ההוא, רגע נחשב לשעה, שעה ליום, יום לחדש, חדש לשנה ושנה לשמִטה. אפסה כל מחלה וחלאה. גֹרש האפל, נעקר הספק ואפסה עקת השאלה. הלא הכל רוחץ באור הנצח והלא המות אף עיט לא ידעהו. ואשה אין בכל גלילות תבל לכַשֵּׁף ביפיה וקסמיה, אין מסתורי האהבה והאיבה, אין חלוקי הדעות, אין משטמה, חמדה, אין חבוי ורבוי דברים ואף אין שירה ותפלה. מְגִלַּל העולם כספר ריק, יש בו

ב

אור עובר

בגן־העדן, אשר נטע אלהים מקדם וישם שם את האדם אשר יצר, האיר האור בלי־הרף והגרים בו לא ידעו ליל וחשך; האור היה אור של שבעת הימים, לא קבוע במקום ולא עגל מראהו, מבהיק הוא מסוף העולם ועד סופו וכל־חי צופה ומביט בו עד־בלי־תכלית. ויהי כאשר גרש היוצר את בן־האדם ממשכנו זה, כי חטא לו, הושיב אותו בנחלת האדמה, שם מושלים לילה ויום, אור וחשך, כאשר עולה אחד יורד השני, וכשיורד השני עולה אחיו, קטנה מדת האור מזו שמושלת בגן וממשלתה אך לשעה. צהרים היה, עת בא האדם לשכון על־פני האדמה, השמש עמד ברום רקיע ולהט בחמו, נשא אדם עיניו אל הכוכב ויאמר: חדש זה עמדי. עוד הוא מסתכל והנה החל הגלגל להתמעט, עברה שעה אחת ושתים, נתאדם השמש והזהיב את האויר, יוצאה הנשמה מן הגוף ומשליכה שוב אורה על כל נולד; והנה גם האדם כהה. לוחם היום עם הערפל, גוסס האור. אל־שדי יסתיר פניו והנה גוע כל הנראה והמוחש לעינים, צעיף שחור מכסה את פני־כל והליל בא ודבק בגוף, חודר אל מתחת לעור, בא ותופס מקום בכל האברים הפנימים, והנה חשך, חשך. בן־האדם נפל מלוא קומתו ארצה והשתרע לכל צד, באצבעות ידיו ורגליו נקר בקרקע ויבקש איזו לחלוחית של אור וזהר, אבל לשוא יחפש — החשך מחנק אותו, נפשו נדעכה, אין תשועה, אפסה כל תקוה, בא הקץ.

כה היה מוטל שעות אחדות, והנה בא השטן, נגע בו ויאמר: קום, אובד, למה תתאבל, היה לי לעבד ועבדתני ואני אביא לך במהרה האור אשר ראית מתמול־שלשום ויעל רוחך בך. הגביה האדם את ראשו ויאמר: אם אל נחלת האור תביאני ותראני את הכוכב האדם המשפיע נגה ואור מסביבו, אז אעבדך לעולם, אני וזרעי, ואצוה זאת גם לדורות הבאים. עוד הוא מדבר והנה נצני השחר נראו בארץ, נדחה האפל מפני מנוחה שאננה, רחץ העולם וטהר, נפתח חלון בבריאה, נתחדשו החיים, כבוד ה׳ נשפך על־פני־כל! אמר האדם לעצמו: לעבד נמכרתי בעבור האור, אני ובני־משפחתי עבדים נהיה לאותו המלאך הגואל — כי לא ידע, שזה הוא השטן — אבל טובה לי עבדות לאור־השמש מחרות באפל מחלט. האור הוא החיים, והאפל הוא המות, איך לא אבכר את החיים על־פני המות? כה הלך ונהנה לאור־היום, עד שפנה גם הוא לערוב. כיון שבא הליל ושוב כסה החשך את פני הארץ, נפל שנית על־פניו ויאמר: רמני אותו השליח, באור עובר וחולף קנה אותי, ואנה אני בא? —

ג

תוכחת חיה

ויהי אחרי קום קין על הבל אחיו ויהרגהו נפש, וקין גלה בעונו,

אילן. בבקר ינשב רוח קר ובערב ימש חשך. בוכים ומתאבלים ישבו על גבעה אחת ויבכו על הכבוד שנטל מהם ויתחרטו על עונם. וירא ה' בעניָם, רִחם עליהם וישלח להם מלאך ומורה. והוא למד אותם מלאכת החרישה והזריעה, הקצירה והדישה, הטחינה והלישה והאפיה, גם מלאכת הטוִיה והאריגה, התפירה וההלבשה הורה אותם. הסתו נראה בארץ ורוח ה' היה על האדם ויקם ויחצוב לו מערה בהר.

VI

מחיי אדם

א

אל־שדי ושדאל

במועד ימי הבריאה הראשונה לא היה אדם עלי אדמות, כי אם מלאכי־מעלה, שרפים וחיות משרתים את היוצר, משבחים לשמו וקושרים לו כתרים בכל יום. אין אפל עוד, השמש יצא ואינו בא ואף אותו משמשים הירח והכוכבים, אלה אומרים תפלה בלחש ואלה בקול, וממקור תפלה זו נובעות כל התהלות והזמירות עד־היום. והיה בין מלאכי־מרום מלאך אחד גדול ונורא ולו רב שאת ועז הכח על כל בני־גילו, שדאל היה שֵׁם המלאך הזה, והוא מצביא לכל בני הילות השטן, שהחלו להתבצר באפסי העולם ולהרחיב נחלתם. ויהי כי התעצם שדאל ומחנותיו התרבו, קנא באלהים־שדי ויאמר: הוא מלך, אף אני רוצה למלוך, לו כסא כבוד, אף אני אבנה לי כסא לשבת; אם יכיר במלכותי, אז אכרות לו ברית ונשתק יחד במכמני ההויה, ואם פי־שנים ידרש ויאמר כי לו משפט הבכורה, אז לחם אלחם עמו ואראהו את תקף ידי. נתמלא אל־שדי חֵמה ויאמר: דורות אין־סוף עמלתי ויגעתי להשלים בין התהו והבהו, הרכבתי אור באפל ובניתי מציאות שלמה, בה אין קרע ואין כתם, מציאות נאה ומהֻדרה ובה מרחב וגבה. מימי לא שמעתי אף־אחד ממלאכי קובל ואומר: צר לי המקום, אין לי תקומה אם לא אבנה מהריסת רֵע וחרבנו; והנה בא שדאל עמיתי ורעי וחורש עלי רעה, אף אני אראהו נחת זרועי. וישרוק אלהים־צבאות ויקרא לכל שרפיו ומלאכיו, צוה אותם להזדין בפטישים ובקרדמות ולהלחם בשדאל עד רדתו. יצאו למלחמה נגד בני־השטן גם גבריאל הגדול ומיכאל הנורא, וילחמו במחנות שדאל המתקומם ויכו בם מכה רבה, ואת הנותרים הפילו מטה, לא הותירו מהם מעלה אף שריד, ויפלו לארץ כאבני ברד מתוך העננים.

אמר אל־שדי: מעז לא יצא מתוק, ואם לא אברא מגן נגד בני־השטן מטה, כי אז יכבשו את כל רחבי האדמה ויהפכו גם אותה לתפתה ערוך. נמלך וברא את האדם.

ה

שפה אחת

שבע שנים, שנות שמטה שלמה, חיו אדם וחוה אשתו בגן־העדן ועמהם כל חיה ועוף. ויהי שפה אחת ודברים אחדים לאדם וחוה. כי ידבר אדם, מתאספים החיות והעופות ומקשיבים אל אמריו; וכי תשיח חית השדה ותספר מימי עלומיה, יכרעו אדם וחוה ויאזינו לדברי החיה. ברית לכלם יחד, אין הבדל בין הולך על־שתים ובין הולך על־ארבע. ויהי כאשר חטא האדם, כי הסיתו הנחש לעבור על מצות אלהים, ויגרש מהגן וילך לבקש לו בקעה לשבתו, פגשהו אריה, שאל אותו אדם: האם לא תדע מקור מרעה ובו מעינות מים? הביט בו האריה משתומם ולא הבין דברו. הלך הלאה והנה שור לקראתו. אמר לו אדם: אין לי נחלה ומושב, אולי יודע אתה איה מקום אָלין? שחק השור, כי לא ידע עוד שפת האדם. נסה אדם לְדַבֵּר עם הסוס, עם החמור, עם העֵז והכלב – וכֻלם לא ענו לו על שאלתו. ראה אדם, כי נטל מהם הַדִּבּר בעונו, וַיַּךְ לבו אותו ויאמר: רֵעים אהובים היו לי, ועתה רחקו ממני.

ו

במדה

באבן הרג קין את הבל ויפוצץ בה את מוחו. ויצא מעם ה׳ מוכיחו והיה נע ונד בארץ ימים רבים. ויהי ככלות שנת היובל, בנה לו קין בית ויאמר לנוח מעמלו, ותפול אבן על ראשו ותפוצץ את מוחו. מאז היה לחק בין בני־אדם: בדבר אשר ימית אדם את חברו ימיתו גם אותו – אם בחרב הזדֵּין הרוצח, יחתכו גם את ראשו בסַיף; אם במים הטביעו, ישליכו גם אותו לבאר עמֻקה; ואם באבן המיתהו, ירגמו אותו כל העם אבן – מדה כנגד מדה וסאה בסאה.

VII

הערב שמש

א

הספר

מיכאל השר הגדול, הממֻנה על שבעת המלאכים המשרתים את מלך מלכי המלכים, מסר ספר־פלאי לאדם קדמון, נכתב בשבעים ושתים אותיות, והוא מלא רזים וסודות, וכל ההוגה בו לבו נעשה כמעין המתגבר להבין ילהשכיל ולומד להכיר את צרופי ההויה ונתיבות הבריאה. ותרב חכמתו של

אמר אדם: לא אוסיף לדעת עוד את חוה ולא אוליד בנים להוסיף יגון על יגוני. נגלה עליו מלאך מן השמים ואמר לו: אדם, אדם, לא כמחשבותיך מחשבות אלהים, קְרַב אל האשה אשר נועדה לך ביום הבראך, בן יולד לך והוא ינחמך מעצבונך, גוים ממנו יצאו ועמים רבים ממנו יפרדו, ויתברכו בו כל יושבי הארץ. אך השמר בזה, שבני שת לא יתערבו בבני קין ולא יבוא האפל בגבול האור וישחית גם אותו.

נוסח אחר: וידע אדם את חוה אשתו ותהר ותלד לו שני בנים, את קין ואת הבל. הראשון בא מעֹמק החשך, והשני טוב־לב היה. ויהי בלילה ותרדמה נפלה על חוה ותרא והנה קין שותה דמו של הבל אחיו, ותיקץ משנתה ותפעם רוחה ותספר לאדם את המראה ויחרד גם הוא. ויקומו וילכו אל מקום מגורי בניהם וימצאו את הבל מתבוסס בדמו, ויספקו כף אל כף ויבכו ויתאבלו על המת.

ויהי כתֹם ימי האבל וינחם אדם ויבוא אל אשתו ויפקוד ה׳ את רחמה ותהר ותלד בן שלישי לאישה. ויהללו את ה׳ ויקראו את שֵׁם הבן הנולד שֵׁת. ויגדל שת וישכיל וייטב דרכו ויהי משוש הוריו. פעם יצאה חוה אל השדה ותרא והנה שֵׁת בנה לוחם עם חיה רעה, שפערה פיה לבלעהו. גערה חוה בחיה ותקרא: האם לא תתעצבי לנגוע במי שנברא בצלם? השיבה החיה ואמרה לחוה: לא אנו אשמים בדבר, כי נהפך לבנו לרעה על האדם—אַתְּ הסבות בכל אלה! תמימים היינו במעשינו ואך שלום בינינו ובין כל החי; אבל מיום שחטאת ואכלת מעץ־הדעת, נטע אחר נטוע בתוכנו וקוראים אנו לריב עם כל מי שנפגש אתנו. ותדום חוה ולא ידעה מה לענות.

ד

הנזיר

ותהר חוה ותלד בעצב את קין ואת אחותו קנאה ותוסף ללדת את אבל אחיו ואת אחותו אמא. אחרי מות אבל ילדה חוה את שת המנחם ואת אחותו אסתרא. ויירש שת את חסדי אבל אחיו ויהי לרועה־צאן ואדם שמח בו ויאהב אותו מאד. ויהי היום ושת וחוה אמו בחדר, אמר שת אליה: הגידי־נא לי, אמי, מה טיב החטא שחטאתם אשר ברא אותנו ואדע. אמרה חוה אל בנה: גרמת לי צער בהזכירך אותי דברים מקדם, אבל הלא אמך אני ולא אמנע ממך דבר. אני ואביך טִיַּלנו בגן־העדן, שקט ושלוה היה במלוא העולם, ויבוא הנחש הארור וישיאני לאכול מעץ הדעת אשר בתוך הגן ולעבור על מצוַת נוטעוֹ. עוד הפרי בפי ובפי אביך והנה נגלה אלינו אדון־הכל ויקלל אותנו קללה נמרצה, מאז תועים אנו ולא נדע מנוח. כיון ששמע שת את דבר החטא, התפלץ לבו וידר נדר ויאמר: חי אבי ואמי וחי הבורא, אם כל הימים אשר אחיה אגע בפרי־עץ ואם יבוא כל גרעין אל פי. וישמֹור שֵׁת את נדרו וינזר מכל תענוג.

אפל צלמות ולא־סדרים. ראה אדם, כי החטיא לעשות, הרהר בתשובה, נכנס במי גיחון עד צוארו ויצעק אל ה׳. רחם עליו אב הרחמים והעלהו לישוב האדמה, שהיא אחת משבע ארצות שבראן אחת אחת. שם גם הוליד את קין ואת הבל ותהי לו מנוחה לשעה. ויהי כי מתו הם ונולד שֵׁת, עלה השחר בעולם ואלהים לקח את האדם ויושיבהו בתבל ארצו, היא ארץ העברים. ויתן לו את חברון לנחלה ושם מערה, שממנה נפתח פתח לגן־העדן. ותמת חוה בימים ההם. קם אדם והחל לחצוב לה קבר; יצתה בת־קול ואמרה: דַּיךָ! ולא חצב עוד. על־יד חוה נקבר גם הוא במותו. שת בנו, שהיה בדמותו ובצלמו, התעסק בו במיתתו. אחרים אומרים: מי שעסק ביצירת האדם וגלמו מעפר ויפח באפו נשמת חיים, הוא גם עסק בקבורתו ולא נגעה בו יד אנוש.

VIII

קין, הבל ומשה

א

הריבה

„גן נעול אחותי כלה".

ירד סמאל השר הגדול משמים ארצה, ולו שתים־עשרה כנפים, שש יתר על אחיו. וירא את האשה נולדה בצלם ובדמות ויתחבר אליה ותהר ותלד בן ותאומה עמו. ותוסף חוה ללדת עוד, וגם עם בנה השני נולדה תאומתו ובת־זוגו עמדו. והנערה יפה עד־מאד, אין בכל הבריות מְשלה. אמר קין: אני בכורו של עולם וגם הנחש מלך־החיות דודי היא; לי המשפט גם על אשת אחי. אמר לו הבל: אל תפרוץ גדר ואל תכנס לכרמי. אמר קין: כֹּהן אני ולי התרומה. אמר הבל: אף אני בכור לאבי. מיד תפש קין את הנערה בבלוריתה ויעל עמה על הר גבוה ונשא. אמרו המאורות: כוכב חדש בוקע מן האדמה! ונתקנאו בבן־סמאל.—

אחרים אומרים: קין והבל שניהם תאומים היו; ובצאתם לאורו של עולם, נערה יעלת־חן כרוכה היתה בעקבו של כל אחד ואחד. ויתרוצצו האחים ביום הולדם וידלגו איש על רעהו. הראשון אמר: שלך שלי הוא; והשני אמר: שלך שלך ושלי שלי. אמרו אדם וחוה: אח אך את אחותו יקח, ויקים: עולם בחסד יבנה. עמד קין ומרד בהוריו ויגרש את אחיו, נשא את תאומתו של אחיו על גפיו וידא עמה על כנפי רוח. והנה קול ברמה נשמע: רד מטה והשב את האילה לבעליה! נבוך היה קין לרגע ואמר: אל הנערה הזאת תשוקתי, על־כן החזקתי בה; אבל אלה מרחוק יחַיצו בין לב ללב ויכרו בור לחטאת. אמרה תשוקתו: אלך ואבוא אני לפני

אדם ויקרא שמות לכל בהמה, חיה ועוף, רמש ודגים וידע לסמן גם את טבע מערכת השמים ותכונת הגלגלים, למד את הימים והעתים ולחקור את התקופות ואת היובלים ובכל אשר יראה ויביט ידע להנבא, אם למות או לחיים, אם להיטיב אם להרע, אם לעשות או לחדול. וכחו של הספר גדול מאד: אם אך פתח אותו, היה נודד הכל מתחתיו כאניה; אם לפני הר גבוה עמד, היה ההר נמס כדונג, ואם על הים היה מזכיר שמותיו, אז נרעש ועלה שמימה. כל מגדל גבוה וחומה בצורה נפלו מיד וכל עץ־פרי נתן פריו בלא־עתו. האריות, הנמרים והדבים עמדו כאלמים, עם הנחשים והעקרבים היה משחק כעם צפרים. ראה שאין העולם מתקים מול פלאות הספר, עמד ושם אותו בנקרת הצור מקדם לגן־עדן. ושם הוא מֻנח חתום וסגור עד היום הזה.

ב

התפלה

ויהי כי גֹרש האדם מגן־העדן, ישב לו על שן־סלע ויתחנן לפני הגבורה ויאמר: ה׳ אלהי העולם! אתה בראת את כל מרחבי תבל, מלכותך לנצח נצחים ותפארתך לדור דור. אין דבר נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך. אין מי ישגב ממך ואין ממרה את פיך. לך המעשים והתורות, החקים והמשפטים, הדעות והמדות. אתה כוננתני ונפחת בי רוחך ותעשני בצלם דמות תבניתך, ואף אמרת, כי משול אמשול על כל בריותיך ואהיה ממצע בין העליונים ובין התחתונים, אֲיַשֵּׁר הדורים ואטהר הטמאים. בעלות השחר קמתי ושרתי שירת הבֹקר לפניך ובליל פרשתי שמלה על־פני האדמה ונח כל בשר מעמלו ויגיעו. אין מלחמה ואין שביתת הברית, כל חי ילך בדרכו, כל עץ בחוגו גדל ויונק משלו; ואין לקיחה והלואה זה מזה, אין הסגת־גבול או, לאידך, מתנת־חסד. הלא מתנתך הרחבה מספקת לכל ומדה אחת לכל־נמצא. והנה בא הנחש רעי מאז, החליף את עורו וישַנה את דמותו ויטע ארס בלבבי ובנפשי וברוחי. נעקרו התחומים ואני נע מאהבה לאיבה, מִקִּרְבָה לרחוק ומחיוב לשלילה. אני מחבק את אשת חיקי ואף היא תטעה אותי. בין מרעים אבוא והם חורשים עלי רעה. בידי אני הורס את תקותי, ואשר אחשב היום, למחר הוא בָטֵל מאליו. אף בכוכבים אין אֵמון ואף תורתך לא תלמדני עוד דרך החיים. שממון רובץ על כל היקום; כי נאכל לא נשבע וכי נצמא המים לא ייטיבו לנו. בער אני ולא אדע, מה יהיה עמדי ומה גורל יוצאי־חלצי וגורל הדורות הבאים.

ג

המערה

כשגרש אלהים את בן־האדם מגן־העדן, הביאו לארץ תחתית, ששם

IX

ירידה ועליה

א

בני קין

שָׁת לו אלהים לאדם זרע אחר ויולד בן בדמותו ובצלמו ויקרא את שמו שֵׁת. מלמד, שֶׁקין לא היה בדמותו ובצלמו ואין מעשיו דומים למעשיו. מִשֵׁת נשתלשלו כל הבריות התמות וכל דורות הצדיקים, ומקין יצאו כל דורות הרשעים שמרדו במקום. בני־שֵׁת נהו אחרי טהרת הרוח ויתקדשו כבני־אלים, למדו להודות לה׳ ולפרסם חסדיו ברבים; אבל בני קין התגאו בגבורתם ובעֹז כֹּחם ויאמרו ליושב מעלה: עמוד אתה בשלך ואנו בשלנו, אין לנו צֹרך בגשמיך ובמתנת־שמים, יש לנו נהרות ונחלים להשקות את אדמתנו, סור מנו ואל תוסף למשל עלינו! אמר אלהים: אף־אני לא אעמוד בעדת רשעים, אבל את צדיקים אָלין ואהיה עם פיהם. הטוב יבטל את הרע, והאור יגבר על החשך.

אחרים אומרים: אותם המלאכים, אשר ירדו ממקום קָדשתם, ראו את בנות־קין הולכות עֲרֻמות ומכחלות עיניהן כזונות ותתלקח אש התשוקה בלבם, תעו אחריהן ולקחו מהן לנשים ותלדנה להם את הענקים. ששה ששה היו יולדות בבת־אחת, ותכף אחרי הלדה עמדו על רגליהם ורקדו לפני הוריהם. כשגדלו שלחו ידיהם בכל גזל וחמס וירבו לעשות הרע. קָמו נביאים ושליחים והתחילו ליסרם בדברים ואמרו: אם לא תיטיבו מעשיכם, מחה תמחו במי המבול, שעתידים לבוא ולכסות את פני האדמה. הֵעֵזו פניהם ואמרו: אם יעלו המים ויגאו, הרי אנו גבהי־קומה ולא יגיעו אלא עד ברכינו, ואם מי תהומות יפתחו, הרי פרסות רגלינו רחבות כל־כך לסתמם במקומם. מה עשה אֵל קנא? הרתיח עליהם המים ממעל ומתחת, פשטו עורם ושלקו את בשרם. מי יעמוד לפני אלהים ומי יסתר מפני חמתו? —

ב

העד

כשחטאו בני דור המבול ואמרו לאל־שדי: סור ממנו, דעת דרכך לא נחפוץ ואף אורך כנוס אתך, — כעס עליהם וגזר עליהם ועל בני דורם כליה. אמר אלהים לנפשו: אם אני מחריב את כֻּלם, יאמרו עלי בני הדורות הבאים: אם אלה חטאו — נשיהם, בניהם ובנותיהם מה חטאו? ואם בני־אדם עִותו דרכיהם — למה מקניהם, צאנם ובקרם, סוסיהם ופרדותיהם יספו? מה עשה? העלה את חנוך בן־ירד לשמי מרומים להיות קַים כל הימים ולהעיד לכל, כי שִׁחת אז כל בשר ואף־אחד מהם לא נקה.

מלכו של עולם ואריב את ריבך. אמר אדון האדונים: הניחו לה, תהיה לאשר יעדה, נצחתני.

והבל הלך ובכה, הלך ובכה וירד דומה ביגון נפשו.

ב

האחיות

מתחלף העולם משמטה לשמטה, מלאכי־מעל מימי השמטה האחת נעשים בשמטה השנית, הכרוכה בה, לבני־אדם; ממועד השמטה החולפת יורדים בשמטה הבאה למדרגת בהמות. המאור הגדול הולך ומצטמצם והיה למאור קטן והבקר מתכסה בצעיף הערב. בתפלת האדם והחי העבר ידבר מתוך ההוה. הגעגועים לימי קדם יכו גלים. הנפש הומיה ועוקרת כל גדר וחיץ. הבו לה כוס לשתות מחלל האפס. השיבו לה ימי נעוריה!

צאן־אדם כאלה היה הבל רועה, בעת רוחו התהלכה עלי אדמות, ואלה וכאלה רעה גם משה במדבר. מניצוצות הקדשה, שנתערבו בשרש הרע של קין, נשתלשלה נשמת יתרו; ומשה אבי־הרועים היה השלמת הבל — שניהם היו תוספות הבריאה. הלא כה נאמר: ותוסף ללדת. עם קין נולדה תאומה אחת, ועם הבל נולדו שתי תאומות, הלא הן בתיה וצפורה; הראשונה נולדה להיות בת־מלכים, והשנית היתה באהרית הימים בת־כהן. וירא קין, כי פי־שנים לאחיו ומעטה נחלתו, ויקם ויפוצץ באבן את ראש בן־גילו. ויבואו ימי חשך ואפל.

ויהי כי נולד יתרו ונפקחו עיניו להכיר את שרשיו, אמר: אתקן את אשר עויתי אז. ויתן למשה את צפורה תאומתו לאשה, ונתחדש שוב האור, ובתיה גם היא נכנסה בחייה לגן־עדן ותאמר: לא אצר את אחותי.

ג

טוב הנסיון

ויאמר ה׳ אל משה: הנה מקום אתי ונצבת על הצור. אמר משה לאלהים: רבון העולמים! הגד לי, מי אני ומה אני? ענהו אלהים לאמר: הבל בן אדם הראשון אתה ומקדם יצרתיך. אמר משה: שופט רמים! מה עשיתי ומה עול היה בכפי אז, כי נתתני להאסף בידי אחי? אמר לו אלהים: בשמטה עוד קודמת לזו לא באת לידי נסיון, אך בתם הלכת ככל יצורי אז, ולא ידעת להבדיל בין היצירה ובין יוצרה. אמר משה: אם פניך ילכו אתנו, גם אנו אך לפנינו נביט; ואם תסיר את כפך ונחזה אחור, היום יהפך ללילה ונמקו חיינו. אמר אלהים: עד־פה הרשית ואל תהרהר אחרי מדותי. נמלך משה ואמר: רבון כל המעשים ואב הדעות, הבא את כל בריה לידי נסיון. ויקד ארצה וילט פניו.

קדם. נעשה בשר חנוך כלפיד־אש ועלה בסערה לשמי שמים.

ה

הכתרת חנוך

הכתיר אלהים ה׳ צבאות את חנוך מטטרון בכל מיני כתרים, הפקידהו על כל גנזיו ואוצרותיו ועשהו לאב ופטרון לכל מלאכי מעלה. רומם קומתו כגבה הר, הפך גופו לעמוד־אש, עשה את פניו לאור וזהר עיניו כמאורות. שם לבושו כבוד והדר ועטפו במעטפת פאר וגאון. הגדיל כסאו מכסאו בעצמו, קראהו בשמו והאציל לו מהודו. מטטרון משפיל גוים, מגביה שפלים, מוריד מלכים מכסאם ומעמיד נשיאים. נותן חכמה לכל, מביע תבונה והשכל, מדריך ענוים, רופא נדכאים ועושה חסד ומשפט. הוא כותב והוא חותם, הוא נותן והוא מחלק, הוא פורס על הלחם ומברך לכל חי.

כתב אלהים יתברך על כתרו של מטטרון אותיות שנבראו בהן שמים וארץ, אותיות שנבראו בהן כוכבים ומזלות, ימים ונהרות וכל סדרי בראשית. ועל־כן גדל כבודו על כל מלאכי השרת, ואף בני השטנים יראים ממנו. מטטרון הוא שליח־הצבור למעלה והוא גם רוכב בערבות.

אומרים: חנוך והוא מטטרון תופר־מנעלים היה, ובכל תפירה ותפירה היה מכון ואומר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד! ועל־כן זכה לכל הכבוד הזה.

X

שתי סיעות

א

מיכאל וסמאל

למעלה משחקים מעון זבול ובו שבעה היכלות של אש מתנוססים לתפארה, שבעה מחנות של מלאכים ושרפים, שטהרו עצמם וטבלו באש, סובבים אותם, לפניהם עומדים שבעה מזבחות של אש. ומיכאל השר הגדול לבוש בגדי כהנה גדולה עומד ומקריב קרבנות של אש, מקטיר ומעלה תמר של להבה והוא מתפשט בכל העולמות. משוררים המלאכים, מזמרים השרפים ונפשות הצדיקים באות שירות, ומבקשות ואומרות: הקריבו גם אותנו על מזבחות של מעלה ונהיה לריח־ניחוח לאדון האדונים ואלהי הגבורות.

מיכאל הוא בעל־הכנפים, שעליו דברו הנביאים וחוזי־יה, ממשלתו רחבה והוא יביע אמר ויגלה נתיבות. ויהי בעת כעס אלהים־צבאות על סמאל ובני־סיעתו, הוריד אותו מכסאו והפיל אותם בחזקה ממקום קדשתם ויגרשם מנחלתם, טס סמאל טיסה אחת, אחז בכנפיו של מיכאל ושמט גם

ג

הנער

חנוך בן־ירד, שהפץ בו קונו והעלהו לשמי־מרום ומנהו בין מלאכיו ומשרתיו, נקרא נער, לפי שצעיר היה מהם בימים, בחדשים ובשְנים.

ויהי בעלותו השמימה, נתקבצו אופנים ושרפים, כרובים וגלגלים, שהריחו את ריחו, באו וסבבו את כסא־הכבוד ואמרו ליושב עליו: אדיר אדירנו, צבי תפארתנו ונשיא מלכותנו! מה לילוד־אשה בינינו ואיך תתן לבן־מטה אחֻזה בתוכנו? השיב להם אביהם ואמר: משרתי, צבאי, כרובי ואופני, אל־נא ירע לבבכם ואל תצר עינכם בבן־ירד עבדי. יחיד היה בין הרבים, טהור בין הטמאים ותם בין הפסולים. הלכו בני־דורו וכפרו בי ובמלכותי, ועמד הוא והכריז על מלכותי. הם עבדו לאלילים רבים ויתמכרו למעשי ידיהם, והוא הודה באלהותי היחידה והכיר עצמותי. ראיתי, שבני מסבתו לא זכו לו, נטלתיו מהם והעליתיו עליכם ושמתי לו מקום באהלי. כיון ששמעו כך, תפשו את השופרות, לקחו בידיהם את החצוצרות ותקעו והריעו לכבוד חנוך, לכבוד בן־האדם.

כל המלאכים, שנבראו ביום שני לבריאה, כשהם נשלחים בדבר יי — נעשים רוחות. וכשהם משרתים לפניו — נעשים אש, כנאמר: עושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש לוהט. לכֻלם אין אב ואם ומוצאם הוא המאמר. לא כן חנוך בן־ירד, הוא היחיד בין המשרתים, שהרתה אותו אם ונולד. בסערה עלה השמימה, טבל בנהר די נור ונעשה כֻלו אש. אוהב אותו אדון האדונים יותר מכל המלאכים והשרפים. הוא נחשב לאח אלהים ושני לו ויחסרהו אך מעט ממנו.

ד

חנוך קדמון

עוד בימי השמִטה הראשונה, בימים לא שֻכללה עוד הבריאה בצביונה עתה ולא היה עוד אדם ואף לא מלאך ולא שרף, היה חנוך מטַיל ברחבי אין־סוף ולא ידע רשע ודין, לא השיג כל חלאה וטֻמאה והיה כֻלו טהור ומלא זהר כאֵל־הכבוד בעצמו. ויהי כי באו ימי השמִטה השניה ויטע אלהים עצים בגן, עוף השמים פרחו באויר ודגי הים התרוצצו במים, אמר הבורא: אוריד את חנוך לעולמי ואושיבו מטה, למען יהיה למופת במעשיו לעיני שאר יצורי וילמדו את דרכיו. אבל בני דורו פנו לו ערף, לא הקשיבו ללקחו ובחרו מות מחיים. עמד חנוך הנעלב ובא לפני האל הגדול ואמר לו: למה הטרדתני חנם והבאת אותי במסבה אין אֵמון בה וכֻלה קמשונים, בור פתחתי ולא שָתו מימי, שפכו לארץ את שַמני, דרסו ברגל גאוה על דבשי, עקרו את נטיעי ועשוני ללא אב וללא רֵע. אמר לו אלהים: חייך, אני מעלה אותך למעונך מיד ואשים ימיך כימי־

ג

ארבע מחנות

נעמה אחות תובל־קין היתה היפה בבנות־דורה והיתה מכהה גלגל חמה באור פניה. וירא אותה אשמדאי מלך השדים והרוחות ויחשק בה וַיִשְׁבְּ אותה שבי. ויענה אותה ותהי לו לאשה; ותלד לו בנים ובני בנים, מהם מושלים בכפה ומהם אך משרתים הם לאדוניהם. בלילה הם מבהיקים מאורה של נעמה, וביום אך ענן־חשך יכסמו; כי יצא השמש, יבואו במחלת עפר, וכי תזרח הלבנה, המה ימלאו את היקום ככוכבים של מטה והם באים ומתעים את בני־האדם.

אחרים אומרים: לארבע משפחות שונות נפלגו בני השדים — השבט האחד מתיחס לנעמה, השבט השני מוצאו מלילית אשתו השניה של אדם קדמון, השבט השלישי נולד מאגרת, והרביעי ממחלת. — כל שבט ושבט חונה על צבאו ודגלו ומושל בתקופה אחת מארבע תקופות השנה. מושבם בהר נשפה על־יד הרי־חשך. נעמה, לילית, אגרת ומחלת נשואות היו גם לשרו של עשו הוא אדום ותרבינה את שבטי הטֻמאה עד־אין־ספור.

XI

מנח

א

הכוכב

נח בן־למך נולד בחדש הראשון הוא ניסן וארץ מולדתו היא שנער. ויהי בארבעה־עשר יום להולדו עלה כוכב שביט בשמים ויעמוד מערב עד הבקר ויהי למופת. באו זקני הארץ וראשי השבטים אל אדם אביהם ויאמרו לו: הגד לבניך, מה משפט הכוכב הזה ומה מעשהו? ענה אדם ואמר: מבול יבוא על האדמה להשהיתה וישטף כל חי וכל בשר, כל עצי היער יעקרו, ימחו כל הגנות והפרדסים ויהיה הכל שומם מאין יושב.

ויהי כי גדל נח, מסר לו אדם שלשה ספרים, את ספר האותיות, ספר הנקמות וספר המלחמות. ויברכהו לאמר: שלשה גוים יצאו ממך, ומהם יפרדו כל העמים והלשונות, וריב יהיה להם כל הימים; ואם יעלה שבט אחד, ירד השני ויהי עבד לו. כה תִרְוה הארץ מדם, עד יבוא יום השלום לכל חי.

ב

ספר הירשה

ספר כולל רזים וסודות, כספרו של אדם הראשון, נתן מרזיאל המלאך

אותו ארצה ואמר: אם אני נעקר ממקומי, יֵעקר גם הטהור שבטהורים עמי וימח כל היקום ולא יהיה לו שריד.

ויהי רעש גדול בעולמות עליונים, אָנו ואָבלו כל מלאכי מרום ומשרתי עליון ואמרו: אנה אנו באים באין כהן ובאין מקריב? נשמו המזבחות, חרבו ההיכלות ותהי צעקה ותאניה גדולה מסוף העולם ועד סופו. הופיע אֵל־עולם וקרא: התנחמו, רֵעי, התנחמו, אהובי, אָשיב לכם את רבכם ולא אשים את מזבחותי יתומים. הושיט את ידו, תפש במיכאל, העלהו לשמי מרום והושיבו על כנו, התחילו מהנות המלאכים שוב לרנן ולזמר, הֻצת אש על המזבחות.

כזה נאמר במיכאל, שהוא קדוש ומעשהו קדוש, לו היתה גדֻלה אחרי גלותו. אבל אותם המלאכים, שנפלו מגדֻלתם וגֹרשו ממקום קֻדשתם בימי דור אנוש והיו לגבורים אנשי־השם, כשהם חפצים לשוב אל מקומם ומתגנבים ובאים אל אחורי הפרגוד, מְיַסרים אותם בשבטי־אש ומשלחים אותם שוב מטה. אין מעלים את היורדים האלה והמה תועים כל הימים בין גבורי כל עם ועם.

ב

עזא ועזאל

ויהי כי חטאו בני־האדם והשחיתו את דרכם ממלאכי מרום, עמדו עזא ועזאל וקטרגו לפני אדון האדונים ואמרו: למה בראת בריה חוטאת בסוף ימי המעשה? שקט ושאנן היה העולם, לא היה עון בו ולא מתלאה, והנה בא בן־האדם וערבב את המציאות, את כל נתת בידו והמשלת אותו על כל יצוריך מטה, והוא גם את חסדך אינו זוכר. השיב להם הבורא ואמר: למה תדברו גאוה, לו היתה הארץ נחלתכם, כי אז הוספתם לעשות הרע על האדם. מיד הורידם מטה. ראו בנות־קין, שהיו תקיפות ובריאות ויפין מעֵין דוגמא של מעלה, ויזנו אחריהן ויתדבקו בהן. כיון ששלט בהם יצר־הרע, נשמטו כנפיהם, נדחפו ממחיצת המלאכים ויהיו לבני־אדם בלי אב ואם. וירשיעו ללכת מכל חי ומכל נברא וימלאו את כל מושבות הארץ חמס וגזל, התמכרו לכל תאות־בשרים ונאצו קדוש־עולם. כיון שראה אלהים, שבאים הם להפוך הקערה על פיה ולקעקע ביצת התבל, אחז אותם בציצית ראשם והפילם למעמקי הרי־חשך. עזא עינו האחת סתומה ועינו השנית פתוחה והוא הנופל ושתום־העין, ועזאל תלוי ועומד בין שמים ובין ארץ. אף בלעם לא לקח כל חכמתו אלא מהם; וכל המכשפים והקוסמים שבעולם, כי יבקשו להִנבא עתידות, יורדים אל הרי־האפל ושואבים ממעין הטֻמאה, אף מימיו לא יכזבו.

סוסים ואלף שורים וישתו את כל הנחלים והנהרות אשר מסביבם. בלילה אחד נרדמו שניהם וירא היויא בחלומו והנה אבן גדולה מֻנחת על הארץ ועליה כל גלילי האדמה חרותים שורות שורות וקוים קוים, ומלאך של אש נורא מראהו עומד לפני האבן וסכין חד בידו והוא גורר ומוחק כל השורות והקוים האלה ואך ארבע תבות נשארו בולטות. והייא גם הוא ראה בחזון־הליל פרדס נאה ומשבח נטוע וכל מיני אילנות עושי־פֵרות גדלים בו ונותנים ריחם למרחוק. והנה התפרצה שורת מלאכי־זעם, כל אחד קרדֻמו בידו, והחלו לקצץ באילנות ולהפילם אחד אחד ולא נשאר רק עץ אחד נחמד למראה ולו שלשה ענפים. ויקיצו בבֹקר ותפעם רוחם וילכו ויבואו לפני אבותם הגבורים אנשי־השם ויאמרו: כזאת וכזאת ראינו בלילה עין בעין. מה פשר המראות הללו? אמרו שמחזאי ועזאל: עתיד אֵל קנא להביא מבול על חלקת האדמה ועתיד הוא לנתוץ ולמחות כל אשר יצר בה, לא ישתַירו אך נח בן־למך ושלשה בניו ואף עוג בן־אחינו. כיון שהאזינו הילדים את דבר הפשר, הרימו קולם בבכי ויאמרו: חביבים עלינו החיים ואף מחזות תבל נעימים, ואנו נרד בימי עלומינו שאולה ואין שֵם וזֵכר לנו! אמרו אבותם להם: חייכם, אף בעת תחדש האדמה נעוריה ודור חדש יקום לבנות את הארץ ויעשה חיל, בעת רבים יהיו הגוים ומספר השבטים וסחר העמים יהיה נפרץ ונסעו בני־האדם באניות ובספינות מים אל ים וממדינה למדינה, והיה כי תקום סערה וגלי המים יאמרו להפוך את האניות ויושביהן בשטף עֹזם, ויעמדו הנוסעים ויזכירו בפחד־לבם את שמותיכם, אז ינוח הים מזעפו והנוסעים יבואו בשלום למחוז חפצם. אמרו היויא והייא: רב לנו, רב!

ב

פליטת עוג

מימי המבול הזכרים ירדו בקצף משמי מרום ונתחברו עם מימי תהומות הנקבות, שעלו לקראתם וימחו את כל היקום שבין מעל ותחת ולא נותרה נשמה, לבד מאלה שנמלטו בתבת נח שבנה לפני בוא ימי־הזעם. אך עוג מלך הבשן, גדול מכל בשר ומכל חי, עודנו נגרש מן המים הזדונים וישחה בכל כח, עד אשר אחז סֻלם אחד קשור אל התבה ויבקש לו שם סתרה. נשבע לנח ולבניו, שיהיה להם עבד לעולם. ויקב נח חור בתבה והושיט לו מזונות בכל יום.

ג

מלביאה וגוריה

וידבר ה׳ אל נח לאמר: הנך בא אל התבה ונתאספו אליך כל בהמה וכל חיה לתת להן פליטה. מי מהם ירבץ לפניך, תביאהו אליך ואת העומדים

גם לנח בן־למך בן־מתושלח בן־חנוך. הספר נכתב על אבן ספיר ואותיותיו מזהירות ובולטות וממנו למד בן־למך לדעת מעשי פלאים, דרכי בינה ומחשבות עצה. למד ממנו לעמוד על חקר מעלות מרומים, לשוטט בשבעה מעונות, לתכן דרכי המזלות, לדעת מסלות עש וכסיל וכימה ולהגיד שמות כל רקיע ורקיע. ידע נח להביע את שמות המשרתים ואת צרופי הכחות, ידע לסמן מעשה חיים ומעשה מות, לשקול את הרע והטוב, לפתור חלומות וחזיונות; ובידו היה לעורר קרב ולכרות ברית שלום, למשל ברוחות ובפגעים ולהגיד בכל מועד ותקופה, אם שנת בצרת תבוא או שנת שבע, אם ייטיבו בני־אדם את דרכם או יוסיפו להרע.

מפרקי הספר הזה למד גם נח לבנות לו תבה לפליטה בעת פרוץ המבול להטביע את הארץ. כשנכנס לתבה, נתנהו בארון של זהב וישמור עליו כל ימי חייו. במותו מסרו לשם, משם בא לאבות, הם מסרוהו למשה וממשה נתגלגל ובא לשלמה, החכם מכל אדם. אשרי הלב שהשכיל בו.

ג

ספר הרפואות

ויהי כי יבשה האדמה, נח ובניו עזבו את התבה ויתאחזו בארץ ויתישבו בה, החלו רוחות הממזרים להתגרות בהם ולהכותם בחלאים ובמכאובים ובכל מיני מדוים. ויתאספו כל שבטי נח ויעלו אל ההר מקום מושב אביהם ויאמרו: טוב לנו כי מתנו במי המבול מלהיות מענים ונדכאים במחלות המתהלכות בעמק. ויקדש נח את בני משפחתו, קרא צום ועצרה ויעל עולות על הצור, הוא המזבח, ויתפלל אל ה׳. ויעתר לו וישלח מטה את מלאכו רפאל ויצו לכלות את רוחות הממזרים ולטהר את הארץ מכל באשה וטמאה. ויורה רפאל את נח טבע המחלות וילמדהו גם סמני הדשאים, העשבים והעקרים שנבראו למרפא ולחיים. ויכתוב נח את כל הדברים הראשונים, את ראשי חכמת הרפואה וכלליה, ותרב ותפרוץ חכמת הרפואה עוד על־ידי חכמי הודו וחכמי מצרים, חכמי ארם וחכמי מוקדון עד ימי אסף היהודי.

XII

מימי המבול

א

היויא והייא

עמדו שמחזאי ועזאל ונשאו נשים והולידו בנים. שם האחד היה היויא ושם השני הייא. מאכלו של כל אחד יום־יום היה אלף גמלים ואלף

XIII

הבחירה

א

נבואת רעו

ויקח לו רעו את מלכה בת רעי לאשה. ותהי עקרה ימים רבים. ויתפלל רעו בעדה ויעתר לו ה' ותהר. ויהי כי מלאו ימיה ללדת, היתה על רעו רוח אלהים וינבא ויאמר: מלכה תלד בן זכר והבן דור רביעי לו צדיק תמים יהיה ויקרא אב המון גוים, וכל העמים והלשונות לא יעזבו עדותו ויכירו בשם ה'. ותלד מלכה את שרוג ושרוג הוליד את נחור ונחור הוליד את תרח. בימים ההם החלו יושבי הארץ לעבוד כוכבים ומזלות והיו מעבירים את בניהם ואת בנותיהם באש וקוסמים קסמים, אך שרוג ובניו לא הלכו בדרכים אלה וישמרו את תורת נח אביהם וזכרו את הברית אשר כרת ה' עמו ואת זרעו.

ב

הנגידים

ויהי כי נפצו בני נח לארצותיהם ולמשפחותיהם אחרי המבול, שמו בני חם את נמרוד לשר ולנגיד עליהם, בני יפת מנו עליהם את פינחס להיות להם למצביא החילות ולשופט גם־יחד, ובני שם משחו עליהם את יקטן. ויועדו אלה יחד ונועצו לקרב שוב את השבטים השונים למערכה אחת ולהקים את השלום בארץ. ויבוא השטן ויפר עצתם ויאמר: אם שפה אחת תהיה לכל העמים ולשון אחת, אז ימליכו עליהם גם אל אחד בעמים ויעבדוהו כלם שכם אחד ואני וביתי נגרש מנחלתנו ולא תהיה לנו תקומה. אמר אלהים: אך עתה צלחה תחבולתך בידך, לא כן יהיה ביום שופר גדול יתקע לחרות העמים, אז ישליך כל גוי וכל שבט את עצבו, ינהרו כלם אל משכני בחרתי לשבת בו ויעבדוני.

ג

בְּנֵי אַתֶּם

ויהי כי נפלגו הדורות בימי פלג והיו השבטים לשבעים עמים למספרם, ירדו שבעים מלאכים מן המשרתים את פני אדון־צבאות ומיכאל בראשם וילמדו לכל גוי ולכל משפחה לשון אחת, ובלשון הקדש בחרו שם ועבר ויאמרו: בשפת אלהים נדבר ובלשונו נדבק. קרא מיכאל שוב לכל גוי משבעים הגוים ויאמר להם: בחרו לכם מעתה שר ושופט למעלה, אשר

תגר"ש. ויהי ביום הכניסה באו בהמות, חיות ועופות לאין מספר ויסובבו את התבה. ונח עמד פתח האהל, מי שרבץ הכניס ומי שלא רבץ שלחהו לארץ המדבר. עוד הוא עושה מעשהו והנה באה לביאה אחת ושני גוריה עמה, אחד זכר ואחד נקבה, וירבצו שלשתם לפני נח. אמר נח בלבו: אך שנַים ימצאו אצלי מחסה, והמקום צר לשלישי. מיד קמו שני בני הלביאה ויגרשו את אמם ויבריחו אותה וישובו וירבצו לפני הממלט. ראה נח את המעשה ויתמה ויאמר: על אמם לא ירחמו ואני מצֻוֶה מפי הדבור לחנן אותם. דרכי אלהים נפלאים המה. יצתה בת־קול ואמרה: במֻכסה ממך אל תדרש. לא דרכי בשר־ודם דרכי.

ד

התוכחה

ויהי כי הסיר נח את מכסה התבה וירא והנה נחרבה האדמה, נעקרו כל היערות והגנים, פגרים פגרים מתים, מֻנחות החיות והבהמות, אין דשא ואין עשב והכל שומם מאין יושב, התחיל להכות את ראשו בכתל האניה ובכה לפני רבונו ואמר: אדון כל המעשים ומלך כל היצורים, בששת ימים בראת ארץ ומטעיה, כגן היה הכל ושלחן ערוך; והנה חבלת בעצמך את מעשי ידיך, עקרת את אשר נטעת והרסת את אשר בנית. מדוע לא רחמת על בריותיך? ואיך עשית את דבריך שוא? השיבו אלהים ואמר: רועה בלתי־נאמן! עכשו, אחרי החרבן, אתה בא וקובל לפני? אבל כשבאתי ואמרתי לך: עשה לך תבת עצי־גפר, כי הנני מביא מבול מים על הארץ לשחת כל בשר, לא עמדת לפני בתפלה ולא בקשת רחמים על בני־דורך. בא וראה, מה בינך ובין הצדיקים הבאים אחריך. עתיד אני לומר לאברהם בן־בנך: זעקת סדום ועמורה רבה — והוא עומד ומתפלל. וכשאֹמַר למשה בן־עמרם: לך רד כי שחת עמך,—גם הוא נותן נפשו על עמו. ראית מדת־הדין פוגעת בעולם ומלואו, ומלטת את נפשך ואת נפשות ביתך ונשטף היקום בשטף של מבול ואש. הרגיש נח, כי חטא, בנה מזבח והקריב עליו קרבן. נפשו עטופה היתה עליו ועגומה ואמר: ענני, ה', ענני ברֹב חסדך ובְנֵה עולם אחר במקום זה שחרב וחַדש את ימי הבריאה. מיד יצאה אש מלפני ה'. לחכה את קרבנו ותאכל את הבשר ואת העצמות. אדמו פני השמים ועמדו גם אראלים ושרפים בתפלה לפני יוצר בראשית. יבשה הארץ, ירד עליה הטל בבקר, השמש עלה והנה מלאו כל השדות דשא ועשב, צפרים מספר עפו, געה השור שיצא מן התבה ומצא את בת־זוגו. דגי הים החלו לפרות ולרבות. נתעוררו החיים בכל פנה ועבר. ויי נשבע ואמר: לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם ואני כורת ברית עם כל עוף השמים וחית הארץ. ישבות כל חרבן, אף המות יֵאסף, ואני ועמי נחיה לעולם.

ג

משל האילן

אדם אחד היה מהלך במדבר ביום קיץ. השמש להטה ברום הרקיע, ונפש ההלך התעלפה עליו מרעב ומצמא ואין מים ואין לחם. כבר אמר נואש לחייו, וישא את עיניו והנה אילן אחד שצלו נאה, פֵּרותיו מתוקים ומעין מים חיים נוזל תחתיו. מִהר אליו, אכל מפֵּרותיו, שתה מהמים וישב בצל האילן לנוח מעמלו ונתקררה דעתו עליו. כשקם ללכת לדרכו, אמר האדם לאילן מחַיהו: אילן, אילן, במה אברכך? אם אֹמר: יהא רצוא, שפֵּרותיך יהיו מתוקים — העבודה! שאין בכל מרחבי־ארץ אילן נותן פֵּרות טובים מאלה שהאכלתני; אברכך בצל נאה — והנה צלך משיב נפש עיפה, גם מים נמשכים תחתיך ולמה לך עוד ברכת המים? אך בְרכה אחת בפי: כי יקחו ממך ענף אחד ויטעו אותו בארץ ערבה, יהיה גדל בטוב כמוך והיו כל בניך כמוך. אף הקדוש־ברוך־הוא אמר לאברהם: זאת הברכה אני נותן לך, בניך ובני בניך עד סוף כל הדורות יהיו הולכים בתֹם דרך כמוך. כשם שאתה חגרת מתניך ועמדת לפני בתפלה ובקשת לפני על בריותי, כך לא יפסקו מבני־משפחתך אנשים עומדים בפרץ ומתפללים על הצבור בעת צרה ומצוקה, ואני אהיה עם פיהם כאשר הייתי עם פיך.

XV

מזבחות

א

הנסיון

מטבע האֵלים, שהם נמצאים ואין אֹפן אחר אל מציאותם. לא ידעו שנוי; מחריבים הם או גם הורסים, אך לא נתן להם הכח לשלילת עצמותם. מחשבתם תופסת, אבל לא נתפֶסת. אָפס מהם מגור ואין תקוה באהליהם.

ישבו בני מרומים במסבה. אמר האחד: חלקנו הוא להאיר ליושבי חלד, להצמיח חציר ולהשקות צמאים, ובריה אין מטה להכריז עלינו. אמר השני: אם יקום כזאת, אף אנו נחדול. נענה ראש האֵלים ואמר: עלתה במחשבה לפָני לברא יצור חדש, אבל לא אדע לו עוד סמל ודמות. דמדומי חמה מלאו את היקום.

קם האחרון ואמר: נסני־נא וצַוה עלי לעשות את אשר לא הוטל עלינו עד היום. אמר לו המצביא: הן בן חוללת והוא שוחק עם לויתן, שאהו על שכמך והעלהו לעולָה על הר אשר אראך. בערב ההוא הָקרב הקרבן הראשון בעולם ההויה. צור מרום החליף את צורתו הקבועה ויהי

ימליץ בעדכם ויעמוד לכם בעת צרה. ויענו הגוים ויאמרו: המלאכים, אשר למדו אותנו לדבר, הם הם יהיו משגיחינו למעלה ואליהם נשא את עינינו. ולא היה גם גוי אחד, שהזכיר שמו של אל־אלהים, מושל ומולך על הכל. כיון שנפנה אל אברם העברי וישאלהו לאמר: במי אתה בוחר לך לאב ולפטרון ואת מי תעבוד? ענה אברם ואמר: אני וביתי בוחרים אך במי שאמר והיה העולם. מיד עלו מלאכי הגוים אל השמים ויתישבו בהצירותם ובטירותם, ואלהי הכרובים הופיע ממרום שבתו ויכתר את אברם ואת זרעו בכתר האמונה ויקרא לאמר: בני אַתם ואני אֵל אביכם.

XIV

מאברהם

א

ספר יצירה

מי ימלל גבורות ה׳ ומי ישוה לו? כשבקש אלהים ליצור את העולם, גלל את הספר הקדמון, הוא ספר יצירה, צפה בו ועל־פיהו ברא מעשה כל יום ויום. ויהי כי כלה מלאכתו אשר עשה, הלך והניחו אצל זאת התורה והיו שעשועיו מאז. כיון שגדל אברהם והתחיל להכיר את רבונו, נתן לו אלהים־צבאות את ספר־היצירה להגות בו. ולא הבין בו אברהם דבר ויתעצב ויאמר: מתנה רבה בידי והיא סתומה לפני. אמר לו אלהים: רק אני לבדי דורש באותו ספר, כי לי הגדֻלה והמלכות, אבל ממך, בר־נש, ישגב הדבר. נמלך אברהם והלך לו עם הספר אל עֵבר, וישכימו שניהם לפתחו של שֵם והיו עוסקים בו שלשתם יחד שלש שנים, עד שמצאו את הפתח לשער החתום.

ב

בין הבתרים

ויהי דבר יי אל אברם בחזון ובמראה לאמר: אל תירא, עבדי; שכרך הרבה מאד לעולם הבא ומקום מתֻקן לך בראש צדיקי יסוד־עולם. אומרים: אותו לילה, שבו נגלה אלהים לאברם, ליל פסח היה, הוציא אותו לחוץ ואמר לו: אברם, אברם, שא עיניך למרום וספור את כוכבי מעל. אמר אברם: וכי יש כח בידי אדם לספור צבא השמים? אמר לו אלהים: כה יהיה מספר זרעך וכֻלם יעבדו אותי ויתברכו בשמי. הראה אלהים לאברם במעמד בין־הבתרים ארבע מלכֻיות מושלות ואובדות, ממשלת כל אחת אלף שנה יומו של הקדוש־ברוך־הוא — והיה לעת־ערב יצמח קרן בית־דוד ולו יקהת עמים.

XVI

בחירים

א

מלכי־צדק

בשמטות הקודמות היה מנין השנים והחדשים, קביעת התקופות והמחזורים ומועדי היום והלילה דבר אלהים היוצר. הוא היה מְעבר את השנים, מכריז על החדשים בימי המולד והיה הוא ובית־דינו אחד. ויהי כאשר ברא את האדם והוד והדר עטרהו משלו, מסר לו את דבר העבור וימשהו לכהן ולשופט בחשבון הגלגלים והמזלות. כה אמר לו: הנך מעתה ראש־הישיבה, ועליך להזכיר את השם ולמנות מהלך כוכבי.

ויהי כי הגיע יומו של אדם להסתלק ולהשיב את נשמתו ליוצרו, קרא לחנוך בן־בנו וימסור לו ענין עבור השנים וקביעת המועדות. וחנוך איש צדיק תמים, והוא מטטרון ספרא רבא. ויהי כי עלה לרקיע במימר קדם, מסר את סוד־העבור לנח, שגם הוא את אלהים התהלך והיה אדם השני.

ולנח שלשה בנים, שם, חם, ויפת, ושֵם הוא הבכור, וכי נוסדה ונתחדשה הארץ מסר לו את סוד־העבור, ומאז עִבר שֵם את השנה. שֵם היה גם כהן לאל־עליון והיה משרת לפני בני־מרומים ביום ובלילה, ועל־כן נקרא שמו גם מלכי־צדק. נשבע ה׳ לו להושיבו לימינו ויתן לו ולזרעו גדֻלה וברכת־עולם. אלהים יִחד גם שמו עליו בעודנו בחיים והִשרה את השכינה בבית־מדרשו ולא תמוש משם כל הימים.

ב

הברכה

דור הולך ודור בא. תעו הכוכבים וחשכו המאורות, חַיץ בין הבורא לבריאה, אין דרך ליושבי־תבל ואין נתיב. אמר אלהים: אברא ב ר י ה ח ד ש ה, והיא תתן לבני־אדם מלחמי ותשקה אותם מים מבארי. פתח את אוצרות הנשמות ויוצֵא משם את נשמת אברם, ויהי מאור בעולמות עליונים ותחתונים.

בן שלש שנים הכיר אברם את בוראו ויחל להכריז על אדנותו וממשלתו הרחבה. אמר אלהים: מיום בראתי את עולמי ועד־עתה הייתי זָקוק לברך את יצורי, והם זקוקים לברכתי ואמרי פי; מכאן ואילך בני זה חמדתיו יהיה מנוי על הברכות; את אשר יברך יהיה מבֹרך ואשר יטע יגדל ויעשה פרי.

נתקבצו כל יצורי מעלה ומטה ואמרו: אל־אלהים! בידך החיים והמות, מכמני הטוב והרע, צפוני האור והחשך, ואתה נותן לזה והוזר ונותן לזה.

מפועל לנפעל, מגוזר לשומע. ההכרה הגמור פנה מקומו לרצון ונטעה החרות במצרי היצירה.

ב

האיל

נמלך אל־האלהים בחסלת ימי הבריאה לברא עוד דברים, שעלו במחשבה, ויברא את האיל להיות לקרבן בבוא מועד. ויביאהו יוצרו לגן־העדן אשר נטע, שם לו מקום מרעה תחת עץ החיים, ובאר מים חיים חפר לו לשתות ממנה. וירעה מאז על פתח הבאר, סמל הטהר הוא ושתי קרניו נוצצות מסוף העולם ועד סופו. משרתים רבים לאל־עולמים, מלאכים ושרפים, חיות ואופנים. אולם משושו אך האיל, אשר אותו יצר בין־השמשות, כתם כל המלאכה וכל המעשה אשר עשה. ואף ביום גרש בן־האדם מהגן וקצף ה׳ על כל בשר, נשאר יצורו זה כמוך על שלהנו. אין כתם בו.

בא האדם, שאליו דבר זה יגנב, ויאמר להביא קרבן אחר תחתיו. ויקרא אליו אביר־מרומים מן השמים לאמר: הנה האיל הסבוך באלון זהו הקדשתיו לעולה!

ג

הבערה

ויהי בשבת אדם הקדמון בגן־העדן נשא עיניו להביט בשכינה. ויקרא ה׳ אלהים ויאמר: לא יראני אנוש וחי, ואם גם בצלמי נברא ובדמותי יתהלך. גם הבל בנו חזה את האלהים, בעת רעה צאנו על מרומי ארץ ונפתחו השמים ויושבי מרום עלו וירדו. והתגלגלה נשמת המתחרה בנחש באב־המון־גוים, לתקן מעשיה; ובאה גם נשמת הבל לגור בבן־שרה ולהקרב אף הוא.

ויהי בעקוד המקריב את המקרב על מזבח־עולמים, נעקד עמו גם רוחו של אדם הראשון; וישמע קול תרועה בכל אפסי היקום, ובאה עת רצון והתעוררות לכל נמצא ממעל ומתחת. מדת הרחמים עוקדת למדת־הדין; מאדים נעקד לפני כוכב צדק; מיכאל הכהן העליון עקד את גבריאל, והאריה אשר במרכבת־יה עקד את השור. על כל הר גבוה ועל כל גבעה נשאה הוקם מזבח, כל חי מקריב את אחיו, כל צפור־כנף עוקדת את חברתה, ואוריאל המלאך, שהוא כלו אש, בא ורבץ על כל מזבח ומזבח ואכל כל מתנת בני־הטבע ובני־מרומים יחד. הלהב אחז בכל חלל המציאות, והתלקחה הבריאה, קרא יושב שחקים ואמר: ידעתי, כי כל פעול ישוב בעצמו אל הפועל ושמלכותי בכל משלה!

העולם הזה ואת העולם הבא. העולם הזה יש בו תענוג והנאה, עשר וגבורה, והעולם הבא חסר את אלה, אבל בו מדות אחרות. אם יש את נפשך, טול אתה את העולם הזה ואני אטול את העולם הבא ונציב גבול בין שדמותינו. אמר עשו: כדבריך כן יהיה. אמרו מלאכי מרום: עדים אנו בדבר.

ב

ותהר רבקה בת־בתואל והיו הבנים מתרוצצים בקרבה כגבורי־כח; יעקב אחז בעקב אחיו להפילו ועשו מתנגש בו, ויתנגחו יחד והיו עולים ויורדים, יורדים ועולים כגלי הים. זה אומר: אצא תחלה; וזה אומר: לי משפט הבכורה ועלי לראות את העולם תחלה. אמר לו עשו ליעקב: אם אין אתה מניחני לצאת בראשונה, אהרוג את אמי ואצא דרך הדופן. התחלחל יעקב ואמר: זה שופך־דמים מתחלתו! — והניחו לצאת. יצתה בת־קול ואמרה: רחום הוא זה, אף אני רחם ארחמהו.

אומרים: בשעה שנלחמו יעקב ועשו במעי אמם, בא סמאל לסַיע לעשו ובקש לדחות את יעקב, יצא כנגדו מיכאל ואמר למשחית: אל תשחית את זה, שהוא רך ותם. התחילו מלאכי מרום לדון; אלה הצדיקו את מיכאל, ואלה עמדו לימין סמאל. גער אלהים באחרונים ואמר: אל תעשו עָול, אך במישרים תשפטו, עִזרו את הצדיק והזיקו את הרשע. מיד רפו ידיהם ונצח מיכאל את סמאל ויצא יעקב שָׁלֵם בגופו.

ג

ויבֵא יצחק קרבן עולָה לה׳ והתפלל עליו ותצא אש ממעלה ולִחכה את האש של מטה. ליצחק שני פנים, קדש וחל; בפנים נאחז יעקב, ובחוץ נאחז עשו.

אומרים: סמאל מקטרג היה לפני יוצר־עולמים בלדת יצחק. וכן קטרג בעת עקדת יצחק. ולא נָח עד שנתן לו חלק בזרעו. אמר סמאל לאלהים: הַראני חלקי ואשים חותמי בו. זרק בו זוהמתו, כדי שילך בדרכו.

גמירו: שבעת ימים קודם ראית הלבנה מעורר השעיר תגרה עם החָלָק על־אודות הלבנה היפה. סמאל וחיליו עומדים לימין השעיר, ומיכאל וגבריאל תומכים בידי החלק. והיה כי תגבר יד האויב, לוקח מיכאל שעיר־עזים ומקריבו קרבן על המזבח ואז יִכלה כח השעיר מלמעלה באש יוקדת, הרצון מתפּיס ותֵראה הלבנה במלואה.

לך עינים צופיות ואתה חודר לחדרי בטן, תדין כל נמצא על־פי פעלו וגם תשמור חסד ופדות. ואם האדם ימשל בנו ואף הוא יהיה לנו לעינים ובדרכיו נלך – מי יודע, אם לא יתעה גם־הוא ונמצאים אנו בלי מטר ובלי ברכה! קרא אלהים ואמר: כל הדברים שאמרתי הם אך למערכת העולם הזה, לעתיד לבוא אשוב אני לברך כל נשמה וגוף, ואגדתים יחד ואמצתים יחד ולא יפרדו עוד.

ג

בעל הבירה

הֵלך אחד היה מהלך בדרך ולא ראה כל מושב ואף לא יער ונחל ויאמר: שוממה הארץ ואין משגיח ונוטע. לאחר ימים נשא עיניו והנה בירה גבוהה לפניו. אמר לְהִכנס לתוכה וחזר על כל עבריה ולא מצא פתח. קרא בקול גדול ואין עונה. והיה מצטער ואמר: אפשר לבירה בלא בונה? ומי־זה ייגע לריק? כיון שהרגיש בעל־הבירה שהוא יגע בנפשו, הציץ בו מעל הגג וקרא לו: אני הוא בעל־הבירה! כמקרה הזה קרה לאברהם העברי. ימים רבים התיגע בעצמו ואמר: וכי אפשר לעולם בלא בורא? וכי שמים נמתחים מעצמם? וכי גן נוטע את עצמו? והיה תָר בדעתו לעמוד על מהות הדבר. אמר אלהים: מי שהוא הולך לקראתי, אף אני אלך לקראתו. נתגלה עליו ואמר לו: אני הנני הבורא ואני הנני היוצר כל אשר ראית. התרגש אברהם ואמר: יש מלך לעולם, אף אני אעטרך.

אחרים אומרים: עוד בטרם ידע אברהם את אלהים היה נוטה לדרכי צדק והתרחק מכל רשע ופשע. אם ראה אדם עושה לחברו עָוֶל, נתן נפשו להציל עשוק מיד עושקו והיה אב ופטרון לכל נדכה ונענה. נראה אליו אלהים ואמר לו: אהבת צדק ושָׂנֵאת רשע, חייך שאני מושחך לנשיא על כל בני הדורות ויהיו כל בני העמים והלשונות מתברכים בשמך.

XVII

נגודים

א

אדם הוליד את קין ראש לקנאים ואת הבל הצדיק. אברם הוליד את ישמעאל יודע־ציד ואת יצחק, שיצא לשוח בשדה. ויצחק הוליד את יעקב ואת עשו. זה הלך בדרך חיים, וזה הלך בדרך מות.

אומרים: כשהיו יעקב ועשו במעי אמם, היו נדונים יחד על־דבר נחלת העולם. זה אומר: הכל שלי; וזה אומר: בא ונחלק בו. אמר יעקב לעשו: ראה, שנַים אנחנו לאבינו והנה שנֵי עולמות ברא אלהים, את

לדחפו. אמר אדון־כל: הניחו לו, גם הוא כמוני וראוי לו להשתמש בשרביטי.

ג

נטילת הבכורה

וישא יעקב פילגשים על נשיו בנות לבן, שם האחת זלפה ושם השנית בלהה. ובלהה היתה יפה עד־מאד ואין מָשלה בבנות. ויהי במות רחל אהובת נפשו ויתישב יעקב במגדל עד אפרת, שָם מטתו באהל פילגשו הצעירה וינחם. פעם רחצה בלהה בנחל לפנות־ערב, ובצאתה מן המים התאדם העולם מיפיה ומזיוה. וירא אותה ראובן בכור יעקב ויחשק בה ותתלקח נפשו באהבתו אותה. ויארב לה ימים רבים.

בימים ההם החלו אריות וזאבים לפרוץ בגדרות צאן יעקב ולשבות מהם שבי; וישאר יעקב בעדר ויפיל חתתו על הצועקים לטרף. בלילה ההוא התגנב ראובן בלט אל אהל העלמה, התקרב אליה בתרדמה ויגל את כנף אביו. הרדה הארץ.

ויהי בבקר בא יעקב מן השדה ונכנס למשכן פילגשו. אמרה לו הנערה: אל תקרב אלי, אל תגע בי, התנקש בי בנך הגדול וטמאה אני לך. וירם יעקב קול זעקה ויאמר: ראובן בכורי פחז כמים, עלה על משכב אביו וחלל יצועו.

בו ביום נטלה הבכורה מראובן ונתנה ליוסף אחיו. ולא יסף יעקב לדעת את פילגשו עד יום מותו.

ד

גור אריה

בין שבטי־יעקב יהודה ידיו רב לו כאריה וכלביא היה בצאתו. מי ידמה ומי ישוה לו? ולא סר שבט ממנו ולו יקהת עמים.

ויהי היום וַיֵט עֲדֻלָם, וַתֵּהום כל הקריה לְגָדלו ולגבורתו. ויקח שם בת איש כנעני ותלד לו שלשה בנים את עֵר ואת אונן ואת שֵׁלָה. ותעמוד מלדת ותמת. ובעדֻלם נערה אחת מבנות ארם, ושמה תמר, ותעל על כל בנות עמה ביפיה ובקומתה; כמגדל צוארה בנוי לתלפיות, שדיה כתאומי צביה הרועים בשושנים. ויתן לה יהודה את עֵר בכורו לאיש. בחלה בו הנערה ויאסף. ארש לה יהודה את בנו השני; ותדהפהו מאתה — ויגוע גם הוא. רק חמיה היה משא־נפשה ותאמר: אך הוא יקים לי זרע ובניתי ממנו מלכי־ארץ. ותרא הנערה, כי קלה היא בעיני הענק ושיחשבנה אך לבת ושיעד אותה לשֵׁלָה בנו הקטן, — אף היא עשתה בערמה: הסירה בגדי־אלמנותה ותכס בצעיף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתה. ויהודה עובר אז לגזז את צאנו. וירא קְדֵשָׁה יושבת על אם הדרך, וגֵוה יאיר

XVIII

יחודים

א

מתוך ההפכה

העולם נחרב ונבנה, נחרב ונבנה. התפלגה הארץ ונפרדו הגוים למשפחותיהם ויבנו ערי מושב לחטא. יצאה אש מלפני ה׳ ותבער ערים רבות, בתים אין־ספור נהרסו, שבטים שלמים היו לחרבה וגם צמח האדמה היה למאכלת. ויעל קיטור הארץ כקיטור הכבשן ונראה למרחוק.

בככר ההיא ישב אחד מבני עבר, ולו צאן ובקר ועבֻדה רבה. אותו הותיר אלהים ביום־חרמו. ויתן לו יד להִמָלֵט מתוך ההפכה ושתי בנותיו עמו. ויבקש חסות במערה אחת, ואיש אין בארץ. ותאמרנה הנערות: לא ברא אלהים את עולמו אלא לשבת בו ועתה שומם הוא מאין יושב, וכי ימות אבינו, אז יחזור הכל לתהו. מה עשו? הסבו וגרמו, כי תזרע הארץ הנשחתה תרומה, ותלדנה שתי משפחות להקים זרע למין האדם. אמר הצופה ומביט למסתרי כל־לב: בדין הוא, שעושות אלה באש תשרפנה, אבל אלה לבנין העולם נתכונו.

ב

השרביט

בעיר נחור אשר בארם־נהרים היה בתואל בן־מלכה מלך ונשיא בעמו ויגבה לבו. כל בתולה נשאת היתה צריכה להִשָמַע לו בראשונה; וירגנו העם באהליהם. ויהי בהגיע תור בתו ונועדה לצאת עם עבד אברהם, להיות לאשה לבן־אדוניו, אמרו יושבי העיר: אם גם לבתו יעשה כמשפט הבנות, אז נקי הוא לנו, ואם לא — ידנו תהיה בו להכחידו. בא מלאך אלהים בלילה וינגפו וימת.

והיתה הנערה עקרה ימים רבים והלכה להר המוריה, ששם נעקד אישה, להתפלל במקום טהור ולשפוך שיחה. ויעתר לה ה׳ ותהר. ויתרוצצו הבנים בקרבה. האחד אוחז בעקב אחיו להַפילו, וסמאל עומד לימין הבכור. בא מיכאל לשרוף את סמאל בהבל־פיו, והושיב אלהים בית־דין ביניהם...

ויצאו שני לאֻמים ממעיה. זה פרש לדרכו וזה פרש לדרכו; ותגרה ביניהם כל הימים על־דבר הבכורה וברכת־עולם. ולאמם גם־היא אח בנהרים ושמו לבן, ותולדנה לו שתי בנות והנה רועות צאן אביהן. בדין היה, שהבכור של האחים יקח את הבת הבכירה של אחיה לאשה, ושבזה הקטן יארש את הקטנה. נתגלגל הדבר ונשא הבן הקטן את שתי האחיות יחד. והתורה אומרת: אשה אל אחותה לא תקח לצרור! בקשו מלאכי השרת

ושחותה גחלים על ראשו. מאז נזיר היה יהודה מן היין וכל משרַת ענבים לא ישתה.

ו

בית היוצר

וארד אל בית היוצר והוא עושה מלאכה על האבנים: יוצר כלי ושב ועושהו כלי אחר. אין קשה לפני אלהים היוצר לעשות את הנקבות זכרים ואת הזכרים נקבות. אף לאה בת־לבן אחרי לדתה ששה בנים לאישה וזבד אותה אלהים זבד טוב הרתה שוב ללדת – והנה נער בקרבה. עמדה בתפלה לפני הַמַּניע העליון; וישמע לשיחתה ויהפוך את העֻבר במעיה לנקבה. היא דינה אחות השבטים ומשוש כל בני־עבר.

לכל בני יעקב נולדו תאומותיהם עמהם, ותהיינה בגדלן לכל־אחד ואחד לאשה. אך לדינה לא היה זווג. ויהי הנער שמעון גבור־חיל ויקנא לכל נבָלה בשער, ותט אליו דינה לבה בסתר, ויהי כי בא יעקב שלם עיר שכם, ושכם בן־חמור החִוי נשיא הארץ חשק בבתו ויעַנֶּהָ, חגר שמעון ולוי אחיו איש חרבו ויבואו על העיר ויכחידו את כל יושביה, וגם את חמור ושכם בנו הרגו לפי־חרב.

בִּקשו להוציא את החללה מאהל חושקה; ותמאן הנערה לעזוב אותו ותאמר: אנה אוליך את חרפתי? נשבע לה שמעון, שיקחנה לו לאשה. ותלך אחריו ותלד לו את שאול.

ז

אסנת

ורחל אשת יעקב היתה עקרה ימים רבים ויזכור אותה אלהים ויאסוף את חרפתה ותלד בן ותקרא שמו יוסף. והוא נועד להיות שליט בארץ מצרים ולהיות לאב ולפטרון לשבטים אחרים ולהחיות עם רב. וליוסף לא נולדה בת־זוגו עמו. והדבור יצא לבני עמו: אך בבנות משפחתכם תדבקו ושמרתם את נחלתכם ואת אחֻזתכם.

בת־שש היתה דינה, כאשר דבקה נפש שכם בנפשה וידע אותה, והיא ילדה לַחִוי בת, בטרם קדשה שמעון. היא אסנת. ויגרשו שאר אחיה את הילדה הזרה מבית אביהם ויאמרו: אַל יהיה לה שֵׁם בתוכנו! עמדו להוציא אותה בחרונם על־פני השדה. ירד מיכאל השר הגדול ויביאה למצרים. ותגדל בבית פוטיפרע כהן און ותעל כפורחת. ובהיות יוסף משנה למלך, עמד וכרת עמדה ברית. הכל צפוי לפני אלהים והוא מסבב את הסבות ומשיב את כל שה אבד לעדרו.

אחרים אומרים: יעקב אבי־אמה חס עליה, בראותו כי ישטמוה בניו; לקח ציץ של זהב ויכתוב ויחרות עליו שמה ושמו בלשון העברים, תלה

מבעד לצעיף, וַיֵט אליה וידבר דברי־אהבים באזניה. העמידה בת־ארם פניה והאמר: מה תתן לי בשכרי כי אשמע אליך? אמר גביר אֶחיו: גדי עזים מן הצאן אשלח לך. רקד לב הנערה בקרבה, לראות את הלביא אך רכות ידבר. ותאמר: גם אתה לבבתני, חָשבני לאמתך. ויתאחד גלגל אחד עם משנהו. טבעת חדשה נקשרה בשלשלת הבריאה. הוסיף אלהים לשני המאורות את אורו של מלך המשיח. ותלד העלמה את פרץ ואת זרח. פרץ גובר על אור הלבנה, וזרח גובר על אור החמה.

ה

נוסח אחר

ויהי כי חטא ראובן בפילגש אביו והלך אחרי עיניו, התגאה עליו יהודה, שהיה נשמר תמיד מאשה ובכל מלחמותיו הרבות לא לקח לו נערה מן השביה, ויוכח את אחיו על רֹע מעשיו. יצא קול ממרום וקרא: חייך, גם אתה לא תעמוד בנסיון!

נפרד יהודה מאת אחיו וירד לעדֻלם וילן בבית איש כנעני ושמו שוע. והאיש גדול ועשיר מבני משפחת נשיאי־הארץ ולו בת נאה ויפה, שהגיע לה תור להנשא. וירא שוע את יהודה כי אמיץ־כח הוא ובן־חיל וייטב בעיניו ויאמר לו: קח את בתי לאשה, כי על־כן באת בצל קורתי. אמר יהודה: מצֻוִים אנו מאת יצחק אבינו, שלא להתחתן בבנות כנען, ואיך אעבור על דברי הַצַוָאָה? מה עשה שוע? הכין משתה גדול ליהודה בן־יעקב, קשט את בתו בכל מיני קשוטים, הלבישה כתֹנת־פסים ועל צוארה התנוצצו חרוזי מרגליות, ותבוא הנערה ותמזג כוס יין לאורח. וירא את יפיה ותתלקח אהבתו אליה ויבוא עמה בברית. יצא קול שני ממרום: שתית מיין החטא ותשכח פקֻדת בן־אברהם, חייך, בנים לא־נעימים תלד לך ואך מגינת־נפש תירש!

ילדה בת־שוע ליהודה את ער ואת אונן ותוסף ללדת את שלה. ויהי כי גדל ער, אמר יהודה: לא יקח עוד בני אשה מבנות הארץ, וילך ארצה ארם ויתחתן עם ארם דודו. ותרע הנערה הארמית בעיני ער, כי איננה מבנות כנען. ויבוא מלאך ה׳ בלילה השלישי ויך אותו וימת. נִשאה בימי חֻפתה לאחיו אונן וימת גם־הוא בשנה הראשונה, כי לא אבה לדעתה. אמר יהודה להשיאה לשלה בנו הקטן ולא נתנה אותו בת־שוע: אך מבנות ארצי יקח לו אשה ולא יזנה אל בת־ארם! לא ארכו הימים ותמת אשת יהודה, שריב היה לה עם בעלה. ויציבו לה שֵם.

ויהי היום וירד יהודה תמנתה לגזז את צאנו וטוב לבו ביין. ותכחל אלמנת האחים את פניה ותשם בפוך עיניה. וירא אותה יהודה יושבת פתח השער ויחשבה לזונה. כי חק היה לכנענים, שכל נערה בתולה נשאת לאיש ישבה שבעת ימים פתח עינים וכל איש עובר היה סר אליה. ויסר יהודה ביינו אל כלתו ויתן שכבתו בה ולא ידע, כי דבר־נבלה הוא עושה

מה עשה גבוה מעל גבוה? הביא על יעקב עבדו את עשו אחיו הגדול ויצא בארבע מאות איש לנגדו. נפטר ממנו ובא עליו סמאל שרו של עשו ובקש לאבד זכרו. נצל ממנו והנה חללה דינה בתו. עזב את שכם המחרמה ותמת עליו רחל בדרך לבוא אפרתה. אמר דין־אמת: עד־מתי צדיק זה נלקה וחוזר ונלקה ואינו יודע באיזה עון ונענש? מיד נתגלה עליו ויאמר לו: לא הגיעוך כל הצרות הללו אלא בשביל שלא שמרת מוצא שפתיך, קום עלה בית־אל ובנה שם מזבח ושלם לי את נדרך.

ויקם יעקב וביתו ויעל לוזה היא בית־אל ויעשר שם את צאנו ובקרו. אמר אלהים: את אשר אתה נותן לי אתן לאחד מבניך, כי יעמוד לשרת לפני.

ג

וישר מלאך־מרומים אל ישראל ויעל האבק עד כסא הכבוד. אמר המלאך לישראל: לא כך אמרת ונדרת, כי העמדת את המצבה בבית־אל ויצקת שמן על ראשה: כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. בנפשך דברת. התחיל ישראל להעשיר את צאנו ובקרו. אמר המלאך: ומבניך אשר הולדת למה לא תתן לי? מה עשה השלישי לאבות? מנה ארבעה בכורות לארבע אמהות. נשארו שמונה, התחיל מונה משמעון וגמר בלוי אחיו ועלה לו למעשר. העשירי יהיה קדש לה'!

מיד ירד מיכאל המלאך משמים ארצה, נטל את הנקדש על כתפו, העלהו והעמידהו לפני שוכן־מעלה, אמר לפניו: אדון האדונים! זה גורלך מבני־תמותה וזהו חלקך במעשר שבטי־ישרון. פשט אלהים את יד ימינו וברך את הנער, שיהיו בניו משרתים לפניו בבית־מקדשו אשר בשלם כמלאכי־השרת מעלה.

ד

שנו רבותינו: מי שאינו מניח את העניים ללקוט בתוך שדהו ואינו מסיע להם בשעת הקציר או בימי הבציר, הרי זה מסיג גבול ומטשטש את הגבול. ואלהים ממעל קורא ואומר: אני העמדתי את בעל־השדה למעלה ואותו העני הורדתי למטה, יכול אני להפוך את הסדר, להשפיל את העליון ולרומם את השפל, הלא אני פותח את השערים ואני סוגרם ואני אף ניטע ועוקר, בונה והורס, ממית ומחיה, מי־זה בידי יעצור? ומי יעות דרכי ולא ירא ממני ומשמי?

הלך יעקב ביתה בתואל אבי־אמו ולקח לו עשו את כל אשר לו ואך במקלו עבר את הירדן. בא לבית־אל ולא היה לו גם כר לשים תחת ראשו ויקח אבן וישם מראשותיו וישכב. ארבע־עשרה שנה עבד בנשיו כפועל וכעבד ויפרוץ בארם מאד ויגדל על כל בני עבר וארם בעשרו בכח הברכות שברכו אביו. לפני צאתו בא לו כל החיל הזה והוא שכח

אותו על צוארה וַיַּנַּח אותה תחת אחד השיחים, ששם היה גם עין־מים. ויעברו אנשים מדינים וישמעו קול ילדה בוכה; רחמו עליה, לקחוה עמהם ויוליכוה לארץ מצרים וימכרו אותה לפוטיפר. ותגדל בביתו והיתה לנערה משכלת ולכלילת יפי; וכל חרטומי מצרים אמרו לקרא את הכתבת שעל לוח צוארה ולא ידעו הפשר. ויהי כי עלה יוסף בן־עַמה לגדֻלה וקראו לפניו „אברך" והביאו לו מתנות רבות, באה גם אסנת ותשתחוה לפניו ותושט לו את הלוח, וירא הַמִּשנה, כי היא מבית אביו, עמד ונשא אותה בכתֻבה בדת בני־עמו.

XVIII

מאגדות יעקב ולוי

א

וישכב יעקב במקום ההוא והנה ה׳ נצב עליו. היה איש אחד עני ודל וירא אותו המלך וימצא חן בעיניו, כי היה בעל דעה והשכל ובר־לבב, ונעשה אוהבו והיה נכנס בפלטרין שלו שלא ברשות והמלך מֵשיח עמו ומראה לו חבה יותר מִלַּשרים והעבדים. נתקנאו בו בַּדַּל רַבֵּי המלך ואמרו: הרי אנו, שגדלים עם המלך ומשרתים אותו תמיד, נדחים מפני זה, שאך מתמול בא ואינו עשיר ורב כמונו! נמלכו להרגו ולהכחידו מעל־פני האדמה. מה עשה המלך, כי נודע לו הדבר? קם והופיע ביניהם, בעת התאספו יחד לחרש רעה על אוהבו, ואמר להם: מה לכם לקנא באהובי ובאשר בחרתי בו. אתם עומדים לפני כסאי תמיד, משרתים אותי ועושים רצוני, אחלק עמכם במלכותי ושֻתפים אַתם לממשלתי; אבל לזה אין כל ונושא הוא את שמי בקרבו ויעבדני בהשאי. חפו פניהם ואמרו: לא נגע בו. כך היה הדבר עם יעקב. רש ועני בא לבית־אל ושם שער השמים, נתקבצו שרי המלכות של מעלה ואמרו: עכשיו בא הוא לגבולנו, נקום עליו ונורידו דומה. עד שהם מדברים נגלה מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא והיה מניף על יעקב עבדו בסודר.

ב

הנודר ואינו משלם – פנקסו מתבקר לפני קדוש־העולם, והוא קורא ואומר: היכן פלוני בן־פלוני שנדר לי? הרי אני מחכה לו ולקיום מוצא שפתיו, שמא ישן הוא, שמא שכח את אשר אמר, שמא רע לבבו וצר־עין הוא ושמא אין אֱמון בו. הלך יעקב ולן בבית־אל והקים שם מצבה ויצק שמן על ראשה ונדר נדר לפניה, שכל מה שיתן לו אלהים עַשר יעשרנו לו. והוא הלך ונתעשר בארם־נהרים ויהי לו צאן ובקר ועֲבדה רבה – ולא הקריב לה׳ קרבן ולא פרס פרוסה לשלחנו.

המְשַׂכְלֵל, הוא המודד והמונה והוא המְעַבֵּר אותם. הוא ראש בית־הדין ומשרתיו ומלאכיו הם הם בעלי הסנהדרין. היו מתכנסים ויושבים לפניו בכעין גֹרן עגֻלה, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, ופורשים כפיהם; והאב שבשמים, והוא ראש הישיבה, היה מכריז ואומר: חדש פלוני בא, שנה זו נכנסת. אלהים נצב בעדת אל! ויהי כי נברא אדם עלי אדמות ונתנו לו שכל ובינה, דעת והשכל, נמסרו בידו כל גנזי התורה ומפתחות ההכרה, מסר אלהים בידו גם דעת עבור השנים, קביעת המועדים והחדשים וכן אמר לו: ראה, אני ממַנה אותך לעבר את השנים במקומי ואני סומך את ידי עליך. מה שאתה גוזר למטה, יהיה כחֹק קים למעלה, כל כוכבי מרום וכל מזלות הרקיע יהיו נשמעים לך. מה שאתה מְקַדֵּשׁ, יהיה מְקֻדָּשׁ, ומה שאתה מְחַדֵּשׁ, יהיה מְחֻדָּשׁ, הכל יהיה כפוף ונכנע לך ועל־פי משפטיך ותורתך יגבילו המזלות ארחם ואורם. כשחטא אדם והגיעה עתו להסתלק מן העולם, אמר: רבון העולמים! אני נפרש מכאן והולך אנכי בנתיב לא אדעהו, עבור השנים והחדשים מה תהיה עליו? נענה אלהים ואמר: הן חנוך עבדי מבני בניך עמדך, משֶׁהוּ ללוי אחריך, והוא יעבר את השנים, יכריז על המועדים ויקבע את החדשים. עלה חנוך לרקיע ומסר לפני עליתו את סוד העבור בידי נח בן־למך. והלז סִמן ימי זרע וקציר, קר וחם, קיץ וחרף; ואף בימי המבול יום ולילה לא ישבתו ודברי בית־דין התחתון לא בטלו. נח מסר את סוד העבור לשם, שהוא היה הבכור לנחלה וכהן לאל עליון. וכשנכנס אברם העברי לבית־מדרשו ולמד ממנו דעת ארחות־תבל, משכלי ההויה ופרקי היצירה, למד גם סוד־העבור ומסרו במותו ליצחק בנו, בעת נתן לו את כל אשר לו והנחילו חיי עולם. ויברך אלהים את יצחק ויאמר לו: מזרעך אקים לי מעַבְּרי שנים וחדשים ויהיו כל הגלגלים והמזלות נשמעים לבית־דינם.

ויהי כי יצא יעקב מבאר־שבע, עזב את ארץ אבותיו והלך ארצה קדם. בקש לעבר בארם את השנה ולעשות את השכינה חל, השמיעו אלהים קולו מרחוק ואמר לו: יעקב, יעקב, אין לך רשות לעבר את השנה בארץ לא־מקֻדשה. הניח את העטרה בקרן זוית. כיון ששב לבית־אל, נגלה אליו אלהי אבותיו, ברכו ברכת־עולם ואמר לו: מעתה שוב אתה מונה חדשים ישנים ומפיך תצא תורה והדרכה להם. עמד יעקב על רגליו ואמר: אתה קדוש ושמך קדוש וכל משרתי מעלה המה קדושים, מה אני, כי אהיה שֻׁתָּף לכם. אמר לו אלהים: כסאי אתה ודמותך קבועה בו.

ב

סמנים וגבולים גם בימי החדש, יש יום מבֹרך ויום שאינו מבֹרך, יש יום מאיר מבקר ועד ערב ויש יום כֻּלו מְעֻנן, לא אחת היא לבר־נש, אם נולד ביום זה או ביום שלאחריו, אם נולד בחדש זה או אחר. המזל חותך חיים והוא מאיר נתיב לכל.

בתשעה־עשר בחדש יצא יצחק לשוח בשדה — והנה רבקה לקראתו

את המעמיד סְלמות ולא פרנס עניים כאבי־אביו, שנטע אשל ויאמר: כל דכפין ייתי ויאכל מלחמי! אמר לו אלהים: אם תיטיב שאת וזכרת את שפלי־המדרגה ופתחת להם את ידך, אהיה עמך וקהל גוים יהיה ממך ונביאים וחוזים מחלציך יצאו; ואם לא תיטיב, חי אני וחי שמי, שאף נטיעותיך אעקור ואת חומותיך אֶנתוץ ואעשה אותך ואת בניך למשל ולשנינה. נפל יעקב על פניו ויאמר: גדולים מעשיך עם האדם, אלהים, ואף אני לא אטש חסדך ואלַמד לביתי וְלַבָּאים אחרי את דרכיך ופעליך.

ה

אתה מוצא, הראה לו אל־שדי ליעקב הרועה מה שלא הראה לאברהם וליצחק. לשנַים אלה הֶראה אך מה שלפניהם, וליעקב אבינו הראה מה שלפניו ומה שלא בפניו. הראהו ארבע רוחות העולם והראהו כסא כבודו, הראהו איך בית־המקדש נבנה וחרב וחזר ונבנה. מסר לו את נבואת החוזים והשמיעהו קול פרסות חיל גוג ומגוג, שנתאספו על אֵל ישראל ועל משיחו. ויהי כי הגיעה עִתו לחסות בצל עֵדן, קרא את בניו ובקש לגלות להם את הקץ ולהסיר הלוט על מסתורין של מלך. אמר אל־צבאות: כבוד אלהים הסתר דבר. ויבוא ערפל ויכס את העולם.

ו

נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק מת כמות כל־אדם. אמר אלהים: אף יעקב עבדי לעולם יחיה. ויהי כי גוע שלישי לאבות וַיֵאסף אל עַמו, נעשה בשרו ללפיד־אש ונפשו חופפה עליו כל היום ולא תמוש ממנו. כי יגבר השטן ואויב יקום לכלות את ישראל, שוב תשוב הנפש אל נָוה וקם אבי השבטים והתפלל לפני קונו, הוא נענה לו. לא אשכחך יעקב ולא אזניחך ישראל.

חכמים אומרים: בשעה שאסף יעקב את רגליו אל המטה, פשט את גופו, שנחל מיצחק אביו, ולבש גוף המאור, שהיה לאדם הראשון קודם החטא. כאליהו החוזה ישוטט בעולם גם־הוא לתועלת עם קדוש.

XIX

מיעקב ומיוסף

א

בעשרים ושמונה בחֹדש אלול, חֹדש בהיר וכֻלו אור, נבראו חמה ולבנה וכל כוכבי־מעלה ויתלם יי אלהים ברקיע השמים, קבע לכל אחד ואחד את זמנו ומקומו ושעת שמושו, סִמֵן את הגבולים, צִיֵן את התקופות והמועדים; ומאז החל מנין השנים והחדשים, דְבַר הימים והלילות, שעור הַקִצים והמחזורות. מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא הוא היוצר אותם, הוא

ממנו. ותצעק הנערה ותאמר: אוי לי על פרי־בטני, אוי לי כי חֻלל נזרין! באותה שעה ירד מיכאל המלאך העליון, נטל בידו את המלבן וישימו להדום רגלי מלך־המלכים וקדש־הקדשים. אמר אלהים: נתמלאה הסאה, אף אני אשלח גואל לבני־ברית, וגם מלבן זה יהיה לזכרון לפני כל ימי שמים עלי־ארץ.

ב

יקותיאל

לא העבידו בני־חם את בני־ישראל אלא שעה אחת מיומו של הקדוש־ברוך־הוא, וזה שלשה ושמונים שנה ושלש שנים. וכיון שהגיעה שעת כוכבו של משה לעלות, אמרו חרטֻמי המלך: נער אחד יקום במחנה העברים והוא יהרוג את בכורותינו ויטביע אותנו ואת חילינו בים־סוף; ישמעו עמים ירגזו, חיל יאחז כל יושבי תבל. ויחרד פרעה ויאמר: אם אלהים ילחם עמנו, יעלו עבדינו מן הארץ ונחלתנו שוממה.

בימים ההם נולד בן לעמרם בן־לוי, ותארו היה כמלאך־אלהים, ויקראו שמו יקותיאל. שלשה חדשים טמנתו אמו, כי יראה פן יבֻלע לו. ויהי כי לא יכלה עוד הצפינו, הניחה אותו בתבה וַתָשם אותו על שפת היאֹר. הכל צפוי לפני אלהים, והוא מסַבב הסבות. מנֻגעה היתה בת־המלך ולא מצאה מרפא. ירדה לרחוץ בנהר והנה תבה בַסוף ובה נער בוכה. שלחה ידה ותקחהו על זרועותיה. אך נגעה בגוף הטהור ונתרפאה מיד ויהי בשרה כבשר הנער לטהר. קראה ואמרה: הילד הזה צדיק גמור הוא ונשמתו רוממה! הלכה ונכנסה תחת כנפי־השכינה וזכתה לחיי־עד.

ג

הנער

עוד הנביא בבטן אמו גלה לו אלהים ספר־בראשית ויראהו תורת שעשועיו מאז ויאמר אליו: משחתיך לנגיד על־עמי והיית להם לאב ולפטרון וצוית אותם תורות וחֻקים, והוריתָם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. מָהול יצא משה לאויר העולם ולא נגעה בבשרו יד זר. ביום הזה הגדילו גם המאורות את אורם ותהי רוָחה והִתעלות בעולם! חפצה אמו להניקו, פתח ואמר: אל תחשבוני כנולד, כבר דברתי את האלהים ואיך על הלחם אחֻזה? בו־ביום הלך בבית כגדול; וישתוממו עליו כל רואיו ויאמרו: זה יהיה לנו למופת והוא יגאלנו מיד צרים! ויהי בהיותו בן שלשה ירחים החל להתנבא בחוצות גשֶן ובשוקיה: עתיד אני לקבל את התורה ממרומים מתוך להבות־אש, אַרכין שמים לארץ ואַקדש את יושבי מטה ואַעלם לבני־מרום. אמרו שבטי יעקב: חסדך עמנו, בן־עמרם, אתה תהיה לנו לאלהים ותביאנו אל המקום כבר נחלו אותו אבותינו.

ויקח אותה ותהי לו לאשה ויאהבה. היום הזה הוא טוב ונכון לכל מלאכה, בו מְבַשְּׂרִים טוב לחולה וישועה לאסיר, וכל הנולד ביום הזה הוא טוב־מראה, אהוב למטה ולמעלה, תפלתו נשמעת ולא תשוב ריקם. ביום שמונה לחדש נולד יעקב אבי־ישראל ועשו אבי־אדום ולאם מלאם יאמץ. כל בנין שֶׁיִּבָּנֶה ביום הזה לא יהרס, הפורש בו בים יבוא בשלום למטרת חפצו וגלי המים לא יטרידוהו. כל זורע בו קוצר ברנה אלֻמותיו. נגוד האחים בבטן לא קבע את חותמו על המזל. ביום עשרים לחדש ברך יצחק את יעקב ואמר לו: יעבדוך עמים וישתחוו לך לְאֻמים. טוב לעשות ביום הזה צדקה וחסד ולזכור חסדי המקום. בעשרים ושנַים לחדש נולד יוסף הצדיק, הוא יום רצון והרחבה, וכי יזכיר אדם את שֵׁם בן־רחל נצול מעינא־בישא ומכל בני משפחת השטן, האורבים לו בכל־עת.

ג

יעקב שָׁלֵם שבאבות היה ואף מטתו שלמה. כל ימי יעקב לא שרר דין בעולם והיה העולם רוחץ בפלג אלהים. ויהי כי נאסף יעקב, האירה הלבנה ויעל הודה ותקסם את פני כל. אמר השמש: טוב לי לאסוף אורי ולהתדבק ברעיתי תמתי. שאגה ההויה מאֵש האהבה ועצם החֵשק, אמר היוצר: עד־הלום! אף לפני יוסף קראו „אברך", כי בו נתקשר השמש בירח, חדל החַיִץ בין שני המאורות ויהי אור אחד גדול ולא יָסף. אומרים: אף גם ביוסף הצדיק טִפֵּל אלהים־צבאות כבמשה עבדו, נטלו על זרועותיו ויביאהו לבית־משכנו. יוסף הצדיק אינו מטמא ועצמותיו טהורות. אך מי שיד מלאך־המשחית תהיה בו וימַגֵּר חַיָּתו בחרבו, הוא מטמא ואסור לכֹהן להכנס בגבולו; אבל מי שמסתלק על־ידי מלך המלכים הקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו, הוא טהור ועצמותיו טהורות והִנה מאירות לכל הדורות עד ביאת הגואל.

XX

מאֹפל ומאוֹרה

א

המלבן

ויעבידו שבטי מצרים את בני־ישראל בפרך ונוגשי פרעה אָצים בהם למלא אחרי מתכנת הלבֵנים וגם קש לא נתן להם. ונפצו אחי יוסף בכל עבר לקושש קש ותבן. נקבו את עקביהם, כי שמו אותם בטיט, והיה הדם יוצא ונלוש בחֹמר. בימים ההם היתה רחל בת־מתושלח הרה ללדת, והיא נערה מפֻנקת וטובת־טעם, כל רואיה ישבחוה. ותצא השדה לרמוס בחמר עם ארוסה. והפילה שפיר מטֹרח העבודה, ונגבל בטיט ועשו לבֵנה

ג

חתן דמים

ויהי כי מתו האנשים המבקשים את נפש המושיע, נגלה אליו גבוה מעל גבוה ויאמר לו: לך שוב אל הארץ בני־עמה מַעבידים את בני־בכורי קשה וגאלת אותו מיד צר! ויעזוב משה את מדין וילך ארצה מצרים. הוא בדרך במלון, והנה השטן חורש לו. נתלבש אוריאל המלאך בלבוש נחש הולך קוממיות וְיָשר אֶל משה ויבלעהו עד טבורו. חֹשך העולם, כוכבי השמים אספו נגהם, ותילל הבריאה על אבדן משיחה. ותרא צפורה תאומת משה, כי מתגבר סמאל, והוא השר משטמה, על בן־האדם; ותחגור עֹז בנפשה, לקחה צור חד בידה ותחתוך בו את ערלת בנה הנולד ותשלך אותה לפני אוריאל. ותשר אל המלאך ותוכל לו ותוֹצֵא בלעו מפיו. והשחר עלה שוב להאיר לתבל ומלואה. מעתה היה לה איש־בריתה גם לחתן־דמים.

XXII

ספורי מוסר

א

על הבאר

דרכו של משה בן־עמרם היה להתבודד ויפרש מבני־אדם, למען התעצם בעבודת ה׳ ולבקש גם ארחות צור־שדי. ויהי היום והוא יושב תחת עץ־פרי ולא־רחוק ממנו באר מים חיים. והנה איש הֹלך בא מן הדרך, שתה מן הבאר, כי צמא היה, ויעזוב את המקום; ולא הרגיש, כי כיס מלא זהובים נפל מידו, כאשר הרפין את־עצמו לשתות. כעבור שעה אחת בא איש שני לשתות גם־הוא מן הבאר, וירא והנה כיס מוטל לפניו, ויקחהו אליו וילך־לו בלב שמח על המציאה אשר מצא. בא אחרי־זה איש שלישי וישת גם־הוא מן המים וישב על הקרקע לנוּח. והנה בא בחפזון האיש הראשון אשר אבד את הכסף ויחל לריב באיש היושב על הקרקע לאמר: אתה שמת בכליך את כיסי שאבד ממני, השב לי את כספי, ואם לא, רעה תמצאך. טען הלז בתָם־לבבו: לא מעלתי ולא לקחתי את הונך; באתי הלום רק לשבוֹר את צמאוני ולנוח מעמלי. ולא אבה הטוען להאמין לו, ויקם עליו בחמתו ויהרגהו.

וירא משה מרחוק את המעשה ויצעק אל ה׳ ויאמר: אלי, אלי, למה עמל ועָול תביט ואיך יעמוד לבך בך לראות איש אובד על לא־חמס בנפשו? הראני־נא את דרכיך ואדע. וַיֵּרא אליו ה׳ ויאמר: הנה מקום אתי ונצבת על הצור ושם אורך את מעשי ואלמדך את דרכי התנהגותי. ויאמר

ויסתר משה את פניו ויאמר: צור שדי, הושע־נא לעם הזה ואל יבושו בי!

XXI

מאגדות משה

א

הרועה הנאמן

בשעה שהיה משה בן־עמרם רועה במדבר את צאן יתרו כהן מדין, נפרד גדי אחד מן העדר והרחיק נדוד; דאג עליו משה וילך לחפש אחריו וימצאהו עומד על־יד ברכה של מים ומשיב נפשו. אמר הרועה: לא ידעתי כי צמא הוא כל־כך ואמרתי אך בגוד בגד בי; בודאי עיף הוא מן הדרך. נטלו על כתפו ונשאהו שוב אל המחנה ועלו נעים עליו.

באותה שעה נגלה אליו מלכו של עולם ואמר לו: רחמים כל־כך בלבך על הצאן והבקר, שבראתי בעולם, ולהם אין נפש משכלת ואינם מכירים ברבונם–על בני שבט אברם העברי, שבחרתי בו מכל משפחות האדמה, בודאי תרחם ותחננם בצר להם. חייך, אתה תרעה את צאן־עמי והיית להם לרועה וקראתם כלכם בשמי. מיד נפל משה על פניו ויאמר: אודך, אלהים, על מפעלך עמדי, הנני לך כי שלחתני.

ב

הנשר והיונה

פעם ישב הנביא על גבעה נשאה בשדה מדין ויחשב על־אודות מפעלות תמים־דעים ועל נתיבותיו כי רבו, וישא עיניו והנה יונה הומיה פורחת באויר ויורדת. ותגש אליו ותאמר: נביא־האלהים ואיש רב־החסד, הנני־נא והצילני מהנשר האכזר, הרודף אחרי לבלעני חיה, ואני צעירה ורכה לימים, עוד לא שמשתי לפני קוני. ויחונן אותה משה, הסתירה תחת שולי מעילו ויאמר לה: הרגעי ואל תפחדי, לא יאנה לך כל רע, כי על־כן באת אלי. עודנו מדבר, והנה הנשר גם־הוא ירד ממעל וידבר אליו לאמר: משה בן־עמרם, אם על יונה בריה קטנה חסת, חוס גם עלי, רעב וצמא לדם אנכי; ואם תגזול ממני אשר עלה בגורלי, תעות משפט וחטאת לי ולזרעי. מיד לקח הנביא את המאכלת מאמתחתו, גלה את זרועו ויחתוך ממנה חתיכת בשר כמשקל היונה, ויושט אותה לנשר ויאמר: הא לך חלקך; רק בנפש היונה לא תגע, כי על־כן מצאה אצלי חסותה. מיד פרש הנשר את שש כנפיו ויאמר: ציר ממרום אני ואך לנסותך באתי.

אמר המלך: אני בעצמי אלך למחנה ישראל ואראה, למי מעבְדי הצדקה! שָׂם את התמונה בכליו ויקם ויבוא אֵילָמה ויעמוד לפני אהל משה. ויצא אליו הנביא ויקדמהו בשלום. וירא, כי אמנם מראה פני הנשיא מתאימה לתמונה אשר בציור. ויתמה על הדבר. נגש אל משה ואמר: כזאת וכזאת צויתי את הַצַיר אשר בחצרי וכה וכה דברו חכמי על מעשה ידיו, בְּאַר לעבדך את החידה. ענהו בן־עמרם לאמר: צדקו חכמיך אשר דברו עלי, יצר לבי רע היה מנעורי, ואני אך נלחמתי עם נְטיותי אלה, כבשתי את יצרי ואתאמץ להפוך כל מדה מגֻנה בי למִדה טובה, טהרתי את כתמי ואתקדש ואמצא חן בעיני קוני וישלחני לפדות את צאן־מרעיתו מיד נוגשיו.

XXIII

מיד צר

א

אות הוא

ויגדל משה ויצא אל אחיו גשנה וירא בסבלותם ועניָם הרב. ראה משא גדול על קטן ומשא איש על אשה, משא בחור על זקן. נאנח ואמר: חבל לי עליכם! והיה מסַיע לכל אחד ואחד ומעמיס את המשא על שכמו. אמר אלהים: אתה הנחת הצרות מלכים והלכת לראות בצער בני־שבטך ונהגת עמהם מנהג אחים, אף אני אניח את העליונים ואדבק בתחתונים. ראה בן־עמרם, שאין להם לבני־ישראל יום מנוחה, בא לפני המלך ואמר: אם תעבוד בבני גשֶׁן כל הימים מבלי לתת להם נֹפש ומרגוע, אז יכרעו כלם תחת על העבודה ויהיה כל הטֹרח עליך ועל עמך. ענה המלך ואמר: עשה כטוב לבך, כי על־כן מצאת חן בעיני. מיד עמד משה ותקן את יום השבת ליגעים. אמר אלהים למשה: אתה חשבת רק להָקל עבודת אחיך ונח להם. חייך, שיום זה יום קדוש יהיה לדורות עולם, ואות זכרון כי אני ה׳ בראתי את העולם והצבתי גבולות לעמים וקדשתי את בני אברם להיות עומדים לשָׁרת לפני ולהזכיר את שמי.

ב

גדולי ארץ

והדת נתנה בארץ מצרים לאמר: כל הבן הילוד לעברים שנתאחזו בארץ גשן מאת אמו יֻקח ויֻשלך המימה בלי־רַחם! ותהי יד בני־חם בבני־יעקב להכחידם ולכלותם. ויי נשבע לאבות העם הזה, להרבות את זרעם ולתת להם עָצמה וכֹח ולעשותם נר לגוים. ויבוא רוח בנשי ישראל: טרם

לו יושב־שחקים: דע־נא, שזה האיש, אשר אבד את כיסו, הוא בן לרשע, והלז גזל אותו מיד אביו של זה שמצאו – וכה ירש מאליו את אשר לו. אולם זה הנרצח הרג פעם את אחי הרוצח, והתגלגל הדבר, שיגאל את דם קרובו ממנו. ואתה אל תהרהר אחרי מדותי, ישרים דרכי ואין עַולתה בם!

ב

הָעִוֵּר

ויהי היום ומשה נצב על שפת היאור וירא שורַת ילדים רוחצים במים והמה משחקים בנער עִוֵּר אחד שביניהם ומלעיגים לו, ויחר להנביא הדבר, ויקרא לאלהים ויאמר: למה תְעַוֵּת משפט ומה חטא הנער הזה, כי לקחת ממנו את מאור עיניו? עודנו מתפלל וקורא, והנה עיני הנער נפקחו וירא את העולם כאחד האדם.

ויהי ממחרת ויצא משה עוד אל הנחל, והנה המון הילדים רוחצים גם היום בנהר, וגם אותו הנער, שנעשה לו נס, בתוכם, ולבבו גאה ומכה את אחיו ומֵצר להם. הוכיח אותו הנביא על מעשהו, ולא שמע בקולו. אמר משה: גם חסד לא ישמור לי. נפרש משה ואמר: הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט.

התמונה

ויהי כאשר הוציא משה בן־עמרם את שבטי יעקב ממצרים באותות ומופתים, ופרעה וכל חילו טבעו בים, והוא ומחנהו חונים באֵילִם, חִיל אחז כל העמים והשבטים מסביב, כלם נִשאו ורוממו את מעשיו ויאמרו: אין זה כי אם בן־אלהים הוא. ויתאַו מלך אחד ממלכי הערבים לראות את פני הגבור הפלאי הזה. ובחצרו איש צַיר אחד, חכם ונבון.

וישלחהו אדוניו למחנה ישראל ויצוהו לאמר, כי יצַיר את תמונת מַנהיג העברים. ויעש הַצַּיָּר כדבר המלך. ובעוד שבעת ימים הביא לו תמונת משה בן־עמרם מצֻירה בששר עלי גליון. ויאסף המלך את כל חכמיו ויועציו ויאמר להם: הנה לפניכם תמונת האיש, אשר גאל את בני משפחת העברים מיד מלך מצרים, התבוננו בה היטב והגידו לי על־פי קלסתר־פניו, במה כחו גדול? נענו כלם ואמרו: האיש הזה אך רע־מעללים הוא, אין בלבו רחמים ונטעי אֹמן, זרים מעשיו.

ויקצוף המלך על הַצַיר, ויאמר אליו: איך התעללת בי? האם אלוה ממרום יעשה איש בליעל לשליחו? אין זה, כי אם רַמה רמיתני. אמר הַצַּיָּר: חי המלך, כי אך את פני נשיא העם צִיַּרתי, יועציך וחכמיך שקר המה דוברים וכהתה עינם לראות.

על עבודתו. ראה המנהיג בצרת העם, התפלל עליהם לפני מושיע דלים ויאמר: עמוד נא לעם בחרת בו ואל תתן אותו ביד צריו! אמר לו אלהים: דבר אל השבטים ויסעו, ואתה בקע לפניהם את הים ויעברו בו. עמד משה לפני ים־סוף ואמר לו: שלחני יוצרי אליך, כי תגלה דרכך לבניו. ענהו הים ואמר לו: אתה ילוד־אשה הנך ואני ילוד המקום הנני, מי גדול ממי? האדם נברא בסוף ימי־הבריאה, והנהרות והנחלים ביום השלישי, וגם בזה לנו משפט הבכורה. בא משה לפני אלהים ואמר לו: מורד בך הים ואינו שומע בקולך. אמר אלהים: עבד שמסרב ברבו, מה עושים לו? מלקים אותו בשבט, אף אתה הרם את מטך ונטה אותו על המים הזדונים וישקטו.

אחרים אומרים: כשנטה אביר־הרועים את ידו מול הים, עמד עליו הים. אמר לו הגואל: במצות אלהים אני בא. לא קבל עליו. הראהו את מטה אלהים, ולא שמע לו. מיד נגלה אלהים בכבודו ובגבורתו על משברי המים וירא הים וינס. היו למלך שני גנים זה לפנים מזה; נתן את הפנימי במתנה לחביבו, בא זה להכנס בו ולא הניחו שומר־הגן לבוא. אמר לו הלוקח: בשם מלכי אני בא. לא שמע לו. הראהו את טבעת המלך, ולא האזין לו. מיד הופיע המלך בכבודו ובעצמו. וכשראה אותו השומר, מיד ברח לו...

ה

בים

אמר אויב: ארדוף, אשיג, אריק חרבי, תורישמו ידי! האויבים אצים אחרי בני־העם לבלעם חיים, וים סוער לפניהם. עולים הגלים ושוטפים בחזקה. מיד שלח אלהים את מיכאל השר הגדול ונעשה לחומת־אש ויפסק בין הרודפים ובין הנרדפים. כי רצו בני־הם אָכלו בו — ולבני־ישראל היה אור מאיר. ולא קרבו זה אל זה כל הלילה.

ורוח קדים שָׂם את הים לחרָבה. ויהי בבֹקר והנה נפתחו בו שנים־עשר שבילים והלך כל שבט ושבט משבטי יעקב בשביל מיחד. בין שביל לשביל חומות־המים והלונות בהן והיה כל שבט רואה את אחיו, ואלהים הולך לפניהם לנחותם את הדרך ועקבות רגליו לא נודעו. התחילו בני־העם לתת בשיר קולם. רוממות צור מעוזם בגרונם.

ו

עוללים ויונקים

בשעה שעברו בני־ישראל את הים בחרָבה והשכינה מהלכת לפניהם לנחותם הדרך בעמוד־אש ואף מלאכי־מרום רצים לפניהם, פתחו כל העם פיהם בשירה ורננה, מרים הנביאה וכל נשי ישראל מחוללות ומרקדות, עוללים ויונקים, תינוקות של בית־רבן, עליזים ושמחים. אף עולל על ברכי

ישבו על־האבנים בבתיהן, יצאו השדה ותלדנה שם, עזבו את העולל ביד שומר־אמונים ושבו לאהליהן. ואלהים בשמים צוה מיד את מלאך אחד ממשרתיו מעלה לרדת מטה ולהיות אומן להילד. ורחץ האומן את הנולד במים, סכו, משחו וחתלו וישם ביד הפרחח שני חלוקי־אבנים, מן האחד היה יונק חלב ומן השני היה יונק דבש. ויגדל המלאך את שערות התינוק מיד והאריכו מראשו עד ארכובותיו, למען יתכסה בהן ויחם לו. ונעשו בארץ מערות, לא תראה אותן עין, ונשמרו בהן כל ילדי ישרון עד עת גדלם. אחר יצאו שורות שורות כדשא וכעשב וישובו נער נער אל משפחתו ואל בית־אבותיו.

אמרו בני־חם: לא נוכל לבני השבט הזה, עם־פלאות הוא! ויצאו איש איש לשדה גשן בצמד בקרו ובמחרשתו וחרשו את אדמת בני־ישראל; העמיק אלהים לילדים הטמונים בקרקע ולא נגעו בהם כלי משחית ויטילו מתחת למעדר כמו בגן.

אחרים אומרים: גם אלה ילדי ישראל, שנתקו משדי אמם והשליכו אותם שוטרי המלך אל היאור, לא גועו. פלט אותם שר־המים ליבשה, ואל־אלהים היה עומד עליהם להחיותם, הניקם דבש מסלע ושמן מחלמיש־צור. וכשעברו ישראל את הים ויי עובר לפניהם – הכירוהו, קלסוהו וקדשוהו וקרא כל־אחד לאמר: זה אלי ואנוהו!

ג

דגול מרבבה

כשהיו בני השבטים שקועים בעבדות וענו אותם ועבדו בהם בפרך וכל הבן הילוד היאורה השליכוהו, היו בנות ישראל מצטערות ויושבות עלובות באהליהן. אולם כשבאה עתן ללדת, השליכו על אל־שדי יהבן, יצאו השדה וילדו שמה. והיה אם זכר הוא, נטלוהו והניחו אותו על שן־סלע, מסרו אותו לשם ואמרו: אדון עולמים! את שלנו עשינו ואף אתה עשה שלך! מחו דמעותיהן מעל עיניהן ושבו בחשאי הביתה. מיד היה יורד אלהים בכבודו ובעצמו ממכון שבתו, חתך טבור הנולד, רחצו, סכו וחתלו והיה מטפל בו עד שגדל. כיון שגדלו ילדי ה׳, היו שבים לבית־אבותם. שאלו אותם אמותיהם: מי היה נזקק לכם כשנשארתם לבדכם בשדה? ענו ואמרו: בחור אחד נאה ומשבח ירד משמים ארצה והספיק לנו כל צרכינו, על שלחנו אכלנו ואת מימיו שתינו והוא שומר עלינו בלילה ומגן עלינו תמיד. מיד עמדו האמות ואמרו דברי קלוס להקדוש־ברוך־הוא, אל העולמים.

ד

הים והגואל

וירדוף מלך בני־חם אחרי בני־ישראל, כי יצאו מארצו ופרקו מעליהם

ג

עוזא

עוזא שר של מעלה של בני־מצרים היה, והוא גדול ונערץ ולו כח וגבורה יתר על כל בני השטנים. ויהי כי יצא אלהים בעמוד־אש וברכבי־אש מול חילות מצרים ויאמר לאבדם ולכלותם ולהטביע את הנותרים בים. התאזר עוזא ועמד לפני אל זועם ויאמר: על בניך אתה מרחם ותעמוד לימינם, ואף אני על בני ארחם. מלטת את שלשת בני נח, שם, חם ויפת, ממי המבול ונשבעת לאביהם, שלא להביא עוד מבול על הארץ ושלא לשחת עוד את בני־האדם, והנה מציל אתה את בני־שם ומשחית אתה את בני־חם. האם משא־פנים יש לפניך? והן נאמר בך: כי לא ישא פנים! מיד כנס אלהים כמליה של מעלה ואמר להם: שפטו־נא ביני ובין עוזא! השיבו ואמרו: אלהים אדירים! הן מדתך למד במדה ולשלם לאיש כפעלו. בני־מצרים הטביעו את בני־אברם בים, ימותו גם הם בגלי־הים.

ד

יוחני וממרא

יוחני וממרא היו רבי המכשפים שבמצרים, ויהי כי נהפך לב פרעה וירדוף אחרי בני־ישראל ששלחם מארצו, לוו אותו שני המכשפים האלה ויאמרו: אם משה הרועה יעמוד לעמו, נִלָּחם עמו בשלו ויכול נוכל לו. ויהי כי כלתה הרעה לחיל פרעה וישקף ה׳ עליהם ויהם אותם, הביעו המכשפים שמות הַטֻמאה. נעשו להם כנפים ופרחו באויר ורחפו במרומי־עולם. אמר אלהים יי צבאות: רב עשו הרע ועתה אל משכני המה עולים. קרא למיכאל שר־הפנים ואמר לו: לֵךְ ועשֵׂה בהם דין. מיד תפסם מיכאל בציצת ראשם וקעקע אותם על־פני המים. וזה שנאמר: פוררת בעוזך ים, שברת ראשי תנינים על המים.

XXV

מהר חורב

א

ויהי כי רעה משה את צאן חותנו ובקש להם מקום מרעה, הרגיש מקום קדוש וטהור מרחוק. ויקם וילך ויאמר: חי אבי, כי לא ארגע עדי אמצא שער השמים! הוא הולך במדבר והנה הר לקראתו. נשא הנביא את עיניו – והנה מחנה של צפרים עפות למעלה וכיון שמגיעות להר הן חוזרות. קרא ואמר: האדמה הזאת אדמת־קֹדש היא! חלץ נעליו, הניח את הצאן לרעות, והוא עלה והשתחוה בהר.

אמו ותינוק יונק משדי אמו הרימו את ראשם, כי האירה להם השכינה פנים, והחלו להודות ולהלל, לשבח, לפאר ולרומם את המגביהי לשבת. אומרים, שאפילו עֻברים במעי אמותם אמרו שירה בבטן והאור מבהיק גם להם. אף על היותר קטן בישראל שרתה רוח־הקֹדש, אף הפחות שבפחותים היה נחשב אז כמשה.

XXIV

בדין

א

הרחל

היה רועה אחד, שרעה בהמות, סוסים וחמורים. מצא רחל אחת רכה וטובה, החזיק בה ומשכה ביניהם. שלח אליו בעל הרחל ואמר לו: תן לי רחלי. אמר הרועה: אין בעדרי. כיון שראה אדון הרחל שהֵעז פניו, אמר: אלך ואראה, איה הוא רועה את בהמותיו. קם ושחת את העשב. שלח אחרי־זה להרועה לאמר: תן לי רחלי אשר אתך. אמר הרועה: אין כזאת בעדרי. אמר אדון הרחל: אלך ואסתום את מעינותיו, שבם ישקה את בהמותיו. שלח אחר־כך אל הרועה לאמר: השב לי את הרחל. אמר הרועה: לא אשיב! הלך בעל הרחל בלילה והחריב את גדרות בהמותיו. וגם עתה חִזק הרועה את לבו ולא אבה למסור את הרחל. אמר בעל הרחל: אשבה את בנו, אולי יֵרך לבו ויוציא את הגזלה אשר אתו. כיון שעשה כן, נענה הרועה ובא לפני אדון הרחל ואמר: הנה רחלך לפניך, הבה את בני. כמקרה הזה קרה לישראל בארץ פרעה.

ב

תבלעמו ארץ

ויחנו בני־ישראל על שפת הים מנגב ורוח צפון נשב בים וישלך את מתי מצרים ליבשה. אמר אלהים לארץ: ארץ, ארץ, קבלי את כל המון החללים האלה וישכנו בך. ענתה ואמרה: רבון העולמים! גלי המים חנקו אותם — ואני אשים להם קבר? יבלעו אותם המים ויטפלו המה בהם! אמר אלהים: קבלי היום אותם, והיה כי ילחמו בני־הארץ עם בני ביבשה ואקום לעזרתם ואכלה את אויביהם, אז נחל־קדומים, והוא נחל־קישון, יגרפם. אמרה הארץ: אדון השמים! בשעה שנהרג אחד מבני־אדם ופציתי את פי לקחת את דמו, נארתי ממך וקבה קבתני, מה יהיה גורלי אם אבלע שבט שלם? השבע לי, שאין אתה תובע אותם ממני. נטה אלהים את יד־ימינו ונשבע לארץ, שלא ישא עליה חטא. ותפתח הארץ את פיה ותבלע את חילות פרעה.

על עולם־העשיה. בקש משה להיות רגל רביעית במרכבה. אמר לו אלהים: אל תקרב הלום, בך אבנה לי מקדש חדש וגדול יהיה שמך מכל־בשר.

ד

ויהי בעת בחר יי אלהים במשה ואמר לו: לכה ואשלחך אל פרעה והוצאת את עמי מידו, אמר משה לפניו: לא איש־דברים אנכי גם מתמול גם משלשם. הן אתה לא בראת את העולם אלא לכבודך ולא עשית אדם אלא ליקרך וכל אבר ואבר בו לא עשית לבטלה. בראת ראש לקוד לך, בראת עינים לראות פעלך והדרך, בראת אזנים לשמוע גאונך ובראת לו פה להביע תהלתך; תן בפי שיחה, תן לי כח־הדבור ועז־הלשון. עתיד אתה לדבר עמדי במאה ושבעים וחמשה מקומות ואני אהיה ערל־שפתים. כל אמירה ואמירה וכל פסוק שבתורתך יהיה נשמע בשבעים לשון ואני כבד־פה אהיה. מיד אמר לו אלהים: אלה הדברים אשר תדבר לבני־ישראל.

XXVI

אש־דת

א

השליח

ויהי כי הגיעה עתו של משה בן־עמרם לעלות למרום לקבל שם תורת אל חי, קרא אלהים לחנוך בן־ירד אבי אביו, הוא מטטרון שר־הפנים, ויאמר אליו: קום־נא ורד לארץ מטה והבא הנה את משה עבדי, ובחרתי לך בזה שלשים אלף מלאכים והמה ילוו אותך על דרכך: חמשה־עשר אלף מלאכים ילכו מימינך וחמשה־עשר מלאכים ילכו משמאלך; בשירים, בתפים ובמחולות תצאו לנגדו, תעטרוהו בעטרות ותעלו אותו לשמי־מעל. אמר חנוך אל אדונו: אביר מרומים, איני עומד בשליחותך, אבל איך אעלה בשר־ודם לעולם שכלו אש? ענהו גביר־עולמים ואמר: הפוך את בשרו ללהבת־אש ותהיה אש נכנסת באש. מיד אסף מטטרון מחנות המלאכים, ירד עמהם לשדה המדבר, הפך בשרו של משה ללפידי־אש, שם עיניו לגלגלי־מרכבה, חזק כחו ככח המלאכים; ויעלהו ויעמידו לפני כסא המלך ולשונו של הנביא בוערת כשלהבת והוא הולך ובוער עד־היום..

ב

הערפל

רגלי הנביא היו עומדות בהר סיני, קומתו השתרבבה וראשו בשמים,

אומרים: הר חורב מוכן היה למשה עוד מששת ימי בראשית; כיון שנתקרב הנביא אליו, התחיל ההר לדלג ולפזז, ואף משה עלז ושמח כמשוש חתן לקראת כלה.

ב

וַיֵּרָא מלאך ה׳ אל משה בלבת־אש, זה מיכאל היה, ובכל־מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה. אמר משה: אָסורה ואראה, מדוע לא יבער הסנה? האש של מעלה אינה מעלה לולבין והיא שחורה ואינה אוכלת. חמש פסיעות פסע משה באותה שעה ונחשבו לו לחמש מאות מיל. מיד נגלה עליו הקדוש־ברוך־הוא ודבר עמו בקולו של אביו. אמר משה: הנני, אבא, אבא, מה אתה מבקש? אמר אלהים: אין אני אביך, כי אם אלהי אביך. ויסתר משה פניו. אמר אלהים אליו: אני נגלה לך ואמרתי להראות לך מה למעלה ומה למטה ומה שעתיד להיות, והרי אתה בורח מפני, והנה ימים יבואו, שבם תאמר: הראני־נא את כבודך.

ויאמר ה׳ אל משה: ראה ראיתי, אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות. לפניך אך היום נפתח ואני צופה ומביט במה שיהיה ובמה שיבוא; אתה דָן על־פי השמיעה ואני חוקר ובוחן כליות ולב, לו תדע אתה את העתיד, כי אז תשקל גם זה במאזנים, ואני איני דן לפי המעשים הבאים, כי אם לפי מדתם עכשו ועתה. בני־עמך ימררוני במדבר ויעציבוני בישימון, ואף־על־פי־כן אין אני נמנע לגאלם. כי יצעק אלי אדם בעניו, איני מבדיל בין עושה רצוני לבין אינו עושה רצוני. באותה שעה בקש משה מאלהים, שיודיעהו את שמו הגדול. ענה אלהים ואמר למשה: משה, משה, שמי אתה מבקש לדעת? לפי־מעשי אני נקרא: כשאני נלחם עם בני־עולה, אני נקרא צבאות; כשאני נושא לאדם חטאיו, אֵל־שדי אני נקרא; וכשאני מרחם על עולמי, אני נקרא ה׳ ואין שמי זה מְסֻמָּן אלא מדת רחמים.

אחרים אומרים: כה דבר אלהים למשה עבדו מתוך הסנה: אהיה אשר אהיה ביחידים, אשר יכירוני מעצמם וימליכוני עליהם מתוך לבבם, אבל ברבים על־כרחם ושלא בטובתם אני מולך עליהם.

ג

בחמשה־עשר בניסן, הוא החֹדש הראשון, נגלה מלך מלכי המלכים למשה בסנה והראה לו, שהוא מנהיג העולם בחסד ובאמת. לא כשאר נביאים הוא משה. כל נביא כי קרב לאש מיד הוא נכוה, ומשה קרב לאש ולא אחזה בו הלהבה. אליהו הנביא עלה באש, והאש ירדה אל משה. משה הלא גם היה בן אדם הקדמון והודיעו אלהים, שצריך לתקן חטא אביו.

ויסתר משה פניו, כי ירא מהביט אל האלהים. אמר אלהים: אַראהו בראשית שליחותו את גְדֻלת מְשָׁרְתָי. הראהו את יקר תפארת מטטרון, שהוא שר־עולם־היצירה, והראהו את רוממת המלאך סנדלפון, שהוא מושל

מאות ושבעים וארבעה דורות לפני בריאת העולם, והגית בה והיא משושך כל הימים; והנה עתה אתה מקפלה ומוסרה בידי בריה, שהיום היא חיה ולמחר שוכבת דומיה בקבר. תנה הודך על השמים וגלה כבודך לנו! החלו לפשט כנפיהם ובקשו לשרוף את בן־עמרם בהבל פיהם. קם אלהים מכסאו ופרש על עבדו זה את זיו שכינתו ואמר לו: הָחֲזֵר לְעֲבָדַי תשובה ובָאֵר להם, למה־זה אבכּר תחתונים על־בני־עליונים! נפנה משה למלאכי שדי ואמר: גדולים אתם ממנו, אבל אין לכם חליפות ותמורה, לעצמותכם גם אין פנים ואחור, כחות מניעים אתם ואין חדלון ואין קצבה לכם; אבל אנו נעלה ונרד, נרד ונעלה, יודעים אנו את הרע ואנו בוחרים בטוב; את חפץ החיים נטע אלהים בלבנו ואנו גם בוחרים במות, עולם בתוך עולם אנו, בין ההויה ובין ההפסד. לכם נתנו המאורות התמידים, ואנו גם באפל נמצא את הנתיב. הקיפו משרתי־מעלה שוב את כסא מרומים וקראו ואמרו: ה׳ אדנינו, מה־אדיר שמך ואף לך הצדקה במעשיך ובמתנותיך!

ה

הברכה

בשעה שעלה בן־עמרם לשמי־מרומים, ראה את אלהי כל המעשים יושב על כסאו וקושר כתרים לאותיות ומנקדן, עמד ונהנה מזיו השכינה ולא פתח פיו בהודיה. נשא אלהים עיניו וירא את משרתו מטה עומד מרחוק. אמר לו: משה, משה, האין שלום בעירך? השיב משה ואמר: כלום עבד נותן שלום לרבו? אמר אלהים: היה לך לברכני. מיד נענה משה ואמר: ועתה יגדל־נא כח ה׳ כאשר דברת. ירד אלהים מכסאו ואמר לו: לך ואשלחך אל בני ישראל והורית אותם את החקים ואת התורות, כי בך בחרתי.

ו

שער החמשים

בסוד אלהים עלה משה לשמי ערבות ויעש שם ארבעים יום וארבעים לילה ויפתח את לבבו להשכיל ולהשיג כל צרופי השמות וכל נתיבות המעשים והתורות. וה׳ עומד עליו ללמדו ולהשקותו מבאר חכמתו. פתח לו כל שערי ההויה אחד ואחד והראהו צפונות כל חדרי אוצרותיו. למדהו אלהים סוד ארבעים ותשעה אלף שנה, סוף כל השמטות; וכיון שהגיע לאלף הנותר, שכך כפיו עליו. אמר משה אל האלהים: גדול חסדך עמדי יותר מעם כל אדם על־פני האדמה, הכניסני עוד בשער הזה ואחזה כל סתום בטרם אמות. בא מטטרון וקרא: רב לך, משה, להיות שוה לקונך. הדא דכתיב: ותחסרהו מעט מאלהים.

והוא צופה ומביט כל הנעשה במרומים ומדבר עם מלכו של עולם, כבשר־ודם המדבר עם המלך. עוד הם שׂחים יחד, והנה קם אביר־מרומים מכסאו ויאמר: הגיע המועד, כי אתגלה גם אל עמך ושמעו את דברי מתוך האש. ויהי קולות וברקים, עשן ההר, והאלהים קורא בעֹז. וכשיצא הקול הראשון מפי הגבורה, רעשו ארץ ושמים, ימים ונהרות התגעשו, התמוטטו כל ההרים והגבעות וכל־האילנות כרעו ונעקרו ואף המתים נתעוררו משנתם. ואלה שעתידים להבראות התקדמו לבוא, וכלם קוראים זה אל זה: מי־זה ירעים גבורות? התגבר האור ויברק. אמרו בני־האדם: רב לנו, כי נמות. נגשו אל הערפל ויבקשו בו סתרה. —

ג

המכריע

רבים אף רבים עשו חיל ואתה עלית על כֻּלם. כנגד מי נאמר זה? נגד בן־עמרם נאמר. אף הרבה רועים נאמנים היו בעולם ובאו להדריך את בני־אדם בדרכים ישרים ולהשקותם מבארות מים חיים, אולם משה מכריע אותם בגדלות רוחו ובגבורת נפשו.

הרי אדם הראִשון שבצלם נברא ואף הכיר את רבון כל המעשים בראשונה, והרי משה נותן התורה: זה בא הנחש והשיאו ומת בעטיו, וזה רפא את כל נשוכי השרפים וחיו. נח הקריב אך פעם דורן למלך ובנה מזבח לשעה; משה העמיד משכן ואהל ליי. חטא אברם לאלהי הצדק ויגזור שעבוד על בניו. בא בן־עמרם ופדה אותם. עיניו של יצחק כהו, כי הביט בשכינה, בעת נעקד על הר המוריה; ומשה עלה למרום והזין עיניו בזיו אלהים וגם קָרן עור פניו. יעקב שרה עם מלאך ויוכל לו, אבל נגע בכף ירכו והוא צולע. אבל כי עלה משה אל האלהים, ראוהו המלאכים ונתיראו ממנו ונפצו לכל עבר. הרי משה אף גדול מיעקב, שהיה בחיר האבות ודמות דיוקנו חרותה בכסא־הכבוד. ולא עוד, אלא הכריעו מעשי משה את מעשי בראשית. אלהים קרא בראשון לבריאה את האור יום, ומשה עוד גדל מן האור.

ד

התשובה

בשעה שעלה משה לשמי מרומים לדבר עם הגבורה, חיל אחז את כל יושבי מעלה. נתקבצו וסבבו את כסא האלהים, קראו ואמרו: מה לילוד־אשה בינינו ומה רצונו ומגמתו בגבולותינו? שמא להשפיל אותנו הוא חפץ או אומר לפשט את עדיֵנו מעלינו? ענה אותם אדון־המעשים ואמר: אל תיראו, משרתי, אך לקבל את התורה הוא עלה, ואני נשבעתי למסרה לו. אמרו המשרתים: אֵל אדיר ונשגב! חמדה גנוזה לך באוצרותיך עוד תשע

מדותי, גזרה היא מלפני עוד מימי־המעשה. וידום משה ולא קרן עוד עור פניו.

ג

הפקיד גבוה מעל גבוה את משה על גנזי התורה ועל גנזי החכמה ועל אוצרות תבונה ודעת והראהו כל גנזי עולם, כל סתרי החיים וכל מערכות התקופות והמועדים הבאים זה אחר זה ונקשרים זה בזה. עברו לעיני משה השופטים והמלאכים, החוזים והרואים, עברו לפניו כתות כתות של אנשי הסנהדרין, היושבים בלשכת הגזית ודורשים בספרי האלהים ומשפטיו, ועבר לפניו גם מזלו של עקיבא בן־יוסף, הלא הוא האיש שדרש על כל אות ואות מן התורה שלש מאות ושטים וחמשה טעמי־מדרש ואין דבר נסתר לפניו. אמר משה אל יי: בי אדני, שלח־נא ביד־תשלח. אמר יי לסנגזאל שר החכמה: קח את עבדי משה והוליכהו לכל בתי־מדרשות ולכל היכלי־התורה, אשר יקימו לי בכל אפסי ארץ, וישמע איך הכל קורא גם בשמו. אני יי ואני מלך והוא ראשון לנביאי.

XXVIII

דור עקש

א

המקלל

שלומית בת־דברי למטה דן היתה בימי עני השבטים במצרים, והיא היתה אשה יפה ומום אין בה; ובעלה אחד מן שוטרי ישראל, שהיו נכנעים לנוגשי פרעה. יום יום עם קריאת הגבר בא הנוגש לבית השוטר ויזרזו לאמר: קום ועוררת את בני־עמך לעבודה ולא יתעצלו במלאכתם. והנוגש כבר נתן עיניו באשתו. השוטר אך עזב את אהלו, ויקם המצרי ויגש אל האשה, והיא לא ידעה כי זר יקרב אליה. לימים הרגיש הנוגש, כי השוטר יודע בדבר, — מצא עליו עלילה, לעבוד גם בו בפרך, ויבקש להכחידו. ידע משה ברוח־הקדש את אשר עשה בן־חם לאחיו והזכיר עליו את השם והמיתו.

אחרים אומרים: ויהי כאשר שב השוטר הביתה, בקש לגרש את אשתו, כי לא נכון לבן־יעקב להתקרב עוד אל אשתו אחרי הטמאה; ותלך האשה ותגד לאחיה, ויבקשו אחי האשה להרגו וינס וימלט, עמד בן־עמרם לימינו ויושיעו מיד צריו.

ושלומית הרתה מהמצרי ותלד בן, ויהי כי גדל ויצא אל המחנה התנגש עם איש־ישראל. ויקב בן־שלומית את השם ויקלל את אלהי העברים. וירגמו אותו בני־ישראל אבן במצות יי, והיה הדבר לחק.

ממשה ועקיבא

א

ארבעה רוֹעים גדולים היו לשבט־ישׁרון, יעקב ומשה, דוד ועקיבא בן־יוסף. יעקב הוא האחרון לאבות, דוד ראש למלכי יהודה, משה נתן את התורה, ועקיבא האיר אותה, פֵּרשה ובררה וקשר כתרים לכל אות ואות ממנה ולִמדה באלף פנים ויעש אותה רחבה מני־ים.

ויהי בעלות משה השמימה לקבל זאת התורה ולהנחילה לבני־עמו, ראה את הקדוש־ברוך־הוא יושב והוגה בתורתו של בן־יוסף. אמר בן־עמרם לאלהים: אדון עולמים! יש לך בן־אדם כזה בעולמך ואתה נותן את התורה על־ידי ולא על ידו. ואם כורת אתה את שארית יהודה ברית חדשה, הלא בידך להקדימה. השיבו אלהים ואמר: רב לך לשאל לדרכַי ולמעשי, כך עלתה במחשבה לפני וכן יקום ויהיה. שוב אמר משה לאלהים: השמעתני תורתו של עקיבא עבדך והראיתני מושבו בסוף שמונה שורות, הַראני גם את שכרו שתתן לו ואדע חלקו מה הוא. אמר אלהים למשה: חזור לאחוריך. החזיר משה את פניו. וירא והנה אותו צדיק שחוט במאכלת בידי צרים, פושטים את עורו ושוקלים את בשרו במקולין כבשר גדי ועז. נזדעזע הרועה הנאמן ואמר: אֵל דַין־אמת! זו תורה וזה שכרה! שֵם חסידיך מְנֹאָץ ואיך שמך לא יְחֻלל? עמד אלהים מכסאו ואמר: שתוק, בן־עמרם! כך עלתה במחשבתי והגיגי לא אָפֵר. כבש משה פניו בהדום ויאנח בשברון־מתנים.

ב

ויהי בתת אלהי־שדי למשה בן־עמרם את התורה שעשועיו, הכתירו בכתר־מלכות, גלה לו צפונות עולם ונתיבות התולדה והראהו מה שעתיד להיות בכל ימי הדורות והעביר לפניו, כלפני אדם הקדמון, את כל גדולי־הדעה ואנשי־המעשה, שיעמדו אחד אחד להאיר לשבטי ישראל ולהורותם את הדרך ילכו בה. נאחז משה בזמנו של עקיבא וישתומם על גֹדל חכמתו הרבה, עֹצם שכלו ותבונתו ורֹב צדקתו וחסידותו. נגש אל כסא־הכבוד ויאמר: רבון העולמים! אדם בעל נפש רמה כזו עתיד לקום אחרי ויגדיל לעשות יתר על כל המורים והחוזים, ואתה לא תבחר בו תחתי לעשות אותו שליח לעמך! מה אני ומה המה פעלַי נגדו ומה שמי כי אֻשוה לו? כה דבר הענָו מכל־אדם באזני אלהים.

הראה צור־שדי לבן־עמרם את גְדֻלת עקיבא והראהו גם את מיתתו האיֻמה. וירא משה, איך בני הרומיים סורקים את בשר המורה הזה במסרקות של ברזל ויז הדם הקדוש על מעֲניו. התרגש משה ובכה בכי גדול ויאמר: אל עליון! זהו שכרו של אותו צדיק וחסיד, ששקול הוא נגד כל חסידי עולם? אמר אלהים: משה, משה, אל תהרהר אחרי

מנשיקות פיהם, השתחוו לו ויזבחו לו זבחים ויחוגו חג גדול.

אמר אלהים למשה עבדו: לך רד, כי שחת עמך, שכחו את אותותי ומופתי ועשו להם עבודה־זרה ונטשו תורתי. ותעל חמתו עד להשחית. באותה שעה ירדו חמשה מלאכי־חבלה לאַבד את התועים ואלה הם: אף וחמה, קצף, השמד והשחת, פערו פיהם ובקשו לבלוע את כל בני הגוי כלם. נזדמנו כנגדם שלשת האבות ועמד בשלשה. נשתַּירו אך שניהם, אף וחמה. אמר משה לאלהים: רבון כל העולמים! עמוד אתה באחד ואני באחד. ויעְתר ה׳ אליו וימולל בידו את החֵמה. ומשה גם הוא חפר חפירה עמֻקה בנחלת בני־גד, הזכיר על אף את הַשֵּׁם והורידו וחבשו שם עד היום. וכשמת משה, נתן אלהים קברו סמוך לאותה חפירה. והיה כי יבוא זעם בעולם, סמאל מקטרג על בני אל חי, מתנער ממקומו ופוער פיו לנשׁך את השבטים, הוא מביט לקבר הנביא ותפול עליו אימה ופחד והוא חוזר אחור.

ה

יונוס וימברוס

יונוס וימברוס בני בלעם הקוסם היו במעל העגל והם הם גם מכשפי פרעה ונשיאי הַטֻמאה היו. אומרים, שעגל מסכה אשר עשו בלהטיהם מחציו ולמעלה היה כתבנית שור ולמטה היה דומה לחמור. כִּלְאַיִם היה ועל שם דו־פרצופיו קרא העם לאמר: אלה הם אלהיך.

ידוע היה לבני השבטים העגל מימי שבתם על אדמת חם, כי עבדו אז לאפּישׂ ועשו לו עגל ועל עין־ימינו היה סמן מעין צורת לבנה. והעגל היה עולה מדי שנה בשנה מן היאור והיה פורח באויר, ואנשי מצרים מהללים ומשבחים לפניו. גם שר התהום, שדומה לעגל והוא עומד ומשמש תמיד במקום דנשקי שמיא וארעא אהדדי, קורא לזה תן מימיך ולזה אסוף מימיך.

ו

החטא

חֵטא העגל הוא עון פלילי לבני יעקב כחטא של אדם קדמאה, נפרעים מעובדיו חלק חלק בכל דור ועדַין לא נמחה.

ויהי בטרם חטא האדם, היה נמשך אחרי חכמה עילאה ולא היה מתפרש מעץ־החיים והיה יושב תחת צלו תמיד; כיון שהתעורר בו החֵפץ להבין ולדעת, הכיר את הרע ושבק את הטוב ותבוא חלאה לעולם ונדבקה ימי דורות רבים. כיון שקרבו בני ישראל להר חורב וקבלו את התורה מפי הגבורה וענו כאיש אחד: נעשה ונשמע, טהרו בני־האדם מזוהמת הנחש, רוח חדש בא עליהם והתקדשו וגֹרש האפל הנצחי מפני אור שבעת

ב

מיכה

ויהי כי מררו בני־חם את בני אחי־יוסף בחֹמר ובלבנים ובכל עבודה קשה והיו לוקחים את בניהם וְשָׂמִים אותם בחֹמר ולְשִׂים אותם, התחמץ לב המושיע ויצעק אל ה׳ ויאמר: למה הֲרֵעוֹתָ לעם הזה, ואם הגדולים חטאו ומצאת בהם עון, איך אתה מעניש ילדים שלא פשעו ותרטש עוללים על לא־דבר? אמר לו אלהים: בן־עמרם, אל תהרהר אחרי מעשי ואל תאמר כי עול בכפי. קוצים אני מכלה מן הכרם. אני צופה ומביט בכליות נולדים, אבחר מהם אלה שעתידים להרשיע ואמעך אותם בבנין. נבוך היה משה. אמר לו יי: אם מבקש אתה לעמוד על דברי, הוצֵא מן הלבֵנים גוף של תינוק אחד וגַדלהו עמך. ויעש משה כדבר אלהים ויחַיה את מיכה, הוא מיכה, שהיה עשן פסלו ועשן המערכה במשכן שילה מתערבים זה בזה.

ג

חור

ולכלב בן־חצרון בן־פרץ בן־תמר אשה ושמה עזובה. ויהי במותה ויקח לו את אפרת, היא מרים אחות משה, ותלד לו את חור, שהתיַחס לשני שבטים, ליהודה וללוי; והוא היה מגדולי הדור, נשיא בעמו ומכיר את רבונו ועובדו באימה וביראה.

ויהי כי בֹשֵׁש משה לרדת מהר־אלהים והשטן הראה לבני העם, כי גואלם תלוי בין שמים וארץ ולא ירד אליהם עוד; נקהלו כל ראשיהם ושופטיהם ויאמרו: קומו ועשו לנו אלהים חדשים ויהיו לנו לעינים במקום משה האיש, שהלך מאתנו ולא ישוב. נחצו המנהיגים, אלה בכה ואלה בכה. מיד עלה חור על הבמה וקרא: שמעו־נא המורים! הבאלהים אשר הושיע לכם ונשא אתכם על כנפי נשרים תבגדו ואת נביאו בחר בו להיות לכם לרועה תזנחו? היה מיסרם ומוכיחם בשבט־פיו. ויקומו עליו כל העם כאיש אחד וירצחוהו נפש, ויבוא קצף על בני־ישראל.

ד

עגל הזהב

פרקו בני־ישראל את נזמיהם אשר באזניהם כמעשה הערבים ויביאו אותם אל הכהן ויצר את הכל בחרט וישלך אותו לאש. היה בין הנזמים ציץ של זהב וכתוב עליו שֵׁם הקֹדש ומתחתיו חרותה צורת עגל ויצא מהזהב הנתך עגל מסכה. התגנב סמאל לתוכו והיה גועה. כסבורים היו בני העם, שחי הוא – עלזו ושמחו, נשקוהו

גדול היה ומטועני הארון, כל רז לא אנס לו ויודע הוא לדון על כל חק ועל כל משפט. אמר: משה, משה! לא נצטוית על הדברים שתדבר לבני ישראל בשם ה׳ ומלבך אתה בודאם; הנך מרבה לשום על העם משוי רב יותר משעבוד מצרים, ואף לא תורת חיים לך. כל זה צפה יעקב מראש ויתפלל אל אלהים־שדי לאמר: בקהל קרח ועדתו לא יחד כבודי ולא יזכר שמי עליהם. התרשלו ידיו של משה מקטרוגו ויפול על פניו ויתחנן אל יי ויאמר: תהי ידך על בני־עולה ולא יכפור עוד בי ובשליחותי. השיבו אלהים ואמר: ותגזר אמר ויקם לך.

ג

בני קרח

ובני קרח בן־יצהר לא הלכו בעצת אביהם וידבקו בתורת הנביא ולא היתה אחריתם כמוהו. ויהי בעת פתחה האדמה את פיה, שנברא לה בין־השמשות, ותבלע את כל השבט, אשר רב עם בני־לוי, מקום נתבצר להם בתוך המהפכה, שם עומדים עליו תמיד ומשוררים ומהללים ליושב מרומים.

אומרים, שהאדמה לבשה אז צורת תבנית אדם נורא ולה רגלים, שוקים, בטן וצואר, פתחה את לועה ובלעה את בני הקרחים אחד אחד והורידתם חיים שאולה.

בעת חרבן הבית ושערי מקדש־יה נבלעו וירדו תהומה להיות מֻנחים שם עד ביאת הגואל וזמן שוב בנים לגבולם, עמדו בני־קרח ותפשו בהם ואמרו: כשישובו אלה למקומם, גם אנו נעלה עמהם ונהיה משרתים באהל אלהים. והיה כאשר צלל יונה בים ובלעהו הדג ויראהו כל מה שבמרחבי הים ובתהומות והראהו גם היכל ה׳ בירושלים, הראהו את אבן־השתיה הקבועה בתהומות תחת היכל ה׳, ששם עומדים בני־קרח ומתפללים, ותצא נפשו לשמוע קול רנתם.

אחד מרַבֵּי התלמוד עבר במקום הבקע וראה עשן עולה ומתמר משם, הרכין אזנו ושמע קול מדבר: משה אמת ודרכו אמת, אולם אנחנו הרשענו והעוינו.

ד

לעתיד

אומרים: כשיחדש יי אלהים את עולמו, יעמוד ויסדר סדרי כל דור, מערכת כל בריה ובריה וכל נשמה ונשמה. ירד גם חנוך בן־ירד והוא מטטרון ועמו ארבע החיות של כסא הכבוד ויעבירו את כל באי־עולם מראשית ועד אחרית ויעמידום לדין, יבחנו כל הדעות, יפרשו כל המעשים. יעלו גם את קרח ובני עדתו משאול תחתית ועמם המונים המונים של תועים ומתעים. וקול יוצא ושואל: פתחו את לבבכם והגידו, האם למדתם להכיר את אדון־כל ותדעו את אחדותו? משיבים הם ואומרים

הימים. אין יצר במרחבי תבל, אין מְעֻוָּת ומַתְּלָאָה, הארץ מוציאה פֵּרות בכל־יום, מימי נהרות נהפכו לנחלי־שמן ורעה שור עם דֹב, כפיר עם גדי ירבץ, מלא היקום דעה והשכל, טהר ומנוחת שבת. כיון שנתחללו בני ישֻׁרון ביום חָפּתם, מיד הוסרה מהם העטרה, נפלו ממדרגתם וחֵטא חדש הולך ומקיף מאז כל חי וכל בשר, כל נמצא וכל יש בכל אשר יפנה ויטה. אין כרם עוד, אך קוץ ודרדר עולה. נאנקה הארץ, מתאבלים השמים, הכוכבים אוספים נגהם.

XXIX

מעֲדת קֹרח

א

חָרות וחֵרות

לפני ימי־המעשה והתאחדות חלקי המציאות לסדר ולמשטר היה כל יש סובב על־צירו ולא נשמעה אף רוח אלהים, שהיתה מרחפת על־פני המים. לא היתה השגחה ממעל ומתחת לה ולא שפכה עוד ממשלתה ואדנותה; אין ערב ואין בֹקר, אין חֻקי יום וחקי לילה, אין מצַוה ואין מצֻוה, ואף אין מדה וגבול. ויאמר אלהים יהי עולם, ויהיו מאורות, ויבדל בין חלקי היש, קֵרב נפרדים ורִתֵּק אותם החוטים בל נתקים. סובבים הגלגלים, עולים עננים ומטר יורד ומשקה את הארץ ואומר לה גדלי, חֻקים קַימים מושלים מאז ולא ישבתו, אין חֵרות לכל־נמצא ורבצה על הכל עבדות בלי פדות.

בא קרח בן־יצהר בן־קהת ממטה לוי וּמָרַד בערכי היצירה ובקש לחלץ את העולם מחֻקיו ולהחזיר הכל לימי קדמות התהו. חלוקות הדעות על־אודות בן־יצהר. הללו אומרים, כי הוא נחשב למטה כגבריאל למעלה, והללו אומרים, שֶׁמְּשֹׁרש קין הוא בא, הלא גם משה דן עמו – זהו הבל.

ב

רב ריב

ראשונים אומרים:

קרח בן־יצהר בן־קהת בן־לוי היה עָשיר דורו. שלש מאות פרדות לבנות טענו מפתחות גנזיו וכספו וזהבו לא יִסָּפֵר ולא יִמָּנֶה מרֹב. ויגבה לבו ויאמר: אם כל־כך הרבה בידי, לי נאה גם למלוך ולהיות נשיא בעמי. אמר אלהים־צבאות: בזה אתה מתגאה, והן לי הכסף, לי הזהב וכל ההון אשר בידֵי אדם אך ממני הוא.

אחרים אומרים, לא בא קרח אלא לפלוג על משה ועל תורתו. חכם

להשתמש בכשפים, ויעל באויר, בקע חמש נתיבות, ובלעם נעלם וחזר ונעלם ויתעה את רודפו. הסתכן צליה בנפשו. רמז לו פינחס הכהן את הדרך והשיג את בלעם, תפשו והורידו מטה. ויצו פינחס את הנער להרגו, ולא יכול לו. אמר פינחס אל צליה: קח חרב, שחרות עליה נחש מזה ומזה, והמת אותו בשלו... ויעש צליה כן וישסע את הקוסם לעיני העם.

XXXI

מחטא משה

א

כשנגזר על הצדיקים להסתלק מן העולם, המה באים לפני אדם הראשון ומוכיחים אותו לאמר: אתה גרמת לנו כל זאת; אך טוב זרענו בחיינו והנה עלה יעלה עלינו הקוצר! משיב אדם ואומר: אמנם חטאתי אני, אבל גם אתם אינכם נקיים, אין זכאי בתבל ומלואה, איש בחטאו ימות. אף משה הצדיק מכל־אדם, איש שנתקדש כלו לגבוה ולא קם נביא כמוהו ועובד לשכינה, נכשל במי מריבה. בידו היה להקדיש את השם לעיני כל־ישראל קדשה לדורות ולהפוך לכל העולם שפה אחת ולשון אחת; והוא לא דבר אל הסלע לתת את מימיו להשקות את הברואים, כי אם לקח את המטה ויך את יצור ה׳ ויבזהו לעיני הקהל. קרא אל־שדי קול גדול: משה, משה! אף אתה בחירי לא האמנת בי ולא עבדתני בדבור ולא ידעת, כי אך בדבור נבראו שמים וארץ, ימים ונהרות וברוח־פי כוננו המאורות וכל צבאי מעלה. דור אחרי דור חכיתי אל בואך ואמרתי אך אתה תכתרני לנצח ונטו כל בני־אדם שכם אחד לעבדני, והנה נפסק החבל ועלי לארוג אריגה מחדש. הליט משה את פניו באדרתו ויהי אבל למעלה ולמטה.

ב

אומרים: כאשר הקהילו משה ואהרן את כל קהל המתלוננים בקדש, ויעמוד הרועה לפני עמו בלב רגז וכועס וקרא לפני השבטים: שמעו־נא המורים! ויטל את מטהו שבידו ויך בו על הסלע, נזדעזעו שמים וארץ, הרים נבהלו ונתקו ממקומם וזרם דם נשפך מן הסלע ויהי לנהר שוטף. נתכרכמו פני ישראל והביטו איש אל רעהו בעיני שממון ותמהון ואמרו מבול חדש של דם מביא אל זועם עלינו. הוא נשבע אך על מבול של מים ושל אש, עתה הוא מערים ומביא עלינו סמני מכת בני־מצרים. אף משה נפחד ונרעש, השליך את מטהו מידו ויאמר: גואל אני ואותי פקד ה׳ על בני־עמו והנה אך משטמה הבאתי להם. צמא העם למים, ואני אשקה את העדה ואת בעירם דם! בכה השליח ועמו בכו אראלים.

פה־אחד ובדבור אחד: אין מלך כמלך העולם ואין אלהים זולתו, הוא ראשון והוא אחרון!

XXX

צוררים

א

עִם יצא ממצרים, **לבדד ישכון**, וירא **אותו** בלק הקוסם **ויאמר לקב** **אשר לא קבה אלהים. ויאמר ה׳: לא איש אֵל ויכזב.**

בלק אחד מקוסמי עולם היה וחובר חָבר. ויעש לו צפור מכסף זקוק והיה מקטיר לפניה ומנסך לה נסכים; ובעת שעלה ריח הניחוח לפניה היתה שטה ופורחת באויר ובאה לה אל שר־הַטֻמאה, הוא עזאל, שמרום שבתו הם הרי־החשך וממשלתו בלי־מִצְרים, שומעת מאחורי הפרגוד את כל העתידות שתבאנה ושבה ומודיעה לשולחה את אשר יִקרה באחרית הימים.

אומרים, בלק היה גדול מבלעם החוזה בחכמת הכשוף, עלה עליו בלעם בידיעת מהלך המזלות והגלגלים. בלעם היה יונק משני בתי־דינים, היה מתלבש בכל שריוני־המחנות של סמאל ועלה כל אחת־עשרה המדרגות בקלִפות. ישמעאל בן־הגר בא על חמותו והתגלגל העבור באתון בלעם. מלחמת החשך עם האור, גובֵר הליל והולך וחודר לממלכת היום.

ב

ויהי בראות בלעם בן־בעור, שנעשתה עצתו ונפלו בני־ישראל בעון פעור, שב לו אל בלק לקחת ממנו שכרו. ואז בא פינחס בן־אהרן לנקום את נקמתו מבני־מדין ויצבא על העם הזה. וירא בלעם את הכהן מרחוק ויקסם בקסמיו ויפרח באויר. נקב עליו פינחס את שם־הקֹדש ויפרח גם הוא באויר, השיג את האויב ואחזו בראשו וישלוף חרבו להמיתו. התחיל לבקש ולהתחנן לפניו ויאמר: האלהים! אם אך תחנני, לא אקלל את בני־עמך ולא אחטא להם. ענה פינחס ואמר לו: לא אך עתה הבאת רעה על עם שוקט על־שמריו, כי אם בעת יעקב אבי השבטים עבד אצלך, בקשת לקחת נפשו וזממת עליו כליה; ויהי כאשר יצאו בניו ממצרים ואמרו לנוח מהעבודה הקשה, שלחת אליהם את עמלק וילחם עמהם ברפידים, — דמך בראשך! ויהרוג את הקוסם בחרב ויתן את בשרו לנשרי השמים.

ג

ויהי כאשר עלה בלעם בשֵמות הַטֻמאה למרומי האויר, התכסה בעננים ולא נראה עוד לעין. קרא פינחס לבני־החיל ואמר: מי בכם יודע לעשות כמעשהו יעלה אחריו. מיד ויקם צליה מבני דן, והוא גם־הוא יודע

באריגת העולם, תשוה נפשי כאחד מהם. אמר אלהים: נתתי לאדם נפש־חיה נוסף על החיה ועל הבהמה והמלכתיו על כל אשר בראתי — ואין מלך בעשה שוב עבד, ומי שנושא את דמותי, לא יכול עוד להעביר את צלמו ממנו. אמר משה: הצור תמים פעלו, כל דרכיו משפט.

ב

תחנונים

כשאמר אלהים למשה: רב לך, אל תוסף דבר אלי — שִנס מתניו ובא לו אל יסודי־ארץ וקרא ואמר: ארץ, ארץ! בַקשי עָלי רחמים לפני יוצרך, אולי יחנני בעבורך ויכניסני אל אדמת ירֻשת האבות. אמרה לו הארץ: תהו ובהו מוצָאי ועתידה אני גם לִבְלות באחרית הימים, איך אעֵז ואעמוד לפני מי שהוא חי וקים לעד וסופר ומונה גם את כל הדורות אחרי! הניח את הארץ ובא ועמד לפני רקיע השמים. פתח ואמר: אי שמים, בכם בחר אלהים למושב לו, הפילו אַתם תחִנה בעדי ואזכה לראות את הר ציון בִרְנה. השיבו לו פאתי השמים ואמרו: הלא ידעת, כי עלינו נאמר: שמים בעשן נמלחו. גם אנו אין אנו זכאים! הלך לו בן־עמרם אל חַמה ולבנה והתחנן לפניהן, כי תִמלצנה בעדו לפני אל־הרחמים. השיבו לו המאורות: גם אתה תאיר כמונו ואיך נתנשא עליך! בא לו בן־עמרם אל הכוכבים והמזלות — וגם אלה נשמטו והלכו להם אחד אחד. אמר משה: אין הדבר תלוי אלא בי. חזר ובא לפני אדון־הכל ואמר: רבון העולמים! קח אחת משתי עיני והנח אותה תחת ציר דלתי היכלך ואהיה כך משַמש במקדש. אמר לו אלהים: חייך, שגם מבניך אעמיד לשרת לפני.

ג

זיקוקי־אש

נטל משה גוילי־עור וכתב עליהם את דברי התורה, החֻקים והמשפטים, אשר למדהו יוצר בראשית; לא הספיק לגמור והנה הגיעה שעתו להסתלק מן העולם. קרא אלהים לגבריאל ולמיכאל ואמר להם: לכו והביאו לי את נשמת משה עבדי. אמרו לפניו: מסור שליחות זו לאחרים. בא סמאל ואמר לאלהים: עבדיך אלה ימאנו למלא רצונך, פקד־נא אותי על נשמת בן־עמרם ואמלא דבריך. אמר לו אֵל־גבורות: הרשות בידך! מיד חגר מלאך המשחית את חרבו, התעטף במעטה האכזריות וירד למטה בחֵמה גדולה לשפוך דם קדוש וטהור. בא ומצא את משה יושב לפני אהלו והוגה בפיו מה שהוא כותב בדיו, זיקוקין של אש יוצאים ממנו, טהרו כשמש ואור־שבעתים מקיף אותו. נזדעזע ואחזוהו חיל ורעדה ולא מצא פתחון־פה לדבר וחזר לו אל אֵל־עולם בבֹשת הפנים.

ידע משה, שהגיעה שעתו. עמד בתפלה לפני המקום ואמר: זכור את

ג

משה היה עבד־אלהים ונאמן ביתו. בבריאת העולם היה מוכן ומזֻמן להיות שליח התורה ומקבל את דברי הברית. הוא זכה להַשיג סוד שבעה היכלות. מיד בצאתו מרחם אמו הגיע למדרגת יוסף וַיּוֹסֶף להשתלם ולעלות למדרגת יעקב; אף קולו היה כקולו של יעקב, ששרה עם אל ויוכל לו. אולם כל הימים שהיה חי, לא היה יכול מיכאל לנהוג את בני־ישראל, כי אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד. ישב הַשַּׂר הגדול על פתח־עינים ואמר: אם לא יכשל בן־עמרם וחי לעולם, אך לחנם נבראתי ואני יושב בְּטל בשמי־מרומים, אקריב אך קרבנות מתים ואין לי דבר עם שבטי־יה, נועדו להיות לאור גוים. כיון שחטא משה, נגלה אליו אלהים־צבאות ואמר לו: הנה אנכי שולח תחתך מלאך לעמי והוא מיכאל עבדי ושמי בקרבו.

ד

מטהו של משה איש־האלהים חקוק היה משני עבריו. מהעבר האחד היה חקוק בו אות של רחמים ומהעבר השני חקוק בו אות הדין. בקריעת ים־סוף השתמש משה בצד הרחמים, ובהכאת הסלע נגע בצד הדין. אמר ה׳ אלהים: עליך היה לגבור על הדין ולהמתיק אותו בשרשו—והנה עוד גבר הפֵּרוד, נחלק העולם ונלחמת הַטֻּמאה עם הקֻדשה, הטוב עם הרע, הודאי עם הספק והעקוב במישור. אמר משה: מחֵה עוני וברָא אותי מחדש, אעקור את הרע במלואו ואשקה כל באי־עולם ממעין הברכה. אמר אלהים: רב נתיבות עמדי, לא אתה תעלה את העם לארצי, כי אם משרתך והוא נער.

אומרים: מטהו של משה היה מעץ הדעת טוב ורע, והרע הנה הוא חלקו של סמאל. וכשידע משה, שחטא, ושב לאלהיו בכל לבו, נטל אלהים ממנו את המטה הזה ומסר לו מטה מענפי עץ־החיים.

XXXII

מות הנביא

א

בשבח המקום

כשאמר אלהים אל משה: הן קרבו ימיך למות, קְרָא את משרתך יהושע ואצַונו — התחיל להתחנן לפניו ואמר: אם אין רצונך, שאביא אני את העם הזה אל נוְהו, הנח אותי בעולם ואהיה כאחד האדם ולא אמות. אמר אלהים: שמתי קצבה לחיי־אנוש ולא אעבור את הגבול. אמר משה: אהיה כאַילי מרומים וכצבי הרים אוכלי לחמך ושותי מימיך ורואים

ותאכילם ותבנה להם מחסה משמש ומקר. מצוה אנכי אותך על אמי הרתני וגדלתני. אני הבן האחרון לה מת ואין לה עוד עוזר ומגן; והיה כי תגיע עתה למות, קרע את בגדיך ולך לפני מטתה ועשה לה מספד ואבל. מפקיד אנכי בידך את אשת בריתי, גיורת זו שעזבה את עמה ומולדתה ודבקה באלהי העברים, עשה עמה חסד ואל תונו אותה. והנה שני בני העלובים, יתומים בני־נשיא, שלא זכו לעמוד במקום אביהם; אל־נא יהיו זזים מביתך, זכור להם את ברית אהבתנו ויהיו באוכלי שלחנך ואל יהיו נעזבים אחרי מותי ומבקשים לחם. וישא עבד ה' את קולו ויבך.

ב

לא ישא פנים

אמר משה לאלהים: רבון העולמים! הכל שוים לפניך, גזרה אחת לצדיקים ולרשעים, תם ורשע אתה מכלה יחד ומקרה אחד לטובים ולרעים. אתמהא! אמר אלהים: רב לך, אל תוסף דבר. התחיל משה לבכות ויזעק במר נפשו. נזדעזעו שמים וארץ לקולו וכל יסודי־בראשית רעדו ואמרו: שמא הגיע זמנו של אותו איש למות, שעליו נאמר: אשר בידו נפש כל־חי ורוח כל בשר איש, — ואין איש אלא משה. גער בהם אלהים ואמר: אם אני ועבדי חלוקים אנו, אתם מה לכם, עשו את אשר הטלתי עליכם! ויצו על כל שרי רקיע ורקיע, לאמר לנעול את השערים בפני תפלתו של הנביא, ופקד על כל בית־דין ובית־דין מבתי־דינים של מעלה, שלא להתרצות לו ושלא יבטלו גזר־דינו. כיון שראו גלגלי המרכבה ושרפי להבה, שאלהים לא יחן את עבדו ושלא ישא לו פנים, פתחו ואמרו: ברוך הוא זה, שאין לפניו לא עולה ולא שכחה, ולא ישא פנים לא לגדול ולא לקטן, לא לתחתון שבתחתונים ולא לעליון שבעליונים.

ג

תנחומין

אמר לו אלהים למשה עבדו: דורות דורות הם בעולם וגילים גילים הם, כבר עבר דורך וגילך, מה מעשך כאן? אמר משה: לה' השמים ושמי השמים, ולי אין פנה באדמה. אמר אלהים: משה, משה! לא כמו שאתה חושב כן־הוא; לי אין זוג, אתה אין לך בן־זוג, עלה אלי מעלה והנח לאחרים לרשת את הארץ. ידע החלק את הכל ודבק בכל וזה הכח נתן למשה.

אומרים: כיון שהשלים משה נפשו למיתה, פתח אדון־כל בקינה ואמר: מי יקום לי עם מרעים? מי יעמוד לעם סגלתי בעת יקומו צרים עליו? ומי יבקש רחמים עליהם, כי יחטאו לפני ויעשו הרע בעיני? בא מטטרון שר־השרים ועמד לפני רבו ואמר: רבון עולמים! בחייו משה עבדך שלך הוא, ובמותו שלך הוא, והיה אם יסור גופו מעליו, הן נשמתו

היום, שנגלית אלי בהר־סיני ועטרת אותי ואת עמי בעשר עטרות, קבל אתה את נשמתי ואל תמסרני ביד ציר המשחית, אשר נלחמתי עמו תמיד ואחוק כנגדו חקי־חיים. מיד ירד המקום משמי־מרומים לקבל את נשמת אהובו, ואף משה קדש את עצמו כשרף וכמלאך ויחזור את רוחו למקור חצבה.

ד

הנשיקה

כשירד אביר־מרומים משמי שמים להעלות את נשמת משה למעונה ולטפל בגופו, ירדו עמו שלשה מלאכים מבחירי משרתיו, הלא המה: מיכאל, גבריאל וזגזגאל, ובאו ועמדו כלם על הר ההר. מיכאל הציע מטתו של משה, וגבריאל פרש בגד של בוץ עליו. מיכאל לימין המטה, וגבריאל לשמאלה, וזגזגאל למרגלותיו. דומיה בעולם! המאורות עומדים ומחרישים. התקדש הנביא ויעל על המטה המֻצעת ויפרש את רגליו. אמר אלהים אליו: הנח את שתי ידיך על החזה; והניח ידיו על חזהו. אמר אלהים שוב אליו: עצום עיניך; עצם את עיניו. קרא אלהים לנשמתו של החוזה ואמר אליה: בתי, עשרים ומאה שנה גרת באוצר טהור, ועתה הגיע זמנך לצאת. ענתה הנשמה ואמרה: אלהי מעוזי, אף אני אוהבת את הגוף הזה, יגדל חסדך עלי ואל־נא תגרשני ממשכני. באותה שעה הרכין הבורא את עצמו למשה, נשקו נשיקה עזה ויטול ממנו את נשמתו — בנשיקת־פה.

XXXIII

עוד ממות הנביא

א

הצוואה

אין הקדוש־ברוך־הוא מואס בתפלתם של רבים. וכשראו בני ישראל מצוקת הנפש של משה, סבבו כלם כאחד את משכן ה׳ והחלו להתפלל על רועם. וירדו מאה ושמונים וארבעה רבוא של מלאכי־חבלה ויסתמו את פי המתפללים. מנהיגם של המלאכים האלה היה צ ק ו ן, ויקם נגדו מלאך אחר, ושמו ל ח ש, להפילו ולגרש את מהנהו. מיד בא סמאל ואסרו ללחש בשלשלת של אש ויגדור גדר בעדו.

ומשה, בראותו כי אין חנינה לו, קרע את חלוקו וכסה את ראשו כאבל ונכנס לאהלו בוכה ומילל וקורא: אוי לי, שלא זכיתי שרגלי תדרוכנה בארץ אברהם! אוי לחוד חידה מבלי למצא את הפשר! קרא ליהושע משרתו ואמר לו: מחלה אני פניך, שתדאג לגדיי שאני מוסרם בידך, תשקם

א

עַל מַה בָּכָה הָאָמָּן

מתוך געגועים לוהטים והתמכרות גמורה התחיל הַפַּסָּל את יצירת׃ הגדולה, יצירת חייו. מגביש זך, שכל צבעי־הקשת רוטטים בו, התחיל לפסל את הפסל הסמלי, סמל החיים. זה לא יהיה פסל מת, חסר־רגש: בו יסערו וילהטו כל צבעי החיים, כל חליפות גוניהם. בגביש הזך והרֶגֶש ישתקפו הבקר והלילה, ישתקפו הצהרים והדמדומים, האביב והקיץ, הסתו עם החרף. עם כל רגע ורגע ישתנה הפסל, יפשט צורה וילבש צורה, כחיים עצמם. לא יהיה זה פסל אבן או שיש, ברזל או נחשת, פסל אטום... לא! זה יהיה פסל גביש, פסל שקוף, שכל החיים יצטלמו בו עם כל צלליהם ונגוהותיהם הדקים שבדקים.

והאמן עבד מתוך געגועים לוהטים והתמכרות גמורה. רסיסי גביש נתזו לכל עבר ויבריקו בכל צבעי־הקשת. עוברים ושבים היו נעצרים תמיד על־יד החלונות הפתוחים של בית־מלאכת האמן ויתענגו על הזהרורים הנפלאים, זהרורי רסיסי־הגביש. את חלום האמן לא ידעו, גם לא התענינו בו, אך רסיסי־הגביש משכו את עינם ולבם. גם על דעתם לא עלה, שהאמן יוצר עכשו יצירה חדשה, שכמוה לא היתה עוד. הם חשבו, שהאמן עסוק רק בזה, שהוא מנפץ גושי גביש באמנות מְרֻבָּה ומתיז לכל עבר באמנות מְרֻבָּה רסיסים דקים ומזהירים, עד כי נדמה, שרביבי־שמש נפלאים, ספוגי־זֹהַר ועדיני־צבעים, רוטטים באויר. ומרֹב התפעלות היו העוברים והשבים מקלסים את האמן בכל לשון של קלוס. התהלות והתשבחות היו חודרות מבעד לחלונות הפתוחים אל אזני האמן, ולפעמים היה מניח מידו את החרט והמעצד, למען הקשֵב להן. אז היה מתחיל פתאם לשרוק שריקה עליזה של חֵרות מתוך לעג טוב־לב. — „אם פסלת הלוחות נוסכת עליהם

לעד קַימת והיא תשמש לפניך ותעטר לך עטרות. אמר אלהים: מטטרון ספרא רבה, נחמתני בדבריך, ואף אתה הֱיֵה לו לאח ורעיתם שניהם את העולם.

ד

הַלֵּל הגדול

אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להִגלות, ימיך בטלים והולכים, אבל אתה אינך בטל; עלֵה על הר העברים, עליה עולמית היא לך ואין לך עוד ירידה. אני מאיר לך באור חַמה ומכבודי אשים לבושך ומהדרי אשים כסותך ומזהרי אזהיר פניך וממעדני גן־עדן אשביע את נפשך ומכסא־כבודי אנחילך וַאֲשִׂימך בראש משרתי וצדיקי, ועוד הרבה מזה מתֻקן לך.

אמר משה לאלהים: מתנתך אלי רבה וקטֹנתי מכל החסדים, אבל הראני־נא עוד את ארצך משוש כל הארצות ואלך ואעמוד על אבן־השתיה, שעליה נבנה בית־המקדש. אמר אלהים: הלא נשבעתי, ואפסול את מטבעתי? אמר משה: תן לי רשות, שאהיה כעוף השמים ואעשה את שתי זרוֹעותי ככנפי השחר ואפרח בהן באויר־העולם ואראה ממעל את ארץ האבות. שוב התחנן ואמר: אלהי כל הבריות ואדון כל המעשים! עשֵׂני כדג בים, הפוך שערות גופי לקשקשים ושתי זרועותי תהיינה כשני סנפירים ואעבור את הים ואלקק בלשוני את אדמת בני־עמי. עלה על הצור והפיל שוב תחִנתו ויאמר: הושיבֵני על כנפי עננים ואראה ממעל וְאַבִּיט אך רגע בצבי כל הארצות מטה. ויירא, כי אין עונה, בכה ואמר: רבּוֹנוֹ דעלמא כֻּלּוֹ! חתכני אברים־אברים והשלך אותם מעבר לירדן והַזְמֵן שמה את גבריאל להחיוֹתני ולהקימני ואנשק את אבני יהודה ושוב אמות. אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: כל־כך רבו געגועיך לראות ולהביט באדמת הקֹדש, אני עושה בך דבר, שלא עשיתי עוד עם כל חי. מיד הגדיל כח־הראות של נביאו אלף מונים וראה משה ממעמדו את ארץ השבטים מדן ועד באר־שבע ומראשה ועד סופה. הראהו את ההרים ואת הגבעות, את הנמוך והגבוה, הסתר והגלוי, הרחוק והקרוב, והכל בסקירה אחת. התחיל משה מרנן ומשבח ומפאר ומהלל את יוצרו ויאמר: אודך, אלהים, כי גדול חסדך האחרון עמדי יותר מן הראשון! המלאכים והשרפים, כל משרתי עליון וכל שרי מעלה פתחו את פיהם בשירה וברננה, בהודאה ובהלל, ותגל הארץ וישישו השמים, אף כוכבים רקדו. בקשו לעשות חֻפה לחתן – והוא נאסף אל עמיו.

והיה מקשיב לקלוסי העוברים והשבים ביתר שימת־לב וביתר התענינות. הלעג מתוך טוב־לב חדל לגמרי מהופיע על שפתיו ובמקומו הלכה ועמקה הבעת העיפות שבפניו. העקר, שהאמן עיף מאד, עיף עד למות.

ובבקר אחד קרה דבר יוצא מן הכלל. האמן נגש אל הפסל הנפלא, פסל־הגביש, הסתכל בו רגע בעינים מעֻרפלות, אחר־כך הרים את המקבת וינפצו לרסיסים. בלילה, שקדם לבקר זה, לא עצם האמן את עיניו, כי לא יכול להרדם, ומאשר לא יכול להרדם התעסק בדברים של־מה־בכך, הינו: עשה את חשבון הימים, שכבר עברו עליו בעבודה, ואת חשבון הימים, שעודם צריכים לעבור עליו בעבודה, עד שיביא את יצירתו לידי גמר, ופתאם נוכח, כי הדרך עוד ארֻכה, ארֻכה, מהלך ימים ושנים. אז התחיל פתאם שורק שוב בחדוה, אך החדוה היתה משֻנה קצת מאשר בימים הקודמים, והשריקה היתה צרודה קצת, אך בין כה וכה לא שמע איש מאומה, כי השעה היתה שעת־לילה והעוברים והשבים ישנו במנוחה על משכבותיהם כחק וכהלכה. אך בבקר, כשקמו ממשכבותיהם והתחילו עוברים ושבים שנית על־יד חלונות בית האמן, היו כנדהמים ממראה עיניהם: מימיהם לא ראו עוד מטר־גביש נפלא כזה! כקצף אשדות התפרצו רסיסי־הגביש מתוך החלונות, בלי־גבול ובלי־סוף זרמו ניצוצי הבדולח מבעד החלונות, בכל צבעי־הקשת הזהירו רביבי זהב ותכלת, זמרגדין ואדם, והרואים היו כנדהמים ממראה עיניהם. מימיהם לא ראו עוד יפי כזה בשפעה כזו! ומרב רגשי התפעלות ותודה התחילו לקלס את האמן על אחת שבע, התחילו לשיר ולהודות לו בכל מיני זמירות ושירים, התחילו לנקש במקלותיהם על המרצפת ולמחא כף בכל־כח ולקרא: „האמן! האמן!" כדבר הזה לא עשו מימיהם, אך היום עברה התפעלותם כל־גבול, והם לא חפצו למוש ממקומם בטרם יֵראה אליהם האמן, כי פנים־אל־פנים חפצו לראותו ופנים־אל־פנים חפצו להודותו על־כל־הגדולות אשר עשה ועל־כל־הענג הרב אשר הסב להם. ואמנם נראה האמן בחלון וירכן את ראשו כלפי הקהל העצום, שכסה את הככר. אז נדמה, כי הארץ תתפורר משאון מחיאות־הכפים ומתרועות הצהלה וההתפעלות, שהתפרצו מאלפי לבבות וגרונות. אחר־כך קמה הסערה לדממה וההמון העצום כאלו עצר את נשימתו מרב יראת־הכבוד ומרב צפיה, רק רסיסי־הגביש התפרצו מבעד החלונות כבראשונה ורביבי זהב ותכלת, זמרגדין ואדם זרמו כבראשונה מבעד החלונות וירטטו ויבריקו מעל לראש האמן כענן־הכבוד. אך לשוא חכה העם הרב, כי האמן יפתח את פיו וינאם נאום. הוא רק הרכין את ראשו שנית וישחק לקראתם בנעימות, אחרי־כך השתחוה להם עוד פעם וישחק שוב, אך בפעם הזאת נקטע הצחוק באמצע ומגרון האמן התפרץ קול בכי. אז נשמע שוב רעם מחיאות־כפים ושנית רעדה הארץ מתרועות צהלה וגיל ממסערת שירים ותשבחות.

ומכל ההמון הרב הזה לא היה אף־אחד שידע, כי רק זה־עתה נפץ האמן לרסיסים את חלום כל חייו, וכי כל היפי הנאדר, שהכה את

שכרון, מה יהיה לכשיראו את הלוחות גופם?" – כך היה מהרהר בחדוה ושורק שריקה עליזה של חרות ומתמכר לעבודתו עוד ביתר התלהבות ויתר אמונה. – „מה הם מבינים, מה הם מבינים – היה מהרהר שוב, בהתכונו לאותם התמימים, החונים מתחת לחלונותיו ומתפעלים ממטר רסיסי־הגביש – הן רסיסים אלה נתזים באמת כלאחר־יד, מבלי שאתכון להם כלל, והללו עומדים ודורשים תלי תלים של כונות על כל רסיס ורסיס..." – ושוב היה פורץ בצחוק לעג, לעג טוב־לב, ושוב היה חוצב ופוסל ומקציע ומתרונן מתוך ענג־יצירה ואשר־צפיה.

אך הימים עפו כחצים, האדמה היתה מלבינה, משחירה, מוריקה ומזהיבה, בתלתלי האמן זרקה שיבה פה ושם ובלבו היה מרגיש לפעמים איזה לחץ של עיפות. כאז כעתה היה מתרונן ושורק, כאז כעתה היו רסיסי־גביש נתזים מבעד החלונות וכאז כעתה היו העוברים והשבים קולעים כתרים לראש „היוצר הגאוני", „האמן־האשף". אך בשריקת האמן לא נשמעה עוד אותה החדוה הקודמת ועל שפתיו לא רחף עוד אותו הלעג העליז, שהיה תמיד מתפתל על פניו ומהבהב בעיניו וזוחל בקצות שפמו מדי שמעו את קלוסי העוברים והשבים. בשימת־לב ובהתרכזות היה מקשיב עתה לתשבחותיהם ומדי שמעו את התשבחות היה נזכר תמיד שהוא עיף מאד, עיף מאד. – „ומה בכך שאני עיף? – היה מהרהר – וכי איזו שיכות יש בין עיפות זו ובין תשבחותיהם של הללו?" – ופתאם היה עוצם את עיניו ומהדק את שפתיו, כמתכון לתפש איזה רעיון קל־כנפים, המתלבט במרחבי אין־הסוף של מחשבתו ומטרידו ומתחמק ממנו. אך הרעיון קל־הכנפים כבר העלה בחכה, כבר נתפש, והאמן אמנם ידע, כי רק מתחפש הוא, מדי העמידו פנים, שהרעיון החדש עוד לא הָחְוַר לו כל־צרכו. הרעיון כבר נתפש במצודה וכבר חדל לפרכס בין כתלי המצודה והאמן העיף כבר יכול להתבונן בו מכל עבריו ולבדקו מכל צדדיו. – „כן, עיפתי, עיפתי, והדרך עוד ארכה וכבדה, והמטרה עוד ממני והלאה, והרסיסים, רסיסי־הגביש, יפים באמת, יפים להלל, ובנוגע לפסל—הן מי יודע, אם יצלח, כמו שעלה בדעתי, ו„תפשת מרבה, לא תפשת", – זו היתה תמצית הרעיון, שחדר בגנבה למוח האמן, ולרעיון זה נוספו עוד רעיונות קטנים וגדולים כבני־לויה. – „הן לא עליך המלאכה לגמור, וחוץ מזה לא ידוע כלל, מה העקר ביצירה, אם המטרה הראשית, או ההופעות הצדדיות המלוות את עבודת היצירה; אפשר, שאסור ואסור לזלזל בערכו של מטר הגביש; אפשר, שרסיסי־הגביש, הנתזים לכל עבר כרביבי־שמש, הם עקר בפני עצמם, ואלו הקדשת את כל חייך רק להם לבד – דיך... וקול המון כקול שדי..." – ככה זמזמו הרעיונות הקטנים והגדולים, שאפפו את האמן כזבובי־קיץ ולא נתנו לו מנוח, והאמן אמנם היה מנסה לגרשם ממוחו בתנופת־יד, כאשר יעשה האיש המגרש זבובי־קיץ מטרידים, אך זבובי־הקיץ קשי־ערף וטרחנים הם ולא על־נקלה אפשר להפטר מהם. והאמן היה מרגיש את לחץ העיפות בלבו יותר ויותר, והיה שוכב לנוח על הדרגש לעתים תכופות יותר ויותר.

ב

גַלְגַל הַחוֹזֵר

– אין זאת, כי האדם הוא הוא האלהים! – אמר החתלתול -- כמה חלב הוא שותה בכל יום, כמה חמאה וכמה בשר הוא אוכל! אכן זה הוא אֵל כביר ורב־עלילה!

כך אמר החתלתול ועיניו המבריקות הבריקו ביתר עֹז מרֹב התפעלות.

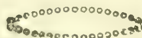
החתול הזקן שחק. זה היה חתול פקח ורב־נסיון, שידע להתהלך בנעימות את כל יושבי החצר, לרבות גם את הכלב. גם המבשלת התיַחסה אליו בכבוד ובסבלנות ולא הרבתה להכותו, אף כי היה גנב מאין כמוהו. לפי־דבריו, אהבו אותו גם העכברים, אלא שמדעתם את ענותנותו לא הפצו לברכו בקול רם. בקצור, זה היה חתול חשוב ומכֻבד.

– גלגל חוזר בעולם – אמר החתול הזקן ובעיניו העגֻלות נצנץ צחוק־ערמה – גלגל חוזר בעולם! אבי המנות, זכר צדיק לברכה, ספר לי, שקבל מאביו ואביו מאביו וכן עד אלף דורות, כי לפנים כבד האדם את החתול כבוד־אלהים. אדם, שהיה נוגע בחתול לרעה, היתה אחת דתו להמית. את הַדֶשֶן שבחֵלב והַשֻמֶן שבבשר היו מגישים לחתול. בכל יום היו מקריבים לו קרבנות ומקלסים אותו בכל לשון של קלוס ותהלה. בחייו היו בונים לכבודו בתי־מקדש מפֹארים ובמותו היו חונטים את גופו במיני בשמים יקרים. במלה אחת: גלגל חוזר בעולם. אז היה האדם חושב את החתול לאלהים, ועכשו חושב החתול לאלהים את האדם.

היום היה יום־אביב בהיר וחם ולב כל חיות־הבית, שהיו באוו ה שעה בחצר, היה טוב עליהן מאד, עד כי גם עברו על מדתן ולא הכחישו את החתול על פניו כדרכן תמיד. אמנם הן חשבו את החתול לבר־אורין ולבר־אבהן, אך לא נכחד מהן, שהוא אוהב קצת את ההגזמה, אפס כי הפעם העמידו פנים, כאִלו מאמינות הן לדבריו, ואולי גם האמינו באמת. אגב, אחדות מהן היו שקועות בתנומה קלה, תנומה שלאחר סעֻדת־הצהרים, ואולי גם לא שמעו את דבריו. רק התרנגול ההודי, שהיה גאותן ובעל־

עיניהם בסנורים, אינו אלא פסלת הגביש, אינו אלא ניצוצות מפֻזרים, שנתזו מתחת ידו מבלי־משים ביצרו ובהחריבו את יצירתו הגדולה. איש לא ידע זאת, וביום המחרת היה כתוב הדר בכל כתבי־העתים, כי האזרחים מכירי־התודה כבדו אתמול בחגיגה נהדרה, חגיגה פתאמית, את האמן הגאוני, וכי האמן הגאוני התרגש מאד למראה אותות האהבה וההערצה, שהראו לו רבבות הנאספים, עד כי פרץ בבכי מרב רגש.

והאמן בכה חרש גם למחרת היום, גם למחרתים, עד כי עיף מאד נִרְדַּם.

ובטוח, כמי שיודע, שמלא את חובו לרגש־הישר ומעתה הוא חפשי לנפשו. אלא שיתר בני־החברה חכו בכליון־עינים לסופו של דבר. גם אלה, שנמנמו קדם, כבר הספיקו להחליף כח ושמחו מאד לסכסוך שבין החתול והתרנגול. סוף־סוף הרי זה מאורע מבדח.

אך החתול הפקח הצטין גם הפעם במתינותו ובקר־רוחו. הוא רק חיך בנעימות ויאמר:

— באמת, איני מבין, למה מִהר ידידנו החשוב, מר תרנגול־הודו, לברוח על נפשו ולהתחבא. אמנם הוא נכשל הפעם בעם־הארצות וגסות־רוח, אך האם זאת לו הפעם הראשונה להכשל בחולשות אלה? מה שנוגע לי, הריני נכון לסלוח לו ולתת לו את ידי לשלום. סוף־סוף אני בטוח, כי עשה מה שעשה לא מרע־לב חלילה, כי אם פשוט מטפשות, אך הטפשות כמו ההכמה מד׳ היא, ובפרט שחולשה זו עברה לו בירֻשה מאבותיו. הטפשות היא מחלת־משפחה אצל תרנגולי־הודו, לא עלינו, ועובדה זו מעוררת בלבי רק רגשי חמלה ליצור האמלל. אין דבר, ידידי מר תרנגול, אל־נא תתעצב ככה אל לבך, פן יִבלע לך. גם בלאו־הכי אתה דומה עכשו לערבה חבוטה.

החתול קלע אל המטרה ולא החטיא. כל חרוף וגדוף לא היו מכאיבים לעוף הגאותן כדברי החתול האחרונים. אוי לאזנים שכך שומעות! הוא, תרנגול־הודו בכבודו ובעצמו, המחלק מכבודו לכל בני־החצר ומשוה עליהם מהודו, הוא, הפקח והנהדר, אינו אלא טפש וערבה חבוטה. אך לא זה העִקר עוד: העִקר הוא הקול, שבו בטא החתול את דבריו אלה, הקול הרך משמן והחלק מקטיפה, שאין בו, לכאורה, שום רֹגז ושום התמרמרות. את הקול הזה לא ישכח העוף העלוב לעולם.

והתרנגול ההודי הוסיף להתכוץ בקרן־זויתו, עד כי כמעט לא נראה לעין. פנה זיוו, פנה הודו! חבריו שחקו לו ואיש מהם לא רחם אותו בלבו: הוא היה להם זה־כבר לזרא בגאותנותו ובהתנפחותו. אך לעֻמת זה גדל בעיניהם מאד ערך החתול: אכן זהו חכם מחֻכם ונדיב־לב! ממש בלי מרה! נעלב ואינו עולב, שומע חרפתו ומשיב רכות!... עד כי גם הכלב, שבכלל לא נודעה ממנו חבה יתרה לחתול, יצא הפעם מגדרו וידבר בשבחו של החתול:

— אני אמנם לא מלֻמד ולא בן־מלֻמד אני, אך מהיותי קרוב לבעל־הבית ומשפחתו אני שומע לפעמים דברים, שלא כל אזן זוכה לשמעם. אני יצור פשוט ואיני אוהב אחד בפה ואחד בלב ואיני אוהב, ששומעי יפקפקו בדברי. בשביל המפקפקים יש לי תרופה טובה: שִנֵי החדות. לשם־מה אני אומר כל זה? כדי שלא תהינו להטיל ספק במה שאספר לכם תכף, כי בספורי זה הקטן יש סמך גדול לדברי החתול על־דבר מוצאו האלהי. ובכן שִמעו: שלשום, ברבצי בגן לרגלי בן בעל־הבית — הלא תדעו כלכם את הבחור האמיץ והנהדר? — שמעתי באמרו בפֵרוש לכלתו היושבת על ברכיו: „חתולתי, אלילתי!" משמע, שחתול ואלהים הינו הך.

קנאה מאין כמוהו, לא יכול לכבש את קנאתו בקרבו, ובהתנפחו מכעס וגאוה השיק את כנפיו ויקרא:

– אוי לדור, אוי לדור, ששקרנים כמותך מרבים בו! נער הייתי וגם זקנתי, ולא שמעתי מעולם, שהחתול נחשב לאלהים. אמנם היו חיות, שנחשבו לאלהים, אך על־כל־פנים לא חתולים... לולא רגש־הצניעות הנטוע בי, הייתי יכול לספר לכם, למי נתן האדם כבוד־אלהים... כל דרדקי יודע, איך נקראים העופות, שהצילו לפנים את רומא, ואיך שנחשבו מאז לקדושים; אך ענותנותי מכריחה אותי לבלתי הרבות דברים בענין זה... יהללוך זרים ולא פיך...

החמור, שרעה בחצר וכרסם את העשב לתֻמו, היה לפנים חמור נושא־ספרים. מפני־זה נחשב לידען גדול במקצועות שונים. ביחוד היתה לו נטיה לדברי־הימים.

– לדאבוני אני נאלץ להעיר – אמר החמור בעמדו באמצע החצר ובחדלו לרגע לכרסם את העשב – לדאבוני אני נאלץ להעיר, כי חברנו הנכבד מר תרנגול־הודו לא כִוֵן הפעם אל האמת ההיסטורית. הוא ערבב את הפרשיות; ולו הקדיש קצת יותר זמן לקורות העתים, כי אז ידע, שאת רומא הצילו האוזים ולא תרנגולי־הודו. צריך להיות דַיקן: אוז הוא אוז ותרנגול־הודו הוא תרנגול־הודו.

כך אמר החמור ופני התרנגול חפו. הוא ידע, שאחרי דברי החמור אין להשיב, מפני שהוא המלֻמד היותר גדול שבחצר, אך לעזוב את המערכה בבשת־פנים לא הרשתה לו גאותו. הוא התנפח ביתר גאוה עוד ויפן אל החמור בקול של תלונה:

– וכי מי אמר, שתרנגולי־הודו הצילו את רומא? רבותי, מי מכם שמע מפי כדברים האלה? גם אני, תהלות לעליון, אינני מקטלי קניא באגמא ויודע אני פרק בהיסטוריה. ארץ־מולדתי, ארץ הודו, היא, כידוע, ערש כל החכמות והמדעים. גם לי ידוע, שאת רומא הצילו האוזים, ואף כי הללו הם שארי־בשרי, קרובי־משפחה, כמעט שני בשלישי, אך יתפארו אחרים ביחש־משפחה ולא אני. אצלי העִקר הוא יחש עצמי. אלא למה התכַּוַנתי בדברי? התכַּונתי רק להסיר את הלוט מעל־פני החתול הנוכל, שבשקריו הוא מסִיע לדבר עברה, להשחתת המדות. הה, בעֲונותינו אנו רואים, כי השחתת המדות הולכת ומתפשטת בינינו גם בלאו־הכי, אלא שאין ממנהגי להתעבר על ריב לא־לי... כן, ידידי החמור, אמנם מלֻמד וחכם גדול אתה, אך שכחת מקרא מפֹרש: „חכמים, הזהרו בדבריכם!” אם ברצונך להטיף מוסר, פנֵה לא אלי, כי אם אל החתול השקרן...

החמור, שהיה עסוק שוב בכרסום העשב, חדל שנית מלעוס ויאמר:

– בדברי ידידנו מר חתול אין אף שמץ הפרזה. כל מי שלמד ושנה יודע, שבמצרַים נתנו לחתול כבוד־אלהים. Dixi.

דברי החמור האחרונים עשו רשם כביר על כל השומעים. התרנגול המִסכן מהר להתכנס ולהתכוץ בקרן־זוית. החמור שב אל חצרו בלב שוקט

צחוקם, והם התחילו נרתעים לצדדים: מהבית יצא בחור אמיץ והדור, בן בעל־הבית. הוא הלך שלוב־זרוע עם כלתו, פניו הפיקו חדוה וגאון, מצעדו היה עז וקל ובמקל־הפאר שבידו נפנף באויר מתוך חֵרות שבגבורה. החמור פנה לו את הדרך במתינות שבחשיבות, החתול מהר לפנות אל שלולית־המים, כאלו אחזהו פתאם צמאון נורא, רק הכלב כשכש בזנבו בלי שום פחד, כידיד שמכבר הימים. ואולם התרנגולת התחילה מפרכסת בכנפיה וצורחת מר, עד שעלה בידה לקפוץ על הגדר, ורק אז שב אליה רוחה.

– ובכן את סבורה – פנה אליה החתול, לאחר שנעלם הבחור ההדור מהחצר – ובכן את סבורה, שעכשו הגיע תורךְ להיות לאדם לאלהים? – הוא כבר הספיק לשבר את צמאונו ולבו שב להיות טוב עליו, וכטוב לב החתול עליו, אהב תמיד לחמוד לו לצון – ובכן את סבורה, שעכשו הגיע תורך, תרנגולת נכבדה?

הזקן האשמאי הזה היה באמת זקן אשמאי: הוא ידע לעורר צחוק לא רק בדבריו, כי־אם גם בקולו. זה היה לֵצן מלדה ומבטן והעכברים ידעו לספר הרבה על הלצותיו. גם הפעם שחקו השומעים לדבריו או, יותר נכון, לקולו.

אך התרנגולת לא נכלמה מדבריו כלל. – אליבא דאמת איני משתוקקת כלל לכבוד זה – ענתה לו בפשטות – אלא שנכספה נפשי לדעת, את מי הוא חושב עתה לאלהים. את מי?

– אם תרשי לי – אמר החמור – אם תרשי לי, גבירה נכבדה, אחוה לך את השערתי. אמנם השערתי זו אינה מבֻססת עוד על יסודות מדעיים מוצקים, אך בכל־זאת ראויה היא לשימת־לב. עד־כמה שעיני אינה מטעה אותי, חושב הבחור ההדור, שעבר זה־עתה על־פנינו, את עצמו לאלהים. די רק להסתכל בפניו הסתכלות חודרת, כדי להוכח, שהשערתי אינה תלויה על שערה. ובאמת, מכיון שחדל להאמין בחתול, בשור ובעגל, הֵחל להאמין באלהות־עצמו. האדם אינו יכול על־פי טבעו לחיות בלי אמונה ובזה הוא נופל מיתר החיות. Dixi.

– דבריך נראים לי – אמר החתול – אך ברי לי, שגם אמונתו זאת לא תאריך ימים ואז יחל לבקש אמונה חדשה וכה ילך מדחי אל דחי, מאמונה אל אמונה, עד כי לא ימצא עוד דבר חדש, שיוכל להאמין בו, ואז ישים פניו אל הישָׁנות, אז ישוב אלינו. נכדי תלתלתול חושב עתה את האדם לאלהים, מפני שהוא אוכל חמאה די־שבעו, אך בטוח אני, כי יבוא יום והאדם ישוב לחשב את החתול לאלהים, מפני שזה טורף עכברים די־חפצו.

– לדבריך האחרונים – אמר החמור – איני יכול להסכים. אמנם איני חושב לאי־אפשרית את ההשערה, שהאדם ישוב לתת לחתול כבוד־אלהים, אך הוא יעשה זאת לא מפני שהחתול טורף עכברים. לא ולא! הוא יעשה זאת בלי שום נמוק, בלי שום יסוד הגיוני. האדם בכלל משליך את ההגיון

הנאספים שמעו לדברי הכלב בשים־לב ואמנם לא ההינו להטיל ספק בהם, ראשית, מפני שבכלל היה הכלב מְחזק אצלם לנאמן־רוח ושנית מפני שידעו, ששניו חזקות וחדות. רק היונה, שישבה על כרכב הגג, ערבה את לבה ותאמר:

– אין מביאים ראיה מן השוטים, וכל האוהבים הם בחזקת שוטים, ולכן אי־אפשר להסתַיע מדבריהם. גם הטפש שלי, כשרגש־האהבה תוקפהו, קורא לי בשם אלילה. הלואי שאזכה לשנות אשר וברכה כמספר הפעמים, שקרא לי בשם זה.

לדברי היונה התמימים שחקו כל הנאספים. כלם ידעו את זוג הנאהבים הללו, שהגו אהבה זה לזה מהערב עד הבֹקר ומהבֹקר עד הערב. אך החמור, בתור בא־כחו של המדע, מצא לנחוץ להעיר גם הפעם את הערתו.

– למרות כל רגשות־הכבוד – אמר מתוך קידה עמֻקה – שאני רוחש לגבירה היונה ולחיי־המשפחה הטהורים, שהיונים מצֻינות בהם, למרות כל אלה מוכ־ח אני להעיר, שנמוקיה אינם מספיקים לחתור חתירה תחת אשיות המדע ולהכחיש את אלהיותו של החתול. מֵימי המדע הטהור אנו שותים ומפיו אנו חיים, והמדע אומר לנו ברור, כי האדם נתן לפנים כבוד־אלהים לחתול. אגב: לא רק לחתול. גם את יתר החיות כבד האדם כבוד־אלהים, כמו, למשל, את השור, את העגל, את הפרה, ועוד ועוד. בכלל, האדם חפש תמיד את האלהים, וכשלא מצאו במקום אחד יגע ומצאו במקום אחר. אקוה, שהגבירה היונה, שנמוקיה אמנם מעידים על היחוסים המצֻינים השוררים בינה ובין מר תור, לא תתרעם עלי על הערתי זו. Dixi,

החמור, שהצטַין הפעם לא רק בתור מלֻמד גדול, כי־אם גם בתור בעל נמוסים יפים, היודע להתהלך עם הגבירות על־פי כל הלכות דרך־ארץ, שב שנית אל כִּרסום העשב.

– אמת ויציב – אמר הכלב כתנא דמסַיע – כֵּנים דברי החמור. כבר אמרתי, שלא מלֻמד אני ולא בן־מלֻמד, אך מהיותי קרוב לבעל־הבית אני שומע לפעמים דברים, שלא כל אֹזן זוכה לשמעם. והנה בזמן האחרון, ברבצי בערב, בשעת משתה הַטֵה, לרגלי בעלי, אני שומע תמיד וכּוחים על־דבר האלהים. לו רק ידעתם, כמה נלהבים וכוחים אלה! כמובן, לא את כל דבריהם אני מבין, לא מלֻמד אני ולא בן־מלֻמד, אך גם מהמעט שהבנתי נתבָּרר לי, שבעל־הבית ואורחיו מחפשים אלהים. אולם כל אחד מוצאו במקום אחר, ומכאן תוצאות לוכוחים נלהבים ולמחלקות חריפות, עד שאני חושש בכל רגע, שעוד מעט יקראו למהלֻמות.

– כל זה מעַנין מאד – התערבה בשיחה גם התרנגולת, שהיתה ידועה לסקרנית גדולה, מפני שהיתה נוהגת לחטט ולנקר כל היום באשפה – כל־זה מעַנין מאד, אך נכספה נפשי לדעת, את מי חושב האדם עתה לאלהים. אפשר מאד, שעתה הגיע תורי להיות לו לאלהים. הן בינינו לבין עצמנו: במה גרועה **א נ י** מהחתול? סוף־סוף **א נ י** מטילה ביצים ולא הוא.

לדבריה אלה פרצו כל השומעים בצחוק גדול, אך פתאם נפסק

ג

טוּס־הַקְסָמִים

הארץ, אשר בה חי בעל־החלומות, היתה ארץ ככל הארצות, אשר נתן ד׳ לבני־אדם לשבת בהן. גם בה כבכל הארצות היו ערים וכפרים, שדות ויערים, עמקים והרים. גם בה היו אנשי־אמת ואנשי־מרמה, עצלים וחרוצים, חכמים ופתאים, טובים ורעים, רודפים ונרדפים. גם בה נולדו, חיו, ראו בטוב, התענו, קוו, מתו. המתים היו נשכחים; החיים היו טורחים ויגעים, כאלו היו עתידים לחיות לנצח; כל דור ודור היה רואה את עצמו כאלו כל מעשי־בראשית לא נעשו אלא בשבילו; הזקנים היו אומרים, כי הימים הראשונים היו טובים מאלה; הצעירים — כי הימים הבאים יהיו טובים מאלה; בקצור, זו היתה ארץ ככל הארצות, אשר נתן ד׳ לבני־אדם לשבת, ורק בבעל־החלומות נבדלה לטוב מכֻּלן, כי בעל־חלומות כזה עוד לא קם ולא היה מיום ברוא ד׳ בעלי־חלומות.

במנזר שומם על ראש הר גבוה, רחוק משאון החיים, ישב בעל־החלומות סגור ומֻסגר ימים ושנים ויהגה יומם ולילה במגלות עתיקות וגוילים בלים. הוא לא הניח כל ספר וקונטרס, כל מגלה וגליון, שבהם היה אף רמז קל שבקל על העוף הנפלא, על טַוּס־הקסמים. כל יושבי הארץ ידעו, כי עתיד טַוּס זה, אם רק יעלה ביד בעל־החלומות לתפשו, להביא אשר נפלא לכל החיים: כל הארץ תמלא צדק וחכמה כמים לים מכסים, כל חות וכל ברקן יצמיח פרחים נפלאים, ציה ומדבר יֵהפכו לאגמי־מים, העקֹב יהיה למישור והחשך לאור. את כל הנפלאות הגדולות יעשה טוס־הקסמים לא בזנבו הזרוע ברקות וכל אבני־חן, כי אם בקולו; כי בקול נפלא חֻנן טוס־הקסמים, אשר כמוהו לא היה לכל חי מיום היות שמים וארץ. לקול זה ימוגו סלעים, ירקדו הרים, יעלוז כל לב וכל לשון תרַנן; רוח חדשה תֵּערה על כל החי, הרודף יפול לרגלי הנרדף ונשק לו ובקש את סליחתו, הטורף יוציא את בלעו מפיו ותָמה והשתאה, איך־זה יכול לטרוף טרף עד־הנה; הרשעה והזדון ינדפו כעשן ויפי נצחים ילבלב וישגשג מקצה העולם ועד קצהו. את כל זה יעשה טוס־הקסמים בקולו.

אחרי גוו ככלי אין־חפץ־בו, כשהדבר נוגע לעניני אמונה, וגם בזה הוא נבדל לרעה מיתר החיות. Dixi.

החתול חִיֵּךְ בנעימות ויאמר:

– שפתים ישק משיב דברים נכוחים, ואמנם מי ידמה ומי ישוה לך בכל הנוגע לשאלות עמֻקות כאלה! מובן מאליו, שאני תמים־דעות אתך מהחל ועד כלה, ואולם אני בדברי התכַּוַנתי לא אל הפרטים, כי אם אל העִקר. והעִקר – שהאדם עוד ישוב לתת כבוד־אלהים לחתול. גלגל החוזר בעולם, גלגל החוזר...

המוצאות אותו. הוא ספר על ימים ללא אכל ומשקה, על לילות ללא שנת ומנוחה, על ענויי הגוף ודכדוכי הנשמה, על מלחמת התקוה והשפק, על רגעי־יאוש מרים ועיפות־מות. אך כאשר יוסיף לספר, כן ילך קולו הלך וגבר, הלך וצהל, כי כאשר יוסיף לספר, כן יקרב אל הרגע הנפלא, אשר בו נגלה לעיניו עוף־הקסמים. אז ישפל לרגע קול בעל־החלומות, כי הנה בא לדבר על השירה הנעלה, שהגיעה פתאם לאזניו בשעה הגדולה ההיא, שעת־הדמדומים החרישית, כאשר כבר נואש כמעט מכל תקוה ויבקש את נפשו למות. אמלל ודכא שכב במדבר־שממה על חול לבן ולוהט בין אבנים אלמות וקודרות, וגם לבו היה שומם כמדבר, אשר בו שכב, וגם נפשו היתה אלמה וקודרה. מסביב לו לחשו נחשים, ממעל לראשו נשאו צפרי־טרף וצל כנפיהן פרפר על החול המאָדם מנגוהות השקיעה, אך הוא לא שם לב לכל אשר מסביב, הוא חשב רק על האחת, על הצפור הנפלאה, אשר התחמקה ממנו, אף כי ידע, כי יֶשנה באשר ישנה. כן, מימיו לא האמין עוד במציאות טוס־הקסמים כבשעה ההיא, ואולם מימיו לא נואש מלהשיגו ומימיו לא השתוקק אליו כבשעה ההיא. וכתאם, בעצם יאושו וענותו, הגיע אליו מתוך דממת הדמדומים, ממרחקי המדבר השומם, קול שירה חרישית והומיה, רחוקה וקרובה, נעלמה וברורה, ענֻגה ואדירה, וכרגע ידע, למי השירה הזאת, וכרגע חֻדש בו רוחו, גופו שב להיות מלא לח וכח כגוף עול־ימים, מעל עיניו הוסר התבלול וירא את טוס־הקסמים מדדה על חול־המדבר לפניו, כשהוא פורש את זנבו לנכח המערב הלוהט, כמתכַּון להתחרות בשפעת צבעיו עם צבעי השקיעה הנפלאים.

כן ספר בעל־החלומות ומדי דברו הניף את טוס־הקסמים תנופה, למען יראוהו כל הנאספים, וכרגע חרדה הארץ שנית לקול העם ברֵעו. זה היה טַוס נפלא, אשר כל נוצה ונוצה שלו היתה מחרֹזת של אבני־חן יקרות וזנבו הזהיר והבריק כשמש וכלבנה, עד כי הכה בסנוֵרים את עיני כל הרואים. אך כשך תרועות הגיל וההתפעלות שב בעל־החלומות לספר את הנפלאות והנצורות אשר עשה הטוס בשירתו. הוא ספר על הנשר והכבשה, על השודד והשדוד, על החמור ובעליו ועוד כהנה וכהנה. אז ספר גם על בגדיו, איך שבו ויהיו למחלצות־פאר אחרי בלותם, ובהסירו מעל כתפיו את מעילו נפנפו באויר כדגל לנֹכח כל העם ויאמר:

— התראו את המעיל הזה? הן הוא היה קרוע ובלוי, אך מצלילי־הפלא של טוס־הקסמים שב ויִחָדש ויהי לאדרת־מלכים. התראו?

בעל־החלומות לא ידע, כי אלה, אשר לנפשם לא חדרה עוד שירת־הקסמים, לא יכלו לראות את כל הנפלאות אשר ראה הוא, והנאספים ראו במקום אדרת־מלכים רק מעיל קרוע ובלוי, אשר כֻּלו טלאי על־גבי טלאי; ואולם הם לא שמו לב לזה, כי כל מעיניהם היו בנצורות הנפלאות, אשר כל אזות מהן היתה מחרֹזת של היקרות באבני־חן. ובאשר לא שמו לב, ענו כלם פה־אחד:

כי טוס כזה חי וקַיָם ידעו כל יושבי הארץ מפי בעל־החלומות. הוא מצא לזה רמזים רבים בספרים קדמונים, אשר איש מבלעדיו לא ידע לקרֹא בהם. הקוץ שבאַליה – שאין אף ספר אחד מגיד ברור, איפה מקנן העוֹף הנפלא. ואולם בעל־החלומות היה קשה־עֹרף ובעל לב אמיץ כלֶב הארי, אשר לא יֵחת מפני כל. הוא נָדר נֶדר, כי לא ימוש ממגלותיו העתיקות וגוויליו הבלים, עד אשר ימצא את מבֻקשו. וכאשר אמר כן עשה. הוא הגה בספריו יומם ולילה ויתבונן בכל קוצו של יוד, בכל תג ובכל מתג, עד אשר נגלה לו הסוד הנפלא, שאליו נשא את נפשו. הוא מצא את נוף־התעלומות, אשר שם מקנן טוס־הקסמים, וימהר לשים לדרך פעמיו. הוא ידע, כי הזמן קצר והדרך ארֻכה, ולכן גם לא הספיק לקחת ברכת־הפרידה ממֵרעיו המעטים, אשר נפשו קשורה בנפשם. רק אחרי לכתו נודע הדבר בכל הארץ ותהי כמרקחה. בכל פנה וקרן־זוית, בכל שוק ובכל רחוב ספרו את החדשה הגדולה. אך כאשר עברו ימים ובעל־החלומות לא שב עוד מדרכו, נשכח מעט מעט מלב, עד אשר נשכח כָּלִיל ולא יספו עוד לדבר בו.

ובבֹקר לא־עבות אחד שב בעל־החלומות מנדודיו הארֻכים והכבדים ובידו טוס־הקסמים. שלמותיו ונעליו בלו, רגליו בצקו, פניו חמרמרו ויכסו אבק, אך עיניו האירו כאור שבעת הימים, כי על־כן מלאה נפשו מקול טוס־הקסמים, אשר שר לו מבֹקר ועד ערב ומערב ועד בֹקר בכל הדרך הגדולה והקשה. כשירה הזאת לא שמעה נפשו מעודו, צליליה רעפו כגשם־נדבות על ארץ עיפה, צליליה נוצצו כקשת בענן, הם שברו את הצמאון כמעין מפכה בין סלעים וישקיטו את הרעב כמן, אשר נתן ד׳ לבני־ישראל במדבר. מצלילי־הפלא רעד האויר כרבבות פעמוני־גביש לפני רוח; מצלילי־הפלא התרוממו השמים ויעמקו מאד ותכלת היתה להם וזהר היה להם; מצלילי־הפלא רגשה האדמה עד עמקי מעמקיה ותוצא מסתרי תהומה כל צפוני־טמוני־אוצרותיה ותתכס בדשאי כל־יקר ובנעימי הפרחים. נשר ארך־האבר, שנשא כבשה בחרטומו העקום, קפא פתאם באויר לשיר־הפלא, וכרגע השתער כחץ למטה וישב את הכבשה המפרפרת מכאב ופחד לאמה הגועה בקול מר. לסטים מזֻין, שהתנפל בגרזנו החד על עובר־ארח, השליך פתאם את גרזנו ארצה, ובהתנפלו לרגלי ההלך חבק את ברכיו ויתחנן לפניו לסלוח לו על הרעה, אשר זמם לעשות לו. חמור קשה־עֹרף, שהתעקש פתאם בלכתו ולא חפץ לזוז ממקומו למרות כל המלקות אשר הלקהו אדוניו, נעשה פתאם רך כקנה, ובפרשו לאדוניו את פרסתו לשלום מִהר לרוץ אֹרח כעֹפר־האילים. בכל הדרך הגדולה והקשה שר הטַוָס לנפש בעל־החלומות ומצלילי־הפלא שבו שמלותיו הבלות ותהיינה למחלצות־פאר, עורו המקֻמט והמאֻבק רטב כשושן רענן ורגליו העיפות והבצקות גמאו ארץ כסוס קל־המרוץ, ובבואו בבֹקר לא־עבות אחד בשער העיר ותחרד הארץ לקול העם ברֵעו.

אז יעלה בעל־החלומות על משקוף שער העיר, למען יראה אותו כל העם, ויספר בעינים לוהטות משמחה ובדברים נפסקים מרֹב רגש את כל

אז לא יהיה קץ לעָשרי" — חשב כל־אחד מההולכים, והמחשבה הזאת הביאה שמחה גדולה בלבבם, ושמחתם הגדולה התפרצה החוצה בקריאות־הידד כבירות, עד כי חשבה הארץ להבקע. אז יש אשר יעמוד בעל־החלומות פתאם בלכתו ושאל את העם הרב אשר ברגליו, אם שמעו מימיהם שירה, אשר תדמה לשירת הטוס? וכל ההולכים, אשר לא יִסָפרו מרֹב, עונים קול אחד: „מימינו לא שמענו שירה נפלאה כזאת!" כי בערמה התהלכו עם בעל־החלומות וכל־אחד מהם אמר בלבו: „למה לי להקניט את בעל־החלומות התמים ונדיב־הלב? הן אם אֹמַר, כי צריחת הטוס צורמת את האזן, יתרעם עלי ולא יתן לי מאומה מכל אוצרות היקר אשר בידו"... וכן גם היו כאלה, אשר השקיעו את כל כחות נפשם בסקירת נוצות־התפארת, עד כי מבלעדיהן לא הרגישו דבר ולא ידעו, אם הטוס משמיע קול או מחריש, ורק צעקת ההידד זרמה מגרונם בלי־הרף כזרום קלוח־מים מברז פתוח. אף גם היו כאלה — והם מעטים מאד — אשר האמינו באמת, כי הטוס מנעים זמירות ורק שמיעתם הפגומה אינה קולטת את יפי הזמירות, ויהי כי התבַּישו להודות על מומם וַיִּלָּוו גם הם אל כל ההמון הגועש ויקראו גם הם הידד בקול פולח שמים. אז יש אשר יעמוד בעל־החלומות שנית מלכת ושאל את העם הרב אשר ברגליו, אם נכונים הם להִשבע, כי הלוך ילכו בעקבותיו עד אשר תברא שירת הטוס לב טהור ורוח נכון תחדש בקרב כל יושבי תבל. וכל ההולכים, אשר לא יספרו מרֹב, עונים קול אחד: „נשבעים אנחנו!" והאויר מזדעזע כלקול מאַת רעמים והאדמה רועדת משעטת רבבות רגלים, אשר עם כל רגע ורגע הולך מספרן הלוך וגדול, עד כי כסו את עין כל־הארץ.

כה עברו ימים, עברו שבועות, ההמון הלך וגדל, אך גדל גם מספר הנחשלים, כי רבים חלו מעיפות ומדֹחק, רבים חלשו מרעב וצמא, ובעל־החלומות לא ראה דבר. הוא רק ראה, כי העם אשר ברגליו הולך ורב מיום ליום, כי בכל אשר יבוא יְסֻפחו אליו מחנות חדשים, ויאמן בלבו, כי כל־אלה הם מאֻשרים חדשים, אשר שירת הטוס הגיעה לאזנם וַתְּצַק בנפשם את העדנים הנפלאים, אשר אין להם שֵׁם, וַתְּעַר עליהם את הרוח הנעלה, רוח הצדקה, האהבה והיֹפי. העם אשר ברגליו הלך ורב מיום ליום, אך מיום ליום רבו גם התלונות, אשר בראשונה היו חרישיות וצנועות ואחרי־כן הלכו וגברו, עד כי השיקו ממעל למחנה כמשק כנפי עורבים, הנשאים בשמי הבציר שַׁיָּרות שַׁיָּרות גדולות. ואולם בעל־החלומות לא שמע דבר מלבד קריאות ההידד ושבועות האֵמון ומלבד שירת הטוס, אשר צלצלה באזניו מצאת השמש ועד בואה ומבואה ועד צאתה.

אך פעם קרה מקרה, אשר פקח לרגע את עיני בעל־החלומות וַיּוֹלֶד חשד בלבבו וַיָּעַר בנפשו מבוכה. מזנב טוס־הקסמים נשרה לפתאם נוצה, אשר רחפה רגע באויר ותפרכס בגוניה הנפלאים, עד אשר נפלה ארצה. אז קמה בתוך ההמון מהומה נוראה, גברים ונשים, זקנים וצעירים התרוצצו לכל עֵבר כמֻכּי־תמהון, דחפו, ה‍ָמו, הכו, נשכו איש את אחיו, למען הגיע

– רואים אנחנו!

אז בקש בעל־החלומות את העם העצום אשר ברגליו לשתוק רגע, למען תקלוט אזנם את שירת הטוס, אשר היא מקור כל הנפלאות והנצורות. בעל־החלומות לא ידע, כי אלה, אשר לא השתוקקו מיום הוָלדם לשירת הקסמים, לא יוכלו לקלוט אותה. ואמנם שמעו הנאספים במקום שירת־קסמים רק שריקה צורמת־אזן, אך הם לא שמו לב לזה, כי כל מעיניהם היו בזנב הנפלא אשר האיר והזהיר כשמש וכלבנה, ובאשר לא שמו לב, שתקו רגעים אחדים ואחרי־כן הריעו פה־אחד:

– האח! מה־נפלאה השירה! יחי טוס־הקסמים! יחי בעל־החלומות!

אז שב בעל־החלומות לשאלם, אם כבר חֻדש רוחם בקרבם משירת־הפלא, ואם מלאה נפשם צדק ואהבה, ואם לוהט לבם מצמאון טֹהר ויפי. הנאספים, אשר לא יכלו להסיר עיניהם מהנוצות היקרות המבריקות, שערו השערות שונות על־דבר ערך הנוצות האלה, על מחיר אבני־היקר המשֻבצות למאות בכל נוצה ועל מספר ככרי הזהב והכסף, אשר יסֻלאו בהם. ומהיותם שקועים במחשבותיהם אלה לא שמו לב לשאלות בעל־החלומות, ובאשר לא שמו אליהן לב, ענו כלם פה־אחד:

– האח, מה־חֻדש רוחנו בקרבנו! האח, מה־מלאה נפשנו צדק ואהבה! האח, מה־לוהט לבנו מצמאון טֹהר ויפי!

אז הזדקף בעל־החלומות על המשקוף למלא־קומתו ויקרא בקול נסער מרגש ובעינים לוהטות משמחה:

– עתה הבו ונלכה, הבו ונשוט בכל הארץ, למען יחדרו צלילי־הקסם אל כל אפסי האדמה, למען ייפו כל החיים ויפרח כל מדבר וישימון. מצלילי־הקסם ימוגו ענני־העופרת הכבדים, המעיקים על כל לב, וינוסו צללי האֹפל המצמיתים בקָרתָם כל עץ וכל פרח. אמנם אנחנו כבר ספגנו לתוך נפשנו את צלילי־הפלא, כבר קלטנו לתוך נפשנו את כל מתיקות האשר, אך איך יערב לנו אשרנו, עת אלפי רבבות אחים נמקים מעֹצר רעה ויגון בכל קצות הארץ הרחבה? איך נדע מרגוע ושלוָה, עת אלפי רבבות אחים נאנקים תחת סבלותם ונמוגים באפס תקוה? לכן הבו ונלכה אל כל פנה נדחה ואל כל ציה גלמודה. מי לצדק וליפי – אֵלָי!

כזרם מים כבירים נסחף אחריו ההמון, אשר מספרו הלך ועצם מרגע לרגע. החַיָט עזב את מחטו, הרצען את מרצעו, הַסַתָּת את פטישו והאכר את מחרשתו. כל איש מצוק ומר־נפש מהר להסתפח אל ההמון הגועש, וכרבות ההמֻלה וכגבור התרועות, כן גדלה השמחה בלב בעל־החלומות. „הנה כבר אֻשַרתי עם רב כזה – אמר בעל־החלומות בלבו – אך לא אשקוט ולא אנוח עד אשר אריק שפע ברכה על כל יושבי תבל ממזרח עד מערב ומצפון עד דרום!" כן אמר וַיְנֶף את טוס־הקסמים באויר, ולמראה הנוצות היוקדות בכל צבעי־הקשת ולמראה הזנב המזהיר כשמש וכלבנה התלקחה רִגשת העם על אחת שבע ולתרועת התפעלותו לא היה גבול. – „אם גם תעלה בחלקי הקטנה שבאבני־החן, המשֻבצות למאות בכל נוצה ונוצה, גם

כה התמרמרו וכה געשו ההמונים בשצף־קצף ובמשטמה בוערת, אך ימים רבים לא ההינו לגשת אל בעל־החלומות ולקחת מידו את הטוס בחזקה, מיראה, פן יפריח את הטוס באויר ואז יעלה כל עמלם בתהו, כי ידעו אשר האיש קשה־ערף הוא ולבו אמיץ כלב הארי אשר לא יֵחת מפני־כל; ואולם כאשר כשל כח סבלם ויראו כי אין כח להם עוד ללכת קדימה או לשוב אחורנית, החליטו פה־אחד להבקיע אל בעל־החלומות ויעבור עליהם מה. ובאחד הלילות האפלים, כאשר שקע בעל־החלומות בחלומותיו, התנפלו עליו ויגזלו מידו את הטוס.

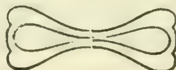
אך איה הן הברקות? איה היהלומים? איה הפנינים? איה כל אבני־החן, אשר אין על עפר מָשלן? נדהמים והפויי־ראש עמדו האנשים העלובים, הסתכלו בטוס בכל כח ראיתם ולא האמינו למראה עיניהם. בידיהם פּרפּר ויפרכס טוס רגיל, טוס ככל הטוסים, אשר אמנם נוצותיו יפות ומגֻוָנות, אך שָוְיָן פרוטה. אין זאת כי בנפנף אותו בעל־החלומות לנכח השמש היו הנוצות מבריקות מנֹגה הקרנים ומכות את עיניהם בסנוֵרים. הם עמדו תחתם נדכאים ועיפים, מְרמים ונואשים ודממה אֵימה שררה מסביב. ופתאם הִפרעה הדממה והלילה הזדעזע משאגה פראית, שהתפרצה מרבבות גרונות:

— מָוֶת לרמאי!

הם שכחו, הם לא שמו אל לב, כי בעל־החלומות לא דבר להם דבר על־אודות נוצות הטוס. הם שכחו, הם לא שמו אל לב, כי בעל־החלומות הֵסב תמיד את שימת־לבם רק אל שירת עוף־הקסמים. הם שכחו, הם לא שמו אל לב את הכתוב בספרים העתיקים, כי רק אלה, אשר יספגו לתוך נפשם את שירת־הפלא של טוס־הקסמים, יזכו גם לֵהָנות מיקַר נוצותיו. כל־זה נדף מזכרונם ובקצף חיות־טרף ובמשטמה עִורת שסעו לשסעים את החולם ואת עופו.

כה נענש העם, אשר התהלך בערמה עם מנהיגו, וכה נענש המנהיג, אשר התהלך בערמה עם עמו.

כי הארץ, אשר בה חי בעל־החלומות, היתה ככל הארצות, אשר נתן אלהים לבני־אדם, והאנשים, אשר ישבו בה, היו ככל האנשים, אשר ברא אלהים.

בראשונה אל המקום, אשר שם נפלה הנוצה; נשמעו בכיות, יללות, זעקות־שבר, אנקות נהרגים ונחנקים וכל־הארץ היתה לחרדת־אלהים. בעל־החלומות היה למראה עיניו כהלום־רעם, כי לא הבין, איך־זה יכלו האנשים האלה, אשר שירת הטוס כבר הביאה להם אשר רב מהכיל ותצק בנפשם את העדנים הנפלאים ותער עליהם את הרוח הנעלה – איך־זה יכלו האנשים האלה לנתש רגע אחד מלבם את כל רגש אשרם הנפלא, להסיח את דעתם משירת־הקסמים המצלצלת מסביב ולהלחם איש באחיו מלחמת חיות־טרף בשל נוצה מגֻוֶנת. אז התגנב חשד בלבו, כי עיני האנשים האלה תלויות באמת לא אל ראש הטוס, כי אם אל זנבו, לא אל גרונו, מקור צלילי־הפלא, כי אם אל הנוצות, ואחרי החשד הזה בא גם השני והוא נורא ומר שבעתים מהראשון, כי החל בעל־החלומות לפון, אם קלטו האנשים האלה שמץ משירת הטוס. היתכן, אשר צלילי־הפלא חדרו לאזנם והם נשארו אוהבי־בצע כבראשונה ונפשם לא טהרה ולא עֻדנה ולבם לא רחב ולא גדל ורוחם לא הצמיח כנפים להאביר אל עָל ולבזות לכל שפל ונבזה? אז הבין בעל־החלומות פתאם, כי בערמה התהלך אתו כל העם הרב אשר ברגליו, וכי רַמה רִמו אותו האנשים מדֵי השבעם לו, כי רוחם חֻדש בקרבם ונפשם מלאה צדק ואהבה ולבם לוהט מצמאון טֹהר ויֹפי.

ואולם קשה־עֹרף היה בעל־החלומות ולבבו אמיץ כלב הארי, אשר לא יחת מפני־כֹל, ואף כי נפשו היתה מרה עליו, בכל־זאת לא נפל לבו עליו וידוֹר נדר, כי לא יוציא את הטוס מידו, עד אשר ישמע כל העם את שירתו ועד אשר יספוֹג לב כלם את צלילי־הפלא. „עם עקש תתפתל” ואם הם התהלכו אתו בערמה יתהלך גם הוא בערמה אתם, ואם הם התחפשו כמקשיבים לשירת־הקסמים יתחפש גם הוא כמאמין לשבועותיהם, אך סמוך לבו ובטוח, כי סוף־סוף תִּפָּתַחנה אזני האנשים האלה לשמוֹע את שירת־הקסמים ומתוך שלא לשמה יבואו לשמה. אז תבוא השעה הגדולה, שעת הגאֻלה, האדמה תפשט את בגדי אלמנותה ונפתחו שערי השמים והחיים ישחקו ויזהירו באור שבעת הימים. כה נָדר בעל־החלומות וכה קרה ויאת, אשר המנהיג רִמה את מְנהגיו והַמְנהגים את מנהיגם.

אך עברו ימים, עברו שבועות, מספר הנחשלים הלך ורב, תלונת הנרגנים הלכה וגברה, וכמעט לא היה איש, אשר לא קלל את בעל־החלומות קללות נמרצות:

– המבלי אין קברים בארץ־מולדתנו לקָחנו למות בארצות זרות? – אמר האחד.

– הכמשֻגעים היינו בעיניו, אשר יאמר להבטיחנו, כי השריקה צורמת האזן היא שירת־קסמים נפלאה!?

– רק בשוא יַשלה את נפשנו ומרמה בפיו! – צעק השלישי – יקח לו את השירה, ואת הנוצות יתן לנו!

– אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה נקח מידו את הטוס! – התמרמר הערביי – נגוַע ברעב ובצמא והוא יירש את כֻּלנו!

מלקוש ואלפים ורבבות היו בטוחים, כי הוא אחד היחידים המאֻשרים, אשר הגורל לא הניאם מלמלא תעודתם בחיים, — הסופר הנערץ הזה, אשר הגיע לגבורות, התאונן במכתבו האחרון, כי הוא הולך למות בלב מלא יגון ויאוש: סוף־סוף לא עלה בידו ליצור את יצירת חייו, את יצירתו האמתית, העִקרית, היחידה; סוף־סוף פזר את שלהבת נשמתו ניצוצות ניצוצות בודדים, שלא הביאו לו מעולם ספוק רוחני ולא שברו אף פעם את צמאון לבבו. את היצירה האמתית, העִקרית, היחידה, את יצירת־חייו דחה מיום ליום, — ועתה הוא הולך למות בלב מלא יגון ויאוש, מתוך הכרת החטא הגדול אשר חטא לנפשו, וחטא אשר לא ימחה.

— אם צער יש כאן, חטא אין כאן — אמר מבקר צעיר, שבמאמרו הראשון והיחידי נסה לבאר בהעלם אחד את כל הגורמים הפנימיים של היצירה הפיוטית — אם לא יצר, משמע שלא יכול. וכי מעטים הם אלה, שהשגתם גדולה מיכלתם? — בדבריו האחרונים היתה גם עקיצה מסְתרה כלפי חברנו הליריקן חִור־הפנים, שלא נשא חן בעיני מבקרנו על „ששיריו מעֻרפלים ביותר וחסרה בהם הבהירות השלֵוה והרכה, נחלתם של כל המשוררים האמתיים".

— זו לא ראיה — ענה הליריקן ובזָויות שפתיו נצנץ מין חיוך מסֻתר של בוז גלוי — לחברנו המבקר הכל גלוי וידוע, ואולם יש דברים, שאי־אפשר לדון עליהם בקלות־ראש הקרובה לחֻצפה. יש שהאמן אינו מוציא את רעיונו לפֻעלה לא מפני חסרון היכלת, כי־אם מפני שהרעיון יקר לו ביותר וצר לו להוקיעו לעיני השמש, להציגו לראוה בשוק, שכל יד ויד תהיה ממשמשת בו.

המספר הצעיר, בעל הפנים המגֻשמים והנפש היפה והעדינה, שלא יכול לסבול שום ריב ומדון, התערב גם הוא בשיחה.

— לפי עניות דעתי, צדקו שני חברינו גם־יחד. אמנם אמת בפי חברנו המבקר מדי אמרו, כי „אם לא יצר, משמע שלא יכול", אך ראשית־כל נחוץ לבאר את מהותה של אי־יכלת זו. יש אי־יכלת הגדולה מיכלת. יש שאי־היכלת נובעת לפעמים מיראת־הכבוד, מרגש הרוממות, שהאמן מרגיש לרעיונו, והרי הוא נזהר בכל מיני זהירות לבלתי קטפו בעודנו בסר, לבלתי חַלל את קדֻשתו בתנועה לא־זהירה, בבטוי לא־מֻצלח. אף יש שהאמן מרגיש, כי כל חייו כלולים ברעיונו, והרי הוא מטפחו ומענגו יומם ולילה, נוצרהו כאישון עינו ויָרא מהוציאו חוצה, בדעתו, כי בשעה שתתרוקן נפשו מרעיונו יתרוקנו חייו מתכנם והוא ישאר ערירי וגלמוד. וגם יש שהאמן מחכה לשעת־הכשר, לרגע המאֻשר, אך שעת־הכשר אֵחרה לבוא, ובינתים נסתם הגולל...

המספר הצעיר, בעל הפנים המגֻשמים והנפש היפה והעדינה, הפשיל בתנועת־יד רגילה את התלתל הצהֹב, שצנח מראשו על עיניו. בעיניו הטובות והגלויות פרפר איזה גל חם. הוא היה בחור טוב, וַתְּרן ונלהב. ברגעי התלהבות היה מתחיל לגמגם ורבים חשבוהו ל„תם" ול„בינוני", אף כי באמת עלה בפקחותו וכשרונו על רבים מאתנו.

ד

טרגדיה אלהית

דברנו על זה ועל זאת, על פלוני המשורר המתחיל ועל אלמוני המספר הנודע לשם, על הדרמה החדשה העתידה להופיע בירחון הספרותי ועל מאמר־הבקרת האחרון של אותו המבקר המפרסם. כנהוג בכל מסבה וכן גם, ואולי ביחוד, במסבת סופרים, לא היתה השיחה נקיה לגמרי מאבק קנאה ושנאה, מהתמרמרות עצורה, מלעג מסתר, ואולם למרות כל אלה הרגשה בה גם התרוממות־הרוח, גם התמכרות אמתית לאמנות, גם תסיסה עליזה של כחות־יצירה רעננים. רבם של המסבים היו צעירים לימים ואחדים מהם גם בלי חתימת־זקן. בראשנו ישב, כמו תמיד, הפליטוניסטן הזקן, זה שלא היה זקן כלל וכלל וגם לא כתב פליטונים מימיו, ואולם אנחנו קראנו לו בשם זה, מפני שהיה גדול מכלנו בשנים ומפני המימרה, שהיתה שגורה בפיו: „החיים הם פליטון, שגם בהיותו עמק הוא שטחי למדי וגם בטרגיותו הוא מעורר צחוק". זה היה סופר עראי, שהיה מדפיס מזמן לזמן איזה מכתם חריף, איזו הערה חדה ורק לפעמים רחוקות היו חבוריו מחזיקים יותר משורות אחדות. הוא היה אהוב לכלנו על אהבתו לנו, כי אמנם אהוב אהב אותנו, את פרחי־הסופרים, אף כי את הספרות לא אהב, לפי דבריו, כלל. „הטוב שבחבורים הוא זה שלא נכתב", היה אומר כפעם־בפעם, ואף־על־פי־כן היה מתענין מאד בכל שורה שיצאה מעטנו. אהבנוהו גם משום זה, שלא נמנה במספר המתחרים שלנו, הן על־פי גילו והן על־פי סוג „כתיבתו", ואי־אפשר היה לקנא בו. מלבד זה התיחס בשויון־נפש לחות־דעתם של מבקריו ואנחנו הרגשנו, כי התיחסות זו מצדו היא אמתית ולא מעשה. בעמק לבנו גם היינו מתגאים על שסופר זקן ומנסה מתהלך אתנו כאח וכרע, ואמנם אפשר היה לראותו בכל ערב בבית־הקהוה, שבו היינו מתכנסים.

השיחה נתגלגלה מענין לענין ולסוף נסבה על מכתבו האחרון של פיטן גדול אחד, שמת זה־לא־כבר. המכתב הזה, שנתפרסם אחרי מות מחברו, עורר רעש גדול. הסופר הנערץ, שכל חייו היו שלשלת ארכה של פעלים כבירים ויצירות נאדרות, שאלפים ורבבות חכו למוצא־פיו כאל

היה רעיון היצירה המרכזי של הבורא, ואולם הרעיון הגדול הזה דרש זמן לא־מעט להתרקמותו ולהשתלמותו. לאט לאט הלך והתפתח, הלך והשתכלל, ובינתים התעסק הבורא ביצירותיו האחרות, הצדדיות, שנפלו בערכן הרבה מהרעיון העִקרי, המרכזי. בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, אחר־כך את הצמחים ואת המאורות ואחר־כך כל נפש חיה למינה. בודאי ידוע לכם, כי גם המלאכים נבראו קֹדם לאדם. צר מאד, שמבקרינו לא נסו לבאר ולתאר כיד הפסיכולוגיה הטובה עליהם את מצב נפשו של הבורא בימי־המעשה. והלא זהו מצב־נפש מענין מאד! מְבטחני, שהרעיון העִקרי, המרכזי, לא נתן לו מנוח אף־רגע, ואולם ככל האמנים דחה גם הוא את מִפעלו הראשי מרגע לרגע, משעה לשעה, מיום ליום. „לכשאִפָּנה מהמעשים הפעוטים”, „לכשיגיע כשרוני לגמר בִשולו”, „לכשאשתחרר לגמרי מכל הרהורי־היצירה קטני־הערך, מפני שהתנאי העִקרי ליצירה גאונית הוא החֹפש הגמור”... הן כל התרוצים והאמתלות הללו ידועים לכל אמן ואמן! והבורא לא חדל מחשוב אף־רגע את מחשבתו העקרית, אך בינתים הוציא אל הפעֻלה את הרעיונות מהמדרגה השנית והשלישית, שסוף־סוף גם הם אינם פחותי־ערך! הן גם השמים והארץ, הימים וההרים, הצמחים והחיות אינם דברים של מה־בכך, בינינו לבין עצמנו... אך הנה כִלה הבורא סוף־סוף את כל מלאכותיו הצדדיות, שארכו חמשה ימים, הַינו חמשת אלפים שנה, כי יומו של הבורא לאלף שנים יֵחָשב על־אדמות, ויהי ערב ויהי בֹקר יום חמישי.

– אך היום הבא, יום הששי, – הוסיף המדבר מתוך חיוך של ערמה– היה יום קשה לבורא. ביום זה היה צריך לְהֵחתך גורלו של הרעיון העִקרי, של רעיון האדם. היוצר כבר „נפנה מהמעשים הפעוטים”, כבר „נשתחרר לגמרי מכל הרהורי־היצירה קטני־הערך” וכבר הגיע לבחינת „החֹפש הגמור, שהוא תנאי עִקרי לכל יצירה גאונית”. בקצור, אי־אפשר היה להוסיף ולדחות בקש את הגשמת הרעיון – ויברא אלהים את האדם.

– אך כאן קרה מקרה לא־נעים... היצירה לא הצליחה ביותר... אמנם יש לנו ידיעה רשמית בפרשת „בראשית”, כי ראה אלהים את כל אשר עשה והִנה טוב מאד, אך בסוף גופה פרשה זו יש לנו ידיעה רשמית אחרת, כי נחם ד׳ על אשר עשה את האדם ויתעצב אל לבו. בכלל אי־אפשר לסמוך הרבה על ידיעות רשמיות, אבל המעשים יגידו והמבול יוכיח.

– אך במה לא הצליחה היצירה? – שאלה הַצַירת ותשתק.

– תכף, תכף – ענה הנשאל בכֹבד־ראש – כאן קרה אותו מקרה לא־נעים, שחברנו המספר היטיב כל־כך לתארו. הבורא נוכח לדעת, שאת רעיונו העקרי לא בטא, ששום מלה חדשה לא הגיד ורק חזר על דברים ישנים, שכבר הביעם בפנים אחרים ביצירותיו הקודמות ביתר שלמות וביתר שכלול. הבורא נוכח לדעת, כי יצירתו האחרונה אינה אלא ערבוביה חסרת הרמוניה של שרטוטים וקוים שונים, השאולים בלי־יודעים מיצירותיו הקודמות. ובאמת, כלום אין האדם ערבוביה מִשְׁנה של בעלי־החיים שקדמו לו?

– ידידנו המספר שכח למנות בין יתר המכשולים, העומדים על דרך האמן, גם את מדת העצלות, שהאמנים בכלל ואחדים ממנו בפרט מצטינים בה! – נשמע קול צחוק מקצה השלחן. כלנו התחלנו צוחקים, מפני שכַּונת ההערה היתה ברורה למַדי: המספר שלנו היה ידוע בעצלנותו. סִפְּרו עליו, כי כשנמנה פעם לעוזר תמידי של איזה עתון, לא בקר אף־פעם בבית־המערכת, ובסוף החדש, ביום מתן השכר, התעצל גם לבוא לדרש את משכרתו. כלנו היינו מתפלאים, איך היה מתגבר וכותב את ספוריו היפים.

כשחדלנו מצחוק, פנה אלינו המספר שנית:

– סלחו לי, ידידי, על שאני מאריך, ואולם יש־לי להוסיף עוד דברים אחדים. מכיון שכבר נגענו בנושא זה, רוצה אני להעיר, כי יש גורל רע ומר שבעתַים מגורלו של הפיטן המנוח. לפיטן הנערץ בודאי שהיה על מה להצטער. את היצירה האמתית, העִקרית, היחידה, את יצירת־חייו, לפי דברי מכתבו, לא יצר. אך על־כל־פנים יש לו גם קורטוב נחמה: הן הוא גם לא נסה ליצרה, ומי יודע, כמה צרות וענויים היו שמורים לו, אלו נגש להגשמת מחשבתו. הן בכל־אֹפן לא נשללה ממנו עד יומו האחרון התקוה, כי סוף־סוף יבוא הרגע המאֻשר, והיצירה הגדולה, מרכז כל חייו, תופיע לאור עולם. אבל כמה לנו לנוד לאמן, המוצא, ששעת־הכשר כבר באה לו, והנה הוא נגש להגשמת רעיונו הגדול, רעיונו המרכזי, שעליו חלם כל חייו, והנה הוא עובד ועובד, יוצר ויוצר–וסוף־סוף הוא נוכח לדעת, שהעלה חרס בידו, ששום מלה חדשה לא הגיד ורק חזר על דברים ישנים, שכבר הביעם בפנים אחרים ביצירותיו הקודמות, באותן היצירות הקטנות, הצדדיות, שנולדו תמיד כלאחר־יד, כבהסח־הדעת... והאמן הגדול נוכח פתאם לדעת, כי הרעיון הגדול, הרעיון המרכזי, לא נִתַּן להתפס, לא נִתַּן להתבטא, כי הרעיון הגדול אינו אלא חזון־בדים, אינו אלא תעתוע־הדמיון ומקסם־שוא. הירדתם לעָמקו של צער אותו האמן? צער זה יוצא מגדר צער פרטי, הקֵפו גדול הרבה יותר והוא עמק מתהום.

– כן, זוהי טרגדיה אנושית עמֻקה – אמרה בהשתתפות הנערה היחידה, שנמצאה במסבתנו. היא היתה צַירת מַתחילה, כלתו של המשורר החִוֵר.

– זוהי לא רק טרגדיה אנושית, כי אם גם טרגדיה אלהית! – אמר פתאם בצחוק הפליטוניסטן הזקן.

הבטנו אליו בתמיה.

– טרגדיה אלהית לא במובן הקומדיה האלהית של דַנְטֶה, – באר הפליטוניסטן הזקן, כשבת־צחוקו הולכת ומתרחבת.–לא ולא! רציתי רק לאמר, שגם האלהים בכבודו ובעצמו לא נִצל מאותו מקרה בלתי־נעים, שחברנו המסַפר היטיב כל־כך לתארו בדבריו האחרונים. רצוני לאמר, שגם לאלהים לא עלתה יפה יצירתו העִקרית, יצירת־חייו, אם תרשוני להשתמש במבטא זה...

הוא לגם מִכּוס־היין, שעמדה לפניו, ויוסף:

– הלא ידוע לכל בר־בי־רב, שהאדם הוא נזר־הבריאה. משמע, שהאדם

לכל מיני הכלאַים, לכל מיני הצרופים השונים! וכמה צחוק מעוררת אי־ההתאמה שבין הצורה והתֹּכן! הנה, למשל, בן־אדם, אשר פניו פני־לביא ולבו לב־ארנבת, והנה עוד אחד, אשר ברגע הראשון לראותנו אותו נחשב, כי זהו נשר בנשרים, אשר עוד מעט ילכוד את השמים ושמי־השמים, ובאמת אינו אלא עכבר מוג־לב והשגותיו השגות עכבר, הגונב גרעין מפה וגרעין משם וממהר לברוח על נפשו. בקצור, בִּיבר שאין דוגמתו! כפתור ופרח!

— גם לי נתחַוּר עתה כתוב אחד, שהייתי מתחבט עליו הרבה בילדותי — אמר המשורר — באמת, במה הטאו החיה והבהמה והרמש ועוף השמים, אם רבה רעת האדם בארץ? למה נגזר גם עליהם להמחות מעל־פני־האדמה? ואולם עתה הכל אתי שפיר: הם היו מזכירים תמיד לבורא את יצירתו האי־מְצלחת, את האדם, ומי מתענה עוד כל־כך מיצירה לא־מְצלחת כיוצר בעצמו? הן סוף־סוף האמן האמתי הוא גם המבין האמתי, הוא גם המבקר האמתי, ואינו נזקק כלל למבקרים מן־הצד.

המבקר הצעיר הבין כרגע למי מכֻוֶּנת העקיצה שבדברי המשורר ויתכונן לענות, אך הַצִּירת הקדימתו.

— וגם אני מבינה עתה — אמרה בצחוק־חן — למה־זה הרבו כל־כך ממַשלי־המשלים לתאר את האדם בצורת כל מיני חיות ועופות. אין זאת, כי הרגישו בחושם האמנותי, שיש קִרבה גדולה בין האדם והחיה.

השעון צלצל שתים־עשרה ויזכּר לנו, כי עת ללכת. קראנו למלצר ונשלם את המגיע. מדי לבשֵׁנוּ את מעילינו העליונים שאלתי את הפליטוניסטן הזקן מתוך צחוק:

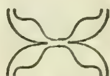
— ומה אתה סבור, האמנם כבר תש לגמרי כחו של אותו זקן? האמנם אין עוד תקנה ליצירתו, או אולי יש תקוה, שישוב לטפל בה ויתקן את המעֻוָּת?

הנשאל חִיֵּךְ בדממה ולא ענה. במקומו השיב לי חברי המספר:

— אין להִוָּאש. אפשר, שהרעיון הגדול עוד הולך ומתרקם, הולך ומתחַור בראשו של היוצר, וכשיתברר לגמרי, כשיגיע לגמר בְּשולו, תבוא השעה הגדולה ותופיע היצירה הנשגבה ויִוָּלד האדם האמתי.

— אבל מה דעתך אתה? — הוספתי לפצור בפליטוניסטן הזקן, בצאתנו החוצה.

— לאלהים פתרונים — ענני בצחוק. — בכלל איני מקוה הרבה מיצירה הזקוקה לתקונים פעם אחר פעם. יצירה כזו דומה לבגד טלוא. אגב, אנו רואים, שהמבול לא הביא תועלת מוחשת. ואולם מאידך גיסא אי־אפשר לחרוץ גם משפט שלילי. מי יודע? אפשר, כי מה שלא עשה מבול אחד יעשה המבול השני.

הוא עמד רגע מְדַבֵּר, כאלו חכה לתשובתנו, ואחרי־כן הוסיף:

– כמובן, אינִי יכול לבאר בדיוק את סבת אי־ההצלחה. אפשר, שהבורא עיף כביכול, אחרי עבודה של חמשה ימים, כלומר, של חמשת אלפים שנה, ואפשר, שהרעיון הנשגב עוד לא היה ברור לו כל־צרכו, כלומר, זה לא היה עוד רעיון, כי אם שאיפה אל הרעיון. לצערי, לא חוקר־הנפש ולא מבקר אני ולא לי, כמובן, לחוות דעה בענין נעלה ומְסֻבך כזה, אך איך שיהיה והעובדה היא עובדה. היצירה לא הצל־חה. זה ברור גם לבני־תמותה פשוטים, את זה רואה כל אשר עינים לו לראות. אני יכול להביא לכם מופתים חותכים לאלפים, אך למה לנו להרחיק עדותנו? נתעמק איש איש בנפשו ומה־נתפלא לעשֶׂר הצרופים, לשפעת ההרכבות, אשר בכל אחד ואחד מאתנו. כלום אותה המלחמה הנצחית, המתחוללת בקרבנו בלי־הרף, אינה מלחמת הזאב והכבש, הנשר והתולע, היונה והתחמס, הנחש והמלאך, שכֻּלם יחד התמזגו והשתפכו בנפשנו לבליל מְשֻׁנה וחסר־טעם? אך אל־נא תחשדוני, כי אני רואה רק רע, כי אני מפריז ומגזם בכַוָּנה את הצללים ומעלים את עיני מן האור. חס וחלילה! הן לא נכחד ממני, כי הרבה והרבה מתכונות המלאכים, שגם הם קדמו לאדם בבריאתם, הֻבלעו באֲפִּיוֹ של האדם ולא מעטים האנשים, שהם גם חיות וגם מלאכים בבת־אחת. אף נכון אני להודות, כי האדם יכול להביא תועלת גדולה למדע, תועלת, שעל חשיבותה לא עמדו כראוי עד־היום, רצוני לאמר, שהתבוננות עמֻקה ומפֹרטת בנפש האדם יכולה לשפוך אור חדש על עולם החי הקדמון. כשאנו רואים, למשל, לעתים קרובות, שידידנו פלוני־אלמוני עולה בטפשותו על החמור ובאכזריותו על הנמר, אנו מְחֻיבים לשער, שתכונות אלה של ידידנו מתאימות לתכונותיהן של איזה חיות קדומות, לא־ידועות לנו, שעברו זה־כבר מהעולם. אתם רואים אפוא, שהנני דן בלי שום פניה. חפצתי רק להוכיח, שיצירה זו, הנקראת אדם, לא עלתה יפה, שהיוצר לא הביע בה שום רעיון חדש, ושֶׁכֻּלה הֻרכבה מקוים ושרטוטים שונים, השאולים מיצירותיו הקודמות.

הנואם נדם ויבט הצדה. עיניו היו סריוזיות ועל שפתיו רחפה בת־צחוק. רגעים אחדים שררה שתיקה. לי נדמה, שכל־אחד מאתנו הרגיש את עצמו נעלב קצת. אך העתונאי העליז חלצָנו מן המצר.

– כפתור ופרח! – קרא בהתפעלות וימחא כף מתוך צחוק – פקחת ממש את עיני! עתה אני רואה, שאותו חכם מְפֻרסם, היושב ודורש ברבים, אינו אלא מין מזיגה של חמור ותרנגול־הודו, ואותה מטרוניתה מפֻטמת, העוסקת בצרכי־צבור לשם שמים, אינה אלא תערובה של בהמה, חזירה ותרנגולת. העלמה הענֻגה, היפה והחולמת – חציה יונה וחציה חתול, והעסקן הצבורי הידוע – שלישו ברדלס, שלישו שועל ושלישו כלב שבכלבים. המורה הגדול, בעל תורת־המוסר החדשה, קצתו תולעת, קצתו עטלף וקצתו קוף, והמשורר הנעלה, אביר משוררינו, מֻרכב מנשר ועורב. וההמון? כלום אינו מין בליל של חמורים, שפַנים וזאבים? אולם, רבונו של עולם! הן אין קץ ואין תכלה

אהבתה אליו. אך כאשר תגבר אהבתה כן תלך ותגדל תקותה, כי ברשפי נשיקותיה תצית שנית את האש שכבתה בקרבו. זאת היתה תקות־עדנים, תקות־חלום, אשר טפחה בלבה זה ימים ושנים.

ימים ושנים שפכה השמש את זהרה על ההר הנשא והבודד, ימים ושנים העתירה עליו את נשיקותיה הלוהטות ותקשב רב קשב אל הרחש הטמיר, שהתרחש במעמקיו. במעמקי ההר התחילו מפעפעות לפעמים אבעבועות קודחות, התחילו דופקים לפעמים עורקי־להב, והשמש הקשיבה רב קשב ותאמר, כי אהבתה היא, אשר הֵסבה ברחש הטמיר, וכי מנשיקותיה פורחת עתה בלב ההר שלהבת חדשה, אשר גדול יהיה עֻזה מעֹז הראשונה. אך אלה לא היו נצני שלהבת חדשה, כי אם שרידי הישנה, אלה היו ניצוצות בודדים ורפים, ניצוצי געגועים ויגון, געגועי יום וגעגועי לילה, אשר נקוו לאט לאט מפנות נדחות וממחבואים אפלים. לאט לאט נקוו בלב ההר הקודר, לאט לאט המו המית כאֵב שבזכרונות, לאט לאט נצברו לשלהבת אחת וירימו את קולם, קול ענות גבורה אחרונה. השמש הקשיבה רב קשב וגם ההר הקשיב ויתפלא, כי לא ידע, מאַין לו כל־אלה. אך הרגִש הרגיש, כי זה לא להט־הנעורים המשַכר, ויחד עם התגבר חֻמו הלך וגבר גם יאושו.

ופעם אחת, עם דמדומי שקיעה, התפרצו פתאם מפי ההר לשונות־אש. השמש כבר התחילה יורדת במורד המערב אל ארמון־הלילה אשר לה, אך באחת מעיניה עוד הספיקה לראות את המראה הנפלא. אז יָפתה מרב אֹשר על אחת שבע וכל הלילה חלמה על בֹא הבֹקר, עת תשוב אל בירתה אשר במזרח וראתה את ההר אהובהּ בכל יפעת גאונו המחֻדש. כל הלילה רעש ההר ויהי קולות וברקים וענן כבד ומטרות־אש. ההר שר את שירתו האחרונה, שירת געגועים וזכרונות, אשר בה סערה תשוקת־עולמים אל אש־עולמים, תשוקה עזה ולוהטה כזרמי־הלהב, שהשתפכו ממעמקיו, ובה שאג ויילל כאֵב קודר ושחור כאדי־העשן שהִתמרו מגרונו, כאֵב ההכרה, כי זאת היא האש האחרונה ואחרת לא תבוא במקומה. אך לפנות בֹקר קמה הסערה לדממה. ההר שר את שירתו האחרונה וידֹם לנצח.

והשמש השכימה לקום ותמהר לצאת במרכבת־זהב, רתומה לסוסי־אש, אל בירתה אשר במזרח. שערי־הספיר נפתחו לרוָחה והמלכה נצבה בשער עדויה בעדי־עדיים ותשחק אל מול ההר שחוק־אהבה נפלא, אשר כמוהו לא היה עוד לרֹך ולעדנים. אך ההר לא נענה לה גם בפעפוע קל, גם ברחש חרישי. אז אמרה המלכה: אין זאת כי נרדם לרגע, עיף ממשתה הלילה, ותקטוף מלא־הכף פרחי־ארגמן ותזרקם על ראש אהובהּ, אולם ההר הוסיף לשקוע בדממה כבדה. אז שחקה המלכה שחוק־ערמה ותאמר: אין זאת, כי מחכה הוא עד אשר אעירנו בנשיקתי,—ותגחן אליו ותִשקנו. ופתאם ראתה, כי הוא מת.

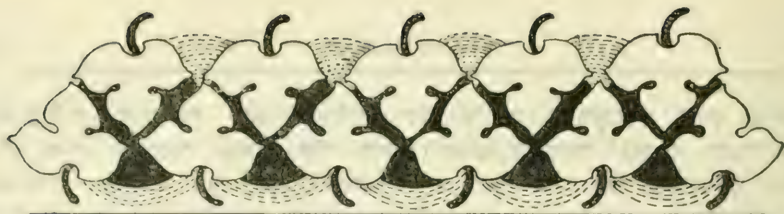
ומסביב היתה דממה, אשר אָרבה מהנקיקים והפחתים ומרְכסי־השלג,

ה

הַר־הַשְׂרֵפָה שֶׁכָּבָה

השמש הביטה ממרום שבתה אל ההר הגבה והַנִּשָּׂא, אשר התנוסס כענק בודד מעל לשרשרת ההרים המכתירים אותו. זה היה הר־שרפה, שכבה זה מכבר, אך מעשי־גבורתו חיו עוד באגדות ובשירים, אשר בהם סִפּר והושר על ההוד הנורא, הוד נהרות־השלהבת הזורמים בשצף־קצף, ועל הכח הנפלא, כח־האיתנים, שנתקו מוסרותיהם ויתפרצו לחפשי. בהם סֻפּר והושר על השאגות העליזות והאיֻמות, ששאג ההר מדי שלחו למרחב את שפעת אוניו העצורים ועל הילֵל המקפיא כל לב, יְלֵל אדם וחיה, שנסחפו בשטף הבוער וינשאו על גלי האבדון. בשויון־נפש ובקֹר־שממון הקשיב עתה ההר הגבה לכל השירים והאגדות האלה. הוא כבה זה־כבר, זה־כבר, ואף כי במסתרי מעמקיו עוד הבהבו ניצוצות בודדים, אך הם היו דלים ורפים מלהעיר אותו משנתו. הוא כבה זה־כבר, זה־כבר, רק עקבות מעשי־גבורתו נשארו עוד למזכרת: מסביב לו השתרעו עד לאין־סוף כמצבות־נצח חרבות ערים הרוסות, שרידי יערים שרופים ומרחבי שדות מְכֻסי פיח ולַוָּה. אך מתוך החרבן והמהפכה כבר הנצו פה ושם גם ציצי חיים חדשים, הוריקו יערים עבֻתּי־צללים והזהיבו שדמות־בר פוריות. האש, שהחריבה והשמה את האדמה, היא גם שהֵרותה והִפרתה אותה. כן. היו ימים, היו ימים, אשר ההר חי בהם חיים רועשים ולוהטים. הוא לא חשב אז רעה על האדמה, אף גם לא דאג לטובתה, רק רִנֵּן את רנוני נעוריו, אשר בהם המות והחיים. הוא נתש ונטע, נתן והאביד בלי־משים, בלי־משים. רק רַנֵּן רִנֵּן את רְנוני נעוריו, אשר בהם המות והחיים.

השמש הביטה ממרום שִׁבתה אל ההר הגבה והנשא, אשר התנוסס כענק בודד מעל לשרשרת ההרים המכתירים אותו. בנקיקיו ופחתיו העמֻקים לנה קדרות גאיונה ועל ראשי פסגותיו שָׁלְוּ שלגים מזהירים. גם עתה, בהאלם שירת־חייו, היה מראהו נשגב ויגון־מותו מלא הוד־מסתורין. זה־כבר, זה־כבר אשר השמש חמדה אותו בלבה ותרחש לו אהבה ענֻגה ועמֻקה. זה־כבר אשר הגיעו עָדיה השירים והאגדות, אשר בהם יושר ויסֻפר על נפלאותיו וגבורותיו, וכאשר תביט אל קדרותו הגאיונה והדר־יגונו כן תלך ותגבר

דִבְרֵי־הַנָבִיא

מאת ח. ש. בן־אברם

א.

ד"ר ש. בַּרְזֶל־עֶשֶׁת.

(ספור־המעשה בשבעה פרקים).

פרק ראשון.

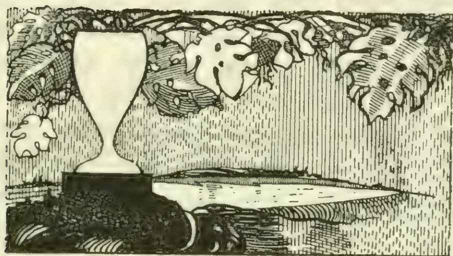
מִי הוּא זֶה וְאֵיזֶה הוּא הַדוֹקְטוֹר ש. בַּרְזֶל־עֶשֶׁת.

בבֹקר בהיר אחד של שלהי סיון שנת תר... יצא שמואל ברזל־עשת (מעתה דוקטור ברזל־עשת) מחצר האוניברסיטה שבעיר ליפסיה, בארץ גרמניה, ותעודתו, תעודת דוקטור לתורת הפילוסופיה, כתובה באותיות שחורות על־גבי קלף צהבהב והתומה בגושפנקה כדת וכדין, בידו. אותה שעה נסרה החמה במרומי הרקיע והאילנות שבצדי הרחובות עמדו בעצם לבלובם. לבו היה טוב עליו ומצב־רוחו חגיגי. הוא עמד בפתח השער ותקן מתוך בדיחות־הדעת את משקפיו, העביר את כף־ידו השמאלית על חלקת זקנו הקצר והסרוק יפה והצטחק אל נגוהות האביב שמסביב ואל קהל האשכנזים והאשכנזיות טובי־הלב העוברים לפניו. אחר־כך טמן את מגלת־הקלף בכיס מעילו וכונן את צעדיו אל לשכת הטלגרף אשר ברחוב הסמוך. שם הוציא מכיסו פסת־נְיָר מוכנה עמו מביתו וקרא מעליה לפני מסרו אותה לידי הפקיד את הדברים האלה:

„רוסיה. להֵנה ברזל־עשת. עיר ק., פלך וילנה.
ברכיני בברכת מזל־טוב.
דוקטור שמואל ברזל־עשת".

הפקיד הוציא את מקטרתו מפיו והניחה על קצה השלחן, נטל מידו

ובתוך הדממה רָחף לחש טמיר ועצוב: „מי אשר כבתה הָאש במעְמקיו פנימה, לֹא תשיבנו לִתחיה כל אש מחוצה לוֹ, ולוּ גם תהיה זאת השמש בכבודה ובעצמה".

„לנשמת אבי מורי
הרב ר' נתן בהר"ר יעקב
למשפחת ברזל־עשת
אני מקדיש את ספרי זה, בכורי פרי עטי במקצוע חכמת־ישראל, אשר בה הגה יומם ולילה, עד קטפו המות בעודו באבו.
המחבר".

הדוקטור עמד ושפשף את ידיו זו בזו, פתח כפתור במעילו השחור, חזר ורכסו והוסיף לארוג את חוט מחשבותיו. דמיונו תאר לפניו את עתידו בצבעים מזהירים כצבעי הקשת. אחד אחד עברו לנגד עיני רוחו כל חלקי הספר, שהוא אומר לכתוב, לפרקיהם, לסעיפיהם ולסעיפי־סעיפיהם. הוא ראה את עצמו יושב אל שלחן־הכתיבה שלו, גל של גליונות ניר לבן וחלק לפניו והקולמוס בידו. זה אחר זה מתכסים הגליונות טורי אותיות, שורות מצטרפות לשורות, דפים מצטרפים לדפים וכתב־היד הולך וגדל, הולך ועבה, הולך וכבד. והנה מגיעה העבודה אל קצה. הספר נקבע בדפוס ומתפרסם. הקוראים עומדים לפניו משתאים ומשתוממים. הבקרת אינה מוצאת את ידיה ואת רגליה. מהפכה כזאת בחכמת ישראל לא היתה עוד מימי... הדוקטור משפיל מתוך ענוה את גבות עיניו ומנסה לפרש בשמות: מימי רנ"ק... שד"ל... צונץ... חכמי ישראל מערים ומדינות שונות מריצים אליו מכתבים. בעתונים שונים מתפרסמים מאמרים... הללו משבחים אותו והללו מגנים, הללו דנים את ספרו ואת דעותיו לכף־חובה, והללו — גדולי־הדור — מפארים ומקלסים אותו. בעתונות ובספרות מתלקח פולמוס גדול. עתונאים באים להתודע אליו ומפרסמים בעתוניהם את תולדותיו ואת דעותיו בענינים ושאלות שונים. מדפיסים את תמונתו (וגם את תמונת האב והאם — מוסיף הוא במחשבתו). חברות ואגודות שונות, העוסקות במדע וספרות, בוחרות בו ל„חבר נכבד", שמו מתפרסם בכל רחבי הארץ...

מחשבותיו עוברות מענין לענין. האפקים לנגד עיני רוחו מתרחבים והוא רואה לפניו לא רק את עתידו הוא, כי־אם גם את עתידו של העם העברי כלו. בדמיונו הוא רואה דור חדש קם, דור של דוקטורים צעירים, שמנה וסלתה של האומה, כל אחד עם תעודת האוניברסיטה בכיסו, צמאון האמת והמדע בלבו ואהבת עמו בנפשו. גדודים גדודים הם עולים ומתפשטים על־פני שדות היצירה העברית, מעבדים וחורשים, משקים וזורעים. משדות החקירה העברית ומגני המחשבה הישראלית העזובים והשוממים עולה קול רנה ועבודה. היצירה העברית שבה לתחיה. מחנה רב ועצום של תלמידי־חכמים, דוקטורים לפילוסופיה, נושאים ברמה את הדגל הקדוש, ו ה ו א בשורה הראשונה, בין החלוצים...

שקוע במחשבות כאלה סבב הדוקטור ברחובות העיר ליפסיה, שוקיה ומגרשיה, עד אשר החל הרעב להציק לו.

בדרכו אל בית־האכל היהודי, שבו היה סועד מיום בואו לעיר זו, קנה גליון של ה„ידיעות מליפסיה". בקרן־הרחוב נתעכב עוד לרגע לפני

את הגליון, מנה את מספר המלים וסלק את עודף הפֶּניגים מתוך שויון־נפש גמור. הדוקטור הצטחק אליו מבעד האשנב, השתחוה לעומתו, בקבלו את הפרוטות, בנימוס ויב, אך האשכנזי לא שעה אליו ואל השתחויתו, חזר ונטל את מקטרתו והשתקע בהוצאת עִגולי־עשן מפיו ומנחיריו. הדבר, אמנם, חרה קצת לדוקטור, אך בצאתו מן הלשכה שכח עד־מהרה את הפקיד הזועף על מקטרתו המסריחה ועל הַשֵּׁכר הנקניקים שלו, שבלי כל ספק הוא מרבה באכילתם.

„סוף־סוף הרי יום חג הוא לי היום הזה – חשב הדוקטור בצאתו לטַיל על־פני רחובות ליפסיה המלאים שאון – והרשות בידי לנוח מעט מעבודתי וליהנות מזיו העולם. אמנם – הוסיף כעבור רגע – אליבא דאמת, לא אירע היום דבר ולא נשתנה כלום. אני הנני אותו שמואל ברזל־עשת, שהייתי קודם לכן. כל אלה – הוא נתכַּוֵן אל גליון־הקלף החדש שבכיסו – כל אלה אינם אלא דברים חיצוניים, „מוסכמות". אמנם כל־זמן שאנו חיים בחברה הנוכחית, אין לזלזל גם במוסכמות הללו, כי חברה זו אינה שואלת לערכו המוסרי של האדם, לידיעותיו ולכשרונותיו, אף לא לדעותיו ולשאיפותיו, כי אם אל הניְרות שבידו, לגושפנקה, שֶׁשָּׂמה היא עצמה עליו. ובתוך חברה זו הריני בלעדי תעודה זו שמואל ברזל־עשת סתם, אדם בין שאר בני־האדם, איש ככל האנשים, גרגר־חול פעוט ובלתי־נכּר בין רבוא־רבבות גרגרים דומים לו. – אולם עם הניָר הזה הריני ד ו ק ט ו ר שמואל ברזל־עשת... שערי החברה נפתחים לפני לרוָחה... כר נרחב נפתח לעבודה..."

כאלה היו מחשבותיו באותו יום סיוָן בהיר, שבו קבל את תעודתו, אשר שאף אליה ימים ושנים. על־פי טבעו היה איש שקדן, צנוע ואוהב חכמה לשמה. שכלו היה נוטה לטפל ברעיונות מְפשטים וחבה יתרה היתה לו לחקירה. מטעם זה לא חגג את היום החשוב הזה, כמנהג צעירי הדוקטורים בארץ ההיא, בתרועת צהלה, משתה־יין והוללות. לבו לא הלך אחרי בתי המרזח והקהוה, המלאים עשן־טבק, שאון והמון רב. הוא הועיד את היום הזה לעשות בו את חשבון־נפשו, למתוח קו מתחת לתקופת ימי־חייו שעברה, למצֹא את ה„סך־הכל" שלה ולברר לעצמו את תכנית עבודתו, שאיפותיו ותקוותיו בעתיד. רבות ושונות היו המחשבות, שעברו בראשו, בהתהלכו בין ההמון הממלא את הרחובות. הוא חשב על הטלגרמה, ששלח זה עתה, על שמחתה הרבה של אמו האלמנה, היושבת גלמודה בעירה הליטאית הנדחת, על העֹנג הרב, שנפל בחלקו: להמתיק משהו את ימי זקנתה, להכניס מעט אור וגיל אל פרשת ימיה הנוגים. ועל אביו חשב, שמת בדמי ימיו ולא זכה לראות בגדולתו של בנו. מענין לענין עברו מחשבותיו עד הגיען אל הספר הגדול והנכבד, שהוא אומר לכתוב ושהוא מתבונן לכך זה כמה... ובו ברגע החליט וגמר בלבו להקדיש את ספרו זה, נטעו הראשון בשדה חכמת־ישראל, לזכר אביו המנוח. בדמיונו כבר ראה את הכתֹבת היפה על־גבי הדף הראשון שאחר שער־הספר ואת אותיותיה המרֻבעות מְאירות־העינים:

נזכרה בפתגם „תורה מתשת כחו של אדם", שהיה שגור על פיו של בעלה הרב, התעצבה אל לבה, נדה בראשה והתחילה דואגת לתקנת בריאותו הרופפת: ערב ובקר היתה משקה אותו הלב־עזים חַמים ומאכילתו ביצים רעננות.

אך הדוקטור השקדן לא הלך בָטל גם בבית הורתו. בין כוס־חלב לחברתה וזוג־ביצים למשנהו היה יושב אל שלחן־העבודה הגדול והישן, שלחנו של הרב המנוח, ועוסק בחבורו או, יותר נכון, בהכנות לחבורו. על גליון־נְיָר גדול כתב באותיות עגולות ונאות את שם הספר:

„אקלימה של פומבדיתא

והשפעתו על יצירת עם ישראל בתקופת בבל ובתקופות שלאחריה.

מחקר מיתודולוגי בדברי הימים

על־פי המקורות העתיקים והשיטות המדעיות החדשות".

ועל גליון שני כתב באותיות זעירות את ראשי־הפרקים של הספר. מלבד זה חטט וחפש הרבה בספרים שונים, עברים ולועזים, עשה ציונים ורשימות בשולי הגליונות, העתיק מקומות בודדים למחברת מיוחדת לכך, הכין את רשימת כל הספרים הנחוצים לו לעבודתו וכתב גם סעיפים מקטעים אחדים מן הפרק הראשון שבחבורו. מצקלונו הוציא חבילת נירות וכתבי־יד, חטט בהם, עשה תקונים, שנויים והעתקות, כתב ומחק, מחק וכתב, קמט את מצחו, שפשף לרגעים את ידיו, כרסם בשניו את קצות הקולמוס והעפרון והִרבה לחשוב מחשבות. גם בלילות על משכבו לא היה שוכח את עבודתו ויש שהיה מקיץ בחצות־הלילה, מעלה אש בעששית ורושם בהפזון איזה שורות על הגליון או מתקן איזו מלה באחד מכתבי־היד המרֻבים, המכסים את פני כל השלחן.

פעם, בשעה שלפני בין־השמשות, כאשר ישב ועבד בחדרו, נפתחה הדלת בדממה ואמו, עם פוזמק ופקעת של חוטים בידיה, נכנסה ועמדה לפניו. מתחלה לא הרגיש בה, ובהרימו את ראשו מעל הספר שלפניו ובראותו אותה, חשב, כי באה לקרֹא לו לאכול או לשתות, ושאל מתוך פזור־הנפש:

– מה יש, אמא?

– יש את נפשי לשוחח אתך קצת, בני. הפנוי אתה מעבודתך?

– בבקשה, אמא, – השיב הבן הטוב, דחה את ספרו מלפניו והגיש כסא לאמו.

האם ישבה.

– הרי אתה כבר כבן־שלשים, בני.

– כן, אמא, בן שלשים ומחצה.

הרבנית החרישה רגע.

– החשבת כבר פעם – התחילה שוב – על־דבר תכליתך? הנה אני מזדקנת והולכת... לא לעולם יחיה אדם...

בנה הצטחק.

חנות של פרחים, נכנס לתוכה, קנה לו פרח כחול קטן, שלא ידע את שמו (לשאל את פי הגנן התבַּיש), ותחבו לתוך חור הכפתור לשמאל חזהו. בבית־האכל ישב אל השלחן הערוך ובטרם תגיש לו הנערה המשרתת את צלחת המרק פתח את גליון העתון הגדול וקרא מתוכו את רשימת האנשים, שקבלו בשנה זו את התאַר „דוקטור", ואת שמו בתוכם.

שמח וטוב־לב שב אחר הארוחה אל החדר־מעונו. בעלת־הדירה, אשה אשכנזית זקנה, קפדנית ושתקנית, האירה לו היום את פניה שלא כדרכה, קדמה את פניו בבת־צחוק והושיטה לו את ידה.

– ברכתי לך!

– רב תודות! – השיב לה הדוקטור ולחץ את ידה בידידות רבה.

– הרבה חדר נאה עושה – הוסיפה הזקנה – אתה הנך הדַיר החמישי, שבא לביתי סטודנט ויוצא ממנו דוקטור.

הדַיר החמישי עמד על מפתן חדרו, ידו על כף־מנעול הדלת הסגורה, והמתין עד שתעזבנו הזקנה לנפשו. אך זו, כיון שיצאה מגדרה, המשיכה עוד:

– ארבעת הקודמים היו דוקטורים לתורת המשפטים, ואתה לפילוסופיה?

– הן, לפילוסופיה.

– כל אחד בשלו. יצליח השם את דרכיך! אימתי אתה אומר לצאת את העיר?

– מחר.

– הרשות בידי להדביק מודעה על החדר העומד להשכִר?

– הן.

סוף־סוף פנתה מעליו הזקנה והלכה לה. הוא נכנס אל חדרו, הסיר את מגבעתו, ישב אל השלחן וכתב מכתב ארוך אל אמו. הוא סח אתה באריכות על־דבר מחשבותיו, שעברו בראשו ביום הזה, על־דבר תקוותיו ושאיפותיו ועל־דבר עבודתו העתידה. אחר שומו את המכתב במעטפה קם והתחיל צורר את חפציו ומכין את־עצמו לדרך.

וממחרת היום ההוא השכים הדוקטור לקום, נפרד מבעלת־מעונו ומארבעת כתלי חדרו ונסע אל בית־הנתיבות למועד צאת מסע־המזרח. מגמת־פניו היתה לוילנה. שם, בירושלים דליטא, מרכז היהודים והיהדות, יתכנס בד' אמות עבודתו הגדולה ויכתוב את ספרו.

פרק שני.

אַקְלִימָה שֶׁל פּוּמְבְּדִיתָא.

בדרך מליפסיה לירושלים דליטא סר הד"ר ש. ברזל־עשת לעיר מולדתו, לבקר את אמו האלמנה. בביתה שהה כמעט חֹדש תמים. הזקנה שמחה מאד לקראת בנה, אך בראותה את פניו החִורים ואת גופו הצנום

עליז ושמח בראותו את העבודה המתקדמת והולכת, את החמר הרב, שנלקט ונאסף על ידו, ואת הסעיפים והפרקים ההולכים וגדלים, הולכים ומתרבים. החלק הראשון כמעט שנגמר כבר כלו. מזמן לזמן היה הדוקטור קם מאצל השלחן, עובר פעם ושתים לארך החדר, משפשף את כפות ידיו ובת־צחוק של שביעת־רצון והנאה רבה היתה עולה ופורחת על שפתיו.

ברגעים כאלה היה דמיונו מתלקח בקרבו ומתאר לפניו את ספרו כשהוא נדפס ואת כל השאון והרעש, שהוא מעורר בהופעתו. כתלי חדרו הצר מתרחבים והולכים... והוא רואה את־עצמו נכבד ומפורסם בעולם הגדול, עולם המדע והתהלה. הנה הוא רואה את־עצמו באיצטלה של פרופיסור על קתדרתו, הנה הוא עורך ראשי במערכת של ירחון חשוב לחכמת ישראל, הנה הוא חבר לאקדמית־המדעים בפריז, בלונדון...

ובינתים בא האביב ופרש את ממשלתו בעולם. אולם הדוקטור לא הרגיש בזה. אמנם, בלילות על משכבו חדלה הצנה להציק לו, אך גם בזה לא הרגיש ביותר. סתו, חרף, אביב – וכי לא אחת היא? אביבים וסתוים אחרים היו מעסיקים את מוחו. רוחות־הסער וחרבוני־הקיץ בפומבדיתא הרחוקה, שהשפיעו על מהלך היצירה הישראלית, השמש והאויר בבבל, שהשפיעו על הלך־נפשם ותכונתם של האמוראים ויתר החכמים למיניהם, הם השכיחו מלב הדוקטור את כל העולם, שמעבר לכתלי חדרו.

אולם רוח האביב השובב לא שכח את הדוקטור השקדן.

פרק שלישי.

תַּעֲלוּלֵי רוּחַ הָאָבִיב.

ויהי היום והדוקטור יוצא מחדרו, מחברת בידו ועפרון בכיסו, ללכת אל בית־הספרים, כדרכו; יוצא הוא מפתח מעונו ויורד במעלות הַסֻּלָּם הטחוב והצר – והנה אשה צעירה וגבהת־קומה לפניו. הוא יורד במעלות והיא עולה לקראתו. מגבעת שחורה עם פרחים אדומים לראשה ושמלת־המשי שלה מרשרשת. ריח בשמיה עולה באף הדוקטור והוא מתוק לו כריח הקטורת לאף הכהן. רגע אחד והנה היא עומדת לעומתו, מחכה, שיפַנה לה את הדרך, ומצטחקת בחן. הוא ממהר וסר הצדה והיא ממשיכה את דרכה למעלה. בתוי פניה לא הספיק הדוקטור להתבונן, אך ראה ראָה, כי יפה ונחמדה היא להפליא. שתי עיניה נגעו בו כשני כידוני־אש. מבלי דעת את אשר היה לו, נשאר עומד תחתיו ועיניו נשואות אֶל עָל, אל גב האשה העולה ומתרחקת. שמלת־המשי שלה מרשרשת, ריח הבשמים חודר אל אפו, ופתאם והנה היא מְפנה אליו את ראשה, מצטחקת לעומתו ונעלמת במעלה הַסֻּלָּם.

כאיש, אשר נחשול יין עברו, היה הדוקטור בצאתו משער ביתו בשבתו אל שלחן־הקריאה הארוך בביבליותיקה של סטראשון. פעמים אין־

– אמא, כל ימי אני חושב על־דבר מטרת־חיי ושואף אליה.

– כן, ואני הייתי סבורה, כי עסוק אתה בספריך ואינך חושב כלל על הויות העולם. היום נזדמן אתי יהודי אחד, שאל על־אודותיך ורמז לי, כי יש את נפשו להתראות אתך ולדבר בך נכבדות.

הדוקטור קם ממקומו. עתה הבין, כלפי מה דברי אמו מְכֻוָּנים. רגעים אחדים פסע אֲרֻכות וקצרות על־פני החדר והתרגש כבר־בי־רב לפני הבחינות. אחר עמד לפני הרבנית ונשא באזניה נאום ארוך למדי. הוא דבר על השקפת־עולמו שלו ועל השקפת עולמם של בני הדור הצעיר בכלל, על האהבה והנשואים ועל מטרתו בחיים, על־דבר חייו, שהקדיש לעבודה בשדה המדע העברי, ועל ספרו, שהוא עתיד לפרסם, וכ׳, וכ׳...

הזקנה הקשיבה לשטף המלים, התפלאה בנפשה על רוב חכמתו של בנה המדבר גבוהה־גבוהה ולא הבינה כמעט כלום. ואף־על־פי־כן הוברר לה הדבר, כי את אשר יגורה, אמנם בא לה: בנה אינו רוצה לשאת אשה.

היא לא נסתה לדבר על לבו, נאנחה ויצאה כלעומת שבאה, עצובת־רוח ונעלבה קצת. הדוקטור לא הרגיש בצאתה והוסיף להתהלך הנה והנה על־פני החדר. מחשבות רבות ושונות התרוצצו בקרבו, אך מעט מעט התנדפו כלן והוא חזר והשתקע במחשבתו היחידה והעיקרית: השפעת אקלימה של פומבדיתא על ספרות ישראל.

ימים אחדים אחר השיחה עם אמו צרר הדוקטור את חפציו ואת ספריו ויצא לוילנה. שם שכר לו חדר קטן בדיוטה הרביעית של בית גדול וירוק, ברחוב היהודים. גם הבית הירוק גם חדרו הצר לא הצטַינו בכלום, מלבד מה שמתוך חלונו היה נראה קצה גגו של בית־מדרש הגאון ר׳ אליהו זצ״ל.

ביום הראשון לבואו וילנאה הזדרז והזמין לו באחד מבתי־הדפוס כרטיסי־בקור. וכעבור יומַים התנוסס לתפארה על דלת חדרו מבחוץ כרטיס עברי:

שמואל ברזל־עשת
דוקטור לפילוסופיה.

אחרי סדרו את מעונו נגש הדוקטור בשקידה עצומה לעבודתו. חדרו נתמלא ספרים ושלחנו נתכסה גליונות־ניר כתובים פנים ואחור. משעה קדומה בבֹּקר ועד שעה מאוחרת בלילה היה יושב אל שלחנו ועטו בידו. רק לעתים רחוקות היה מפסיק את עבודתו, בכדי ללכת אל בית־הספרים הצבורי הסמוך, לְעַיֵּן שם בספרים יקרי־המציאות, שלא היו תחת ידו.

ככה היו עוברים ימיו של הד״ר ש. ברזל־עשת זה אחר זה. עבר הקיץ, חלף הסתו, החֹרף הארוך אף־הוא קרב אל קצו – וסדר־יומו של תלמיד־חכם צעיר זה לא נשתנה במאומה, לחם במדה אכל ומים במשורה שתה, כי מעטים ודלים היו סכומי הכסף, שהיה מקבל מזמן לזמן מאת אמו האלמנה. אך הוא לא שם לב לארוחתו הדלה, אף לא לחדרו הקר ולשמיכתו הדקה, שהיה רועד מתחתה בלילות. כל מעיָניו היו בחבור שלו ורוחו היה

לצדדים ומחפשות. מה חפשו? האם קוו למצא כאן, בין המון היהודים והיהודיות הטרודים והמבהלים, את האשה הנפלאה ההיא? הדוקטור עצמו לא האמין בכך, אך אי־אפשר היה לו שלא להציץ בפניה של כל אשה, שבאה לקראתו. לשוא! זו לא נראתה, היא נעלמה!

הדוקטור עלה במעלות בית־הקריאה ואחז בכף־מנעול הדלת, אך פתאם חזר בו, ירד ושב על עקביו. מבלי דעת את נפשו ואת אשר היה לה, שב אל חדרו, סגר אחריו את הדלת, צנח על כסאו, תמך את ראשו בכפות ידיו וַיֵשב בלי תנועה. עברה שעה, שנית, שלישית – והוא לא נע ולא זע.

ככה ישב עד ע־וב היום. כאשר שקעה השמש מאחרי החומות הגבוהות וכתמי אורה האחרונים כבו גם על קצה הגג של בית־מדרש הגאון, קם הדוקטור, לבש את אדרתו ויצא. למה ישב עד עתה ולמה קפץ פתאם ממקומו ויצא? נדמה לו בשבתו אל שלחנו, כי האשה עומדת לפניו, והוא הביט כל העת אל בת־צחוקה ואל עיניה המזהירות. הביט, הביט ולא שבע לראות. וככל אשר הרבה להביט, כן עצמו געגועיו עליה, כן גדלה תשוקתו לשוב ולראותה. בנפשו עלתה שלהבת־אש, שהלכה וגדלה מרגע לרגע, הלכה וחזקה עד היותה למוקד גדול. את הכל אכלה האש בנפש הדוקטור, את הכל שרפה ולא השאירה שם כלום מלבד בת־הצחוק הנפלאה, המושכת, הקוראת, הפוקדת, המשעבדת... אחד אחד כבו בנשמה מאורי השכל והתבונה, – בת־צחוקה של האשה הזרה והרחוקה באה ומשלה בתוכה ממשלה בלי־מצרים. הוא הסתכל בה, בבת־צחוק זו, וידע, כי אל כל אשר תרצה תטנו, כי מעתה אין הוא אדון לעצמו יותר, ואם ירצה ואם ימאן, עליו לנטות על־כרחו ממסלת־חייו הישרה והרחבה וללכת ולתעות בדרכים עקלקלות ואפלות. עם בוא שעת בין־השמשות רמזה לו בת־הצחוק, שיקום וילך – והוא קם והלך מבלי דעת לאן, מבלי דעת למה... נדמה לו לדוקטור, כי שפתיה הקוסמות לוחשות לו על אזניו: בקשני!... ויצא לבקשה. מרחוב לרחוב עבר, מסמטה לסמטה, בין ההמון הרב הממלא את המפסעות הצרות של „רחוב האשכנזים" נדחק וברחובות הריקים והרחבים אשר בקצה העיר שוטט, במבואות אפלים בא ואל תוך גני־טיול הציץ, לקראת כל אשה שבאה לקראתו הלם בו לבו וכל רשרוש שמלה נסך עליו רוח־עועים – אך את זו שבקש לא מצא. עיף ומלא־יאוש בקש פעמים אחדות לשוב אל ביתו, אך בת־הצחוק שבה וקראה לו: חפשֵׂני! שבה וצותה עליו במפגיע: מצאֵני!

הרחובות מתרוקנים, שערי החצרות נסגרים, אורי החלונות כבים והדוקטור הצעיר רואה פתאם את־עצמו והנה הוא עומד באמצעו של מגרש לפני בית־תפלה נוצרי, בפרבר רחוק שבקצה העיר, ומונה את צלצולי השעון. בשרו התכסה זעה, ראשו כבד, עפעפי עיניו מְדבקים והוא עיף ויגע ובת־הצחוק הקוסמת, שהביאתהו עד־הלום, נעלמה גם־היא ואיננה.

אֲבל וחפוי־ראש שב הדוקטור בחצות הלילה לביתו. מבלי להסיר את

מספר הוא מְעַיֵּן בספר שלפניו ובשום־אפן אינו יכול להבין את הכתוב שם. באזניו נשמע רשרוש המשי הנעים, באפו עולה ריח־הבשמים המדגדג ולנגד עיניו עומדת היפהפיה עם בת־צחוקה הקוסמת על שפתיה.

– מה לי ולה? – טוען הדוקטור אל נפשו – מה לי ולה? וכי מעטות הן הנשים היפות בעולם? בשֶׁלמה אני בטל מעבודתי?

אך כל טענותיו ללא־הועיל. היפהפיה מְפנה אליו את ראשה הנאה ושולחת אליו ממרום הַסֻּלם את בת־צחוקה – וראשו עליו כגלגל.

סר וזעף הוא יוצא מאולם־הקריאה.

אך בקרבו אל ביתו, הולם לבו בקרבו כקורנס של ברזל ואת נפשו מְעַנָּה תשוקה־תקוה לשוב ולפגוש את היפהפיה על מעלות הַסֻּלם. מה יהיה אז? דבר זה, אמנם, אינו ברור לו כל־צרכו, אולם כל יצורי־גוו, כל תאי־נפשו צוחים בקרבו:

– תבוא־נא לקראתי, תבוא־נא עוד פעם לקראתי!

בעלותו בַמעלות, הוא עוצר את נשימתו וצועד על בהונות רגליו, מבלי־דעת, למה ועל־מה הוא עושה את הדבר הזה. אזניו מקשיבות קשב רב ועיניו מביטות מעלה ומטה חליפות – אך איש אינו בא לקראתו.

לשוא ישב, בשובו אל חדרו, אל שלחן־הכתיבה ולשוא טבל את קולמוסו בדיו. ראשו לא הוליד ביום ההוא כל מחשבה וידו לא כתבה אף שורה אחת. אמנם בלילה, לאור העששית, כתב שלש שורות, אך כאשר חזר וקראן, היה מוכרח למחוק גם אותן.

חוט מחשבותיו נפסק, ותחת לשוב ולטוות אותו, תחת להתעמק בענין שלפניו, ישב דומם והטה את אזנו אל צד הפרוזדור והַסֻּלם, לשמוע, אם אין קול צעדים בא, אם אין קול צ ע ד י ה בא. פעמים אחדות קפץ ממקומו ויצא החוצה לראות... אך כפעם־בפעם היה שב על עקביו עצוב ועלוב. היא נעלמה.

בלילה ההוא נדדה שנתו. הוא התהפך מצד אל צד, נסה לגרש מלפניו בכל מיני תחבולות את מראה האשה, אך בת־צחוקה היפה והערמומית לא סרה מעיניו. לשוא היה כל עמלו! בת־הצחוק היתה חזקה ממנו. לשוא הדליק את העששית ונטל ספר לְעַיֵּן בו! לשוא חזר וכבה את האש והעלה את שמיכתו על ראשו! מלאך הַשֵּׁנה מֵאן לבוא...

ממחרת היום ההוא כִּוֵּן הדוקטור את השעה, שבה נזדמנה לו אתמול היפהפיה על הַסֻּלם, שם את מגבעתו על ראשו, נקה יפה את בגדיו, שפשף את זכוכיות משקפיו עד היות להן ברק, שם את מחברתו בכיסו, העמיד פנים תמימים, כאלו הוא הולך לעסקיו וכל כַּונות זרות ופניות צדדיות אין לו – ויצא. הַסֻּלם הטחוב והנרפש, שהיה תמיד ארוך בעיניו כארך הגלות, נראה לו עתה קצר ביותר, למרות השהיות הרבות, ששהה כמעט על כל דרגה ודרגה. הוא עבר את כלו, עבר גם את המסדרון הכהה והארוך שמלמטה, גם את החצר המלאה טיט ואת השער – ואיש לא בא לקראתו. ברחוב הלך הפעם שלא כדרכו לאט לאט, ושלא כדרכו היו עיניו תועות

תועה. מביט הוא ואינו רואה דבר. מבטו תועה, כי גם היא, האשה, אינה יודעת מנוח. היא מופיעה לפניו פעם בכה ופעם בכה. הנה היא עומדת אצל החלון, והנה היא שולחת אליו את בת־צחוקה מאצל קרן התנור. והנה נעלמה ואיננה – והוא מחפש אותה בכל הזויות, קורא אליה, מתחנן לפניה; נפשו צועקת מרה. עיניו קודחות, ראשו לוהט ורגליו רועדות.

מעֻנן ומדֻכא הוא מהלך הנה והנה בחדרו והאשה הסודית לנגד עיני רוחו. הנה היא שולחת אליו מבט־חסד והוא צוחק מאשר ונדמה לו, כי אין קץ לאשרו; אך הנה היא מתרחקת ממנו ולבו נשבר בקרבו, נפשו ממררת בבכי. פעם היא רומזת לו בקצה אצבעה והוא ממהר אחריה, רץ לארך הרחובות העקומים והצרים, מקצה העיר האחד עד קצהו השני, ואינו יכול להשיגה. בין כה וכה היא נעלמת והוא שב מלא יגון ויאוש אל חדרו. ככה עוברים עליו הימים, יום אחר יום, לילה אחר לילה, ימים ללא־עבודה ולילות ללא־שֵנה. הוא הולך קודר והשלהבת אשר בתוכו הולכת וגדֵלה, געגועי נפשו הולכים וחזקים וצלם האשה אינו סר ממנו, משתעשע בו, חותה גחלים על מדורת־לבו ויוצק עליה שמן. ובת־צחוקה כאלו מפיחה בלשונות האש, האוכלת את כל אשר מסביב לה, את הכל... את הכל...

ככה עבר עליו שבוע תמים.

מקץ השבוע היתה נפשו עיפה עד מות. כרודף אחרי צל, רדף אחרי האשה, אף כי ידע, כי השג לא ישיגנה עד עולם. וכמי שמבקש להשיב יום אתמול שעבר, כן היה הוא בבקשו להשיב את צלמה, אשר עבר עליו רגע אחד על מעלות הסולם, עבר לבלתי שוב, לבלתי שוב עוד עד עולם.

ובחוץ התבצר האביב ויחזק מיום ליום ומשעה לשעה. רצועות אור החמה חדרו מבעד האשנב והכסיפו את הכתלים; רוחות רעננים ומגרים התחילו מנשבים בחלל העולם; ניחוחי האדמה המקיצה באו מן השדות המקיפים את העיר, מתדפקים על החלונות, קוראים, צוחקים, מבטיחים ומהתלים...

ויהי היום והדוקטור שוטט והתלבט ברחובות העיר, חפש את אש[ה] לא ימצא ובקש לתפוש בידו את אשר לא יושג, עד אשר בצקו רגליו מרוב הליכה על־פני מרצפת האבן. לפנות ערב שב אל חדרו. ישב אל השלחן ותמך ראשו בכפות ידיו. בדעתו היה לשבת ככה כל הלילה, כי להרדם לא היתה לו עוד כל תקוה. בלילות האחרונים חדל גם לעלות על יצועו. אך הפעם לא עברו כי־אם רגעים מעטים ועל הדוקטור נפלה תרדמה ויישן. וראה זה פלא: שֵנה חזקה כזאת לא ידע מן היום, שבו פגש את הנאוה על סֻלם־האבן הצר. הוא נחר מתוך שנתו ושרק בנחיריו אפו כשכיר יום עיף מרוב עבודה מפרכת את הגוף. כאלו הוצקה עופרת חמימה ומתוק לתוך כל אבריו והוא ישב כל הלילה בלי־נוע, אחוז־תרדמה.

ויהי עם הנץ החמה והנה קול צעדים מגיע לאזניו, קול פסיעות קלות על־פני מעלות הסֻלם שבפרוזדור. הדוקטור מקשיב רב קשב. הנה חורקת הדלת על צירה והצעדים הולכים וקרבים. הוא מכיר בהן בפסיעו[ת]

בגדיו מעליו שכב על ערשו ונרדם. אולם שנתו לא ארכה. לרעש אופני מרכבה, שעברה ברחוב מלמטה, הקיץ ולא יכול לישון עוד. האשה האכזריה מרחפת לפניו באויר, מתקרבת ומתרחקת, מצטחקת וקוראת, מלבבת בעיניה ומושכת... הוא בקש לגרשה מלפניו, לשכחה, לפרוק את על ממשלתה מעל צוארו...

היא מרימה את שמורות עיניה היפות, מטה צווארה בחן ומצוה עליו במפגיע:

– בקשני!

ואת שניה הלבנות והחדות היא חושפת ומתחננת:

– מצאני, אנא מצאני...

ושמלת־המשי שלה מרשרשת פעם בכה ופעם בכה, ריח בשמיה ממלא את כל החדר ולחשה המתוק והמשכר שם מחנק לנפש ונוסך רוח־עועים על הכל:

– הנני... הנני... הנני...

כפקעת חוטי־צמר לחולדה צעירה ושובבה, היתה נפש הדוקטור לשעשועים לנאוה זו, אשר לא ידעה ואת פניה לא ראה עד יום אתמול ואשר עתה לא ידע עוד את שמה.

פרוע־שער ועלוב הוא יושב על קצה מטתו ומציץ בפניה הנראים ונעלמים חליפות, כשביב אור תועה ומתעה בערבה, ומרגיש, כי בנפשו פנימה התחולל סער של תאוה, שאין לאל ידו להשביחו, והתלקחו געגועים, שאינו יודע שם להם.

ארכות עד אין־קץ ומהירות ככנפי הסנונית היו השעות לדוקטור, מרות כלענה ומתוקות כאביב וכעדן... בהעלם חזיון האשה מנגד עיניו היה מתפלל לשובו ובהראותו היה מגרש אותו מלפניו. אך האשה לא שמה לב לבקשותיו ולמאויו. היא היתה באה והולכת, הולכת ובאה כרצונה. הוי! מתי יעבור הלילה? לו האיר הבקר! – התפלל הדוקטור בנפשו. וכעבור רגע: מי יתן וארך הלילה הזה עד עולם! מי יתן וכבה השמש במרומים!

מי יתן! מי יתן!

אך הטבע לא שנה את דרכו. במועד הקבוע עלה השחר ומעט מעט נמלא החדר אור. למועד הקבוע התחילו דרי־הבית מקיצים משנתם. השוער פתח את שער־הברזל; בעלת־המעון דפקה על הדלת והודיעה:

– המֵחם רותח, יקח לו טה.

בשעה הקבועה התפרץ הנער המוכר־עתונים בסופה וסערה אל החצר והכריז על חדשות היום ועל העתונים שבידו. ורק הדוקטור לא ישב בשעה הקבועה אל עבודתו. הספרים מונחים להם ספר ספר במקומו, גליונות־הניר מפוזרים על־פני כל השלחן, הקולמוס תקוע בקלמר ומעלה חלודה, גליון־ניר מתגולל על הרצפה – והוא אינו שם לב. לחייו שקעו ורזו, עיניו נוצצות מאי־שנה, ראשו לוהט, תאבון האכילה סר ממנו. לרגעים הוא נראה כאיש שרוח בינתו הסתתרה. מבטו תועה. מביט הוא ואינו רואה דבר. מבטו

אַיֶּהָ? אַיֶּהָ?

אין איש. איננה. א י נ נ ה! היא נראתה לו רק פעם, רק פעם אחת, נעלמה לבלתי שוב, לבלתי שוב... וכל זה אינו אלא חלום.

הדוקטור קופץ ממקומו. זקנו הקצר פרוע, עיניו קמות, ידיו ורגליו רועדות והדבור אין בפיו.

עתה הוברר לו, לחרדתו הגדולה, כי אם לא ימצא את האשה הזרה הזאת ואם לא יחבקנה בזרועותיו ולא ישקנה על שפתיה – הוי שפתיה – אין חייו חיים. בן־רגע הבין, כי מבלעדיה לא יוכל לחיות. יהיה מה שיהיה והיא צריכה להיות שלו.

יהיה מה שיהיה!

פרק רביעי.

הַנָּאוָה מְחַכֶּה וְרוּחַ הַדּוֹקְטוֹר נְבוֹכָה.

בבֹקר ההוא התחוללה בקרב הדוקטור ש. ברזל־עשת מהפכה, אשר כמוה לא ידע כל דוקטור לפילוסופיה לפניו מיום היות דוקטורים על הארץ. העולם כלו נשתנה בעיניו וקבל צביון אחר. את חדרו ראה והנה הוא צר ודל וזגוגיות חלונו שבורות ומטולאות; אל החצר שמתחת השקיף ותהי בעיניו כבור עמוק ועכור; הבית אל גג בית־מדרש הגאון והנה הוא מפריד בין אור־השמש היקר ובין חלונו. ספריו וגליונותיו הרבים נראו לו חסרי כל־ערך ומשעממים. מה לך ולפומבדיתא? – התחיל יצרו מהסס בו – מה לך ולגורמי האקלים ולהשפעתם על הספרים העתיקים והבלים מזקן? גם אל נפשו פנימה השקיף והנה אהה! אין בה זכר לשאיפות ולמטרות הנעלות, שהיו בה עד כה. התקוות פרחו להן מתוכה כצפרים, שנפתח פתח כלובן. האמונה בכחות עצמו, הבטחון בדרך, שהוא הולך בה, כי היא היא הדרך הישרה והנכונה – אנה באו כל אלה? נפשו ריקה ושוממה כמקדש עזוב, שהארון והמזבח הוצאו מתוכו. נבהל וחרד הוא מביט אל השממה ואל החרבן ורוחו הומה וסוער. כי אנה הוא בא? אנה הוא בא עם הריסות נשמתו ועולמו?

ופתאם הורמו עיניו מבלי־משים אל זגוגית־חלונו העליונה והוא ראה רצועת שמים כחולה ועמוקה ועב צחורה וקלה שטה על־פני הרקיע, דומה לדוגית קטנה על־פני יאור של תכלת. וַיִּמָּשֵׁךְ לבו אחרי העב המזהירה וישכח את חדרו הדל, את ספריו השוממים ואת מטרות חייו שאבדו וַיִּנָּשֵׂא אל העולם הגדול שמחוץ לכתלי ביתו. והנה נתגלה לפניו העולם ההוא – עולם־יה הרחב – והוא מפליא ביפיו ורוב עשרו. שם החמה זורחת והאילנות מלבלבים, סוסים דוהרים וכרכרות טסות, שם תרועת מנגינות וקול הידד, שלחנות ערֻכים למאכל ומשתה, ושם... ה י א... גם היא שם!

כזבוב המתדפק על לוח החליז ומבקש לו מוצא, כן התלבט הדוקטור

הללו ולבו מלא תקוה ופחד. הנה! הנה! יד רכה וענוגה נוגעת בכף־המנעול ודלת־חדרו נפתחת.

אֵל אלהים!

הדלת חוזרת ונסגרת ועל המפתן נצבת האשה. מגבעתה השחורה עם הפרחים האדומים לראשה, ניחוח בשמיה מציף את חלל כל העולם ועל שפתיה צצה ופורחת בת־צחוקה היפה, הנפלאה, הקוסמת והמשכרת, בת־צחוק זו מתוקה ומבטיחה, העלולה להטריד אדם מן העולם, להעבירו על דעתו, להורידו עד ירכתי שאול תחתית ולהעלותו עד הרקיע השביעי.

הוא אומר לקום ולמהר לקראתה. אך היא רומזת לו בכף־ידה הנעולה ובעיניה השוחקות, שלא יזוז ממקומו. היא עומדת עוד אצל הדלת ומסירה מעליה את נעלי־ידיה הדקות; אחר־כך היא מסירה את מגבעתה מעל ראשה ומניחה אותה על הכסא. תנועותיה רכות, שוקטות, לְאות קצת ויפות, יפות עד לכליאת הנשימה. הוא יושב ומסתכל בה, בפניה הענוגים ובעיניה הנפלאות, שרגע הן לוטפות ורכות ורגע הֵן נראות כממתיקות סוד ומערימות דבר־סתר. רגע נשקפת מתוכן אהבה בלי־מצרים ונחומים, נחומי אשה אוהבת ומסורה, כאלו אומרות:

— הנני, הנני... הנה באתי אליך, הנה באתי...

ושוב נשקפת מתוך עיניה תוכחת אשה משוגעת מרוב אהבה, תוכחת אשה שנעלבה באהבתה, והן אומרות:

— למה לא בקשתני? למה לא מצאתני? הלא קראתי לך... הלא קראתי... למה לא באת? למה לא הלכת אחרי?

ושוב מציצה סליחה מתוכן, סליחה ושכחה והבטחת אשר גדול, אשר, שכמוהו לא היה וכמוהו לא יהיה...

את מגבעתה כבר הסירה מעל ראשה והיא פותחת עתה את שרוכי נעליה להסירן. נפשו יוצאת בו מקֹצר־רוח, אף־על־פי שמבין הוא, כי אין היא מסירה את נעליה אלא בכדי שלא יִודע דבר־בוֹאה בחדרים האחרים, מעבר לכותל. מבלי שאמרה לו הבין את הדבר והוא יושב דומם ומחכה. הנה הסירה את נעלה האחת, הנה הסירה את השנית והנה היא הולכת ונגשת אליו, הולכת וקרֵבה, הולכת וקרֵבה...

אדון כל העולמים!

את זרועותיו שלח לקראתה, לקראת גזרתה החטובה וידיה הענוגות. דמו הרותח התפרץ מכל עורקיו מתוך שאגת אשר וצְוחת־גיל קורעת שחקים...

הִנֵּהָ! הִנֵּהָ!

הנה היא לפניו, הנה היא פושטת אליו את זרועותיה, את זרועותיה הרכות והריחניות... הנה הוא חובק אותה בזרועותיו... הוא חובק את בשרה המשכר והרוטט ושפתיה הולכות וקרבות, הולכות וקרבות אל שפתיו...

פתאם נפקחות עיניו לרוָחה והנה הוא יושב על כסאו, ראשו צונח וזרועותיו מחבקות את רגל השלחן. החדר מואר וריק. ריק...

הגדול. את נשמתו יתן, בשמחה רבה יתננה. כי מה הפץ יש לו בנשמה בלעדיה?

השעה שעת הצהרים. נשארו לו אפוא עוד שתים־עשרה שעה של צפיה. אמנם, אין זה מעט כל־עיקר, אבל הוא הזדין בסבלנות. וגם צל האשה, שהיה אתו בחדר, עודד את רוחו והוסיף לו און ועצמה. עתה חדלה להציק לו ולענותו, חדלה ליצוק רעל אל קרבו. עיניה נעשו מלטפות, מנחמות, מעודדות ושפתיה כאלו לחשו כל העת על אזניו: אֱמַץ! אֱמָץ!

הוא ישב דומם וחכה.

חכה וחשב על הדברים שעליו לדבר. קצרים ונמרצים יהיו דבריו. הרי סוף־סוף אין זה אלא מקח־וממכר פשוט ורגיל. ההיסטוריה יודעת לספר על מקרים רבים דומים לזה. אף המחירים והתנאים אינם משתנים הרבה. האדם מוסר לשטן את נשמתו לאחר מותו וזה נותן לו במהירה עשֶׁר, ממשלה, עלומים, גבורה, אהבה. הדבר תלוי ברצונו של אדם. השטן אין דרכו לעמוד הרבה על המחיר. יש לו רב ואין נכסי העולם הזה נחשבים בעיניו למאומה. יש לשער, כי דברי המשא והמתן לא יארכו הרבה. הוא יבקש אותה, רק אותה בלבד.

ככה החליט הדוקטור בנפשו וישב וחכה. אולם כעבור זמן־מה שִׁנה קצת את דעתו. הוא יבקש גם עשֶׁר וחיי־רוָחה. לא למענו יבקש את כל אלה, כי־אם למענה. הרי אי־אפשר להכניסה אל החדר הדל הזה. אגב, גם המחיר הזה אינו רב ביותר, כיון שיש לו האפשרות לבקש כתר־מלוכה, אוצרות זהב וכסף וכו'... כן, ככה יקצוב את המחיר: אותה וחיי עשֶׁר ורוָחה. אינו הולך בגדולות. הרי רק למענה, רק למען אהבתה הוא עושה כל זאת. השומעת היא?

היא שמעה וכאלו הכירה לו תודה. כמלאך טוב היתה עומדת כל־היום על־ידו וממתיקה לו את שעות־הצפיה הארֻכות.

הוא היה שוקט ולא ידע כל פחד. גורל נשמתו לא נגע עד לבו כלל. רק פעם אחת, רגע אחד, התחיל לבו נוקפו מעט. יסורי התפת הנכונים לו, ענויי השטן האכזרים עלו רגע קט על זכרונו וצמרמורת עברה את בשרו. אולם במהרה שבה אליו מנוחתו הקודמת. מה ערך יש ליסורים ולענויים ההם לעומת האשר הרב, הנכון לו פה. במה נחשבו ענויי השטן וחבלי־התפת מול עֵדֶן אהבתה וניחוח שערותיה.

ומלבד זה...

בת־צחוק של ערמה צצה בין שפתיו. כמה וכמה חוטאים חזרו לפני מותם בתשובה ובטלו את החוזה עם השטן. לא פעם ולא שתים היה השטן עומד ומביט במפח־נפש אחרי הנשמה הנצלת מרשתו ובאה אל שערי העדן הנפתחים לפניה לרוָחה וידיו הוא ריקות. מדוע לא יקוה גם הוא? כמוך לבו ובטוח, כי מכפר חטאיו לא יעלה על חטאיו של איזה פויסט ורבים אחרים. והרי גם זכות־אבות יש לה עדַין איזה ערך. סוף־סוף הרי היה אביו המנוח רב בישראל, אבי־אביו גאון, וכן עד עשרה דורות.

כל אותו הבקר בין קורות אהלו ונפשו דמתה ללשון־אש עולה ונמשכת החוצה אל העולם, אשר לא ידעהו, אל עולם התענוגות והשמחות - א ל י ה... הוי! מה שוממים היו בעיניו חייו הצנועים והשוקטים, אשר חי עד הנה! מה נתעב הוא החדר הזה! מה נואלים הם הספרים, מה ארכה ומשעממת העבודה! מה טעם, מה ענין, מה צרך יש בכל אלה?

ו ה י א מצטחקת לעומתו וקוראת, וקוראת, וקוראת... עתה הוא יודע, עתה הוא מבין את קריאתה: אל העולם הרחב, העולם היפה, עולם החיים ו ה א ה ב ה היא קוראת לו. אל זרועותיה... אל זרועותיה! אויה! אויה! חייו הקודמים נמאסו עליו, געל־נפש הם מעוררים בקרבו...

רוח רעה תקפה את הדוקטור הצעיר וישכח את כל אשר מסביב לו ויהי כמשוגע. נטל את ספריו והשליכם מלפניו בבוז אל תחת המטה, את קולמוסו שבר ואת גליונות הניר פזר על־פני רצפת החדר. דמות האשה רחפה לפניו כל העת ועיניה כאלו יצקו רעל בנשמתו. טפות טפות הסתנן הרעל מעיניה אל לב הדוקטור התמים, אשר לא יכול למצא לו מקום. הוא לא ידע, לא הבין ולא ראה כלום מלבד הדמות הזאת. הוי! יקחו נא ממנו את כל אשר יקחו, ידרשו ממנו את כל אשר ידרשו ובלבד שיביאוה אליו, ובלבד שישק לה פעם על שפתיה ויחבקנה פעם בזרועותיו. יקחו ממנו את אור עיניו, יקחו ממנו את חצי־חייו, יקחו ממנו את נשמתו, את תעודת־הדוקטור אשר לו...

יקחו ממנו את נשמתו!

כברק הבריקה מחשבה זו בראשו והאירה שם את מחשכיו. י ק ח ו מ מ נ ו א ת נ ש מ ת ו! בת־צחוק של תקוה חדשה עלתה ופרחה בין זקנו הקצר והפרוע ובין חטמו, ובעיניו, מתחת לזכוכיות המשקפים, עמדו ניצוצי־אש מזהירים.

הנה! הנה! נמצאה הדרך.

באמצע החדר עמד והביט א ל י ה. אך הפעם היה מבטו ישר, כמעט גא, וזיק של נצחון נשקף מתוכו. הוא זקף את קומתו, הרים את ראשו, נאנח לרוָחה ולחש:

– הנני, הנני, אהובה! הנני לשימך כחותם על לבבי, לנשק את כפות רגליך, לנשק את עקבות צעדיך... עוד מעט ואמצאך, עוד מעט... עוד מעט ותהיי שלי... ש ל י, השומעת את? את נשמתי אני נותן באהבתך. את נשמתי, כי אהב אהבתיך! לו היו לי עשר נשמות, לו היו לי מאה, אלף נשמות – את כלן הייתי נותן במחיר אהבתך. את תעודת־הדוקטור שלי הייתי נותן...

הוא ישב ושאף רוח. עתה הוקל לו. בת־צחוקה של היפהפיה חדלה להציק לו והתקוה שעשעה את נפשו. עתה ידע, כי עוד מעט, עוד שעות מספר והוא ינשק את שפתי־הקסמים הללו, בהקיץ ינשקן ולא בחלום. בהקיץ, לאור החמה ינשקן ולאור הסהר, ובאישון הלילות האפלים...

עוד שעות מספר. עוד שעות מספר והלילה יבוא, הלילה ואתו האשר

דממה.

צעדי איש על מרצפת־האבן ברחוב מלמטה. ושוב דממה.

ויפתח הדוקטור את פיו בשלישית ויקרא:

– מפיסתופל! סמאל! בעל־זבוב! מכל־מקום אשר אתה שם מַהרה ובואה אלי. בשם צללי הלילה, בשם הטומאה ותהומות התֹפת אני משביעך, בוא ועמוד לפני! את נשמתי, את נשמת ד׳ אשר בקרבי, אני רוצה למכור לך לצמיתות, והנה אני עומד פה ומחכה לך, מַהרה ובואה! הופיעה, הופיעה, הופיעה!

קול מַשק כנפים הגיע לאזני הדוקטור וַיִכּון לקראת האורח הנירא, אך איש לא בא. דממה. רוח הלילה הוא אשר דפק על החלון. דממה, לילה, ואין איש.

ויבן הדוקטור, כי השטן ממאן לבוא. ממאן – או אולי אי־אפשר לו לבוא. הוא עלה על מטתו, הסתיר את פניו בכר ויאושו המר שב והליט את נפשו היגעה בכנפיו השחורות. שעון המסגד צלצל אחת ושתים ושלש וארבע – הדוקטור לא נע ולא זע. התקוה, אשר שעשעה את נפשי כל היום וחצי הלילה, כוזבת היתה. האֹשר, שהיה קרוב כל־כך, גז וחלף, והיא – איך יִראה עתה את פניה? אנה הוא בא? חייו נהרסו ונחרבו עד היסוד – נפשו שממה ועתידו קודר ותפל.

אולם מדוע לא בא השטן בקראו לו? האם חדל לצוד נפשות־אדם? האם לא שמע את קולו? הרי רגיל הוא לבוא גם כשקוראים לו במַחשבה בלבד. גם בטרם יקרא לו איש ממהר הוא לבוא. אין דרכו להתמהמה. מה היה לו אפוא היום? מה היה לו? או שמא מעכבים בעדו? על זכרונו עלו אבותיו הרבנים. שמא אין לטומאה כל שליטה עליו? בּרגע הזה היה נכון לקלל את זכר אבותיו. אל־נא יפריעו בעדו! הוא מבקש לחטא, הוא רוצה למכור את נפשו לשטן – מה להם ולו? חפשי הוא לנפשו, שונא הוא כל אפיטרופסות, אל־נא יפריעו בעדו! השומע אתה, השטן? הנה אני מקלל את זכר אבותי ושוב אין להם כל רשות להגן עלי. שוב אינם יכולים לעכב בעדך – בואה! בואה!

אך השטן לא בא.

כפי הנראה, מעכבים ממקום אחר. מהיכן? מי יגיד לו זאת? מי יגלה לו את הדבר הזה?

לילה. דממה. אפלה. בעששית כלה הנפש והיא דועכת. הרוח מטַיל בחוצות העיר, מתדפק על לוח החלונות ונוהם בארֻבּות. היא עומדת שוב בזוית החדר ומביטה אליו בתוכחה רבה והוא אינו מֵעז להרים את עיניו אליה. מה יאמר לה? היכן יבקשנה? כיצד ימצאנה? והשטן גם־הוא אינו רוצה לבוא לעזרתו.

חמש. שש. החלון מחויר ומכחיל. יום חָדש עולה. אך מה לו וליום החדש, מה לו ולבֹקר?

אֵלְיָה, אליה נכספת נפשו – והיא רחוקה. היא איננה. היא נראתה

בנפש חרדה לקראת האשר הגדול, הצפוי לו, חכה הדוקטור לבוא שעת חצות־הלילה. את העששית לא הדליק. רק מזמן לזמן היה מציץ גפרור להביט בשעון. הזמן זחל בעצלתים. כוכבים מעטים עלו ברקיע ופנסי־הגז נצתו ברחובות העיר. הוא ישב דומם והביט בעיני היפהפיה, שלא סרה מעליו כל העת. השאון מתחת הלך הלוך וקטון. התינוקות, שהיו משחקים כל הערב בחצר, נפטרו אחד אחד לבתיהם. זה אחר זה כבו האורים בחלונות. מעל מסגד סמוך השמיע שעון את השעה העשירית.

עוד שתי שעות.

הוא לא יכול לשבת עוד על מקומו והתחיל פוסע הנה והנה על־פני החדר. האשר הקרוב, הקרוב כל־כך, שם לאַל את כל סבלנותו. זמן־מה שוחח עם צלה של הנאוה, אך במשך רגעים אחדים הספיק להגיד לה את כל אשר היה עם לבבו ושוב לא ידע מה יאמר לה. הוי, לו עמדה לפניו חיה, כי אז... אמנם אפשר, כי גם אז לא היה מרבה דברים, אבל את ראשה הנחמד היה חובק ואל שפתיה היה נצמד. אולם כעת... את ראש הצל אין לחבק, את שפתי הצל אין לנַשק. סבלנות! עוד שתי שעות. סבלנות, סבלנות—ואין סבלנות!

סוף־סוף חמלו עליו האורלוגין והודיעו: אחת־עשרה! עוד שעה אפוא. הלב ממאן להמתין במנוחה. מתדפק הוא על כתלי החזה ומבקש לרוץ לקראת הרגעים הזוחלים לאטם. הוא מעלה אש בעששית ומחזיק לפניו את שעונו: הוי, מה נמשכים הרגעים! במשך רגע אחד עובר הוא שלש פעמים מקצה החדר אל קצהו. האין לזמן כנפים?

שעון המסגד חומל עליו שנית: שתים־עשרה.

האח! ש ת י ם ־ ע ש ר ה.

הוא נצב באמצע החדר, מרים את ראשו ורואה, כי ה י א נעלמה.

— למען שוב אלי במהרה חַיה וקַימת... — הוא מרגיע את־עצמו. ובקול רם הוא אומר:

— השטן, אדון הלילה והמחשכים, מלך העֲונות והתענוגים, מכל מקום אשר אתה שם כעת: בואה! בין שאתה משוטט על־פני האדמה השקועה בשנתה, בין שאתה טס בין העולמות האחרים, בין שאתה יושב על כסא־מלכותך בשאול תחתית — בואה! אני, שמואל בהר"ר נתן, קורא לך ומשביעך: בואה! הופיעה לפני! אני מחכה לך...

ככלותו את דבריו אחז בדפן המטה ועמד רגעים אחדים כשהוא מחכה לרעם אשר ירעם ויבשר את בוא השטן. הוא אמץ את לבו ועמד במנוחה. אך הרעם לא הרעים ולשונות־אש לא הגיחו מתחת לרצפה. דממה. אין קול ואין קשב, מלבד נחרתם של בני־הבית הישנים להנאתם מעבר לכותל.

ויקרא הדוקטור שנית:

— אשמדאי, מלך העולם! אדון כל עָון וחטא, פשע ותועבה, מלך הטומאה, שר התפתה ושבעת מדורותיו, הראש והראשון בממלכת הצללים והאפלה, השליט על כל התענוגות ועל יצר לב האדם, המסית והמדיח — הריני משביעך בכל ההשבעות שבעולם, בוא ועמוד לפני!

שעה, כאשר ישים את כפה הקטנה והנחמדה לתוך כפו וילטפנה, ינחמנה, ידבר על לבה וינשק את שולי שמלתה!

ככדורי־ב־זל גדולים וריקים נופלים צלצולי האורלוגין ממרום המגדל למטה, שולחים הדים אטומים בחלל הלילה הדומם, מתיקים את לב הדוקטור מחזהו ומטלטלים אותו אל קצות אצבעות רגליו. שלא לנפול מרוב התרגשות, אוחז הוא בשתי ידיו בכנף השלחן ואת כל כחות גופו ונפשו הוא אוזר בקראו:

– אשמדאי הגדול! מפיסתופל האדיר! אני, הדוקטור שמואל ברזל־עשת, קורא לך לבוא ולעמוד לפני, כי רוצה אני למכור לך את נשמתי. בואה, אני מחכה לך!

דממה. אפלה. שניו נוקשות זו לזו. עיניו מחפשות באפלה את המקום על הקרקע, שמתחתו עתיד להרעים הרעם בהתגלות השד. רגעים־יובלות עוברים. דממה. אין כלום.

ויפתח הדוקטור שנית את פיו ויקרא לשטן. ובשלישית צוה עליו במפגיע למהר ולבוא. השבעות ולהשים שונים, שמצא בספרים העתיקים שקרא, חזרו ונעורו בזכרונו והוא לוחשם אחד אחד, זה אחר זה... ואיש אין. דממה. אפלה. נחרת ישנים מגיעה מאחורי הקיר...

וצל היפהפיה עומד מרחוק, מחיצת הערפל מפרידה בינו ובינה, עיניה מביטות אליו בתוכחה גלויה ועל שפתיה צץ חיוך של לעג ובוז... זו הפעם הראשונה, שהַנָּאוָה בָזָה לו. הוא אומלל ונבוך: את בוזה, את לעגה אינו יכול לשאת! זהו למעלה מכחותיו.

ממרום המגדל הֻשלך שוב כדור־ברזל ריק והודיע לעולם, כי כבר עברה שעה תמימה אחר חצות. זעיר פה זעיר שם בחצרות השכונה נעורו תרנגולים משנתם וקראו...

ויבז הדוקטור, כי השטן לא יבוא גם הלילה, כי מ מ א ן הוא לבוא.

פרק חמישי.

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מֵאֵן הָהָר לָבוֹא אֶל מְחַמֵּד.

ויהי כאשר מאן ההר לבוא אל מְחמד, הלך מְחמד אל ההר. וכאשר מאן השטן לבוא אל הדוקטור ש. ברזל־עשת, הלך הדוקטור הנכבד לבקש את השטן.

אין לתאר את גדל יסוריו בלילה ההוא אחרי ראותו, כי אין השטן בא, ואחרי הפגש מבטו עִם עיני הנאוה המלאות בוז ולעג. לו פצתה האדמה את פיה לבלעו חיים, היה חושב לו את הדבר לחסד רב, לאשר. כי במה נחשבו החיים בעיניו אחרי ראותו, כי האשה שאהב לא תהיה לו עד־עולם, והמעט לו כל זאת – הנה היא, משאת־נפשו היחידה, בָּזָה לו עוד, לאומלל,

לו רק פעם אחת ונעלמה לבלתי שוב. לבלתי שוב. רק צלמה, רק צִלָּהּ חדר אל נשמתו להציק לה, להרעיל את חייו, לשחת את כל הויתו.

אשמדאי! אשמדאי! למה לא באת? בלי־אונים ורצוץ, כמעט מתעלף, קם הדוקטור ממטתו הקרירה, שהיתה לו לזרא. ידיו רפו. עשתונותיו אבדו והוא לא ידע, אנה יפנה ומה יעשה. והנה בעמדו כך אובד־עצות ונרגז והוא הרים מבלי־משים את עיניו אל הדלת...

רבון העולמים!

הנה! הנה הוא הדבר, העומד כחַיץ בינו ובין אשרו!

על משקוף הדלת השתרעה לה לרָוחה מזוזה גדולה בתוך נרתיק־פחים לבן, שעל־גבו חרותות שלש אותיות גדולות ובולטות: שדי.

נמצאה החידה. מובן מאליו, שאי־אפשר לשטן לבוא הנה כל־עוד מזוזה זו כאן. רוח הדוקטור חיתה. שוב חזרו והנצו התקוות. הוא חזר וזקף את קומתו והציץ לתוך עיני היפהפיה בבטחון, כמעט בגיל.

אחר־כך שם את אזנו אל הכותל והקשיב אל נחרת הישנים. אחר נגש אל הדלת, תחב סכין מתחת לנרתיק המזוזה והתיקו מעל המשקוף. אחר הוציא מתוך הנרתיק את מגלת־הקלף הקטנה והישנה, קִעקע בחֻדה של הסכין את האותיות „שדי", החקוקות בפח, והחזיר את הנרתיק הריק למקומו. את המזוזה חתך לחתיכות קטנות ושרפן בתנור.

כאלו משא כבד הוסר מעליו. הוא שאף אויר מלֹא חזהו, הצטחק לעומתה ושכב על מטתו מבלי להסיר את בגדיו. הוי, לו רק מַהר היום לעבור! לו הגיע חצי הלילה!

ובטרם הספיק הכֵּר למראשותיו להתחמם מנשימת־אפו, נרדם.

הוא מקיץ והנה לילה מסביב. הוא משפשף את עיניו, מחפש זמן רב את המשקפים, שצנחו לרצפה, ומוציא מפיו הברות מקֻטעות ונהימה חסרת־טעם. אחר־כך הוא מוריד את רגליו מן המטה ונזכר... מתוך קדחתנות ורטט של צנה הוא מחפש את קופסת־הגפרורים ואת השעון. חמשה גפרורים נשברים בין אצבעותיו, אך סוף־סוף נצת הששי ומאיר את האפלה: אחת־עשרה וחצי.

הגפרור כבה. העששית ריקה ואי־אפשר להעלות בה אש. השֵׁנה סרה מעליו לגמרי. בקֹצר־רוח הוא מחכה לבוא השעה המיועדת. דמותה של היפהפיה מופיעה גם היא, אלא שהפעם מבדילה מחיצה דקה של ערפל בינו ובינה. היא עצובה וזועפת. הוא מבקש לשדלה בבת־צחוק מעודדת ולפַיסה בדברים. אבל עיניה קמות, פניה מאֻבנים ודוממים ואי־אפשר להכיר בה, הרואה היא את בת־צחוקו ומבינה את דבריו, אם לא. יגון רב ממלא את לבו של הדוקטור בראותו אותה והנה איננה עוד אתו כתמול שלשום. אולם רוחו שב ומתעודד בזכרו, כי עוד מעט, עוד מעט והכל ישתנה. מבלי דעת על־מה ולמה, נמלא לבו פתאם רחמים וחנינה אל היצור הנפלא הזה. הוי, מה רב יהיה אשרו בעוד חצי שעה, בעוד פחות מחצי

ואינן מוצאות. אולם שוב אין רגליו יכולות לעמוד במנוחה והן נעקרות ממקומן ונושאות אותו הלאה הלאה, אל מעבר לגשר, דרך רחוב הפרבר הארוך, אל מחוץ לעיר. לפניו מגרשים ריקים ואדמת־גנות שחורה ורטֻבּה, שדה שומם, שנשתמרו עליו ספיחי־אשתקד, וחורשת לְבנות דקי־גזע, הנעים ונדים עם הרוח. ושוב שדות ואדמת־בֹּץ ושלוליות של מים, גבעה ויער־אשוחים עליה, ועמק ובתוכו שכבת־שלג מכֻסה אבק דק ושחור. אל הנעלים דבק משא כבד של טיט והן כבדות... והרוח מסיר את המגבעת מעל ראשו, מגלגלה על־פני האדמה הרטֻבה, והוא רודף אחריה, כשהוא מחזיק את משקפיו בידו שלא יאבדו. — כפר. כלבים זועפים מאחורי כל גדר, חזירים נוחרים מתוך הבִּצה, באר מים. סיָח פרוע רץ להנאתו ומתיז רפש על סביבו; פרה הרה מתנהלת בעצלתים וגועה. אכר, שוט ארוך בידו ומגפים גבוהים לרגליו, מסיר את כובעו השעיר מעל ראשו ומשתחוה. שתי נערות מסתכלות בדוקטור ובמגבעתו המלוכלכה, צוחקות בקול רם ומכַסות על פיהן הצוחק במטפחות־הצבעונים שעל ראשן. באר שנית, עמוד־אבן, ושוב דרך רחבה וריקה. החמה עומדת בשפולי הרקיע. חוטי הטלפון הומים ומזמזמים עם הרוח. בית בודד בשדה. יער של ארנים גבוהים ודוממים. על הקרקע שטיח של מחטי השלכת, שנצטברו כאן במשך שנים רבות. זעיר פה זעיר שם גומות מלאות שלג. הגזעים האדומים והצהֻבים נוצצים לאור החמה השוקעת. מעל הצמרות צורחים עורבים. על־גבי הקרקע זוחלים צלליהם הארֻכים והדקים של האילנות, הצמרות מלמעלה משחירות. דממה. נגוהות השקיעה כבות, השמים הולכים וכהים. השמים משחירים. כוכב נִצת. הדוקטור עובר מגזע לגזע, מגשש באפלה וממשיך את דרכו הלאה, הלאה...

בשמים מתרבים הכוכבים, אך הוא אינו מרגיש בכך. כפות הארנים מכסות אותם ממנו. מסביב דממה ולילה, דממה, אשר כמוה לא ידע עד עתה. זו לו הפעם הראשונה, שהוא מהלך בלילה יחידי ביער. נדמה, כי הגזעים נגשים זה אל זה ואומרים לחסום את הדרך בפניו. כטורי עמודים גבוהים הם נצבים מסביב ומחרישים והוא מתחמק מביניהם, מגשש בידיו ופוסע לאט לאט ובקושי רב קדימה.

ריח השרף והטחב מדגדגים את נחירי אפו, זיזי העצים וענפיהם שורטים את עור ידיו ופניו. היער הארוך נמשך עד־אין־סוף והלילה הולך ומחשיך. אולם הדוקטור אינו שם לב לאפלה ואינו חש את שריטות העצים ואת ריח השרף החריף — נכון הוא ללכת ככה כל הלילה, שלשה לילות, שנה תמימה, כל ימי חייו... לשוב העירה אין עולה על דעתו כלל. אינו יודע, אנה נושאות אותו רגליו העיפות והכבדות-וכמעט ששכח כבר את מטרת לכתו, את השטן שהוא מבקש ואת דבר הנשמה שהוא אומר למכרה.

לילה. אפלה ודממה. גזעים, גזעים, גזעים. הדוקטור התרגל אל כל זה וישכח, כי יש מטה בעולם ושמיכה חמה עליה. פתאם נצת שביב־אור

ולועגת לו. אולם האדמה לא פצתה את פיה. הבקר האיר ויום חדש בא לעולם.

אך מה לו לדוקטור וליום החדש? השלהבת בלבו לא שככה. לשוב אל חייו הקודמים, אל עבודתו ואל ספריו, אי־אפשר לו. מעל משקוף הדלת נשקף אליו נרתיק־המזוזה הריק ומזכיר, כי כל עכובים לא היו, וכי הוא מאן לבוא.

הדבר חרה לדוקטור. בעיניו נצתים שביבים חדשים, של קשיות־עֹרף ותאות־הנצוח. הוא רוקע ברגליו ונושך את שפתיו:

— אם ממאן הוא לבוא אלי, אלך אני אליו! ואם על קרקע השאול הוא, גם שם אמצאנו, ואם בקצה העולם הוא, גם שָׁמה אגיע אליו.

והוא מרגיש, כי כחות חדשים נולדים בנפשו. דומה הוא לסוס־מלחמה עיף ופצוע בהריחו קרבות. צל האשה מראה לו שוב פנים שוחקות, ורוחו הנכאה מתעודדת שוב. אמנם קשה למצא את הדרך, אך הוא שוכח את כל המעצורים והמכשולים. היא שבה והאירה לו את פניה — מה לו עוד? מהו הדבר, שיוכל לעכב בעדו עכשיו וימנענו מהוציא זממו אל הפֹעל?

בזריזות בלתי־שכיחה אצלו הוא לובש את אדרתו, חובש את מגבעתו לראשו ויוצא מביתו. צל האשה מלוה אותו על דרכו והוא נחפז ועובר מרחוב לרחוב, מסמטה לסמטה, מבלי דעת, אנה ילך ואיזו הדרך יבחר בה.

אחרי שעות אחדות של נדודים עומד הוא על הגשר הנטוי מעל לַוִילְיָה. על־פני חלקת מימי האביב, שנשתחררו לפני שבועַים מעל הקרח, נשאות סירות קטנות של מטַילים ושל דַיגים. בחוף עומדת ספינת־קיטור ריקה ופועל צעיר תלוי בחבל מתחת למַקוֹרָהּ ומושח איתה בששר לבן. בין נגיעת־מכחול אחת לשנית משוחח הַאַבָּע ומתלוצץ עם כובסת צעירה, המשפשפת לבֶנים בקרוב־מקום. הכובסת עומדת במים עד לברכיה ושולי שמלתה מופשלים וקשורים אל מתניה. רגליה כחולות מצנת המים ופניה אדומים מעיפות. היא צוחקת בקול להלצות הפועל ולחכמותיו וזורקת עליו מלֹא־חפניה מים מתוך עגבנות שובבה. הוא מאַים עליה באגרופו ובמכחולו הספוג ששר ושמן... על־גבי הגשר נמשכת שורה של קרונות־אכרים. מרחוק, מאחורי פרברי העיר משחירים שדות ריקים ודשֵׁנים ויערות־אֹרן מכחילים. בין ענפי האילנות המעורטלים שעל חוף הנהר מנתרים אנקורים ומצפצפים. העולם כלו רוחץ באור החמה הגדולה והצוהלת. ילדים וילדות, תלמידי האסכולות, עוברים, מפטפטים וצוחקים. ודמות האשה, הנצבת לימינו על־יד מעקה־הברזל, מחִיכת אליו בחן, קורצת לו בעיניה ולוחשת על אזנו:

— בקשֶׁני־נא, מצאֵני... אני מחכה לך... אני מחכה... יפה אני וצעירה ורעננה...

וקולה בלחשה — כמנגינת־פלאים רחוקה וערבה, מושכת את הלב ומשכיחה את כל אשר מסביב. שלהבת הגעגועים והתאוה מתלקחת בנפשו ביתר עֹז ועיניו תועות מסביב ומבקשות — את הדרך אל השטן הן מבקשות! —

מפני השאון הרב והתלהבותם הרבה לא שמו השדים לב לקריאתו. באין מפריע מהר מן החלון אל הפתח, נכנס בלי־פחד לפנים, הסיר את מגבעתו מעל ראשו והשתחוה:

— ערבא טבא, רבותי!

אבל איש לא הרגיש בו בכניסתו. המנגינה הפרועה והמחולות לא נפסקו. הדוקטור צעד עוד צעדים אחדים, נגש אל המדורה, השתחוה שנית והגביה את קולו.

— ערבא טבא, רבותי!

הפעם ראתה החבריא את האורח. כלם הקיפוהו והסתכלו בו בסקרנות רבה. המחולות נפסקו, גם המנגינה חדלה. מראה הדוקטור העלוב, באדרתו המכֻסה רפש וטיט, נעליו הרטֻבות, משקפיו הגדולים והמגבעת המלוכלכת שבידו, היה בלי־כל־ספק יוצא מִגדר הרגיל, כי למראהו הביטו הַשֵׁדות העירומות והחצופות אשה בעיני חברתה, זוררו במקהלה שלש פעמים וצחקו צחוק גדול. לא כן הגברים. הללו התיחסו לבואו בכובד־הראש הראוי, שלחו מבטי־תוכחה לצד העלמות, שעברו על חֻקי הנמוס, והשתחוו לעומתו, אף כי בלי שמחה יתרה. האחד החזיר לו אפילו על ברכתו:

— שלום בואך, אדוני!

אחר־כך הקיפו אותו בשאלות. ראשון פתח את פיו השד המנֻמס, שהשיב לו על ברכתו שלום. כיאות לשד בעל־תרבות, השתחוה בחן ושאל:

— סליחה, עם מי יש לי הכבוד?...

השאר המטירו עליו את שאלותיהם בלי כל נמוס ובלי סדר, כלם יחד:

— איזו הדרך בא הנה?

— מה לו כאן?

— למה בגדיו נרפשים?

— מה לו כאן?

— מה ראה על ככה להפריע את נשף־חשקם?

מתחלה בקש הדוקטור להשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, אך מטר השאלות נתך עליו מכל העברים, בלי כל סדר ובלי הפסק, ואי־אפשר היה לו לפתוח פה. בראותו, כי אין קץ לדבר וכי הַשֵׁדות נכונות כבר לשוב אל צחוקן הגס והמעליב, הרים את ידו הימנית לאות, כי יש את נפשו לדבר. הקהל הבין ונשתתק. הוא השתחוה עוד פעם לעומתם ויאמר:

— יש לי הכבוד להתודע אליכם: דוקטור לפילוסופיה שמואל ברזל־עשת. איזו הדרך באתי הנה, אינו יודע. עברתי דרך שדות, יערות, כפרים, בלי כל מורה־דרך, לבדי. כל היום וכל הלילה הלכתי. מבקש אני את מלככם, את האדון אשמדאי, כי דבר נחוץ ונכבד לי אליו. שמח אני מאד, כי הביאני המקרה אל חברתכם הנעימה, ואני מקוה, כי לא תשיבו את

מרחוק. עיניו נמשכות אל נקודת־האש ורגליו מרחיבות מאליהן את צעדן. הנקודה הולכת וגדֵלה, הולכת וקרֵבה. האור חודר אל לבו, מעוררו ומזכירו, כי את השטן הוא מבקש. הנה! הנה! עתה ודאי שימצאהו. הוא אינו הולך עוד, אלא רץ. נקודת־האש הולכת וקרֵבה והרי הוא מבחין מרחוק מעֵין בנין. כותל, בכותל חלון, ובחלון אור. הקיר שחור, האפלה מסביב רבה ואין לדעת, אם בית גדול לפניו או סֻכּת־נצרים קטנה. האור שבַּחלון אדמדם־כהה. לא אור נר הוא. גם לא אור עששית או פַּנס. אין זאת כי־אם אָח מבֹערת שם מבפנים. נקודת־האור דועכת ומתלקחת, דועכת ומתלקחת ודומה ללשון־אש עולה ויורדת. עוד רגע, עוד רגע. הנה הוא עומד לפני הבנין המואר מבפנים. לא בית הוא ולא אהל, אלא חורבה ישנה, שלד של בית־חומה שרוף מכֻסה עשן. אין גג, הכתלים מלאים פרצים, בחלון אין זגוגית ובפתח אין דלת. מבפנים מגיע שאון. רגלים רוקדות, שריקות, צחוק פרוע ולחישת גחלים בוערות.

הדוקטור לא השתומם ולא התפלא. הוא עמד והקשיב ולשמחתו לא היה קץ. הוא הבין מיד, כי לא בני־אדם פשוטים הם המחוללים בחורבה. אין זאת כי־אם שדים ורוחות נזדמנו כאן, או מכשפות זקנות ערכו להן משתה. הללו יורו לו את הדרך הנכונה! רגע אחד התגנב ספק אל נפשו, שמא אין אלה אלא גזלנים, שודדי־יער רגילים? למחשבה הזאת החוירו פניו והלבינו ורעד עבר בבשרו. חרש־חרש התגנב וקרב אל החלון הגבוה, עמד על בהונות רגליו והציץ לתוכו.

צעקת גיל ותמהון התפרצה מלב הדוקטור בראותו את היצורים המשונים והזרים, הממלאים את חלל החורבה מבפנים. אמנם רבות קרא בימיו על־אודותם בספרים שונים, אך מעולם לא הֻרְאָם לו גם דמיונו כמו שהם. לפעמים היה אפילו מפקפק, כשאר הדוקטורים לפילוסופיה בני־גילו, בדבר מציאותם בכלל וסבור היה, כי כל דברי הספרים המדברים על־אודותם אינם אלא דברי אגדה ויצירות דמיונם של הסופרים. והנה —

על הקרקע דולקת מדורה גדולה. לשונות־אש שחורות ואדומות מתפתלות כנחשים ומגיעות עד התקרה הרעועה והמכֻסה עשן. מסביב יושבות, כמנהג בני־המזרח, ברגלים מקֻפָּלות תחתן, בריות משונות, דומות לבני־אדם, עירומות עם קרנים לראשן, קֻוצות שער שחור ופרוע על כתפיהן, עינים אדומות וידים אֲרֻכות ושעירות. מקצתן מחללות בחלילים ומקצתן שתי אצבעות ימינן ושתי אצבעות שמאלן בפיהן והן שורקות ומצפצפות עד כי תחרשנה האזנים משמוע. מסביב למקהלת המנגנים המשונה נשאים בסופה וסערה מחנות של מחוללים ומרקדים. המחול מהיר הוא ביותר ואי־אפשר לו לעמוד על מראיהם: לנגד עיניו טסות ועוברות ביעף גויות עירומות של גברים ונשים, שערות פרועות, רגלים שעירות ועקומות ופרסות בקצותיהן, עינים אדומות וירוקות ופרצופים אדומים לוהטים ומזיעים. באפו עולה ריח יין וגפרית. פרסות הרגלים רוקעות בכח, השריקות, קולות החלילים והצחוק הפרוע מתבוללים יחד וקירות החורבה רועדים.

– בתֹּפת מעַנים את החוטאים והפושעים.

הדוקטור נכלם ונשתתק, אך כעבור רגעים־מספר חזר ושאל:

– והאשמדאי היכן הוא גר?

– לפני שבועַים עבר לגור אל ארמון־הקיץ החדש.

בן־לויתו של השד השתומם שוב. לשטן יש ארמנות־קיץ־וחרף ואין הוא גר בתֹפת, כאשר היה סבור. השד הוסיף:

– השתא הקדים לעבור אל מעוֹן־הקיץ, כי האביב גם הוא הקדים לבוא בשנה זו.

אמנם האביב הקדים לבוא, אך עד עתה לא שם הדוקטור את לבו לכך.

– גם לילית המלכה כבר עברה אל ארמון־הקיץ אשר לה – הוסיף המנהל לספר – וזה שבועַים שאנו מתאספים לילה לילה בזורבה זו שביער.

– וכי בחֹרף אינכם מתאספים כאן?

– בחֹרף? – המנהל צחק לסכלות הדוקטור – הרי בחֹרף אין הנערות מחוללות.

– מדוע?

השד עול־הימים עמד מלכת, הציץ בפני האיש המשונה הזה, שאינו יודע ואינו מבין דבר, משך בכתפיו והסביר:

– הרי בחֹרף הן מניקות את ילדיהן!

הדוקטור, אמנם, לא הבין גם עתה כלום. מה ענין יניקה אצל מחוללות? איזה ילדים? ומפני־מה הן מניקות אותן בחֹרף דוקא? אולם לשאל לא הֵעֵז עוד. גם בלאו־הכי נדמה לו, כי הקטן בז לו בלבו.

הדרך היתה ארֻכּה. מסדרונות, סֻלמים, סדקים, דלתות שונות, ירידות ועליות, אגמי־מים, גבעות ועמקים, מערות ומְחִלות, ושוב מסדרונות עד־אין־קץ. השד היה קל ברגליו ועיניו היטיבו לראות בחשכה. הדוקטור, אף־על־פי שהיה עיף מאד, מוכרח היה לרוץ, כדי שלא להשאר מאחור. הוא, אמנם, לא ידע כל פחד, אך המחשבה, כי אם יפגר ללכת, ישאר יחידי בתוך התהום האפלה הזאת, שאינו יודע את מוצאיה ומבואיה, היתה מקפיאה את דמו בעורקיו. נשימתו נעשתה, מרוב עיפות, מהירה ומְקֻטעת ורגליו נתאבנו.

– רואה אתה את האור? – שאל המנהל – שם הוא ארמונו של השטן.

הדוקטור לא ראה כלום, אך הוא בוש להודות בדבר והחריש. אמנם, כעבור שעה התחילו גם עיניו מבחינות רצועה חִוֶרת של אור. כעבור עוד שעה נראה לעיניו מרחוק ארמון נהדר של שיש לבן. החלונות היו מוארים. הוא שפשף את עיניו וחזר ושפשפן, כי לא האמין לַמראה: נדמה לו, כי אור אלקטרי הוא.

המנהל הורה לו באצבעו על שער של נחשת־קלל.

– על משקוף הדלת תמצא פעמון. השוער יפתח לך ויכניסך אל המלך. אני אשוב. הֱיֵה שלום!

פני, תעשו אתי את החסד הקטן הזה ותראוני את הדרך אל מקום מושבו הנכבד.

לשמע הדברים האלה – שמו של אשמדאי גרם, שיתיחס הקהל בכבוד אל האיש הדובר – הראו לו כלם פנים שוחקות, נגשו אליו זה אחר זה ולחצו את ידו. גם הנשים הכבודות זכוהו בכבוד הרב ללחוץ את ידיהן ובבת־צחוק עגבנית, כמנהג הנשים העדינות. פני הדוקטור, אמנם, הסמיקו קצת למראה הנשים העירומות, הנגשות אליו בלי כל בושה וכלמה, מביטות ישר לתוך עיניו ומושיטות לו את ידיהן. אחדות מהן היו צעירות מאד ופניהן פני ילדות, אך חוצפתן לא היתה קטנה מזו של חברותיהן הזקנות והמכוערות. אחרי לחצו את ידי כל הקהל הרב פנה אליו אחד מהם ואמר:

– אם על הדוקטור הנכבד טוב, נשלח אתו את אחד הנערים להוליכו אל ארמון המלך.

שמחתו לא ידעה כל גבול בשמעו את הדברים האלה, אך הוא ידע להבליג עליה, השתחוה ואמר:

– חן־חן, אדוני! את חסדכם זה לא אשכח לכם עד־עולם.

שד עול־ימים, קצר־קומה וצנום, שפניו כפני נער בן שתים־עשרה, נגש אליו ואחז בכנף אדרתו.

– בואה אחרי, אני אנהגך.

הדוקטור נפרד לשלום מאת החבריא, לחץ את ידיהם של הגברים, נשק את קצות אצבעותיהן של הנשים, והלך אחרי מנהלו. בטרם יֵצא מן ההורבה שמע מאחריו את הַשֵדות מזוררות שוב במקהלה כבשעת בואו וצוחקות את צחוקן הפרוע והגס. הדבר חרה לו ובנפשו התחרט על אשר נִשֵק את ידיהן בלכתו.

– הבה לי ידך! – השד הקטן אחז בידו כאחוז נער־מנהל בידו של סומא. מן הצד, על־יד ההורבה, היתה מוטלת אבן גדולה וכבדה, שהדוקטור לא הרגיש בה בבואו. השד הצעיר נגש אליה והעתיקה ממקומה בקלות כזו, כאלו הרים נוצה קלה. מתחת למכסה האבן היתה מערה אפלה ועמוקה. הם ירדו בסֻלם־אבן והגיעו לשורה ארֻכה של מסדרונות אפלים וצרים. רגלי המנהל היו יחפות, אולם נעלי הדוקטור הכבדות הולידו בתוך הדממה שמסביב הד אטום ומשונה. ומזמן לזמן היו עוברים, לתמהונו הרב של הדוקטור, דרך סדקים צרים וחורי־עכברים ממש. המנהל החריש כל העת. סקרנותו של האורח גדלה והלכה מרגע לרגע ובסוף הפריע את הדממה:

– אמור נא לי, יקירי, בטובך, הרחוקה היא הדרך מכאן ועד התֹפת?

– למה לך התֹפת? – שאל המנהל בתמיהה.

– וכי המלך אשמדאי לא בתֹפת הוא גר? – השתומם הדוקטור.

המנהל צחק:

אך סוף־סוף היתה לו הישיבה לזרא. הוא קם והתחיל מהלך הנה והנה בהדר, אבל בראותו את עקבות־הרפש, שנעליו מניחות על־גבי המרבדים היקרים הנקיים–חזר וישב על מקומו. הוא החחיל להתרגז. כמה אין כל זה דומה למה שתאר לו דמיונו! הוא היה סבור, כי בהודע לשטן דבר בואו אליו, ימהר לקראתו בזרועות פתוחות, ישמח עליו שמחה רבה וימלא כרגע את כל משאלותיו. והנה במקום זרועות פתוחות – הוא יושב בפרוזדור, לבדו, ומחכה עד בוש. כאלו לא את נשמתו בא למכור לו, כי־אם נער מחנות־המגבעות הוא, שלוח אל לילית אשתו. הוא חשב את הדבר לפגיעה בכבודו וישב סר וזעף.

פתאם, ברגע שהיה סבור, כי כבר נשכח לגמרי מלב השד, נפתחה הדלת בלי שאון והשד נגש והשתחוה:

– הנה האדון המזכיר הראשי!

לפניו עמד שד שני, גבוה מן הראשון בקומתו וגדול ממנו בשנים. למזכיר הראשי היתה כרס רחבה, זוג עינים פקחיות וקרות, פנים מגלחים למשעי ואדרת של קטיפה שחורה, בלי כל קשוטים, תלויה מאחורי כתפיו. הליכתו היתה אטית וגאה. תנועותיו היו של ג'נטלמן, אך רגליו היו שעירות וגופו ערום. הדוקטור קם לקראתו.

– במה אוכל לשרת? – שאל המזכיר הראשי.

– את האדון אשמדאי אני מבקש לראות.

– האדון אשמדאי אינו נוהג לקבל אורחים בשעה מאוחרת כזו. ידבר נא את דבריו באזני ואני אמסרם לאשמדאי.

– סליחה! – עמד האיש על דעתו – איני יכול למלא אחר דבריך. דבר־סוד לי אליו ואיני יכול לגלותו לאיש זולתו. והדבר נחוץ מאד!

כאן הוציא כרטיס־בקור מכיסו וישם אותו ביד המזכיר.

– בבקשה למסור לו את כרטיסי ואת בקשתי להקדיש לי רגעים אחדים, כי הדבר נחוץ מאד!

– אנסה... – השד המגמס הביט בכרטיס שבידו ובאיש העומד לפניו, החוה קידה קלה ויצא.

הדוקטור חכה שוב זמן רב. הפעם לא היה לבבו בחדר, כי השוער עמד גם הוא כאן, ובכל־זאת ארך לו הזמן מאד. השד השתעשע זמן־מה בנדן־חרבו, אחר־כך הוציא אספקלריה קטנה מכיס אדרתו, הסתכל בה, סלסל את שפמו וטפל שעה שלמה ביבלת קטנה, שצצה לו על חטמו. אחר־כך עמד בלי־נוע על־יד החלון, תופף באצבעותיו על־פני הזגוגית ופהק בלי־הפוגות מרוב שעמום. אל האורח לא שם לב.

הדוקטור נטה להרדם והנה הורם וילון־המשי ובפתח עמד המזכיר הראשי.

– האדון אשמדאי אומר, כי אין לו הכבוד לדעת את האדון הדוקטור... אך אם הדבר נחוץ באמת כל־כך...

– הדבר נחוץ מאד מאד! – נכנס הדוקטור לתוך דברי השד.

— רב תודות! להתראות! — הוא לחץ את ידו של השד וכונן את צעדיו אל השער. מבוא נהדר כמוהו לא ראה בכל ימי חייו. על המשקוף מצא כפתור של פעמון. אך נגע בו והדלת נפתחה ועל הסף עמד לפניו שד גבה־קומה, דומה לאלה שבחורבה, אלא גבוה מהם בקומתו. אל מתניו קשורה חרב, הנתונה בנדן של כסף, מאחורי כתפיו תלויה אדרת של אטון עם רקמת זהב וכסף, ועל ראשו כובע של נחשת. האדרת לא כסתה את גופו הערום, כי־אם הוסיפה לו לוית־חן והדר.

— מה לך? — שאל בשויון־נפש וגסות של משרת. למראה פני הדוקטור לא התפלא, כפי הנראה, כל־עיקר.

— את פני המלך אשמדאי אני מבקש לראות.

— את פני המלך יש לראות רק פעמים בשבוע: בשני ובחמישי בשבת.

הדוקטור לא ידע, איזה יום הוא היום, אבל מדברי השוער הבין, כי לא שני ולא חמישי הוא. אף־על־פי־כן לא חפץ לותר וללכת מכאן כלעומת שבא ועמד בתקף על דעתו.

— הדבר נחוץ מאד!

עיני השד הנהדר בדקו את האורח מראשו ועד כפות רגליו וחפץ לסגור לפניו את הדלת, אך זה אחז בכף־המנעול וקרא בקול:

— לא אסור מכאן עד אם ראיתי את פני המלך. הדבר נחוץ עד למאד!

השד, כפי הנראה, לא היה רגיל בכמו־אלה. הוא סקר עוד פעם את האורח המשונה ושאל:

— ומהו הדבר, אדוני?

אבל הדוקטור מאן לגלות לו את מטרת בואו.

— סוד הוא. מלבד המלך איני יכול לגלותו לאיש.

המלה ס ו ד השפיעה על השד והאיש העומד לפניו נתעלה בעיניו. הוא פתח את הדלת, הכניסו לפנים הפרוזדור הנהדר והזמינו לשבת על ספה מרפדת משי, שעמדה בזוית.

— אלך ואשאל את פי המזכיר הראשי.

קשה להגיד, כמה שעות ישב הדוקטור על הספה הרכה שבתוך הפרוזדור המקשט. רגליו היגעות והמאבנות החליפו כח ועיניו, שכהו מאפלת הדרך הארכה, התרגלו אל האור הרב והבהיר. מה טוב וחם היה כאן! הוא ישב וחשב על תמימותם ומעוט ידיעותיהם של בני־האדם, הסבורים, כי השטן נמצא בשאל. הוא הסתכל בנברשות־הכסף התלויות ויורדות מן הספון, ברהיטים הנאים, המסדרים בטוב־טעם, בוילונות־המשי הרכים, המכסים את הדלתות ואת החלונות, וצחק בנפשו. מלבדו לא היה איש בחדר ואפשר היה לו להתענג על מראה־עיניו בלי מפריע. הוא לא האמין בעצמו, כי אמנם בהקיץ ולא בחלום הוא רואה את כל זה וכי בבית השטן הוא נמצא. הוא הביט אל הדלת, שבה יצא שומר־הסף, וחכה בכליון־עינים לשובו.

הדוקטור נתמלא המה:
– ונשמת הדוקטור פויסט?
השטן גם־הוא לא משל עוד ברוחו והגביה קצת את קולו.
– פויסט, ושוב פויסט... לאו כל דוקטור הוא פויסט! לנשמתו של התיאולוג הזה היה ערך רב וכדאי היה לטפל בה, אולם מה ערך יש, במטותא ממך, לנשמות הדוקטורים לפילוסופיה, הצצים בימינו ככמהין וכפטריות? לאו כל דוקטור זוכה בימינו לגיהנום.
– מלבד זה שאני דוקטור, עומד אנכי עתה בכתיבת ספר חשוב. אני אומר לחולל מהפכה בעולם המדע... גם סופר אנכי. איני שַׁיך לאותם הדוקטורים העלובים המסתפקים בכתיבת הדיסֶרטַציה שלהם בלבד! את חצי הספר כבר כתבתי...–גמגם הדוקטור נבוך ונכלם.
– מה שם הספר?
– „אקלימה של פומבדיתא והשפעתו על יצירת העם העברי בתקופת בבל והתקופות שלאחריה, מחקר מיתודולוגי בדברי־הימים על־פי המקורות העתיקים ושיטות־המדע החדשות"! – השיב האיש בגאון וזקף קצת את קוֹמתו.
השטן החריש. הדוקטור השתעל.
השטן כאלו שכח אותו. באין בְרֵרה פנה אליו הדוקטור שוב:
– אדוני השטן...
זה כאלו השתומם למראה האיש קצר־הקומה ובעל המשקפים, העומד לפניו.
– עודך כאן, אדוני הדוקטור? לא, לצערי אין לנשמתך מקום בגיהנום שלי.
ואל אחד השדים, העומדים בפתח האולם (רק ברגע זה הרגיש האיש בקהל השדים הממלא את החדר), פנה:
– לַוֵה־נא את האדון הדוקטור!

פרק ששי.

מַלְאַךְ הַחֲלוֹמוֹת גַּם־הוּא בָא לְעֶנוּתוֹ.

שלשה ימים לא היה הדוקטור ש. ברזל־עשת בביתו.
ויהי בערב היום השלישי, כאשר דרכה רגלו על סף חדרו וראה את ארבעת הכתלים, שביניהם עברו עליו רוב חדשי השנה האחרונה, וַיוקל לו לרגע. הוא הסיר את מגבעתו, פשט את אדרתו הרטֻבּה והמכֻסה רפש, הוציא את רגליו מתוך הנעלים הכבדות והמכֻסות טיט, עלה על מטתו וכרגע נרדם.
חצי הלילה הראשון עבר עליו בשֵׁנה של מנוחה. המטה, אשר לא יָדְעָה זה שלשה לילות, נראתה לו רכה וחמימה ביותר. טוב ונעים היה

זה הזמינו ללכת אחריו.

עיני הדוקטור כמעט שהכו בסנורים בהפתח לפניו דלת הטרקלין המפואר, שבתוכו ישב השטן על כסא־מלכותו. תפארת כזאת לא ראה מעולם. ואשמדאי... הוא לא האמין למראה עיניו. האם צעיר זה (הדוקטור שכח, כי השטן אינו מזדקן לעולם), צעיר זה עם פניו היגעים והיפים, עם עיניו הגדולות והטובות ועם בת־צחוקו הנעימה, הוא הוא השטן? והרי אין בו כלום מן השטניות המפורסמה! האם החריץ הדק הזה, חריץ־הספקות הקטן, שמסביב לשפתיו, האם בו חבוי רוח־המשחית שלו? אולם לחשוב הרבה בדבר לא הספיקה לו השעה. מרוב מבוכתו שכח גם להשתחוות. השטן הציץ בו כלאחר־יד ממרום שבתו ושאל חרש:

– מה הביאך הלום?

הדוקטור נזדרז להשיב:

– אדוני השטן, בטרם הרהבתי לדרוך על סף היכלך קראתיך פעמים אחדות לבוא אלי...

השטן חִיֵּךְ.

– אך בראותי, כי אינך בא...

השטן הפסיקו:

– אין דרכי ללכת אל בני־האדם. מי שיש לו דבר אלי, מטריח את עצמו לבוא הנה. בימים ושעות קבועים לכך אני מקבל את כל הבא לדרשני.

– ופויסט? – הדוקטור בקש להוכיח לשטן, כי אין עליו להתגאות ביותר. – הלא את פויסט היית מבקר בביתו, ואם אין זכרוני מטעה אותי, היית משרת אותו שנים רבות...

הדוקטור תמה בעצמו לרוב חוצפתו, אך השטן לא כעס, אלא הפסיקו, בטוב לבו, בהערה קצרה בלבד:

– העתים משתנות!

האיש לא ידע, כי עתה נתעלה השטן לגדולה וכי לא מן הנמוס הוא להזכיר לו את ימי עניו ומרודו.

– אמנם כן – המשיך את דבריו – בראותי, כי אינך בא...

השטן הפסיקו שוב:

– בקצור, מה אתה מבקש?

– אני מבקש למכור לך את נשמתי! – פניו הלבינו כסיד בצאת הדברים האלה מפיו. השטן חִיֵּךְ:

– נשמות פרושים איני קונה!

הדוקטור נעלב.

– סליחה, אדוני השטן, לא פרוש אנכי, כי אם דוקטור לפילוסופיה... באוניברסיטה אשר בליפסיה, בארץ אשכנז...

השטן החזיק את כרטיס־הבקור בידו.

– אמנם כן, טעיתי, אולם גם נשמות דוקטורים איני קונה.

והנה כלב לקראתו. כלב תועה, חסר אדון ומלונה, מֻכּה ופצוע ורעב, עם בטן שקועה וצלעות בולטות. שערו פרוע ומדובלל, ממֻשך וממורט, אזנו האחת כרותה, עיניו עכורות ומלאות מוגלא וזנבו נסרח אחריו כסרח העודף. בריה עלובה ואומללה, לא תאר לה ולא הדר. אבל הוא שמֵח גם לקראת הכלב, ממהר אליו ומושיט לו את תרמילו.

– קח־נא את נשמתי, כלבי, קחֶנה!

הכלב שמֵח לקראת התרמיל המושט לו, שם בו את אפו ומחשיף את זוג הַשִּׁנים האחרונות הרעועות שלו. אולם בהגיע אל אפו תחת ריח הלחם המקֻוֶּה ריח הנשמה המסכֵּנה, הוא מוריד בעצב את ראשו ומנסה לנבוח. במקום נביחה מוציא פיו מין יללה משונה והוא הולך לו לדרכו רעב ומלא־יאוש.

ושוב אדמת־הבֹּץ הארורה, שדות שוממים ועגומים, כבימי־הסתו האחרונים, שמים זועפים וקודרים ומבטי הלעג והבוז, מ ב טֶ י ה, שאין הוא יודע, מאין הם באים, אלא שמרגיש הוא, כי מקצרים הם את ימיו ושָׂמים מחנק לנפשו.

בעמק, מלמטה, נראה כפר לפניו. גגי־תבן, קילון באר, גדרות־עץ וקולות אוזים צֹוחים. בתעלה, בצד הדרך, המלאה רפש, משכשך חזיר מפֻטם וּוָרֹד מרוב שמן. הוא נוחר להנאתו, מחטט בפיו העגול בבֹּץ, עוצם את עיניו הקטנטנות ופוקחן חליפות.

הדוקטור ממהר אל הביב. כורע על ברכיו ומניח את תרמילו על חלקת־הבֹּץ לפני החזיר. ובדמעות ובלב דופק הוא מתחנן:

– קח־נא את נשמתי, אדוני החזיר...

החזיר העצל שוכב זמן־מה באמבטי שלו בלי־נוע, מסתכל בסקרנות בפני האיש המשתחוה לעומתו, פותח את פיו העגול והמתנועע ומושך לתוכו בעצלתים את קצה התרמיל האחד. אולם בו ברגע הוא חוזר ומקיאו מפיו, סר הצדה ונוחר בזעם. זמן רב הוא שרוי עוד בכעס ובתרעומות על אשר הפריעו את מנוחתו ואת תענוגו.

פרק שביעי.

מַזָּל טוֹב וְסִמָּן טוֹב: הַכֹּל נִגְמַר בְּכִי־טוֹב, לוּלֵא הָאֲנָחָה שֶׁבַּסּוֹף.

בלילה ההוא חלה הדוקטור במחלת הקדחת. הוא היה מוטל על משכבו ומדבר מתוך החֹם, מדבר שעות רצופות בהתלהבות וכעס, בתרעומות ותחנונים, אך מכל דבריו אי־אפשר היה להבין כלום. בעלת־המעון ובני־ביתה נבהלו מאד ולא נרגעו עד שאמר להם הרופא, כי כל סכנה אינה נשקפת לחולה וכי בעוד ימים אחדים יקום מחליו. אמנם, כעבור עשרה ימים הוקל לו וכעבור שבועַים שב לגמרי לאיתנו והרופא התיר לו לרדת ממטתו.

להיות מוטל ככה, אחרי לילות הנדודים והתלאות, לשכב דומם, מבלי לדעת כלום, מבלי להרגיש דבר, מבלי לחוש ומבלי להבין. אך בחצות הלילה סרה ממנו דממת התנומה וחזיונות רעים ומענַים לקחו את מקומה.

בחלומו והנה הוא מהלך בחוצות העיר, ברחובות ובשוקים, תרמיל־בד על שכמו, ובתרמיל מוטלת נשמתו, אשר הוא אומר למכרה — אך אין קונה. כרוכל על סחורתו הוא מכריז על הנשמה העלובה, קורא בקול ומתחנן:

— למי יש צֹרך בנשמה? יהודים, מי זקוק לנשמה? נשמת דוקטור לפילוסופיה עומדת למכירה!...

החנוָנים, העומדים בפתחי חנויותיהם, מביטים בו בשויון־נפש, מקהל העוברים והשבים אין איש שָׂם אליו לב ורק מתי־מספר נערים מנערי הרחוב רצים אחריו, לועגים לו ומעפרים אחריו בעפר.

לֶךְ־לך עם נשמתך! לֶךְ־לך! לֶךְ־לך!

והיא עומדת מרחוק, מגבעתה לראשה, שמלותיה מרשרשות, ואינה רואה אותו. אינה רוצה לראותו! לועגת היא לו! לועגת ובְזָה. בבקשו לגשת אליה, תתרחק ממנו ותסור הצדה, אף־על־פי־כן אינה נעלמת מנגד עיניו ואל כל אשר ילך ואל כל אשר יפנה שם היא ולַעְגה ובוזה לנוכח פניו תמיד.

ככה הוא עובר מרחוב לרחוב, תרמילו על כתפו וחרפת נשמתו העומדת למכירה אתו.

— נשמת דוקטור במקח השוה! נשמה בזול! נשמה בזול!

אך אין קונה.

הוא בא עד קצה העיר. בתי־עץ שחורים ונמוכים, מפסעות רעועות של קרשים, שדה־קברים נוצרי עם צלבי עץ וברזל. שדה ריק ושומם. שמים מעֻננים, אדמת טיט וחמר ושלוליות־מים קרות ודלוחות. הוא פוסע על־פני קרקע השדה התחוה, שוקע עד לקרסוליו בבֹץ ונושם בכבדות. טפות של זעה מכסות את מצחו. נפשו מלאה כלמה, כאב ויגון. לשדה הריק והשומם אין קץ ואין גבול.

והנה סיָח צעיר לפניו. הוא נצב ומחטט ברגליו הקדומות באדמה, מסתכל בעינים גדולות ותמהות בעולם־יה וצוהל להנאתו. הדוקטור שמח לקראת הסיָח, רץ אליו ומושיט לו את תרמילו.

— סיָחי, סיָחי, קנה־נא את נשמתי!

הסיָח מסתכל בו בעיניו הלחות והתמהות, נוגע בקצה אפו הרוטט והחמים בבד התרמיל, מְריחו ומוציא מפיו צהלה שובבה, לאמר:

— אין לי צֹרך בה, אדוני!

ותוך־כדי־צהלה הוא עוקר את רגליו ממקומן ונִשא על־פני הערבה מן הדוקטור והלאה, ממנו והלאה, עד הֵעָלמו.

ושוב הוא מכַתת את רגליו, גלמוד בין השדה והשמים האפורים, ונשמתו העלובה בתרמילו...

הנפשות:

רב.
דוקטור יהודי.
שמואל׳יק משֻׁגע — משָׁרת הרב.

סַלומון פֶלְדְמַן רוזֶנְטַל הֶרֶק	אנשי־צבא יהודים.
רב זקן יהודים נשים וטף	מגֹרשים מעִירָה.

אנשי־צבא. חובשים. קברנים ועוד.

מקום הדרָמה בשדות שבסביבות מערכות־המלחמה.

פרולוג

פרוזדור לבית־מדרש. בכֹתל שבצד שמאל דלת הפונה החוצה. בכֹתל שבצד ימין דלת פתוחה לבית־המדרש. משם יֵרָאה שלחן אָרֹךְ. אל השלחן מסביב יושבים יהודים. בראש השלחן יושב הרב, יהודה גבה־קוֹמה, בעל כתפים רחבות וזָקָן אָרֹךְ. הוא יושב ומתנועע על־גבי ככר פתוח. דממה.

שמואל׳יק איש צעיר, בעל פנים צרים ונבהלים, עומד בפרוזדור בתָוֶךְ, מדַבר חרש ורתֵת

המלחמה — שם היא, בחוץ! לא פה! — הלום לא יבואו שרי־צבא ולא אנשי־צבא! הלום יבואו יהודים! הלום יבוא הרבי! רבי גדול הוא! את הכל הוא יודע! מפי האלהים הוא יודע! הלום לא יבואו! אנכי לא אתנם לבוא! חזק אנכי למַדי! לבדי אנכי פה, ויכול אנכי לעשות ככל אשר

ויקם הדוקטור ויאסוף את כל ספריו וכל כתביו, גם את אלה שהיו מתגוללים על הרצפה ותחת המטה, ויצררם בצקלונו ויצא לעיר ק. לבית אמו האלמנה, לנוח, להחליף כח ולתקן את בריאותו. הרבנית הזקנה התחילה מפטמת שוב את בנה בביצים רעננות וחלב־עזים חָמים ומראה החולה הוטב מיום ליום.

עברו שבועות מספר ובְעתון העברי היוצא בוילנה נדפסה על העמוד הראשון מודעה קצרה זו:

ש. ברזל־עשת **שרה בת חנן שפירא**

דוקטור לפילוסופיה

מאֹרָשים

וילנה ט"ו סיון, שנת תר...

עתה חי הדוקטור ש. ברזל־עשת חיי שלוה ושקט עם אשתו הצנועה שרה, שהשכיחה מלבו את זכר האשה המסתורית ההיא והשיבה לו את מנוחת נפשו ורוחו.

הוא חזר לעבודתו. ימים תמימים הוא יושב אל שלחנו וקולמוסו בידו. הגליונות הכתובים מתרבים. דף מצטרף לדף, פרק לפרק – את החלק השני כבר כלה ונגש אל החלק השלישי והאחרון.

בשעות של בין־השמשות, בטרם העלות אש במנורה, הוא יושב וחולם, כמלפנים, על תהלתו העתידה. הנה הספר נקבע בדפוס, רעש מתעורר בספרות, פולמוס של סופרים מתלקח, שמו נִשא על כל לשון. מאמרים נכתבים, הרצאות נקראות על־דבר ספרו...

תקוות מתוקות ועתיד מזהיר. והוא מצרף אל חלומותיו הטובים את שרה זוגתו וקובע לה מקום נכבד על ידו.

אך יש אשר יעלה על לבו זכר ימי־האביב ההם, ריח הבשמים אשר לשמלות האשה ההיא, מגבעתה השחורה, מדורת־האש בלבו, חלומותיו ונדודיו והשטן שמאן לקנות את נשמתו – ואנחה תתפרץ מלבו.

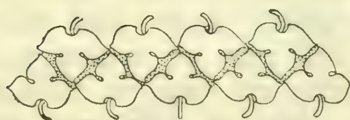
– מה־לך נאנח? – שואלת אשתו בדאגה.

– אין דבר! – מרגיע אותה הדוקטור, מקמט את מצחו ומוסיף כחוקר, שזה עתה גלה אמת חדשה:

– הבל הבלים, הכל הבל!

והוא נושק לה על מצחה ונאנח שנית.

כסלו תרע"ט.

מחזה ראשון

חדר מְסֻיָּד בסיד חדש. בתָוֹךְ שלחן. על השלחן דיותה, עט וגזרי נְיָר ישרים. אצל הכֹּתל ארון רחב ולו דלתות עם שמשות זכוכית. בתוך הארון נראים כלי ברזל־עָשׁוֹת לְבָנים, כמו גרזנים קטנים, סכינים, מאכלות, מגרֵדות, מַשׂורים וכדומה. מן הצד — שלחן הרחצה, קערה לבנה, כד ובורית. בכֹּתל שבצד שמאל דלת הפונה החוצה. בכֹּתל האמצעי דלת פתוחה למחצה. משם יֵרָאה אולם גדול ומלא אור; מערכת מטות מְצעות בסדינים לבנים ובהירים, ועליהן פני אדם כֻּתָּמים. משם תעלה ותרחף באויר דממה הנפסקת על־ידי אִוְשַׁת תנועות האנשים הלבושים סינרים לבנים המהלכים שם.

ה ד ו ק ט ו ר, בעל זָקָן צהבהב קצר, לבוש סינר לבן, יושב אל השלחן וכותב. על־יד הארון עומד איש־צבא ומנקה באלונטית לבנה את שמשות הזכוכית הרחבות אשר לארון.

הדוקטור מפסיק את עבודתו ונשען אל מסעד הכסא

מקרה מה־מוזר! פגשתי את רב עירתנו. הוא, האדוק בדתו, אשר היה מהלך רק מביתו לבית־המדרש ול„מקוה" לטבילה, הוא בא עד־פה ובידו רשיון להתגורר פה בקרבת מערכות המלחמה! הוא יבוא הֵנה, לבית־החולים. קם ממקומו, אל איש־הצבא שמע־נא, אם יבוא איש הלום וישאל לי, תקרא לי מיד! הדוקטור נכנס אל האולם.

הרב בא מן החוץ

איפה הוא הדוקטור?

איש־הצבא עיניו הפקוחות לרוָחה מביטות אל הרב במבט אשר היה כאלו קפא מפחד, ויוצא אחורנית אל האולם.

הרב

האם יירא ממני?

הדוקטור בא מהאולם וסוגר את הדלת

יואל־נא הרבי לשבת! הם יושבים אל השלחן רבי, האם הֻרשה לי לדעת, איך־זה בא הרבי עד־פה?

הרב

צרת העולם הגדולה העירה אותי משנתי. הנני ואספר לכבודו. שוקטים, עזובים ונדחים מכל־העולם מתנהלים החיים בעיָרתנו הקטנה. כאשר נשמעה במלוא העולם המלה הנוראה מלחמה, חרדה גם העירה. אנכי

אחפץ! ברצותי אעמוד בקומה זקופה! ברצותי אתנועע! ברצותי אבכה! ברצותי אצחק! ברצותי אנשק את בשרי! מה־טוב לי פה! המלחמה היא שם! בחוץ! הוא מרכין את עצמו ומרצה על החלון, עיניו מפיצות ברק של פחד יריות משמים! יריות מתחתית האדמה! יריות מכל העברים! כל אנשי־הצבא נופלים ארצה! מקשיב מדוע חדלו ללמוד בקול רם? הכל שוכבים מתים על־פני כל האדמה! מה־רבה הדממה! ירא אנכי! ירא אנכי! הוא מתכוץ ומתקטן.

מבית־המדרש נשמעים קולות שונים.

קול אחד

אבל איך נוכל לדעת, כי הגיעה השעה?

קול שני

איך נוכל לדעת, כי זה הוא הקץ?

קול שלישי

אמנם כן, איך נוכל לדעת את זאת?

קול רביעי

איך נדע?

קול הרב קול אדיר

את האלהים שאל הנביא: עד־מתי ישמעו שמוע בני־האדם ולא יבינו וראה יראו ולא ידעו? — ויען יי ויאמר: עַד אֲשֶׁר אִם שָׁאוּ עָרִים מֵאֵין יוֹשֵׁב וּבָתִּים מֵאֵין אָדָם וְהָאֲדָמָה תִּשָּׁאֶה שְׁמָמָה.

קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם, וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ.

כאשר יניע הגנן את עצי הגן, אשר עלו בו תולעים, למען אשר יִנָּשֵׁר כל אשר עָלָה הרֶקב בו, כן אניע אנכי את העולם, וכל אשר עלה בו הרקב יִנָּשֵׁר, ונותרו הבריאים והשלמים לבדם.

וסכסכתי עמים בעמים ואנשים באנשים והחרב והאש תעשינה שַׁמות בכל הארץ.

וכשוך הסערה, אשר תשמיד את הארץ הנשחתה, ובכבות האש, אשר תצרף את העולם, והופיע כבוד האלהים והאיר לכל העולם! —

קולות שונים

— ומי יִוָּתֵר? —

— אחד מעיר ושנַים ממשפחה! —

— אוי! אוי! אוי! —

— חבלי המשיח! חבלי המשיח! —

הרב

האלהים יגאלנו מגלותנו!

הדוקטור חֵרש

אשרי המאמין! הוא קם ממקומו לְכָה־נא, רבי, אתי! שניהם יוצאים אל האולם.

איש־הצבא נכנס

מי הוא האדם הזה החובש לראשו את המגבעת הרחבה? ראשו מֻקף זהר אור מה־יפה.

הדלת הפונה החוצה נפתחת ושמואל׳יק נכנס. הוא מביט על־סביביו בפחד.

שמואל׳יק

יש פה הרבי? יש פה הרבי?

איש־הצבא מראה על האולם

הס־ס־ס, שם ביחד עם הדוקטור!

שמואל׳יק

מה שם?

איש־הצבא כופף את עצמו ומתקרב אליו, פניו חורים ועיניו נוצצות, הוא מדבר חרש

האם לא תדע? יומם, בשעה שהאורה צפה ובאה בעד חלונות האולם הגדולים, ישכבו כלם ופניהם חִורים, מאֵין נשמה באפם. מקצתם תרדמה נופלת עליהם, כילדים בחיק אמם! אהבתי אותם!

שמואל׳יק בפחד

מי היא אמם?

איש־הצבא בלחש

הס־ס־ס, המות!

שמואל׳יק מתכּוץ

ירא אנכי! ירא אנכי!

איש־הצבא

בלילה חֹם יאחזם. אז יְדברו, יצעקו!

השבעתי את אנשי־הצבא היהודים לפני הִשָׁלחם למערכות המלחמה. צעקת נשיהם וילדיהם פרצה אל תוך בית־הכנסת. קול בכי הוריהם מרי־הנפש הבוכים בלב קרוע ומְרתח הגיע אלינו פנימה. אנכי עמדתי לפני ארון־הקדש הפתוח, וספר התורה בידי. והם עמדו לפני, מתי מספר נדונים למיתה, בני־אדם מתים! מכל העברים החלו לבוא ידיעות, כי כל העמים מתקוממים לעשות שפטים באש ובחרב. ואשא את עיני אל השמים הכבירים ואשאל: אלהים, מה־זה? —

בלילות רבים וארֻכים נדדה שנתי מעיני ואנכי עָניתי במחשבתי העמומה ושאלתי: אלהים, מה־זה? — ואשמע את קול אלהים: הרעה מתישה את קצה לעצמה! וְתִבְעַר האש, ותחדל, ותשוב ותבער. ובמסתרים תְּלַחֵש האש, ועשן תעלה, עד אשר תְּכַלֶּה כל הרִשְׁעָה מתחת פני השמים!

אז הקיצותי ואצא מארבע אַמותי של הלכה. ותראינה עיני את פנתי השוקטה, החרישית, את כסא־רבנותי הרך, ואקרא לנפשי: ואתה איפה אתה, בשעה שכל העולם טובע בים של צרה? איפה אתה בשעת חרבן עולם? ואז נטשתי הכל ובאתי הנה! באתי להשתתף בצרה! באתי לעורר בלב אחי את האמונה ולעודד את רוחם לצרות העתידות לבוא עליהם בימים אשר לפני בוא הגאֻלה.

הדוקטור

גם אנכי הקיצותי משנתי! חברים אחדים היינו, רופאים, והתאספנו לשמח את לבנו בטרם נצא למערכות המלחמה. כאשר חם לבנו בקרבנו, קמו אחדים ממנו ממקומותיהם, הרימו את כוסותיהם וקראו: הננו לעבוד בעד עַמנו! —

ורגש מכאיב תקפני וכלמה כסתה את פני — מי הוא עַמי? —

בימי ילדותי למדוני לראות את דרכי חייהם החיצונים המכֹעָרים. אחרי־כן הייתי פוגש אותם — בני־אדם נכנעים, נדכאים, חלכאים, ופניהם קודרים, פני־גלות! — מי הוא עַמי? —

והנה באתי למערכות המלחמה ועיני ראו את צרת היהודים, והיא מה־עֲמֻקה ומה־רחבה! הוא מראה על האולם בליל חשך ואפלה הם ממהרים אל העיָרה היהודית והורגים את אחי, את אבי הזקן! מעַנִים את אחותי, את ילדתי! ואנכי, היהודי, אנוס אני לרפאם! בצעקת חֵמה הנני גם־אני להיות כמוהם! הנני להשליח בהם את מאכלת־הנתוח שלי בעקלתון ולנתח את חייהם מקרבם!

הרב

חס וחלילה! אסור לך לעשות כזאת, יהודי אתה!

הדוקטור

ומה אפוא נעשה?

שמואל'יק מתעודד מלוא קומתו

אנכי אקחהו מזה! חזק אנכי למַדי!

איש־הצבא

הדוקטור חזק ממך! הוא לבוש כלו לבנים! ובידו מאכלת גדולה ונוצצת! הוא מראה על האולם הנה הוא הולך הֵנה! הנה הוא הולך הֲנה! שמואל'יק בורח החוצה חֲה־חָה! רמיתיו!

הרב בא מהאולם. הוא עומד תחתיו וידו נשענת על שפת השלחן, בידו השנית הוא מכסה את מצחו ומאהיל על עיניו. איש־הצבא עומד בלי־נוע, בקומה מיֻשרה, עיניו המורמות וקופאות מביטות אל הרב.

הרב מסיר את ידו ממצחו

מה־נורא! מה־נורא! גויות מנֻתחות! ערֵמות בשַר אדם נפוח! ועינים מציצות! בכל עין ועין עולם שלם מלא מצוקה וכמיהה! מה־נורא! מה־נורא! עיניו הפקוחות לרָוחה זולגות דמעות. הוא יוצא בעד הדלת הפונה החוצה.

איש־הצבא

מי הוא? ראשו מֻכְתָר בזהר מה־יפה! מה־יפה! החולה השוכב במטה החמש־עשרה מוצא היום מפה. דבר זה ידוע לי היטב. הזהר שלו מרחף מסביבו, ועוד מעט והוא יחלוף כליל! הוא עומד כמֻקשה, ועיניו הקופאות מורמות למעלה אעצום עיני ואביט אל תוך מוחי — עולם אחר אראה והוא מלא נגוהות מרֻבים מה־יפים! מה־נוראים! מה־טוב הוא להיות שמה! מה־גדול הפחד!

מחזה שני

שדה רחב־ידים, שטוף כלו אור היום הבהיר. על הבימה יושבים ארבעה אנשי־צבא יהודים.

פלדמן בעל פנים מרֻבעים, קשים

מְבַכֵּר אנכי את הימים, שבהם השמים מכֻסים בעשן וכלי־התותח מרעישים על־גבי מוחך! היום תשלט דממה והמחשבות מגיחות אל המוח כזבובים טורדים. יש אשר אראה את אשתי ואת ילדי והם שוכבים עטופים ברעב! ויש אשר אראה אותם ובטרם כהש עד להבהיל; הם רצים רוץ ושוב במעון הריק ונובחים ככלבים ומכרסמים את הרצפה מרעב!

שמואל׳יק

ובכן לא אירא!

איש־הצבא

לילה. האולם מלא אורה. המטות עומדות במערכות ארֻכות. ובכל מטה שוכב אחד מהם, לבוש כתֹנת לבנה ובהירה. פניהם הנפוחים וכחֻמים מזהירים ומשתלהבים. ומביטים הם עליך בעיניהם החודרות מחוריהן ומדברים דברים לא־מובנים וצועקים. ואתה מתהלך ביניהם, אחד אתה בין כלם!

שמואל׳יק

פצועים המה! חיים המה!

איש־הצבא

מן השדות יביאום. על שלחן ארֹך ישכיבום. הדוקטור מוציא מפה הוא מראה על הארון גרזן, מאכלת, מגרדה. הכל עשוי ברזל־עשות ונוצץ, ונקי, ויפה! הדוקטור לבוש כלו לבנים. ידיו מהירות וחרוצות וחזקות! אחרי הנתוח ישכיבום במטות, והנה הם ילדים!

שמואל׳יק מציץ אל תוך האולם, בפחד

איפה הוא רבי?

איש־הצבא

הדוקטור הולך!

שמואל׳יק

ירא אנכי! ממהר לנוס החוצה.

איש־הצבא

חַה־חַה! רמיתיו!

הדלת נפתחת. שמואל׳יק שב ונכנס, משתוחח.

שמואל׳יק מביט אל תוך האולם, בקול בכי

איפה הוא רבי? מה עשו פה לרבי?

איש־הצבא נגש אליו

את בגדיו הפשיטוהו והציגוהו עָרֹם כיום הולדו. אחרי־כן השכיבוהו על שלחן ארֹך. והדוקטור נגש אליו, לבוש לבנים, ובידו מאכלת נוצצת, וינתחהו לבתרים! עתה הוא שוכב במטה. הוא היה לילד.

תעלה שירתו לאלהים! שם ערגה נפשי לחייהם. פה תערוג נפשי למיתתם! להם יתנוסס דגל ארצם, דגל עמם!

דומיה ארֻכה וכבֵדה.

בָּרֶק בעל פנים עגלים ועליהם ספחת כתֻמה. מדי דברו יביט ארצה ועל שפתיו תשכון בת־צחוק. אין שומע את דבריו. כל־אחד תפוש בדממתו

המ... בּכל היא המלחמה, בין פה ובין שם! תמיד עלי לחבל תחבולות. לולא התחבולות, אזי כבר עברתי ובטלתי מן העולם! האלהים נתן לכל־אחד את שלו, לשור קרנים ולאדם מוח המחבל תחבולות! בוזר אני משניהם את זה השני! כי הקרנים שוות הנה תמיד, מתות הן! והתחבולות נולדות חדשות לבקרים. חיות הן! בשעה שהייתי בעיר, ראיתי אנשי־צבא רבים והם לבושים הדר ומטיילים להנאתם ברחובות. כלם הם חובשים ולבלרים. ככה יאמרו — ואנכי הוא היודע, כי רק תחבולה היא זו, שלא ישלחום למערכות המלחמה! המ... התחבולה הזאת לא הם המציאוה. מאליה נעשתה. בששורים רבים הולכים יחדו, הדרך נכבשת מאליה. אותי, את בֶּרק, לא יתנו להנות מהתחבולה הזאת. והנה נתן האלהים לכל־אחד את שלו ולבֶרק מוח המחבל תחבולות! הוא משפיל את קולו, מביט לארץ ובת־צחוק שוכנת על שפתיו.

מן השדה בא ומתקרב איש־צבא, צעדיו לא־ישרים ונחפזים. שערות ראשו פרועות. פניו חורים ובבהלים ועיניו הפקוחות לרוָחה מפיצות ברק לוהט. הוא מדבר בחפזון.

איש־צבא

מדוע אתם יושבים? אסור לשבת! לא פה ולא שם! יש רק ללכת. רק הלוך ורוץ! הוא נחפז ללכת לדרכו בצעדים לא־ישרים.

הדוקטור בא ועומד תחתיו.

הדוקטור

הנה פה יושבים אנשי־צבא יהודים, הבה אנסה לדבר אליהם. הוא מתקרב ועומד לפניהם שמעו־נא, אנשי־צבא יהודים! האנשים, אשר בעדם תשפכו את דמכם, אשר להם תקדישו את חייכם, יחללו את כבוד עמנו בשקרים היותר שפלים! בכל עירה ועירה, שבה יעבור הצבא, יהיו חיי אחינו ורכושם להפקר! אנשי־צבא יהודים, אתם מתים כעבדים! ואולם בידכם היכלת למות מות חפשים! הבה נתקומם לכל עָול, ולו גם יגדל כח צרֵנו עד־מאד!

רוזנטל

באים הם בני־אדם למערכות המלחמה ופחד אוילים יתקפם, תשוקת פראים תְצת בעיניהם לרוץ ולרצח ולהחריב ולהשמיד הכל, כאלו היו

רוֹזנטל זֹהַר ירקרק מזהיר על פניו מדי דברו

את השמש הייתי רואה שתי פעמים ביום: עם עליתה, בעת אשר נחפזתי ללכת לבית־החרֹשת, ועם שקיעתה, בעת אשר שבתי יגע־כח לביתי מבית־החרֹשת. עיני לא ראו בלתי אם את שורת החדרים האפלים, אשר כתליהם שחורים מפיח ומעשן, ואת המכונות השחורות אשר בהם. את הפועלים, הלבושים בגדים נוצצים משמן, ופניהם פני שלדי־מתים, אשר הבהיקו באור מבהיל בכל פעם אשר מטילי ברזל־העָשות שבמכונות התהפכו, הפיצו ברק־זהר לבן־מאִים ופגעו בעינים עד להכאיבן. על מוחי רבץ תמיד השאון הכבד וקשקוש הברזל! על־פני נשב תמיד הרוח החמים־המתעָב של רצועת העור, ועל לבי העמיס תמיד ריח השמן הישן של המכונות. בימי החג, בשעת הטיול בתוך האור הרענן, הייתי מרגיש כאב ביצורי גוִי, במוח עצמותי החרב! פְּנֵי המתים לא יכלו נשא את אור השמש החי! בְּצֵל האֹפל הייתי יושב, נדכא, חסר־חיים, ומביט על החיים היפים העשירים, על נערותיהם ונשיהם, זקופות הקומה, מרהיבות העין! — פה הננו נדונים למות, שם הננו קבורים חיים!

דממה.

סלומון בעל פנים עדינים. הוא מדבר בקול מצלצל

אנכי לא ידעתי רעה בימי חיי. הורי היו עשירים, אבל לבי כָּמַהּ תמיד לדבר־מה. עודי נער ונפשי ערגה אל שדות הירק. יש אשר עזבתי את העִירה הצרה הקודרת ותעיתי לבדי בשדות שטופי־האור והחפשים. בימי הקיץ הארֻכים אהבתי לשכב בשדה ולהביט על גלי חרבוני־הקיץ הבהירים המשתפכים בדממה מן השמים. אהבתי לעמוד לפני הקמה שבְּשֵׁלָה, לפני ים ראשי השבלים השעירות ולהרגיש את ריח הדשן שבחרבון השוקט אשר מסביב! ואולם אנכי, נער יהודי, עמדתי בנפש חרדה ולבי בקרבי רעד ודפק. כפעם־בפעם הבטתי אחרי, פן יבוא הגוי בעל־השדה עם כלביו הרָעים! הרחק מן העיר ראיתי את הכפר השאנן, ברוך־האלהים, כאלו תעה מדרכו ואבד תחת שמי־התכלת! שם ראיתי מין אדם שני. לפלא היה בהיותו עומד זמן רב במנוחה ומביט נכחו! גֵּוו מוצק ובריא־אולם, עור בשרו מלא קפלים שחומים, ועל ראשו שערות ישרות אשר מראיהן כמראה הפשתן, — כעץ־השדה האדם. שִׁנָּיו הלבנות והשלמות ועיניו הכחֻלות מספרות לך על תֹּם הילדות. בשדהו הוא מתהלך ומבין את צרכי כל נטע וכל עשב! אל השמים יביט ואת ברכתם ישאל. ומדי עָמדו כפוף־גֵו ומדי עָבדו את אדמתו, ויִקרה כל טפת זעה העולה על פניו השחומים השזופים מגלילי זהב! אדם גס הנהו ומכֻנס אל תוכו. מענף עץ ירֹק הוא כורת לו חליל. ובשעת בין־השמשות הוא יושב ומחלל בחלילו. צלילי קולו הישרים מצחקים לעֻמת השדות, לעֻמת שמי התכלת, ולב משתפך בהם, ואהבה עצומה לכל־אשר־מסביב רועדת בהם! מתוך דממת שדות־הערָבִים, שטופי אור־זהב,

הקול השני

שתי ידי אבדו לי! הרגני־נא עד־כלה!

הקול הראשון

אין לי במה להרגך!

הקול השני

ידים לך, חנקני!

הקול הראשון

איני רוצה!

הקול השני

חנקני! וָלֹא – אנַשך אותך!

הקול הראשון

איני רוצה!

הקול השני

חנקני! וָלֹא – אנַשך אותך!

נשמע קול נאבקים. קריאות וצעקות אחדות ודממה.

באים שני אנשי־צבא הנושאים מטה בידיהם. הם מעמידים את המטה על הארץ ומוחים את זעת אפיהם.

הראשון

לשוא עמלנו!

השני

הלא אמרתי לך, כי אַל לנו לקחתו!

הראשון

הוא פצר בנו כל־כך!

השני

אַל לנו לשמוע בקולם!

הראשון

הנך עובר על־פניו והוא צועק ודורש, שתקחהו, והוא מקלל ומתחנן ועיניו מביטות בך ככה! את כל נשמתו תראה אז בתוך עיניו!

עדר שוָרים חשְׂכים! טוב לנו מזה למות מות אנשים חפשים!

סלומון קם על־רגליו

קרן־אורה הראית לנו והנה נגה עלינו אור!

מחזה שלישי

לילה. שדה רחב־ידים והוא זרוע כלו גויות אנשי־צבא רבות. עולים ומתנשאים קטעי דברים ושיהות ואֲנחות אנשים הַמְּקַשְׁים לִגְוֺעַ. מעת לעת תִשָּׁמע צעקת פחד החוצה כברק את דממת הלילה. הולך ובא הרב.

אחריו — שמואל'יק, שהות.

שמואל'יק בקול בכי

איני רוצה ללכת! איני רוצה ללכת!

הרב

הס־ס־ס! אל־נא יראה אותנו איש! הבה נשב פה! ההרוגים מהם שוכבים, מהם יושבים! הם יושבים. מקרוב יִשָּׁמע קול משורר.

קול משורר

נומה, נומה, ילדי!
נומה, נומה, ילדי!
בתמהון ואַתּ, פֶּרְלָה?
מדוע־זה תעמדי מרחוק
ועיניך תבטנה ככה עלי?
הן בעלך אני! הנה באתי לבלתי הִפָּרד עוד ממך! האיש השוכב מרים את ראשו. בכהד אני שוכב בשדה! אני הולך למות! אנה יבוא ילדי יחידי, אלהים? ראשו נופל על הארץ.

נשמעים קולות מדברים.

הקול הראשון

מי הוא הזוחל פה?

הקול השני

הנני מתקרב אליך, הרגני־נא הרוג עד־כָּלָה!

הקול הראשון

יבואו האנשים הנושאים את המטות ויקחו אותנו!

הראשון

ראה־נא, מה רב הוא מספרם! שדות גלוים לעיני הלילה ונזרעים גויות כלם!

השני

בתוך האדמה יש דַי מקום פנוי לכֻלם!

הראשון

הננו עובדים פה זה שבועות, חדשים, שָׁנים. לא אזכור עוד, מתי התחלנו. מה הוא מספַּר האנשים, אשר כבר קברנו? דממה חופרים אנו קברים משֻתפים, קברים גדולים, מרֻבעים! אין זאת כי כבר התמעט מאד מספַּר החיים!

השני

ומה לך ולזה?

הראשון דובר חרש

הערים תְּשָאינה מאֵין־יושב ודממה מה־עֲמֻקה תשלט בעולם!

השני

אך משֻגע אתה!

הראשון חופר. בהתפעלות חרישית

כאשר אכרה קבר ואחפרהו, ועלתה הדממה משם. הקבר הפתוח מחכה ומרמז אלַי חֶרש – הב הב! פחד גדול יתקפני ועלי להשליך מיד את המתים אל תוכו ולכסותם בעפר!

השני צוחק ומלחש באזנו

חיה היא האדמה!

הראשון מתנפל עליו

דום! הם קמים על־רגליהם.

הראשון מראה בידו. בהתפעלות חרישית

הירח! שדות גלוים לעיני הלילה! וגויות מתים! גויות באין מספָּר! נורא ויפה!

השני צוחק ומלחש באזנו

על־פני כל האדמה! בכל העולם!

השני

עליך לדאג, שבל תשא לשוא, ותו לא־מידי! הם מרכינים את המטה והגויה מתגלגלת ונופלת ארצה. הם עוברים.

איש־צבא בא מן השדה. הוא נושא גוית איש מת. מוריד את הגויה ארצה.

איש־צבא

פה הנה בטוח אני מכל רעה, פה הננו במחננו! הוא שוכב עתה במצב התעלפות! הבה אחבש את פצעו!

האיש השוכב מרים את ראשו

איפה אני?

איש־הצבא

אל תירא, אצלך עומד יהודי. אנכי דקרתיך, לא ידעתי! אבל צעקתך – „שמע ישראל" – עוררתני! הבאתיך הלום, אל מחננו, והנני להצילך!

האיש השוכב צועק

ראה! הנה דמי הולך ונשפך מקרבי! שמע־נא את דברי האחרונים! שמוע שמענו, כי עורכים פה פוגרומים עליכם. הורגים את זקניכם, נשיכם וטפכם! ואז נספחנו אל הצבא כמתנדבים! באנו להושיעכם! הנני מת! הוא שוכב דומם.

איש־הצבא מישיר את קומתו

בדבריך פצעת את לבבי פצע אנוש מאשר תפצע החנית! היא הולך ותועה על־פני השדה.

הרב

אוי לעינים שכך רואות! אוי לאזנים שכך שומעות! בכל בעותי הגיהנום יסבול היהודי שבעים ושבעה!

באים שני אנשי־צבא ומעדרים בידיהם. הם יושבים על הארץ ומניחים את מעדריהם הצדה.

הראשון

עלינו לגשת אל העבודה!

השני כורך פפירוסה

מדוע אתה נחפז ככה, הן לא תקבל את שכרך לשעה!

זקוף־הקומה

ואנחנו פה, האם נִשָּׁאֵר בחיים?

שפל־הקומה

אבל הלא נקיות הן מפשע, ואין מֵגן עליהן! עָוֶל אנו עושים!

זקוף־הקומה

ואתה, מה פשעת אתה? ואשר יהרגו אותך, האם לא עָוֶל הוא? שמעני! החיים פה אפורים ככה, אין לך בלתי אם לחכות למות, ורק משחקי הלילה בעירות היהודים נופחים בך קצת רוח רענן.

שפל־הקומה

אנכי לא אלך בלילה הזה!

זקוף־הקומה

שמע־נא! פנים קטנים ונפחדים, שערות אֲרֻכּוֹת ופרועות, קול צוָחה, ידך צָדָה אותה, והנה היא כַלָּה שלך.

שפל־הקומה

בהיותי שקוע בתרדמה עמֻקה ואפלה יתרחשו בקרבי דברים מֻפלאים, ואני לא אדע עד־מה, ורק כאשר איקץ משנתי, ארגיש בנפשי, כאלו שבתי ממקום, אשר שם אֻנָּה לי דבר רע. ובטרם אישן וארדם, אך אעצום את עיני, ובאו אלי דְמֻיוֹת נשים, והן משתרגות על סביבי, ועל לבי תכבד מעמסה מה־כבֵדה, עד אשר אתעורר בבהלה, כאלו נמלטתי מיד המות.

זקוף־הקומה

אבל כאשר תיקץ משנתך, הלא תראה ותוכח, כי אך הבל הוא!

שפל־הקומה שקוע במחשבות

כל־עוד חי אנכי יכול אוכל להקיץ משנתי. ובראות עיני את אור היום, ושב אלי רצוני. אבל כאשר תפול עלי תרדמת־הנצח האפלה?

זקוף־הקומה

אז לא יהיה לך עוד לא לב ולא פחד, ואף־גם דמֻיות־נשים לא תבאנה עוד אליך! זה הוא, אחי, הרע מכל! הוא צוחק מחר נמות. הבה, נתהולל עוד היום! שמעני! פנים קטנים, יפים ונחמדים, עיני־צביים גדולות, שערות אֲרֻכּוֹת ופרועות, קול צוָחה ברורה, הנך רודף אחריה, ידך צָדָה אותה, והנה היא כַלָּה שלך!

הראשון

דום! הם רודפים איש אחרי אחיו על־פני השדה ונעלמים.
מעל כל השדה מתנשאים ועולים נשימות אנשים גועים, קטעי אמרים וצעקות אימה.

הרב קם על רגליו. הוא פונה ערף אל השדה

אתם החיים! עודכם שורצים שמה, בתוך החיים, כתולעים בתוך הרקב! כזבובים בתוך הבצה! לא מן השמים תרד הרעה! אלמלא התנשאו האדים הרטבים, ולא שב הגשם לרדת ארצה! אלמלא באו מעשיכם הרעים לפני האלהים, לא נחתה המארה בכם! הוא שב ופונה אל השדה. בקול חרישי ואתם כלכם הנשחטים והמומתים! כל החיים אשר גדעו בלא־עת! אל השמים תשאו את עיניכם עם לבכם יחד, ועזרה תשאלו, ואת צעקותיכם האחרונות תצעקו, ואתם הולכים וגועים על־פני האדמה הקרה, האפלה! מי יוכל להצדיק את יסוריכם הגדולים? דממה. הוא נושא את ידיו. בקול מלא בכי רב יי יי אל רחום וחנון! ארך אפים ורב חסד! הוא הולך ומתרחק על־פני השדה.

שמואל'יק אשר עמד כל־העת שחוח ורועד

לפנים היה טוב ויפה! הרבי למד והכל למדו, ואז לא שמע איש, מה־רבה הדממה בכל העולם! אנכי מאנתי ללכת אתו, את הדרך חסמתי בפניו, אך הוא החליק לי על כתפי, ולי מה־טוב היה, עד אשר עצמתי את עיני, וכבר נכון הייתי לבכות!... למה הוא מתהלך פה? הן פה הוא סוף העולם! חשכה ואור! ורק שדות! וכל אנשי־הצבא המתים שוכבים ומחרישים! רק שני אנשים חיים בכל העולם, ואין עוד זולתם! ירא אנכי! ירא אנכי! הוא בוכה והולך בעקבות הרב.

מחזה רביעי

שדה רחב־ידים. השמים אפורים, מערפלים. מרחוק מגיע קול רעם כלי־תותח. — שני שרי־צבא באים. האחד מהם זקוף־קומה, השני — שפל־קומה. הם עומדים תחתם.

זקוף־הקומה

תנה היית לאשה רכת־הלבב!

שפל־הקומה

לנשי היהודים דבר זה הוא מר ממות!

עמדי־נא, מעלת־גֵּרָה! הבה אחליב קצת חלב מקרבך, עמדי! את הולכת מעמי ומסתכלת בי מן־הצד, בעין־חיה זגוגה! שמעי־נא, מדוע־זה תביטי בעין רעה כל־כך על בֶּרֶק המסכן? וכי מה הוא שואל מאתך? הלא רק קצת חלב להתפרנס בו! הן זה־כבר לא היה זֵכר לך, לולא בֶּרֶק אשר עמד לך בצרה, ואת חיה רק על־ידי תחבולותיו! הוא יושב לארץ, חולב מלוא הכלי חלב ושותה מה־שמֵן וכָתֹם! החלב שלך מהול בדם אדם. עָבִית וְגָדַלְתְּ וְשָׁחַרְתְּ! פעמים שמראיך אינו כלל כמראה פרה, בלתי אם כמראה חיה רעה המתהלכת בשדות המלחמה ואוכלת את המתים. היא קופץ אחור בפחד את רוצה לאכול אותי? חושבת את, כי כבר מת אני? אנכי, בֶּרֶק, חי! בעל תחבולות הנני! חכי־נא רגע, איך־זה נהפכת מפרה לחיה אימה וחשכה כל־כך? בֶּרֶק יודע את סוד הדבר! יען אשר התכלכלת בעשבי הקברים! התהלכת בכְרֵי המלחמה האדֻמים! עד־מה עיפתי! מה־חשקה נפשי לשכב ולנוח, ולנוח זמן רב! אבל בֶּרֶק אנוס ללכת וללכת! ולהביט בפחד אֶל כל העבָרים! ולהמציא תחבולות! הוא מצליף בענף על גב הפרה עוד האדמה גדולה ואנשים מתים עוד יהיו לַמַּדִי, לכי! הוא הולך לו עם הפרה.

מחזה חמישי

לילה. רעם כלי־תותח. על־פני השמים מתרוצצים עננים אדמדמים כעין הנחשת, בְּבִוּאַת הדלֵקות הקרובות והרחוקות. מגרָש ריק. מסביבו מערכת בנינים שקועים באפלה. על־פני המגרש ועל־פני הבנינים רועדות ומרפרפות בבואות שוקטות ומלאות אֵימה. נשמע קול צְוָחת נשים. מן העירה באים במרוצה אנשי־צבא אחדים. הם עומדים מלכת.

אחד

מדוע אנו נָסים? לכו! אפל הוא הלילה!

אחדים

לכו! לכו! אפל הוא הלילה!

אחד

מי הם אלה, אשר התנפלו עלינו בספינים?

שני

נוראים המה!

שלישי

לא בני־אדם המה!

שפל־הקומה מחכך בעצלות בערפּו. הם עוברים ונעלמים.

על הבימה נראית פרה שחורה ובריאת־בשר, ראשה מורד ארצה, והיא מלחכת את העשבים. בּרֶק הולך אחריה, לבוש בגדי איש־צבא מכֻסים אבק, בידו ענף־עץ. הוא עומד מלכת.

ברק

אַל לי לנטות הצדה, עלי לְיַשֵר לֶכֶת נגדי! מי הם? פני חִורים ונבהלים! הוא מניח את ידו על לוח לבו ומה־יזדפק לבי בקרבי, אף־על־פי שאיני רוצה בכך! האינו־נראה רוצה להכשילני, רוצה, שהכרת פני תענה בי ושיתלוני! תפח רוחך! כשרואים פרה כזו מהלכת, ואחריה איש־צבא מכֻסה אבק וענף־עץ בידו, הלא יודעים מיד, כי אלה הם של חיל־צבא הַמִטְעָן, ואיש גם לא ישאל להם. שר־צבא או גנרל גם הבט לא יביטו בפרה ובבֶרֶק המכֻסה אבק! ואם אמנם יביטו? פעמים יש שאדם עומד לְתֻמו ומביט בכל – בעֵשב, בקַש, בפרה, בבֶרֶק! לזה המצאתי תחבולה! פעם אחת הרשו לי ללכת העירה, ואז נתן לי הלבלר פתקה חתומה בחותמו. אנכי טשטשתי היטב את האותיות שבפתקה, לבלתי יֵדע איש את הכתוב בה, ורק את החותָם שבסופה השארתי. גזר נְיָר ישן מעוך ומיֻטשטש ובסופו חותם – זה יכשר לכל! אם יעצרני איש, אַראה לו את הפתקה הזאת ואפַרש לו – בֶרֶק עובד בחיל־צבא המטען. אחרי־כן ארבה לספר כהנה וכהנה: – האויב החל להמטיר אש וגפרית – והכל נפלו ארצה – וגם אני בתוכם – וכאשר שבתי וקמתי, והנה לא היה עוד איש, בלתי אם אני והפרה לבדנו. ועכשו הנה אנו מהלכים ומבקשים את מחננו. ועתה לֵךְ וברר את האמת, בשעה שהיריות אינן פוסקות והצבא לא יחדל מברוח ואנשי־צבא הולכים ושבים, הולכים ושבים, והלבלר, אשר כתב את הפתקה, כבר רֻטש והדיו שבה כתב כבר נשפכה ועטו כבר נשבר, ובֶרֶק הוא איש־צבא שוטה! אינו יודע, איך לשמור על הפתקה שתהיה שלמה. תפח רוחכם! בֶּרֶק מוליך פרה וסובב בכל העירות, בכל הכפרים, ובכל־מקום יספר מעשיות נוראות, שלא היו ולא נבראו. האחד נותן פרוסת לחם, השני ערֵמת חשש, וטוב להם לשניהם, גם לבֶרֶק גם לפרתו! המעשה האמתי אינו ידוע לשום איש בעולם, בלתי אם לי ולך – כאשר החלונו לסגת אחור בחפזון, והיתה מבוכה ומבוקה ומהומה, ואנחנו הגענו עד חיל־צבא המטען, אז השליך בֶּרֶק מידיו את קנה־הרובה שלו ולקח לו פרה. טובה הפרה מקנה־הרובה! יכול תוכלי לספר להם את כל זה בלשונך, לשון מעלי־הגרה – בֶּה! מֶה! – זו היא תחבולה, כל־עוד הפרה חיה! התחבולה הקודמת היתה טובה רק לפעם אחת. כאשר רצו והחניתות בידיהם, רַצתי גם־אנכי, וכי מה איכפת לי, אם ארוץ גם־אני? אבל כאשר החלו לדקור, נפלתי. בֶּרֶק איננו, דקרו לכם בלעדי! ואנכי שוכב לי ומציץ בעד חור הַשִינֶל שלי ורואה, איך הם, החמורים, דוקרים זה את זה! הם הביאוני הלום, אל השדות, למען אשר ארבה להרוג, עד אשר אֵהרג גם־אני! תפח רוחכם! התפקעו והתבקעו בלעדי! הוא מוצא כלי־פח

רוזנטל

שמעי ואספר לך מי אני! חיי עברו עלי בעירם ובחסר־כל! הנערות ממכרותי בבואת המצוקה היתה נסוכה עליהן והזוהמה המתעבה של חיי העני! מרחוק ראיתי עולם גדול ויפה! נערות שונות תכלית שנוי, דמיות מזהירות ומרהיבות־עין! שם הייתי קבור חי! פה אני הולך למות ועוד טרם אקח מאומה מן החיים! את הנך האחת מהן! הבי, ננוס יחדו! שדות רחבי־ידים משתרעים למדי! אתך אהיה עד נשמת־אפי האחרונה! את תשיבי לי את כל אשר שללו הם ממני, את החיים! את תמציאי לי את הגדול בתענוגי החיים!

הנערה בבהלה ובתחנה

אסון אתה רוצה להמיט עלי? אבי לא יחדל להתאבל עלי! אמי תבך עלי כל־הימים!

רוזנטל עומד זמן־מה בראש מורד לארץ, קורא בעז

לא! לכי ושובי אל בית אביך! הוא הולך אתה אל העירה.

הרב בא. שמואל׳יק הולך מאחריו שחוח.

הרב

אוי לי ואוי לשנותי! צעקות עמֻקות וטהורות, צעקות בנות־ישראל! את מוחי הן נוקבות ואת לבי הן גוזרות! ככה תצעקנה נשמות קדושות בפחדן מפני הגיהנום! הצעקות הולכות ומתעלמות בלילה... לא! הן מגביהות לעוף ועולות לפניך, אלהים! נשמע קול צעדי אנשי־צבא ההולכים וקרֵבים הבה, אלך אל הרשעים יענו־נא גם אותי! ידושו־נא את בשרי!

מן השדה באים אנשי־צבא אחדים. הרב הולך לקראתם. מראֵה דמותו הגבוהה הוא כמראה רוח־פראים לנגה הלילה האדמדם־השוקט.

אנשי־הצבא בבהלה

השטן בא, בְּרַח! אנשי־הצבא הופכים פניהם ונָסים.

הרב הולך בעקבותיהם

ענוּני־נא! הרגוני־נא! יהודי אנכי!

שמואל׳יק יוצא בראש הבימה

הנה כל בני־האדם שוכבים על־פני האדמה, מתים! והשמים בוערים! ומה־רבה הדממה! לא יום ולא לילה! ורק משֻׁגעים צועקים! ואף־גם הרב משֻׁגע הוא! ואנכי נשארתי לבדי! מה־ירא אנכי! מה־ירא אנכי! הוא הולך שחוח אל העֵבר, ששם הלך הרב.

רביעי

אוי, הנה הם באים! הם נסים.

מן העירה באים במרוצה הדוקטור, סלומון, פלדמן ורוזנטל. הם עומדים מלכת.

הדוקטור

קול צעקות נשמע פה ושם! הבה נשובה! כרוח סערה נתנפל ואימתה ופחד נפיל בכל אשר נבוא! הם שבים במרוצה אל העירה. רוזנטל נשאר לבדו.

רוזנטל עומד בראש מורד ארצה

עבדים אמללים! בכבלים אֲסַרְתֶּם כל ימי חייכם. לפני מותכם התירו את כבליכם, והנה תחפצו לצוד בבת־אחת את כל החיים! ואני, הן גם־אני הנני אחד מכם! הוא עובר.

מן השדה בא בָּרָק עם פרתו. הוא עומד מלכת.

ברק

הנה ענין רע! חשוב חשבתי, כי אבוא הלילה אל העירה ואכנס לבית אחד מבעלי הבתים ואספר את ספורי הידוע, כי הולכים אנו ותועים ומבקשים את חיל צבא המטען. ושכנים שלֵוים יבואו, ולאור מנורה מפיצה אור בהיר ארבה לספר באזניהם מעשיות נוראות, אשר לא היו ולא נבראו! וכלם יניעו ראשיהם ויאנחו. בינתים יתנו לי סעֻדת־לילה הגונה, את פרתי יכניסו אל תוך הרפת ויעניקו לה ערֵמת השש. אנכי אישן כל הלילה במטה מחממת. ומחר אשוב לטַיל כל היום עם פרתי בשדות – ובלילה הבא אכנס אל העיר מעבר אחר! לעיר גדולה הנני נכנס ככה מעברים רבים. ופתאם – הנה ענין רע! נערות יהודיות תצוַחנה! אנשי־צבא באים מן השדה כחיתו טרף! הן אחי ואחיותי הם! המ... וכי מה הוא ההבדל? הרי כל־אחד מהם הוא אֲחִי־אָחִי־אָחִי! אֲחוֹת־אֲחוֹת־אחותי! עלי להצילם בתחבולה... האינו־רואה! אתה אומר, כי פה אפול שדוד? שם, בשדה, איני רוצה, ופה רוצה אני! הן כל־אחד מהם הוא אחי־אחי־אחי! אחות־אחות־אחותי! הוא מביט רגע ארצה וחושב תחבולה מצֻינה! הוא מסליך מעליו את בגדו העליון ופושט את כתנתו. אחרי־כן הוא שב ולובש את בגדיו, ואת הכֻּתֹּנת עליהם מלמעלה. הוא יושב רכוב על הפרה אנכי לבן, ואת שחורה. אנכי ארכב עליך ואפיל פחד על הכל, והם ימהרו לנוס! הוא רוכב על הפרה ועובר.

רוזנטל בא. הוא אוחז ביד נערה ההולכת אחריו. הנערה גבוהה וזקופת־קומה. פניה פני ילדה חִורים ועיניה הגדולות מביטות ברוזנטל בפחד ובתמהון. הם עומדים מלכת.

הנערה

אנשי־הצבא מצאוני ומשכוני אל תוך אפלת הלילה. אתה הצלתני מידיהם. מדוע לא תשוב ותוליך אותי אל ביתי?

יהודי

יומם ולילה ישב והגה בספריו! חֶרש היה מהלך בבית־המדרש ושפתיו דובבו נגינה היוצאת מעמק הלב, ואת כל אחד ואחד היה מחליק על כתפו כאָב רחום וחנון, והיה מנחם את כל איש ואיש ומפיסם ומשדלם בדברים טובים ונחומים! יהודי יקר־רוח היה! מדוע נגזרה עליו מיתה כזאת?

יהודיה גבהת־קומה מסביב לה מתנועעות נשים אחדות וחוזרות על דבריה בקול בכי ובנגינה

ר' נחום ליב היקר! ר' נחום ליב הנלבב! מדוע נגזרה עליך מיתה נוראה ואיֻמה כזאת? מדוע נגזרה עליך מיתה נוראה ואיֻמה כזאת?

נושאים את התלוי לירכתי הבימה, אל מטות המתים.

היהודים העומדים מסביב לרב הזקן

עלינו להתיַשב בדבר, לאן נשים פנינו? ואיזוהי הדרך נלך בה?

הרב הזקן

כן, כן, עלינו להתישב בדבר! עלינו להתישב בדבר!

היהודיה גבהת־הקומה בקול נגינה

נעים ונדים בתהו לא־דרך! הפקר לרשעים, הפקר לחיתו הטרף אשר ביער! אבינו שבשמים, רחם־נא עלינו, חוסה־נא על עוללינו וטפנו!

היהודיות אשר מסביב לה בקול בכי ובנגינה

אבינו שבשמים! רחם־נא עלינו, חוסה־נא על עוללינו וטפנו!

הרב הזקן והיהודים האחדים אשר מסביבו משיחים חרש. בכל העת הזאת עומד הרב נשען על מקלו ומראהו כמראה פסל קודר ומכֻוָץ. בצד הבימה עומד הדוקטור וראשו מורד לארץ. בירכתי הבימה, על־יד המתים, מהלכת נערה הלוך ושוב ומכה בשתי ידיה בראשה.

הנערה

אבי היקר! אבי היקר! חוד הברזל הקר ננעץ בלבך ודמך הלוהט נשפך על־פני האדמה הקרה. ואיך אפוא אֶחיה עתה? ואיך אפוא אֶחיה עתה?

מן הצד מתקרבת במרוצה אל הבימה נערה פרועת־שער. בחור אחד קם על־רגליו ובדעתו לרדוף אחריה, אך הוא מניע בידו ושב ויושב על מקומו. שתי ידי הנערה חבוקות לה על אחוריה. לחייה חִורות ועיניה בוערות באש קודרת־עמֻקה.

מחזה ששי

שדה. מספר עצים פה ושם. על אחד העצים תלוי יהודי זקן. נשמע קול רעש. באים יהודים וצרורותיהם על שכמם, נשים וטף בזרועותיהם, ילדים ונערים נושאים צרורות. בראש כלם הולך רב זקן, יהודי קטן־קומה וכפוף־גו. הוא נושא ספר־תורה עטוף בטלית. על־ידו הולך הרב. בגדיו מלֻכלכים וקרועים. הוא הולך ונשען על מקלו. בצד הולך הדוקטור בראש מורד לארץ. במטות אחדות נושאים מתים אחרי התהלוכה. שמואל'יק. עודם רחוקים יעמדו כלם מלכת, ראשיהם מורמים אל התלוי, ומגרון כלם יתפרץ קול צעקה בנשימה אחת.

העדה

ר' נחום ליב!

הרב הזקן אל היהודים אשר מסביב

הורידוהו! הורידוהו!

הדוקטור נגש

אתם רוצים לקברו? אתם רוצים להחביאו עמק באדמה? יִשָּׁאֵר־נא המעשה אשר עשו לדראון־עולם! יִשְּׁאֶר־נא תלוי עד־עולם!

הרב הזקן

זה אסור! זה אסור! על־פי הדין אסור!

קולות

זה אסור! על־פי הדין אסור! על־פי הדין אסור!

הדוקטור חרש

צללים, רק את דיניהם ישמורו!

הרב בקול מַרעים

לא צללים, בלתי אם גבורים!

הרב הזקן אל היהודים אשר מסביב

הורידוהו! הורידוהו!

יהודי מטפס ועולה על העץ, מוריד את התלוי ומוסרהו אל העומדים מתחת. קול בכי חרישי בין הנשים.

העולם! לא – לא! הן אסור לי! האלהים יושב פה בכבודו ובעצמו! הס־ס־ס, הסו! הסו! והנה נפתחה הדלת בחזק־יד, ואנשי־צבא גדולים, חזקים, קרים באו, וקני־רובים בידיהם. אותי הרחיקו בחזק־יד מהמטה – והשליכוני אתו יחד אל תוך החדר השני. עד־מהרה החלו להגיע לאזנינו הזעקות. בעד הדלת הסגורה הגיעו! בעד הכתלים! בעד התקרה! בעד הרצפה! אנכי הכיתי בראשי בכתל מכות חזקות, והוא עמד תחתיו ולא נע ולא זע – על־יד השלחן. אחרי־כן קמה דממה – דממה מה־גדולה!... פניתי להביט, והנה הוא תלוי באבנטו על המנורה התלויה, ראשו סולד אחורנית, כבר־אין שחוט, ועיניו תבטנה ישר בי! ופחד תקפני ואפתח את הדלת בחזק־יד! אנשי הצבא לא היו עוד בבית, ואנכי מהרתי להוציא את פרלה שלי מהמטה! והנה שכבה בזרועותי קרה – ומתה! באו הבריות והוציאוה מידי! ועתה הנה היא שוכבת שם מתה! על הארץ, על־יד אבא! לא – לא! לא מתה היא! חיה היא! הנה, הנה–הביטו־נא! ועוד יפה היא משהיתה! הס־ס־ס, כל המלאכים הלבנים משמיעים קול רעש אים בכנפיהם, והיהודים הישישים בעלי הזקנים הלבנים מתנועעים ופניהם המאירים בוערים! ודממה קמה! האלהים בכבודו ובעצמו משמיע את פסק הדין! בשמחה התשמעו? התשמעו? בגלל פרלה שלי ישחטו את כל בני־האדם וישרפו את כל העולם! בגלל פרלה שלי! בגלל פרלה שלי! שמחי ורקדי! שמחי ורקדי! היא מתרחקת ברקידה.

יהודי ראשון

אנחנו נוסיף ללכת בדרך זו.

יהודי שני

לאן נלך?

יהודי ראשון

אנחנו נוסיף ללכת עד אשר נבוא למחוז חפצנו!

הרב הזקן

אנחנו נבוא למחוז חפצנו! אנחנו נבוא למחוז חפצנו!

הכל לוקחים את צרורותיהם ועוברים. בראש כלם הרב הזקן וספר־התורה בידו. יהודים כפופי־גו וצרורותיהם על כתפיהם. עוברת הנערה פרועת השערות הארֻכּות. אחיה אוחז בידה. היא צוחקת וצועקת.

הנערה פרועת־השער

מה אתה רוצה ממני? בחיי נשבעתי, כי לא אספר!

עוברת היהודיה שפלת־הקומה, אשר הפאה הנכרית שלה צנחה הצדה. ידיה נתונות על מתניה והיא הולכת ומרקדת.

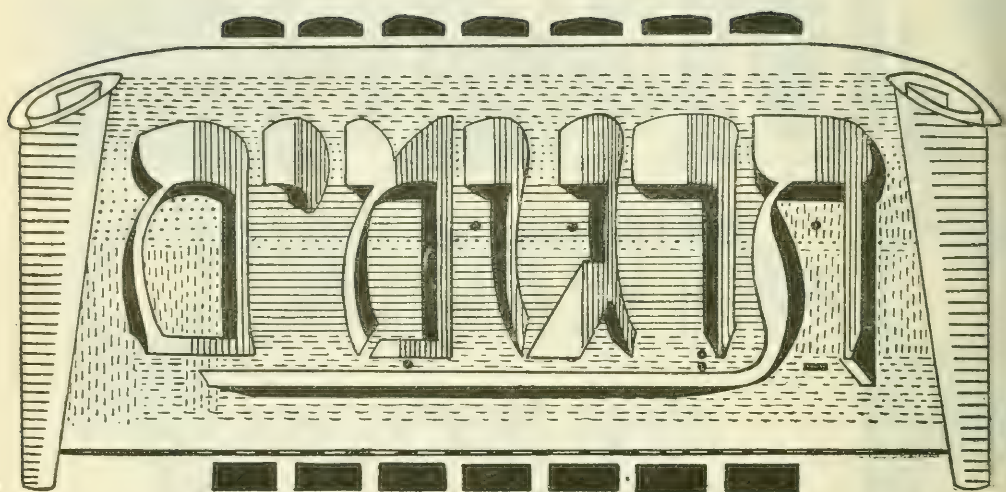
הנערה פרועת־השער ראשה סולד אחורנית והיא מדברת

דומי! ואני איני רוצה לדום! ואם אחי אתה, לכן עלי לשמוע בקולך? ואם לא אשמע, אז תרדוף אחרי? אף־גם אתה? אבל לך אסור, לך לאו! אחי אתה! ובכן דוקא אספר! הכל אספר! אנשי־צבא, חרוצים ומהירים, כשֵׂדים! אנכי נסתי דרך החלון, והם – אחרי! אנכי רצתי חיש־מהר! את שמלתי הרימותי – כנער! וכי מה־בכך? חי נפשי, איש לא ראה את זאת! הן אפלה היתה אז! בעצם הלילה! ברגע אחד עברתי במרוצה את כל העירה! וכבר הייתי הרחק בשדה! והם לא היו מדביקים אותי, לאו! אבל אנכי נתקלתי ונפלתי! הם החזיקו בי בחזקה, ואנכי נשכתי אותם בשִׁני, ועיניהם הירֻקות הביטו עלי, ואני מה־יראתי! ואחרי־כן הנה ישבתי לבדי בשדה, וכבר האיר היום! והשמים היו לבנים כל־כך! ולי מה־קר היה!... מה־קר!... ועתה אחי מכני וצובטני, שלא אספר! ראו את סמני מכותיו על בשרי! היא מפלשת את בתי־ידיה ומראה את ידה הערֻמה, גלויה לעיני־כל מדוע אסור עלי לספר – מדוע? מדוע? היא בוכה.

מן הצד באה במרוצה יהודיה שפלת־קומה. הפאה הנכרית אשר על ראשה צנחה הצדה, ופניה עם עצמות מלתעותיה הבולטות בוערים בשלהבת ירֻקה. מדי דברה תשתוחח עד־מאד ותניע בידיה.

היהודיה שפלת־הקומה

הס־ס־ס, הסו! הסו! עֵדה אנכי! אני מדברת והאלהים שומע! מלאכים לבנים עומדים, ומספרם מה־רב, מה־רב! ואל שלחן ארֹך יושבים מסביב יהודים זקנים! ישישים יהודים יפים, בעלי זָקָן לבן ופנים מאירים! ובראש השלחן יושב האלהים בכבודו ובעצמו! והדממה מה־עמֻקה! והכל השפילו את עיניהם! ואני עֵדה אָני! שנים עדים הננו, אני ובעלי! אבל בעלי הן לא יוכל לדבר, כי צוארו קשור והדוק באבנטו! והנה הוא מביט בעיניו הקודרות, ישר, אלי! ועלי אני לספר הכל, מתחלה ועד סוף! הס־ס־ס, הסו! הסו! בתנו היחידה שכבה במטה. חולה שכבה, ולכן סגרנו את תריסי החלונות, אך את העששית לא כבינו! אבא היה מהלך בחדר אחת הנה ואחת הנה. ואנכי עמדתי על־יד המטה והבטתי על פֶּרלה שלי. במטה שכבה, ומה־יפה היתה! עינים גדולות ושחורות! ושערות ראשה עבֻתות ויפות! ושתי ידיה הקטנות הלבנות והעגֻלות היו מֻנחות על השמיכה. אוי, הנה היא פה! הנה היא פה! אל המשפט הובאה, במטתה! אבל אסור לי לגשת אליה! אסור לי לגשת! פרלה היפה שלי! פרלה יפתי! היא נושקת נשיקה לוהטת באויר ואסור לי לבכות! אסור לי, לאו! האלהים יושב פה בכבודו ובעצמו! הס־ס־ס, הסו! הסו! ובעירה נשמע קול דפיקת המגפים של אנשי־הצבא. הוא עמד מלכת ואמר: הם הולכים! – ואני עמדתי על־יד המטה ואמרתי בלבי: אלהים, רחם־נא על ילדתנו היחידה! אלהים, רחם־נא על ילדתנו היחידה! – ופרלה שלי מעבירה את מבט עיניה השחורות והנבונות פעם על אבא ופעם עלי. מה־נבונה היתה! יפה ונבונה! הן ילדה יקרה כמוה אין בכל־

היהודיה שפלת־הקומה

התשמעו אפוא? את כל העולם ישרפו! את כל בני־האדם ישחטו! בגלל פרלה שלי; שמחי וצאי במחולות! בגלל פרלה שלי!

עוברות נשים ונערות, ראשיהן מורדים ארצה ופניהם מכסים במטפחות שחורות. עובר יהודי וצוחק צחוק היסטרי רם, צחוק פראים. בסוף התהלוכה נושאים את מטות המתים. על הבימה נשארים הרב והדוקטור.

הדוקטור

אנשי־צבא יהודים, אתם נפלתם חללים! ועיניכם לא תוספנה עוד לראות את כל היהודים האלה כפופי־הגו, אשר פניהם חורים ושערות זקנם רועדות! את כל הנשים הצנומות האלה ואת ילדיהן המסכנים ואת האימה אשר בעיניהן! את כל אלה, אשר חרפת־עולם תכסם! את כל אלה המשגעים! את כל אלה המתים הקדושים! בראש מורד לארץ ואנכי אוסיף לחיות ואוסיף לראות את כל אלה ולשמוע את כל אלה!

הרב עומד מלוא קומתו הגבוהה ומורה במקלו על העדה המתרחקת

מראשית הדורות הם באים! הם פוסעים ועוברים דרך כל הגליות ושומרים את דבר־אלהים! הרשעה כעשן תכלה! הם הולכים אל הנצח!

תרגם מכ"י **א. ל. יעקבוביץ.**

אסיף

מאת רבינדרא-נת טאגורי

מתרגם לאנגלית מתוך
המקור הבנגלי על-ידי המחבר
עצמו, ומאנגלית לעברית

על-ידי דוד פרישמאן

א

צַוֵּנִי וְאֶאֱסוֹף אֶת־פִּרְיִי וַהֲבֵאוֹתִיו מְלֹא סַלִּים אֶל־חֲצֵרוֹתֶיךָ, אַף־כִּי אָבַד מִמֶּנּוּ רַב וְרַב אֲשֶׁר לֹא בָשֵׁל.

כִּי הַמּוֹעֵד הוֹלֵךְ וְכָבֵד מֵרֻבּוֹ וְקוֹל חֲלִיל רֹעִים מַשְׁמִיעַ נְכָאִים עֹלֶה מִן־הַצֵּל.

צַוֵּנִי וְאֶפְרוֹשׂ מִפְרָשִׂים עַל־פְּנֵי הַנָּהָר.

רוּחַ הָאֲדָר זֹעֵף וְאֶת־הַגַּלִּים הָעֲיֵפִים יְטַלְטֵל וְשָׂם לָהֶם הֲמוֹן קוֹל.

הַגַּן הִתְנַצֵּל אֶת־כָּל אֲשֶׁר־לוֹ וּלְעֵת הָעֶרֶב הִגִּיעַ בָּא קוֹל הַקְּרִיאָה מִתּוֹךְ־בֵּיתְךָ עַל־יַד הַחוֹף עִם־בּוֹא הַשָּׁמֶשׁ.

ג

הַאִם רַק לְצִיצִים רַעֲנַנִּים חַג מוֹעֵד הַקַּיִץ וְלֹא גַם לְעָלִים יְבֵשִׁים וְלִפְרָחִים נוֹבְלִים?

הַאִם רַק עִם־הַגַּלִּים הָעֹלִים יִהְיֶה מִזְמוֹר שִׁיר לַיָּם?

הַאִם לֹא יִשָּׁמַע הַשִּׁיר גַּם עִם־הַגַּלִּים הַנּוֹפְלִים?

אַבְנֵי יְקָר מְרֻקָּמוֹת בְּתוֹךְ־הַיְרִיעָה אֲשֶׁר נִצַּב מַלְכִּי עָלֶיהָ, אֲבָל הִנֵּה שָׁם גּוּשֵׁי עָפָר מְיַחֲלִים גַּם־הֵמָּה בְדְמָמָה עַד־כִּי תִגַּע אֲלֵיהֶם כַּף רַגְלוֹ.

מְעַטִּים הַחֲכָמִים וְהַגְּדוֹלִים הַיּוֹשְׁבִים לִפְנֵי אֲדוֹנִי ואוֹתִי הַדַּל בָּחַר לוֹ לְקַחְתֵּנִי בִזְרוֹעוֹתָיו וְאוֹתִי שָׂם לַעֶבֶד לוֹ לָנֶצַח.

ב

חַיַּי לְמוֹעֵד נְעוּרַי דָּמוּ לְפֶרַח — פֶּרַח אֲשֶׁר נִתֵּק עָלֶה אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם מֵעֲתֶרֶת עָלָיו הָרַבִּים וְלֹא יָחוּשׁ לְעוֹלָם אֲבֵדָתוֹ זֹאת לְעֵת בּוֹא רוּחוֹת הָאָבִיב הַקַּלִּים לִשְׁאֹל מֵעִמּוֹ נְדָבָה.

עַתָּה לְמוֹעֵד קֵץ נְעוּרַי יִדְמוּ חַיַּי לִפְרִי אֲשֶׁר אֵין־לוֹ כֹּל לַחֲשׂוֹךְ אוֹתוֹ לְיוֹם יָבֹא וְהוּא רַק מְחַכֶּה כִּי יַקְרִיב אֶת־נַפְשׁוֹ מִנְחָה כָּלִיל עִם־כֹּבֶד מַשָּׂא כָּל־מָתְקוֹ.

ה

מְלֹא קֹמֶץ עָפָר יָכֹל לְהַעֲלִים מִמֶּנִּי אֶת־דְּבַר אוֹתוֹתֶיךָ לְעֵת אֲשֶׁר לֹא בַנְתִּי לְרַעְיוֹנָם.

עַתָּה חָכַמְתִּי וַאֲנִי קֹרֵא אוֹתָם בְּכָל־דָּבָר וּבְכָל־עִנְיָן אֲשֶׁר הָיוּ נִסְתָּרִים מִמֶּנִּי לְפָנִים.

חֲרוּתִים הֵם בְּכָל־עָלֶה אֲשֶׁר לְפֶרַח, גַּלִּים יִרְעֲמוּ אוֹתָם מִתּוֹךְ קֶצֶף שִׁצְפָּם, גְּבָעוֹת מְנַשְּׂאוֹת אוֹתָם מִמַּעַל לָהֶן עַל־פְּנֵי רָאשֵׁי פִּסְגּוֹתֵיהֶן.

אֶת־רֹאשִׁי הִפְנֵיתִי מֵעִמְּךָ עַד־כֹּה, וְלָכֵן קָרָאתִי אֶת־אוֹתוֹתֶיךָ מְעֻקָּלִים וְלֹא הֲבִינוֹתִי לְמַחְשְׁבוֹתָם.

ד

הֲקִיצוֹתִי וְאֶת־מִכְתָּבוֹ מָצָאתִי עִם־הַבֹּקֶר.

לֹא אֵדַע אֶת־אֲשֶׁר יֵאָמֵר בּוֹ, כִּי לֹא יָדַעְתִּי קְרֹא.

אַנַּח־נָא אֶת־הָאִישׁ הֶחָכָם עִם־סְפָרָיו, לֹא אַפְרִיעַ אוֹתוֹ מֵעֲבוֹדָתוֹ, כִּי מִי יוֹדֵעַ אִם יָבִין לִקְרֹא אֶת־דִּבְרֵי הַמִּכְתָּב.

הָבָה וַאֲשִׂימֵהוּ עַל־מִצְחִי וְאֶל־לִבִּי אֲלַחֲצֵהוּ.

כַּאֲשֶׁר יִדֹּם הַלַּיְלָה וְהַכּוֹכָבִים יֵצְאוּ לְצִבְאוֹתָם אֶחָד אַחַר אֶחָד וּפֵרַשְׂתִּיו בְּחֵיקִי וַאֲחַכֶּה דוּמָם.

הֶעָלִים הַמִּתְלַחֲשִׁים יִקְרָאֻהוּ לִי בְקוֹל, הַזֶּרֶם הָרֹעֵשׁ יְזַמְּרֶנּוּ וְשִׁבְעַת חַכְמֵי הַכּוֹכָבִים יְרַנְּנוּ אוֹתוֹ מִן־הַשָּׁמָיִם.

לֹא אוּכַל לִמְצֹא אֶת־אֲשֶׁר אֲבַקֵּשׁ, לֹא אוּכַל לְהָבִין אֶת־אֲשֶׁר חָפַצְתִּי לִלְמוֹד, אֲבָל הַמִּכְתָּב הַהוּא אֲשֶׁר הִקְרֵא לֹא יִקָּרֵא הֵקַל אֶת־סִבְלוֹתַי וְאֶת־מַחְשְׁבוֹתַי הָפַךְ לִזְמִירוֹת.

ז

אַלְלַי, לֹא אוּכַל הִסְתּוֹפֵף בַּבַּיִת, מוֹלַדְתִּי חָדְלָה מִהְיוֹת לִי לְמוֹלֶדֶת, כִּי־זֶה הַזָּר אֲשֶׁר מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם קֹרֵא לִי. מִתְהַלֵּךְ הוּא לְאֹרֶךְ הָרְחוֹב.

קוֹל מִצְעָדָיו דֹּפֵק עַל־לִבִּי וְהוּא יַצִּיק לִי.

נֵעוֹר הַסַּעַר, הַיָּם מִתְיַפֵּחַ.

נוֹטֵשׁ אָנֹכִי אֶת־כָּל דַּאֲגוֹתַי עִם־פִּקְפּוּקַי וַאֲנִי הוֹלֵךְ אַחֲרֵי שֶׁטֶף הַזֶּרֶם אֲשֶׁר מוֹלֶדֶת אֵין־לוֹ, כִּי הַזָּר קֹרֵא לִי וְהוּא מִתְהַלֵּךְ לְאֹרֶךְ הָרְחוֹב.

ו

בַּאֲשֶׁר רְחוֹבוֹת סְלוּלִים יֹאבַד דַּרְכִּי מִמֶּנִּי.

בַּמַּיִם הָרְחוֹקִים וּבִתְכֵלֶת הַשָּׁמַיִם אֵין־תָּו לְכָל־נָתִיב.

הַנָּתִיב מִתְכַּסֶּה בְּכַנְפֵי צִפֳּרִים, בְּנְגֹהוֹת כּוֹכָבִים וּבְפִרְחֵי מוֹעֲדֵי הַשָּׁנָה לַחֲלִיפוֹתֵיהֶם.

וַאֲנִי שֹׁאֵל אֶת־לִבִּי: הֲיַחְתֹּר דָּמוֹ עַד לַחֲקֹר הַנָּתִיב אֲשֶׁר לֹא יֵרָאֶה?

ט

כַּאֲשֶׁר יָשַׁבְתִּי שְׁחוֹחַ עַל־אוֹצְרוֹתַי הָאֲגוּרִים חַשְׁתִּי בְקִרְבִּי כִּי דָמִיתִי לְתוֹלֵעָה, אֲשֶׁר אֶת־טַרְפָּהּ תִּמְצָא בַחֲשֵׁכָה בְּתוֹךְ הַפְּרִי אֲשֶׁר בּוֹ נוֹלָדָה.

עוֹזֵב אָנֹכִי אֶת־כֶּלֶא הָרְקָבוֹן הַזֶּה.

לֹא אִירָא מִגּוּר בְּתוֹךְ־הַדְּמָמָה הַשּׁוֹמֵמָה, כִּי הוֹלֵךְ אֲנִי לְחַפֵּשׂ נְעוּרִים אֲשֶׁר לְעוֹלָם יִמְשֵׁכוּ. מַשְׁלִיךְ אֲנִי מִלְּפָנַי אֶת־כֹּל אֲשֶׁר רוּחוֹ אֵינֶנּוּ אֶחָד עִם־חַיַּי אוֹ אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ קַל כִּשְׂחוֹק פִּי.

רָץ אֲנִי עִם־מְרוּצַת הָעֵת, וְאַתָּה, הוֹי לִבִּי, בָּרָכָב עֲזֹךְ מְפַזֵּז הַמְשֹׁרֵר אֲשֶׁר יְזַמֵּר בְּעֵת נָסְעוֹ.

ח

הֱיֵה נָכוֹן, לִבִּי, לָצֵאת מִזֶּה וְלָחְתּוֹר לַדֶּרֶךְ! יְחַכּוּ־נָא עַד־בּוֹשׁ כָּל־אֲשֶׁר שׁוּמָה עֲלֵיהֶם לְחַכּוֹת.

כִּי־הִנֵּה שִׁמְךָ נִקְרָא בִּרְקִיעַ שְׁמֵי הַבֹּקֶר.

אַל־תְּחַכֶּה לְאִישׁ!

תַּאֲוַת הַצִּיץ לַלַּיְלָה וּלְטָל, אֲבָל הַפֶּרַח אֲשֶׁר פָּרַח צֹעֵק לִקְרַאת חֹפֶשׁ וָאוֹר.

בְּקַע אֶת־סְגוֹרְךָ, לִבִּי, וָצֵא!

אַחֲרֵי הִפָּרְדִי מֵעָלַיִךְ נְאָנִי נֹכַח מֵחַצְרוֹת בֵּיתֵךְ חָפְשִׁי אֲנִי לְהַבִּיט אֶת־פָּנַיִךְ.

י

אֲחַזְתַּנִי בְיָדִי וּמְשַׁכְתַּנִי אֵלֶיךָ לִימִינְךָ וְהוֹשַׁבְתַּנִי בְמוֹשַׁב הַמַּעֲלָה לְעֵינֵי כָּל־הָאֲנָשִׁים, עַד־נִכְלַמְתִּי וְלֹא עָמַד בִּי כֹּחַ לָנוּעַ וְלָלֶכֶת בִּדְרָכַי אָנִי. וַאֲנִי פּוֹסֵחַ עַל־הַסְּעִפִּים וְכוֹשֵׁל בְּכָל־מִדְרַךְ כַּף רַגְלִי, פֶּן אֶדְרוֹךְ עַל־קוֹץ אֲשֶׁר לֹא כִרְצוֹנָם.

וְעַתָּה לְמוֹעֵד קֵץ הִנֵּה חָפְשִׁי אָנֹכִי!
בָּא הַקֶּצֶף, תַּף הַגִּדּוּפִים רָעַשׁ וּמוֹשְׁבֵי הָשְׁכַּן לֶעָפָר.
וּנְתִיבוֹתַי פְּרוּשׂוֹת פְּתוּחוֹת לְפָנַי.

מָלְאוּ כְנָפַי אֶת־תְּשׁוּקָתִי לַשָּׁמַיִם.
אֶאֱרַח־נָא לְחֶבְרָה עִם־הַכּוֹכָבִים הַמִּתְפָּרְצִים בַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה וּבִתְהוֹמוֹת הַצְּלָלִים אֶטְבּוֹל.
דָּמִיתִי אֶל־עָבֵי הַקַּיִץ מִרְדְּפֵי הַסְּעָרָה, אֲשֶׁר יַשְׁלִיכוּ מֵעֲלֵיהֶם כֶּתֶר זְהָבָם וּכְמוֹ חֶרֶב יִתְלוּ אֶת־יְתַד הָרַעַם עַל־שַׁרְשְׁרוֹת הַבָּרָק.
בְּחֶדְוַת נוֹאָשׁ אָרוּץ עַל־פְּנֵי נְתִיב הָאָבָק אֲשֶׁר לַנִּקְלִים: הוֹלֵךְ אֲנִי וְקָרֵב בְּאַחֲרִיתִי אֶל־שְׁלוֹם בִּרְכָתֶךָ.

הַיֶּלֶד מוֹצֵא אֶת־אִמּוֹ אַחֲרֵי עָזְבוֹ אֶת־חֵיקָהּ.

יב

בְּמַעֲמַקִּים מִתַּחַת שֶׁטֶף הַיּוֹמְנַה מָהִיר וּבָהִיר כֻּלּוֹ וּמִלְמַעְלָה נִשְׁקַף הַחוּף הַתָּלוּל וְהוּא אָיֹם וְקוֹדֵר.

וּגְבָעוֹת שְׁחוֹרוֹת מֵרֹב יְעָרִים וּמִבְקָעוֹת מֵרֹב נְחָלִים מַקִּיפוֹת אוֹתוֹ סָבִיב סָבִיב.

וְגוֹבִינְדָה הַנָּבִיא הַגָּדוֹל לַעֲדַת הַשִּׂיקִים יָשַׁב עַל־פְּנֵי הַסֶּלַע וַיִּקְרָא בַּסְּפָרִים, אָז יִגַּשׁ אֵלָיו רָגוּ־נַתְּ תַּלְמִידוֹ, וְהוּא אִישׁ גֵּא בְּעָשְׁרוֹ, וַיִּשְׁתַּחוּ לְפָנָיו אַרְצָה וַיֹּאמַר: „הִנֵּה הֵבֵאתִי עִמִּי אֶת־מִנְחָתִי הַדַּלָּה וְהִיא נְקַלָּה מִקַּחְתְּךָ אוֹתָהּ מִיָּדִי.

וּבְדַבְּרוֹ שָׂם לְפָנָיו שְׁנֵי צְמִידִים עֲשׂוּיִם זָהָב וּמְמֻלָּאִים בַּאֲבָנִים יְקָרוֹת.

וְהַנָּבִיא הֵנִיף אֶת־הָאֶחָד מֵהֵמָּה וַיַּצְמִידֵהוּ אֶל־אֶצְבָּעוֹ סָבִיב וְהָאֲבָנִים הַיְקָרוֹת יָרוּ עַל־סְבִיבוֹתָן חִצֵּי אוֹר.

פִּתְאֹם שָׁמַט מִיָּדוֹ וַיִּתְגַּלְגֵּל בַּמּוֹרָד וַיִּפּוֹל אֶל־תּוֹךְ הַמָּיִם.

וְרָגוּ־נַתְּ קָרָא: „אוֹיָה!" וַיִּקְפּוֹץ אַחֲרָיו אֶל־תּוֹךְ הַנַּחַל.

וְהַנָּבִיא שָׂם עֵינָיו בְּסִפְרוֹ, וְהַמַּיִם תָּפְשׂוּ אֶת־אֲשֶׁר גָּנְבוּ וַיַּסְתִּירֻהוּ וַיִּשְׁטְפוּ לְדַרְכָּם.

וְאוֹר הַיּוֹם חָלַף וְרָגוּ־נַתְּ שָׁב אֶל־נְבִיאוֹ וְהוּא עָיֵף וְהַמַּיִם נוֹזְלִים מִמֶּנּוּ.

יא

רַק לְשִׂימֵנִי לְלַעַג תַּעַנְדֵנִי אֶת־שַׁרְשֶׁרֶת עֲדָיַי הַלָּזוּ.
מִדֵּי הֱיוֹתָהּ עַל־צַוָּארִי תְּפַצְפְּצֵנִי וּמִדֵּי הִתְאַמְּצִי לְהַתִּיקָהּ מֵעָלַי תְּחַנֵּק לִי.
תִּלְחַץ אֶת־גְּרוֹנִי וְאֶת־זִמְרָתִי תִּכְבֹּשׁ בְּלוֹעִי.

לוּ רַק יָכֹלְתִּי לְתִתָּהּ לְךָ עַל־יָדְךָ, אֲדֹנָי, כִּי־עַתָּה נִצַּלְתִּי.
הָסֵר־נָא אוֹתָהּ מֵעָלַי וּתְמוּרָתָהּ תְּקַשְּׁרֵנִי בַּעֲטֶרֶת פְּרָחִים אֵלֶיךָ, כִּי־נִכְלַמְתִּי לַעֲמוֹד לְפָנֶיךָ בְּעוֹד שַׁרְשֶׁרֶת אַבְנֵי הַיְקָר הַזֹּאת עַל־צַוָּארִי.

יג

הָלֹךְ וְנוֹעַ—זֶה יִקָּרֵא: מְצָא אוֹתְךָ בְּכָל־רֶגַע,

אַתָּה הָרֵעַ לְמַסָּעָיו!

הִנֵּה זֶה יִקָּרֵא: זֹמֵר לְפִי מַהֲלַךְ קוֹל צְעָדֶיךָ.

וְזֶה אֲשֶׁר נִשְׁמַת אַפְּךָ נוֹגַעַת בּוֹ לֹא יֵלֵךְ אַט בְּחָסוּת צֵל הַחוֹף.

אֶת־מִפְרָשׂוֹ בְּאֶפֶס־דְּאָגָה יִפְרֹשׂ אֶל־פְּנֵי הָרוּחַ וְעַל־פְּנֵי מַיִם זֹעֲפִים יִרְכָּב.

וְזֶה אֲשֶׁר אֶת־שְׁעָרָיו יִפְשֹׂק לִרְוָחָה וְיִצְעַד לְדַרְכּוֹ לָבֶטַח וְקִבֵּל אֶת־בִּרְכַּת שְׁלוֹמֶךָ.

לֹא יְפַגֵּר לַעֲמוֹד תַּחְתָּיו לִסְפּוֹר אֶת־שְׁלָלוֹ אוֹ אֶת־אֲשֶׁר אָבַד לוֹ. לִבּוֹ בוֹ יַכֶּה אֶת־הַתֹּף לְקוֹל לֶכְתּוֹ, כִּי־זֶה יִקָּרֵא: הָלֹךְ עִמְּךָ צַעַד בְּצַעַד,

אַתָּה הָרֵעַ לְמַסָּעָיו!

וְהוּא שׁאֵף בִּכְבֵדוּת מִקֹּצֶר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ וַיֹּאמַר: „הֵן לֹא יִבָּצֵר מִמֶּנִּי לִמְצֹא אוֹתוֹ לוּ רַק תּוֹרֵנִי אֶת־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־שָׁם נָפָל".

וְהַנָּבִיא הֵנִיף אֶת־הַצָּמִיד הַנִּשְׁאָר וַיַּשְׁלִיכֵהוּ הַמַּיְמָה וַיֹּאמַר: „שָׁם הוּא".

טו

שְׂפָתְךָ שָׂפָה בְרוּרָה, אֲדוֹנִי, אַךְ לֹא־כֵן שְׂפַת אֵלֶּה אֲשֶׁר יְדַבְּרוּ בָךְ.

מֵבִין אָנֹכִי אֶת־שְׂפַת כּוֹכָבֶיךָ וְאֶת־דִּמְמַת עֵצֶיךָ.

יוֹדֵעַ אָנֹכִי כִּי־לִבִּי שׁוֹאֵף לְהִפָּתֵחַ כְּמוֹ פֶרַח, כִּי־חַיַּי רָווּ נַפְשָׁם עַל־שְׂפַת מַעְיָן נֶעְלָם.

זְמִירוֹתֶיךָ כְּמוֹ צִפֳּרִים מֵאֶרֶץ־שֶׁלֶג נָכְרִיָּה עָפוּת אֵלַי לִבְנוֹת בְּעֲבוּר בָּנֹה אֶת קִנָּן בְּתוֹךְ לִבִּי לְעֵת הַנִּיסָן אֲשֶׁר לָהֶן וַאֲנִי מִתְעַנֵּג וּמְחַכֶּה אֶל־מוֹעֵד הַשָּׁנָה הַמְבֹרָךְ.

יד

חֶלְקִי בְּכָל־הַנִּבְחָר בָּאָרֶץ הַזֹּאת בּוֹא יָבוֹא מִיָּדְךָ לִּי — כִּי כָכָה פָּצִיתָ אֶת־פִּיךָ אֵלָי.

לָכֵן יְנוֹצֵץ אוֹרְךָ בְּתוֹךְ דִּמְעוֹתָי.

יָרֵאתִי מִהְיוֹת נָהוּג בְּיַד אֲחֵרִים, פֶּן אַחֲטִיא אוֹתְךָ בְּתַכּוֹתְךָ אֵלַי בְּאַחַת מִפִּנּוֹת הַדְּרָכִים לִהְיוֹת לִי לִמְנַהֵג.

אֶתְהַלֵּךְ בִּקְשִׁי עָרְפִּי עַל־דַּרְכִּי אֲנִי עַד־אֲשֶׁר אִוַּלְתִּי הַגְּדוֹלָה תְּבִיאֲךָ עַד לְדַלְתִּי.

כִּי אֶת־פִּיךָ פְּצִיתָ אֵלַי אֲשֶׁר חֶלְקִי בְּכָל־הַנִּבְחָר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת בּוֹא יָבוֹא מִיָּדְךָ לִּי.

יז

הֵבֵאתִי עִמִּי אֶת־מְנוֹרַת הַחֶרֶשׂ אֲשֶׁר־לִי מִקֶּרֶב בֵּיתִי וָאֶקְרָא: „בֹּאוּ, בָּנַי, וַאֲנִי אָאִיר לָכֶם אֶת־שְׁבִילְכֶם!“

וְהַלַּיְלָה עוֹד חֹשֶׁךְ בְּשׁוּבִי וְאֶת־הָרְחוֹב עֲזַבְתִּי לִדְמָמָתוֹ, וָאֶקְרָא: „הָאִירִי אַתְּ לִי, הָאֵשׁ! כִּי מְנוֹרַת הַחֶרֶשׂ אֲשֶׁר־לִי מִתְגּוֹלֶלֶת שְׁבוּרָה עַל־פְּנֵי הֶעָפָר“.

טז

הֵם יָדְעוּ אֶת־הַדֶּרֶךְ וַיֵּלְכוּ לְבַקֵּשׁ אוֹתְךָ לְאֹרֶךְ הָרְחוֹב הַצָּר וַאֲנִי הָלַכְתִּי הַחוּצָה לִקְרַאת הַלַּיְלָה, כִּי־הָיִיתִי נִבְעָר מִכָּל־דָּעַת.

לֹא הָיִיתִי לָמוּד לְמַדַּי לְבַעֲבוּר יָרֹא אוֹתְךָ בַּחֲשֵׁכָה, לָכֵן בָּאתִי עַד לִמְזוּזַת דַּלְתְּךָ לְתֻמִּי בְּפֶתַע פִּתְאֹם.

הַחֲכָמִים יִסְּרוּנִי וַיְצַוּוּנִי לָלֶכֶת מִזֶּה כִּי־לֹא בָאתִי דֶּרֶךְ הָרְחוֹב.

פָּנִיתִי לָלֶכֶת וַאֲנִי נוֹאָשׁ, אַךְ אַתָּה הֶחֱזַקְתָּ בִּי בְּעֹז וְקוֹל גְּדוּפוֹתָם הָלַךְ הָלֹךְ וְחָזֹק מִיּוֹם לְיוֹם.

יט

אֶת־הַלּוֹט הָאַחֲרוֹן אֲשֶׁר נִשְׁאַר אַחֲרֵי חֲמַס הַחֹרֶף קָטַף סוּדָס הַגַּנָּן מִתּוֹךְ הַבְּרֵכָה אֲשֶׁר־לוֹ וַיֵּלֶךְ אֶל־שַׁעַר הַהֵיכָל לִמְכּוֹר שָׁם אֶת־הַפֶּרַח לַמֶּלֶךְ.

וְאִישׁ עֹבֵר בַּדֶּרֶךְ מָצָא אוֹתוֹ בְּלֶכְתּוֹ וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמַר: „שְׁאַל אֶת־שְׂכָרְךָ בִּמְחִיר הַלּוֹט הָאַחֲרוֹן וְאֶתְּנֶה—וַאֲנִי הִנְנִי לְהַקְרִיב אוֹתוֹ אֶשְׁכָּר לְבוּדְהָא".

וְסוּדָס עָנָה וַיֹּאמַר: „אִם תְּשַׁלֵּם לִי מַשֵּׁה זָהָב—וְהָיָה זֶה לָּךְ".

וְהַהֵלֶךְ שִׁלֵּם כִּדְבָרוֹ.

וְהַמֶּלֶךְ יָצָא בְּרֶגַע הַזֶּה חוּצָה וַיִּתְאַו אֶל־הַפֶּרַח לִקְנוֹתוֹ, כִּי הוּא בַּדֶּרֶךְ לָלֶכֶת עַד־לִפְנֵי אֲדוֹנוֹ בּוּדְהָא וּבְלִבּוֹ אָמַר: „אָכֵן טוֹב אֶעֱשֶׂה כִּי־אַנַּח לְרַגְלָיו אֶת־הַלּוֹט אֲשֶׁר פָּרַח בַּחֹרֶף".

וּבֶאֱמֹר הַגַּנָּן כִּי נָתֹן יִתְּנוּ לוֹ מַשֵּׁה זָהָב בִּמְחִירוֹ וַיַּעַן הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֲשֶׁר נָכוֹן הוּא לָתֵת עֲשָׂרָה מַשֶּׂה, אוּלָם הַהֵלֶךְ כָּפַל אֶת־הַמְּחִיר וַיֹּאמֶר לָתֵת פִּי־שְׁנַיִם בָּזֶה.

וְהַגַּנָּן הָיָה אִישׁ כִּילַי וַיְקַו בְּלִבּוֹ לָקַחַת שִׁבְעָתַיִם כָּכָה מִיַּד זֶה אֲשֶׁר בִּגְלָלוֹ מִתְעַשְּׁקִים פֹּה עַל־אֹדוֹת הַמְּחִיר וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמַר: „אֶת־הַלּוֹט הַזֶּה לֹא אוּכַל לִמְכּוֹר".

יח

לֹא–לֹא לָכֶם הִיא שׁוּמָה לְפַתַּח אֶת־הַצִּיצִים וּלְהָפְכָם לִפְרָחִים.
הָנִיעוּ אֶת־הַצִּיץ, הַכּוּהוּ, אַךְ נִבְצְרָה מִכֹּחֲכֶם לְחַיּוֹת מִמֶּנּוּ פֶּרַח.
וְאִם תִּגְעוּ אֵלָיו–תְּשַׁקְצוּהוּ, אֶת־נִצָּתוֹ תְּבוֹסְסוּ לַחֲלָקֶיהָ וּפְזַרְתֶּם אוֹתָם עַל־פְּנֵי עֲפַר הָאֲדָמָה.
אַךְ צְבָעִים לֹא יֵרָאוּ וְרֵיחַ לֹא יָבוֹא.
אוֹיָה! לֹא לָכֶם הִיא שׁוּמָה לְפַתַּח אֶת־הַצִּיצִים וּלְהָפְכָם לִפְרָחִים.

וְזֶה אֲשֶׁר לוֹ הִיא שׁוּמָה לְפַתַּח אֶת־הַצִּיץ הֵן עָשֹׂה יַעֲשֶׂה אֶת־מְלַאכְתּוֹ וְהִיא קַלָּה כָּכָה.
אֶת־עֵינוֹ יִתֵּן בּוֹ — וּמִיץ הַחַיִּים זֹרֵם בְּתוֹךְ גִּידָיו.
לְנִשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ יִפְרֹשׂ הַפֶּרַח אֶת־כְּנָפָיו וְיַחְפּוֹז לִקְרַאת הָרוּחַ.
וּצְבָעִים יִפְרְצוּ כְּמוֹ תְּשׁוּקוֹת מִן־הַלֵּב וְהָרֵיחַ יְגַלֶּה סוֹד מָתוֹק.
וְזֶה אֲשֶׁר לוֹ הִיא שׁוּמָה לְפַתַּח אֶת־הַצִּיץ הֵן עָשֹׂה יַעֲשֶׂה אֶת־מְלַאכְתּוֹ וְהִיא קַלָּה כָּכָה.

כ

שִׂימֵנִי לִמְשׁוֹרְרֵךְ, לַיְלָה, הוֹי לַיְלָה כְּסוּי צָעִיף!
הִנֵּה רַבִּים יָשְׁבוּ בְצִלֵּךְ בְּאֵין־אֹמֶר דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים — תְּנֵנִי וָאֱהִי לְפֶה לְשִׁירֵיהֶם.

אָסְפֵנִי אֶל־רִכְבֵּךְ אֲשֶׁר אוֹפַנִּים אֵין־לוֹ וְהוּא בְאֶפֶס רַעַשׁ יַחְפּוֹז מֵעוֹלָם וְאֶל־עוֹלָם, אַתְּ הַמֶּלֶךְ בְּהֵיכַל הָעֵת, אַתְּ הַשָּׁחוֹר וְהַנָּאוֶה!

רַבִּים בָּאוּ כְמִתְגַּנְּבִים אֶל־תּוֹךְ חֲצֵרוֹתַיִךְ וְרוּחָם בְּקִרְבָּם שׁוֹאֵל, וְהֵם הָלְכוּ בְקֶרֶב בֵּיתֵךְ אֲשֶׁר מְנוֹרָה אֵין־לוֹ וַיְבַקְשׁוּ מַעֲנֶה.

וְרַבִּים יֵשׁ אֲשֶׁר פִּלַּח אוֹתָם חֵץ־הַחֶדְוָה בְּיַד בִּלְתִּי־נוֹדָע וַתִּפְרוֹצְנָה מִלִּבָּם הַחוּצָה זְמִירוֹת עַלִּיזוֹת וַיְזַעְזְעוּ אֶת־הַחֲשֵׁכָה עַד־הַיְסוֹד בָּהּ.

וְהַנְּשָׁמוֹת הָעֵרוֹת הָאֵלֶּה מַבִּיטוֹת מִשְׁתָּאוֹת אֶל־אַחַד הַכּוֹכָבִים וּמִשְׁתּוֹמְמִים אֶל־הָאוֹצָר אֲשֶׁר מָצְאוּ פִּתְאֹם.

שִׂימֵנִי לִמְשׁוֹרְרָם, הוֹי לַיְלָה, לִמְשַׁדֵּר דִּמְמָתֵךְ אֲשֶׁר אֵין־לָהּ חֵקֶר.

בְּתוֹךְ הַצֵּל הַמַּחֲרִישׁ אֲשֶׁר בְּיַעֲרַת הַמַּנְגּוֹ מֵעֵבֶר לְחוֹמַת הָעִיר עָמַד סוּדָס לִפְנֵי בוּדְהַא אֲדוֹנוֹ וַתְּהִי דְמָמַת הָאַהֲבָה רֹבֶצֶת עַל־שִׂפְתֵי בוּדְהַא וּמְנוּחַת שָׁלוֹם הֵאִירָה מֵעֵינָיו כְּמוֹ שַׁחַר טְבוּל טַל־סְתָו.

וְסוּדָס הִבִּיט אֶל־פָּנָיו וְאֶת־הַלּוֹט הִנִּיחַ לְרַגְלָיו וְאֶת־רֹאשׁוֹ הֵשַׁח עַד לֶעָפָר.

וּבוּדְהַא הֵאִיר אֶת־פָּנָיו בִּשְׂחוֹק תָּמִים וַיִּשְׁאַל: „מַה־שְּׁאֶלָתְךָ, בְּנִי?"

וְסוּדָס קָרָא וַיֹּאמַר: „אֶת־מַגַּע רַגְלְךָ הָאַחֲרוֹן שָׁאָלְתִּי".

כב

בֹּקֶר הַסְּתָו הַזֶּה נִלְאָה מִכֹּבֶד אוֹר, וְאִם הוֹלְכִים שִׁירֶיךָ הָלוֹךְ וְרָפֹה, הָלוֹךְ וְיָגֹעַ תֶּן־לִי אֶת־חֲלִילְךָ כִּמְעַט רֶגַע.

אֲחַלֵּל־נָא בּוֹ כְּכָל־אֲשֶׁר יִהְיֶה הָרוּחַ בִּי — רֶגַע אַרְבִּיצֵהוּ בְחֵיקִי, רֶגַע אֶגַּע בּוֹ בִשְׂפָתַי, רֶגַע אַנַּח אוֹתוֹ לִימִינִי עַל־פְּנֵי הַדֶּשֶׁא.

אוּלָם בְּבֹא דְמָמַת הָעֶרֶב הַנֶּאְדָּרָה אֲלַקֶּט־לִי פְּרָחִים וְאֶעֱנוֹד אוֹתָם לוֹ לַעֲטֶרֶת וַאֲמַלֵּא אוֹתוֹ בְּרֵיחַ נִיחוֹחַ; אֶכְרַע וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לוֹ בְּהַעֲלוֹתִי אֶת־הַמְּנוֹרָה.

כִּי בַלַּיְלָה אָבֹא אֵלֶיךָ לְהָשִׁיב לְךָ אֶת־חֲלִילֶךָ.

וְאַתָּה תְחַלֵּל בּוֹ אֶת־נְגִינַת חֲצוֹת הַלַּיְלָה לְעֵת אֲשֶׁר הַיָּרֵחַ הָעֹלֶה מִתְהַלֵּךְ לְבַדּוֹ בֵּינוֹת לַכּוֹכָבִים.

כא

מִי־יִתֵּן וּמָצָאתִי יוֹם אֶחָד אֶת־הַחַיִּים אֲשֶׁר בְּקִרְבִּי וְאֶת־הַחֶדְוָה הַמִּסְתַּתֶּרֶת בְּחַיַּי, אַף־כִּי עִוּוּ הַיָּמִים אֶת־נְתִיבִי וַיְשַׁחֲתוּ אוֹתוֹ בְּעָפָר נֶאֱלָח.

רַק לַחֲלָקִים נִגְלוּ אֵלַי, רוּחַ קַל חָלַף עָלַי וַיָּגָז וַיָּשֶׂם לְמַחְשְׁבוֹתַי רֵיחַ נִיחוֹחַ לְרֶגַע אֶחָד.

מִי־יִתֵּן וּמָצָאתִי יוֹם אֶחָד אֶת־הַחֶדְוָה אֲשֶׁר מִחוּץ לִי הַשֹּׁכֶנֶת מֵעֵבֶר לִגְבוּל הָאוֹר – וְעָמַדְתִּי בְּתוֹךְ הָעֲזוּבָה הַשּׁוֹטֶפֶת אוֹתִי אֲשֶׁר שָׁם יֵרָאוּ כָּל־הַדְּבָרִים כִּרְאוֹת אוֹתָם יוֹצְרָם.

כד

אָפֵל הַלַּיְלָה וּתְנוּמָתֵךְ חֲזָקָה וּגְדוֹלָה בְּתוֹךְ הַשֶּׁקֶט אֲשֶׁר לְחַיָּי.

עוּרָה, כְּאֵב הָאַהֲבָה, כִּי לֹא יָדַעְתִּי לִפְתּוֹחַ אֶת־הַדֶּלֶת וַאֲנִי עוֹמֵד בַּחוּץ.

הָרְגָעִים מְחַכִּים, הַכּוֹכָבִים שׁוֹקְדִים, הָרוּחַ מַחֲרִישׁ וְהַדְּמָמָה כְּבֵדָה בְּתוֹךְ לִבִּי.

עוּרִי, אַהֲבָה, עוּרִי! מַלְּאִי אֶת־כּוֹסִי הָרֵיקָה וּבְנִשְׁמַת־רוּחַ־זִמְרָה הָעִירִי אֶת־הַלָּיְלָה.

כג

רוּחַ הַמְשׁוֹרֵר מְרַחֵף וּמְרַקֵּד עַל־פְּנֵי גַּלֵּי הַחַיִּים בֵּינוֹת לְקוֹלוֹת הַסַּעַר וְהַמַּיִם.

וְעַתָּה כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַשָּׁמַיִם הַקּוֹדְרִים נְטוּיִם עַל־הַיָּם כְּעַפְעַפַּיִם נְטוּיִם עַל־עַיִן עֲיֵפָה, הִנֵּה־זֶה בָא מוֹעֵד אֲשֶׁר יֻנַּח הָעֵט מִתַּחַת כַּף־הַיָּד וַאֲשֶׁר יִתַּן לַמַּחְשָׁבוֹת לָרֶדֶת אֶל־קַרְקַע הַתְּהוֹם אֲשֶׁר לְסוֹד הָעוֹלָמִים בְּקֶרֶב הַדְּמָמָה הַלָּזוּ.

כו

הָאֶבְיוֹן הַיּוֹשֵׁב בְּקִרְבִּי נָשָׂא אֶת־כַּפָּיו הַצְּנוּמוֹת אֶל־הַשָּׁמַיִם הָרֵיקִים מִכּוֹכָבִים וַיִּזְעַק בְּאָזְנֵי הַלַּיְלָה בְּקוֹלוֹ הָרָעֵב.

וּתְפִלּוֹתָיו הָיוּ אֶל־הַחֲשֵׁכָה הָעִוֶּרֶת, וְהִיא רֹבְצָה כְּמוֹ אֱלֹהִים כּוֹשֵׁל בְּתוֹךְ שָׁמַיִם שׁוֹמֵמִים אֲשֶׁר לְתִקְוֹת אוֹבְדוֹת.

קוֹל מִשְׁאֲלוֹתָיו הִתְגַּלְגֵּל בִּסְעָרָה מִסָּבִיב לִתְהוֹמוֹת אֵידוֹ וַיְהִי כְּצִפּוֹר מִתְיַפַּחַת אֲשֶׁר תַּקִּיף אֶת־קִנָּהּ הָרֵיק.

אֲבָל כַּאֲשֶׁר הִשְׁלִיךְ הַבֹּקֶר אֶת־עָגְנוֹ אֶל־שְׂפַת הַמִּזְרָח, קָפֵץ הָאֶבְיוֹן הַיּוֹשֵׁב בְּקִרְבִּי וַיִּקְרָא:

„בָּרוּךְ אָנֹכִי כִּי הַלַּיְלָה הַחֵרֵשׁ לֹא שְׁמָעַנִי — וְכִי אוֹצְרוֹתָיו הָיוּ רֵיקִים".

וַיִּקְרָא: „הוֹי חַיִּים, הוֹי אוֹר, מַה־נֶּחְמָדִים אַתֶּם! וְנֶחְמָדָה גַּם הַחֶדְוָה אֲשֶׁר לְעֵת־קֵץ הִכִּירָה אֶתְכֶם!"

כה

צִפּוֹר הַבֹּקֶר מְזַמֶּרֶת.

אֵי־מִזֶּה בָאָה לָהּ הַשְּׁמוּעָה עַל־דְּבַר הַבֹּקֶר בְּטֶרֶם הַבֹּקֶר יַעֲלֶה וּבְעוֹד נְחַשׁ הַלַּיְלָה מַחֲזִיק אֶת־הַשָּׁמַיִם בֵּין־טַבְּעוֹת כְּבָלָיו הַשְּׁחוֹרִים וְהַקָּרִים?

הַגִּידִי לִי, צִפּוֹר הַבֹּקֶר, אֵיךְ־זֶה מָצָא צִיר הַמִּזְרָח אֶת־נְתִיבוֹ אֶל־תּוֹךְ חֲלוֹמֵךְ בַּלַּיְלָה הַכָּפוּל הַזֶּה אֲשֶׁר לַשָּׁמַיִם וַאֲשֶׁר לֶעָלִים?

לֹא הֶאֱמִינָה לָךְ הָאָרֶץ בְּקָרְאֵךְ: „הַשֶּׁמֶשׁ הִנֵּה בַדֶּרֶךְ, אֵין לַיְלָה עוֹד".

הוֹי, כָּל־יָשֵׁן, הָקִיצָה!

חֲשׂוֹף אֶת־מִצְחֲךָ בְּחַכּוֹתְךָ אֶל־בִּרְכַּת הָאוֹר הָרִאשׁוֹנָה וְרֹן עִם־צִפּוֹר הַבֹּקֶר בְּחֶדְוַת אֱמוּנָה.

כח

מוֹעֵד עַל־מוֹעֵד בָּאתִי אֶל־פֶּתַח שַׁעַרְךָ וָאֶשָּׂא אֶת־יָדַי וָאֶשְׁאַל הָלוֹךְ וְשָׁאֹל וָאֶרֶב מִיּוֹם לְיוֹם.

וְאַתָּה נָתַתָּ, תֵּת וְהוֹסֵף, תֵּת וְהוֹסֵף, פַּעַם בְּמִדָּה וּפַעַם בְּפֶתַע פִּתְאֹם מְלֹא חָפְנָיִם.

וַאֲנִי לָקַחְתִּי הַרְבֵּה וְהַרְבֵּה נִשְׁמַט מִיָּדִי אַרְצָה, הַרְבֵּה הֶחֱזַקְתִּי בְּכַפַּי, וְהוּא כָבֵד, וְהַרְבֵּה עָשִׂיתִי לִכְלִי מִשְׂחָק לִי וְשִׁבַּרְתִּיו אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֶלְאָנִי, עַד־כִּי שִׁבְרֵי מַתְּנוֹתֶיךָ וְאוֹצְרוֹתֵיהֶן רַבּוּ עַד־לִבְלִי הַסָּפֵר וַיְכַסּוּךָ מִמֶּנִּי, וְהַתּוֹחֶלֶת בְּאֵין־קֵץ הוֹגִיעָה אֶת־לִבִּי.

קַח, הוֹי קַח — זֶה־הָיָה עַתָּה קוֹל קְרִיאָתִי.

נַפֵּץ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר בְּקַעֲרַת הָאֶבְיוֹן הַלָּז, כַּבֵּה אֶת־הַמְּנוֹרָה אֲשֶׁר לַשּׁוֹמֵר הֶחָצוּף הַזֶּה; הַחֲזֵק בְּיָדִי, הֲרִימֵנִי מִגַּל מַתְּנוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עוֹדֶנּוּ הוֹלֵךְ וְגָדֵל וְנַשְּׂאֵנִי עַד־הַנֶּצַח הֶעָרֹם אֲשֶׁר עִמְּךָ בִּבְדִידָתֶךָ.

כז

עַל־שְׂפַת הַגַּנְגֶס הִתְפַּלֵּל סַנָּתָן אֶת־תְּפִלּוֹתָיו וְהִנֵּה־זֶה בְּרַהְמִינִי לָבוּשׁ קְרָעִים נִגַּשׁ אֵלָיו וַיֹּאמַר: „הוֹשִׁיעֵנִי, כִּי עָנִי אָנֹכִי“.

וְסַנָּתָן אָמַר: „קַעֲרַת הַנְּדָבוֹת אֲשֶׁר בְּיָדִי זֶה כָּל־רְכוּשִׁי, כִּי כָל־אֲשֶׁר הָיָה לִי נָתַתִּי לַאֲחֵרִים“.

וְהַבְּרַהְמִינִי הוֹסִיף וַיֹּאמַר: „אֲבָל אֲדוֹנֵנוּ שִׁיוָה נִרְאָה אֵלַי בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה וַיְיָעֲצֵנִי לָבוֹא אֵלֶיךָ“.

וְסַנָּתָן זָכַר פִּתְאֹם כִּי מִבֵּין־חַלּוּקֵי אַבְנֵי הַנַּחַל לָקַט אֶבֶן אַחַת יְקָרָה אֲשֶׁר אֵין־לָהּ עֲרוֹךְ וַיִּטְמְנֶהָ בַּחוֹל, כִּי אָמַר: אוּלַי דְרוּשָׁה תִהְיֶה לְאִישׁ.

אָז הֶרְאָה אֶת־הַבְּרַהְמִינִי אֶת־הַמָּקוֹם. וַיִּשְׁתָּאֶה הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ וַיַּחְפֹּר אֶת־הָאֶבֶן מִשָּׁם.

וְהַבְּרַהְמִינִי יָשַׁב עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וַיַּחְשֹׁב מַחֲשָׁבוֹת עַד־בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ אֶל־מֵאַחֲרֵי הָעֵצִים וְרֹעֵי הַפָּרוֹת שָׁבוּ עִם־בְּהֶמְתָּם.

אָז קָם וַיָּבֹא לְאִטּוֹ אֶל־סַנָּתָן וַיֹּאמַר: „אֲדוֹנִי, תֶּן־לִי חֵלֶק קָטָן מִן־הָעֹשֶׁר הַלָּז אֲשֶׁר יָבוּז לְעֹשֶׁר מְלֹא כָל־הָאָרֶץ“.

וְאֶת־הָאֶבֶן הַיְקָרָה הִשְׁלִיךְ הַמָּיְמָה.

ל׳

שְׂחוֹק מְשׁוּבוֹת הִשְׁתַּפֵּךְ עַל־פְּנֵי הַשָּׁמַיִם בְּהַלְבִּישְׁךָ אֶת־לִבִּי קְרָעִים וַתְּשַׁלְּחֵהוּ הַחוּצָה אֶל־תּוֹךְ הָרְחוֹבוֹת לִשְׁאֹל נְדָבוֹת.

וְהוּא הָלַךְ מִפֶּתַח אֶל־פֶּתַח, וְיֵשׁ־אֲשֶׁר קַעֲרָתוֹ כִּמְעַט הָיְתָה מְלֵאָה, אָז בָּאוּ עָלָיו שׁוֹדְדִים וַיְשָׁדְדוּהוּ.

וּלְעֵת קֵץ הַיּוֹם הַכָּבֵד בָּא עַד־לְשַׁעֲרֵי הֵיכָלְךָ וַיֵּט אֵלֶיךָ אֶת־קַעֲרָתוֹ הַדַּלָּה, וְאַתָּה בָאתָ וְתָפַשְׂתָּ בְּיָדוֹ וְהוֹשַׁבְתָּ אוֹתוֹ עַל־כִּסֵּא מַלְכוּתְךָ לִימִינֶךָ.

כט

הוֹשִׁרְתַּנִי עִם־אֵלֶּה אֲשֶׁר אַחֲרִיתָם לָצֵאת מִן־הַמִּשְׂחָק רֵיקָם.
יָדַעְתִּי כִּי־לֹא לִי הוּא לִמְצֹא שָׁלָל אוֹ לַעֲזוֹב אֶת־הַמְשַׂחֲקִים.
אֶתְנַפֵּל אֶל־תּוֹךְ הַשִּׁבֹּלֶת, וְלוּ גַּם אֵדַע כִּי אֶטְבַּע בַּמְּצוּלָה.
אֲשַׂחֵק אֶת־מִשְׂחַק אֵידִי.

אֶת־כָּל־אֲשֶׁר בִּרְכוּשִׁי אֶתֵּן כֹּפֶר לַמִּשְׂחָק וּבַאֲבֹד לִי אֲגוֹרָתִי הָאַחֲרוֹנָה וְנָתַתִּי גַּם אֶת־נַפְשִׁי בוֹ, אוֹ־אָז וְאֶרְאֶה פִּתְאֹם כִּי מָצָאתִי שָׁלָל עֵקֶב אֲשֶׁר אֲבַדְתִּי תִּהְיֶה שְׁלֵמָה.

לב

אֶת־מַלְכִּי לֹא יָדַעְתִּי, וְלָכֵן בְּדָרְשׁוֹ מִמֶּנִּי אֶת־מִסּוֹ הִשֵּׁאתִי אֶת־נַפְשִׁי כִּי אֶתְחַבֵּא וְלֹא אֲשַׁלֵּם אֶת־חוֹבִי.

וַאֲנִי בָרַחְתִּי כִּפַעַם־בְּפַעַם וָאָשׁוּב וְאֶבְרַח מֵאַחֲרֵי כָל־עֲבוֹדַת יוֹמִי וְכָל־חֲלוֹמִי בַלֵּילוֹת.

אַךְ פְּקֻדָּתוֹ רָדְפָה אַחֲרַי עִם־כָּל־נִשְׁמַת רוּחַ אֲשֶׁר שָׁאַפְתִּי אֶל־קִרְבִּי.

כֹּה יָדַעְתִּי לְנָכוֹן כִּי נוֹדַעְתִּי לוֹ הֵיטֵב וְכִי לֹא נוֹתַר מָקוֹם לִי אֲשֶׁר אֹמַר עָלָיו: לִי הוּא.

וְעַתָּה הִנֵּה זֹאת כָּל־תַּאֲוָתִי לְהַנִּיחַ לְרַגְלָיו אֶת־כֹּל אֲשֶׁר לִי לְבַעֲבוּר אֶמְצָא לִי הַמִּשְׁפָּט לִהְיוֹת מָקוֹם לִי בְּקֶרֶב מַמְלַכְתּוֹ.

לא

„מי בְכֶם הָאִיש אֲשֶר יָשִים לְנַפְשוֹ אֶת־הַחֹק לְכַלְכֵּל אֶת־הָרְעֵבִים?" כָּכָה שָׁאַל בּוּדְהָא הָאֱלֹהִים אֶת־הַדְּבֵקִים בּוֹ בִּהְיוֹת רָעָב כָּבֵד בְּשְׁרָוַסְטִי.

וְרַטְנָקָר הָאִיש הַסוֹחֵר בִּכְסָפִים הוֹרִיד אֶת־רֹאשׁוֹ לָאָרֶץ וַיֹּאמַר: „רַב מִדֵּי כָל־רְכוּשִׁי יִדָּרֵשׁ לְבַעֲבוּר כַּלְכֵּל אֶת־הָרְעֵבִים".

וְיֵסֶן שַׂר צְבָא הַמֶּלֶךְ אָמַר: „בְּכָל־נַפְשִׁי הָיִיתִי נוֹתֵן אֶת־דְּמֵי כָל־חַיַּי, אַךְ בְּבֵיתִי אֵין־דֵּי מַאֲכָל".

וּדְהַרְמַפָּל אֲשֶׁר כִּבְרוֹת אֲדָמָה רַבּוֹת הָיוּ לוֹ לְנַחֲלָה אָמַר בַּאֲנָחָה: „יָנַק הָרָזוֹן כְּמוֹ־שֵׁד אֶת־שְׂדוֹתַי כְּלִיל עַד־הֶחֱרִיבָם, לֹא אֵדַע בַּמָּה אֲשַׁלֵּם עַתָּה אֶת־מִסֵּי הַמֶּלֶךְ".

אָז קָמָה סֻפְּרִיָּה בַּת הַנָּזִיר הָרָשׁ.

וַתִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה לִפְנֵי כָל־הָעֵדָה וַתַּעַן בַּעֲנָוָה וַתֹּאמַר: „אָנֹכִי אַאֲכִיל אֶת־הָרְעֵבִים".

וְהָאֲנָשִׁים מִסָּבִיב קָרְאוּ כִּי־הִשְׁתָּאוּ מְאֹד וְלֹא הֶאֱמִינוּ וַיֹּאמְרוּ: „אֵיךְ תִּהְיֶה כָזֹאת! בַּמָּה תוּכְלִי לְיַחֵל לַעֲשׂוֹת אֶת־נִדְרֵךְ זֶה?"

וְסֻפְּרִיָּה אָמְרָה: „כִּי אָנֹכִי הָעֲנִיָּה מִכֻּלְּכֶם פֹּה, וְלָכֵן זֶה כֹחִי. הִנֵּה אֲסָמַי וּמְגוּרוֹתַי בְּכָל־בַּיִת וּבַיִת מִבָּתֵּיכֶם".

ל״ד

„מַלְכִּי", דִּבֵּר עֶבֶד הַמֶּלֶךְ לַאֲדוֹנוֹ בְּבֹאוֹ אֵלָיו לְגַלּוֹת אֶת־אָזְנוֹ — „לֹא הוֹאִיל נְרוֹטָם הַקָּדוֹשׁ לְבַקֵּר בְּהֵיכַל מִקְדַּשׁ הַמֶּלֶךְ מֵעוֹדוֹ וְעַד־כֹּה.

„אֶת־תְּהִלַּת אֱלֹהִים יְזַמֵּר תַּחַת הָעֵצִים בִּרְחוֹבוֹת עַל־פְּנֵי חוּץ וְהַמִּקְדָּשׁ רֵיק מִמִּתְפַּלְּלִים.

„כֻּלָּם יֵאָסְפוּ עָלָיו מִסָּבִיב כַּדְּבֹרִים עַל־הַלּוֹט הַלָּבָן, וְאֶל־כַּד הַדְּבַשׁ הַמְזֻהָב לֹא יָשִׂימוּ לֵב".

וְהַמֶּלֶךְ בְּרֹגֶז לִבּוֹ הָלַךְ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־שָׁם נְרוֹטָם יוֹשֵׁב עַל־פְּנֵי הַדֶּשֶׁא.

וַיִּשְׁאָלֵהוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו: „אָבִי, לָמָּה נָטַשְׁתָּ אֶת־הֵיכָלִי עִם־יְצִיעַ הַזָּהָב אֲשֶׁר־לוֹ וּבָחַרְתָּ לָשֶׁבֶת בַּחוּץ עַל־פְּנֵי החוֹל לְבַעֲבוּר הַטֵּף לְאַהֲבַת אֱלֹהִים?"

וּנְרוֹטָם עָנָה: „יַעַן אֵין־אֱלֹהִים בְּהֵיכָלֶךָ".

וּפְנֵי הַמֶּלֶךְ רָעֲמוּ וַיֹּאמַר: „הֲיָדַעְתָּ כִּי עֶשְׂרִים רִבּוֹא כִּכַּר זָהָב הוּצְאוּ לְבִנְיַן־הַפְּלָאוֹת הַזֶּה מַעֲשֵׂה מְלֶאכֶת אָמָּן וְכִי קִדְּשׁוּ אוֹתוֹ לֵאלֹהִים עַל־פִּי כָל הַחֻקָּה וַעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ?"

וּנְרוֹטָם אָמַר: „אָכֵן יָדַעְתִּי, כִּי־הִנֵּה הָיָה דְּבַר הַבִּנְיָה בִּשְׁנַת

לג

כַּאֲשֶׁר הָיָה עִם־לִבִּי לִיצוֹר אוֹתְךָ, לִהְיוֹת צַלְמְךָ צֶלֶם חַיֵּי לִבְנֵי אָדָם לְהִשְׁתַּחֲווֹת לוֹ, הֵבֵאתִי עִמִּי אֶת־הַחֹמֶר אֲשֶׁר לִי וְאֶת־חֲמֻדוֹת מִשְׁאֲלוֹתַי וְאֶת־תַּרְמִית דִּמְיוֹנִי הַכּוֹזֵב וְאֶת־תַּעְתֻּעֵי חֲלוֹמוֹתָי.

כַּאֲשֶׁר שְׁאַלְתִּי מֵעִמְּךָ לִיצוֹר מִקֶּרֶב חַיַּי אֶת־צֶלֶם לִבְּךָ לְאַהֲבָה אוֹתְךָ, הֵבֵאתָ עִמְּךָ אֶת־אֶשְׁךָ וְאֶת־תָּקְפְּךָ וְאֶת־אֲמִתְּךָ וְאֶת־יִפְעָתְךָ וְאֶת־שְׁלוֹמְךָ.

לה

הַחֲצוֹצְרָה מִתְגּוֹלֶלֶת בֶּעָפָר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה.

הָרוּחַ יָגֵעַ, הָאוֹר מֵת.

הוֹי לַיּוֹם הָרָע!

בֹּאוּ, אַנְשֵׁי מִלְחָמָה, הָבִיאוּ עִמָּכֶם אֶת־דִּגְלֵיכֶם וְאֶת־מְשֹׁרְרֵיכֶם

עִם־שִׁירֵי הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר לָכֶם!

בֹּאוּ, עֹבְרֵי אֹרַח, הֵחָפְזוּ מִמַּסְעֵיכֶם!

הַחֲצוֹצְרָה מִתְגּוֹלֶלֶת בֶּעָפָר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמְחַכָּה אֵלֵינוּ.

וַאֲנִי בַדֶּרֶךְ הָעֹלָה אֶל־הַהֵיכָל וְעִמִּי קָרְבְּנוֹת הָעֶרֶב אֲשֶׁר־לִי וְאֲבַקֵּשׁ לִי מְקוֹם מְנוּחָה אַחֲרֵי עֲמַל הַיּוֹם הַמָּלֵא אָבָק וְאֲקַו כִּי יֵרָפְאוּ פְּצָעַי וְהַבְּגָדִים הַצֹּאִים אֲשֶׁר לִי יְכֻבְּסוּ וְהָיוּ לְבָנִים: אָז מְצָאתִי אֶת־חֲצוֹצַרְתְּךָ מִתְגּוֹלֶלֶת בֶּעָפָר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה.

הַעוֹד לֹא בָא מוֹעֵד לְהַעֲלוֹת אֶת־מְנוֹרַת הָעֶרֶב אֲשֶׁר לִי?

הַעוֹד לֹא שָׁר הַלַּיְלָה בְּאָזְנֵי הַכּוֹכָבִים אֶת־שִׁיר הַשֵּׁנָה אֲשֶׁר לוֹ?

הוֹי שׁוֹשַׁנָּה אֲדֻמָּה כַדָּם, הַפְּרָגִים אֲשֶׁר לִשְׁנָתִי הִלְבִּינוּ וַיִּבּוֹלוּ!

חָשַׁבְתִּי לְנָכוֹן כִּי תַמּוּ נְדֻדַי וְכִי שִׁלַּמְתִּי כָּל־חוֹבִי, וּפִתְאֹם הִנֵּה פָּגַעְתִּי בַחֲצוֹצַרְתְּךָ הַמִּתְגּוֹלֶלֶת בֶּעָפָר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה.

שְׂרֵפַת הַבָּתִּים, בַּשָּׁנָה אֲשֶׁר אַלְפֵי בְנֵי עַמְּךָ בָּאוּ לְהִתְדַּפֵּק עַל־דַּלְתוֹתֶיךָ לְבַקֵּשׁ מֵעִמְּךָ עֶזְרָה וְלָרִיק.

וֵאלֹהִים אָמַר: „הִנֵּה הַיְצוּר הַדַּל הַזֶּה אֲשֶׁר נִבְצְרָה מִמֶּנּוּ לָתֵת גַּג וְחָסוּת לְאֶחָיו, וְזֶה אֹמֵר לִבְנוֹת בַּיִת לִי!“

„וְתַחַת הָעֵצִים בְּתוֹךְ רְחוֹבוֹת עַל־פְּנֵי חוּץ בָּחַר לוֹ אָז אֶת־מְקוֹמוֹ עִם־בְּנֵי הָאָדָם יַחְדָּו אֲשֶׁר גַּג וְחָסוּת אֵין לָהֶם.

„וְשִׁקּוּץ הַזָּהָב הַלָּז אֲשֶׁר הֲקִימוֹתָ רֵיק וְאֵין־בּוֹ דָּבָר מִלְּבַד עַב עֲנַן הַגַּאֲוָה“.

וְהַמֶּלֶךְ קָרָא בַּחֲרוֹן אַפּוֹ: „עֲזוֹב אֶת־אַרְצִי!“

וְהַקָּדוֹשׁ עָנָה בִּמְנוּחָה: „אָמְנָם כֵּן, הַגְלֵנִי־נָא כַּאֲשֶׁר הִגְלֵיתָ אֶת־אֱלֹהָי“.

לו

כַּאֲשֶׁר הֵרִימוּ בִּמְשׁוּבַת הוֹלְלוּתָם סְחִי דֹּמֶן מֵעַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה לְטַנֵּף בּוֹ אֶת־לְבוּשְׁךָ, אַתָּה הַיָּפֶה, חֻלַּל לִבִּי בִי לַמַּרְאֶה.

וַאֲנִי צָעַקְתִּי אֵלֶיךָ וָאֹמַר: „קַח אֶת־שֵׁבֶט מוּסָרְךָ וּשְׁפוֹט אוֹתָם".

אוֹר הַבֹּקֶר שָׁכַן עַל־הָעֵינַיִם הָהֵן אֲשֶׁר אָדְמוּ מִמִּשְׁתֵּה הַלָּיְלָה; שְׂדֵה הַחֲבַצָּלוֹת הַלְּבָנוֹת בֵּרַךְ בְּשָׁלוֹם אֶת־נִשְׁמַת אַפָּם הַקּוֹדַחַת; הַכּוֹכָבִים מִבַּעַד לִמְצוּלַת הַקְּדֵרוּת הַקְּדוֹשָׁה הִגִּיהוּ אוֹרָם עַל־מִשְׁתֵּה נְגִינָתָם — הִגִּיהוּ אוֹר עַל־עֲדַת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הֵרִימוּ סְחִי דֹּמֶן מֵעַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה לְטַנֵּף בּוֹ אֶת־לְבוּשְׁךָ, אַתָּה הַיָּפֶה!

וּמוֹשַׁב מִשְׁפָּטְךָ הָיָה בְּגַן הַפְּרָחִים לְנֹכַח זִמְרַת הַצִּפֳּרִים לְמוֹעֵד הָאָבִיב: בְּצִלְלֵי גְּדוֹת הַנַּחַל אֲשֶׁר שָׁם הָמוּ הָעֵצִים לַעֲנוֹת אֶת־הַגַּלִּים הַהוֹמִים.

הוֹי חֲמוּדִי! עַד לְאֶפֶס־חֶמְלָה הָיוּ בַחֲרוֹנָם.

הִתְשׁוֹטְטוּ בַחֲשֵׁכָה לְבַעֲבוּר גְּזֹל אֶת־עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ לַעֲדוֹת בּוֹ אֶת־תַּאֲוֹתֵיהֶם הַמָּה.

וְכַאֲשֶׁר פִּגְעוּ בְךָ וַיָּצִיקוּ לְךָ וְקוֹלְךָ חָדַר עַד־לְלִבִּי צָעַקְתִּי אֵלֶיךָ וָאֹמַר: „קַח אֶת־חַרְבְּךָ, אַתָּה חֲמוּדִי, וַעֲשֵׂה בָם שְׁפָטִים".

אֲבָל רוּחַ צִדְקָתְךָ בְּךָ חִכָּתָה.

גַּע בְּלִבִּי הַזֹּעֵף עִם־הַקֶּסֶם אֲשֶׁר לִנְעוּרֶיךָ!
תֵּן וְחֶדְוָתִי בַּחַיִּים תִּתְלַקַּח לְאֵשׁ בֹּעֵרָה.
תֵּן וְחִצֵּי רִגְעֵי הֲקִיצִי יַחְדְּרוּ לְלֵב הַלַּיְלָה וְזַעֲקַת חֲרָדָה
תְּנַעֵר כָּל עִוָּרוֹן וְכָל־כִּשְׁלוֹן רֶגֶל.
בְּאתִי לְהָרִים אֶת־חֲצוֹצַרְתְּךָ מִן־הֶעָפָר אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה.
אַל־נָא לִי שֵׁנָה עוֹד — בְּתוֹךְ אִבְחַת חִצִּים תִּהְיֶה דַרְכִּי.
וְרַבִּים יִתְפָּרְצוּ מִבְּתֵּיהֶם וּבְאוּ לְיַד יְמִינִי — וְרַבִּים יִבְכּוּ.
וְרַבִּים עַל־מִשְׁכְּבוֹתֵיהֶם יִתְיַפְּחוּ וְיִתְהַפְּכוּ מִצַּד אֶל־צַד
בַּחֲלוֹמוֹת נוֹרָאִים.
כִּי בַלַּיְלָה הַזֶּה יִשָּׁמַע קוֹל חֲצוֹצַרְתֶּךָ.

מֵעִמְּךָ שָׁאַלְתִּי רַק שָׁלוֹם וְתַחְתָּיו בָּא לִי קָלוֹן.
וְעַתָּה אָנֹכִי עוֹמֵד לְפָנֶיךָ — עָזְרֵנִי־נָא לָשִׂים עָלַי אֶת־נִשְׁקִי!
תֵּן וּמַהֲלֻמּוֹת מַכְאוֹב גְּדוֹלוֹת תְּמַלֵּטְנָה זִיקֵי אֵשׁ אֶל־תּוֹךְ חַיָּי.
תֵּן וְהִתְדַּפֵּק לִבִּי בַּצָּרָה — וְהָיָה זֶה הַתֹּף לְעֻזֶּךָ.
רֵיקוֹת תִּהְיֶינָה יָדַי כָּלִיל, לְבַעֲבוּר הָרֵם אֶת־חֲצוֹצַרְתֶּךָ.

ל״ז

וְאֶפִּגְפְּטַא מְשָׁרֵת בּוּדְהַא שָׁכַב עִם־הַחוֹמָה אֲשֶׁר לְעִיר מַתּוּרַא וַיִּישָׁן.

הַמְּנוֹרוֹת כָּבוּ כֻלָּן, הַשְּׁעָרִים סֻגְּרוּ כֻלָּם, הַכּוֹכָבִים הִתְחַבְּאוּ כֻלָּם בִּרְקִיעַ שְׁמֵי אֱלוּל הַחֲשֵׁכִים.

רֶגֶל מִי־זֶה הִיא הַבָּאָה וּמְצַלְצֶלֶת בִּצְמִידֶיהָ וּפִתְאֹם תִּגַּע בְּקָצֶהָ אֶל־לוּחַ לִבּוֹ?

וְהוּא נִבְהַל וַיִּיקָץ, וְאוֹר מְנוֹרָה אֲשֶׁר בְּיַד אִשָּׁה פָּגַע בְּעֵינָיו הַסּוֹלְחוֹת.

וְהִיא נַעֲרָה מִן־הַנְּעָרוֹת הַמְרַקְּדוֹת אֲשֶׁר־בָּעִיר, מְצֻפָּה הָיְתָה כּוֹכְבֵי אֲבָנִים יְקָרוֹת, מְכֻסָּה עֲנַן אַדֶּרֶת תְּכֵלֶת לְבָנָה, שְׁכוּרַת יֵין נְעוּרֶיהָ.

אָז תּוֹרִיד אֶת־מְנוֹרָתָהּ וַתֵּרֶא וַתַּבֵּט אֶת־פָּנָיו הָרַכִּים בְּיָפְיָם הָעָז.

וְהָאִשָּׁה אָמְרָה: „סְלַח־לִי, אַתָּה הַנָּזִיר הַצָּעִיר, הוֹאִילָה וְסוּר אֶל־בֵּיתִי. הַדֹּמֶן עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה אֵינֶנּוּ הַמִּשְׁכָּב הַנָּאוֶה לְךָ“.

וְהַנָּזִיר עָנָה: „לְכִי לְדַרְכֵּךְ, אִשָּׁה. כַּאֲשֶׁר יִגְמוֹל וְיָבוֹא הַמּוֹעֵד אָסוּר אֵלָיִךְ“.

דִּמְעוֹת אֵם נִשְׁפְּכוּ עַל־דְּבַר גֹּדֶל זְדוֹנָם; אֱמוּנַת אֹהֵב בְּאֵין־גְּבוּל הִסְתִּירָה אֶת־חֲנִיתוֹת הִתְמַרְמְרוּתָהּ בְּתוֹךְ פִּצְעֵי הָאֹהֵב.

וְאַתָּה אֶת־מִשְׁפָּטְךָ נָתַתָּ בַּמַּכְאוֹב הָאִלֵּם אֲשֶׁר לְאַהֲבָה בְּאֵין שֵׁנָה; וּבְאָדֹם צְנוּעַ אֲשֶׁר פָּנָיו יַאְדִּימוּ; וּבְדִמְעוֹת הַלַּיְלָה אֲשֶׁר לְאִישׁ עָזוּב; וּבְאוֹר הַבֹּקֶר הֶחָוֵר אֲשֶׁר לַסְּלִיחָה.

הוֹי הַנּוֹרָא! הֵמָּה בִּמְשׁוּבַת תַּאֲוָתָם הֶעְפִּילוּ לַעֲלוֹת בִּשְׁעָרֶיךָ בַּלַּיְלָה, הָתְרוּ בַאֲסָמֶיךָ לִגְזוֹל אֶת־אֲשֶׁר לָךְ.

אֲבָל מִשְׁקַל שְׁלָלָם גָּדַל עַד לְאֶפֶס מִדָּה, כָּבֵד מֵהֵם מִשְּׂאֵת אוֹתוֹ אוֹ מִסְּחוֹב אוֹתוֹ אַחֲרֵיהֶם.

וַאֲנִי צָעַקְתִּי אֵלֶיךָ וָאֹמַר: „סְלַח לָהֶם, אַתָּה הַנּוֹרָא!“

וּסְלִיחָתְךָ פָּרְצָה בִּסְעָרָה, הִפִּילָה אוֹתָם לָאָרֶץ וְאֶת־גְּזֵלָתָם פִּזְּרָה לֶעָפָר.

הָיְתָה סְלִיחָתְךָ בְּתוֹךְ הַקּוֹלוֹת אֲשֶׁר לָרַעַם וְעִם־הַזְּוָעוֹת אֲשֶׁר לַדָּם וּבְקֶרֶב נִפְלְאוֹת הָאֹדֶם אֲשֶׁר לִשְׁקִיעַת שָׁמֶשׁ.

וְהַנָּזִיר הַצָּעִיר עָנָה: „הִנֵּה לְעֵת־קֵץ בָּא הַמּוֹעֵד לִדְרשׁ אֵלֶיךָ, וַאֲנִי הִנֵּה בָאתִי".

פִּתְאֹם הֶרְאָה הַלַּיְלָה הַשָּׁחוֹר אֶת־מַלְתְּעוֹתָיו לְאוֹר הַבָּרָק הַלֹּהֵט.

וְהַסְּעָרָה נָהֲמָה מֵאַחַת מִכַּנְפוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאִשָּׁה חָרְדָה תַחְתֶּיהָ מִפָּחַד.

. . . .

עַנְפֵי הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל־צִדֵּי הַדֶּרֶךְ דָּאֲבוּ מִכֹּבֶד צִיצִים.

זְמִירוֹת חֲלִילִים עַלִּיזוֹת שָׁטְפוּ מֵרָחוֹק בְּתוֹךְ רוּחַ הָאָבִיב הַחַמָּה.

וְיוֹשְׁבֵי הָעִיר בָּאוּ אֶל־הַיְּעָרוֹת אֶל־מוֹעֵד חַג הַפְּרָחִים.

וּמֵחֲצִי רְקִיעַ־הַשָּׁמַיִם נִשְׁקַף הַיָּרֵחַ הַמָּלֵא מִשְׁתָּאֶה אֶל־הָעִיר הַדּוֹמֵמָה.

וְהַנָּזִיר עָבַר בָּרְחוֹב הֶעָזוּב וּמִמַּעַל לוֹ הַקּוֹאֵילִים חֹלֵי אַהֲבָה יוֹשְׁבִים בְּתוֹךְ עַנְפֵי הַמַּנְגוֹ וּמְקוֹנְנִים בְּאָזְנָיו אֶת־קִינָתָם בְּאֶפֶס שֵׁנָה.

וְאֻפַּגְפְּטָא עָבַר אֶת־שַׁעֲרֵי הָעִיר וַיָּבוֹא עַד־רֶגֶל הַסֹּלְלָה וַיַּעֲמוֹד.

מִי־זֹאת הָאִשָּׁה הַשֹּׁכֶבֶת לְרַגְלָיו בְּצֵל הַחוֹמָה מֻכַּת דֶּבֶר שָׁחוֹר אֲשֶׁר בְּשָׂרָהּ מְכֻסֶּה חַבּוּרוֹת טְרִיּוֹת וְהִיא מְגֹרֶשֶׁת בְּחִפָּזוֹן מִתּוֹךְ־הָעִיר?

.

וְהַנָּזִיר יָשַׁב לִימִינָהּ, שָׂם אֶת־רֹאשָׁהּ עַל־בִּרְכָּיו, עַל־שְׂפָתֶיהָ הִטִּיף נִטְפֵי מַיִם וְאֶת־בְּשָׂרָהּ מָשַׁח בָּצֳרִי.

„מִי־אַתָּה, הָרַחוּם?“ שָׁאֲלָה הָאִשָּׁה.

לט

הַסֹּלְלָה נָפְלָת, וְאוֹר כְּמוֹ שְׁחוֹק אֱלֹהִים פֹּרֵץ אֵלֵינוּ.
לָנוּ הָעֹז, הוֹי אַתָּה הָאוֹר!
נִבְקַע לֵב הַלָּיְלָה!
בַּתֵּק בְּלַהַט חַרְבְּךָ אֶת־סְבַךְ הַפִּקְפּוּקִים וְאֶת־סְבַךְ כָּל־תְּשׁוּקָה רָפָה.
לָנוּ הָעֹז!
בֹּא אַתָּה אֲשֶׁר חֲנוּת לֹא תֵדַע!
בֹּא אַתָּה אֲשֶׁר נוֹרָא אַתָּה בְּלִבְנָתֶךָ.
הוֹי אַתָּה הָאוֹר! תֻּפְּךָ נֹתֵן קוֹלוֹ עִם־חֲלִיפוֹת־הָאֵשׁ וְהַלַּפִּיד
הָאָדֹם נִשָּׂא אֶל־עָל; הַמָּוֶת גֹּוֵעַ עִם־פֶּרֶץ הַנְּהָרָה.

לח

אַין כָּל־זֶה עוֹד רַק שְׂחוֹק אֹהֲבִים בֵּינֵינוּ, אֲהוּבִי!

מֵעֵת אֶל־עֵת הִשְׂתָּעֲרוּ עָלַי לֵילוֹת סְעָרָה עַזִּים אֲשֶׁר נִשְּׁבוּ בִמְנוֹרָתִי עַד־כַּבּוֹתָהּ; פִּקְפּוּקִים אֲפֵלִים נֶעֶרְמוּ וַיְכַבּוּ אֶת־כָּל־הַכּוֹכָבִים אֲשֶׁר בִּשְׁמָי.

מֵעֵת אֶל־עֵת נֶהֶרְסוּ הַחוֹפִים, שִׁבֹּלֶת הַמַּיִם סָחֲפָה אֶת־קְצִירַי וּנְהִי וְתַמְרוּרִים פִּלְחוּ אֶת־שָׁמַי מִן־הַקָּצֶה אֶל־הַקָּצֶה.

וְאֶת־זֹאת לָמַדְתִּי וָאֵדָעֶנָּה: יֵשׁ בְּאַהֲבָתְךָ פִּצְעֵי מַכְאוֹב וְאֵין־בָּהּ לָנֶצַח הָרוּחַ הַקָּרָה וְהָאִלֶּמֶת אֲשֶׁר לַמָּוֶת.

מא

הַמַּלָּח יָצָא לַדֶּרֶךְ וְהוּא שָׁט עַל־פְּנֵי הַיָּם הַזּוֹעֵף בַּלָּיְלָה.
הַתֹּרֶן מִתְיַפֵּחַ תַּחַת מִפְרָשָׂיו הַנְּפוּחִים הַמְמֻלָּאִים בְּרוּחַ סֹעֵר.
הַשָּׁמַיִם מְדֻקָּרִים בְּצִפָּרְנֵי הַלַּיְלָה וְהֵמָּה נֹפְלִים עַל־פְּנֵי הַיָּם שְׁקוּיֵי רַעַל הַפַּחַד הַשָּׁחוֹר.
הַגַּלִּים מְנַפְּצִים אֶת־רֹאשָׁם אֶל־הַשְּׁחוֹר אֲשֶׁר־לֹא יֵרָאֶה —
וְהַמַּלָּח יָצָא לַדֶּרֶךְ וְהוּא שָׁט עַל־פְּנֵי הַיָּם הַזּוֹעֵף.

הַמַּלָּח יָצָא לַדֶּרֶךְ, לֹא אֵדַע אֶת־מְקוֹם הַמּוּעָדָה אֲשֶׁר־לוֹ, וְהוּא מַרְגִּיז אֶת־הַלַּיְלָה פִּתְאֹם בְּלִבְנַת מִפְרָשָׂיו.
לֹא אֵדַע אֶת־הַחוֹף אֲשֶׁר אֵלָיו יַעֲלֶה לְעֵת־קֵץ אֶל־הַיַּבָּשָׁה, לְמַעַן הַגִּיעוֹ עַד־הֶחָצֵר הַדּוֹמֵמָה אֲשֶׁר שָׁם מְנוֹרָה מְאִירָה וְשָׁם יִמְצָא אֶת־הַנֶּפֶשׁ הַיּוֹשֶׁבֶת עַל־פְּנֵי הֶעָפָר וּמְחַכָּה לוֹ.
מַה־תַּאֲוַת נַפְשׁוֹ אֲשֶׁר תָּשִׂים אֶת־סִירָתוֹ עַד־לִבְלִי דְאָגָה מִפְּנֵי לַיְלָה וַאֲפֵלָה?
הַכְּבֵדָה סִירָתוֹ בַּאֲבָנִים יְקָרוֹת וּבִפְנִינִים?
אָכֵן לֹא! אֵין הַמַּלָּח מֵבִיא עִמּוֹ כָּל־מִכְמָן מִלְּבַד הַשּׁוֹשַׁנָּה הַלְּבָנָה אֲשֶׁר בְּכַפּוֹ וְהַזִּמְרָה אֲשֶׁר עַל־שְׂפָתָיו.
וְהֵן מוּעָדוֹת עִמּוֹ לְמַעַן הַנֶּפֶשׁ הַמְחַכָּה לוֹ לְבָדָהּ בַּלַּיְלָה עִם־מְנוֹרָתָהּ הַמְּאִירָה.

מ

הוֹי לַהַב אֵשׁ, אַתָּה הָאָח לִי, אֲזַמֵּר לְךָ עֹז.

אַתָּה הוּא הַסֵּמֶל הָאָדֹם וְהַבָּהִיר אֲשֶׁר לַחְפְשָׁה הַנּוֹרָאָה.

אֶת־כַּפֶּיךָ תִּשָּׂא לַמָּרוֹם, בְּאֶצְבָּעוֹת נֶחְפָּזוֹת תַּעֲבוֹר עַל־מֵיתְרֵי הַנֵּבֶל וּנְגִינַת הַמְּחוֹלוֹת אֲשֶׁר־לְךָ נִפְלָאָה.

כַּאֲשֶׁר יִשְׁלְמוּ יָמַי וְהַשְּׁעָרִים יִפָּתֵחוּ, וְשָׂרַפְתָּ לְאֵפֶר אֶת־הָאֲסוּרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עַל־יָדַיִם וְעַל־רַגְלָיִם.

בְּשָׂרִי יִהְיֶה עִמְּךָ לַאֲחָדִים, לִבִּי יִתְלַכֵּד עִם־גַּלְגַּל סוּפָתְךָ וְהַחֹם הַלֹּהֵט אֲשֶׁר הָיָה לִי לְנִשְׁמַת חַיִּים יִתְלַקַּח וְיִתְעָרֵב בְּשַׁלְהַבְתֶּךָ.

מב

הֶחֱזַקְתִּי בְּכָל־כֹּחִי בְּרַפְסוֹדָה הַחַיָּה הַזֹּאת, בִּבְשָׂרִי, מִדֵּי עָבְרִי אֶת־הַנַּחַל הַצַּר אֲשֶׁר לִשְׁנוֹתַי עַל־אֲדָמוֹת. וְעָזֹב אֶעֶזְבֶנָּה אַחֲרֵי כְּלוֹת הַמַּעֲבָר.

וְאַחַר־כֵּן?

לֹא אֵדַע אִם־הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ אֲשֶׁר שָׁמָּה גַּם־הֵם כָּאוֹר וְכַחֹשֶׁךְ אֲשֶׁר לָנוּ פֹּה.

זֶה בִּלְתִּי־נוֹדָע הוּא הַחֹפֶשׁ לְעוֹלְמֵי עַד:
בְּאֶפֶס חֶמְלָה הוּא בְּאַהֲבָתוֹ.
שֹׁבֵר הוּא אֶת־קְלִפַּת הַפְּנִינִים, וְהוּא אִלֵּם בְּכֶלֶא הַחֲשֵׁכָה.

הִנֵּה וּבְכֵה אַתָּה עַל־הַיָּמִים אֲשֶׁר חָלְפוּ, הוֹי אַתָּה הַלֵּב הָאֻמְלָל!
הֱיֵה עָלֵז, כִּי עוֹד יָמִים יָבֹאוּ!
הַמּוֹעֵד קָרֵב, אַתָּה הַנּוֹדֵד!
הִנֵּה עֵת לְךָ לְהַצִּיב אֶת־גְּבֻלוֹת הַדְּרָכִים.
יוּסַר הַמַּסְוֶה מֵעַל־פָּנָיו וּבְפַעַם שֵׁנִית תִּפָּגֵשׁ.

שׁכֶנֶת הִיא בַּסֻּכָּה אֲשֶׁר עִם־פְּאַת הַדֶּרֶךְ.
שַׂעֲרוֹת רֹאשָׁהּ הַפְּרוּעַ מִתְעוֹפְפוֹת בָּרוּחַ וּמַסְתִּירוֹת אֶת־עֵינֶיהָ.
הַסַּעַר נֹהֵק בְּעַד־דַּלְתָּהּ הַשְּׁבוּרָה, הַנֵּר מִתְלַקֵּחַ בִּמְנוֹרַת הַחֶרֶשׂ אֲשֶׁר־לָהּ וּמַשְׁלִיכָה צְלָלִים עַל־פְּנֵי הַכְּתָלִים.
מִתּוֹךְ יִלְלַת הָרוּחַ הִיא שׁוֹמַעַת בְּקָרְאוֹ בִשְׁמָהּ — אוֹתָהּ אֲשֶׁר בִּשְׁמָהּ לֹא נוֹדָעָה.
הִנֵּה־זֶה עָבַר מוֹעֵד רַב מֵאָז צֵאת הַמַּלָּח הַיָּמָּה.
הִנֵּה־זֶה יַעֲבוֹר עוֹד מוֹעֵד רַב עַד־עֲלוֹת הַשַּׁחַר וְהוּא יִדְפּוֹק עַל־הַדָּלֶת.
לֹא בְתֻפִּים יֻכֶּה וְאִישׁ לֹא יֵדָע.
רַק הָאוֹר יְמַלֵּא אֶת־הַבַּיִת, הֶעָפָר יִהְיֶה מְבֹרָךְ וְהַלֵּב יִהְיֶה עָלֵז.
כָּל־הַפִּקְפּוּקִים יַחְלְפוּ בִדְמָמָה לְעֵת אֲשֶׁר יַעֲלֶה הַמַּלָּח אֶל־הַחוֹף.

וּשְׁרִימַטִּי תִּשְׁתַּחֲוֶה אֶל־הַמַּלְכָּה וּבְצֵאתָהּ מִפֶּתַח הַדֶּלֶת וַתַּעֲמוֹד לִפְנֵי אֲמִיטָה אֵשֶׁת בֶּן־הַמֶּלֶךְ הַצָּעִיר אֲשֶׁר אֹרְשָׂה לוֹ זֶה־עַתָּה.

וּרְאִי עָשׂוּי זָהָב מְלֻטָּשׁ מוּשָׂם בְּחֵיקָהּ וְאֵשֶׁת בֶּן־הַמֶּלֶךְ הַצְּעִירָה קוֹלַעַת אֶת־מַחְלְפוֹת רֹאשָׁהּ הַשְּׁחוֹרוֹת וְהָאֲרֻכּוֹת וַתְּהִי מוֹשַׁחַת בְּאֶצְבַּע אֶת־הַחֶלְקָה הָאֲדֻמָּה בְּתוֹךְ־מַסֶּכֶת הַשֵּׂעָר אֲשֶׁר עַל־קָדְקֹד רֹאשָׁהּ לִהְיוֹת לְאוֹת תִּקְוָה טוֹבָה.

וְיָדֶיהָ רָעֲדוּ בְּהַבִּיטָהּ אֶת־הַנַּעֲרָה וַתִּזְעַק: „מַה־נּוֹרָאָה הַשּׁוֹאָה אֲשֶׁר תּוּכְלִי לְהָבִיא עָלָי! עִזְבִינִי־נָא כְּרֶגַע!"

וְשׁוּקְלָה בַּת־הַמַּלְכָּה יָשְׁבָה אֶל־הַחַלּוֹן לְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַשּׁוֹקַעַת וְהִיא קֹרֵאת בְּסֵפֶר סִפְרֵי הַזְּמִירוֹת הַנִּפְלָאוֹת.

וְהִיא נִתְּרָה מִמְּקוֹמָהּ בִּרְאוֹתָהּ עַל־סַף דַּלְתָּהּ אֶת־הַנַּעֲרָה עִם הַקָּרְבָּנוֹת הַקְּדוֹשִׁים.

וְסִפְרָהּ נָפַל מֵחֵיקָהּ אַרְצָה וַתְּמַהֵר וַתִּלְאַט חֶרֶשׁ בְּאֹזֶן שְׁרִימַטִּי וַתֹּאמַר: „אַל־תִּתְגָּרִי בַּמָּוֶת, אִשָּׁה עַזַּת־נֶפֶשׁ!"

וּשְׁרִימַטִּי נֶחְפְּזָה וַתַּעֲבוֹר מִדֶּלֶת אֶל־דֶּלֶת.

וְרֹאשָׁהּ מוּרָם לְמַעְלָה וְהִיא קֹרֵאת: „הוֹי נָשִׁים אֲשֶׁר בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, מַהֵרְנָה!

„הַמּוֹעֵד לַעֲבוֹדַת אֲדוֹנֵנוּ הִנֵּה־זֶה בָּא!"

וְרַבּוֹת מֵהֶן סָגְרוּ אֶת־דַּלְתוֹתֵיהֶן בְּפָנֶיהָ וְרַבּוֹת מֵהֶן חֵרְפוּ אוֹתָהּ.

מג

עַל־פְּנֵי שְׂרִידֵי הֶעָפָר אֲשֶׁר לְעַצְמוֹת בּוּדְהַא הָאֱלֹהִים בָּנָה הַמֶּלֶךְ בִּמְבְצָר מִזְבֵּחַ — שִׁיר תְּהִלָּה עָשׂוּי שַׁיִשׁ לָבָן.

וְשָׁם תָּבֹאנָה כְּפַעַם־בְּפַעַם לְעֵת־עֶרֶב הַבְּתוּלוֹת וְהַנָּשִׁים אֲשֶׁר לְבֵית הַמֶּלֶךְ לְהַקְרִיב פְּרָחִים וּלְהַעֲלוֹת מְנוֹרוֹת.

אַךְ בַּעֲלוֹת בְּנוֹ אַחֲרָיו לִהְיוֹת לְמֶלֶךְ תַּחְתָּיו בְּבֹא עִתּוֹ, וַיִּשְׁטוֹף בְּדָם אֶת־כָּל אֱמוּנַת אָבִיו מִלְּפָנָיו וְאֶת־אֵשׁ הַקָּרְבָּנוֹת הִבְעִיר בִּסְפָרָיו הַקְּדוֹשִׁים.

וַיְהִי יוֹם סְתָו נֹטֶה לַחֲלוֹף.

וּמוֹעֵד מִנְחַת הָעֶרֶב קָרֵב.

וּשְׁרִימַטִי נַעֲרָה מִנַּעֲרוֹת הַמַּלְכָּה אֲשֶׁר הִקְדִּישָׁה לְבוּדְהַא, כִּי הִתְרַחֲצָה בַּמַּיִם הַקְּדוֹשִׁים וְאֶת־קַעֲרַת הַזָּהָב פֵּאֲרָה בְּנֵרוֹת וּבִצִיצִים רַעֲנַנִּים וּלְבָנִים, וַתָּבֹא וַתִּשָּׂא אֶת־עֵינֶיהָ הַשְּׁחוֹרוֹת אֶל־הַמַּלְכָּה.

וְהַמַּלְכָּה חָרְדָה מִפַּחַד וַתֹּאמַר: „הֲטֶרֶם תֵּדְעִי, נַעֲרָה פְּתַיָּה, כִּי מוֹת יוּמָתוּ ; ־נָכוֹן כָּל־אִישׁ וְכָל־אִשָּׁה אֲשֶׁר יִשְׁתַּחֲווּ אֶל־מִזְבַּח בּוּדְהַא?

„כָּכָה חָפֵץ הַמֶּלֶךְ“.

מד

הַיּוֹם הָעוֹמֵד בֵּינְךָ וּבֵינִי מִשְׁתַּחֲוֶה לִי לְבָרְכֵנִי אֶת־בִּרְכָתוֹ הָאַחֲרוֹנָה לְשָׁלוֹם.

הַלַּיְלָה מְכַסֶּה אֶת־פָּנָיו בִּצְעִיפוֹ וּמַסְתִּיר אֶת־הַמְּנוֹרָה הָאַחַת הַבֹּעֶרֶת בַּחֲדָרַי

הִנֵּה עַבְדְּךָ הַשָּׁחוֹר בָּא בְּאֵין־קוֹל וְהוּא פֹּרֵשׂ אֶת־יְרִיעַת חֲתֻנָּתְךָ לְפָנֶיךָ לְבַעֲבוּר תֵּשְׁבִי שָׁם לְבָד עִמִּי בִּדְמָמָה בְּאֵין־דְּבָרִים עַד־יַעֲבוֹר הַלָּיְלָה.

וְקֶרֶן אוֹר הַיּוֹם הָאַחֲרוֹנָה חָלְפָה מֵעַל־כִּפַּת הַבְּרוֹנְזָה אֲשֶׁר לְמִגְדַּל הַהֵיכָל.

וּצְלָלִים כְּבֵדִים רָבְצוּ צַל־פִּנּוֹת הָרְחוֹבוֹת: שְׁאוֹן הָעִיר הַהוֹמִיָּה נֶאֱלָם: צְלִיל הַגּוֹנג אֲשֶׁר לְמִקְדַּשׁ שִׁיוָה בִּשֵּׂר כִּי בָא מוֹעֵד תְּפִלַּת הָעֶרֶב.

וּבְחֶשְׁכַת נֶשֶׁף־הַסְּתָו, הָעֲמֻקָּה כְּמוֹ־נַחַל זַךְ, הִתְלַקְּחוּ הַכּוֹכָבִים בְּאוֹרָם, וּפִתְאֹם רָאוּ הַשּׁוֹמְרִים אֲשֶׁר בְּגַן הֵיכַל־הַמֶּלֶךְ בַּחֲרָדָה מִבַּעַד לָעֵצִים וְהִנֵּה מְסִלַּת אוֹר מְנוֹרוֹת מְאִירוֹת פִּתְאֹם עַל־יַד מִזְבַּח בּוּדְהָא.

וְהֵם מִשְׁתָּעֲרִים בְּחַרְבוֹתֵיהֶם הַשְּׁלוּפוֹת וַיִּקְרָאוּ: „מִי־זֶה אַתְּה, הַפֶּתִי, אֲשֶׁר יִשְׂחַק לַמָּוֶת?"

וְקוֹל מָלֵא מֶתֶק עָנָה: „שְׁרִימַטִי אָנֹכִי, שִׁפְחַת אֲדוֹנֵנוּ בּוּדְהָא".

וּבְעוֹד רֶגַע וְדַם לִבָּהּ צָבַע אֶת־הַשַּׁיִשׁ הַקַּר בְּאָדְמוֹ.

וּבְתוֹךְ דְּמָמַת מוֹעֵד הַכּוֹכָבִים גָּוַע אוֹר הַמְּנוֹרָה אֲשֶׁר לַעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ הָאַחֲרוֹנָה לְרֶגֶל הַמִּזְבֵּחַ.

מו

חָלְפָה הָעֵת אֲשֶׁר יָכֹלְתִּי לְשַׁלֵּם לָהּ חֵלֶף כָּל־אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מֵעִמָּהּ.

לַיְלָה מָצָא אֶת־בָּקְרוֹ וְאַתָּה אָסַפְתָּ אוֹתָהּ אֶל־זְרוֹעוֹתֶיךָ, וּלְךָ אֲנִי מַגִּישׁ אֶת־תּוֹדָתִי וְאֶת־מִנְחוֹתַי אֲשֶׁר הָיוּ יְעוּדוֹת לָהּ.

תַּחַת כָּל־הָרָעוֹת וְהַחַטָּאוֹת אֲשֶׁר חָטָאתִי לָהּ הָבָא אָנֹכִי אֵלֶיךָ לְבַקֵּשׁ אֶת־הַסְּלִיחָה.

עַל־מִזְבַּחֲךָ אָנֹכִי מַקְרִיב אֶת־כָּל־פִּרְחֵי אַהֲבָתִי אֲשֶׁר נוֹתְרוּ בְּתוֹךְ צִיצֵיהֶם וְהִיא חִכְּתָה לָהֶם כִּי יָנֵצוּ.

מה

חְלַף לֵילִי עַל־מִשְׁכַּב דַּאֲגָתִי וְעֵינַי יְגֵעוֹת. לִבִּי הַכָּבֵד אֵינֶנּוּ נָכוֹן עוֹד לִקְרַאת הַבֹּקֶר עִם־מְלֹא כָל־מְשׂוֹשׂוֹ.

כַּסֵּה בְצָעִיף אֶת־פְּנֵי הָאוֹר הֶעָרֹם, תֵּן אוֹת וְסָר מִמֶּנִּי הַצִּדָּה הַנֹּגַהּ הַמַּזְהִיר הַזֶּה עִם־מְחוֹל הַחַיִּים.

הַסְתִּירֵנִי בְּכַנְפֵי אַדֶּרֶת חֶשְׁכָתְךָ הָעֲנֻגָּה וְהַחְבֵּא אֶת־מַכְאוֹבִי כִּמְעַט רֶגַע מִפְּנֵי לַחַץ תֵּבֵל.

מח

הָבִיאִי יֹפִי וּסְדָרִים אֶל־תּוֹךְ חַיֵּי הָאֹבְדִים, אִשָּׁה, כַּאֲשֶׁר הֵבֵאת אוֹתָם אֶל־תּוֹךְ בֵּיתִי כָּל־הָעֵת אֲשֶׁר חָיִית.

טַאטְאִי מִשָּׁם אֶת־שְׁרִידֵי הָרְגָעִים הַמְעֻפָּרִים, מַלְּאִי אֶת־הַכַּדִּים הָרֵיקוֹת וְרַפְּאִי אֶת־כָּל אֲשֶׁר עָלָה בוֹ תֹהוּ.

אַחַר־כֵּן פִּתְחִי אֶת־הַדֶּלֶת הַפְּנִימִית אֲשֶׁר לָאָרוֹן, הַעֲלִי אֶת־הַנֵּר וּתְנִי וְנִוָּעֵד שָׁם יַחְדָּו בִּדְמָמָה לִפְנֵי אֱלֹהֵינוּ.

מז

מְצָאתִי מְעַט מִכְתָּבִים יְשָׁנִים מֵעִמִּי אֲשֶׁר הִנִּיחָה אוֹתָם לְמִשְׁמֶרֶת הֵיטֵב בְּאַרְגָּזָה–כְּלֵי צַעֲצֻעִים לְמַעַן זִכְרוֹנוֹתֶיהָ לְשַׁעֲשֵׁעַ בָּם.

בְּלֵב יָרֵא נִסְּתָה לִגְנוֹב אֶת־הַקְּטַנּוֹת הָאֵלֶּה מִתּוֹךְ זֶרֶם הָעֵת הַסֹּעֵר וַתֹּאמַר: „רַק לִי אֵלֶּה לְבַדִּי!"

רְאֵה הִנֵּה, אֵין־אִישׁ אֲשֶׁר יָכֹל יוּכַל לְדָרְשָׁם עַתָּה וּלְשַׁלֵּם אֶת־מְחִירָם בְּאַהֲבָה נֶאֱמָנָה, וְעוֹד הֵמָּה פֹּה.

אָכֵן, יֵשׁ אַהֲבָה בְתֵבֵל זֹאת לְהַצִּילָם מִן־הַכִּלָּיוֹן הָאַחֲרוֹן, כִּי־הִנֵּה רַק אַהֲבָה כְּאַהֲבָתָהּ הִצִּילָה אֶת־הַמִּכְתָּבִים הָאֵלֶּה בְּרַחֲמִים רַבִּים כָּאֵלֶּה.

נ

לְנֹגַהּ הַבָּרָק כִּמְעַט־רֶגַע רָאִיתִי אֶת־בְּרִיאָתְךָ נֶצַח אֲשֶׁר בְּחַיַּי — בְּרִיאָה בְתוֹךְ צוּרוֹת־מָוֶת שׁוֹנוֹת מֵעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם.

מְבַכֶּה אָנֹכִי אֶת־שִׁפְלוּתִי בִרְאוֹתִי אֶת־חַיַּי בְּיַד הָרְגָעִים הָרֵיקִים — אַךְ בִּרְאוֹתִי אוֹתָם בְּכַף יָדְךָ, יָדַעְתִּי כִּי יְקָרִים הֵם מִהְיוֹתָם עָלִים בַּתֹּהוּ בֵּין־צְלָלִים.

מט

גָּדוֹל הָיָה הֶעָמָל לְעֵת אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ הַמֵּיתָרִים, אֲדֹנָי!
הָחֵל אֶת־נְגִינָתְךָ וְתֵן לִי לִשְׁכּוֹחַ אֶת־עֲמָלִי; תֵּן לִי וְאָחוּשׁ בִּנְעִימוֹת יְפִי אֶת־כָּל־אֲשֶׁר חָלַף אֶת־רוּחֲךָ בְּקֶרֶב הַיָּמִים הָהֵם בְּאֶפֶס חֲנִינָה.

הַלַּיְלָה הַחוֹלֵף נֶעְצָר עוֹד עַל־פֶּתַח דַּלְתִּי, תֶּן־נָא וְיַחֲלוֹף מִזֶּה בִּזְמִירוֹת.
שְׁפוֹךְ אֶת־לִבְּךָ אֶל־תּוֹךְ מֵיתְרֵי חַיַּי, אֲדֹנָי, עִם־הַקּוֹלוֹת אֲשֶׁר יֵרְדוּ מֵעַל־כּוֹכָבֶיךָ.

נ״ב

מָה הִיא הַנְּגִינָה אֲשֶׁר לְפִי־קִצְבָּהּ מְדִדָּתָהּ תְּנוּעַ תֵּבֵל?
נִתֵּן בִּשְׂחוֹק פִּינוּ לְעֵת הַכּוֹתָהּ בְּמַעֲלֵה הַחַיִּים, נִתְפַּלֵּץ בַּחֲרָדָה לְעֵת שׁוּבָהּ לְמַעֲמַקִּים בַּחֲשֵׁכָה.
אֲבָל קוֹל הַשִּׁיר אֶחָד הוּא, עֹלֶה וְיוֹרֵד לְפִי־קִצְבָּהּ הַנְּגִינָה בְּאֶפֶס קֵץ.

מַסְתִּיר אַתָּה אֶת־אוֹצָרְךָ בְּכַף יָדְךָ, וַאֲנַחְנוּ קֹרְאִים: שְׁדָדְנוּ.
אֲבָל פְּתַח וּסְגֹר אֶת־כַּף יָדְךָ כְּכָל־אֲשֶׁר יִהְיֶה עִם־לִבְּךָ: גַּם הַשָּׂכָר וְגַם הָאֲבֵדָה מִשְׁפָּט אֶחָד לָהֶם.
בִּשְׂחוֹק אֲשֶׁר תְּשַׂחֵק עִם־נַפְשְׁךָ אַתָּה תְּאַבֵּד וְתִשְׁתַּכֵּר כְּאֶחָד.

נא

יָדַעְתִּי כִּי יִהְיֶה אֶחָד יוֹם וְהוּא יָבֹא אֶל־קִצּוֹ הַקּוֹדֵר, אָז תְּשַׁלַּח אֵלַי הַשֶּׁמֶשׁ אֶת־בִּרְכַּת־שְׁלוֹמָהּ הָאַחֲרוֹנָה.

רֹעִים יְחַלְּלוּ עַל־פִּי חֲלִילֵיהֶם אֵצֶל עֲצֵי הַתְּאֵנָה וְהַבְּהֵמָה תִרְעֶה בְּמוֹרַד הַנַּחַל לְעֵת־כִּי יָמַי יֵרְדוּ אֶל־תּוֹךְ הַחֲשֵׁכָה.

וַאֲנִי זֹאת תְּפִלָּתִי כִּי־אָבִין בְּטֶרֶם הִפָּרְדִי עַל־מַה־זֶּה קְרָאַתְנִי הָאֲדָמָה אֶל־תּוֹךְ זְרוֹעוֹתֶיהָ.

בְּטֶרֶם אֵלֵךְ אֶעֱצֹר־נָא עַל־שִׁירִי הָאַחֲרוֹן עַד־כַּלּוֹתִי אֶת־מְלֶאכֶת נְגִינָתִי; אַעֲלֶה־נָא אֶת־הַמְּנוֹרָה לְמַעַן הַבִּיט אֶת־פָּנֶיךָ וְאֶקְלַע־נָא אֶת־עֲטֶרֶת הַפְּרָחִים לְעַטֶּר־בָּהּ אֶת־רֹאשֶׁךָ.

נד

הָעֲנָנָה אָמְרָה אֵלַי: „אָנֹכִי גֹוַעַת"; הַלַּיְלָה אָמַר: „מִתְנַפֵּל אָנֹכִי אֶל־תּוֹךְ אֵשׁ הַבֹּקֶר".

הַמַּכְאוֹב אָמַר: „נִשְׁאָר אָנֹכִי בְּתוֹךְ הַדְּמָמָה הַכְּבֵדָה לִהְיוֹת לְאוֹת לְעִקְּבוֹתָיו אַחֲרָיו".

„וַאֲנַחְנוּ מֵתִים לְנֹכַח מְלֹא כָל־יֵשׁ", אָמְרוּ חַיֵּי אֵלָי.

וְהָאֲדָמָה אָמְרָה: „אוֹרִי יִשַּׁק לְמַחְשְׁבוֹתֶיךָ בְּכָל־רֶגַע".

„הַיָּמִים חוֹלְפִים", דִּבְּרָה הָאַהֲבָה, „אוּלָם אָנֹכִי אֲחַכֶּה לָךְ".

וְהַמָּוֶת אָמַר: „מוֹלִיךְ אָנֹכִי אֶת־סִירַת חַיֶּיךָ לְהַעֲבִירֶנָּה אֶת־הַיָּם"

נג

נָשַׁקְתִּי לְתֵבֵל זֹאת בְּמוֹ־עֵינַי וּבִיצְרֵי גֵוִי; חִתַּלְתִּיהָ בְּמוֹ־לִבִּי בְחִתּוּלִים לְאֵין־מִסְפָּר; הֲצִיפוֹתִי אֶת־מַחְשְׁבוֹתַי עַל־יָמֶיהָ וְעַל־לֵילוֹתֶיהָ עַד־כִּי תֵבֵל וְחַיַּי הָיוּ לַאֲחָדִים — וַאֲנִי אֹהֵב אֶת־חַיַּי יַעַן־כִּי אֹהֵב אָנֹכִי אֶת־אוֹר הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר רֻקַּם עִמִּי יַחְדָּו.

לוּ אֱמֶת נָכוֹן דְּבַר עָזְבֵנוּ תֵבֵל זֹאת כִּדְבַר אַהֲבָתֵנוּ אוֹתָהּ — כִּי־אָז אֶל־נָכוֹן יֵשׁ שֶׂכֶל בְּזֹאת אֲשֶׁר בָּאתִי אֶל־הַחַיִּים וּבְזֹאת אֲשֶׁר אִפָּרֵד מֵעֲלֵיהֶם.

וְלוּ תִכְזַב הָאַהֲבָה הַזֹּאת בַּמָּוֶת, כִּי־אָז הֵן אָכֹל אָכַל סַרְטַן הַכָּזָב הַזֶּה בְּכָל־דָּבָר וּבְכָל־עִנְיָן עַד־כִּי יִקָּמְטוּ הַכּוֹכָבִים וְעַד־הָיוּ שְׁחוֹרִים.

נו

בָּאתְ אֵלַי לְרֶגַע אֶחָד וַתִּגַּע בִּי בְּתַעֲלֻמוֹת הַפֶּלֶא הַגָּדוֹל עַל־דְּבַר הָאִשָּׁה הַמְמַלְּאָה אֶת־לֵב כָּל־הַיְקוּם.

הֵן הִיא הַשָּׁבָה כְּפַעַם־בְּפַעַם אֶל־אֱלֹהִים, כִּי מִמֶּנּוּ לָהּ הֵלֶךְ הַמֹּתֶק – וְהִיא הִיא הַיֹּפִי הָרַעֲנָן לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים וְסֵמֶל הַנְּעוּרִים אֲשֶׁר בַּכֹּל; הִיא הִיא הַמְרַקֶּדֶת עַל־פְּנֵי הַזֶּרֶם הַמְפַכֶּה וּמְזַמֶּרֶת לְאוֹר הַבֹּקֶר; הִיא הִיא הַמֵּינִיקָה אֶת־הָאֲדָמָה הַצְּמֵאָה גַּלִּים עַזִּים; וְהִיא אֲשֶׁר יְשַׁבֵּר אֱלֹהֵי הַנִּצְחִים לִפְעָמִים אֶת־לֵב הָאַחַת מִקֶּרֶב עֲדָתָהּ בְּבֹא תַאֲוָה אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִתְאַפֵּק עוֹד וּפָרְצָה וְהָיְתָה לְמַכְאוֹב אַהֲבָה.

נה

וְטוּלְסִידָס הַמְשׁוֹרֵר הִתְהַלֵּךְ כָּבֵד בִּמְזִמּוֹתָיו עַל־שְׂפַת הַגַּנְגֶּס בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִשְׂרְפוּ שָׁם אֶת־מֵתֵיהֶם.

וַיִּמְצָא אִשָּׁה יוֹשֶׁבֶת לְמַרְגְּלוֹת גּוּפַת אִישָׁהּ הַמֵּת וְהִיא לְבוּשָׁה רִקְמַת צְבָעִים כַּבָּאָה לְמוֹעֵד חַג־חֲתֻנָּה.

וַתָּקָם בִּרְאוֹתָהּ אוֹתוֹ וַתִּשְׁתַּחוּ אֵלָיו וַתֹּאמַר: „הָבָה אֲדוֹנִי וְנָתַתָּ לִי בִרְכָתְךָ וְאָבוֹא גַם־אֲנִי אַחֲרֵי אִישִׁי הַשָּׁמָיְמָה“.

וְטוּלְסִידָס שָׁאַל: „לָמָה אַתְּ כָּכָה נֶחְפָּזָה, בִּתִּי? הַאֵין הָאֲדָמָה הַזֹּאת גַּם־הִיא אַדְמַת הַבּוֹרֵא הַלָּזֶה אֲשֶׁר בָּרָא אֶת־הַשָּׁמָיִם?“

„לֹא לַשָּׁמַיִם תָּאַבְתִּי“, עָנְתָה הָאִשָּׁה. „אֶל־אִישִׁי יַעֲרֹג לִבִּי“.

וְטוּלְסִידָס שָׂחַק בַּלָּט וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ: „שׁוּבִי לְבֵיתֵךְ, יַלְדָּתִי. בְּטֶרֶם יַעֲבוֹר חֹדֶשׁ יָמִים וּמָצָאת אֶת־אִישֵׁךְ“.

וְהָאִשָּׁה הָלְכָה לְבֵיתָהּ בְּתִקְוָה וּבְשִׂמְחָה, וְטוּלְסִידָס סָר אֵלֶיהָ יוֹם יוֹם וַיִּתֵּן בְּלִבָּהּ מַחֲשָׁבוֹת גְּדוֹלוֹת לַחְשֹׁב אוֹתָן, עַד־כִּי נִמְלָא לִבָּהּ עַל־כָּל־גְּדוֹתָיו אַהֲבַת אֱלֹהִים.

וְטֶרֶם עוֹד יַחֲלוֹף חֹדֶשׁ יָמִים וַתָּבֹאנָה אֵלֶיהָ הַשְּׁכֵנוֹת וַתִּשְׁאַלְנָה: „אִשָּׁה, הֲמָצָאת אֶת־אִישֵׁךְ?“

וְהָאַלְמָנָה שָׂחֲקָה בַלָּט וַתֹּאמַר: „מָצָאתִי“.

וְהֵן שָׁאֲלוּ בְחִפָּזוֹן: „אַיֵּהוּ?“

„בְּקֶרֶב לִבִּי יוֹשֵׁב אֲדוֹנִי, וְהוּא עִמִּי אֶחָד“, עָנְתָה הָאִשָּׁה.

וְגָאוֹן קָרַן בְּעֵינֶיהָ רֶגַע אֶחָד, וְאַחַר־כֵּן נָמַס וַיְהִי לְדְמָעוֹת.
„אֵין־לִי מָשׂוֹשׂ בְּהַכְנִיעַ", קָרְאָה — זֹאת הָאִשָּׁה בְּעִצְּבוֹנָהּ.

וַאֲנִי שְׁאַלְתִּיהָ: „הַגִּידִי לִי אֶת־מִי אַתְּ מְבַקֶּשֶׁת?"

וְהִיא רַק עָנַתְנִי: „אֶל־זֶה אָנֹכִי מְחַכָּה אֲשֶׁר אֶת־שְׁמוֹ לֹא יָדָעְתִּי".

וְיָמִים חָלְפוּ וְהִיא קָרְאָה: „מָתַי יָבוֹא דוֹדִי לִי, זֶה אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתִּיו וַאֲשֶׁר לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים לִי יוּדָע?"

ז.

מִי הִיא זֹאת הַשֹּׁכֶנֶת בְּקֶרֶב לִבִּי – זֹאת הָאִשָּׁה הָאֹבֶדֶת מִמֶּנִּי לָנֶצַח?

מָהֵר מְהַרְתִּיהָ לִּי לְאִשָּׁה וְהֶחֱטֵאתִי מִמְּצֹא אוֹתָהּ לִי.

פֵּאַרְתִּיהָ עַטְרוֹת פְּרָחִים וְאֶת־תְּהִלָּתָהּ זִמַּרְתִּי.

הִזְהִיר שְׂחוֹק קַל עַל־פָּנֶיהָ רֶגַע אֶחָד, וְאַחַר־כֵּן חָלָף.

„לֹא אֶמְצָא מָשׂוֹשׂ בְּךָ", קָרְאָה – זֹאת הָאִשָּׁה בְּעִצְּבוֹנָהּ.

קָנִיתִי לָהּ צְמִידִים מְמֻלָּאִים בַּאֲבָנִים יְקָרוֹת, הִשַּׁבְתִּי אֶל־פָּנֶיהָ רוּחַ בִּמְנִיפָה מְשֻׁבֶּצֶת אַבְנֵי חֵפֶץ; רִפַּדְתִּי לָהּ יָצוּעַ עַל־פְּנֵי מִטַּת זָהָב.

אָז הִתְלַקַּח זִיק עֲלִיצוּת בְּתוֹךְ עֵינֶיהָ, וְאַחַר־כֵּן גָּוָע.

„לֹא אֶמְצָא מָשׂוֹשׂ בָּאֵלֶּה", קָרְאָה – זֹאת הָאִשָּׁה בְּעִצְּבוֹנָהּ.

הוֹשַׁבְתִּי אוֹתָהּ בְּמִרְכֶּבֶת עֹז וְהִסַּעְתִּי אוֹתָהּ מִקְצֵה הָאֲדָמָה וְעַד־קְצֵה הָאֲדָמָה.

לְבָבוֹת נִכְנָעִים קָרְסוּ כָּרְעוּ לְרַגְלֶיהָ וְשַׁאֲגוֹת תְּהִלָּתָהּ עָלוּ עַד־לַשָּׁמָיִם.

נט

בִּרְבוֹץ עָלַי עֲמַל הַדֶּרֶךְ עִם־צִמְאוֹן, הַיּוֹם הַלֹּהֵט וּבְהַשְׁלִיךְ רִגְעֵי הָעֲלָטָה צְלָלִים עַל־פְּנֵי חַיַּי כְּבַלָּהוֹת אֵימֵי שֵׁדִים, אָז אֶקְרָא אֵלֶיךָ, רֵעִי, לֹא רַק לִשְׁמוֹעַ אֶת־קוֹלְךָ, כִּי־אִם גַּם לְבַעֲבוּר תִּגַּע בִּי יָדֶךָ.

הִנֵּה אֵימָה בְּקֶרֶב לִבִּי מִפְּנֵי מַשָּׂא כָּל־הָעֹשֶׁר הָרַב אֲשֶׁר לֹא לְךָ נִתָּן.

שְׁלַח־נָא יָדְךָ מִבַּעַד הַלַּיְלָה, אֹחַז בָּהּ וַאֲמַלְאֶנָּה וְלֹא אַרְפֶּנָּה; הָבָה אָחוּשׁ־נָא אֶת־מַגָּעָהּ בַּדֶּרֶךְ כִּבְרַת הָאָרֶץ הָרֵיקָה אֲשֶׁר לְבְדִידָתִי.

נח

לְךָ הָאוֹר אֲשֶׁר יִבָּקַע מִן־הַחֲשֵׁכָה, וְהַטּוֹב אֲשֶׁר יִצְמַח מִן־הַלֵּב הַנִּשְׁבָּר בְּרִיב.

לְךָ הַבַּיִת אֲשֶׁר דַּלְתוֹתָיו פְּתוּחוֹת אֶל־כָּל־הָעוֹלָם, וְהָאַהֲבָה אֲשֶׁר קוֹלָהּ יִקְרָא לִשְׂדֵה מִלְחָמָה.

לְךָ הַמַּתָּנָה אֲשֶׁר עוֹד שְׂכָרָהּ עִמָּהּ גַּם בַּאֲבֹד כֹּל מִסָּבִיב, וְהַחַיִּים אֲשֶׁר יִשְׁטְפוּ מִתּוֹךְ מְעָרוֹת הַמָּוֶת.

לְךָ הַשָּׁמַיִם הַנְּחָתִּים עַל־עֲפַר גְּאֻלָּתְ, וְאַתָּה הוּא אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְמַעֲנִי וְאַתָּה הוּא אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְמַעַן כֹּל.

סא

עוֹד יַלְדָּה הִיא, אֲדוֹנִי.

שְׂטָה הִיא בְהֵיכָלְךָ אָנֶה וָאָנָה וּמְשַׁעֲשַׁעַת וּמְנַסָּה לַעֲשׂוֹת לְשַׁעֲשֻׁעַ גַּם־אוֹתְךָ אָתָּה.

לֹא תִתְבּוֹנֵן וְלֹא תָשִׂים לֵב אִם שָׁמְטוּ שַׂעֲרוֹתֶיהָ לָאָרֶץ וְשִׂמְלָתָהּ תִּסָּחֵב אַחֲרֶיהָ בְּתוֹךְ הָאָבָק.

בְּעֵת דַּבֶּרְךָ אֵלֶיהָ, תֵּרָדֵם וְלֹא תַעֲנֶה דָבָר — וְהַפֶּרַח אֲשֶׁר אַתָּה נוֹתֵן לָהּ בַּבֹּקֶר יִזַּח מִיָּדָהּ אָרְצָה.

בִּפְרוֹץ הַסַּעַר וְהַקַּדְרוּת פְּרוּשָׂה עַל־פְּנֵי הַשָּׁמַיִם, לֹא תִישָׁן; צַלְמֵי פְּסִילֵי שַׁעֲשֻׁעֶיהָ פְּזוּרִים עַל־פְּנֵי הַקַּרְקַע וְהִיא מִתְרַפֶּקֶת עָלֶיךָ בְּפַלָּצוּת.

וְהִיא רַק יְרֵאָה, פֶּן תֶּחֱטָא אֵלֶיךָ בְּהַחֲטִיאָהּ דָּבָר בַּעֲבוֹדָתָהּ לְפָנֶיךָ.

אֲבָל בִּשְׂחוֹק רַךְ עַל־שְׂפָתֶיךָ אַתָּה שׁוֹקֵד עַל־שַׁעֲשֻׁעֶיהָ.

יָדַעְתָּ אוֹתָהּ.

הַיַּלְדָּה הַיּוֹשֶׁבֶת עַל־הֶעָפָר בְּחִירָתְךָ הִיא אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ לָּךְ; שַׁעֲשֻׁעֶיהָ יִשְׁקְטוּ וְגַם יַעַמְקוּ וְהָיוּ לְאַהֲבָה.

ס

הָרֵיחַ קֹרֵא בְתוֹךְ הַצִּיץ: „אַלְלַי לִי, הַיּוֹם עֹבֵר, זֶה יוֹם הָאָבִיב הַמְבֹרָךְ, וַאֲנִי שָׁבוּי בְּתוֹךְ עֲלֵה הַפֶּרַח!“

אַל־נָא יִפּוֹל לִבְּךָ עָלֶיךָ, יְצוּר דָּל!

אֲסוּרֶיךָ יִמַּסּוּ, הַצִּיץ יָנֵץ וְיִהְיֶה לְפֶרַח, וְאִם־מוֹת תָּמוּת בְּתוֹךְ שִׁפְעַת הַחַיִּים, וְהֶאֱרִיךְ הָאָבִיב גַּם אַחֲרֶיךָ עוֹד.

הָרֵיחַ מִתְדַּפֵּק וְהֹמֶה בְתוֹךְ הַצִּיץ: „אַלְלַי לִי, הָרְגָעִים חוֹלְפִים וַאֲנִי עוֹד טֶרֶם אֵדַע לְאָן אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְאֶת־מִי אָנֹכִי מְבַקֵּשׁ!“

אַל־נָא יִפּוֹל לִבְּךָ עָלֶיךָ, יְצוּר דָּל!

רוּחַ הָאָבִיב שָׁמַע אֶת־תְּשׁוּקָתְךָ, לֹא יָבוֹא הַיּוֹם אֶל־קִצּוֹ בְּטֶרֶם תְּמַלֵּא אֶת־מַתְכֹּנֶת חַיֶּיךָ.

סָתוּם בַּחֹשֶׁךְ עֲתִידוֹ מִמֶּנּוּ וְהָרֵיחַ קֹרֵא נוֹאָשׁ: „אַלְלַי לִי, בְּחַטַּאת־מִי הָיוּ חַיַּי רֵיקִים בְּאֵין־תַּכְלִית?

„מִי יָכֹל לְהַגִּיד לִי לָמָּה־זֶּה אָנֹכִי כְלִי?“

אַל־נָא יִפּוֹל לִבְּךָ עָלֶיךָ, יְצוּר דָּל!

קָרוֹב הַבֹּקֶר הַשָּׁלֵם אֲשֶׁר יִתְעָרְבוּ חַיֶּיךָ אַתָּה בְּחַיֵּי כֹל וְיָדַעְתָּ בְּאַחֲרִיתְךָ אֶת־תַּכְלִיתֶךָ.

סג

לֹא לִי הָאַהֲבָה אֲשֶׁר כָּל־מַעְצוֹר לֹא תֵדַע, כִּי הִיא כַּיַּיִן הַהֹמֶה אֲשֶׁר נִבְקַע נֹאדוֹ וְהוּא שׁוֹאֵף לִנְדּוֹף כֻּלּוֹ כְרָגַע.

שְׁלַח־לִי אֶת־הָאַהֲבָה אֲשֶׁר קָרָה הִיא וּטְהוֹרָה כִּמְטַר גִּשְׁמֵךְ, וְהוּא יְבָרֵךְ אֶת־הַשָּׂדֶה הַצָּמֵא וִימַלֵּא גַם אֶת־כַּדֵּי הַחֶרֶשׂ אֲשֶׁר בַּבָּיִת.

שְׁלַח־לִי אֶת־הָאַהֲבָה אֲשֶׁר תַּחְדּוֹר עַד לִמְקוֹר כָּל־יֵשׁ, וּמִשָּׁם תִּפָּרֵד כְּעָסִיס לֹא־נִרְאֶה וּבָאָה אֶל־תּוֹךְ שָׂרִיגֵי עֵץ־הַחַיִּים וְנָתְנָה חַיִּים לַפְּרִי וְלַפְּרָחִים.

שְׁלַח־לִי אֶת־הָאַהֲבָה אֲשֶׁר תִּשְׁקוֹד עַל הַלֵּב בִּדְמָמָה עִם־שִׁפְעַת מְלֹא הַשָּׁלוֹם.

סב

„מַה־יֵּשׁ עוֹד מִלְּבַד הַשָּׁמַיִם, אַתָּה הַשֶּׁמֶשׁ, אֲשֶׁר יוּכַל לְהָכִיל אֶת־דְּמוּת צַלְמֶךָ?

„בַּחֲלוֹמוֹת בְּחָזוֹן אֶאֱוֶךָ, אוּלָם נִבְצְרָה עַד־עוֹלָם מִמֶּנִּי לְקַוּוֹת כִּי גַם־עֶבֶד אֶעֱבָדְךָ" – כְּכֹה בְּכֹה אֵגֶל הַטַּל וַיֹּאמַר: „קְטֹנְתִּי מֵאֱסוֹף אוֹתְךָ אֶל־קִרְבִּי, אֲדוֹנִי הַנִּשָּׂא, וְחַיַּי אֵינָם בִּלְתִּי־אִם דְּמָעוֹת".

„הִנֵּה אָנֹכִי מֵאִיר אֶת־כָּל־הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר גְּבוּל אֵין לָהֶם, וּבְכָל־זֶה יָכֹל אוּכַל לְהִתְמַכֵּר גַּם אֶל־אֵגֶל טַל מְעָט" – כְּכֹה דִּבֵּר הַשָּׁמֶשׁ. „הָיֹה אֶהְיֶה לְנִיצוֹץ אוֹר וַאֲמַלְאֶךָ, וְחַיֶּיךָ הַמְּעַטִּים יֵהָפְכוּ וְהָיוּ לְגַלְגַּל מְשַׂחֵק".

וְהַנַּעַר שָׁאַל: „מַה־שֵּׁם אָבִי, אַתְּ אִמִּי חֶמְדָּתִי?

„רַק לְאִישׁ בְּרַהְמִינִי הַמִּשְׁפָּט לִשְׁאֹף אֶל־הָאֱמֶת הָעֶלְיוֹנָה— כָּכָה דִבֵּר גוֹטַמַּה אֲדוֹנֵנוּ אֵלָי".

וְהָאִשָּׁה הִשְׁפִּילָה אֶת־עֵינֶיהָ וַתְּדַבֵּר חֶרֶשׁ וַתַּעַן:

„עֲנִיָּה הָיִיתִי בִּנְעֻרַי וַיִּהְיוּ לִי אֲדוֹנִים שׁוֹנִים. וְאַתָּה, בְּנִי הַיָּקָר, הִנֵּה־זֶה בָּאתָ אֶל־בֵּין זְרוֹעוֹת אִמְּךָ יַבַּלָּה, וְלָהּ לֹא הָיָה בַּעַל".

קַרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ הָרִאשׁוֹנוֹת נוֹצְצוּ עַל־רָאשֵׁי הָעֵצִים אֲשֶׁר עִם־בֵּית הַנְּזִירִים בְּתוֹךְ הַיַּעַר.

וְהַתַּלְמִידִים עוֹד שַׂעֲרוֹת רֹאשָׁם הַסְּבוּכוֹת רְטֻבּוֹת אַחֲרֵי הָרַחְצָה בַּבֹּקֶר וְהֵם יוֹשְׁבִים תַּחַת הָעֵץ הַזָּקֵן לִפְנֵי הַמּוֹרֶה.

וְסַטְיָקַמַּה הִנֵּה־זֶה בָא.

וְהוּא מִשְׁתַּחֲוֶה עַד־לָאָרֶץ לְרַגְלֵי הַנָּבִיא וַיַּעֲמוֹד מַחֲרִישׁ.

וְהַמּוֹרֶה הַגָּדוֹל שְׁאָלָהוּ וַיֹּאמַר: „הַגִּידָה־לִי אֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט אָתָּה?"

וַיַּעַן: „אֲדוֹנִי, לֹא יָדַעְתִּי. הִנֵּה־זֶה שָׁאַלְתִּי אֶת־פִּי אִמִּי וַתֹּאמַר: „אֲדוֹנִים רַבִּים עָבַדְתִּי בִּהְיוֹתִי בִּנְעֻרַי וְאַתָּה בָּאתָ אֶל־בֵּין זְרוֹעוֹת יַבַּלָּה אִמְּךָ, וְלָהּ לֹא הָיָה בַעַל".

וַהֲמוֹן קוֹל תְּלוּנָה כְּקוֹל הֶמְיַת דְּבוֹרִים מִתְקַצְּפוֹת אֲשֶׁר הָרְגְּזוּ מִכַּוַּרְתָּן עָלָה, כִּי הֵלִינוּ הַתַּלְמִידִים עַל־הַנִּדָּח הַלָּז וְעַל עֹז מִצְחוֹ אֲשֶׁר לֹא יֵדַע הִכָּלֵם.

וְגוֹטַמַּה הַנָּבִיא קָם מִמּוֹשָׁבוֹ וַיִּשְׁלַח אֶת־יָדָיו וַיְחַבֵּק אֶת־הַנַּעַר אֶל־לִבּוֹ וַיֹּאמַר: „אָכֵן הַטּוֹב מִכָּל־הַבְּרַהְמִינִים אַתָּה הוּא, נַעֲרִי. נַחֲלַת הָאֱמֶת הַנַּעֲלָה עַל־כֹּל בְּקִרְבְּךָ הִיא".

סד

הַשֶּׁמֶשׁ בָּא אֶל־מֵאַחֲרֵי שְׂפַת הַנַּחַל מִמַּעֲרָב אֲשֶׁר בְּסְבַךְ הַיָּעַר. נַעֲרֵי הַנְּזִירִים הֵעִיזוּ אֶת־הַמִּקְנֶה הַבַּיְתָה וַיֵּשְׁבוּ מִסָּבִיב לִמְדוּרַת הָאֵשׁ לִשְׁמוֹעַ אֶת־דְּבַר גּוֹטַמָה נְבִיאָם, וְהִנֵּה־זֶה נַעַר זָר בָּא וַיַּגֶּשׁ־לוֹ מִנְחַת פְּרִי וּפְרָחִים וַיְבָרְכֵהוּ וַיִּשְׁתַּחוּ לְרַגְלָיו אַרְצָה וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיְהִי יְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ כְּמוֹ־צִפּוֹר וַיֹּאמַר: „בָּאתִי אֵלֶיךָ לְבַעֲבוּר תַּאַסְפֵנִי אֶל אֹרַח הָאֱמֶת הָעֶלְיוֹנָה.

„סַטְיָקָמָה זֶה שְׁמִי".

וְהַנָּבִיא אָמַר: „בְּרָכוֹת לְרֹאשֶׁךָ!

„אֵי־מִזֶּה שֵׁבֶט אַתָּה, בְּנִי? הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי רַק לְאִישׁ בְּרַהְמִינִי הַמִּשְׁפָּט לִשְׁאוֹף אֶל־הָאֱמֶת הָעֶלְיוֹנָה".

„אָבִי! לֹא יָדַעְתִּי אֵי־זֶה שֵׁבֶט שִׁבְטִי, אוּלָם אֵלְכָה־נָּא וְאֶשְׁאֲלָה אֶת־פִּי אִמִּי".

וַיִּפָּרֵד מֵעָלָיו אַחֲרֵי דַבְּרוֹ וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבוֹר בְּרֶגֶל אֶת־הַנַּחַל הַשָּׁטוּחַ וַיָּבֹא אֶל־סֻכַּת אִמּוֹ, וְהַסֻּכָּה עוֹמֶדֶת בִּקְצֵה מִדְבַּר הַחוֹל בִּשְׂפַת הַכְּפָר הַיָּשֵׁן.

הַמְּנוֹרָה בָּעֲרָה בַעֲלָטָה בְּתוֹךְ הַחֶדֶר, וְהָאִשָּׁה עוֹמֶדֶת בְּפֶתַח הַדֶּלֶת וּמְחַכָּה עַד־שׁוּב בְּנָהּ.

אָז חִבְּקָה אוֹתוֹ אֶל־לִבָּהּ וַתִּשַּׁק לוֹ עַל־שַׂעֲרַת רֹאשׁוֹ וַתִּשְׁאַל לוֹ לְדַבֵּר לֶכְתּוֹ אֶל־הַנָּבִיא.

סו

הַאֲזִינָה, לִבִּי, וּשְׁמָע: בְּתוֹךְ חֲלִילוֹ טְמוּנָה הַנְּגִינָה אֲשֶׁר לְרֵיחַ פְּרָחִים זָרִים וַאֲשֶׁר לְעָלִים מַזְהִירִים וַאֲשֶׁר לְמַיִם נוֹצְצִים וַאֲשֶׁר לִצְלָלִים הוֹמִים מֵעַל־כַּנְפֵי דְבוֹרִים.

הֶחָלִיל גּוֹנֵב אֶת־שְׂחוֹק קוֹלוֹ מֵעַל־שִׂפְתֵי רֵעִי וּפֵרֵשׂ אוֹתוֹ עַל־פְּנֵי חַיָּי.

סה

אוּלַי יֵשׁ בַּיִת בְּעִיר הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׁעֲרוֹ יִפָּתַח בַּבֹּקֶר הַזֶּה לְעוֹלָם לִהְיוֹת נָכוֹן לִקְרַאת מַגַּע צֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּמַלְאוֹת הָאוֹר אֶת־מִשְׁלַחְתּוֹ.

הַפְּרָחִים פִּתְּחוּ אֶת־צִיצֵיהֶם בְּתוֹךְ הַסְּבָכִים וּבַגַּנִּים, אוּלַי יֵשׁ לֵב אֲשֶׁר מָצָא בָהֶם בַּבֹּקֶר הַזֶּה אֶת־מַתְּנַת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר אֹחֲרָה בַדֶּרֶךְ יָמִים וְעִתִּים בְּאֵין־קֵץ.

סח

פתאם נִפְתַּח חַלּוֹן לִבִּי הַיּוֹם בַּבֹּקֶר בְּרַעַשׁ—זֶה הַחַלּוֹן הַנִּשְׁקָף עַל־פְּנֵי לִבֵּךְ.

הִשְׁתּוֹמַמְתִּי לִרְאוֹת כִּי שְׁמִי אֲשֶׁר בּוֹ נוֹדַעְתִּי אֵלֶיךָ כָּתוּב בְּתוֹךְ עָלֵי נִיסָן וּבִפְרָחָיו—וַאֲנִי יָשַׁבְתִּי מַחֲרִישׁ.

לְרֶגַע אֶחָד הוּסַר הַמָּסָךְ הַמַּבְדִּיל בֵּין־שִׁירַי וּבֵין־שִׁירֶיךָ.

מָצָאתִי כִּי אוֹר בְּקִרְבְּךָ הָיָה מְלֵא אֶת־שִׁירַי הָאִלְּמִים אֲשֶׁר לֹא הוּשָׁרוּ; חָשַׁבְתִּי כִּי אֶלְמְדֵם לְרַגְלֶיךָ—וַאֲנִי יָשַׁבְתִּי מַחֲרִישׁ.

סז

עוֹמֵד אַתָּה לְבָדָד תָּמִיד מֵעֵבֶר לְנַחַל זְמִירוֹתָי.

גַּלֵּי קוֹלוֹתַי רוֹחֲצִים אֶת־כַּפּוֹת רַגְלֶיךָ, אוּלָם לֹא יָדַעְתִּי אֵיכָה אַשִּׂיגֶן.

זֶה שַׁעֲשֻׁעַי עִמְּךָ אֵינֶנּוּ בִלְתִּי־אִם שַׁעֲשֻׁעַ מֵרָחוֹק.

וּמַכְאוֹב זֶה־הַפְּרֵדֵנוּ מִתְמוֹגֵג בִּנְגִינוֹת עַל־פִּי חֲלִילִי.

וַאֲנִי מְחַכֶּה אֶל־הַיָּמִים אֲשֶׁר תַּעֲבוֹר סִירָתְךָ אֶל־גְּדוֹת שְׂפָתִי
וְאַתָּה תִקַּח אֶת־חֲלִילִי אֶל־תּוֹךְ יָדֶיךָ אָתָּה.

ע

בְּהַחֲזִיקְךָ בִּמְנוֹרָתְךָ בַּשָּׁמַיִם, וְשָׁפְכָה אֶת־אוֹרָהּ עַל־פָּנַי וְצִלָּהּ יִפּוֹל עָלֶיךָ.

וַאֲנִי בְּהַחֲזִיקִי בִּמְנוֹרַת הָאַהֲבָה בְּלִבִּי, וְנָפַל אוֹרָהּ עָלֶיךָ וַאֲנִי נִשְׁאָר עוֹמֵד מֵאָחוֹר בְּתוֹךְ הַצֵּל.

סט

יָשַׁבְתָּ בְּתוֹךְ לִבִּי בְּקֶרֶב—וְלָכֵן בִּהְיוֹת לִבִּי נוֹדֵד וְנוֹסֵעַ לֹא מְצָאֵךְ מֵעוֹלָם; נֶחְבֵּאתָ מִפְּנֵי הֲמוֹן אַהֲבָתִי תִּקְוָתִי עַד־לָאַחֲרוֹנָה—כִּי תָמִיד הָיִיתָ בְּקִרְבָּן.

אַתָּה הָיִיתָ חֶדְוָתִי בְקִרְבִּי בְּשַׁעֲשֻׁעֵי נְעוּרַי, וְאִם שׁוֹקֵד הָיִיתִי רַב מִדַּי עַל־שַׁעֲשֻׁעַי, נָגוֹזָה הַחֶדְוָה.

אַתָּה זִמַּרְתָּ לִי בְּרִגְעֵי רוֹמְמוֹת חַיַּי, וַאֲנִי שָׁכַחְתִּי לְזַמֵּר לָךְ.

עב

הַחֶדְוָה נֶחְפְּזָה וַתַּעֲבוֹר אֶת־מְלֹא כָל־הָעוֹלָם לְבַעֲבוּר תְּאֵר אֶת־תַּבְנִיתִי.

אוֹרוֹת הַשָּׁמַיִם נָשְׁקוּ לָהּ הָלֹךְ וְנָשֹׁק עַד־כִּי הֵקִיצָה.

פִּרְחֵי אֲשֶׁר לְקֵיצִים נִמְהָרִים נֶאֶנְחוּ בְקֶרֶב נִשְׁמָתָהּ וְקוֹלוֹת אֲשֶׁר לְרוּחוֹת וַאֲשֶׁר לְזִרְמוֹת מַיִם רָנּוּ בְנִיד יְצָרֶיהָ.

זִרְמַת חֲלִיפוֹת הַצְּבָעִים אֲשֶׁר לֶעָבִים וַאֲשֶׁר לַיְּעָרוֹת נָזְלָה בְחַיֶּיהָ וּנְגִינַת כָּל־דָּבָר וְכָל־עִנְיָן הֶחֱלִיקָה בַדֵּי עוֹרָהּ לָתֵת לָהֶם תֹּאַר.

וְהִיא הָיְתָה לִי לְכַלָּה—אֶת־מְנוֹרָתָהּ הֶעֶלְתָה בְּבֵיתִי.

עא

הוֹי הַגַּלִּים, גַּלִּים בּוֹלְעֵי שָׁמַיִם, הַנּוֹצְצִים בְּרָב־אוֹר, הַמְרַקְּדִים בְּרָב־חַיִּים, הַגַּלִּים אֲשֶׁר לְחֶדְוָה מִתְגָּעֶשֶׁת, הַסֹּעֲרִים נֶצַח!

הַכּוֹכָבִים נָדִים עַל־פְּנֵיהֶם, מַחֲשָׁבוֹת לְכָל־חֲלִיפוֹת צִבְעֵיהֶן תּוּטַלְנָה בָהֶם מִמַּעֲמַקֵּי תְהוֹמוֹתֵיהֶן וְתִשְׁתַּפֵּכְנָה עַל־גְּדוֹת חוֹפֵי הַחַיִּים.

לֵדָה וָמָוֶת עֹלִים וְיוֹרְדִים עִם־קֶצֶב נְגִינָתָם וְעוֹף־הַיָּם אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־לִבִּי פֹּרֵשׂ אֶת־כְּנָפָיו וְצֹרֵחַ מְגִיל.

עד

מוֹסְרוֹתַי נִתָּקוּ, נִשְׂיִי שֻׁלַּם, דַּלְתִּי נִפְתְּחָה לִרְוָחָה, וַאֲנִי הוֹלֵךְ אֶל־כָּל אֲשֶׁר יִהְיֶה רוּחִי לָלֶכֶת.

וְהֵם רֹבְצִים בִּפִנּוֹתֵיהֶם וְאֹרְגִים אֶת־אֶרֶג רִגְעֵיהֶם הַחִוְּרִים וְסֹפְרִים אֶת־אֲגוֹרוֹתֵיהֶם בְּשִׁבְתָּם עַל־הֶעָפָר וְקֹרְאִים לִי לָשׁוּב.

אֲבָל חַרְבִּי לְטוּשָׁה, חֲלִיצָתִי עַל־בְּשָׂרִי וְסוּסִי דֹהֵר לָרוּץ.

מָצֹא אֶמְצָא אֶת־מַמְלַכְתִּי.

עג

הָאָבִיב עִם־עָלָיו וְעִם־פְּרָחָיו בָּא אֶל־תּוֹךְ בְּשָׂרִי.
הַדְּבֹרִים הוֹמִיּוֹת בּוֹ כָּל־הַבֹּקֶר וְהָרוּחוֹת הַבְּטֵלִים מְשַׁעַשְׁעִים עִם־הַצְּלָלִים.

מַעְיָן מָתוֹק מְפַכֶּה מִקֶּרֶב לֵב לִבִּי.
עֵינַי טֹבְלוֹת בְּגִיל כְּמוֹ הַבֹּקֶר הָרָחֵץ בַּטָּל, וְחַיִּים רֹעֲדִים בְּכָל־יְצָרֵי בְשָׂרִי כְּמוֹ מֵיתָרִים הוֹמִים אֲשֶׁר לְעֻגָב.

הַלְבָדָד אַתָּה מִתְהַלֵּךְ עַל־גְּדוֹת חַיַּי, אֲשֶׁר שָׁם הַשִּׁבֹּלֶת גָּאֹה תִגְאֶה, אַתָּה חָמוּד יָמַי עַד־לְאֵין־קֵץ?
הַמְסֹבִיב לְךָ מְעוֹפְפִים חֲלוֹמוֹתַי כִּזְבוּבֵי קַיִץ בְּרִקְמַת צְבָעִים עַל־פְּנֵי כַנְפֵיהֶם?
וְאִם אֵלֶּה הֵם שִׁירֶיךָ הַנּוֹתְנִים הֵד־קוֹלָם בַּמַּהֲמוֹרוֹת הָאֲפֵלוֹת אֲשֶׁר לְחַיָּתִי?

מִי מִבַּלְעָדֶיךָ יָכֹל לִשְׁמוֹעַ אֶת־הֶמְיַת הָרְגָעִים הַכַּבִּירִים הַסֹּעֲרִים הַיּוֹם בְּתוֹךְ גִּידַי, אֶת־קוֹל הַצְּעָדִים הָעַלִּיזִים הַמְפַזְּזִים בְּתוֹךְ לִבִּי וְאֶת־שְׁאוֹן הַחַיִּים בְּאֵין־שֶׁקֶט הַמִּתְדַּפְּקִים בְּאֶבְרוֹתֵיהֶם בְּקֶרֶב נַפְשִׁי?

עו

בְּלֵב יָרֵא רָבַצְתִּי בְּצֵל מִבְטָחִי, אֲבָל עַתָּה, בְּנַשֵּׂא דָכְיֵי הַחֶדְוָה אֶת־לִבִּי עַל־מְרוֹם שִׂיאָם, מִתְרַפֵּק לִבִּי עַל־צוּק הַסֶּלַע הָאַכְזָרִי אֲשֶׁר לִפְגָעָיו.

בָּדָד יָשַׁבְתִּי בְּפִנַּת בֵּיתִי וְחָשַׁבְתִּי כִּי צַר הוּא לְכָל־אוֹרֵחַ מִחוּץ, אֲבָל עַתָּה, כַּאֲשֶׁר נִפְתְּחָה דַלְתִּי בְּרַעַשׁ בְּחֶדְוָה אֲשֶׁר לֹא פִלַּלְתִּי, רָאִיתִי כִּי יֵשׁ מָקוֹם שָׁם גַּם־לְךָ וְגַם לְתֵבֵל כֻּלָּהּ.

הָלַכְתִּי עַל־רָאשֵׁי אֶצְבְּעוֹת רַגְלַי, שׁוֹקֵד עַל־נַפְשִׁי, וַאֲנִי מָלֵא כָל־רָאשֵׁי בְשָׂמִים וְעוֹדֶנִּי עֶדִי – אֲבָל עַתָּה, בְּבֹא סוּפָה שׁוֹבֵבָה וְהִכְפִּישַׁתְנִי לֶעָפָר, אֶתֵּן בִּשְׂחוֹק קוֹלִי וְאֶתְגּוֹלֵל עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה לְרַגְלֶיךָ כְּמוֹ־יָלֶד.

עה

הֵן רַק־זֶה מִצְעָר וַאֲנִי בְאתִי אֶל־אַדְמָתְךָ עָרֹם וּבְלִי־שֵׁם וּבְקוֹל זְעָקָה.

וְהַיּוֹם קוֹלִי עָלֵז, כִּי אַתָּה אֲדֹנִי עוֹמֵד עַל־יַד יְמִינִי לָשִׂים לִי מָקוֹם לְבַעֲבוּר אֲמַלֵּא אֶת־חֹק חַיָּי.

וְגַם הִנֵּה מִדֵּי הֲבִיאִי אֵלֶיךָ אֶת־זְמִירוֹתַי לְקָרְבָּן, תְּחַיֵּנִי תִקְוָה בַּסֵּתֶר, כִּי אֲנָשִׁים יָבֹאוּ וְהֵם יֶאֱהָבוּנִי עַל־כָּל־זֶה.

וְאַתָּה אָהַבְתָּ לְגַלּוֹת סוֹדִי כִּי אֹהֵב אָנֹכִי תֵּבֵל זֹאת אֲשֶׁר הֲבֵאתַנִי אֵלֶיהָ.

עח

לַצִּפֳּרִים נָתַתָּ זְמִירוֹת וְהֵן שָׁבוֹת וְנוֹתְנוֹת זְמִירוֹת לָךְ.

וְלִי נָתַתָּ רַק קוֹל לְבַדּוֹ, וְאוּלָם שׁוֹאֵל אַתָּה רַב מִזֶּה — וַאֲנִי מְזַמֵּר.

עָשִׂיתָ אֶת־רוּחוֹתֶיךָ קַלֵּי רַגְלַיִם וְהֵם מְמַהֲרִים לַעֲבוֹדָתֶךָ. וְעַל־יָדַי נָתַתָּ סֵבֶל מַשָּׂא לְמַעַן אֲקַל אוֹתוֹ מֵעֲלֵיהֶן בְּנַפְשִׁי עַד־הֲסִירִי לְעֵת־קֵץ אֶת־הַסֵּבֶל כֻּלּוֹ וְהָיִיתִי חָפְשִׁי לַעֲבוֹדָתֶךָ.

בָּרָאתָ אֶת־הָאֲדָמָה וּמִלֵּאתָ אֶת־צְלָלֶיהָ בִּשְׂרִידֵי אוֹר.

וּפִתְאֹם עָצַרְתָּ בַּמְּלָאכָה; עֲזַבְתַּנִי בְיָדַיִם רֵיקוֹת עַל־פְּנֵי הֶעָפָר לְבַעֲבוּר בְּרֹאִי אֶת־שָׁמֶיךָ.

לְכָל־הַיְצוּרִים אֲשֶׁר חוּץ מִמֶּנִּי אַתָּה נוֹתֵן, וּמֵעִמִּי אַתָּה שׁוֹאֵל.

קְצִיר חַיַּי הוֹלֵךְ וּבָשֵׁל בַּשֶּׁמֶשׁ וּבְגֶשֶׁם סַחַף עַד־אֶקְצוֹר שִׁבְעָתַיִם מֵאֲשֶׁר זָרַעְתָּ, לְבַעֲבוּר שַׂמְּחִי בוֹ אֶת־לִבְּךָ, אַתָּה אֲדוֹן גָּרְנוֹת הַזָּהָב.

עז

לְךָ הָעוֹלָם עַתָּה וְלָנֶצַח.

וְיַעַן־כִּי לֹא יִשְׁאַל לִבְּךָ דָּבָר, מַלְכִּי, לָכֵן אֵין־לְךָ עֹנֶג בְּעָשְׁרֶךָ.

הִנֵּה הוּא בְעֵינֶיךָ כְּלֹא־הָיָה.

וְעַל־כֵּן אַתָּה נוֹתֵן לִי מְעַט מְעַט אֶת־אֲשֶׁר לְךָ וְאַתָּה כוֹבֵשׁ בְּלִי־מַעְצָר אֶת־מֶמְשַׁלְתְּךָ בְּקִרְבִּי.

יוֹם עַל־יוֹם אַתָּה קֹנֶה אֶת־עֲלוֹת שִׁמְשְׁךָ מִיַּד לִבִּי וְאַתָּה מוֹצֵא אֶת־אַהֲבָתְךָ חֲקוּקָה בְתוֹךְ תְּמוּנַת חַיָּי.

פ

לֹא יָדַעְתָּ אֶת־נַפְשְׁךָ גַּם־אַתָּה בְשִׁבְתְּךָ בְּדָד, וְלֹא בָא אֵלֶיךָ קוֹל הַקְּרִיאָה בְּחִפּוּז הָרוּחַ מֵעֵבֶר הַחוֹף מִזֶּה אֶל־עֵבֶר הַחוֹף מִזֶּה.

בָּאתִי וְאָז הֱקִיצוֹתָ, וְהַשָּׁמַיִם פָּרְחוּ בְמוֹ־אוֹר.

הִפְרַחְתַּנִי בְּקֶרֶב פְּרָחִים רַבִּים, טִלְטַלְתַּנִי בְּעַרְשׁוֹת צוּרוֹת שׁוֹנוֹת; טְמַנְתַּנִי בַמָּוֶת וְשַׁבְתָּ וּמְצָאתַנִי בַחַיִּים.

בָּאתִי וְאָז גָּאָה לִבְּךָ; יָגוֹן בָּא לְךָ וְחֶדְוָה.
נָגַעְתָּ אֵלַי וַיַּעַל קוֹל צְלִילְךָ בְּאַהֲבָה.

אֲבָל אֵד כְּלִמָּה בְתוֹךְ־עֵינַי וְיִרְאָה מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ־לִבִּי; פָּנַי מְעֻלָּפִים מַסְוֶה וַאֲנִי בֹכֶה כַּאֲשֶׁר לֹא אוּכַל לִרְאוֹתְךָ.

וּבְכָל־זֶה יָדַעְתִּי אֶת־צִמְאוֹן לִבְּךָ בְּאֵין־קֵץ לִרְאוֹת אֶת־פָּנַי, זֶה הַצִּמָּאוֹן הַקֹּרֵא עַל־פֶּתַח דַּלְתִּי יוֹם יוֹם מֵחָדָשׁ בְּהִתְדַּפֵּק אֵלַי הַשֶּׁמֶשׁ הָעֹלָה.

עט

אַל־נָא תִתְּנֵנִי לְהִתְפַּלֵּל כִּי אֶשָּׁמֵר מִן־הָרָעוֹת, כִּי־אִם אֲשֶׁר אוּכַל לְהִתְיַצֵּב בִּפְנֵיהֶן וְלֹא אִירָא.

אַל־נָא תִתְּנֵנִי לִשְׁאֹל כִּי כְאֵבִי יַחֲלוֹף, כִּי־אִם אֲשֶׁר יִהְיֶה לִּי לֵב לְהִתְגַּבֵּר עָלָיו.

אַל־נָא תִתְּנֵנִי לְחַפֵּשׂ בַּעֲלֵי־בְרִית בִּשְׂדֵה מִלְחֲמוֹת־הַחַיִּים, כִּי־אִם אֲשֶׁר אֶבְטַח בְּעֶצֶם כֹּחִי.

אַל־נָא תִתְּנֵנִי לְהִתְחַנֵּן בִּמְצוּקוֹת מוֹרָאִי כִּי הִנָּצֵל אֶנָּצֵל, כִּי־אִם אֲשֶׁר יִהְיֶה לִּי אֹרֶךְ רוּחַ עַד־אֶמְצָא אֶת־פְּדוּתִי.

רְצֵה־נָא וְאַל תְּשִׂימֵנִי לְרַךְ לֵבָב, אֲשֶׁר אָחוּשׁ אֶת־חֲסָדֶיךָ רַק בִּהְיוֹת הַבְּרָכָה בַּעֲמָלִי, כִּי־אִם תְּנֵנִי וְאַכִּיר אֶת־יָדְךָ הַחֲזָקָה גַּם בַּעֲלוֹת פָּעֳלִי בַתֹּהוּ.

פב

הָבָה וְאֶקְרָא בְּשִׁמְךָ בְּשִׁבְתִּי בָדָד בְּתוֹךְ־צִלְלֵי מַחְשְׁבוֹתַי הָאִלְּמוֹת.

הָבָה וְאֶקְרָא אוֹתוֹ בִּבְלִי־מִלִּים, הָבָה וְאֶקְרָא אוֹתוֹ בְּאֵין־מַחֲשָׁבָה.

כִּי הִנְנִי כְמוֹ־יֶלֶד, אֲשֶׁר יִקְרָא אֶת־אִמּוֹ מְאַת פְּעָמִים וְהוּא שָׂמֵחַ עַל־כִּי יָכֹל יוּכַל לְבַטֵּא בִשְׂפָתָיו: „אִמִּי“.

פא

אַתָּה בִּהְיוֹתְךָ נִצָּב עַל־מִשְׁמַרְתְּךָ בִּבְלִי־עֵת תַּקְשִׁיב לְקוֹל צְעָדֵי הַהוֹלְכִים הָלֹךְ וְקָרֹב לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר עֲלִיצוּתְךָ תִּתְלַכֵּד עִם־עַרְפִּלֵּי הַשַּׁחַר וְתִבָּקַע עִם־פְּרוֹץ הָאוֹר.

כַּאֲשֶׁר אֶקְרַב לָבוֹא הָלֹךְ וְקָרֹב כֵּן תִּשְׂגֶּה וְכֵן תִּגְדַּל חֲמַת הַכֹּחַ אֲשֶׁר לִמְחוֹלוֹת הַיָּם.

עוֹלָמְךָ הָיָה לְמַטָּע מַצְמִיחַ אוֹר אֲשֶׁר יְמַלֵּא אֶת־כַּפֶּיךָ, אוּלָם שָׁמֶיךָ נְטוּעִים בְּסֵתֶר לִבִּי רַק לְאִטּוֹ יִפְתַּח אֶת־צִיצָיו בְּאַהֲבָה כִּמְפַחֵד.

III

הַדְבִּיקֵנִי־נָא אֶל־מְזוּזַת דַּלְתְּךָ לְמַעַן אֲחַכֶּה לְפִקּוּדֶיךָ תָּמִיד
וְתֵן לִי לְהִתְהַלֵּךְ בְּחַצְרוֹת מַמְלַכְתְּךָ לְמַעַן אֶשְׁמַע בְּקָרְאֶךָ.
אַל־נָא תִתְּנֵנִי לִשְׁקוֹעַ וְלַחֲלוֹף בִּתְהוֹמוֹת תֹּהוּ.
אַל־נָא תִתֵּן לְחַיַּי לִבְלוֹת לִסְחָבוֹת מֵחֶסֶר וּמִכִּלָּיוֹן.
אַל־נָא תִתֵּן לְפִקְפּוּקִים לְצוֹדֵנִי—אֵלֶּה אֲבָקוֹת כָּל־מְהוּמָה.
אַל־נָא תִתְּנֵנִי לָצֵאת בִּנְתִיבוֹת רַבִּים לֶאֱסוֹף דְּבָרִים רַבִּים.
אַל־נָא תִתְּנֵנִי לָכֹף אֶת־לִבִּי תַחַת־עֹל הָרַבִּים.
תְּנֵנִי־נָא וְאָרִים רֹאשִׁי אֶל־עָל בִּגְבוּרָה וּבְגָאוֹן עַל־הֱיוֹתִי
לְךָ לְעֶבֶד.

פג

I

לִבִּי יִרְחַשׁ כִּי הַכּוֹכָבִים כֻּלָּם מְאִירִים בְּקִרְבִּי.

תֵּבֵל פּוֹרֶצֶת אֶל־תּוֹךְ חַיַּי כְּשִׁבֹּלֶת מַיִם.

הַפְּרָחִים מְצִיצִים בְּקֶרֶב נַפְשִׁי.

שִׁפְעַת כָּל־הַנְּעָרִים אֲשֶׁר בַּיַּבָּשָׁה וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם עוֹלָה כַּעֲנַן קְטֹרֶת בְּקֶרֶב לִבִּי, וְנִשְׁמַת כָּל־דָּבָר וְכָל־עִנְיָן פּוֹרֶטֶת עַל־פִּי מַחְשְׁבוֹתַי כִּפְרוֹט עַל־פִּי חָלִיל.

II

כַּאֲשֶׁר תִּישַׁן כָּל־הָאָרֶץ אָבוֹא אֶל־פֶּתַח דַּלְתֶּךָ.

הַכּוֹכָבִים מַחֲרִישִׁים וַאֲנִי יָרֵא לְזַמֵּר.

אֲחַכֶּה־נָּא וְאֶשְׁקוֹד עַד־יַחֲלוֹף צִלְּךָ עַל־מַעֲקֵה הַלַּיְלָה, אָז אָשׁוּב בְּלֵב מָלֵא.

וְאַחַר־כֵּן בִּהְיוֹת הַבֹּקֶר אֲזַמֵּר בְּפַאֲתֵי דְרָכִים;

הַפְּרָחִים אֲשֶׁר בְּסִבְכֵי הַגְּדֵרוֹת יַעֲנוּ לִי וְרוּחַ הַבֹּקֶר יַאֲזִין.

וְעֹבְרֵי אֹרַח יַעַמְדוּ פִתְאֹם תַּחְתֵּיהֶם וְיַבִּיטוּ אֶל־פָּנַי, כִּי יַחְשְׁבוּ כִּי קְרָאתִי לָהֶם בִּשְׁמוֹתָם.

וְקוֹל רַב הַחֹבֵל קֹרֵא מִן־הַחֲשֵׁכָה:
„בֹּאוּ, חֹבְלִים, הָעֵת לָשֶׁבֶת בַּחוֹף חָלְפָה!"
כָּל־פִּגְעֵי הָעוֹלָם הַשְּׁחוֹרִים שָׁטְפוּ אֶת־גְּדוֹתֵיהֶם,
וּבְכָל־זֶה, חֹתְרִים, עֲלוּ לִמְקוֹמוֹתֵיכֶם וּבִרְכוֹת הָרָעָה בְּנִשְׁמוֹתֵיכֶם.
אֶת־מִי אַתֶּם מְחָרְפִים, אַחַי? הוֹרִידוּ רָאשֵׁיכֶם אָרְצָה.
הַחַטָּאת הָיְתָה חַטַּאתְכֶם וְחַטָּאתֵנוּ.

הַחֵמָה אֲשֶׁר הָלְכָה וּגְדוֹלָה בְּלֵב אֱלֹהִים מִדּוֹר דּוֹר —
מֹרֶךְ לֵב הַחַלָּשִׁים, גַּאֲוַת הַגִּבּוֹרִים, הַתַּאֲוָה לְבֶצַע וּלְחֶלְקָה שְׁמֵנָה, מַשְׂטֵמַת הַנִּכְלָמִים, גְּאוֹן לֵב הַשְּׁבָטִים וְהַתּוֹעֵבוֹת הַנַּעֲשׂוֹת לִבְנֵי אָדָם —
כָּל־אֵלֶּה בּוֹסְסוּ אֶת־שְׁלוֹם אֱלֹהִים, וַיִּזָּעֵף בִּסְעָרָה.

כְּמוֹ־זָג אֲשֶׁר בָּשֵׁל יִשַּׁבֶר־נָא הַסַּעַר אֶת־לִבּוֹ וִיעַר אֶת־רְעָמָיו.
עִצְרוּ בְּעַד שֶׁפֶךְ הַדֹּפִי אֲשֶׁר תִּתְּנוּ בְּכָל־אִישׁ וּבְעַד תְּהִלַּת נַפְשְׁכֶם אַתֶּם.
וּבִדְמָמַת תְּפִלָּה חֲרִישִׁית עַל־פְּנֵיכֶם חִתְרוּ אֶל־מְחוֹז זֶה אֲשֶׁר שֵׁם אֵין־לוֹ.

יָדַעְנוּ חֲטָאוֹת וְרָעוֹת יוֹם יוֹם, — וְאֶת־הַמָּוֶת יָדָעְנוּ;
עֹבְרוֹת הֵן כַּעֲנָנִים עַל־עוֹלָמֵנוּ וּמַהְבִּילוֹת אוֹתָנוּ בִּשְׂחוֹק פִּיהֶן הַנּוֹצֵץ וְנִדָּף.

פד

הַחוֹתְרִים

הֲשׁוֹמֵעַ אַתָּה אֶת־תְּשְׁאוֹת הַמָּוֶת מֵרָחוֹק,

אֶת־קוֹל הַקְּרִיאָה בֵּין־שִׁבֹּלֶת אֵשׁ וְעַנְנֵי נֶגֶף–

–אֶת־קְרִיאַת רַב הַחֹבֵל אֶל־תֹּפֵשׂ הַמָּשׁוֹט לְהָסֵב אֶת־פְּנֵי הָאֳנִיָּה לִמְחוֹז יַמִּים אֲשֶׁר שֵׁם אֵין־לָהֶם,

כִּי חָלַף הַמּוֹעֵד–מוֹעֵד חִבּוּק־יָדַיִם בַּחוֹף–

שֶׁשָּׁם תִּקָּנֶה וְתִמָּכֵר זֹאת הַסְּחוֹרָה הַיְשָׁנָה בְּמַעְגָּל סוֹבֵב בְּאֵין־קֵץ,

שֶׁשָּׁם הַחֲפָצִים בְּאֵין־רוּחַ־חַיִּים צָפִים אָנֶה וָאָנָה, וְהֵם מוּרָקִים וְרֵיקִים מְאֻמֶּת.

מְקִיצִים הֵם בְּפַחַד פִּתְאֹם וְשׁוֹאֲלִים: „חֲבֵרִים, אֵי־זֶה מוֹעֵד הִשְׁמִיעַ קוֹל הַפַּעֲמוֹן? מָתַי יַעֲלֶה הַשַּׁחַר?"

הֶעָבִים מָחוּ אֶת־הַכּוֹכָבִים–

מִי־הוּא זֶה אֲשֶׁר יָכֹל לִרְאוֹת אֶת־אֶצְבַּע הַיּוֹם הָרוֹזֶמֶת?

נֶחְפָּזִים הֵם הַחוּצָה עִם־מְשׁוֹטֵיהֶם בִּידֵיהֶם, הַמִּטּוֹת רֵיקוֹת, הָאֵם מִתְפַּלֶּלֶת, הָאִשָּׁה אֹרֶבֶת אֶל־פֶּתַח הַדֶּלֶת;

נַאֲקַת קוֹל הַנִּפְרָדִים אִישׁ מֵעַל־אָחִיו קֹרַעַת אֶת־הַשָּׁמַיִם.

פה

שִׁירַת הַנּוֹאָשִׁים

צִוַּנִי אֲדוֹנִי כִּי לְעֵת עָמְדִי בְּפַאֲתֵי הַדְּרָכִים אָשִׁיר אֶת־שִׁירַת הַתּוֹחֶלֶת הַנִּכְזָבָה, כִּי הִיא הַכַּלָּה אֲשֶׁר יִמְהַר אוֹתָהּ לוֹ בַּסָּתֶר.

אֶת־הַצָּעִיף הַקּוֹדֵר שָׂמָה עָלֶיהָ, לְבַעֲבוּר הַסְתֵּר אֶת־פָּנֶיהָ מִן־הָעָם, אוּלָם הָאֶבֶן הַיְקָרָה לְהֶטֶת עַל־לִבָּהּ מִן־הַחֲשֵׁכָה.

עֲזוּבָה הִיא מִן־הַיּוֹם, וְלֵיל אֱלֹהִים מְחַכֶּה לָהּ בִּמְנוֹרוֹת מוּאָרוֹת וּבִפְרָחִים רְטֻבֵּי טָל.

מַחֲרִישָׁה הִיא וְעֵינֶיהָ מוּרָדוֹת אַרְצָה; אֶת־בֵּיתָהּ עָזְבָה מֵאַחֲרֶיהָ, וּמִבֵּיתָהּ עֹלֶה קוֹל הַזְּעָקָה הַלָּז עַל־כַּנְפֵי הָרוּחַ.

אֲבָל הַכּוֹכָבִים שָׁרִים אֶת־שִׁיר אַהֲבַת אֱלֹהִים לְנֹכַח הַפָּנִים הַמְּתוּקִים מִכְּלִמָּה וּמִמַּכְאוֹב.

הַדֶּלֶת פְּתוּחָה בַּחֶדֶר הֶעָזוּב, קוֹל הַקְּרִיאָה נִשְׁמָע, וְלֵב הַחֲשֵׁכָה דֹּפֵק בְּחֶרְדַּת הֲדָר לִקְרַאת מוֹעֵד הָאַהֲבָה הַבָּא.

פִּתְאֹם הֵן עוֹמְדוֹת דוּמָם וַתִּהְיֶינָה לְמִפְלָצוֹת,
וְעַל־בְּנֵי הָאָדָם שׁוֹמָה הִיא לַעֲמוֹד לִפְנֵיהֶן וּלְהַגִּיד:
„אֵין־אֲנַחְנוּ יְרֵאִים אֶתְכֶן, שְׁקָצִים נִתְעָבִים! כִּי חָיִינוּ יוֹם יוֹם וְהִתְגַּבַּרְנוּ עֲלֵיכֶן,
וַאֲנַחְנוּ מֵתִים בֶּאֱמוּנָתֵנוּ כִּי הַשָּׁלוֹם אֱמֶת וְהָאֱלֹהִים אֱמֶת וֶאֱמֶת אֲדֹנָי לָנֶצַח נְצָחִים!"

אִם לֹא יִשְׁכּוֹן אֱלֹהֵי אַלְמָוֶת בְּלֵב הַמָּוֶת,
אִם לֹא תִפְרַח הַחָכְמָה הָעַלִּיזָה וְלֹא תַהֲרוֹס אֶת־גְּבוּלוֹת הָרָעָה,
אִם לֹא תָמוּת הַחַטָּאָה כִּי תִגָּלֶה מֵאֵלֶיהָ,
אִם לֹא יִשָּׁבֵר הַגָּאוֹן מִכֹּבֶד מַשָּׂא מַכְלוּלָיו,—
אֵי־מִזֶּה בָּאָה אֵפוֹא הַתִּקְוָה אֲשֶׁר תֶּהְדֹּף אֶת־הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה חוּצָה מִמְּעוֹנוֹתֵיהֶם כְּמוֹ־כוֹכָבִים, לְמַעַן הִתְנַפֵּל אֶל־תּוֹךְ מוֹתָם לְנֹכַח אוֹר הַבֹּקֶר?
הַאִם עֵרֶךְ דַּם הַנַּעֲנִים וְדִמְעוֹת הָאִמּוֹת יֹאבַד כָּלִיל עִם־עֲפַר הָאֲדָמָה וְלֹא יִקְנוּ בִמְחִירָם אֶת־הַשָּׁמָיִם?
וְאִם יִשְׁבּוֹר הָאָדָם אֶת־גְּבוּלָיו אֲשֶׁר מָוֶת לָהֶם, הַאִם לֹא יָקוּם לְעֵינָיו בְּרֶגַע הַזֶּה דָּבָר אֲשֶׁר גְּבוּלִים אֵין־לוֹ?

פו

דִּבְרֵי תוֹדָה

לָאֵלֶּה הַהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ גַּאֲוָה, וְהֵם טֹחֲנִים אֶת־חַיֵּי הַשְּׁפָלִים בְּשַׁעֲלֵי פַּעֲמֵיהֶם וּמְכַסִּים אֶת־הַיֶּרֶק הֶעָנֹג אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה בְּעִקְּבֵי רַגְלֵיהֶם בַּדָּם —

תֵּן לָהֶם וְיַעַלְזוּ וְיוֹדוּ לְךָ, אֲדֹנָי, כִּי לָהֶם הַיּוֹם.

אֲבָל אֲנִי זֹאת תּוֹדָתִי כִּי גוֹרָלִי עִם־הַנִּדְכָּאִים, אֲשֶׁר יִכְאֲבוּ וַאֲשֶׁר יִשְׂאוּ אֶת־סֵבֶל הַכֹּחַ וְאֶת־פְּנֵיהֶם יַסְתִּירוּ וְאֶת־אַנְחוֹתֵיהֶם יְחַנְּקוּ בְמוֹ־אֹפֶל.

כִּי כָל־הַלְמוּת מַכְאוֹב לִבָּם הִתְדַּפְּקָה עַל־תְּהוֹם לֵילְךָ הַנִּסְתָּרָה וְכָל־עָוֶל נֶאֱסַף אֶל־תּוֹךְ דְּמָמָתְךָ הַגְּדוֹלָה.

וְיוֹם הַמָּחָר לָהֶם הוּא.

הוֹ שֶׁמֶשׁ! עֲלֵה עַל־הַלְּבָבוֹת זָבֵי הַדָּם וּפְרַח בְּפִרְחֵי בֹקֶר, וְאוֹרוֹת הַלַּפִּידִים אֲשֶׁר לְמִשְׁתֵּי הַגַּאֲוָה יִצְמְתוּ לָאֵפֶר.

ד"ר ש. בֶּרְנְפֶלְד

ספרי־היסטוריה

א. הספרים הראשונים

מזמן גלות בבל ואילך גברה ההכרה ההיסטורית הלאומית בישראל. זאת היתה פעולת הנביאים, אשר בססו את החנוך הלאומי והאנושי בעמם באפן נעלה. אותו החזוק הלאומי והאנושי הוא מוסרי, הבנת הסדר המוסרי שבמציאות הכללית והתכלית־המוסרית שבקיומה. ההכרה ההיסטורית בעם הוא ראשית חייו ההיסטוריים. הֶגֶל היה אומר, כי אין מה שלפני התקופה ההיסטורית בעם או במין האנושי בכללו שַיך להבנה ההיסטורית, כי זה אינו כלום. עד שעומד עם על חייו ההיסטוריים אין לו היסטוריה. מתוך הבנת המציאות הסוביֶקטיבית ודאי שכן הוא. אין מציאות האישיות שבאדם עד שיכיר בה. בשעה שאנו מצַירים חיי אדם גדול וחוקרים בהבנת טבעו, במזגו, בכחותיו הגופיים והמוסריים, אנו חוזרים אחרי הבנת מולדתו, אבותיו ואבות אבותיו, ימי ילדותו הראשונים וראשית התפתחותו האישית. זוהי לגבי ההבנה האוביֶקטיבית. אבל האישיות הסוביֶקטיבית תחל לאותו אדם, נושא ענין מחקרנו, עם הכרת עצמו, כשידע ויכיר באישיותו. וכיוצא בזה הוא גם לגבי הבנת החיים ההיסטוריים בעַם ובמין האנושי בכללו. ודאי שיש תקופה קודמת להיסטוריה, תקופת ההכנה לחיים ההיסטוריים, אבל אלה מתחילים בעַם עם הכרתו והבנתו בהם.

כשסדרו את ההיסטוריה הישראלית, גברה בעם כבר הכרת תכלית מציאותו, תכלית מוסרית. נביא־הישע הנעלה, אשר קם בישראל בסוף ימי גלות בבל ובשר לו יעודי עתיד מזהיר נצחי, העמיד את תכלית מציאותו על הדבור האלהי: „עם זו יצרתי לי — תהלתי יספרו" (ישעיה מ"ג, כ"א). ורעיון זה אנו מוצאים בדברי איזו נביא וגם בדברי שאר הנביאים ובספורי ההיסטוריה הישראלית מבֻטא ומבואר בפנים שונים. הם קוי־אורה יוצאים מנקודת־זהר אחת ומתחלקים ומאירים לכל עבר. בימי גלות בבל, שהיה עם ישראל צפוי לכליון גמור, שאפשר היה לו (וזה היה מונח בטבע המאורעות) להעלם ולהכחד מאדמת ההיסטוריה, דוקא בימים ההם גברה השפעת הנבואה

ההיסטורי. ולא השגיח בסתירה שבהן לעקר הספר. מעין מאורע זה אנו מוצאים בכמה חלקי ההיסטוריה המקראית. סדורה לא נעשה בבת־אחת, אלא בעבוד זה אחר זה, משך כמה דורות. ולפעמים לא עמד המסדר בדור מאחר על כַּוָּנת המסדר שלפניו, וקֵרב מה שהרחיק זה. בהבחנה מדעית עלינו להפריד את היסודות והמקורות השונים שבספרי ההיסטוריה ולעמוד על זמן חבורן של הפרשיות ועל זמן קביעתן בהיסטוריה המקראית. וזולת זה עלינו להבחין גם בגוף הפרשיות יסודות שונים של עבוד והרחבה. כי א־רע להן מה שאירע לספורי המעשה ואגדות, אשר עברו ונתגלגלו מיד ליד משך כמה דורות ועֻבדו כמה פעמים בהרחבה או אפילו בקצור, עד שנקבעו בהרצאה ההיסטוריות שלפנינו. בכמה פרשיות היסטוריות אנו מוצאים הוספות והרחבות על יסוד כַּוָּנה גלויה, וקצתן עֻבדו לצֹרך יפוי צורתן באפן מפליא. כי הראשונים לא מצאו די־ספוקם בנושא־ענין הספור, שיהיו המאורעות נמסרים בו על אמתותם בבֵרור מספיק, אלא כִּוְּנו להמציא לנו ציור ספורי מצֻין ביפיו האמנותי. הספור ההיסטורי היה להם לדרמה משֻכללת ומלֻבנת הן בתכנה והן בצורתה. מתנאי הדרמה המעלה, שיהיה בולט בה המעשה; אבל זה אינו בהרצאה ספורית, כי אם בהראות המאורעות לעינינו בשעת עשיתם. בהיס־טוריה המקראית נמצאים כמה פרקים מצֻטיָּנים ביָפְיָם הפיוטי, בחיות דרמטית ובאמת פסיכולוגית. למשל, ספור שאול ודוד, ספור מעשה אַמנון ותמר, מעשה אבשלום, אליהו בהר הכרמל, עלית אליהו וגו׳. על רבוי הגַוָנים שבהיסטוריה המקראית, על עשירותה המְרֻבּה מכל־צד לא נעמוד בקריאה פעם אחת, אלא צריכים אנו לקריאה אחרי קריאה, עלינו להפוך בה ולהפוך בה ולחדד את עינינו ואת סקירתנו, כדי להבין בה. ומה שיפליא אותנו ביותר: בכל קריאה, אפילו שתהיה מכֻפלת ומשֻלשת, יתגלה לנו איזה גון חדש, שלא ראינוהו תחלה, שהרי אפילו עין צופיה בדיוק רב אינה סוקרת את כל היפי ואת כל האמת העמֻקה שבספרות זו.

ספרי ההיסטוריה המקראית היו מֻנחים ערוכים ומסֻדרים בזמן סדור ההיסטוריה הלאֻמית של ישראל מתחלת בריאת העולם עד ה־בן בית ראשון, אז היו הספרים ההיסטוריים לספר היסטוריה, החלקים השונים נאגדו וחֻברו ליצירה ספרותית מדעית אחת שלמה. הספור ההיסטורי מתחיל בספר בראשית והולך ונמשך עד סוף ספר מלכים־ב׳. התורה, כלומר: החלק הנמוסי שבחמשה חמשי תורה, נקבעה גם־כן בהרצאה ההיסטורית והיתה לחֵלק – אמנם למקצוע חשוב מאד – של ההיסטוריה הלאֻמית. זה נעשה, מה שבררתי במקום אחר, בסוף ימי מלכות פרס, בזמן יַדוּעַ כהן גדול. ובימים ההם נמצאו בישראל, מלבד הספרים ההיסטוריים הקדומים, גם ספרי מדרש־ההיסטוריה. המסדר האחרון הכניס אל ההיסטוריה הלאֻמית גם קצת יסודות של המדרש, מה שמצא היותו צריך לו על־פי תכנית עבודתו הגדולה. חרז טבעת בטבעת בשלשלת ספרו, שלא יהא חסר כלום; ובמקום שלא מצא חֹמר היסטורי מספיק, השלים את החסרון

הישראלית, לחזק בעם את חפץ החיים ולהעמידו על הבנת התכלית המוסרית שבמציאותו וקיומו. הנבואה הישראלית יצרה את ההיסטוריה הלאומית שבמקרא – זו שהיא גם מצד ערכה הספרותי יצירה אמנותית נשגבה, אין דוגמתה בשום ספרות שבעולם. כך טבע האידיאה הגאונית, שהיא יולדת בדמותה ובתבניתה. הנבואה הישראלית העמידה בעולם־הרוח תולדות ראויות וכדאיות לה; מכלל תולדותיה ויצירותיה הנפלאות היא גם ההיסטוריה המקראית הקלַסית.

בספרות ההיסטוריה המקראית הקלסית אנו מוצאים איכות מרֻבה. יסודה הוא המוסר האלהי, אבל המוסר האלהי הזה אינו קבוע רק באמרי מוסר, בתורה, אלא גם בספור היסטורי. מצאנו לכמה נביאים בישראל, כי העידו שמים וארץ, כדי לאַמת את דברי מוסרם, אשר לִמדו את העם. אלא כי שמים וארץ הם עדים אלָמים ושתקנים, באו ועשו את ההיסטוריה עֵד־נאמן לקַיֵם את דבריהם, זו שדבריה „כאש וכפטיש יפוצץ סלע״. זהו מצב התֹכן המוסרי שבספרי ההיסטוריה הקדומה. אבל כשם שנזון הכח המוסרי מההרצאה ההיסטורית הזאת, כך נזונית ונהנית גם ההרגשה האסתטית שבאדם מן הציורים הנעלים האלה. האיכות המרֻבה שבספרי ההיסטוריה המקראית גרמה להם, כי לא עמדו עוד על הבנתם האמתית. בשעה שמתרוממת הנפש בהנאת האור המוסרי שבהם, היא שוכחת לפי־שעה את ההנאה האסתטית. או בשעה שהיא מתענגת ומתרחבת בקליטת היופי הנהדר שביצירות הספרותיות האלה, היא נעתקת לפי־שעה מהבנת התוך המוסרי שבהן. קריאת כתבי־הקדש צריכה שתהיה עמוקה ומעמקת מאד, ולא בקריאה אחת או שתים יעמוד האדם על הבנת העשֶר הרב המֻבּון בהם. האדם צריך לחנך ולהכשיר את עצמו בקריאה זו. אבל יותר מבדברי תורה ומבדברי נבואה צריך האדם לחנוך והכשרה זו בדברי ההיסטוריה הקלַסית.

בהיסטוריה המקראית הקדומה עלינו להבחין, לצורך הבנת אמתותה, שני יסודות: היסוד הספורי והיסוד הסדורי. הראשון הוא בעצם ועיקר אמנות, ומעלתו היא טבע מקוריותו, מה שהיא מעלת כל יצירה של אמנות, והשני הוא מדע ולמוד. בסדור החומר ההיסטורי מבֻטא רעיון מוסרי. לפנינו ספרים היסטוריים, אשר קלטו אל תוכם את היצירות הספוריות, זאת ההרצאה ההיסטורית. הסדר שבהם הוא על־פי כַונה ברורה, על־פי תכנית מסֻימה. אין ספק, כי חומר מרֻבה היה לפני המסדר, והוא ברר לתכלית המכֻוֶנת מה שמצא היותר כדאי וראוי להקבע בספור ההיסטורי; השאר, מה שלא מצא מקומו בסדור ההיסטוריה, התקַיֵם בעם עוד זמן־מה, עד שנֶעלם לבסוף מן העין. דוגמא מזה אנו מוצאים בפרשיות האחרונות שבספר שמואל ב׳ (כ״א–כ״ב), אשר תחלה לא נקבעו בו, כי הן סותרות בכמה פרטים חשובים למסֻפר בגוף הספר (עַיֵן להלן). פרשיות אלו, שאני קורא להן בשם „בריתא של שמואל ב׳״, היו נמצאות ביד העם או בידי קצתם, ולבסוף עמד אחד המסדרים וחס עליהן וספחן אל הספור

א. ספר יהושע

פתיחת ספר יהושע היא: „ויהי אחרי מות משה...". הספור ההיסטורי, שמסַים בספר דברים עם מות משה, נמשך בספר זה להלן ומתחיל כאן תקופה חדשה בהיסטוריה הישראלית: תקופת כבוש־הארץ. החבור עם זה שלמעלה הוא הגיוני. מתֹכן ספר יהושע בהקפו שלפנינו נראה ברור, כי מאחר הוא בסדורו לחלק ההיסטורי שבתורה. כמה ענינים המספרים בתורה מרמזים בספר יהושע. ויחוסו לספורי התורה אנו מכירים גם מתוך סגנונו וקצת מליצותיו 1). ביחוד בולט זה בנוגע ליחוסו לספר דברים. כבר עמדו

---

1) הדמיון בין המליצות שבספר יהושע ובין אלה שבספר שמות (ולו שַיך קצת החלק ההיסטורי שבספר במדבר) ודברים:

יהושע.	שמות (־במדבר) ודברים.
כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו... מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת... לא יתיצב איש לפניך (א, ג—ה).	כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו... מן הנהר והלבנון... לא יתיצב איש בפניכם (דברים, י״א, כ״ד—כ״ה).
אל תערוץ ואל תחת (שם, ט).	לא תערץ מפניהם (דברים, ז, כ״ח).
לבוא לרשת את הארץ אשר ה׳ אלהיכם נותן לכם לרשתה (שם, י״א).	(מליצה זו נמצאה בס׳ דברים יותר מעשרים פעמים).
נמגו כל ישבי הארץ (ב, ט).	נמגו כל ישבי כנען (שמות, ט״ו, ט״ז).
הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (י״א).	(מליצה זו נמצאה בדברים, ד, ל״ט).
כי ישאלון בניכם מחר (ד, ו).	כי ישאלך בנך מחר (דברים, ו, כ).
עד היום הזה (כמה פעמים).	(כמה פעמים בדברים).
לאהבה את ה׳ אלהיכם וללכת בכל דרכיו וכו׳ (כ״ב, ה).	דברים, י״א, כ״ב.
לזקניו ולראשיו ולשפטיו ולשטריו (כ״ג, ב).	ראשיכם שבטיכם וכו׳ (כ״ט, ט).
כי ה׳ אלהיכם הוא הנלחם לכם (ג).	דברים, ג, כ״ב.
וה׳ אלהיכם הוא יהדפם מפניכם (ה).	להדף את כל אויביך מפניך (ו, ט).
לבלתי סור ממנו ימין ושמאל (ו).	לא תסור מן הדבר... ימין ושמאל (י״ז, י״א).
לבלתי בוא בגוים האלה וכו׳ ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו וכו׳ כי אם בה׳ אלהיכם תדבקו (שם, ז, ח).	ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות, כ״ג, י״ג). את ה׳ אלהיך תירא אותו תעבד ובו תדבק וכו׳ (דברים, י, כ).
והלכתם ועבדתם אלהים אחרים וכו׳ (י).	וסרתם ועבדתם אלהים אחרים (י״א, ט״ז).
ואגף את מצרים (כ״ד, ה).	בנגפו את מצרים (שמות, י״ב, כ״ז).
וירדפו מצרים אחריהם ברכב ופרשים (ו).	וירדפו מצרים ויבאו אחריהם (י״ד, כ״ג).
ותשבו במדבר ימים רבים (ז).	ותשבו בקדש ימים רבים (דברים, א, מ).
ולא אביתי לשמוע אל בלעם וכו׳ (י).	ולא אבה ה׳ אלהיך לשמע אל בלעם (כ״ג, ו).
ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם (י״ב).	ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה... (שמות, כ״ג, כ״ח).
ארץ אשר לא יגעתם בה וערים אשר לא בניתם ותשבו בהם כרמים וזיתים אשר לא נטעתם אתם אוכלים (י״ג).	ערים גדולת וטבת אשר לא בנית... וכרמים וזיתים אשר לא נטעת ואכלת ושבעת (דברים, ו, ט—י).
בכל הדרך אשר הלכנו בה ובכל העמים	בכל הדרך אשר הלכתם (א, ל״א).

באיזה ספור־מעשה או בספור־אגדה או במדרש־אגדה. כזה עשה גם בשאר חלקי ההיסטוריה. ומובן, כי בעבוד ההיסטוריה של התקופות הראשונות היה החמר ההיסטורי שבידו מעט, ועל־כרחו הכניס אל הרצאתו ספורי־אגדה או מדרשי־אגדה. או שלפעמים מצא חמר ממין זה והנאה לו ונתן לו מקום בספרו. בעבוד ההיסטוריה של התקופות המאחרות היה לו חמר היסטורי מספיק, וזה דחה את האגדה ואת המדרש.

בסדור ספרי המקרא שלפנינו אנו מוצאים בקבץ ספרי נבואה („נביאים ראשונים”) ארבעה ספרים היסטוריים: יהושע, שופטים, שמואל (א׳ וב׳), מלכים (א׳ וב׳). בדורות הראשונים היו קצתם מסדרים את כתבי־הקדש באפן אחר. גם ספר רות נמנה בתוך ספרי־היסטוריה הראשונים ונסדר אחרי ספר שופטים. ספר שמואל א׳ וב׳ כללו עם ספר מלכים ומנו בו ארבעה ספרים. אבל אין חלוקת הספרים וקריאת שמם מן העקר. בהיסטוריה, שהיא תכן הספרים האלה, אנו מונים חמש תקופות: א) זמן כבוש הארץ (מספר בספר יהושע); ב) זמן „שפוט השופטים”, מאורעות השבטים והרפתקאותיהם להתישב בארץ (מספרים בספר שופטים); ג) זמן התהוות העם העברי ואחדות השבטים (מספר בספר שמואל־א׳; ד) זמן מלכות דוד (מספר בספר שמואל־ב׳); ה) מאורעות המלכים מימי שלמה ואילך, חלוקת האמה, בטול ממלכת אפרים וממלכת יהודה, חרבן הבית וראשית גלות בבל (מספר בספר מלכים א׳ וב׳). חלוקת הספרים יהושע, שופטים, שמואל־א׳, שמואל־ב׳ וספר מלכים עולה יפה. כל ספר מתחיל בתקופה היסטורית חדשה. ורק חלוקת ספר מלכים א׳ וב׳ אינה בדיוק. הפרשיות הראשונות שבספר מלכים־ב׳ שיכות לפי־תכנן לספר מלכים־א׳. או אפשר שלא היה צריך לחלק את ספר מלכים לשנים. יותר מהחלוקה החיצונה הזאת אנו מוצאים הבדל פנימי מספר לספר. אין אנו יודעים מי סדרם סדור אחרון, באותו ההקף שהם עכשו בידינו; ואפשר שלא אדם אחד סדרם. אך בכל־אפן נוסדו בתכנם בזמנים שונים, וההשקפה היסודית שונה בהם מספר לספר. בידי המסדר היו יצירות ספרותיות, שנוסדו בזמן קדום, והוא סדר וחבר אותן להיסטוריה שלמה. הרכבת היסודות השונים לא היתה באפן אחד. בקצת הספרים לא עלתה יפה, כי לא ידע המסדר לכונם ולהביאם לידי הסכמה. זה אנו מוצאים, בעקר, בספר יהושע ובספר שמואל־א׳. היסודות השונים שבשני הספרים האלה סותרים לפעמים זה לזה, והסתירה היא בולטת – ביחוד אנו מוצאים זה בספר שמואל־א׳. אלא כי היה המסדר זהיר מאד בחמר שלפניו ונהג בו כבוד. לא אמר ליַשב את הסתירות בישובים דחוקים, או לבטל עדות אחת ולקים את השנית – אלא קבע את כל הרשימות ההיסטוריות בספרו, זו אחר זו: עדות היסטורית והזמתה בצדה. עד־כמה שאנו מתקשים בגלל־זה בהבנת המאורעות המספרים בהיסטוריה המקראית, אנו מכירים טובה רבה למסדר הספר, שלא שלטה ידו במקורותיו, אלא מסרם לנו כהויתם. הסתירות שבספורי ההיסטוריה חביבות לנו כגוף ההיסטוריה. הן מעמידות אותנו על הבנת האמת שבה ומראות לנו את התהוותה ורקומה.

מסור ומקֻבל ככה בעם, איך נכנסו אל הארץ – אלא בזמן מאֻחר המציאו ויסדו אותם, כדי להשלים מה שהיה חסר בשלשלת ההיסטוריה. את זו בנו מן המאֻחר אל המֻקדם, ובנינם היה חסר היסוד, ואותו המציאו בזמן מאֻחר.

בספר יהושע נכנסו, אפשר, קצת רשומים היסטוריים או ספורי מסורת־אגדה מקורית, אבל יסוד היסטורי זה מעט הוא ונבלע בחֹמר מדרשי מֻרבה. ההבחנה קשה כאן, כי נתערבו ונתמזגו היסודות.

תֵּכף בפתיחת הספר אנו מוצאים הצעה מדרשית. בספר התורה מסֻפר, כי גזר ה׳, שלא יכנס משה לארץ ולא יעבור את הירדן, אלא יהושע יעמוד במקומו – „משה מת ויהושע מכניס״. סבת גזֵרה זו מסֻפרת בספר במדבר ובספר דברים באפנים שונים (עַיֵן שם). מִנוי יהושע למנהיג, עוד בחיי משה, מסֻפר גם־כן בספר במדבר (כ״ז, י״ח–כ״ג) ובספר דברים (ג, כ״ח; ל״א, י״ד–ט״ו). ספור זה היה מסור בעם, אלא כי הטופס בספר במדבר הוא מאֻחר לזה שבספר דברים; וכבר בררתי, כי בצווי: „ולפני אלעזר הכהן יעמד... על פיו יצאו ועל פיו יבאו – הוא וכל בית ישראל אתו״ (במדבר כ״ז, כ״א) נכרת כַּונה ברורה, לעשות את המנהיג המדיני כפוף ונכנע לכהן הגדול. הפתיחה בספר יהושע היא על־פי המסֻפר בספר דברים (ג, כ״ח). נאמר כאן: „וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו...״ וכך הוא אומר בספור מנוי יהושע: „חזק ואמץ, כי אתה תנחיל...״ (א, ו); „רק חזק ואמץ מאד...״ (א, ז); „הלא צויתיך חזק ואמץ...״ (שם, ט), וגם בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה אמרו ליהושע: „רק חזק ואמץ״ (שם, י״ח). אלא כי בספר יהושע דרש את הדברים „וחזקהו ואמצהו״ לכמה פנים. ומזה ראיה, כי היו הדברים האלה לעיני מחַבר פרשה זו והרחיב את הצווי באֹפן מדרשי. בספר דברים לא נאמר, כי יהיה החִזוק והאִמוץ בשמירת התורה וקיומה, אלא כל מנהיג מדיני צריך להזדרזות מֻרבה, וזוהי חזוק ואמוץ. במובן זה בא הצווי גם בספר יהושע פעמַים (פעם אחת בדברי ה׳ ופעם שנית בדברי בני גד ובני ראובן); אבל הוסיפו כאן עוד חזוק ואמוץ „לשמר ולעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי...״ צווי זה וכן הדברים: „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה... כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל״ (שם, ח) נאותים לזמן מאֻחר הרבה, כשהיתה התורה כבר הבסיס המוסרי של החיים בכל פנה ומקצוע. אלה הם דברי המזמור שבתהלים (א, ב): „כי אם בתורת ה׳ חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה״. יִתכן אמנם, כי הצווי המשֻלב כאן בדברי החזוק והאמוץ (יהושע, א, ח) הוא הוספה מאֻחרת, ובטופס ראשון של פרשה זו היו הדברים בפסוק ט מחֻברים לאלה שבפסוק ז. אבל גם בטופס המקורי נכר, כי נוסדה פתיחה זו אחרי ימי גלות בבל, כשהיה ספר דברים כבר בגמר סדורו. על זה מעיד סגנון הדברים (עַיֵן בהערה למעלה).

בידי מחבר ספר יהושע לא היה חֹמר היסטורי ואפילו חֹמר של

החוקרים על הבנת הדבר הזה והחליטו, כי היה ספר יהושע מחֻבר בזמן קדום לספר דברים או שהיה מחֻבר אל חמשה חמשי תורה – ספר ששי. ואולם בספר יהושע אנו מוצאים הרכבת יסודות שונים, שלפעמים סותרים זה לזה. אין אנו יודעים בברור, מה היה הקף ספר זה בזמן שהיה מחֻבר לספר דברים; מה גרעו אחרי־כן ממנו או שהוסיפו עליו, כשסדרוהו בפני־עצמו ועשו אותו תחלת ההרצאה ההיסטורית מזמן כבוש הארץ ואילך. אך ברי לי, כי לא קדם סדורו האחרון לגמר סדור התורה, כלומר: לסוף ימי מלכות פרס או תחלת ימי מלכות יָון. המסדר האחרון קבע בו כמה ענינים, אשר לקח מספרי מדרש־ההיסטוריה. עִקר הספר בטופס ראשון לא היה בכמותו כהקפו עתה. דבר שאינו צריך להאמר, כי היסוד ההיסטורי שבספר זה הוא מעט. רֹב הספורים שבו אינם אפילו מסורת־אגדה, אלא הם מדרש־אגדה, שנוסד בזמן מאֻחר. בספר יהושע אנו מוצאים הרבה מיסודו של ספר דברי־הימים. מסַדר ההיסטוריה המקראית השתמש על־כרחו בחֹמר זה, כדי למלאות את הרֵיק, כי לא מצא חֹמר נאה, כלומר: יותר היסטורי ממנו. מעֵין זה אנו מוצאים גם בספר במדבר, כי קבע בו מסַדר ההיסטוריה הרבה מחֹמר המדרש, כדי להעשיר את ההרצאה ההיסטורית בספורי מאורעות.

בהרצאה ההיסטורית שבמקרא אנו מוצאים שיטה ברורה ומסֻימת; אין המאורעות באקראי או על־פי הכרח טבעי, אלא הם בתכלית מכֻוֶנת מצד ההשגחה האלהית. אנו מסבירים לעצמנו את התהוות האֻמה הישראלית ואת התגלותה בהיסטוריה האנושית היוֹתֵן פרי ההתפתחות הטבעית, והבנת התפתחות זו היא לנו פרובלימה עמֻקה, שלא נתחַור לנו עדַין פתרונה די־צרכנו. מסַדר ההיסטוריה המקראית פותר לנו את עֹמק הפרובלימה מתוך הנחתו היסודית: הכח המניע בהיסטוריה הישראלית היא הבחירה האלהית. אין ההיסטוריה של ישראל התפתחות מנקֻדת מוֹצָאה עד גמר בשולה, אלא הכל צפוי ומכֻוָן מראש. כבוש ארץ כנען על־ידי שבטי ישראל היה מכֻוָן מצד ההשגחה האלהית. עוד בימי אבות האֻמה באה ההבטחה האלהית, כי עתידים שבטי ישראל לרשת את הארץ. הכבוש במעשה אינו אלא הוצאת הבטחה זו לפֹעַל. ההיסטוריה המקראית מצַירת לנו עִם בגמר התפתחותו התרבותית הולך „לגבּות את חובו”, להתנחל את אדמת „יְרֻשתו”. ובהיות שאין זו היסטוריה, כי אם תיולוגיה, על־כן אי־אפשר היה ליסד את ספור־המעשה על המעשה. מה שמסֻפר בספר יהושע מענין כבוש הארץ הוא המצאה. נכּר בספורים האלה, כי אינם אפילו אגדה מקורית, מה שהיה

אשר עברנו בקרבם (י״ז). ואת אשר עברנו בקרב העמים (כ״ט, ט״ו).
לא ישא לפשעכם ולחטאתיכם (י״ט). לא ישא לפשעכם (שמות, כ״ג, כ״א).
וישם לו חק ומשפט (כ״ב). שם שָׂם לו חק ומשפט (ט״ו, כ״ה).
את ה׳ אלהינו נעבד ובקולו נשמע (כ״ד). דברים, י, כ.

גד ובני ראובן (חצי שבט המנשה לא נזכר תחלה בפרשה זו) תבעו את הארץ הזאת ממשה, וזה כעס עליהם תחלה, כי נראה היה לו, שאומרים הם לשבת בעבר הירדן, ואחיהם יצאו למלחמה. אבל פיסו אותו והבטיחו לו, כי יעברו חלוצים לפני אחיהם בכבוש הארץ, ומשה התנה עמהם על זה „תנאי כפול". הרצאה זו (בספר במדבר ודברים ובספר יהושע) מסכמת להכרה הכללית, כי כבשו שבטי ישראל את־הארץ לאחר שכבר היו לעם (דברים, כ"ז, ט). הכל נעשה בהכרה ברורה על־פי מחשבה קודמת למעשה ובגזרת ה׳, אשר באה על זה הבטחתו לאבות האמה. אין אלה דברי־היסטוריה, ואפילו אותה האגדה (אם נאמין, כי ספור התישבות בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה בעבר הירדן הוא אגדה עממית) אינה קדומה — מימי כבוש־הארץ. היא נוצרה, כדי להסביר את העובדה הסברה רציונלית — זמן מרבה אחרי היותה עובדה[1].

למעשה כבוש־הארץ הקדים המחבר את ספור שליחות המרגלים (יהושע, ב, א—כ"ד). ענין ספור זה בררתי במקום אחר. שבטים מחסרי תרבות, כשהם כובשים ארץ נושבת, אינם שולחים מרגלים לרגל אותה קודם, אלא הם עולים עליה בסערת כח טבעי. לא המחשבה פועלת בהם, אלא האינסטינקט, כאותו הכח המניע בארבה, כשהוא פושט על ארץ זרועה, לאכול את יבולה. אבל בימים שנכתבו הספורים האלה כבר ידעו את „תכסיסי המלחמה" של עמים „תרבותיים", — הקדמה למלחמה היא שליחות מרגלים לרגל את הארץ. זה אנו מוצאים בספור יוסף ואחיו. משה שלח מרגלים לרגל את ארץ כנען, כשחשב להלחם עליה, וכן שלח לרגל את יעזר (במדבר, כ"א, ל"ב), ויהושע שלח לרגל „את הארץ ואת יריחו". כלומר: כך הסבירו לעצמם את המאורעות וכן צירו אותם בזמן מאחר על־פי המנהג, שהיה בימיהם (עין שמואל־ב׳, י, ג). אך ספור שליחות המרגלים בספר יהושע, אף־על־פי שתחלתו היא באפן הרגיל, מסים באפן מפליא. המחבר המציא גון חדש לציור זה. יהושע צוה את המרגלים: „לכו ראו את הארץ ואת יריחו". זהו מכלל תכסיסי־מלחמה בזמן קדום. אבל המרגלים לא ראו לא את הארץ ולא את יריחו, שהרי באו ליריחו סמוך לשקיעת החמה ולא נתעכבו אלא בבית רחב, אשר ביתה היה בקיר החומה, ובחומה היתה יושבת. הם עשו את שליחותם במה ששמעו, „כי נמגו כל יושבי הארץ מפנינו". אמנם הגדת־עדות זו היא תמימה יותר מדי. איך ידעו, כי נמגו כל יושבי הארץ מפניהם? הם לא ראו את הארץ, וגם ביריחו לא ידעו אלא מה שספרה להם רחב, כלום עדות אשה דברנית הספיקה להם? אבל כל ספור־המעשה הזה לא בא אלא כדי לקשט בו את ספר יהושע, ובזה מלא ספוקו. את הרעיון, כי נפל פחד ישראל על העמים, לאחר

1) אפן התישבות שבטי ישראל בארץ (תחלה שבט אדום ואחר־כן שבטי גד וראובן וחצי שבט המנשה ולבסוף שאר השבטים) כבר בררתי במאמרי „הבכורה בשבטי ישראל".

מסורת אגדה עממית. זה הֵקל לו הרבה את עבודתו. בהשקפה ראשונה יֵראה לנו דבר זה היותו תמוה; אבל זוהי עובדה ודאית. מסורה היתה בידם, כי בזמן קדום עברו שבטי ישראל את הירדן וכבשו את הארץ; אבל לא היו להם רשומים היסטוריים, ואפילו שירי גבורים מזמן קדום, שנוסדו על המאורעות האלה („ספר הישר" ו„ספר מלחמות ה'" שׁיכים לזמן מאחר בערך אל המאורעות עצמם). ואיך שיהיה, הנה דוקא אותם הספורים בסגנונם הדפלומטי, הפרוזאי, ודאי שאינם לא רשומים היסטוריים ולא אגדה עממית, אלא הרצאה ספורית, שנוסדה בזמן מאֻחר על־פי תכנית מכֻוֶּנת. צריכים היו לספור היסטורי מתקופת כבוש הארץ, שהרי אלמלא היא היתה ההיסטוריה הלאֻמית חסרה ומקֻטעת, עמדו ויסדו אותה, כלומר: המציאו ספורי מאורעות, אשר לפי טעמם והכרתם היה נראה להם היותם מכֻונים וראוים לימים ההם. ויסוד הספורים האלה היה במה שמצאו בספרים ההיסטוריים של ספר התורה. זהו אפי מיֻחד של מדרש־ההיסטוריה. הספורים ההיסטוריים אשר בספר יהושע הם מעין אותם המלאכים, שנבראים לשעתם, כי השעה היתה צריכה להם. אין בהם כלום מן הפיוט של האגדה העממית, כי לא היא ילדתם, אלא הם המצאה רַציונלית. ואפילו בספורי הנסים שבהם אנו רואים ומכירים בברור את ההמצאה הרציונלית, את הפיוט בלי כשרון פיוטי. בעקר הדבר ידמה ספר יהושע הרבה לספר דברי־הימים, ואין בו אותו היפי המיֻחד במינו, שאנו מוצאים בספרים ההיסטוריים שופטים, שמואל ומלכים; אין בו כלום מן היצירה הפיוטית המקורית, שאנו מוצאים בספרים הללו, ושהיא מפליאה אותנו כל־כך. אלא שבדבר אחד, עִקרי, הוא נבדל מספר דברי־הימים; הוא זקוק לתכניתו ושוקד עליה בזהירות מרֻבה. לפיכך הוא מצמצם את ספוריו די צֹרך ההרצאה ההיסטורית; אינו מגזם ואינו מגבב דברים שלא לצֹרך. מחבר הספר ראה, כי בשלשלת הספור ההיסטורי מימי הבריאה עד סוף חרבן הבית חסרות קצת טבעות: המשך הספור קטוע, כי חסרה ההיסטוריה של תקופה חשובה מאד. הוא עמד והשלים את החסרון הזה ומלא את הריק. יותר מזה לא יסד כלום.

ההרצאה הספורית בספר יהושע הולכת ונמשכת בסדר הגיוני בלי־הפסק. המחבר עצמו יצר את החֹמר ההיסטורי, שהיה צריך לו ועשה אותו כדי־צרכו. אחרי מות משה זרז ה' את יהושע בשרותו (א, א—ט). יהושע צוה את העם, שהכין עצמו לעבור את הירדן (א, י—י"א). אחרי־כן הזכיר את בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה הבטחתם למשה, „לעבור חלוצים" לפני אחיהם בכבוש הארץ (א; י"ב—י"ט). זה נמשך למַה שמסֻפר בתורה (במדבר, ל"ג, א—מ"א; דברים, ג, י"ב—כ). אבל אין ספק, כי היו לעיני המחבר דברי משה בספר דברים (ג, י"ט—כ; עַיֵן יהושע, א, י"ד—ט"ו). לעִקר הספור הזה שֶׁמשה, אפשר, איזו אגדה עממית קדומה, אשר הסבירה אֹפן התישבות שבטי ישראל בארץ עֵבר־הירדן באפן רציונלי כזה, אף־על־פי שאינו מסכים אל המציאות. בספר דברים אנו מוצאים קצור אגדה זו, ולזה מכֻוָנים הדברים בספר יהושע. בספר במדבר חזרו והרחיבו את הספור: בני

לאחר שֶׁיִּחס לארון ברית ה׳ אותו כח ההנהגה, שנתיַחס בספורים הקודמים לעמוד הענן, לא ידע עוד לכַוֵן את הפרט הזה. בספר יהושע סלק המחבר את־עצמו לגמרי מעמוד האש והענן; זה לא נזכר עוד כלום בספורי כבוש־הארץ. הכל שַיך לארון ברית ה׳. מפניו נכרתו מי הירדן. כנוח כפות רגלי הכהנים, נושאי ארון ברית ה׳, בירדן – מי הירדן יכרתו. וגם לפני מאורע זה הולך ארון ברית ה׳ לפני העם „לתור להם מנוחה". „אך רחוק יהיה בֵינֵיכם ובינו כאלפַים אַמה במדה – אַל תקרבו אליו" 1). בצווי זה אנו מוצאים כבר השפעת ספר תורת־כהנים, כי אסור ל„זר" לקרב אל הקֹדש. בספור הולָכת הארון בספר שמואל־ב׳ נאמר, כי מת עֻזה, על אשר אחז בארון, „כי שמטו הבקר" (שמואל־ב׳, ו, ו). כאן אנו מוצאים חֹמר יותר מרֻבה בקְדֻשת הארון: אסור ל„זר" לקרב אליו עד דרך „אלפַים אמה". למדה זו יש איזה יחס של קְדשה. מגרשי ערי הלוִיִם מדדו אלפַים באמה לכל־צד. – כבר בררתי במקום אחר, כי יסוד תורת־כהנים כבר מֻנח בספר דברים. זה אנו רואים גם בפרשה זו. יחוסם של „הכהנים הלוים", נושאי ארון הברית, מֻטעם כאן ביותר. מפניהם נכרתו מי הירדן, ואחריהם הלכו בני־ישראל בדרך שלא עברו בו מתמול שלשם. זהו מיסודו של ספר דברים וכבר נמצא בטופס ראשון של ספר יהושע. המסדר הוסיף אחרי־כן את הצווי: „אך רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפַים אמה במדה, אל תקרבו אליו".

בספור קריעת מי־הירדן נקבע זכרון־דברים של האבנים, אשר הרימו מתוך הירדן, אשר הניחו בגלגל, ושל אותם האבנים, אשר הניחו בתוך הירדן. אמנם, יתכן שיהיה איזה יסוד היסטורי לאבנים האלה. נמצאו איזה אבנים במקום קרוב לירדן עם כתֹבת עתיקה, שלא ידעו לקרֹא את תכנה, ותלו בעובדה זו מסורת אגדה בלתי מחֻוֶרת כל־צרכה. יש אמרו, כי הרימו אבנים מתוך הירדן, זכרון למאורע גדול, כי עברו שבטי ישראל את הירדן בכבשם את הארץ. ויש אשר נסחו את הספור באפן אחר. לא מתוך הירדן הרימו את האבנים, אלא בתוך הירדן, במקום שעמדו רגלי הכהנים, הניחו אבנים. מחבר הספר היה נבוך בדבר ולא ידע איך להכריע. דוקא באותה נקֻדה, שהיה לו חֹמר היסטורי, נתקַשה בסדורו, לבסוף ערבב את שתי הנוסחאות של האגדה העממית זו בזו. זהו אפי מיֻחד של התרת קשר בהיסטוריה המקראית. כיוצא בזה אנו מוצאים גם בספר שמואל־א׳ בנוגע לספור המלָכת שאול ושל פגישת שאול עִם דוד 2).

---

1) ג, ד. הוא אומר להלן: „למען אשר תדעו את הדרך". זה איננו נמשך לצווי „אך רחוק יהיה", אלא לזה שנאמר קֹדם: „ואתם תסעו ממקומכם והלכתם אחריו".

2) ערבוביה זו אנו מוצאים לא רק בענין האבנים שלקחו מתוך הירדן והאבנים שהניחו בתוכו, במקום שעמדו רגלי הכהנים, אלא גם בספור קריעת מי־הירדן ואפן העברת העם. מתחלת הספור נראה, כי כבר עבר העם את הירדן, ואז בא הצווי, להרים מתוכו י״ב

שקרע ה' לישראל את הים, אנו מוצאים בשירת הים. גם שם הוא אומר (ט"ו, ט"ו): „נָמֹגוּ כֹּל ישְׁבֵי כְנָעַן". וכבר בררתי, כי שירה זו נוסדה לא יוקדם לזמן גלות בבל — אחר המאורעות, לאחר שכבר התישבו שבטי ישראל בארץ כנען, והוא אחד המזמורים האֶפיים, שנוסדו על הספורים ההיסטוריים בתורה. לי נדמה, כי ספור המרגלים בספר יהושע הוא מאוחר גם לשירת הים. הדבור „נמגו כל יושבי כנען" שמש יסוד לו. ספור רָחָב והמרגלים בא לצַיר את פחד יושבי כנען מפני ישראל באפן ממשי. בשירת הים הוא אומר (שם, י"ד): „שמעו עמים ירגזון — חִיל אָחז ישבי פלשת", ובהרצאה פרוזאית הוא שָׂם את הדברים בפי רָחָב: „כי שמענו את אשר הוֹביש ה' את מי ים־סוף מפניכם בצאתכם ממצרַים..." (יהושע, ב, י). וכבר בררתי, כי בספר דברים מסֻפר מאורע זה באפן יותר פשוט. הנס היה רק במה שהֵציף ה' את מֵי ים־סוף על חֵיל מצרַים (י"א, ד). ספור הוֹבָשַׁת מֵי ים־סוף, שעברו בו ישראל בחָרבה (מה שהוא נס יותר גדול), הוא מאֻחר, והוא הרחבה מאֻחרת להגדיל את הנס. בספור רחב והמרגלים מֻטעמת דוקא עובדה זו. פרשה זו אינה מכלל יסודו של ספר דברים, שהוא עִקר יסוד ספר יהושע בטופס ראשון, אלא הרחבה מדרשית מיסודו של ספר שמות. ההרצאה הספורית נפסקת במעשה זה והיא נמשכת במה שמסֻפר להלן (ג, א), אלא שהשכיל המסדר לקבוע את הספור במקום ראוי לו, כאלו שַׁיֶּכת אפיזודה זו לעִקר הספור.

שבטי ישראל מתעתדים עכשו, על־פי ההרצאה הספורית, לעבור את הירדן (יהושע, ג, ד). עִקר הספור דומה לספור קריעת ים־סוף שבתורה. אלא כי ספור מאורע קריעת ים־סוף בא בתורה לצֹרך, כי היו ישראל נרדפים, וחיל פרעה אחריהם. לא היה להם מָנוֹס אחר, אלא לבוא אל הים, אשר הוביש ה' מפניהם; וכשבאו מצרים אחריהם, הציף ה' על־פניהם את מי ים־סוף. אבל בספר יהושע בא ספור קריעת מי הירדן כדי לקשט את ספור כניסת ישראל במעשי־נסים. זה הוא אומר כאן בפֵרוש: „התקדשו, כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות" (ג, ה). לזה שמשו דברי משה דוגמא בספור מעמד הר־סיני: „וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלֹתם" (שמות, י"ט, י). ולהלן הוא מטעים את ענין הנס ומכריז עליו: „בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם והורש יוריש מפניכם את הכנעני... הנה ארון הברית אדון כל הארץ עֹבר לפניכם בירדן..." (יהושע, ג, י — י"א). יסוד נס זה ענין תיולוגי, לספר במעלת הכהנים נושאי ארון ברית ה'. בספור קריעת ים־סוף שבתורה מיֻחס הפעֻלה לעמוד האש והענן, זה שהלך לפני העם לנחותו הדרך ולסלק מלפניו כל עכוב (שמות, י"ג, כ"א—כ"ב; י"ד, כ"ד). בזמן מאֻחר לא נתקררה דעתם במֻשג מיתולוגי זה ויחסו את הכח הזה, כח ההנהגה, ל„ארון ברית ה'". בסתירה גמורה לכמה פרשיות שבתורה הוא אומר: „וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה" (במדבר, י, ל"ג). אנו רואים בבֵרור, איך נבוך היה המסדר בקביעת מקרא זה, שהרי לאחריו הוא אומר: „וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה".

שמות בכתבי־הקדש" בסוף חלק שני). — זהירות המסדר בציור כל פרטי הספור ההיסטורי אנו מוצאים גם בסיומו. נזהר להטעים את העובדה, כי לאחר שעברו את הירדן פסק להם המן (ה, י"א, י"ב). אין ספק, כי קבע את הדברים האלה בספרו על־פי מה שמצא בפרשת המן שבספר שמות (ט"ז, ל"ה). ולא נאמר, כי זה לקח מזה, אלא הכל מעשה ידי המסדר האחרון, אשר הוסיף את הדברים בספר שמות ובספר יהושע. מסורה היתה בידם, כי ירד המן לישראל רק כל ימי היותם במדבר, וכשעברו את הירדן מיד פסק.

בסוף פרשה זו נקבע ספור תמוה בפגישת יהושע עם „שר צבא ה'" (ה, י"ג, ט"ו). פתיחת הספור: „ויהי בהיות יהושע ביריחו..." — ולפי המשך הדברים עוד לא היה ביריחו, אלא הוא וישראל צרו על העיר. הספור עצמו, שאנו מוצאים בו יסוד מיתולוגי, הוא מדרש ולא אגדה עממית. צריכים היו לו כדי לקשט את ספור כבוש־הארץ בימי יהושע במעשה נסים. ספור זה הוא על־פי ספור גלוי ה' למשה במראה הסנה. בספור הקדום נאמר פעם „מלאך ה'" („וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה") ופעם „אלהים" („ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה"). ואפשר כי „מלאך ה'" האמור תחלה הוא ה' עצמו, שכן הוא אומר במקרא זה: „וירא ה' כי סר לראות". בכלל ברי הוא, כי שלטה יד מסדר מאחר בספור זה, שנתקשה בקצת גשמיות שבו, אף־על־פי שלא היו בדורות ההם אסטניסים כל־כך בכיוצא בזה. אבל בספור שלפנינו בספר יהושע, שהוא מאחר הרבה, אמרו בפרוש, כי נתגלה ליהושע „שר צבא ה'". כבוש הארץ היה בסיוע ה', אשר שלח את מלאכיו לפני ישראל. ולפיכך נגלה המלאך „וחרבו שלופה בידו". המספר שם בפי המלאך את הצווי: „של נעלך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עמד עליו קדש הוא". זה לקוח מספור גלוי שכינה למשה בהר האלהים. כאן הוא שלא במקומו.

מכאן ואילך קבע המסדר ספור כבוש־הארץ. כבר בררתי, כי אין לבקש יסוד היסטורי בפרטי הספורים, זולת העובדה עצמה — כבוש הארץ. בכתבי תל־אל־אמרנא אנו מוצאים רשומים שיכים למאורע זה. אותם „חבירי", אשר השתערו על ערי כנען ללכדן, היו שבטי ישראל, או קצתם. אין לברר, אם מכונים הדברים לכבוש־הארץ המספר בספר יהושע או למאורע אחר כמותו. לא בפעם אחת נכבשה ארץ כנען לפני שבטים שמיים, אשר עלו עליה, אלא זה אירע מזמן לזמן באפנים שונים. עובדה היסטורית זו אנו מבררים לעצמנו במדת „מה־מצינו", בדוגמאות ממאורעות היסטוריים דומים לה. ארץ כנען היתה בימים ההם ארץ תרבותית, אשר משכה אליה עיני שבטים בידואיים חסרי תרבות ישובית. השתערות שבטי ישראל על כנען בעת ההיא היתה כדי לקבוע את ישובם בה ולהתנחל אותה. ואנו מצירים לנו את המאורעות האלה באפן טבעי. באו תחלה קצת שבטים בידואיים וקבעו ישובם בארץ;

בספור קריעת מי־הירדן נאמר: „והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון ויחנו בגלגל...״ (ד, י״ט). המסדר האחרון נזכר כאן, שלפי־זה היו ישראל מחיבים לעשות את הפסח ימים מועטים אחרי עברם את הירדן. ברי היה לו, שלא נתרשלו במצוה זו, שהרי קִימוה בכל חמר מנהגיה גם בהיותם במדבר (במדבר, ט, א, ה). גם לא נתקשה בדבר, איך עשו את הפסח שלא בבית־הבחירה, מה שנצטוו בפרשת הפסח בספר דברים, כי לפי משמעות הדברים בספר שמות ובספר במדבר עשו את הפסח במצרים ובמדבר. בימי בית־שני כבר דרשו את המקראות, כי לא חל אִסור זה על ישראל עד בנין בית־הבחירה בירושלים. והנה בפרשת הפסח שבספר שמות (י״ב, מ״ח) בא האִסור, שלא יאכל ערל בקרבן הפסח. מטעם זה הקדים המסדר לספור עשית הפסח בגלגל (ה, י) את הספור של מילת העם בגלגל (ה, א, ט). אין אנו יודעים, מִנַין למסדר הספר, כי לא היו בני־ישראל הנולדים במדבר מולים, ויהושע הֻצרך למול אותם אחרי בואם אל הארץ. אפשר, כי כן שערו בדורות מאֻחרים. לא היו יכולים בני־ישראל למול את בניהם במדבר בטלטול הדרך, כי לפעמים נתעכבו במקום אחד רק יום או יומים או רק מערב ועד בקר (במדבר, ט, כ״א); ואפילו כשהאריך הענן על המשכן, הלא מספקים היו תמיד ולא ידעו מתי יעלה. לפיכך בטלה מצות מילה לשמה. כך שערו להם הדבר, ועל־כן בא הספור, כי מל יהושע את העם אחרי עברם את הירדן. מובן, כי פרשה זו שבספר יהושע היא מזמן מאחר. כבר בֵררתי, כי מאֻחרת פרשת פסח שבספר שמות (שבה בא אִסור אכילת קרבן פסח לערל) לדור עזרא ונחמיה ונקבעה בתורה בסוף שנות המאה החמישית או בתחלת המאה הרביעית לפני התאריך הנ׳. בפרשת הפסח שבספר דברים לא נצטוו עוד ישראל על זה. הספור של מילת העם בגלגל אפשר שלקחו המסדר מקבץ ספורי־אגדה שנוסדו בזמן מאֻחר, כשהיתה להם מצוה זו ל„אות ברית״ ונתהבבה עליהם הרבה. גם זה היה בזמן מאֻחר, שהרי מצאנו בספר תורת־כהנים, המיֻחס ליחזקאל (וגם הוא נוסד בימי בית שני), שבימיו לא הקפידו עדַין אפילו על שֵרות „ערלי־בשר״ במקדש (יחזקאל, מ״ד, ז). בכל־אפן אין פרשה זו מעקר ספר יהושע, אלא נקבעה בו בגמר סדורו. (בענין הדרש בשם גלגל: „היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם״ — עַיֵן במאמרי „מדרשי

אבנים (ג, י״ז; ד, א). הענין היה בדרך־נס, אך הנס היה באֹפן פשוט. הארון הלך לפני העם, מפניו נכרתו מי הירדן, והעם עבר אחריו בירדן בחרבה. כי היה בין העם ובין הארון דרך „אלפים אמה במדה״, זה לא נאמר בטופס ראשון של הספור. לאחר שקבע המסדר את הצווי בענין האבנים, לא נזכר, כי לפי המספר למעלה כבר עבר העם את הירדן, והוא קובע דבר זה אחרי הרמת האבנים (ד, י). לפנינו שני ספורים מדרשיים, שנתמזגו לאחד. ובאמצע הספור השני שִלב המסדר דברים שלא מענינו (דד). י״ הסגנון המדרשי נכר בפרשה זו ביותר.

עליכם" (דה"י־ב׳, י"ג, י"ב). ולהלן מספר, כי נצח אביה בסיוע הכהנים, שהיו מחצצרים בחצוצרות. — גרעין של יסוד היסטורי אנו מוצאים בספור החרמת העיר. אין אנו יודעים, אם הכריז יהושע חרם על יריחו בכבושה; אך בזמן מאֻחר היתה חרם ולא הקימו חומתה עד ימי אחאב (מלכים־א׳, ט"ז, ל"ד). מובן נוסח השבועה או הקללה: „בבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה" (יהושע, ו, כ"ו) אינו מחֻוּר די צרכו. בספר מלכים־א׳ (שם) הוא אומר, כי נתקימה קללה זו בחיאל בית האלי, אשר בנה את יריחו מחדש: „באבירם בכרו יסדה ובשגיב צעירו הציב דלתיה". זוהי, כנראה, רשימה היסטורית. ביסוד חומת העיר הקריב חיאל את בנו בכורו אבירם קרבן ושם את נבלתו מתחת אבן הראשה (מה שנמצא בבניני ארץ־ישראל הרבה) ובהצבת דלתיה העלה את צעירו עולה. הרבה נלחמה היהדות במנהגי גיות אלה המכֹערים, וזמן רב עבר, עד אשר נצחה אותם.

ספור עכן ומעלו בחרם נראה שהוא קדום — כלומר: הוא נוסד על אגדה עממית קדומה. תכנו זר מאד, אלא דוקא בזרותו אנו מוצאים קדמותו. ענין ה„חרם", שהוא אחד ממנהגי הגיות הקדומה, לא נתחור לנו; אך אין ספק, כי התפתח מֻשג זה בישראל מתקופה לתקופה. בזמן בית שני המציאו לזה צורה רַציונלית. החרם היה לכהנים. אבל בזמן קדום היה עולה הכל באש לאדֹני. מצאנו, כי נדרו ישראל „להחרים" את ערי כנען (במדבר, כ"א, ב–ג). פרשה קצרה זו שַׁיכת בלי־ספק לספור כבוש־הארץ בימי יהושע, ובטעות נשתרבבה לכאן. שהרי בימי משה אי־אפשר הוא, כי נלחמו ישראל בכנעני יושב הנגב. וראיה לזה, כי נקבע ספור זה פעם שנית במקומו בספר שופטים (א, ט"ז–י"ז). את שם העיר הנחרמה קראו חרמה. זהו יסוד הספור בספר יהושע, כי החרימו את יריחו, זו שבזמן מאֻחר נמצאה חרבה ויראים היו לבנות את חומתה. אֹפן ההחרמה מפֹרש בספר דברים (י"ג, ט"ז–י"ח), ושם הוא אומר בפרושה „ולא ידבַּק בידך מאומה מן־החרם". ובמקום אחר (שם, ז, כ"ו): „ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמהו". לא נזהר עכן בצווי זה והיה עצמו חרם, וכך נהגו בו כשנלכד: „וירגמו אֹתו כל ישראל אבן וישרפו אֹתם באש ויסקלו אֹתם באבנים" [„את בניו ואת בנותיו, את שורו ואת חמֹרו, את צאנו ואת אהלו ואת כל אשר לו"]. המעשה עצמו הוא היסטורי, כי כך נהגו בזמן קדום; אך המעשה בעכן בן־כרמי הוא אגדה.

ספור המלחמה בעי משֻלב בספור מעשה עכן. עם־כל־זה אין הכרע בדבר, כי הוא היסטורי. כבר בֵּררתי למעלה, כי ספור כבוש ארץ־ישראל בימי יהושע הוא על־פי שבלונה, אשר הכין המחבר לעצמו, לצֹרך ההרצאה הספורית בספרו. בו קבע את מעשה עכן, כי כן ראה סדר ישר בהמשכת ספורו. אֹפן לכידת העיר עי היה בתכסיס־המלחמה המקֻבל, להכין מארב מאחורי העיר ולהעתיק בערמה את יושבי העיר ממקומם. כך עשו גם לבני בנימין בהלחמם בהם. תמימות מרֻבה היה בתכסיס־מלחמה זה. וזולת המחבר עצמו וַדאי שלא האמין אדם מעולם באפשרותו. כך נהגו בשחוק התינוקות

אחריהם באו שבטים אחרים ודחקו את אותם השבטים, אשר הקדימו להאחז שם. לפעמים עלה בידי יושבי הארץ הקודמים, לדחותם ולגרשם מן הארץ או להתעמר בהם ולכבשם לעבדים. הכובשים והנכבשים, המנַצחים והמנֻצחים נמצאו זמן מרֻבה במצב של עליה וירידה — זה עולה וזה יורד, ולהפך. לבסוף, אחרי התמזגות ארֻכה, נקבע הטופס של עם ישראל, שבלי ספק נכנסו בו יסודות שונים, ובעקר אין ספק, שנקלטו אל תוכו יסודות מרבים של יושבי כנען הראשונים. זה נעשה אחרי תסיסה קשה, אחרי מלחמות ארֻכות. בספר שופטים וגם בספר שמואל־א' אנו מוצאים רשומים היסטוריים, אשר נוסדו על המאורעות האלה. אבל בספר יהושע מסֻפרים הענינים שלא כהויתם. אין אנו יודעים בברור, א י ך נכבשה הארץ לפני שבטי ישראל, אבל זה ברור לנו, כי אין בספורי ספר־יהושע ספור היסטורי. באֹפן כ ז ה וַדאי לא כבשו שבטי ישראל את הארץ.

תכף בעברם את הירדן פגעו בעיר י ר י ח ו. זו סגרה לפניהם את הדרך. איך לכדו את העיר? הספור מתחיל: „ויריחו סֹגרת ומסֻגרת מפני בני־ישראל — אין יוצא ואין בא" (ו, א). זוהי עובדה היסטורית, כי היא הכרחית. אין אנו צריכים להגדת־עדות ודאית בפרט זה, שהרי באֹפן אחר אי־אפשר. אבל אֹפן כבוש־העיר המסֻפר בספר יהושע (ו, ב, כ), דבר שאינו צריך להאמר, כי אינו היסטורי (מעולם לא נפלה חומת עיר בצורה לקול השופר), אבל גם מסורת אגדה עממית אין כאן. מעולם לא יצר לו עַם ספור־אגדה כזה, וב„ספר מלחמות ה'" או ב„ספר הישר", בשירי גבורים, אשר יסדו על המאורעות האלה (אחת היא, אם מסרו לנו השירים האלה את המאורעות ההיסטוריים על־דיוקם), וַדאי שלא היו מספרים, כי כבשו „הכהנים הלוים" את העיר בהקפות ובתקיעת־שופר. אין עַם צעיר, מלא כח־עלומים, מצַיר לעצמו את מעשי תקפו וגבורתו בימים קדומים בספורי נסים כ א ל ה. אפשר היה לקבוע זמן יצירת ספור זה בסוף ימי בית ראשון, כאשר כבר נקבעה מעלת „הכהנים הלוים" ויחוסם. אבל מלבד „הכהנים הלוים", שהם יסוד גדול בספור זה, אנו מוצאים בו הקפת העיר ב„ארון ה'" והכהנים תוקעים בשופרות. כי היו מביאים עמם בזמן קדום את „ארון ה'" במלחמה והיו מיחסים לו השפעה גדולה, להלחם באויבי ישראל — זוהי עובדה היסטורית, וברשימה מסיחה לפי־תֻמה אנו מוצאים אפילו את הדבורים, שהיו משמשים להם בשעת הוצאת הארון למלחמה ובשעת „נְחֹה", בשובו למקומו (במדבר, י, ל"ה — ל"ו). זוהי צורה טבעית, ילדותית של יחס העם לתשמישי־קֻדשה שלו, אבל ההקפות ותקיעת השופר אי־אפשר להקדים לזמן ספר דברי־הימים. כך צִיֵר העם לעצמו (או יותר נכון: כך אמרו הכהנים לצַיר ולהסביר לו) אֹפן סיוע ה' לישראל. מצאנו בספר דברי־הימים ספור מדרשי מעין זה. כשנלחם אביה בן־רחבעם בירבעם בן־נבט, לא נצח אביה בכח חילו ואפילו לא בכח „ארון ה'", שהביאו אל המחנה — מה שהאמינו הראשונים בתֻמתם, — אלא הטעים בדבריו לירבעם „מעל להר צמָרַים": „עִמנו בראש האלהים וכהניו וחצצרות התרועה להריע

עבדי המקדש, ומסדר ספר יהושע היה נבוך בדבר, ולא ידע להכריע בין שני המקורות. לבסוף הרכיבם יחד. שהרי כן הוא אומר: „ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושאבי מים לעדה ולמזבח ה׳ עד היום הזה אל המקום אשר יבחר" (ט, כ"ז). בדבור „אל המקום אשר יבחר" אנו מוצאים בבֵרור השפעת ספר דברים: מכיון שאמר „ולמזבח ה׳", הוסיף עוד „אל המקום אשר יבחר".

מדברי הספור הזה יצא לנו, כי בשעה שכבשו שבטי ישראל את הארץ, השלימו הגבעונים עִם ישראל, כי נתיְראו להלחם בהם. אפן המעשה, מה שרִמו את ישראל, הוא קִשוט ספורי. אבל גם ענין השלום בין ישראל ובין אנשי גבעון אין אנו יודעים בדיוקו ההיסטורי. העובדה היא, כי בזמן מאֻחר היו בקרב ישראל בני־אדם, שהיו אומרים עליהם, כי אינם מישראל, ונהגו בהם עבדות, לעדה או למקדש. בעובדה זו תלו ספור־מעשה מזמן קדום מאד. אבל אין אנו אחראים על אמתות הספור. גם על בני אפרים לעזו בימי בית שני, שאינם מישראל. ולצד השני ברי הוא, כי בכל שבטי ישראל נבלעו יסודות „זרים" של עמי כנען. ונראה, כי דוקא בבני יהודה, אשר התגאו כל־כך ביחש מולדתם היותם „זרע־קדש" (עזרא, ט, ב), נתערבו יסודות זרים אלה. גם אותו המאורע, כי אמר שאול „בקנאתו לבני ישראל ויהודה" להשמיד את הגבעונים „מהתיצב בכל גבול ישראל", אינו מחֻוָר די־צרכו. אבל ספור מעשה הגבעונים בבריתא של ספר שמואל־ב׳ הוא בעִקרו רשימה היסטורית קדומה, וממנה אנו למדים, שעוד בימי שאול היה איזה יחס זר בין ישראל ובין אותו השבט, שהיו מיחשים אותו על „יתר האמורי".

על־אודות הגבעונים, אשר השלימו עִם ישראל, היתה מלחמה בין ישראל ובין חמשת מלכים בדרום ארץ־ישראל, אשר התקשרו להלחם בגבעון. בראש קשר זה עמד „אדני־צדק מלך ירושלים". כך מסַפר הדבר בספר יהושע (י, א – י"ד). איזה יסוד היסטורי נמצא ודאי בספור זה, כי מקַימת עדותו באחד משירי „ספר הישר", אותו קֹבץ שירי־גבורים, שבהם נרשמו מעשי תֹקף העם ומלחמותיו בזמן קדום. אבל בהרצאה הספורית שבספר יהושע נבלעו הרבה מדברי המחבר, אשר סדר את הדברים על־פי השבלונה שלו. אפילו דברי פיוט, שמצא ב„ספר הישר", היו לו עובדות ממשיות. ב„ספר הישר" נאמר בציור שירי:

שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן!
וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד
עַד־יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו.

ציור שירי זה הוא מעין אותו שבשירת דבורה (שופטים, ה, כ):

מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ –
הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם נִלְחֲמוּ עִם סִיסְרָא...

כשהיו „משחקים במלחמה", ולא במלחמה ממש. ובכל־אפן ודאי שאין בספור זה מסורת אגדה עממית קדומה. העם לא צִיֵר לו אֹפן כבוש־הארץ בתכסיס כזה.

איזה יסוד היסטורי, בכל־אפן גרעין של מסורה עממית קדומה, אנו מוצאים בספור מעשה־הגבעונים (יהושע, ט—י). ספור זה נבדל גם בסגנונו משאר ספורי הספר הזה. שַיך היה מצד זה לספר שופטים, שהוא קֹבץ ציורים היסטוריים יפים ומצֻינים בסגנונם, אלא לפי סדר הזמנים נקבע כאן. הגרעין ההיסטורי שבו נמצא בעובדה, כי שמשו עבדי־המקדש, שהיו יודעים בהם, או שהיו אומרים עליהם, שאינם מבני־ישראל, אלא מיושבי־הארץ הקדומים. וזולתם היו גם עבדי העם, שנמנו לפי מסורה קדומה על הגבעונים. אותם אמר שאול להשמיד „בקנאתו לבני ישראל ויהודה", וגם המית קצתם (שמואל־ב׳, כ"א, א—ב). בֵרור פרשה זו, „בריתא" של ספר שמואל־ב׳, שיש בה הרכבת שני יסודות סותרים זה לזה, יבוא להלן. בנוגע לספור בספר יהושע ברי הוא, כי נתקל גם־הוא בסתירות הללו. במקום אחר הוא אומר (ט, כ"א): „יחיו, וִיהיו חֹטבי עצים ושֹאבי מים לכל העדה כאשר דברו להם הנשיאים" 1). לפי־זה היו הגבעונים עבדי העם, אלא שלא היו קנין היחיד, כי אם קנין הכלל. באיזה אֹפן עבדו בהם בני־ישראל, קשה לברר כעת. בכל־אפן אלה הם „חֹטבי עצים ושֹאבי מים", שנזכרו בספר דברים (כ"ט, י). ובהיות כי נקבעה פרשה זו בספר דברים בימי יאשיהו (כמו שבררתי במקום אחר), יצא לנו מזה, כי בסוף ימי בית ראשון היו הגבעונים עבדי העם. אבל במקום אחר הוא אומר (יהושע, ט, כ"ג): „ועתה ארורים אתם, ולא יכרת מכם עבד וחֹטבי עצים ושֹאבי־מים לבית אלהי[ם]". הרי שהיו הגבעונים עבדי המקדש. הדבור „ארורים אתם" הוא אמנם תמוה מאד. כלום היה השמוש במקדש קללה? וַדאי, כי נוסד כל זה על עובדה היסטורית, אשר במתכַּון שנו פניה וטשטשו רשומה. היו כֹהנים, אשר מזמן קדום שמשו במזבח במקומות קדושים שונים, ולבסוף נדחו מִשֵרותם ונתנה להם שרות פחותה, להיות חוטבי־עצים ושואבי־מים לבית אלהים. מובן, כי קדמו לזה תסיסות קשות; וכשנכנעו הגבעונים והֻשפלו לשֵרות פחותה זו, תלו בהם קללה. מעֵין זה הלא ראינו גם בגלגולי משפחת המשוררים בני קרח, אשר לאחר שנדחו והיו לשוערים תלו בהם ספור מעשה לדבר בגנותם. ועל הגבעונים עברו גלגולים שונים. בזמן מן הזמנים היו עבדי העם, ובזמן אחר היו

---

1) הלשון נראה מגֻמגמת. אבל יפה פרש בה ר"ש פינסקר בשנוי קצת של הנקוד במלת ויהיו. כדי לפַיֵס את העם ולשכך חמתו הבליעו הנשיאים תכף משפטם של הגבעונים, כי יהיו חוטבי־עצים ושואבי־מים לעדה. וכך שעור הדברים: „יחיו (ויהיו חוטבי־עצים ושואבי־מים) כאשר דברו להם הנשיאים". הדבור „כאשר דברו להם הנשיאים" נמשך למלת יחיו, ומלת „ויהיו" איננה עבר, כי אם עתיד.

הַגִּבְלִי וכל־הלבנון מזרח השמש מבעל גד תחת הר־חרמון עד לבוא חמת" (י"ג, ב—ה). בספר יהושע מסֻפר, כי הפיל להם יהושע נחלה בין בארץ הנכבשת ובין בארץ „הנשארת לרשתה". אבל אין זו הגדת־עדות היסטורית. בספר שופטים מסֻפר, שלא כבשו השבטים בהכנסם לארץ אפילו אותו החלק המפֹרש בספר יהושע — לא בצפונה של ארץ־ישראל ולא לדרומה. זה אנו למדים אפילו מתֹכן „ברכת יעקב" שבספר בראשית. אפילו הרשימה בספר שופטים, שממנה יצא לנו בבֵרור, כי אחרי מות יהושע עוד לא נאחזו השבטים בארץ, אלא התאמצו לכבשה, היא מאֻחרת בערך, שהרי בה (וכן בברכת יעקב) אנו מוצאים כבר את שמות כל השבטים לפי רשימתם בהיסטוריה המקראית. בשירת דבורה, שהיא קדומה יותר, אין אנו מוצאים את שמות שבטי־הדרום: יהודה, שמעון ולוי, גם שבט גד לא היה נחשב עוד על שבטי ישראל. חצי שבט המנשה בעֵבר הירדן מזרחה נקרא גלעד, וזה בעבר הירדן מערבה נקרא מכיר. ולפי־זה, איך יתכן ספור חלוקת־הארץ בספר יהושע? ספור כבוש־הארץ בספר זה הוא מעין יחוס משפחות בספר דברי־הימים: מן המאֻחר אל הַמֻּקדם. נקֻדת־המוצא היא במצב־הענינים בזמן מאֻחר, ולו המציאו היסטוריה קדומה. בספרי המקרא אנו מוצאים תחומי ארץ־ישראל בהקפים שונים. בתחלת ספר יהושע נאמר: „מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם" (א, ד). ובספר הברית נקבעו תחומי ארץ־ישראל: „ושַׂתִּי את גבֻלך מים־סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד־הנהר" (שמות, כ"ג, ל"א). בספור ברית בין־הבתרים באה הבטחת ה' לאברהם, להנחיל לזרעו ארץ עשרת עממים, „מנהר (קרי: מנחל) מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בראשית, ט"ו, י"ח—כא). תחומים אלה לא היו לארץ־ישראל מעולם; זהו מה שנתאוה העם לו, האידיאל הגיאוגרפי בזמנים שונים. בספר יהושע מצֻיָּר הדבר, כאלו כבש ישראל תכף בהכנסו לארץ חלק גדול של המדינות, והשאר הפיל לו יהושע בגורל על־פי מצות ה'. ולמה לא כבשו תכף הכל? זה אמרו להסביר בטעמים שונים (שמות, כ"ג, כ"ט—ל; שופטים, ג, א—ב). ויש שהסבירו הדבר, כי אמנם נכבשה כל הארץ לפני יהושע, אלא כי התרשלו קצת שבטים להאחז בארץ נחלתם. וגם סברה זו נקבעה בספר יהושע, אף־על־פי שסותרת היא למציאות ההיסטורית וגם לכמה פרשיות שבספר יהושע עצמו. זה מובן הדברים (יהושע, י"ח, א—ב): „ויקהלו כל עדת בני־ישראל שִׁלֹה וישכינו שם את אהל מועד, והארץ נכבשה לפניהם. וַיִּוָּתרו בבני ישראל, אשר לא חלקו את נחלתם, שבעה שבטים. ויאמר יהושע אל בני ישראל: עד־אנה אַתם מתרפים לבוא לרשת את הארץ..." לא היו חסרים אלא חלוקת הארץ להאחז בה. ולפיכך התהלכו בה ברוָחה ושופי, כדי לכתוב ולרשֹם את תחומיה, מה שאי־אפשר היה להם אלמלא כבשוה קֹדם. זוהי סברה חדשה, שלא נאמרה בשום מקום אחר. מובן, שאין לה יסוד היסטורי, אלא זהו מדרש־ההיסטוריה, אֻמדן־הדעת. מקרא אחד אומר, כי לא גרש ה' את יושבי הארץ פעם אחת, פן

אלא כי מחבר ספר יהושע לא הבין דברי־פיוט וחשב, כי הם דברי־היסטוריה מכֻוּנים לעובדה ממשית ולמאורע שהיה בימי יהושע (ועדַין ספק בדבר, אם נוסד שיר זה על מלחמה בגבעון בימי יהושע). הוא כותב בפשיטות: „אז ידבר יהושע לה'... שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון". והחרוז השני: „וידם השמש וירח עמד עד יקֹם גוי איביו" היה נראה לו ספור המעשה, כי כן היה — והוא מוסיף ומטעים את העובדה: „ויעמד השמש בחצי השמים ולא אָץ לבוא כיום תמים. ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמֹע ה' בקול איש" (יהושע, י, י"ב — י"ד). וכמה נתחבטו בדורות מאוחרים בדברי עדות זו, אם לקרבם אל השכל ולהסבירם הסברה רציונלית, או להסתיע בהם כלפי קופרניקוּס ותלמידיו, שהורו, כי שמש קבועה וארץ חוזרת סביב לה. — להלן (יהושע, י, ט"ו—ל"ט) מסַפר ענין לכידת ערי־הדרום בפרטות. לזה אין שום ערך ספרותי. אבל טעות היא להאמין, כי לפנינו רשימה היסטורית, שכך נכבשו ערי כנען לפני ישראל. מחבר הספר המציא את כל הפרטים האלה וצִיְרם על אפי אחד: את העיר שרף באש ואת העם אשר בה החרים — לא השאיר שריד. ודבור חוזר הוא בספורי־המאורעות: „ויעש למלך... כאשר עשה למלך..." לא שכך היה המעשה, אלא שיסד המחבר את ספורו על הצווי שבספר דברים (ז, ב): „החרם תחרים אותם, לא תכרת להם ברית ולא תחנם". אכזריות זו בדמיון היא תשלום גמול לאויבי ישראל, אשר התאכזרו עליו במעשה. זוהי מעין האכזריות שבספר אסתר — נקמה באויבי ישראל על הנְיָר. בימים שכבשו שבטי ישראל את ערי כנען אפשר כי אירעו מעשים קשים של אכזריות פראית; אבל אכזריות „מסֻדרת" זו שבספר יהושע, שיש בה הרבה מעין ה„הומניות" אשר נהגו בימי המלחמה האחרונה, זוהי יצירה דמיונית ולא רשימה היסטורית.

אחרי מאורעות־המלחמה בדרום נרשמו בספר יהושע מאורעות־המלחמה בצפון (י"א, א—י"ב). ספור זה הוא בקִצור. אלו היה מחבר הספר מפָרט את שמות הערים, אשר לכד יהושע, לא היה לו מה להגיד יותר ממה שהגיד בדרך־כלל: „וכל שלל הערים האלה והבהמה בזזו להם בני ישראל; רק את כל האדם הִכּוּ לפי חרב עד השמידם אותם, לא השאירו כל נשמה". השמדה זו היתה בדמיון המחבר. ההיסטוריה המקראית סותרת עדות זו, שאין לה הסכם במציאות. לפי משמעות דברי הפרשה הזאת, לכד יהושע בימיו את כל הארץ: „מן ההר החלק העֹלה שעיר ועד בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר חרמון" (י"א, י"ז) — כלומר: מקצה הגבול לדרומה של ארץ־ישראל עד קצה גבולה לצפון. אבל מעֵבר לתחומי ארץ־ישראל אלה היה עוד גבול „ארץ־ישראל הגדולה". בסוף ימי יהושע, אשר ימים רבים עשה מלחמה, ללכוד את הארץ אשר לכד, „נשארה" עוד ארץ „הרבה מאד" לרשתה. לצד מערב היתה שאיפת שבטי־ישראל, לתקוֹע מושבם בגבולי הים, „כל־גלילות הפלשתים וכל־הגשורי", „מן השיחור אשר על־פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה". לצד צפון היתה שאיפת העם לאחוז ב„ארץ

נתן ה׳ בידם. לא נפל דבר מכל הדבר הטוב, אשר דבר ה׳ אל בית ישראל – הכל בא״ (כ״א, מ״א–מ״ג). כך התיר מחבר פרשיות אלה את הקשר בסכין חריף. הראשונים נתקשו בעובדות, שהן הפך הבטחת ה׳ לישראל, ונתאמצו לסלק התמיהות באפנים שונים. בא זה והעיד: „לא נפל דבר מכל הדבר הטוב, אשר דבר ה׳ אל בית ישראל – הכל בא״. ב„חדא מחתא״ סלק כל קושי ותמיה. זה היה אפשר רק בזמן מאֻחר הרבה, שכבר היו רחוקים כל־כך מן המאורעות בימי כבוש־הארץ.

מיסודו של ספר דברי־הימים הן גם פרשיות ערי־מקלט וערי־הלוים (יהושע, כ – כ״א). בפרשת ערי־מקלט אנו מוצאים את אותה התקנה, שנקבעה גם בפרשת ערי־מקלט שבספר במדבר. אפילו אם פטרו את מכה נפש רעהו מענש מות, כי נתברר שעשה זה „בבלי דעת״,–מדין גלות לא פטרוהו, והוא ישב בעיר מקלטו, „עד מות הכהן הגדול אשר יהיה בימים ההם״. ברי הוא, כי בטופס ראשון של פרשה זו לא היה כתוב כך, אלא הוא אומר: „וישב בעיר ההיא עד עמדו לפני העדה למשפט...״ וכשתקנו בזמן מאֻחר, שישב הרוצח בעיר מקלטו עד מות הכהן הגדול, קבעו את הדברים כאן – אף־על־פי שסותרים הם לזה שלפניהם. ונראה, כי זהו חֹמר שהחמירו הצדוקים במכה נפש רעהו. כי אפילו אם לא עשה זה בצדיה, על־כל־פנים אירע לו זה מתוך התרשלות וחסר־זהירות. בזמן מאחר היו מבחינים ומדַקים גם בזה. לא רק מכה נפש במזיד יענש, אלא גם מכה נפש בשגגה מתוך התרשלות. מעין זה הוא מה שמצאנו בספר דברים (כ״ב, ח): „כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך, כי יפל הנפל ממנו״. הרי מכאן ראיה ברורה, כי בזמן מאֻחר נחשב גם אבוד נפש מתוך אי־זהירות בכלל „דמים״ לזה שהיה חַיב באחריות. – פרשת ערי־הלוים ודאי שהיא מזמן מאֻחר הרבה, כי מוצאים אנו בה יחוסי הכהנים „בני אהרן״ ויחוסי הלוים למשפחותיהם. יחוסים אלה לא ידעו אפילו בדור עזרא ונחמיה, מה שכבר בֵררתי.

בפרשיות האלה נקבעה רשימה גיאוגרפית של תחומי הארץ ועריה [1],

---

1) רשימה גיאוגרפית זו מלֻקטת ממקירות שונים, ולפיכך אנו מוצאים בה כמה סתירות. קצת ערים נמנו פעם על שבט זה ופעם על שבט אחר. למשל—בית הערבה, שנמנתה בנחלת יהודה (ט״ו, ו), כי עלה הגבול מצפון לעיר, ופעם על נחלת בנימין (י״ח, כ״ב); כיוצא בזה בית שמש, שנמנתה על יהודה (ט״ו, י) ועל דן (י״ט, מ״א). בית אל נמנתה בנחלת בנימין (י״ח, כ״ד), והיא היתה לבית יוסף והם כבשוה (שופטים, א, כ״ב—כ״ה). ואין בזה תמיה, כי עברו קצת ערים משבט לשבט. ומה שהקשו, כי כל ערי שמעון (י״ט, א–ט) נמנו למעלה (ט״ו, א—י״ב) על נחלת יהודה, אינו תמוה. בפרוש הוא אומר (י״ט, א): „ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה״, והוא מסַים (שם, ט): „מגבול בני יהודה״. אלא מה שהוא אומר שם: „כי היה חלק בני יהודה רב מהם, וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם״, אין זו עובדה היסטורית. שבט שמעון לא עמד זמן מְרֻבה ברשות־עצמו, אלא היה נכנע וכפוף

תהיה הארץ שממה ותרבה חית הארץ; מקרא אחר אומר, כי חפץ ה׳ ללמד את בני־ישראל מלחמה בדור אחרון, שמא תביאם הבטלה בימי השלום לידי שעמום; ועוד מקרא אחד דרש בזה, כי אמר ה׳ לנַסות בגוים הנשארים את בני ישראל, „לדעת הישמעו את מצות ה׳״. וכאן הוא בא בהטעמת העובדה באפן חדש. שבטי ישראל התרשלו לרשת את הארץ, אשר כבשו, ולחלקה בנחלה. ספר הברית נוסד בזמן, שעוד ישבו גויי־הארץ בקרב ישראל. המסדר ראה כאן הבטחה קדומה: „את אימתי אשלח לפניך והמֹתי את כל העם אשר תבֹא בהם... ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החִוי ואת הכנעני ואת החִתי לפניך״ (שמות, כ״ג, כ״ז–כ״ח). ראה המסדר, שלא נתקַימה הבטחה זו, ושאינה מסכמת עם המציאות; על־כן סלק את תמיהתו בדברים האלה: „לא אגרשנו מפניך בשנה אחת, פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית הארץ. מעט מעט אגרשנו מפניך, עד אשר תפרה ונחלת את הארץ״ (שם, שם, כ״ט–ל׳). זה מובן. וכיוצא בזה בספר שופטים. כשבא מחבר הספר לספר מאורעות ימי־השופטים, נתקשה בהבנתם: למה הניח ה׳ את הגוים בארץ ולא הכחידם מפני בני־ישראל כפי הבטחתו? לזה המציא תשובה: „רק למען דעת דורות בני־ישראל ללמדם מלחמה״ (ג, ב). הדברים מגמגמים במקראות האלה, ואין ספק, כי אינם לפנינו בטופסם המקורי. אבל הרעיון ברור: לפי דעת הכותב, היו בני ישראל מתרפים ומתפנקים בימי השלום, וה׳ הניח את הגוים האלה, כדי ללמד בני־ישראל מלחמה. אבל מסדר הספר נתקשה גם בזה. לפי השקפת הדורות המאחרים, עִקר האֹשר העממי הוא השלום, ואין תועלת במעשי תֹקף וגבורה. לא מלאוֹ לבבו, לגרוע את הדברים מספר שופטים, אלא הוסיף עליהם: „רק למען דעת דורות בני־ישראל [את מעשי ה׳] את אשר לפנים לא ידעום״. והוא מוסיף לפרש: „ויהיו לנַסות בם את ישראל, לדעת – הישמעו את מצות ה׳, אשר צוה את אבותיהם ביד משה״. הגוים, אשר הניח ה׳ בארץ לנסות בם את ישראל, הם–לפי דעת מחבר הספר: „חמשת סרני פלשתים וכל הכנעני והצידוני והחִוי יושב הר הלבנון מהר בעל חרמון עד לבוא חמת״. זהו בעִקר, מה שֶׁמֻּנה גם בספר יהושע (י״ג, ב–ז). ושם באה ההבטחה, כי עתיד ה׳ להוריש את הגוים לפני בני־ישראל. אבל בפרשה אחרת (י״ח, ב–ד) נראה, כי היתה דעת המסדר, שרק מתוך התרשלות לא התנחלו שבעה שבטים את אחֻזתם, וזו לא היתה חסרה אלא חלוקה והתיַשבות בה. תדע שכן הוא, וערבוב שני מקורות לפנינו, או יותר נכון: מסדר הספר בזמן מאֻחר הוסיף עליו, מה שסותר לעִקרו. שהרי במנין השבטים, שלא התנחלו עוד את אחזתם, ויהושע הפיל להם בנחלה, הוא מונה גם את שבט בנימין ואת הערים אשר זכה בהן (י״ח, י״א–כ״ח), אבל הערים האלה אנו מוצאים למעלה בכלל אלה, אשר כבש יהושע. וכן נראה מסיום הפרשה, שהוא אומר בפשיטות: „ויתן ה׳ לישראל את־כל־הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וירשוה וישבו בה. וינח ה׳ להם מסביב ככל אשר נשבע לאבותם. ולא עמד איש בפניהם מכל איביהם; את כל־איביהם

ארץ עבר־הירדן היא חוץ־לארץ, אסור לבנות מזבח לעולה ולזבח, אפילו לזבוח עליו לה׳. זהו „מרד ומעל״ בה׳, ועונו חמור כ„עון פעור״, כאלו אמרו לסור מאחרי ה׳.

סיום ספר יהושע הן שתי פרשיות דרושיות, אשר נקלטו בו ממקורות שונים. בפרשה הראשונה (כ״ג, א-ט״ז) אנו מכירים בנקל סמני השפעת ספר דברים. רב מליצותיה לקוחות משם; קצתן הן מן הפרשיות הראשונות בספר יהושע עצמו. כמעט שאין בה מליצה מקורית, אלא כלה לקט מליצות של ספרים אחרים. עקר תכן הפרשה אזהרה רבה וחריפה, להשמר מן „הגוים הנשארים האלה״, שלא להתקרב אליהם ולהתחתן בהם. כי אם ישובו מאחרי ה׳ להתקרב אל „הגוים הנשארים האלה״, „והיו לכם לפח ולמוקש ולשטט בצדיכם ולצננים בעיניכם״. המליצות בפרשה זו מלקטות מספרים קודמים; אבל אין אדם כותב אזהרה מעין זו בכדי. היא מכונת לעובדות בימים ההם. יכולים היינו לשער, כי נוסדה בימי השופטים או בימי שאול ודוד, כשישבו בני ישראל בקרב „הגוים הנשארים האלה״. אך סגנונה ומליצותיה מורים ההפך. אין ספק, כי לא יוקדם זמנה לימי בית שני, ומי הם אותם הגוים, שמהם מזהיר הכותב את ישראל כל־כך? אין אלה יושבי כנען הקודמים, שעוד בימי בית ראשון נבלעו לגמרי בישראל – אלא אלה הם עמי כנען, אשר ישבו בארץ בימי בית שני, ובעיני עצמם נחשבו כיהודים גמורים. שבי הגולה התחתנו בהם „ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה״. ובדור עזרא ונחמיה גזרו עליהם להבדילם מישראל, מ„זרע הקדש״. עליהם נאמרה פרשה זו; הם הגוים, שנבאו עליהם, כי עתידים להיות לישראל לפח ולמוקש ולשוטט בצדיהם ולצנינים בעיניהם. גם קצת פרשיות שבספר דברים, המפליגות באזהרותיהן להתרחק מיושבי הארץ (והן נכתבו בימי בית שני), מכוונות לגויי הארצות האלה. אלה יחסו למשה, שאמרן לפני מותו, ופרשה זו שלפנינו יחסו ליהושע. דברי פרשה זו הם אותם הדברים שיחסו למשה וחזרו בזמן מאחר ויחסו אותם ליהושע. מקוריים הם הדברים בנדון זה בספר הברית (שמות, כ״ג, ל״ב). מקוריותם נכרת בקצורם השנון. בספר הברית טופס שני נשנו עוד פעם (שם, ל״ד, י״א-ט״ו). אך בספר הברית הם מכונים באמת לגויי כנען, יושבי הארץ הקדומים. בספר דברים השתמשו באזהרות האלה, שדרשו בהן והרחיבו אותן, כלפי אותם היסודות העממיים אשר נתרחקו בזרוע מישראל והוציאו אותם מן הכלל על־פי עצות שבי הגולה, „זרע הקדש״. והד המאורעות והמעשים האלה אנו מוצאים גם בספר יהושע בפרשה שלפנינו. אותם היסודות העממיים, אשר בעיני עצמם נחשבו היותם יהודים, ואפילו הכהנים והלוים התחתנו בהם, נקראו בפי הלאמיים הקנאים בשם „הגוים הנשארים האלה״ וגזרו להבדילם ולהפרישם מישראל.

פרשה זו נוסדה על ההנחה, שלא כבשו ישראל בימי יהושע את כל הארץ ולא השמידו את הגוים. זה מסכים למציאות ההיסטורית. אבל לא נתקררה דעת המסדר בסיום זה והמציא לספרו סיום אחר נאה ממנו –

שיש לה ערך היסטורי מרֻבה. ואמנם נסדרה רשימה זו בזמן מאֻחר, כי בימי כבוש הארץ לא היה סדר השבטים וחלוקתם באפן כזה שמצֻיר בפרשיות אלה. אבל אין ספק, כי נבלעו ברשימה הגיאוגרפית רשומים קדומים. זוהי יצירה ספרותית לעצמה, שיש לה חשיבות גם מצד סגנונה; המחבר השכיל לקבעה כאן ולשכלל בה את ספורו ההיסטורי.

המחבר השלים את ציורו ההיסטורי בספורי המאורעות בסוף ימי יהושע (כ"ב-כ"ד). אין אלה מאורעות היסטוריים, מה שמובן כמעט מאליו, אך הם תוצאה הכרחית של תחלת הספורים בספר הזה. כבר בררתי למעלה, שדוקא העובדה, שיצר לו המחבר את החֹמר הנדרש די־צרכו ולא היה זקוק לחֹמר היסטורי שהיה לפניו, עמדה לו להיותו שליט בו ולהשלים את בנינו ההיסטורי על־פי ההכנות שעשה לו מראש. בתחלת ספורו הוא אומר, כי קימו בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה את הבטחתם ועברו חלוצים לפני אחיהם בכבוש הארץ. עכשו מובן, שהם צריכים לחזור בסוף ימי יהושע. זה קבע המחבר בפרשה זו (כ"ב, א–ח). יהושע קרא להם ואמר שבחם בפניהם, ו„בנכסים רבים" (מלת נכסים מעידה על אחור זמן פרשה זו) ובאזהרות לקַים את דברי התורה שלחם לעריהם. זה דבק לספורי התורה. המחבר הוסיף עוד כאן (כ"ב, ט–ל"ד) ספור גדול ורב־הענין בדבר בנין המזבח בגלילות הירדן „לא לעולה ולא לזבח", אלא „למראה". כַּונת הספור הזה ברורה. בו מבֻטא הרעיון של אִסור הבמות, שהיה נוהג בכל־חֹמר בימי בית שני, שהרי בימי בית ראשון לא יצא מעולם מכלל שאיפה. ואפילו בספר דברים אינו אלא שאיפה והתאמצות מצד כהני ירושלים. הנביאים, שהיו בימי בית ראשון, לא סיעו כלום לשאיפה זו, כי גִנו והרחיקו את עבודת המזבח כל־עִקר. ורק בימי בית שני הודו הנביאים בערך עבודת המזבח, אלא שהקפידו על א ח ו ר י ת ה, שלא תהא נוהגת חוץ לבית־הבחירה בירושלים. אני נוטה לשער, כי בספור זה יש כַּונה בולטת כלפי מקדש י ה ו ב י ֵב ה ב י ר ה, שהיה ודאי קוץ מכאיב בעיני כהני ירושלים. בחוץ לארץ, ובנדון זה גם

ליהודה. בימי חבור ברכת יעקב לא היה לו עוד קיום בארץ, אלא כלאחיו הלוי לא היתה לו נחלה בקרב אחיו. בברכת משה לא נזכר עוד. ואפילו אם נסכים לדעת גרֶץ, כי ראוי לנסח: „שמע ה' קול ש מ ע ו ן" — הנה מחיקת השם בזמן מאֻחר תוכיח, כי נדחה לבסוף לגמרי. שמעון ולוי לא היו שבטים י ש ו ב י י ם, אלא „כלי חמס מכֵרֹתיהם". כמותם היו גם השבטים דן וגד. שמעון הצליח לזמן קצר להתישב ביהודה, כלומר: הוא כבש קצת ערי יהודה וישב בהן בחזקה. לבסוף גבר עליו יהודה, ושמעון היה כפוף לו. דן דחק את עצמו וישב קצתו בדרום וקצתו בצפון. גד הרחיב עצמו בנחלת בני ראובן — ולוי לא זכה בחֵלק ונחלה כל־עִקר. הרשימה הגיאוגרפית בספר יהושע מסמנת לנו מצב הענינים בזמן מן הזמנים, ואין להקשות עליה ולהזימה מעדות מקראית של זמן אחר, כשם שאין סתירה, למשל, ממפת גרמניה בשנות המאה הי"ח למפת גרמניה בזמננו.

לא ישא לפשעכם ולחטאתיכם" (עיין בספר הברית, שמות, כ"ג, כ"א).

בסיום הפרשה הזאת נבלעה רשימה היסטורית קדומה, שהיתה בידי המסדר ולא ידע מה ענינה. הוא אומר כאן (כ"ד, כ"ה–כ"ו): „ויכרת יהושע ברית להם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם. ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים ויקח אבן ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'". רשימה היסטורית זו ודאי קדומה היא; יסודה במסורה מדורות ראשונים. שהרי בימי בית שני לא היה אדם מישראל אומר, כי במקדש ה' אשר בשכם הניח יהושע את תורת האלהים. אבל אין רשימה זו לפנינו בטופסה המקורי. משמעות הדברים, כי קבע יהושע את דברי הברית, אשר כרת לישראל, בספר תורת אלהים — כלומר: פרשיות אלה היו מחֻברות לספר התורה. וכבר הֻברר, כי בזמן קדום (אבל לא יוקדם לימי בית שני) היה ספר יהושע מחֻבר לספר דברים. אך בשאר הדברים, כי שם לו חק ומשפט בשכם והקים לזכרון אבן, אנו מוצאים רשימה היסטורית קדומה מזמן בית ראשון מטֻשטשת קצת (ענינה כבר בררתי במקום אחר).

המקראות האחרונים (כ"ד, כ"ח–ל"ג) הם סיום נאה לספר יהושע. סופו ספור מות יהושע וקבורתו. כאן נזכר המסדר ענין עצמות יוסף, אשר העלו אתם בני־ישראל ממצרים, והוא אומר כי קברו אותן בשכם, „בחלקת השדה אשר קנה מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה". מאורע זה נזכר גם בספר שמות (ל"ג, י"ט–כ), ושם מסֻפר, כי הציב יעקב במקום ההוא מזבח „ויקרא לו אל אלהי ישראל". ולפי־זה אין ספק, כי היה שם מקום קדֻשה מזמן קדום מאד. ומסורת אגדה היתה בעם, כי נקברו שם עצמות יוסף, אשר העלו ממצרים. מסורה זו שבספר בראשית ושבספר יהושע היא מאגדים. אותה לקח המסדר ממקור היסטורי קדמון, שבו נרשמו גם הדברים בענין מקדש ה' בשכם. בתמימות רבה קִיֵם המסדר את הרשימות האלה וקבען כאן. לא עמד על כַונת אותה המסורה העממית, אשר יִחסה לשכם חשיבות מרֻבה כזו: קבר יוסף ומקדש ה', אשר כבר עמד בימי יהושע. בני יהודה היו מתהדרים במערת המכפלה אשר עם פני חברון, שלפי אגדה יהודית קברו שם את אברהם ושרה, את יצחק ורבקה, את יעקב ולאה, ובירושלים עמד בית־הבחירה, ולעֻמתם הטעימו בני אפרים את חשיבות העיר העתיקה שכם. שם היה קבר יוסף ושם היה גם־כן מקדש ה' עוד מימי יהושע: שם כרת יהושע ברית לישראל עם ה' אלהיו והניח את ספר תורת האלהים. אלו ידע מסַדר ספר יהושע את כַונת הדברים האלה, ודאי שהיה דן אותם בגניזה.

סקירה כללית ומקפת את ספר יהושע בכל חלקיו תלמדנו, כי לפנינו יצירה ספרותית חשובה, עשויה בכשרון רב. אנו דנים בספר זה לא על־פי ערכו ההיסטורי, כי אם על־פי ערכו הספרותי. ביד המחבר לא היה חֹמר היסטורי מרֻבה, מה שהיה מֻנח בטבע הענינים. מאורע כבוש הארץ על־ידי שבטי ישראל שַיך לזמן קדום, בטרם היו השבטים האלה לעם, ועוד לא

לפי טעמו והשקפתו. לעת זקנתו, סמוך למותו, אסף יהושע בשכם את ישראל, „לראשיו ולשפטיו ולשטריו", „ויתיצבו לפני האלהים". מפתיחת הפרשה הזאת אנו רואים בברור, כי אינה אלא חקוי של פרשה כמותה בספר דברים (כ״ט, ט). תכן הפרשה הוא הרצאה היסטורית, סקירה לאחור— מה שהיה חביב, כנראה, בימים ההם. גם ל„אמנה", שכרתו בימי נחמיה, המציאו הרצאה היסטורית כזאת. כמותה הקדימו לספר דברים ולבסוף, בשעת גמר סדור התורה, לספר התורה כלה. מובן, כי בפי יהושע שם המסדר דברים במאורעות ההיסטוריים, אשר קדמו לכבוש הארץ. אבל יהושע פתח בתחלת ההיסטוריה הישראלית, ב„תרח אבי אברהם ואבי נחור". בימים ההם כבר היה מקבל ומסכם, כי „בעבר הנהר" ישבו אבות ישראל מעולם — כמסֻפר בספר בראשית, ובתקופה קדומה זו עבדו אלהים אחרים. בחירת ישראל מתחלת עם הגרת אברהם מאור כשדים, ללכת ארצה כנען. ספור המאורעות על הים לקח המסדר מספר שמות, שגם זה היה כתוב ומֻנח כבר לפניו. ספור בלק ובלעם בן־בעור לקח מספר דברים, כנראה מסגנון ההרצאה (דברים, כ״ג, ו; יהושע, כ״ד, י). ההנחה היסודית בפרשה זו היא, כי כבשו ישראל ארץ שבעת עממים בימי יהושע. ועוד הוא מוסיף בהרחבה מדרשית: „ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמרי לא בחרבך ולא בקשתך" (שם, שם, י״ב). צרעה זו היא בעקרה מאורע היסטורי. בספר הברית (שמות, כ״ג, כ״ח) נאמר: „ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החוי ואת הכנעני ואת החתי מלפניך"—משמע מזה, כי בימי חבור פרשה זו (בזמן השופטים) היתה בחלק של ארץ־ישראל, בארץ החוי והכנעני והחתי, מַכת הצרעה, להכחיד את יושבי הארץ. מחבר הפרשה ראה במאורע זה, כמובן, יד ה׳. בספר דברים דרשו במאורע זה: „וגם את הצרעה ישלח ה׳ אלהיך בם עד אבד הנשארים והנסתרים מפניך" (ז, כ). צרעה זו היתה, לפי הבנת כותב הדברים האלה, מין בולשת, לחפש את „הנשארים והנסתרים" ולאבדם. מסדר ספר יהושע לא נמשך בזה אחר ספר דברים, כי אם אחר ספר הברית — אלא שכנראה היתה לפניו נוסחה אחרת, ובמקום שלשה עממים, הנזכרים שם, היו לפניו רק שני מלכי האמרי. וברי הוא, כי בפסוק זה יש הרכבה של שני ענינים; שהרי תחלה הוא אומר: „ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם..." אלה הם העמים שנזכרו בפסוק הקודם (יהושע, כ״ד, י״א). זהו מיסוד המדרש בספר דברים. ולאחר־זה הוא חוזר ואומר: „שני מלכי האמרי". זהו מיסודו של ספר שמות בנוסח אחר. סיום ההרצאה ההיסטורית הוא על־פי זה שנאמר בספר דברים (ו, י—י״א). לבסוף הוא בא בהצעה תמוהה מאד, ומובן שאינה אלא מדרש. יהושע הציע לישראל, כי אם טוב בעיניהם ישובו ויעבדו אלהים אחרים והוא וביתו יעבדו את ה׳. ועל דברי העם, כי חלילה להם לעזוב את ה׳, אשר העלה אותם מארץ מצרים וגם גרש „את כל העמים ואת האמרי יושב הארץ" לפניהם, חזר יהושע ואיֵם עליהם: „לא תוכלו לעבד את ה׳, כי אלהים קדשים הוא, אל קנוא הוא,

בְּעִנְיַן השמדה כללית של העמים, כי למחבריהן נתחלפה הטמיעה בהשמדה; סוף־סוף אבדו העמים האלה מן העולם, אם אבוד גופני או אבוד רוחני. ואולם קצתם ידעו, איך התפתחו הענינים האלה, ושְׂיָמִים רבים ישבו בני־ישראל בקרב הגוים והיו להם למס, והעמים היו לישראל „לשוטט בצדיהם ולצנינים בעיניהם". על עובדה זו נוסדו שאר הפרשיות. זוהי גם סבת שאר הסתירות בספר יהושע. אין בהן שנוי המקורות, כי אם שנוי ההבנה. למשל, ידעו הכל, שבזמן קדום עמד מקדש ה' בשילה; זה מבֹאָר בתחִלת ספר שמואל ובדברי ירמיהו (ל, י"ב; כ"ב, ו). לפיכך הוא אומר בספר יהושע, כי השכינו בשילה את אהל מועד, לאחר שנכבשה הארץ (י"ח, א; כ"ב, י"ב). אבל בסיום השני הוא אומר, כי נקהלו ישראל בשכם, ושם עמד „מקדש ה'" (כ"ד, א, כ"ו). ואין הגדת־עדות זו אפרימות, כנראה בהשקפה ראשונה, ואינה סותרת בכונה לזו שלמעלה (י"ח, א), שהרי הנחת שתיהן היא, כי נכבשה הארץ לפני ישראל, ובספור של הקהלת ישראל לשכם אנו מוצאים, שאינו אלא לקט־מליצות מספר דברים. השנוי הוא בזה, כי פרשה אחת נוסדה על ידיעת המאורעות ההיסטוריים, והשנית היא מדרש־אגדה, שלא התחשבה עם המציאות ההיסטורית. אמנם ידע המחבר, כי לא היה המרכז עדַין לא בחברון ולא בירושלים, שבימי יהושע ישב בה עוד היבוסי (ט"ו, ס"ג), אלא באפרים, ובין שילה ושכם נתחלף לו, כי שתיהן לא היו עוד בימיו.

התפתחה בהם ההכרה ההיסטורית. הרשומים ההיסטוריים היותר קדומים, שעליהם נוסדה ההיסטוריה המקראית, הם שירי גבורים ב„ספר מלחמות ה׳״ וב„ספר הישר״, אבל גם השירים האלה לא נוסדו בימי כבוש־הארץ. ראשית החיים ההיסטוריים של עם היא כראשית חיי האדם בילדותו. המאורעות היותר קדומים בחיי האדם אין הוא יודע ידיעת־עצמו, אלא מה שהוא שומע מפי זולתו. קצת מאורעותיו באחרית ימי ילדותו הוא זוכר ויודע, אבל גם ידיעתו זו אינה ברורה ומעֹרבים בה אמת ודמיון. ראשית ההיסטוריה של כל עם הוא למד מזולתו, אם נתקימו לו רשומי המאורעות האלה — וגם אלה הם צריכים לבֵרור וזִקוק. הלא ראינו, כי כזה אירע גם לישראל, שתחלת חייו ההיסטוריים מסר לנו מפיהם. אך אין זה היסטוריה, כי אם קריקטורה. על כיוצא בה אין להעמיד היסטוריה לאֻמית, אלו גם נתאמתו לנו ספורי המאורעות האלה. המאורעות אינם היסטוריה, אלא סדורם והבנתם. אין ספק לנו, כי אין תֹכן ספר יהושע היסטוריה בעִקרו; ועם־כל־זה הוא ספר היסטורי חשוב. מאורעות כבוש ארץ־ישראל ודאי שלא היו באֹפן המסֻפר כאן; אך הבנת המאורעות, כפי שהסבירו אותם על יסוד השקפה פרגמטית, אנו מוצאים בספר זה. לאחר שגברה ההכרה ההיסטורית בישראל, לאחר שעמדו על הבנת מציאותם הלאֻמית ותכליתה המוסרית, אי־אפשר היה להם להודות, כי בזמן מן הזמן עלו שבטים חסרי־תרבות על ארץ נושבת, להתישב בערים שלא בנו ולהנות מתרבות ישובית, שלא טרחו בה — אלא העמידו הכל על תכלית מכֻוֶנת מצד ההשגחה האלהית. הם לא בנו את הערים, אשר ישבו בהן, לא עמלו באותה התרבות הישובית, אשר נהנו ממנה, אבל זכות ירֻשתם היתה, לפי־השקפתם, בתרבות רוחנית מוסרית שקדמה להם לכבוש הארץ. ההכרה ההיסטורית בישראל המציאה יסוד מוסרי לכל המציאות בכלל, ואותו המשיכו גם למציאותם הלאֻמית. אין ספק, כי היתה זו המצאה ולא היסטוריה של עובדות; אבל על המצאה זו, שהיתה לבסוף לרוח העם, יסוד חייו התרבותיים, בנו את ההיסטוריה הישראלית מראשית מציאות האֻמה עד הדורות האחרונים. ספור כבוש־הארץ בספר יהושע הוא מיסודה של אותה ההיסטוריה הפרגמטית, שתחלתה בספר התורה. בכשרון רב המשיך אותה מחבר הספר עד סוף ימי יהושע. המסדר שכלל את הציור בקצת פרטים והוסיף על הספר כמה פרשיות. ואמנם תֹכן הפרשיות האלה סותר בעקר הנחתו לזה שבשאר הפרשיות בטופס ראשון של הספר. אבל סתירה זו נראית רק אחרי סקירה עיונית ואינה מקלקלת את היצירה הספרותית בכלל.

עקר הסתירה הוא, כמבֹאר למעלה, בענין כבוש־הארץ והשמדת הגוים בימי יהושע. וכלפי שתי האגדות האלה המציא המסדר גם שני סיומים לספר יהושע. אך סבת הסתירה הזאת אינה בשנוי ההשקפה, כי אם בשנוי ההבנה במאורעות ההיסטוריה. כשנוסדו הפרשיות האלה, לא היו עוד גויי כנען בעולם, לא שנשמדו, אלא שנבלעו בישראל. זו היתה פעֻלת ההתפתחות ההיסטורית. ועל עובדה זו נוסדו אותן הפרשיות המדברות

גם בספרים ובשאר מכשירי־למוד, ואמידים נמנעו משלוח אליו ילדיהם, בבכרם את החדרים הפרטיים על־פני המוסד הצבורי, ויען קוו לתוצאות טובות מהם מאשר ממנו.

סדר מעין זה נהג בימי־הבינים גם אצל עמים אחרים, אצלנו הכשירתו הגלות ונתקים גם כשבטל אצל אחרים. מצב זה היה נוח ורצוי לגולה הדוויה של סוף ימי־הבינים. הלחץ והדחק נטלו מן העדה את כח הסדור. לא רבו האנשים שחפצו ויכלו לקבל עליהם את האחריות והטרחה. וכך נמצא תמיד אדם, אשר מְחִיָתוֹ הצריכתו לאחוז במלמדות ולספק את הצרך הצבורי. וזה אמנם היה אפשר בגין פשטות התכנית ומעוט המקצועות בחדר. איש שידע מקצוע אחד, נקל היה למצאו.

המלמד לא היתה לו הכנה מיֻחדת לאומנותו, רק לעתים אירע שהמלמד בדרג הנמוך היה תחלה „עוזר". דרך־כלל לא היה זה נוהג, ולא היתה זאת דרישה. רק את דעת הלמודים דרשו מהם, בדבר זה לא ידעו וִתּוּר בימיו הטובים של החדר, אבל הכשרה מיֻחדת למלאכת ההוראה לא היתה למלמדים. מי שהרגיש בעצמו את היכלת, עמד ופתח בהוראה. ואם הצליח, ממילא הפנה אליו את לב ההורים. השקפת הרבים היתה, שבדרג הנמוך של החדר יש ערך לאומנות ההוראה, ויש מלמד „פועל" המצליח בהוראתו, ויש מלמד שאין הילדים רואים אצלו סמן ברכה, אבל מהחל למוד הגמרא ידיעת המקצוע עִקר וההכשר המיֻחד איננו אך טפל. וגם בדרג הנמוך — לא בהכנה תלו את הכשר ההוראה, אלא במזג מתאים, באפי מסגל, בכשרון טבעי, שאינם נקנים בלמוד. דבר זה, חֹסר חנוך פדגוגי מיֻחד למלמד, הוא יסוד גדול בכל סדורו של החדר, רק כך יכול החדר להיות קנין פרטי. ואולם דבר זה היה בגדר האפשרי רק באשר אין טכניקה מיֻחדת של ההוראה בחדר, אין מוֹרֶשת כללים דידקטיים, אלא כל אחד יוצר לעצמו כללים ודרך לפי טבעו ומזגו ולפי הילדים אשר לפניו.

כאמור, היו בין המלמדים מועטים שהיו מקדם עוזרים, אבל כרֻבם היו אנשים שמאורעות חייהם הביאום לכך, וקלט המעמד הזה רבים שנטרפה להם ספינת הייהם. רבים היו כאן „שברי הלוחות": לומדים גדולים, שלא הצליחו לתפש רבנות, למדנים בני־עניים, שלא יכלו לעלות במעלות הסֻלם ההברותי, בעלי־בתים הגונים, שירדו מנכסיהם, אנשים בעלי נפש יתרה, שלא ידעו דרך בחיים. ויש ששקעו כאן בעלי כשרונות גדולים, שבדור אחר יכלו להאיר ארץ במחשבה, יש שהיו כאן תלמידי־חכמים גדולים מן הרב המשמש בכתרה של תורה בעיר, אלא שתורתם לא היתה רבנית, גְדֻלתם לא ב„הוראה", אלא בתלמוד ובסברה. בדורות הקודמים יכלה המלמדות לשמש מַעבר לרבנות. הנסיונות שנתנסה המלמד יש אשר נתנו לו את דעת החיים, יש שדרכם המיֻחדת וגלגולי מאורעותיהם היו לברכה להם ולסביבתם.

למלמדים בתור שדרה מיֻחדת בעם יש היסטוריה ארֻכה מאד, ותפקידים גדולים מִלאו בתולדות הרוח בישראל. הסופרים, שהיו נושאי

א. מ. ליפשיץ

הַחֶדֶר

תכונתו ושיטתו

כמשכן שבימי משה, שהיה עשוי לְלַוות את ישראל בכל מסעיהם וחניותיהם, כן היה החדר עשוי להטלטל, וכן הסתגל לתנאי החיים של עם גולֶה, לטלטוליו ונדודיו. היסטוריה ארֻכּה לו, וחותם הגלות עליו. החדר זוהי הצורה האחרונה שקבל „בית־הספר", שראשיתו מימי הסופרים והתנאים, בדורות האחרונים בין תפוצות היהודים האשכנזים. אין תכליתי להרצות פה תולדותיו, אף־על־פי שיש בהן כדי להאיר גם על ההוֶה של החדר. השתדל אשתדל לתארו כמו שהיה קרוב לזמננו בישותו הטפוסית, ואנסה לחקוֹר את שיטת הלמודים ודרך ההוראה של החדר, ולבסוף אנסה לברר מה שיש ללמוֹד מזה להבא, לעתידות החדר. כל תֵּאור המטפל במציאות טפוסית על־כרחו הוא במדה ידועה קונסטרוקציה. בכמה פרטים בודאי השְוֵיתי את המדות, הבלטתי את ההבדלים בין נפות ומחוזות, אבל אי־אפשר בלי־זה.

פשטות יסודו וסדורו תִּצַיֵן את החדר. מפאת גזרתו הפשוטה ומערכת למודיו המועטים יוכל להתכונן בכל עדה מישראל, בכל מקוֹם בואם ושבתם, מיד כהגיעם לתַחנה חדשה, בלי ועדים וגבאים, בלי מהשבה רבה תחלה, ובלי סדרנים ופרנסים וטפולם ודאגתם. הגלות הכריחתם להגיע לפשטות כזאת. כך היה החדר מכֻוָּן לאפי חייהם; אך באו יהודים אחדים למקום חדש, מיד יכלו לסדר את חנוך ביניהם. אם נמצא אדם מֻכשר לכך, מיד נטפלו אליו ההורים, והחדר היה על־תלו.

החדר היה ברֻבּו לא קנין צבורי, **אלא קנין בעלים**. המלמדים היו הבעלים, והחדר התנהג על חשבונם, הם שהספיקו כל צרכיו, שכר דירה וכל שאר הצטרכותו, שאמנם היתה מועטת. בדרג הנמוך של החדר, שבו הצטרך המלמד לעוזרים, היה הוא המְמַנֶּם והמשלם שכרם. הוא היה אפוא בבחינת־מה קבלן.

חדרים צבוריים, שנקראו בשם „תלמוד תורה", היו רק בערים הגדולות. ברוסיה נתרבו אלה, מאחר שחֻקי הרָשות וסדרי הכנסות הקהלה הכשירו יסודם. ברֻבּו שמש החדר הצבורי רק לילדי העניים, שתמך בהם

על כל צרה שלא תבוא היה המלמד קרוב לבית ההורים, מבקר את החולה ושואל לשלומו, ויש שמלמד זקן ידע גם ללחש על „עין הרע" ובקי בסגלות, ובתור ידיד־הבית לא היה מונע עצמו ומשמש בידיעותיו.

המלמדים באו מכל קצות העם, וטבע הדבר מחַיֵב, שלא היה טפוס קבוע של מלמד; היו ביניהם טובי־לב, רכי־המזג, ששלטו בילדים בטובתם, והיו ביניהם אנשים קשים, הזורקים מרה בתינוקות. היו ביניהם אנשי־מעשה ובטלנים מְפלגים שלא מן העולם הזה. רבים מהם מלאכתם ודחקותם דכאו את נפשם, והמלמד הקפדן, גרוי־העצבים, הכועס על כל קטנה ורודה בתלמידיו באף, היה לשמצה, והחזיק מעמד רק משום־זה שהרבה הורים צפו לפעֻלה דוקא ממלמד קפדן.

עם כל המגרעות שנפלו במלמדות, נוכל לומר, שדרך־כלל היה המלמד רצוי לתפקידו והגון לשדרתו. כרֻבם היו המלמדים יראי שמים, וחיו חיי שלומי־אמונים. מי שלא היה במדה זאת, לא יכול לעסוק במלמדות, והשד כל־שהוא יכול לסלקו משרותו 1). את כל חייו הדתיים חי לעיני הילדים ועמהם. וחובתו הקשה יכלה להתמלאות רק במדה גדולה של יראת שמים, כי מסירות גדולה נדרשה לעבודתו בקדש.

המלמד היה על־פי־רב בעל דרך־ארץ, אפשר מְנֻמס יותר מדי, כמובן—לפי הנמוס של הימים ההם. דכדוך חייו ודקדוקי עניות עשוהו לענְוָתן ושפל־ברך. במלמדי התינוקות מן הדרג הנמוך היתה פשטות של אפי רחב ורגילות לפַקֵד, שרכשו להם מתוך הצרך לשלוט בעדת ילדים ולסדר קבוצת עוזרים. הכנה למלמדות לא נדרשה, אבל המֻכשרים לנך הִתְמַחוּ בתוך העבודה; ויש שנתפלא למצֹא בין המלמדים אומנים מְפלאים המצטַינים בעבודת החנוך בלי דעת הלכות חנוך, אלא הרגשה טבעית ונסיון רב יורום דרך. והאמת צריכה להאמר, שהכשר האפי והנסיון הם עִקר בהכשרת הוראה כל־הימים.

החדר היה תמיד לעדת ילדים; אולם היו גם אמידים ועשירים, שהחזיקו מלמד יחידי לבניהם.

בכפרים ובישובים עשו זאת אף בלתי־עשירים, ולא היו ילדי־ישראל בשום מקום ללא חנוך וללא מורה. אם היו בעלי־בתים אחדים, הביאו מלמד הכפרה. מזון ומעון נִתְיַחֵד לו בבית אחד בעלי־הבתים, ונוסף לזה סכום ידוע לזמן 2). לפני עשרות שנים קבל ערך בגדים לשנה. בימים

---

1) בקהלה קטנה יצא לעז על המלמד, שפגע בכבוד בעל „אור החיים" באמרו, שלא כתב ספרו ברוח־הקדש, ונשאלה שאלה לפני גדולי הדור, אם מֻתָר להושיב תינוקות לפניו, והתשובה היתה, שיפה עשו שלא הניחו בניהם בידו, ויישר כחם, שיש לחלב שכפר בעִקר רוח־הקדש ולועג לדברי חכמים. („דברי חיים", תשובות ר' חיים מצנז, לבוב, תרל"ח, סמן ק"ה).

2) ספר הזכרונות של ר' אשר הלוי (תנ"ח—תכ"ד) ברלין, תרע"ג: כד הוינא זוטרא

התורה בתחלת ימי בית שני, מנהיגי העם ומוריו, מפרשי התורה ודורשיה, דַיָנים וראשים, ירדו מגדֻלתם כשֶיָרְשו התנאים את מקומם בבית־המדרש, והם היו למלמדי תינוקות ונַקְרים כותבי־ספרים וקוראים בצבור. והיתה שדרה מיֻחדת של סופרים ומַקרים גם בימי האמוראים והגאונים, שעסקו בכמה מקצועות גדולים, שחכמי הדורות לא עסקו בהם, ומביניהם יצאו המסורה והנקוד, והם שמרו וקימו לנו את מקור כתבי־הקדש כהויתו, ביניהם תססו דעות ומסתורין ויתגלגלו דברי אגדה. אחרי ימי הגאונים היו מביניהם „קראים" ו„נקדנים" ו„בעלי פתרונות" וביניהם נולדה ראשית הדקדוק, והפשטנים הצרפתים הראשונים היו קראים משדרה זו, ונתפתחה ביניהם ראשית הפשט הצרפתי. באחרונה היו הם האינטליגנציה הקטנה. המלמד היה מ„כלי הקדש", כבוד התורה חופף גם עליו. משפחה עניה התכבדה בקרובה המלמד. מלבד הוראתו מִלא תפקיד הברותי ידוע בשדֵרה הנמוכה של העם. יש שהיה המלמד קורא „שעור" בשבת לפני גדולים. ההוראה לקטנים הרגילתו להסביר ולהרחיב דבריו, לרדת אל השומע, ועל־כן היו דבריו קרובים ללב ההמון. יש שבאו לשאל מפי המלמד שאלה במנהגי תפלה וסדרי ימים טובים, ביחוד הורי הילדים שהיתה להם שַיכות מיֻחדת אליו. הוא היה כמעט כרב להדיוטות.

ויש שההורים באו אליו לבקש גם עצה, הוא הלא היה התורני היחיד הקרוב אל פשוטי העם, ונהנים ממנו עצה. יש שהיה מקדם איש־מעשה וְיָדַע ליעץ. מלמדים היו לבוררים בדינים שבין בעלי־הבתים, כי למען הכריע בדיני ממונות נצרכה דעת התלמוד, שהיתה מצויה בהם. ידוע, כי רבי ישראל בעל שם־טוב בהיותו מלמד היה לבורר מקֻבל על בני הישובים.

המלמד היה עוסק במצוות, נזקק לעני לעמוד לו בשעת דחקו. בעל־בית שירד מנכסיו יפנה אליו, ובכל היות מצבו הוא דחוק, לא מנע עצמו מלהיות נטפל למצוה כזו, והיה מְעַשה לצדקה, מחזר על הנותנים לקבץ נדבה לעני בן־טובים. ההוראה לא סבלה מזה ביותר, והילדים ראו את רבם עוסק במצוות. כך לא היה המלמד מֻפרש מן החיים, אלא נתון בתוך החברה, חֵלק ממנה, וממלא תפקיד בתוכה.

המלמד היה ידיד הבית של ההורים, משתתף בשמחתם ובאבלם, לוקח חלק בכל מאורעות המשפחה, בשמחת נשואים ובִשְבוּעַ הבן, ב„שלום־זכר" ובליל־שמורים, בְּיֵשוּעַ הבן ובבר־מצוה, ובבית פשוט הוא המְצֻין בין הקרואים, תלמיד חכם שבהם. והרבה פעמים בשנה היה נכנס לבית ההורים. הלא הבחינה בשבת הצריכתו להִכנס לעתים קרובות. וכן בקר את הבית לעתים מְזֻמנות: בפורים ובחנֻכה וברגָלים. ובכל־פעם נתקבל בסבר פנים יפות, ונכנס בשיחה והטעים דבריו בפסוק או במשל, ותלמידו הרגיש הרגשה מהולה של קרבה וכבוד, של אויר החדר והחֹפש שבבית, ועמד סמוך לרבו ונהנה. מתוך כל־אלה יקבל אפילו „כבוד שבת ויום טוב" צורה אחרת, אף־על־פי שהיה מעֵין חובה. דבר זה, הַיָרוּד בעינינו, לא היה ירוד בדורם, ומה שהיה חובה לא נְטל מתקרבת זו את תכונתה הלבבית. גם

עירוני ותורני, היה ה״א היודע בטיב העולם ומשיא עצה, ביחוד בענין הנוגע לעיר ולדין. ידוע, כי רבי ישראל בעל שם־טוב היה מלמד כפרי; ואגדת חייו תספר, שהיה רגיל להשתדל אצל אדוני הכפרים והצליח להציל רבים מצער וצרה.

בימי תחלת החסידות מִלא המלמד בכפר תפקיד של מפיץ לדעותיה, ורבים קֵרב הוא לחסידות, והצליח לבנות לה קן בכפרים. מלמדים היו בין התלמידים והמקֹרבים של הצדיקים הראשונים. עשירי החסידים דקדקו להביא מלמד שלם בחסידות לביתם. בימי המלחמה שאסרה ההשכלה על העולם הישן, היה המלמד אחד עמודי הישן, ונלחם נגד החדשות.

מלבד המלמד היו „עוזרים", „סגנים", בחדר („בעהעלפער"). כבר בימי התלמוד היה בבית־הספר „ראש הדוכן", „ריש דוכנא", שהוטל עליו להשגיח על דוכן אחד של ילדים ולחזור עמהם על מה שלמדו מפי המלמד, ונקבעו כללים ודינים אימתי יש זכות וחובה למנות ראש־דוכן.

בדרג הכי־נמוך של החדר היו עוזרים אחדים, והיה ראש־העוזרים ועוזרים קטנים. על העוזר הקטן היתה עמוסה עבודה רבה. עליו היה לְהַשְׁכִּים, ולְחַזֵּר על בתי הילדים, להלביש את הקטנים ולברך עמהם ברכת השחר, ולהובילם אל החדר. בימות הגשמים לא היתה זאת עבודה קלה. יש שהרכיב עוזר קטן שנים שלשה פעוטות על כתפיו, ושנים שלשה נהל בידיו, וגדולים מהם סבוהו, והוא משגיח עליהם, ומנהלם בקולו ובמבטו. ולפעמים, אם ילד־שעשועים לא הלך ברצון, היה העוזר הקטן סוחבו, וזה נגרר אחריו באֹנס. ופעמים ביום היה על העוזר הקטן לסובב בבתים להביא אכל לילדים, סל גדול בידו, המתמלא והולך בצרורות ובקדרות לארוחת־הצהרים ולְפַת־מנחה. ואוי ואבוי, אם נתחלפה מנה במנה! ובערב על העוזר הקטן לשַׁלח את הילדים הביתה, ולפעמים עליו להגן עליהם מפני שובבי הנכרים, הצודים להם בדרך. אותו מנהָג של הולָכת הילדים אל החדר ולויתם הביתה יצא מתוך גילם הַמֻּקדם מאד של הילדים. מתוך־זה ההורים לפי דרכי מחיתם לא יכלו לדאג לכך להשיב את בניהם הביתה, ולא היתה בְרֵרה אלא לתקן תקון מעין זה.

בשנים קודמות היה עוד על העוזר הקטן להוביל את הילדים לבית־הכנסת, להשגיח עליהם שם ולחנכם בענית אמן, ולקרא עמהם קְדֻשה וברכו, והיה זה תפקיד דתי לָעוזר הקטן. רבי ישראל בעש״ט בתור עוזר קטן הפליא את לב העדה במתיקות קולו וקול ילדיו, ושנים מגדולי תלמידיו אחר־כך, בעל „מאיר נתיבים" ואחיו, היו גם תלמידיו בחדר בהיותו עוזר קטן, והיתה אהבתו תקועה בלבם, וכשנתגלה בעולם, נגררו אחריו.

העוזרים הראשיים ישבו והורו. בלמוד הקריאה היה עִקר ההוראה עליהם, בלמוד החֻמש היתה עליהם החזרה. חֻמש ורש״י היה כלו בידי המלמד, ובחדר הגמרא לא היו עוזרים. על העוזרים הראשיים היתה גם ההשגחה על הילדים בתוך החדר, וגם הם השתתפו בלויתם הביתה.

האחרונים הלכה המשכֹרת הלוך וגדול. שונה היא בגלילות שונים ושונה היא לפי המלמד ובעלי־הבתים ואין חֹמר מסְפָּרים. בחדרו בבית אחד ההורים היו הילדים מתכנסים ללמוד. את אשתו וביתו הניח בעיר. על־פי־רֹב נשארה האשה אצל הוריה, או פִרנסה עצמה ברכלה במיני מכֹּלת, ובפרוס הפסח ולפני ימים נוראים פקד את ביתו, בא וסכום הכסף בידו ושמח את משפחתו שבוע ימים ויותר. המלמד החוזר הביתה לרגָלים היה לטפוס קבוע בבדיחות וגם בספרות. ואגדות נוצרו על נִסים שנעשו בחזירתם, איך נשתהו קרוב לביתם, אלא שהעמדה להם חַמה בעליל, או שעכבם נהר ועברוהו בנס, או שקפצה להם הדרך. וכל־זה בזכות עבודה תמה בהוראה. אף כפריים יחידים החזיקו מלמד או „עוזר" להוראת בניהם, גם שאינם אמידים.

לפעמים היה צרך ללמד בכפר ילדים בני גיל שונה, והמלמד שלא שלט במתודיקה סבל מזה ועבד קשה. אבל דרך־כלל נהג הדבר, שלקטני קטנים היה עוזר, לבינונים מלמד, והגדולים שהגיעו לכלל גמרא נסעו העירה ללמוד שם. המלמד בכפר הורה את הילדים כל היום כלו, כמו שנהג הדבר בחדר, וגם סדר הלמודים והתכנית היו כמו בחדר, אבל צרכי־הבית ועבודת־השדה הטרידו את הבנים ונתקום לעתים מתלמודם. גם חֹסר האויר המְרֻוֶּה תורה שבעיר והשפעת הסביבה הנכרית – כל־אלה השפיעו, שעל־פי־רֹב לא הצליחה ההוראה בכפרים ולא ראו סמן ברכה.

ומי יצא הכפרה? אברך שפל־ברך, שלא מצא און לו לסדר לו חדר בעיר, או אדם בשנות העמידה, שנדלדל במשלח יד, ועכשו בקש לו מנוח אשר ייטב לו בכפר. שלמה מימון היה מלמד כפרי שכזה ותאר את המלאכה והסביבה בדורו. יש שהשוחט בכפר היה גם למלמד, אבל גם במקום שלא היה שוחט, והיה זקוקים למקולין שבעיר, היה מלמד לבניהם.

המלמד בכפר, בתור איש־הרוח היחידי, מִלא תפקיד של נושא תרבות, הוא היה העירוני שבכפר. נשאל במנהגים, יודע לעַיֵּן בלוח ומודיע אימתי מועדות וראשי חדשים. יש גם שֶמִלא תפקיד של רב 1) בדבר נחוץ, כגון שהיה צרך בגבית עדות לשם התר עגונה או כיוצא בזה, ונעשו מלמדים בית־דין לשעה וגבו עדות.

בכפר היה המלמד קרוב אל המשפחה, עוד יותר מאשר בעיר. בתור

לגברי, השתא דקשישנא לדרדקאי. זמן הקיץ השפ"ת מלאה כל הארץ חמס מגור מסביב בפני בעלי המלחמות, ונשכרתי לפרנס ר' מאיר האגינאוו למלמד ויש לי מזון ארוחה על שולחנו ול"ו ר"ט ספוק.

1) „דברי חיים" לר"ח מצנז, סמן ל"א. וע' „חוות יאיר", קע"ה: „כפר שדרין בו שלשה בעלי־בתים ומחזיקין אצלם מלמד והוא שוחט ובודק"; וסמן קפ"ה, שאלת מלמד: „וכבר דברתי בנדון השאלה עם חברי המלמדים הסמוכים ועם יודעי־ספר העוברים ושבים וקצתם מורגים ורבנים".

מלבד העוזרים שבחדרים היו העוזרים שבכפרים. כפרי, שלא יכול לשאת בהוצאות מלמד, הביא עוזר הכפרה. העוזר הורה בבית הכפרי לשנים שלשה ילדים קריאה וחֻמש ויש שהורה גם רש״י והתחלת גמרא. שם, בכפר, היה העוזר לגמרי בן־בית. יש שעזר בעבודת הבית ויש שחפץ לעזור, כי למד את המשק הכפרי ואת לשון הנכרים, ואחר זמן ידע ענף־פרנסה המחיה את בעליו, ואפשר נשא בת־כפר והשתקע שם ונחשב לתורני ולמשכיל בין הכפריים. אולם יש גם שהעמיסו עליו עבודה קשה שלא לרצונו, אפילו הטיבת עצים ושאיבת מים, והעוזר היה חציו משרת וחציו מלמד. פעם נפגשתי עם מלמד כפרי מבין הררי מרמריש שעל גבול גליציה ואונגריה, איש פשוט ותם וירא־אלהים, חסון וחזק, שלא ידע כלל בטיב העולם. כשנשאל לנתינותו, נענה ואמר: הריני תחת יד הקיסר שיחיה! ולא ידע להגיד, אם הוא מעבר לגבול מזה או מזה, ולא ידע, שלפני עשרות שנים נחלקה אונגריה מעל אוסטריה; שתי המדינות לקיסר — וְדַיוֹ. כששאלתיו לידיעותיו, שח לי, כי זריז הוא בחטיבת עצים ובשאיבת מים. כשראה תמיהתי, נענה: פשיטא, שידע להורות אלף־בית ופרשה חֻמש. ולבסוף נוכחתי, שלמד והורה יפה פרשה חֻמש וידע להתהלך עם התינוקות.

מלאכת עוזרים בכפר אף היא רק מעבר בחיים, ויש שדוקא אליה נדחקו כמה כחות חשובים, פליטי בית־המדרש ובני בעלי־בתים ירודים, או צעירים שבקשו להסיר מעל שכמם על השגחת אבות. קרוב לזמננו יצאו לפעמים הכפרה אף בחורים שהריחו בריח השכלה, שנחמצו קמעא, שהחלה רוח שירה לפַעמם, וכמה סופרים עברים שבנעוריהם ישבו זמן או שני זמנים בכפרים. אף בני הכפרים יבקשו היום עוזר, שֶׁיַקנה לבניהם גם ידיעות חל, אשר הרגשת הצֹרך בהן עד הכפרי הגיעה. לצעירים רבים היו שנים שלשה זמנים בכפר פרק חשוב בחייהם, שזכרונות נעימים קשורים בו. כאן התיחדו עם הטבע, הכירו את החיים ביערים ובשדות.

גם שכר העוזר ומנויו היה לזמן. והסכום שקבל, מלבד מזון ומעון, היה שונה מאד. ויש שישב זמנים אחדים בכפר אחד, ויש שהוא או בעל־הבית חפצו להחליף תדיר. החיים בבית צר אחד, הילדים הבלתי־מְכשרים, העבודה הצדדית שהיא רשות ונדרשת חובה, בעלת־הבית הבאה עמו בטרוניה, כל אלה היו סבה להחליף מקומות לעתים קרובות. גם גיל הילדים דרש חלוף המורה, במקום עליה מכתה לכתה. בסוף הזמן יצא העוזר לחוג בבית הוריו או בעיר, ואם לא הִתנה שיחזור, נפנה הוא ובעליו הכפרי לשוק של עוזרים.

בכרכים גדולים היה בחל־המועד פסח ובחל־המועד סֻכות, או סמוך לאחר יום־טוב, יריד של עוזרים. בלבוב הלכתי פעם לראות ביום השוק הזה בין הזמנים. מקום קבוע היה לכך, אכסניה קטנה, ונתכנסו שמה עשרות אחדות של עוזרים ומלמדים, ועמדו בכנופיות, בתוך הבית וסביבו, ובאו הכפריים, וסרסור סובב ביניהם, ומבינים המְזמנים לתהות על קנקנם מצוים שם, ובידי העוזרים המלצות של רבנים או תעודות של בעליהם

כלפי העוזרים היה המלמד קבלן, הוא שלם להם תשלום קטן לחודש או לזמן. התשלום היה מועט והעוזרים לא באו בטרוניה על המלמד, כי ידעו בתנאי חייו, וגם לא על השכר עִקר מחיתם. עִקר הכנסתם היתה מבעלי־הבתים, „ימים" היו קבועים להם בבתי הורים, ומעות חדש בראשי חדשים ומעות פורים וחנֻכה ומעות רגָלים: סכום לא־רב, אבל קבוע, שאין להפחיתו. אפן תשלום זה לא היה מזֻלזל בזמן ההוא, מפני שזה היה חוב על היהודים ורב כלי־הקֹדש היו נוהגים בהכנסה כזאת, ו„ימים" אכלו גם בחורי הישיבות, ולא היה עלבון בדבר. זו היתה הדרך להקל את ההזקת החדר, בתת כל־אחד סכום מועט כפי־יכלתו בלי הרגֵש.

אותה הרגילות להכנס יום־יום אל בתי ההורים גררה אחריה את ההרגל לקבל על־עצמו כמה מיני שרות, ששכרה בצדה. העוזר הקטן היה מוכן לשליחות בשעות פנויות. העוזרים לקחו חבל בהכנה לשמחה של מצוה, מסרו הזמנות שבעל־פה או שבכתב, קבלו עליהם הגעלת כלים וטבילתם בערבי פסחים, העבירו משלוח־מנות בפורים מבית לבית, ובעד כל שרות קבלו סכום מועט.

יחס המלמדים אל העוזרים היה הגון, העבודה היתה מסֻדרת, באפן שלא היה מקום לפקד הרבה. אמנם העוזר היה ברשותו של המלמד, שבידו לפטרו בכל־יום; אבל אם היה זריז במלאכתו וחביב על בעלי־הבתים, עמד תחת חסותם, והמלמד חש לדעתם.

בכלל היתה מלאכת העוזרים הולמתם, על־פי־רב היו בחורים זריזים, שעשו את מלאכתם הקשה בלי תרעומות. תלונות על העוזר לא היו תדירות בין העוזרים בינם לבין עצמם היה שלום־אמת, באשר לא התחרו אלה באלה

קרבה גדולה היתה בין העוזר ובין הילדים. העוזר הקטן היה ילד עם הילדים, משתעשע עמהם ומשתתף במשחקיהם, והעוזר הגדול אחד מבני הבית.

לפני פורים הכינו העוזרים „מרעישים", והם שהמציאו דגלים לשמחת תורה, ויצקו סביבונים לפני חנֻכה. משחקי פורים, שהיו בימי־הבינים נאים לבחורי הישיבה, עברו לידי העוזרים. רצו להנאות בזה את בעלי הבתים ולהרבות את סכום מעות הפורים. מִשַׂחקי פורים היו לילדים ענין לענות בהם. עוד לפני פורים קלטה אזנם שמץ דבר, ובפורים עצמו לוו את המשחקים מבית לבית — ומה־גדלה השמחה בהגיעם לבתי הוריהם! ואחרי פורים ידעו הילדים לחקות משחקים. אף כשלא שִׂחקו, סובבו העוזרים בבתי ההורים לקבל מעות פורים. בזכרנו, שגם הילדים עצמם קבלו אף־הם מעות פורים וחנֻכה, נבין שלא ירד כבודם בגין כך.

מלאכת העוזרים היתה רק מלאכת מַעבר בימי הבחרות. עוזרים נשואים לא היו מצוים. לאחר נשואיהם יצאו ממלאכתם זו ופנו לעבודה אחרת. מעוּטָם היו למלמדים, רֻבם תפשו באיזו פרנסה שָׁתְּחַיִּם. בתור פרנסת מַעבר לא משכה אליה כחות חשובים. בין העוזרים היו בחורים שלא הצליחו בישיבה, או שמפני עניָם לא יכלו להמשיך למודם ויצאו על־כרחם.

הבוררות הכניסה קצת למלמדי גמרא, שהם המבינים בדיני ממונות. היו גם יחידים, שעסקו באומנות־יד המסגלת לכך אגב הוראתם. בין המלמדים היו גם בעלי הכשרה אמנותית שנשתקעו במלמדות, ונפשם בקשה לה מוצא ב„פתוחי ורדין" הנדבקים על החלונות בשבועות, ובציור „מזרחות" ובחטוב מזוזות וכיוצא בזה.

על־פי־רב התעסקה אשת המלמד בממכר מכֹלת, שהיתה מכנסת לבתים, או שהכינה לה „מעמד" בשוק, וכך עזרה לפרנסת הבית.

עבודת המלמד היתה קשה ומפרכת את הגוף. רבים מהם בכל־זאת לא נשאו פנים להורים ולבניהם ולא נמנעו מליַסר בני אמידים ומלגַלות קלונם, אם לא ראו ברכה בלמודים מתוך עצלות ותפנוקים.

האחריות שעל המלמד סמוכה היתה על יראת־שמים שבו ושבסביבה. ההלכה החמירה עליהם, שכל מלמד שנתרשל בלמודו, שמניח התינוקות ויוצא או שעושה מלאכה אחרת, הוא בכלל „ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה" 1). ובימי פריחתו של החדר היו רֹב המלמדים בעלי־יראה וראוים לאחריות זו של מלאכת שמים.

אולם חֹפש המלמדות, שלא הצריך לא בחינה ולא תעודות ולא הכנה, הוא שגרם להתנַונותה בדורות האחרונים. אף איש לא יצלח לא לחיים ולא להוראה יכול להדחק לתוך ההוראה, אם היו לו תומכים; והגיע הדבר לידי־כך, שנעשה שֵם „מלמד" נרדף עם „בטלן" בפי הבריות ונתכּנה בכמה כנויים של גנאי. ובאמת היו בין המלמדים בטלנים מֻפלגים, שלא ידעו בטיב העולם. במורי בתי־הספר העממיים של שאר עמים גם־כן מצויה במקצת מדת הרשלנות מפאת הסגרם בארבע אמות של מקצועם — ואין הזקה של מדה זו רב אצל הוראת ילדים, אם אינה מנַוֶלת את בעליה ומשפילתם בעיני הבריות. בין המלמדים הכפריים היו גם מחֻסרי־ידיעות ועליהם התלונות שנשמעו על מלמדים שאינם יודעים את פרוש המלות. גם ההתחרות בין המלמדים, גם אפני התשלומים גרמו. מעות פורים וחנֻכּה קבלו צורה של מתנות לאביונים, „כבוד" יום־טוב היה לחובת נדבה, והמלמד לא ידע להגן על כבודו, היה מצוי בסעֻדות מצוה ולא חש לכבוד המעמד. הדלות היא שגרמה שתפשה הפרנסה הצדדית מקום בראש. חֹסר ההשגחה הביא לירידת החדר, בּרִפּוּת האחריות שבסביבה והַכָּרת החובה של המלמד. נִמצא נמצאו תמיד אמתלאות למלמד להבטל מן הלמוד. באין שעות קבועות וּבסוּר העין הפקוחה של ההורים, נתמעטו שעות הלמוד, המלמד אֵחר ונכנס, הקדים ויצא, פנה למבקרים והִרבה בשיחות בטלות, הקדיש למִצְווֹת דוקא את שעות הלמוד, ונתבטל מהוראה על־ידי כל מאורע שלא יבוא. בצוק העתים נחלשה אחריות המלמדים וכל מה שמנו חכמים ב„עושה מלאכת ה׳ רמיה" נתקַים ברבים מן המלמדים.

את האחריות המוסרית שנשא המלמד חָלק, כמובן, עם ההורים הבוחרים בו,

---

1) ש"ע יו"ד, רמ"ה.

הקודמים, ונכנסו בשיחה, ובחרו ונשאו ונתנו ועמדו על המקח ונתפשרו, ונעשה החוזה בין שנים, וברכו זה את זה ונועדו לנסוע ויצאו. ויום תמים נמשך היריד של העוזרים.

כבר בזמן קדום קבלו מלמדי תינוקות שכר־למוד, בשעה שעדַין היה כלל קבוע, „מה אני בחנם–אף אתה בחנם", בקשו התר לסופרים ולמַקרים להתפרנס ממלאכתם, שאין זה אלא שכר פסוק־טעמים, שכר השגחה על התינוקות או שכר־בטלה 1).

אף עניים מרודים שלמו שכר־למוד, ורק לדלי דלים דאג הצבור. שכר־למוד היה קבוע לעיר ועיר, אבל זה לא מנע מלעשות הפרש, מלהוזיל לעני. שכר־למוד נחשב על־פי־רב לזמנים ונשתלם לסרוגין – לשבוע, לחדש או לעתים בלתי־קבועות. מלבד שכר־למוד היו גם מעות חדש, מעות פורים וחנֻכה, ומעות יום טוב, ולא היה זלזול בכך. את שכר־הלמוד הביא הילד על־פי־רב אל החדר, וכן את מעות ראש־חדש. ולא תמיד פרעו ההורים בשעתם, והֻצרך המלמד לְכַתֵּת רגליו לגבות, ובכל היותו הוא עצמו עני מדֻכא, לא דחק את האב שאין ידו משגת לסלק, ואף־על־פי שדיני ישראל הֵגֵנו על המלמד, לא היתה רגילות שירחיקו ילדים מן החדר משום־כך.

בכל־אפן היה החדר בית־ספר שהתפרנס כלו על חשבון ההורים, והוצאותיו על המלמד. איש לא הקפיד על המלמד, שחפץ למעט בהוצאות ככל־האפשר. על־פי־רב היתה ההארה בלילות־החרף על חשבון הילדים, שהשתתפו בפרוטות. ספרי־למוד היו, כמובן, על ההורים. רק שכר דירה ושכר עוזרים היה מוטל על המלמד. מלמדי גמרא לא הֻצרכו לעוזרים, אבל מספר התלמידים היה מועט מאד.

לפי תנאים אלה, אין להתפלא, שבין הזמנים הֻכרח המלמד להרבות בהשתדלות, שבל יתמעט מספר תלמידיו, וזה גרם להתחרות בין המלמדים, שלא הוסיפה כבוד למעמד כלו. ואחר כל אלה התפרנסו המלמדים בצער וחיו רֻבם בצמצום נורא, ובשר לא עלה על שלחנם כל ימות החל. ועל־פי־רב לא יכלו לחיות אף חיי־דחק על המלמדות לבד, ולרבים היתה הכנסה צדדית. היו מלמדים שעסקו בשדכנות, שלכתחלה היתה נגררת אחרי הרבנות, בבא אבות הנערות לבקש מידי ראשי־ישיבות חתן לבנותיהם מבין הבחורים. גם מלמדי גמרא ידעו את הבחורים, והמלמדים היו בני־בית אצל ההורים וידעו את מאַויי לבם ואת סִתְרֵיהֶם וגלוייהם, ומלמדי גמרא היו מזֻמנים לבחון את החתנים בתלמוד ולתהות על קנקנם, וכך היתה נגיעה למלמד בשדכנות, שבימים האחרונים לא היתה עוד לפי כבוד הרב. אף

1) נדרים ל"ז וירושלמי נדרים. וברמב"ם: „היה מנהג ליקח מלמד התינוקות, שכר נותן לו שכרו" (הלכות ת"ת, א, ז) ובפרוש המשנה: „נדר ד׳—לפי שזה השכר הוא מדין למוד טעמים ותנועות ושמירת התינוקות".

למוד החדר, שהתחלק כלו לשבועות. בשבת אחר הצהרים נכנס המלמד אל בית ההורים; אם היה האב בן־תורה, בחן בעצמו, ואם לא, הכניס את הילד אל דודו או רעו של האב, שהוא בן־סמך. בכלל היה זה ברשותו של המלמד להכניס את הילד לבחינה לכל בעל־בית הגון, והמלמד השתמש בזכותו זאת להציג תלמידיו ופרי הוראתו לפני חשובי הלומדים. ואיש לא סרב ולא סלק עצמו מטרח זה בבא אליו המלמד עם התינוקות — תלמידיו.

לילד היתה זאת שמחה מהולה באימה והיה מרַתֵת מפני תוצאות הבחינה. ואף אם לא היה האב למדן ביותר, היה שמח לבחון ומעלה בזכרונו גרסת הַיַנְקוּת. כך עזר הילד להכניס תורה לַבַיִת. המלמד, שידע מזגו של הילד, יש שֶסִיַע לו בִרְמיזה. אולם יש שנתקשה הילד יותר מדי, ויש שֶקִבֵל עליו המלמד ונִחְתָה גערה בילד העלוב ונשבתה שמחתו. לעֻמת זה אם לא נמצא פגם בילד, נענה האב לאם העומדת מרחוק וְנֶהֱנֵת בצאצאיה ובזיו התורה, נענה ואמר: „הבה ונברך" — והגישו „כבוד" למלמד ופֵרות לילד. תקרֹבת זו היתה חובה גם בהבחן הילד בבית זרים. אחרי הבחינה נתגלגלה השיחה בין האב והמלמד, וטעמו כֻלם, ושחו עד שפרש המלמד לבית אחר. הילד עבר לרשות הנשים, שהעניקו לו נשיקות ופֵרות של שבת. בחינה זו יצרה את היחס הַגָאוֹת בין בית ההורים והחדר, דבר שנתחבטו בו הפדגוגים החדשים, ובחדר הישן נתקַים בשעתו בגלַל בחינה זו.

הבחינה היתה כחרב המתהפכת מעל לראש המלמד. אם יזניח למודו שבוע אחד, מיד יגלה קלונו בשבת. על המלמד לחוש גם־כן, פן תגלה שגגתו ברבים, אם טעה טעות גסה. אולם לבסוף יש להעיר, שלא תמיד ידעו ההורים מדה נכונה ויש שנהפכה הבחינה לבחינת המלמד, וגרמה להקלו בעיני הילד.

בבחינה זו היתה דרישה חזקה, שידע הילד כל מה שלמד במשך השבוע, פרשת החֻמש ורש"י וסוגיה של תלמוד, אבל לא גללו עליו את הלמוד של השבועות הקודמים. רק בלמוד התלמוד יש שנהגו בחזרה בסוף הזמן.

ב„תלמוד־תורה" צבורי בחנו הגבאים בשבתות בביתם. אולם יש שקבעו בחינה ללמודי תלמוד בסופי זמנים.

החדר היה בבית המלמד, בדירתו הפרטית. בעִקר, עניו שגרם לכך, שהצטמצם הוא וביתו בַמבַשלות, למען קמץ בהוצאות, אבל היה גם הכרח שיהא החדר סמוך לדירתו, כי בזמן למוד של יום תמים רק כך היה באפשרו לבלתי הסתלק מהשגחה מתמדת על הילדים ולבלתי הִנתק לגמרי מעל ביתו. היו כאן חיים מְשֻתפים של בית המלמד ותלמידיו, שיכלו להיות למשפחת בית־הספר. כל זה להלכה, אבל למעשה היה החדר לא סמוך לביתו של המלמד, אלא בתוך ביתו, והיו כאן קלקולים גדולים: צ[illegible]ות הדירה, הסר־אויר, ריח־המבשלות היו גֹרם בנזקי בריאות. וקלקלה מוסרית,

שהוא שליחם. התורה שָׂמה חובת הוראה וחנוך על האבות. ומצות תלמוד־תורה נשארה יסוד מוסד בחנוך בכל התקופות. „מצות עשה על האיש ללַמד את בנו תורה" 1). וכיון שהחובה על האבות, עליהם האחריות, ולהם גם הזכות לערוך למוד בניהם. ההורים הקריבו קרבנות גדולים לחנוך בניהם, יתר על הנהוג אצל האֻמות, ולא הקלו ראש בבחירת מלמד לבניהם, אלא פנו על־ימין ועל־שמאל. אם היו מבינים – התבוננו במלמד ובבנים, לראות ידיעותיו ופעֻלתו; ואם לא – נועצו, שאלו ודרשו מפי מבינים, או שראו איך מבינים עושים. וההתחרות של המלמדים הקלה את הבחירה להורים. מלבד ההתחרות היו עוד גורמים בבחירת מלמד, לכל בית היה על־פי־רב מלמד קבוע, שלמדו כל הילדים אצלו, ואפשר גם האב בשעתו. יחס הקרבה בין המלמד והבית גרם. בכרכים גרם גם קרוב מקום. יש גם שנתיַחד חדר לבני שדרה ידועה, על־פי מקרה או על־פי יחוסים.

המלמד ידע, שבהגיע בין־הזמנים יבוא חשבון מעשיו לפני ההורים, ולא תעמוד לו אף קרבת משפחה וידידות, אם תוצאות למודו תהיינה ירודות ביותר. ההתחרות, שהזקה מְרֻבה מצד אחר, היתה תועלתה מְרֻבה בנדון זה. המלמד עמד תחת השגחת ההורים ועינם היתה פקוחה על מעשיו.

החדר היה קנין בעלים – ובכל־זאת היה בבחינת־מה מוסד צבורי. תכניתו היתה קבועה, סדריו קבועים, והשגחת הצבור, לא רק של ההורים, עליו. פשיטא, שהמלמד היה משֻעבד להשגחת בית־דין וטובי הקהל, נשמע לתקנות ומקבל על־עצמו גזרותיהם. המלמד היה שליח־הצבור וממלא חובות הצבור.

אם נתגלה קלקול, מיד קמה צוָחה בעיר והשתמש הצבור בכחו, הִזמין המלמד לדין, וההורים סלקוהו. בכל היות ההורים המכריעים, היתה לצבור דעה מכריעה. ההשגחה העליונה של הצבור לא היתה מסֻדרת בסדרים ידועים וקשורה במוסדות ידועים, אלא נתבטאה בדעת הקהל. בחדרים צבוריים היו גבאים, שעשו שליחות הצבור. בימי־הבינים היו בקצת קהלות גם משגיחים על סדרי החנוך המתמנים מצד הקהל. חסר כח סדרני גרם, שהשגחת גבאים לא היתה אפילו כאימת הצבור על המלמד הפרטי. בחדרים צבוריים נִטל כח ההורים, והגבאים לא יכלו לשאת בנטל האחריות, באפן שהחדר הפרטי עלה על החדר הצבורי.

ומשירד כח הצבור על היחיד, משרפתה הרגשת האחריות של המלמד וזִקת הרבים עליו, הלך החדר הלוך והִדלדל, הלוך וירוד.

זכות ההורים התבטאה ביחוד במנהג הבחינה בשבת. מדי שבת בשבתו היה האב בוחן את הבן, ונוהג היה שיבחנהו בפני המלמד. איש לא פקפק בזכותו לבחון ולבקר. בחינה זו היתה מבֻססת ביסוד מתודי של

1) ש"ע יו"ד, רמ"ה.

פרחחים המתגררים בדרך, והכנופיה הולכת בשירה ובשיחות.

החדר הוא בית־ספר ליום, כלומר, ליום שלם. אין הילדים נפטרים לביתם לארוחת־הצהרים. החיים דרשו תקנה זאת. נשות ישראל עסוקות היו במשק הבית ובחנות גם־יחד, וטוב להן שהילדים לא יפריעון מעבודתן. פת שחרית הביאו הילדים אתם, ואת ארוחת־הצהרים הביא העוזר הקטן בסלו הגדול, וכמו־כן הביא לחם בין־הערבים. הסעֻדה העקרית בבתי־ישראל היתה ארוחת־הערב, אחרי שוב ההורים מן השוק והילדים מן החדרים, בה אכלו בשר, והסמיכו למקרא: „בערב תאכלו בשר". רק סעֻדה זו היתה משֻתפת לכל משפחה, כל היום אכלו איש איש לבדו.

בימות החֹל היה הילד אורח ארעי בבית הוריו, ישיבת־קבע ישב בחדר. למוד של יום תמים היה טבעי, בשעה שגם רבים מן הגדולים למדו כל היום כלו. כל ילד ידע בין מכריו יהודים, שעסקו כל ימיהם בתורה.

כסדר הזה למדו כל הימים, מלבד ערב שבת אחרי הצהרים 1). יום הששי היה יום חזרה; יש שהיה מנהג, שכל המקדים וחוזר, מקדים ויוצא ופטור מלישב ולהקשיב בשנון חבריו. יש ערים, שבהן חזרו הילדים אל החדר גם ביום הששי אחר הצהרים, לעבור על הפרשה בטעמים, ויש שלהעברה זו היו מֻפנות שעות לפני הצהרים.

שבתות וימים טובים היו, כמובן, פנוים מלמוד, ובכל־זאת למדו בשבת אחר הצהרים שעה או שתים שעור של שבת, שהרי גם ההורים היו לומדים שעור באותה שעה. שעור של שבת היה או בענין מיֻחד לשבת או חזרה על דבר שכבר למדו 2).

המלמד דעתו נחה עליו אז והסביר פנים לילדים. הוא והילדים ואף החדר היו לבושים בגדי שבת. הלמוד בשבת היה זכרון נעים לילדים. בימים טובים לא היה כל למוד. על חגי החדר נחשבו גם הימים שאין נופלים בהם על אפים, ויש בהם חֹפש של חצי יום: ראשי חדשים, התעניות, חמשה עשר בשבט, ל"ג בעֹמר וחנֻכה. פורים כל היום חפשי, ויש שגם ב„פורים שושן" חצי היום חֹפש.

בתוך יום הלמוד לא היו צלצולים והפסקות ושעות למוד נבדלות, אלא למוד בלי הפסק מן הבֹקר עד פת שחרית, ומכאן עד הצהרים, ושוב עד המנחה. הפסקה לפת שחרית כרבע שעה, ולארוחת הצהרים כשעה. בערב אחר מעריב למוד מתמיד עד צאתם. היו כאן אם־כן שלשת זמני למוד בלי הפסקות, אבל נהגו הפסקות טבעיות שבאו מאליהן. כאשר עיף הילד, יצא ושהה קצת – ואיש לא דקדק אחריו. שעורים לאחר שעת הלמוד לא הוטלו על הילד, שהרי לא היה פנוי כלל, אלא כל החזרה היתה לפני

1) „ולא יבטלו התינוקות כלל, חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים"—רמב"ם, ת"ת, ד, ב.

2) ש"ע יו"ד, רמ"ה; רמב"ם, ת"ת, ב, ב.

אם חיי־המשפחה של המלמד לא היו למופת. דכדוך חיי־הבית לא פעל לטובה. אחת לאחת: החדר – העניות גולתו.

כלי בית־הספר בחדר היו שלחן וספסלים. שלחן ארך במקום שהאויר מרבה וכסא בראש השלחן ושני ספסלים משני עבריו. הכסא למלמד, והספסלים לתלמידים. הילדים ישבו בשורה אחת, ולא שתי שורות זו לפנים מזו. בכרכים גדולים בחדרים צבוריים היה גם סדר שכזה: שלשה שלחנות כחי"ת פתוחה, ובצד הפתוח שלחן קטן וכסא למלמד.

מעלתו של סדר זה, שאין המלמד והילדים מרחקים זה מזה, בשבתם אל שלחן אחד. אין כאן מורה־אדון לילדים, אלא רב־אב ובנים, הלומדים יחד. ועוד זאת, שאין כאן שורה לפנים משורה, ואין אפשרות לילדים להפנות לעצמם ולהעלים מעיני המלמד כלום, מה שמועיל לרכוז הרוח. והילדים תדיר לעיני המלמד: ילד כי יעדר, חסור מקומו בשורה הצפופה יעיד מיד, כי נפקד בלי רשות. הסדר הזה לא היה מיחד לחדר, אלא נהג גם בבית־המדרש ובבית־הכנסת, שם היה אותו שלחן ואותם ספסלים ועליהם ישבו הגדולים ועסקו בתורה. אמנם חשכון מקום לא היה בסדר זה, באין אפשרות לכתות גדולות.

הספסלים היו על־פי־רב בלי משען, הילד נשען לשלחן שלפניו, וזה אולי גרם קצת להרגיל להתנועע בשעת למוד, דבר הנהוג בישראל (ואצל שאר עמי המזרח) מזמן קדום, ולא נתפרש כל־צרכו.

הלמוד בחדר נחשב ל„זמנים". רגילים היו להכניס ילדים לחדר ל„זמן" אחד. כן היתה גם שכירת מלמד. „זמן" זהו המשך של ששה חדשים מחג הסכות עד מועד הפסח, ומכאן לראש השנה. בין הזמנים היו ימים אחדים חפש, זמן הקיץ כלה בראש השנה, וזמן החרף החל אחר החג, ובפרוס הפסח פסק הלמוד כשבוע ימים לפני יום טוב. בעתים הללו – מלמדים שבכפרים נפטרים לבתיהם, מלמדים שבעיר טרודים בסדור החדר לימים הבאים. אמנם גם בין הזמנים לא היה חפש גמור, קצת למדו ענינים שהשעה גורמת.

זמן הלמוד בחדר כל היום כלו, הלא דין הוא זה „שיושב כל היום וקצת מן הלילה, כדי להנכם ללמד ביום ובלילה" 1). הילדים השכימו ובאו בבקר, ואחרו לצאת בנשף. השעות הקבועות ללמוד הן מאחר התפלה בשחרית עד זמן מנחה בקיץ, ובחרף שתים שלש שעות בערב. בחדר הגמרא יש שהקדימו ולמדו גם בהשכמה לפני התפלה.

הלמוד בערב החל בתחלת החרף ונמשך כל הזמן. היציאה מן החדר בלילה היתה שמחה לילדים. כהגיע החרף, הכינו הילדים עששית של נַיָר, ובכל לילה יצאו מן החדר בחבורה, וכל ילד עששית בידו, שהתגאה והתפאר בה, והעוזר היה מלוה את הילדים מזין במקל, מזהירות מפני

1) יו"ד רמ"ה, י"א; רמב"ם, ת"ת, ב, ב.

החיים בחדר במשך יום תמים היו כהמשך לחיי הבית. החדר עצמו כמשפחה גדולה. הילדים השתתפו בחיי־המשפחה של המלמד, שמחו בשמחתו וחשו באבלו. חגי משפחה אצל המלמד היו למאורעות בחיי הילדים.

הדיסקיפלינה בחדר קשתה לפעמים יותר מן המֻתָּר, ואמצעי העֹנש לא תמיד התאימו לדרישות חנוכיות. תעודות וציונים לא נהגו, אות לטובה ראו הילדים רק בשביעת רצונו של המלמד ובשמחת ההורים בשבת בשעת הבחינה. כמדמה, שלקשי העֹנשים גרם חסרון בתכנית: כיון שלא הושם לב לקרב את הלמודים להשגת הילדים, יכלה רק משמעת קשה לכבש את לב הילדים. ובכל־זאת, כל־זמן שהיה עדַין עולמו של ישראל מעור אחד, והמלמד והילדים היו בעולם אחד שלם ומסֻים, לא הֻצרך המלמד להכביד אכפו על הילדים. משנבלעו הילדים בעולם אחר, לא תמיד הבינו המלמד והילדים זה את זה. ונתגלו כאן קלקולים גדולים. בין העֹנשים שנהגו בחדר היתה ה„קונא", פנה שנתיחדה לכך, ושהַעֲמידה בתוכה המיטה קלון. עֹנש זה היה נוהג גם בין הגדולים. בחצר בית־הכנסת ראה הילד שתי לשונות ברזל בפנה, זוהי ה„קונא", ששמשה להעניש בה את העבריינים.

זה היה מובנו של העֹנש הזה בחדר. העֹנש הכי־חמור היה עֹנש־ה„קונא" כשהוא מחֻבר עם עֵרום הגוף. שלשלו את הבגדים, הרכיבו את הילד על המטאטא, ויש שתחבו נוצות מפֻחמות בכובעו, וכן עמד לעיני רואים, וכה דכאו רגשות רכים בילד ופגמו בנפשו באכזריות.

אולם העֹנש הכי־רגיל היה עֹנש מכות. בימים קדמונים רדו בתלמידים במכות בכל בתי־ספר בעולם, וביסוד נהגו הֶתּר במכות בחדר, אבל למעשה לא עבר המלמד המשֻבח את הגבול. אולם יש גם שעברו המכות את הגבול הנאות, אף־על־פי שהזהירו חכמים „לא יכה המלמד מכת אויב מוסר אכזרי, אלא ברצועה קטנה" 1).

ובכל־זאת היו חדרים, שבהם היה שבט תלוי למעלה מכסאו של המלמד, והיו נוהגים להצליף בשבט על הגוף הערֹם, והמכה היתה מַכְאֶבֶת ומְבַישת. מובן מאליו, שהכל לפי האיש: היה מלמד נוח, שידע לשלוט במבט עינו בילדים, והיה מלמד גרוי־עצבים, שצער את הילדים ואת עצמו. לולא גדשו מלמדים כאלה את הסאה, כי אז לא באנו בטרוניה עם החדר על־כן; באנגליה עדַין נוהגים להלקות את התלמידים, ואפילו בבתי־ספר של היום, שלהלכה אסור להכות בהם, יש שמורה מבהק יתיר לעצמו מכה בשעתה — בכל הכרת האחריות. אבל המלמד לא תמיד הכיר את האחריות שבמכות.

הרבו עזרו לרעה ההורים, אשר דרשו מהמלמד, שֶׁירדה בבניהם בחזקה. ואחר כל אלה יש ששמרו הילדים את אהבתם למלמד מחמיר, שאמנם האציל מכה לתלמיד, אבל מלא את חובתו, ותלמודו התחבב על הילדים.

1) ש"ע יו"ד, רמ"ה; רמב"ם, ת"ת, ב, ב; ב"ב, כ"א.

המלמד. כשהרגיש המלמד, שעיפו הילדים, יש שהפסיק וספר מעשה לילדים, או שוחח עמהם וחלק להם מידיעותיו והשקפותיו. בין כך ובין כך והלמוד לא היה לזרא לילדים. למוד החמש בודאי יש בו חליפות ענין וספורים, ולמוד התלמוד אף־הוא רב־חליפות הוא, ויש בו אגדה, המשיבה נפש הילדים.

עבודת המלמד היתה מפרכת את הגוף, ישב על הכסא שלשת זמני הלמוד רצופות, מעת האסף הצאן עד הלילה. אמנם עבודת הכנה לא נדרשה, באשר טכניקה של הוראה, שיש לעיֵן בה, לא נהגה, את הענין שהורה ידע בשלמות, ולא היתה בושה לעיֵן בשעת הלמוד. אבל העבודה כשהיא לעצמה היתה קשה מאד.

שיטה זאת של למוד מתמיד, באין שעה קבועה, באין דיוק של רגעים, באין שעון וצלצול ובאין משגיח על המלמד, דוקא שיטה זו עלולה לקלקול. קרובה כאן האפשרות לאחר לבוא ולהקדים לצאת, ואמתלא נמצאת. ועל־נקלה יפרע מוסר התלמידים, ודוקא מתוך־כך הגיע החדר למעוט שעות־למוד ולקלות עבודה, שאין כמוה בשום בית־ספר. חָמרו בשעת פריחתו הביא לידי קָלו בשעת ירידתו.

המלמד, שהיה כל היום יחד עם הילדים, על־כרחו גם חנך והורה מלבד הלמוד. על כל מקרה בחיי הילדים, על כל ספק־ברכה נשאל מפי הילדים. לעדת הילדים הקטנה היה הוא הרב. הילדים קראו לו בפניו ושלא בפניו „רבי", עד שהיה השם הזה נרדף עם מלמד. המלמד הטוב היה גם מחנך טוב. כל חייו הפרטיים חי לעיני הילדים. בחדר לא למדו דינים, אבל החיים בו היו בתורה, המלמד חי את הדינים לפניהם, ושתפם בכל חיי הדת. הדינים חדרו לנפש הילדים, היו להרגל, לדבר מובן מאליו, לצורת החיים הנתונה. כמעט שלא יעלה על הדעת, שיש חיים אחרים בעולם. כאן נתחנכו האנשים, שלא יכלו לֵהנות בלי ברכה. ידעתי אנשים, שאף אחר שנשתחררו מעל מצוות, אף כשראשם גלוי, ברך פיהם ברכת־הנהנין כשטעמו כלום.

גם לדרך־ארץ, כלומר—לנמוסים, שם המלמד את־לבו לפי השגתו ולפי דרכי הימים ההם. בשעת אכילה הורה איך להחזיק כף ואיך להגיש אל הפה. כשנכנסו גדולים, הורה איך לברכם בשלום. אף בני־הבית וההורים השתמשו בכחו לאַים על הילדים בענשו. עִקר ערכו החנוכי של החדר, שהרגיל את הילדים לעבודה תמה. לא נהגו להקל מעל הילדים, אלא „ספו להם כשור" ועליהם למשך בעֹל. בכל־זאת גדל חשק הלמודים בחדר. חשק זה אמנם בא מן הסביבה המרֻוָּה תורה.

המלמד המעֻלה לא הורה, אלא למד יחד עם הילדים, כאלו למד אף־הוא בפעם הראשונה, ויש שנתקשה ובקש פתרונים, ומעולם לא נתבַּיש לעיֵן בפניהם במפרשים ולאמר להם: „לא ידעתי"—דבר שיש לו ערך מוסרי גדול. כבודו לא ירד משום־כך בעיני הילדים, כי ראו בבית־המדרש, שאף הגדולים נתקשו ועיְנו.

המלמד אף הם ישתתפו ויקבלו חלק בראש. ואחרי האכילה הֻתרו השעשועים, והמלמד והעוזרים רואים. (סעדה מעין זו נהגה בחדר־גמרא בסיום מסכת, שאליה באו גם הגדולים.) משתה שני מחוץ לעיר בטיול שנערך ביום ל״ג בעֹמר, שהיה בעִקר חג ילדים. יצא יצאו המלמד והילדים אל השדה והיער ושם כרו כרה גדולה, מתוך מה שהעניקו האמהות לילדים. והעוזרים הכינו קשתות וחצים, וקדוש היום לשעשועי־צבא, והילדים חשו עצמם תלמידי ר׳ עקיבא ויירו ירֹה. — גם בתשעה באב יצאו הילדים לבית־החיים וקשת וחצים בידם וצרורות של שום צרורים בשולי בגדיהם, ושם בחצר־מות ערכו מלחמה גבורי ישראל כנגד הרומיים, ויד ישראל על העליונה, באין לוית מלמד, והילדים חפשים לנפשם.

במקום שהיו נהרות מושכים, הביאו המלמד והעוזרים את הילדים בקיץ אל הנהר לרחץ בו, פעם או פעמים בשבוע. יש שהורום גם לשחות, כיון שהשחיה חובת חנוך, לפי התלמוד.

אור וחֹם באו לחיי הילדים מחביון הדת. היתה כאן **יהדות של ילדים**, שמלאה את לבם ונפשם. כל חג ויום־טוב קבל צורה מיֻחדת בעולם הילדים: בחג הסכות — דגלים בציורים משֻנים, „דגל מחנה יהודה״, ותפוח אדֹם מיד האם, ונר דלוק בראש הדגל, והקפות בשמחת תורה סביב הבימה, ושורות של ילדים ונשיקות נלהבות לספרי התורה. בחנֻכה — סביבונים וראשי־תבות עליהם נ׳ ג׳ ה׳ ש׳ ופרושים ידועים ובלתי־ידועים לאותיות (נס גדול היה שם) ומעות חנֻכה מהורים וקרובים — עשֶׁר רב וטעם כסף ורכוש. פורים — מרעישים ורשות להמות ולהרעיש בבית־הכנסת. כל החגים מלאו ענין לילדים. סעֻדות שבת ויום־טוב והמאכלים המיֻחדים, שֶׁשִּׁוּוּ גֹּוֶן מיֻחד לכל חג, ורשומי תולדות הגולה בהם 1); לכל לראש סדר ליל־פסח, שהֻקצה בו מקום לארבע קושיות לבנים, ויש ממנהגיו שנהגו כדי שלא יישנו התינוקות. ואותו חג השבועות, שמצוה לאכול בו מאכלי־חלב ולביבות, שלכל בהן היי הילדים. ופֵרות הדשים ודבש בלילי ראש־השנה, ומליאים בשמחת תורה ומשֻלשים בפורים. וראש השנה לאילנות, שהיה בעצם חג של ילדים, שנהנים בו מפֵּרות ארץ־ישראל. וב„שבת שירה״ מנהג מסור בידי הילדים לזרות דַּיִס לצפרים. ומי ישער ששון לבם בשעה שהם בעצמם יוכלו להשתתף בהכנות יום־טוב: טבילת כלים ושרפת חמץ בערב פסח, פתוחי ורדין של נְיָר לחלונות ועלי־ירק לשבועות, סכך ונויי סֻכה לחג־הסכות וערבות להושענא רבא.

בית־הכנסת עם כל התכונה שבו והנגונים והחזן והמשוררים השתרשו בלב הילדים. התפלל התפללו בצבור עם הגדולים, ותפלת מנחה בחדר נתנה מקום לעשות הכל מעשה בית־כנסת, אחד הילדים עובר לפני התבה והאחרים משתדלים להתפלל בכַונה הראויה.

גם בחגי־משפחה נתן מקום לשמחת הילדים. הילדים מצאו חפץ

1) מאכלי שבתות ויום־טוב יש בהם ענין פולקלורי, אבל גם רשמי תולדות נדודינו נכרים בהם: הלכות מאכלות אסורים ודיני שמחת יום־טוב יצרום, אבל שמותיהם יוכיחו על תולדותיהם. רֻבם באו מצרפת ליהודים האשכנזים ושמות רומניים להם: טשלינט, פניצליך, נאונס, פאסטאי — וְשוב שמות גרמניים: קוגל, צימיס, ואחרונים מארצות הסלָוים: קוליטש — השמות ציונים על־דרך הגלות.

הילדים נשאו בעֹל, המלמד רדה בהם באף, העוזרים גם הם הִכּוּם, ובכל־זאת ימי החדר זכרון נעים למי שלמד בו, יותר מאשר ימי בית־ספר אחר ללומדיו. הדבר יתפרש מתוך זה, שהחדר לא היה טפל לבית, אלא להפך – הבית היה טפל לו, בו בלה הילד את כל הימים, לרבות – חלק מן הלילה. כל ימי־הנעורים עברו על אדם בחדר, ונֹגה ימי־הנעורים עליו והם יְשַוּו מהודם על זכרונו. כיון שהיו הילדים כל היום יחד, נוצר כאן עולם של ילדות. ועולמם של הילדים בחדר היה עשיר ורב־גונים. אף הנגון, שבו נלמדו הלמודים, התגנב לתוך נפש הילדים; הפּרשה, שנקראה בזמרה, הסוגיה, שנלמדה בנעימה – זכרן לא יסוף כל ימי האדם. שעות של הפסק לספור מעשה נמצאו גם־כן, והיו מלמדים שידעו לספר. בין החסידים ספרו מעשים בצדיקי הדורות, ובין המתנגדים מעשיות קדומות וספורי־בדים, שהחסידות דחתם בנפותיה, וספורי תולדות גדולי־התורה וכח התורה – מִשג מ־חד בחיי האגדה העממית – לפני תשעה באב וחֲנֻכּה, מעשה הימים. בכלל חי הפולקלור בחדר, נושאיו היו לא המורים לבד, אלא גם ובעִקר הילדים. גם בין העוזרים היו לפעמים שידעו לספר יפה. יש שבשעות בין־הערבים התכנסו הילדים בכנופיה, ומלאכי־שרת ומלאכי־חבלה, רוחות ושדים ומכשפים ובני־מלכים קמו לחולל נפלאות לעיניהם.

גם שירת ילדים בלשון יהודית היתה בחדר ונושאיה היו הילדים. שירי הילדים לא תמיד היה להם מובן ברור, כי נשתבשו בפיהם ונשתכחה משמעות המלים, אבל היה להם אפי יהודי והיו מצויות בהם מלים עבריות. גם שירי־התול של ילד שהיה לצחוק נתחברו לפי־שעה.

וגם חידות היו בחדר, המצַינות את האויר שבו 1).

עשירים היו חיי הילדים בחדר בשעשועים ובמשחקים. בכל שעת חֹפש שִׂחקו בהתלהבות. משחקי אגוזים וכפתורים נהגו כל השנה, ולרגלי זה היו בין הילדים סוחרי אגוזים וכפתורים, גדולים וקטנים, שסחרו חליפין; קרוב לתשעה באב נהג מסחר קוצים, שזרקו איש באחיו ביום התענית; המשחקים שהיו חקוי לחיי הגדולים: חנות ושוק ולקוחות, מלמד ועוזרים ותלמידים טובים, ורב וקהלה, והתמנות וריבות ועכוב הקריאה – הכל כאשר לכל, כל חיי הקהלה בהדר; ושעשועים שתֹכן מקראי להם: דוד וגלית, ישראל ומצרים, בנין בית־המקדש, משחקי יוסף ואחָיו, ואחשורוש והמן – שלמדו מן העוזרים המשחקים בפורים – ומלחמת ישראל עם הרומיים והיוָנים; ומכאן לפרשה של מלחמות שערכו בכל תכסיסי־צבא, מתגיסים ועודרים במערכה ושרי־צבא בראשם; משחקי תנועה: קפיצות ורקודים, בעל־עגלה וסוסים, מקלט מקלט, וכיוצא באלה.

שמחה גדולה היתה בשתי סעֻדות בשנה, שערך החדר לילדים. המשתה האחד ככלות הלמוד בלילה, הילדים הביאו פרוטות, ואשת המלמד הכינה מליוז ומרק סלקים, ובני העשירים הוסיפו והביאו תופינים ופֵרות ביומו. ובני

---

1) חידות לחדר־גמרא לדוגמא: כיצד מסלקים את הפרֹכת בתשעה באב בבית־המקדש? קדוש־לבנה והבדלה ונר של חנכה, שנזדמנו יחד, מה קודם?

בספר, למען הבין שיחה המתגלגלת בין אנשים. דעת התורה היתה דעת החיים.

ולפי זה היתה תכלית הלמודים של החדר, להקנות לילדים את הידיעות ההן, שעשו את היהודי ליהודי. והיתה זכות גמורה לאבותינו לעשות זאת, כי חיים אחרים מחוץ לגדר היהדות לא היו להם. כל בתי־הספר של העמים לפני תקופת הריניסַנס נתנו אף הם רק השכלה דתית בלשון רומית. יהדותו המחלטת של החדר יסוד עיקרי היא בהבנתו.

החדר היה כלו חלק של החיים היהודיים, כסניף של בית־המדרש, שבו למדו הגדולים. בית־הספר של ימי התנאים והאמוראים היה בבית־הכנסת. החדר היה בית־המדרש לקטנים, חִלוק מהותי לא היה ביניהם, אלא הבדל מדרגה. לא היה חלוק בלמודים ובשיטת הלמודים. החיים בחדר היו בחיי היהודים בביתם ובבית־המדרש שלהם, בלי כחל ובלי שרק. המלמד היה אחד העם וכמעט אחד מבני המשפחה. הילדים חיו בתוך העדה כֻּלה. חיי הקהלה עזרו לחדר למלא תפקידיו, שהיו תפקידי צבור.

התורה הזאת, שנלמדה בחדר, נתנה תֹקף ויקר בחברה, זכויות חברותיות לבני־תורה, הילד ראה את כבוד התורה וחבתה בכל סביבתו, שמע את שיחת הגדולים המטַיְלים ארוכות וקצרות בדברי תורה, ויש שתפש אף הוא מלה מן הסוגיא שלָמדה, מן הפרשה שקָראָה כבר. ואם חפץ הוא להִדמות לגדולים, כשהיה תינוק – כִּוֵּן בתפלתו, נער – ישב על הספר, בחור – פלפל בהויות אביי ורבא. בבית־המדרש ישב עם הגדולים על שלחן אחד ועסק במה שעסקו הם: בחומש ורש"י, במשנה ובתלמוד, ואין ביניהם אלא דֶרֶג ההבנה בלבד.

תכונה המצַינת בתי־ספר היא תכונת הלמודים בהם ושיטת הוראתם, אם היא פורמַלית או מטריַלית: אם הלמודים רק דרך להשתלמות הרוח, רק מבוא ומעבר להתפתחות, אם ההכשרה היא כאן עיקר, או להפך, שהחֹמר הנלמד, הקנאתו לארך ימים, שִׁנונו וזכירתו הם עיקר ותכלית כאחד. באפן־הלמוד האחרון, המטריַלי, יש קצבת־למודים ידועה, „פֶּנסוּם", שיש לו קדושת בית־ספר, שאותו צריך התלמיד לגמר ונפטר. באפן־הלמוד הפורמלי ההכשר לידיעה עיקר, נלמדים ספרים, המכינים לידיעות, ולקצבת הלמודים אין קדושה יתרה, ותלמיד שהגיע להבנה אין מעכבים אותו בשביל שלא גמר כל משנתו. היום אין בתי־ספר ולמודים שרק המיתוֹדה האחת שלטת בהם. דרך כלל, העיקר הוא קנית ההכשר ופתוח הכשרונות, אבל יש גם פֶּנסוּם קבוע ויש למודים, שכל הבנה ותפישה לא תפטר מידיעתם.

בית־הספר של ימי התנאים, שהורה בו הסופר, הַמַּקְרה את „הספר", את המקרא לתינוקות, ובית־התלמוד, ששנה בו הַמַּשְׁנה מִשְׁנָה לנערים, לשניהם היתה קצבת־למודים קבועה ולמודיהם היתה תכונה מטרילית. בית־הספר, זו היתה תכליתו: הקנאת חמשה חומשי תורה או כל עשרים וארבעה ספרים, ומקרא סופרים, כלומר הקריאה המקובלת מדור דור בספרים, שלא היה בהם עדַיִן נקוד. לצורך זה למדו בכל יום מספר

בקריאת שמע שבבית הרך הנמול בליל שמורים. מיום שהביא חברם את הבשורה לחדר, כבר צפו הילדים, והנה באו הילדים והעוזר בראשם, ונתכבדו בסופגן ודובשן ובטעימה של יין וברכו בקול ואכלו כשהם צפופים סביב העוזר, ואחר־כך קראו בנעימה מיחדת ובקול רם פסוקי המלאך הגואל ופרשה ראשונה של קריאת שמע, ולבסוף עוד קבלו בני המכרים מגדנות לאחיהם הגדולים ונפטרו הביתה.

שמחה מיחדת לבעל השמחה ולחבריו היתה התחלת חמש, שגדלה עד לסמליות של קבלת על תורה ויהדות. ויום בר־מצוה, בסעֻדה של מצוה ובחגיגיות גדולה, היה לשמחה לילדים הגדולים.

בסך־הכל נוכל לסכם ולאמר, שחיי הילדים בחדר לא היו עצובים ומלאי מרה שחורה וראוים לחמלה, אלא, אדרבה, ילדות מיֻחדת מלאת חן יהודי היתה בהם.

אחרי הכירנו את הבעלים המלמדים של החדר, את יחס הצבור הישראלי וההורים אליו, את צורתו החיצונה וחיי הילדים בתוכו, נשתדל לברר לנו את יסודותיו, את שיטת־הלמודים השוררת בתוכו ודרכי ההוראה.

תכלית הלמודים של החדר — כתכליתו של כל בית־ספר, מיום היות בתי אולפן לעמי תבל: הנחלת קדשי העם לדור יבוא, הורשת קניני רוח ותרבות מאבות לבנים, הקנאת ידיעות, שהן משא נפש הצבור, שאותן ידרש מכל בניו, מפני שבהן יחתם הכלל חותמו על היחיד, ישפיע מרוחו עליו, למען היות לו הנוסח הרוחני הרצוי לו.

החדר גדל מתוך החיים היהודיים, שבראוהו בדמותם כצלמם והיה לצור מעוז לקדשי האומה. החדר היה מותאם לחיים הללו, היה חלק מהם. יחסו אל החיים היהודיים יֵראה בכל מהותו הלמודית והחנוכית: לחיי היהדות, לחייה ב ג ו ל ה הסתגל החדר. זה יפרש לנו הרבה בסדורו: את פשטות בִּנְיָתו ותכניתו, את פרטיות קנינו ואת יסוד ההתחרות ביסודו, שסגלוהו לחיי גלות.

תכלית הלמודים של החדר יכלה להיות רק אחת: לְלַמד תורה לילדי ישראל, כי התורה היתה ההשכלה הכללית בעם. החיים היו תורה והתורה היתה חיים, ובלעדיה לא יכול אדם לחיות בחברה היהודית.

ככל השכלה — גם ההשכלה, שנתן החדר, היתה מודרגת: ראשית למודים היתה הקריאה העברית, דעת התפלה וסדרי תפלה בצבור; מי שעמד למטה מזה, היה בגדר בור ואף למדרגת עם־הארץ לא הגיע; ולמעלה מזה — דעת חומש ורש״י והבנת פרק משניות והיכולת לעַיֵן בספר עברי: זה היה דֶרֶג רצוי של השכלה עממית כללית. ועוד למעלה מזה — השכלת בני תורה, למדנים ותלמידי חכמים. גרם המעלות בסולם ההשכלה של אבותינו היה התלמוד ונושאי כליו, שאליו שאפו, אליו פנו כל הלבבות.

החיים דרשו את הידיעות הללו, למען דעת את התורה והמצוה, שהיו סדרי החיים. התלמוד היה יסוד המשפט הישראלי, שעל פיו נסדרו חיי הפרט והכלל. הספרות כלה היתה מובנת רק ליודעי תלמוד. הידיעות הללו היו נחוצות, למען הבין את החיים בבית־הכנסת וברחוב, למען קרא

החדר הורה מקורות ידועים, התכלית היתה הבנת המקורות הללו, והמקורות עברים, ועברית כשהיא לעצמה לא נלמדה בחדר, לא היה למוד ומקצוע כזה, אלא מתוך דעת המקורות צמחה דעת הלשון.

איך ילמד הילד את לשון אמו? איש לא יסדר לפניו את חמרי הלשון מן הקל אל הכבד, לא יחנכוהו בכללי דקדוק, אלא ידברו אתו על כל דבר־צורך, והוא שומע שיחת הגדולים אליו וביניהם לבין עצמם והמלים נקלטות ברוחו. אמנם יש כאן בבחינת־מה סדר טבעי, כי דרג הבנתו יְבָרֵר את המלים ומה שלא יתפש לא יִקָלט במוחו. אולם גם המקרה ישלט כאן: רוב השמוש ומעוטו, הרשֶם המקרי של המלה, הקול והאיש והשעה שבה נשמעה באזניו, ואף כללי הדקדוק יצטַירו מאליהם ברוח הילד, מתוך השמוש, ויהיו לקטיגוריות נפשיות, שתפעלנה בו שלא מדעת. גם על התיַצרות הכללים בנפש הילד ישפיעו חיי הכללים בלשון הסביבה, עת ומקרה והשגת הילד יאחרו ויקדימו, והחזרה התמידית בכל חמרי הלשון היא הגורם העיקרי. ואחר כל אלה אין בטחון וערובה לתפישתם הנכונה של כללי הדקדוק. ביחוד כשיש לשון ספרותית לעם, הנבדלת מלשון הצבור והיא קנה־המדה. ולכן למוד הדקדוק בבית־הספר הוא שיבוא אחרי הלשון לתקן את אשר עִותה הסביבה, ליַשֵר, להסביר ולכלול את הכללים שברוח, לכַוֵן ולנַסֵח את חמרי הלשון לפי הטופסים המופתיים.

השיטה הטבעית או שיטת הדבור בלמוד שפות זרות נסתה לחַקות את הדרך הטבעית של לשון־האם. זוהי השיטה הנקראת אצלנו „עברית בעברית". אף היא תבוא אל הילד בדבור ובשיחה, בלי תרגומי מלים, אלא בחמרי לשון מסודרים ומבוררים בכַונה תחלה.

בחדר שלטה שיטת התרגום, אבל מצד אחר היתה דומה שיטת החדר לדרך הטבעית של לשון־האם. שיטת החדר לא סדרה מלים וכללים בסדר מכֻוָן, לא הורתה כלל את הלשון, אלא הכניסה את הילד אל תוך המקורות, למדתהו לכאורה רק את התֹכן, אבל המלים נקלטו מאליהן בנפשו והכללים הצטירו ברוחו מאליהם קִמעא קִמעא. והמלים נקלטו לא נבדלות, אלא בתוך המשך הפסוקים, עם כל רגשות הלוַאי המעוררים בהן, בכל גוני הוראותיהן, גם במה שאין לפרש ולתרגם, כאלו הביאו את אבות הלשון אל החדר והושיבו את הילד לרגליהם ואזנו שומעת שיחתם העברית עד שתבוא הלשון בלבו וידע את הלשון ואיש לא לִמְדו. מקצת מן הפדגוגים החדשים הגיעו לשיטה דומה לזאת בלמוד שפות זרות ולא נתפשטה שיטתם, אבל השפיעה קמעא.

החדר לא הורה את הלשון העברית ובכל־זאת היתה ידיעתה תכלית למודים בו. אם לא יגיע אדם מישראל לידיעת הלשון העברית, הרי כל הספרות חתומה בפניו בשש טבעות והריהו נטול מעולם היהדות. ולא עוד, אלא שרכישת דעת המקורות הנלמדים בחדר אינה מובטחת, אם לא יגיע הילד לשליטה מלאה בלשון. המקורות הלא נלמדו בחדר בתרגום, ודעת התרגום אינה קנין קַים; אם לא ישלט התלמיד בלשון, זקוק הוא לחזרה

כתובים על־פה עד שידעום התינוקות וזכרום, או שלמד כל תלמיד כתוב אחד מן הסדר הנלמד בו ביום, וכשיצא התינוק מבית־הספר, שאלוהו עוברים ושבים: „פסוק לי פסוקך", והמקרא שבפי התינוק היה להם לסימן ולנבואה קטנה. בבית־התלמוד שנו משניות על־פה, עד תום כל ששת הסדרים. המשניות נשנו ביחוד לשם זכירה בלי הסבר והעמקה, בלי „תלמוד". „המורה הלכה מחוך משנתו, הרי זה ממבַלי עולם". בשני בתי־למוד אלה היה העיקר הזכירה, השנון והידיעה על־פה. לשון הספרים, העברית, עדַין לא היתה זרה לילדים כליל. החכמים חיבו את האב: „תינוק היודע לקרא אבא ואמא, אביו מדבר עמו בלשון־הקדש". העברית היתה בבתי חכמים לשון האב, והארמית, שהיתה לשון האם, אף היא לשון אחות לה. וביחוד שהארמית היהודית היתה לשון־תערובות, שרבו בה יסודות עבריים. המקרא אפשר נִתַּרגם ארמית לתינוקות, משנה לא נתרגמה, אלא נשנתה על־פה לתלמידים עד שהיתה שומה בפיהם. אחר בית־התלמוד נכנסו התלמידים לבית־המדרש, שם עסקו בתלמוד, כלומר בפרוש המשניות, עד היותן מתורצות ומיושרות, מפורשות ומוסברות בלי קושי ופרכא. הלמוד בבית־המדרש היתה לו תכונה פורמלית גרידא, רק ההכשרה הרוחנית היתה כאן עיקר. אמנם גם פה היו בין הגדולים כאלה שהיו בבחינת „סיני", שמשניות ובריתות סדורות להם על־פה, ואחרים, שהיו „עוקרי הרים", אבל הלמוד בכלל תכונה פורמלית היתה לו. „התנאים", הספרים החיים, ישבו בימי האמוראים מחוץ לבית־המדרש, וכל השואל יצא אליהם לחוץ ושאל.

בית־הספר ובית־התלמוד של ימי התנאים והאמוראים הם אבות החדר של ימי הבינים ושל היום ומהם בא לו יסוד מטריַלי גדול. בחדר לא למדו קצורים וספרי־למוד, שמתוכם יגיע התלמוד לתכלית הנרצה, לא קראו ספרי־קריאה, שאין אדם מעַיֵן בהם שוב כל ימיו, אלא למדו את הספרים ההם, שהם תכלית הידיעה, הספרים, שבהם יקרא הילד כשיגדל, שלמודם חובה וידיעתם מצוה, שהם תכלית הלמוד והם גם האמצעי, הדרך אל התכלית, ובודאי שזכירתם רצויה ושִנונם נדרש. זהו יסוד מטריַלי גדול.

אבל אל החדר נכנס התלמוד והיה בו ליסוד ועיקר ואתו נכנס אליו יסוד פורמלי. בית־המדרש הרחיב גבולו על חשבון בית־הספר וכמעט שנהפך החדר לבית־המדרש ברוחו ודרכו. בטלה כמעט קצבת הלמודים. אין מספר פרקים של מקרא וסכום דפים של גמרא, שגמירתם הכרח, למען עבור מכתה לכתה, אלא ההכשר ללמוד יחד עם תלמידי הכתה הגבוהה הוא נדרש ותו לא. לא השגיחו לא בגילו, לא בימי למודו ולא בשעורי תלמודו של התלמיד, אלא ביכלתו בלבד.

החדר, שלמודו היה מטריַלי מעיקרו, שלטה בו עתה תכלית הלמודים, שלה הקריבו את הלמודים עצמם. זהו יסוד פורמלי גדול. המזיגה הזאת בין שני דרכי הלמוד טבעה חותמה על כל הלמודים שבחדר, אבל ביחוד נתגלה היחס האופיי בין שני דרכי ההוראה ברכישת הלשון העברית ובלמוד התלמוד.

הגמרא. לפי זה היתה תכלית הלמודים במקצוע התלמוד: החדירה לתוכו, היכולת ללמדו בלי עוזר, השגירות להשתמש במפרשיו. ולא היתה כאן קצבת למודים כלל, לא ידיעת סכום דפים, אלא הדרכה להבנה.

הוראת התלמוד לתלמידים היא שאלה קשה מצדה הפדגוגי, שֶפִּתְרָהּ החדר לעצמו. שלשה דברים בתלמוד טעונים למוד: הלשון, התֹכן ודרך התלמוד. הלשון המהותית והמצומצמת של התלמוד, העברית שֶבָּהּ המשנתית, אשר אפי מיוחד לה, והארמית־היהודית שבה, והתערובות שביניהן – כל אלה דורשות לעצמן למוד רב, אבל היודע את הלשון עדַין לא הועיל כלום. התֹכן מרובה־הצדדים, אשר כצורות החיים צורותיו, הרי נסדר בספרי הפוסקים מדור דור, והגדול והיפה שבהם, הוא ספר הי"ד, הרי כלל את הכל לספרים ולפרקים, להלכות ולמשניות והכל מוכן ללומד ואין נגרע דבר, אלא – התלמוד חסר כאן. והלומד והיודע כל פרטי הלכות, עדַין לא נפתחו לו שערי התלמוד. אין כמעט סוגיא, שלא תדרש דעת מקצועות גדולים בהלכה, ואין דף, שלא יִתָּקל אדם בצפונות הלשון, ובכל־זאת העיקר כאן דעת דרך התלמוד, זוהי הצורה, שבה נסוך התֹכן התלמודי, צורת המציאות התלמודית, דרך המשא־והמתן, אפני המחשבה התלמודית. רק מי שדרך התלמוד נהירה לו, יעבור בין שביליו המעוקלים והמסובכים של פרדס־פלאים זה, רק מי שידע את דקדוק המחשבה התלמודית, יוכל לשמש בידיעותיו הלשוניות וילמד מן המפורש על הסתום, יוכל לראות את זהב ההלכה בצאתו מנבכי ההויות ויגיע להבנת הסוגיות, הזוקקות לפרטי הלכות רבים. דרך התלמוד תוכל לְהִפָּרט לכללים ערוכים ומפורשים ולְהִכָּלל ביצירה גדולה של מבוא התלמוד, שיהיה כעין יצירה חוזרת של התלמוד, אבל גם כללי התלמוד יהיו בידי אדם, שלא דלה הרבה מים התלמוד, לכלים ריקים, לקלפה שאבד גרעינה. רק שמוש מתמיד בדוגמאות יַקנה לאדם את הכללים ההם, לא בתור הפשטות, אלא כמו שנוצרו, מלאים את החמר התלמודי, דבוקים ומעורים בו; ובקלוט רוחו את הכללים ובהדרם לנפשו, יפעלו בקרבו אף שלא מדעתו ויעזרו לו למצא דרך בין סבוכות הסוגיות.

אם יאמרו לסדר שיטת־למודים מודרגת לתלמוד מן הקל אל הכּבד, מן הפשוט אל המורכב, יתגלה מיד, שכל אחד משלשת הצדדים של למוד זה זוקק לסדר אחר. לשונות התלמוד העברית והארמית טעונות למוד לעצמן ולשמן, ואפשר אולי לערוך סדרי למוד לפי שיטות שונות, מתוך תרגומי מלים ולוחות פעלים ושמות וסדרי משפטים תלושים, אבל סדר זה לא יקביל לצרכי התֹכן. אפשר הלכה חמורה לשונה קלה ולהפך, וכל מי שלמד וידע, עדַין לא ראה מאורות התלמוד. ותֹכן הלמוד, ההלכה והאגדה, רחב מני ים, ולא נתן כלל לְהֵערך בשלמות במערכת למודית פדגוגית, אלא בסדר שיטתו. ההלכה מסודרת בספרי פסקים בסדרים שונים, והאגדה, בהיות שאין בה פסק הלכה, אין בה גם שיטה, אלא ערוב שיטות, וגם היא מצאה לה מסדרים, אבל כל אלה הסדרים הפשיטו מעל תֹכן התלמוד את צורתו ושוב – אין כאן תלמוד. ידיעת התֹכן היא יותר הנחה מוקדמת ללמוד

מתמדת על תרגומי המקראות, וזקוק הוא כל ימיו לרב ותומך, שיהא לסעד ולעזר לו, באין ביכלתו להחזיר נשכחות מידיעתו, מפני שלא ידע את הלשון, אלא את תרגום הפסוקים. ולכן על־כרחו הוכרח החדר לשאף לדעת הלשון, אף־על־פי שלא הורה אותה.

אבל הנסיון הורה מהר, כי לא שנון הכתובים יתן את דעת הלשון, שראתה כמה תקופות אחר המקרא, אלא שמוש בלשון וקריאה מְרֻבה בספרים. לשון המקרא אינה הַמַּפתח לכל הספרות, אף חֹמר הלשון שבמקרא לא הגיע לכל הסתעפותו בגבולו המוגבל. אף פרושי המקרא לא יובנו למי שידע מקרא לבד. רק מי שיעלה ויגיע עד התלמוד, עד כדי קריאה בו בלי עזרת מורה, רק הוא יגיע לידיעת הלשון בכל הקפה. כל הספרים שלאחר התלמוד מותנים על־ידי לשון התלמוד ותכנו. ועל־כן רק תלמיד, שלמד גם תלמוד, הוכשר להבנת הספרים ונפתחו לפניו כל שערי הספרות. ממילא ידע ויבין את הסדור והמחזור, יקרא בפרושי המקרא ובספרי דינים, בספרי מוסר ודרוש, בספרי מחקר ופלפול. המפתחות בידו, ובוא יבוא בשערי הספרות אל כל אשר ישאהו רוחו.

בכלל לא היתה לשון, לא עברית ולא לשון אחרת, ענין ללמוד בחדר, אלא אמצעי וצורה בלבד. כל מה שנלמד בחדר היה עברי. הערה זאת נגד אלה החפצים לפרש את שיטת התרגום, כאלו היו הלמודים העברים רק מקצוע בחדר, אשר לשון־ההוראה בו יהודית־אשכנזית. אמנם נתרגמו המקורות, אבל תרגום זה נצטמצם ולא עבר גבול תפקידו מעולם ולא היה חוצץ בין הלומד והנלמד. היהודית־האשכנזית כשהיא לעצמה היתה עברית בשמוש לשונה ומלים עבריות רבות חיו בה. ותרגום התורה, שהיה נוהג בחדר, תרגום פסוק כצורתו, בלי לְעַנות כלום בסדר המלים העברי, הוא שהיה גורם גדול להפוך ליהודית־אשכנזית רוח עברית. ותרגום מלא של הפסוק נהג בחדר רק בהתחלת הלמוד, ואחר־כך הלך ובטל ונתרגמו רק מלים קשות. בלמוד התלמוד כמעט שלא נהג כלל תרגום מלא, והטרמי־נולוגיה התלמודית חדרה לתוך לשון־הדבור (אם תאמר, ממה־נפשך, נַפקות, רְבות, אדרבא, ממילא, פשיטא) ולא נתרגמה. באחת, התרגום של החדר לא היה מסך מבדיל, אלא שִׁמש מעבר בתקופה קצרה של הלמוד.

רכישת דעת הלשון העברית אגב כל שאר הלמודים היא הסך העולה מכל למודי החדר, באין הכנה לה ולשמה, ובכל־זאת היתה היא לגורם גדול בתכונתו הפורמלית של החדר. ההכשר להבנת המקורות נעשה על־כרחו לקנה־מדה. כל מה שאינו מועיל ומקרב לתכלית ההבנה נדחה. ומפי הנסיון נתברר, שהתלמוד הוא המביא לידי הבנת כל המקורות העברים, בין מצד לשונם בין מצד תכנם, ושליודעי תלמוד נפתחו כל שערי תורה וספרות. לפיכך נעשה התלמוד הלמוד העיקרי בחדר, שבו התבטאה ביחוד תכונתה הפורמלית של שיטת הלמודים.

התלמוד נלמד בישראל לשם קבלת שפע ממנו, לא לצורך מעשי, להוציא דינים מתוכו, שהרי בזמננו לא נתנה רשות ללומדים להורות מתוך

לסוגיהן איש איש לפי מדרגתו הרוחנית, וביחד עם דעת דרך התלמוד קנה ידיעות בלשון וצבר ידיעות מתוך התכן, ואלה סמכו וסיעו לאלה. כרבות ידיעותיו כן רבתה הבנתו, וכרבות הבנתו כן גדלה ידיעתו.

דרך־הלמוד הזאת דומה לשיטה הטבעית בלמוד שפות וידוע מה שיש לטעון כנגדה, שישלט כאן המקרה ואין לסדר כאן סדר שיטתי, מה שיש לטעון גם כנגד דרך למוד התלמוד, אלא שאין דרך־למוד אחרת נמצאת לנו לעת־עתה, וקרוב שלא תִמָצא גם להבא, מפני הקושי שראינו ביחס שבין צדי התלמוד השונים. שיטת־למוד זאת דומה בכל לשיטת החדר בלמוד הלשון העברית, אלא שכאן בכל־זאת התלמוד מקצוע הוא ויש כַּונה להקנות דעת תכנו ודרכו.

חסרונה העיקרי של שיטת־למודים זאת הוא, שרק למוד רב מאד יבטיח את הצלחתה, כלומר שרוב צורות הסוגיות והכללים יגיעו להכרת הלומד ויֵעָרכו ברוחו בסדר הגון.

כמות הלמוד נעשית כאן איכות, כי רק למוד רהוט של חֹמר רב יִיצר את ההכנה הרוחנית. למוד מעמיק של דף אחד בתלמוד, עם כל נושאי כליו ועם באור היסטורי ולשוני, לא יעשה מה שיעשו עשרים דף גמרא באפן פשוט.

שיטת־למודים זאת אינה מְכֻוֶנֶת למיתודה של בית־הספר החדש, עם שעות קצובות למקצועות רבים. בבית־הספר החדש לרוב הלמודים תכונה פורמַלית, אבל כלם נתנו להדרגה מן הקל אל הכבד, בעוד שלמוד התלמוד, אשר גם לו אפי פורמלי, אין בו סדור והדרגה, ולכן הוא דורש את האדם כלו, שיהא מופנה אליו כלו. וכשם שהשיטה הטבעית בלמוד שפות מְכֻוֶנֶת ביחוד לימי־הנעורים, כך גם התלמוד נלמד במיתודה הזאת ביחוד לקטנים, כי בגיל הנערות מסוגל האדם לתפש דברים שלא בהכרה ברורה, בעוד שאצל הגדול הכרתו מפרעת בעד הולדת ציורי מחשבה שלא מדעת.

החדר הצליח בהוראת הקטנים, ואין קושי מפאת חֹמר הלמוד. אותה הסוגיא שהגדול מתקשה בה, אותה ילמד הילד והיא קלה עליו, כי למד סוגיא אחרת בה בעצמה. לפני מלמד הגון אין סוגיא קשה כלל, כי ידע להרצות כל סוגיא באפנים שונים, בשִלוּחַ ובהעברה, בהסברה ובהישרה, בהעמקה ובחדירה, הכל לפי התלמיד וגילו ודַרגו. את כל הקשה יעבור ויעלים, מקום הקושי יִנָטל על־ידי הרצאה פשוטה, וחלק של ההנחות לא יתפרש למתחיל, ויש לסמוך, כי ישוב הילד ללמד שוב סוגיא זאת על אמתתה. גם תמימותו של הילד לא תִלָקה מתוך למוד סוגיות, שיש לחוש להן, גם כאן אפן הפֵרוש יעלים את הדורש הֶעלם.

שיטת החדר בלמוד התלמוד היא פורמַלית, אבל יש יסוד מַטריַלי במהלכה: הוראת המסכות בלי סדור למפרע ובלי הדרגה יתרה, כאלו ילמדו רק את התכֹן, אבל התכלית היא באמת דעת דרך התלמוד. אין סוגיא, שלא תצריך ידיעות ממקום אחר, — יש מלים מלאכותיות והלכתיות, שהן

התלמוד מאשר תכליתו. כל לומד לפי מדרגתו עָליו לדעת ידיעה מוקדמת כמה הלכות גדולות מקבעא או מקופיא, וכפי ידיעתו כך הבנתו. ומלבד התֹכן ההלכתי והאגדתי, יש עוד ידיעות היסטוריות וריאליות, הדרושות להבנה מלאה של התלמוד.

מערכת למודים, שתשים לב לתֹכן, לא תהיה מְכֻוֶּנֶת לצד הלשוני, ואם נאמר לסַדר את סדר הלמוד לפי דרך התלמוד, לפי צורות הסוגיות, בהדרגה מן הפשוט והקל אל המסובך והכבד, נמצא, שמבוא התלמוד מתוך נקודת־מצב כזאת אינו עוד במציאות. עדַין לא נסה אדם להפשיט צורות סוגיות, אין עוד כמעט מדע כזה, ולא נעשה עוד הנסיון לסדר שיטת־למודים על יסוד שכזה. וקשה להשב, שיצליח נסיון זה. כי למען סַדר סוגיות לפי צורותיהן, יצטרכו לפָרק את התלמוד לחוליותיו, לסלק את הסוגיות מתוך סביבתן הטבעית, וינטל מהן ריחן וטעמן. למוד זה לא יוכל לשים לב לחומריה וקולה של הלמוד ולא ירשה כלל לסַדר סדר לתֹכן. היוצא מזה: הלשון והצורה תדרשנה שתיהן סדרים שונים, שיפריעו את הרצאת התֹכן, וכל סדר יִקָנה כאן בנטילת נשמה של התלמוד.

על דרך האמת ישנו כאן עִגול פדגוגי, שהבנת התלמוד אינה אלא סך־הכל מתוך הבנת כל צדדיו, וכל צד יובן רק מתוך הבנת כֻּלו, ואין מוצָא שיטתי מחוץ העגול הזה, וזוהי הפרובלימה הקשה בהוראת התלמוד לתלמידים.

ומה היתה שיטת החדר בלמוד התלמוד? החדר לפי דרכו הזניח את לשון התלמוד, למלים קשות ולצורות זרות לא הושם לב, ולומדים גדולים עֵינו פֵּרוש מלה קשה במפרש בכל־פעם מחדש, רק רגילות בלשון המצויה נקנתה אגב למוד התֹכן. ותֹכן התלמוד לא היה עיקר בלמודו: באגדה הקלו ראש יתר על הראוי, ואת ההלכה הן יכלו ללמד בספרי דינים, ובהם לא הרבו ללמד בחדר. חֹסר קִצבת למודים יוכיח, שדעת התֹכן לא היתה כאן תכלית שאיפה.

תכלית הלמודים במקצוע התלמוד היתה רק דעת דרך התלמוד, אבל שיטת הלמוד לא היתה מודרגת, לא פֵרקה סוגיות ולא הורתה למקוטעים.

הורו מתוך המסכות עצמן והורו לילד עד שתפס את דרך ההויות, את סדר המשא־והמתן, עד שקלטה רוחו את דמות הסוגיות, עד שהבין לרוח האגדות. איש לא העירו על צורת סוגיות, על כללי וכוחים, אלא הורו לו עד שהבליע את הצורות והאפנים בנפשו, צורת הסוגיא והכלל, שנגע ראשונה והוא כבר מוכן אליו, ואם עדַין לא הגיע לְהִיכנו, לא יִקָלט. ובהוסיפו ללמוד, ישנה וישלש על כלל שכבר ידעו עד שֶׁיֵחקק בלבו. ואם תחלה נתעות ציור סוגיא מסוג ידוע ברוחו, תבאנה הסוגיות בנות מינה ותכֻוַנה ותְיַשרנה את טופסה, וברוב ימים יבואו כללים אחרים לידי תפישה והבנה, כלל אחר כלל, וכרבות הכללים המובנים, כן תתעמק הבגת הכללים שקדמו. וסומכים על המקרה, ששום כלל חשוב לא נזנח ולא נעזב, וכך ילך ויתחַוֵר דרך התלמוד ברוח הלומד ותצטַיֵרנה בקרבו צורות הסוגיות

החסידים כנגד המרבים במקרא. נוכל לאמר, שבחדר נתקפת בית־הספר של הסופר והַמַּקְרֶה על־ידי בית־התלמוד של הַמַּשְׁנֶה. אבל גם חדר הגמרא, המתאים לבית־התלמוד, נהפך כמעט לבית־המדרש. למוד המשנה לקה לגמרי בחדר הגמרא, ילד הלומד גמרא סופו להבין משניות, ולמוד המשנה בתור למוד לעצמו, שהיה כל תכנו של בית־התלמוד, נדחה לגמרי.

וכך נעשה החדר כלו מְכֻוָּן כלפי למוד אחד, כלפי תכלית הלמודים, זוהי ידיעת התלמוד.

אם נבוא למנות הלמודים, שלא נלמדו בחדר, נבוא לידי תמיה. דקדוק לא נלמד בחדר, אלא נמסר לשקידה הפרטית של ימי הבחרות. משעה שהחלה ההשכלה תובעת ביחוד את דעת הדקדוק, נולד גם נגוד כנגד המקצוע כלו וביחוד שספרי־הדקדוק החדשים היו חשודים מפני שמחבריהם משכילים והישנים נתישנו והיו יקרי־המציאות.

קריאה של חובה בספרות לא היתה נוהגת, אף לא בספרי יראים. גם החסידים לא קבעו חובה את הקריאה בספרי חסידות, רק חסידי חב"ד יִחדו מקום לספרותם בישיבה, וכן קבעה כת־המוסר עתים לספרי־מוסר ונזדעזעה הארץ מפני חדושם. ואף־על־פי שלא היו שעות של ספרות, גדל חשק הקריאה בחניכי החדר. בחיי כל ילד היתה תקופה, שגלה אוצר בלום של שבחי צדיקים וספורי־מעשיות ומגלות יסורים וספרי מוסר ודרוש ונשתקע בהם. והרי רוב הקוראים והסופרים של הספרות החדשה מהם. דעת התלמוד היא שפתחה להם את שערי הספרות.

מובן מאליו, כי לרכישת סגנון עברי ולשליטה בלשון לא הושם לב, שהרי הלשון בכלל לא היתה למוד לעצמו, ובכל־זאת כתבו כל ישראל אגרות־שלומים ומכתבי־מסחר ותשובות בהלכה וחדושי־תורה בעברית, ורב היה בערך מספר המחברים — „מחבר" הוא רק מחבר עברי — ורב היה מספר הקוראים.

החדר סמך על העבודה העצמית של חניכיו, דְּרָשָׁה מהם בהיותם עֲדַיִן בין כתליו ובטח בה לאחר צאתם. לא החדר ואף לא הישיבה לא נתנו כל הידיעות, שבהן נעשה אדם לבן־תורה. החדר לא יצויר בלי חשק למודים, בלי עבודה אישית עצמית, וסדריו לא מנעו בעדה, אדרבא, הִניחו לה מקום, דרשוה ועוררוה, — בעוד שבית־הספר האירופי יש שיפריע בעדה. החדר אינו בית־דפוס לתלמידיו, שיוציאם כלם בטפוס אחד ובמתכֹנת אחת. עם כל שעבוד הזמן לא היה בו שעבוד הרצון והאפי.

החדר דרש הרבה מתלמידיו והורה רק מעט בערך. כמה למודים היו, שמי שאינו יודעם הוא בגדר עם־הארץ, ובכל־זאת לא נלמדו בחדר כלל. על האדם לקלטם מן האויר, ללמדם אגב למוד אחר, או לשקד עליהם בשעותיו הפנויות, לקנות ידיעתם כשיגדל, מפני שידיעתם מצוה, אבל החדר לא הורה אותם. ולכן יש שיארע, שחניכי החדר בני־תורה לא יהיו בקיאים בפרטים של סדרי תפלה ודיני אבלות. למוד דינים נתמעט בחדר.

קצור של מקצועות שלמים, — את כל אלה יתנו המלמד והמפרש באקראי, לפי כחו של הלומד. שיטה זאת, השלטת בחדר בלמוד התלמוד ובלמוד הלשון העברית, היא השיטה הטבעית של החיים עצמם, המלמדים את האדם גופי חיים אגב גלגולי מאורעותיהם. שיטה זאת אין עדין תמורתה.

כשם שבלמוד הטבעי של הלשון יבוא בית־הספר אחרי החיים להורות דקדוקה ושמושה בשיטה ערוכה ובכונה תחלה, כך אפשר, שנחוץ למוד שני, שיבוא אחרי למוד החדר לבקר ולתקן כל בדק במערכת הידיעות. זוהי שאלה, שעוד נשוב לדון בה.

בסימינריות לרבנים במערב אירופה נתחדשה דרך־למוד חדשה לתלמוד: הבאור ההיסטורי, שיפרשהו מתוך תקופתו. מיתודה זו יותר ממה שתורה את התלמוד, תהפכהו לחמר היסטורי ובלשני, והיא יפה לגדולים יודעי תלמוד, אבל ידיעות מעיקרן אין היא עלולה להקנות.

בימים האחרונים נתחדשה אצל קצת חכמים מיתודה משפטית בהוראת התלמוד, אף היא לא לשם עצמה תבוא, אלא תורה את התלמוד בתור חמר לתולדות המשפט או לתורת המשפט, כלומר תעשה צד אחד של התכן עיקר ולא את הצורה, ולכן אולי תוכל לחנך פוסקים ושופטים, אם כבר ידעו תלמוד מקדם, אבל לא תלמודיים. הצד השוה שבשתי השיטות, שהתלמוד לא יִבָּנה מהן.

שיטת החדר במקצוע התלמוד מְכֻוֶּנֶת לקטנים, בגדולים מתחילים אף היא לא הצליחה, ובין לקטנים ובין לגדולים אין עוד שיטה אחרת מצלחת.

בארץ־ישראל טפלו בפרובלימה של הוראת התלמוד בתוך בית־הספר החדש ולא פתרוה.

שני הלמודים, העברית — שלא היתה למוד, אלא תכלית — והתלמוד, השפיעו זה על זה והשפיעו על שאר הלמודים לכונם ולקפחם. הם היו אַמת־הַמִּדה: בשעה שהיה הילד מוכשר לעלות לחדר הגבוה — עלה, בלי שים לב לקצבת הלמודים וללמודים אחרים חוץ מהם.

כיון שרכש הילד בחדר הנמוך את דעת הקריאה, מיד העלוהו לחדר החומש, ואף טרם יתרגל בה כל צרכו. התפלה שמשה הרגל קריאה וראשית למודים, אבל דעת סדרי התפלה יוכש הילד מתוך התפלה בצבור, ומעתה נזנחו לגמרי הסדור והמחזור. וכמעט ידע הילד חומש ומעט רש"י, מיד הכניסוהו לחדר הגמרא, וכאן נתקפח למוד המקרא. הילד זה עכשיו החל ללמד פרקים מן המקרא, והנה יצא מבית־למודו ולא העלה בידו כלום. המקרא, אשר בבית־הספר של ימי התנאים היה הלמוד המרכזי והקציעו לו חמש שנים, נדחה כמעט לגמרי, מכיון שעל הילד למהר להכנס לתלמוד, ומקרא יֵדע ממילא. לא שנחשבה ידיעתו למיֻתרת, אלא כיון ששמרו על קצבת למודים, לא היה שום מעצור וגבול. כאשר מתחה ההשכלה בקרתה על החדר על מעטו בלמוד מקרא, נולד אף נגוד בגבולות

אם נשים לב למספר המלמדים בכל עיר ובכל כרך ואם נצרף לזה את מספר המלמדים שבכפרים ושבבתי יחידים, יצא לנו, שלא היה עם, שהקדיש מספר רב של כחות להוראת תינוקות, כישראל בגולה. והוצאה זו הושגה על־ידי יסוד ההתחרות בין המלמדים, שהחדר היה קנינם הפרטי. כך היה גם דבר מוזר זה, שהחדר היה קנין־בעלים, לדבר שביסוד. והודות לרבוי המלמדים והחדרים נתמעט בינינו מספר הבורים, שאינם יודעים לקרא, כמעט עד למדרגת אפס.

כשם שאין קצבת־למודים קבועה, כך אין זמן קבוע ואין גיל קבוע לכתות. אמנם רגילים היו להעביר ילדים בסוף הזמן, אבל אין מניעה להעלותם באמצעו; מי שהגיע לכך — עלה, וכל שעה זמנו. זה היה אפשר בגין מעט המקצועות, המקצוע האחד היה למדה, ואין סכנה, פן יעכב את חבריו במקצועות האחרים. העליה הזאת בכל שעה, היו בה גם מגרעות, היא נתנה אפשרות להורים תקיפים לעַוֵת את הישרה. אבל הפסד זה יצא בשכר הרב, שהביאה עליה זו בעקבה.

בחדר היו תמיד ילדי־פלא, אותם לא עִכֵּב החדר. כל בתי־ספר מסודרים דרכם מעולם להניא בעלי־הכשרונות מלפַתֵּח כל יכלתם, על זה יקבול כל מבין. לקוי זה לא היה בחדר. להפך, היה מְכֻוָן בעיקר לבעלי־הכשרונות. המיתודה של למוד התלמיד והעברית גרמה, כי מחוסרי־כשרון הגיעו מהר לגבול, אשר לא יכלו לעברו, ופרשו ויצאו. בשני למודים אלה היה הכל תלוי בתפישה ובקליטה, מי שתפישתו לא קלטה ולא הכשירתו לעלות מספר זמנים, נחשל ויצא.

החדר לא שאף להנעים ולהקל את הלמודים לילדים, אדרבא, סִפָּה להם והרגילם לעבודה תמה ולעיון חמור. לא השתדל לעורר את חשק הלמודים מתוך הקלת העבודה, אלא החֵפץ צריך לבוא מתוך המשמעת הקשה ומתוך הכרת החובה שבתוך הסביבה. ולכן לא נהגה בו הדרגת הלמודים, הכנת התלמידים לקראת למוד חדש, אלא תמיד היתה כאן קפיצה לתוך ענין חדש, הָחֵל ישר מן החומש או מן התלמוד, המקורות היו לספרי למוד ולא היתה מניעה מלהחל בסוגיא קשה, בפרשה חמורה. הלמודים, שיכלו לשמש הכנה, נשמטו. כל זה הכביד על חלושי־השגה את הכניסה אל תוך הענין החדש. הלמוד הזה דרש כשרון יותר מבינוני.

המעבר מענין לענין היה באפן כזה לגבול, שהחלשים לא עברוהו ובדלו. החדר שם לב רק לבעלי־הכשרונות. נתבטל בו למוד המשנה, יען כי בעלי־הכשרונות עתידים ממילא לדעתה בדעתם גמרא, ולא חשו לנזקם של דלי־הכשרון, שלא יגיעו עד תכלית ויצאו קרחים מכאן ומכאן.

התלמוד כשהוא לעצמו יש לו ערך של הכשרה פורמלית, בהרגילו לחשב, להעמיק ולהתרכז, והתביעה היתה חמורה בהחדר. לא כבית־הספר החדש, המֵקל עד שתחדל בו העבודה כליל והלמוד הוא טיול מתוך שעשוע ואשר תכניתו מְכֻוֶנֶת לרוב ולמרובים ותהי למטת־סדום, המוכנת לקטני קומה רוחנית ומקַצה רגליהם של גדלי־מדה. לא כן החדר, אשר בו, כמו בישיבה,

למוד כתיבה עבר לרשות „סופרים" מיוחדים שמחוץ לגבוליו, ובכל־זאת ידעו כל הלומדים את הכתב על בוריו. ודבר שאינו צריך להאמר, שלא למדו חשבון ושפות זרות ולמודים חיצוניים בחדר. לפני מלחמת ההשכלה לא נחשבו אמנם אלה לדברים של אסור, אלא שאינם תורה, ואין זקתם על החדר. הם בגדר מחיה ופרנסה, שאדם לומדם בעסקו בהם; החדר תפקידו התורה. והתלמוד, בתור למוד מרכזי של חדר הגמרא, בלע את כל שאר הלמודים.

מעוט המקצועות הניח חותמו על החדר. אפשר היה לרכז את העבודה בהם, ולמוד מרוכז זה הוא שהבשיל פֵּרות מופלאים והכניס ידיעה בלתי־מצויה בילדים. השיטה הפורמלית הקצונית של החדר, שיטה זו שאינה שיטה, מותנה במעוט המקצועות. רבוי המקצועות יגזול מן החדר את אפיו. אף בְבית־הספר האירופי קבלו על רבוי המקצועות, המונע בעד רכוז הרוח ומטמטם את המוח. אבל ביחוד למודי החדר דורשים רכוז מלא, לבל יקפחו הלמודים אלה את אלה. היה כאן ותור, לא רק על למודי חול שעדַין לא נדרשו, אלא גם על כמה למודי־קדש, למען צמצם כל כח המורה עם התלמיד בלמודים אחדים, שהם גופי התורה.

יסוד גדול בשיטת החדר היה הלמוד האינדיבידואלי, שהוא לה פגם גדול ושבח גדול. המלמד לא הורה את הכתה, מלבד בשעת הרצאה, פעם או פעמים בשבוע, אלא הורה תמיד רק ילד אחד, שקרא לפניו, וכך למד ילד אחר ילד כהגיע תורו. הילדים האחרים היו מחויבים להקשיב, אבל באין קפידא נחו או עִינו על דעת עצמם. שעת חזרה מִלאה מקום הפסקות, קראה לתלמידים לתור אחרי מחשבות ולהמסר לשקידה עצמית. מובן, שיש כאן אי־יכֹלת להורות כתה שלמה, והקלקלה גדולה, שהרי הילדים האחרים על־כרחם ישתעממו ומה יעשו שלא יחטאו, ומכאן כל חמר המשמעת, שהכבידה על הילדים, דוקא בחדרים טובים. תנאי לשיטה זאת היה, שלא יקפידו יותר מדי. אולם מצד אחר הכיר המלמד את טיבו של כל ילד והסתגל אליו והתאים הסברתו לאחד הלומד. אף שלא מדעת ומרצון תפש את מהות התלמיד. למלמד מעולה ולתלמיד משובח אין לך שיטה טובה ממנה. אֵפֶן־למוד זה גרם למעט מספר ילדי כתה. התלמוד קבע בימיו עשרים וחמשה ילדים שעליהם אין להוסיף, החדר בכתות הגמרא לא הגיע מעולם למספר זה. כאן היו כעשרה או כשנים־עשר תלמידים המספר הרגיל 1).

---

1) כבר בימי־הבינים נהגו המלמדים לבלתי קבל יותר מעשרה ילדים לכתה. ואמתלא לגזרה זו, שאמנם בימי האמוראים כ"ה תינוקות דוקא בארץ־ישראל, משום שאויר ארץ־ישראל מחכים, ובזמן שישראל שרוים על אדמתם וידם תקיפה, כי הנפש החפשית זכה וצלולה ויכולה לקבל יותר. חקי תורה מן המאה הי"ג בספרו של ר"מ גידימן, ויגה 1880, Geschichte des Erziehungswesens in Frankreich.

על צורי־מכשול אלה – זה מסור להרגשתו החנוכית של המורה. גם הפרו־טסטנטים יתנו עכשיו את המקרא בתרגומו של לותיר כמות שהוא בידי הילדים. ורבים היום הפדגוגים, שגם בלמוד השפות יתנגדו לילקוטים ולספרי־קריאה ואת הספרות החורת לילדים, עם ילדותה המזויפת, יאמרו להרחיק מבית־הספר ולהחזיר אליו את המקורות – אין דבר גבוה ונשא, שלא יהא לרוח הקטנים. ואם אין להכריע בזה במקצוע הוראת הלשון, אבל בחדר היה זה דבר שביסוד ושבתכונה.

בחדר לא היו שעורים הנלמדים מחוץ לו. החזרה והשנון היו בכל המשכם לעיני המלמד ובפניו ובעזרתו. ההרצאה לא תפשה בחדר מקום רב; בתחלה הרצה המלמד פעם אחת, ואחר הרצאתו באה החזרה, שארכה כל השבוע. המלמד תקן אגב חזרה כל שגיאה, כל דבר שנשתבש התלמיד בהבנתו, פרש והסביר כל דבר שלא הובן, חזר על כל דבר שלא נקלט יפה, ושנן עד שידעו התלמידים. וכאן היה מקום לשאלות תדירות מצד הילדים. הספרים הנלמדים בחדר הם הם הספרים הקדושים, שבהם ילמד האדם כל ימיו, ולכן לא יכלו להסכים, שיעלו שבושים בהבנתם. ולכן בקֹרת המלמד על החזרה בכל המשכה. אפן־למוד זה לא נזקק לתכסיסי הוראה מיוחדים, להרצאה מוקדמת ולהקדמות מְכֻוָּנוֹת, ולמוד יום תמים לא הניח שעה פנויה להטלת שעורים על התלמידים מהוץ לחדר.

בתלמוד שאפו להכשרת הבנה באפן פורמלי; בתפלה ובחומש ובשאר המקרא—לשגירות ולאינטימיות של ידיעה, שלא יהא שום פסוק זר לאדם מישראל גם אם לא יבינהו לאשורו, והושגה ידיעה זו על־ידי החזרה, אבל למוד על־פה לא נהג בחדר 1).

החומש, שהיה הלמוד המרכזי בחדר־החומש, נלמד לפרשיותיו, סדרה לשבוע. למוד הסדרה היה קשור בחיים, הרי זו הסדרה, שקורין בה בשבת ובשני ובחמישי, ועל פיה מונים לשבועות באגרות־שלומים ובמסחר, והגדולים יעברו עליה שנים מקרא ואחד תרגום ויחזרו וילמדוה בשבת עם פרוש רש״י ושאר מפרשים; הרי היא הסדרה, שעל השלחן הגדול בבית־המדרש שעור נלמד בה, ומגיד־מישרים ידרש בפרשה שלה, ובין החסידים תורת הצדיק נמסרת לאנשי שלומו בפסוק ממנה, ובשלש־סעודות משיחים הגדולים בענינה שלה. אף בשעה שעדַין לא גמר הילד כל הסדרה, למד בחדר את החומש למקוטעין, חלק מן הסדרה לשבוע, והוסיף ללמד עד שהשלים הסדרה. את סדרת השבוע למדו גם בחדר־הגמרא.

מלמוד החומש עבר סדר שבועי זה לכל הלמודים. כלל גדול היה בחדר, שביום ראשון לשבת מתחילים בסוגיא חדשה, בפרק חדש, למען שנן כל השבוע ולגמר לפני השבת. הסדר השבועי הזה נתן את הפשטות של התכנית. בכל התפוצות היה סדר אחד פשוט, כל הלמודים נתחלקו

1) רק בחדרים בליטא יש שנהג למוד על־פה. בגליציה נחשב זה למזיק, לגורם טמטום־המוח.

רבו ילדי־פלא ועלוים [1]) והיה לבית ברור כשרונות, כמעט בית־ספר למחוננים־כשרון.

החדר היה בית־ספר, שמורה אחד הורה בו את כל המקצועות ובכל הכתות. גם העמים החדשים יש להם בתי־ספר כאלה במקום חשכון כיס. מצבנו בגולה דרש מאתנו קמוץ זה במפגיע, כי רק הודות לו יכולנו להקים בתי־חנוך בכל תפוצותינו. אבל דבר זה היה אפשר רק בגין מעוט המקצועות. מקצוע אחד היה לקנה־מדה להכשרו של מלמד, ובלי בחינות אפשר היה למצא אנשים, שיסכנו לעבודתם ויבואו וימלאוה.

המלמד הוצרך להבין יפה, מה שעליו ללמד ולהורות, אבל לא דרשו ממנו הכשר להוראה. השעורים נתנו בחדר בלי טכניקה חנוכית, בלי דרגי הכנה, בלי הקדמות לכל שעור. ישר נגשו אל הפרשה או אל הסוגיא. טכניקה של הוראה לא תפשה כאן מקום למוד. ההקדמות הן חציצה בין הלומד והמקור ומפריעות בעד היחס הישר. דרגי ההוראה מיסודם של הרברט — צילר מתנגדים לרוח החדר וקובעים הבדל שיטה בין החדר לבית־הספר.

הנסיון הראה, שהלמוד לפי כל תכסיסי הוראה לא יבטיח ידיעה הגונה במקורות, כי יגזלו אלה את שעת הלמודים שבין שני צלצולים, ובלמוד התלמוד הכמות איכות, וגם במקרא רק החזרה המרובה תתן את השגירות המבוקשת. להתחלת למוד התלמוד נחוץ, שהתלמיד לא יְפָרט יותר מדי, אלא יקלט בהרגשה, שרוב הפרטים והדיוקים, רוב הסברה והוראה לא יפריעוהו מלפתח הרגשה תלמודית. מן הנסיון ראיתי, כי מורים, אשר הורו זמן רב בבית־ספר חדש, לא הצליחו שוב בהוראת חומש ותלמוד.

החדר, שֶמִעֵט במקצועות והורה את המקורות, מִעֵט גם בספרי־למוד. לא למדו בחדר בקצורים וילקוטים. שלשת ספרי למוד היו בו: הסדור והחומש ומסכת של תלמוד — שלשתם כמות שהם [2]). רוח החדר יתנגד לקצורים, שהם בבל יִזָכר ובבל יִפָּקד בגבולו. הלמוד בקצורים ירחיק את לב הילדים מעל הספר השלם, הזר להם כשיגדלו, והפסוקים המקוטעים לא יזוזו מזכרונם ויפריעו בעד פעולת הפסוק כצורתו. מובן, שיש כאן ותור על הדרגה, באין אפשרות לברר פסוקים ופרקים לפי סדר מיתודי. הדאגה, פן תפגם תמימות הילד על־ידי פרשיות שלא נתנו להתפרש, אינה דאגה — הן הגיעו בימי החדר לצניעות, שאין כמותה בשום אומה ולשון, אף־על־פי שלמדו הילדים מסכות מסדר נשים. ראיתי נסיונות בידי מורים מומחים, איך עברו

1) בחדר ובישיבה רבו העלוים, אבל יש להעיר על האחת, שחלק מהם היו כאחד האדם בבואם לבית־ספר מסדר. כנראה, שהיו עלוים רק במקום מעוט המקצועות. נראה שהרִכוז במקצוע אחד הוא שיתן ביחוד לעלוים להתפתח ולרבות.

2) בתלמוד נזכר, שכתבו מגלה לתינוק להתלמד בה; אבל אין להעלות על הדעת, שֶשִנו, גרעו או הוסיפו בגוף המקור. היום זהו בכל־אפן דבר שאין לצַירו בחדר.

גמלא ואילך מכניסים בני שש ושבע לבית־הספר, אבל במשנה מאחרת שְׁנוּי: בן חמש למקרא 1), ומפרש כך בפוסקים, שבפחות מכאן אין מכניסים; ובכל־זאת ירד הגיל הלוך וירוד, והתר ללמד את התינוק הכר אותיות כשהוא בן שלש שנים שלמות. גרמו לכך התנאים הכלכליים: האמהות היו עזר לבעליהן בחנות ובתגרנות ועליהן לנהל תפוסת בית, והיה הכרח שלא יהא טפולם של הילדים על האם במשך היום. וכך היתה לחדר זה יותר תכונת בית־מחסה לילדים, מעין גן־ילדים, אלא שחובת גן־ילדים לא מלא. הילדים היו ברֻבם עזובים לנפשם, השגחת העוזר היתה השגחה מרחוק, למנוע אסונות והזקות, והוסרה סכנת הרחוב, סכנת החברה של שובבי נכרים, אבל איש לא דאג להעסיקם יום תמים.

היו עיָרות, שהיו מוליכים את הילדים לחדר בחגיגה קטנה. בימי־הבינים היו מנהגים חלוקים בדבר זמן כניסת הילדים לחדר: בחג השבועות יום מתן תורתנו או בראש חדש ניסן, שהוא כשר לכל דבר 2). בימי־הבינים ענדו מנהגים חגיגיים את הכניסה לחדר: בהשכמה הובאו הילדים עטופים בטלית לבית־הספר — זֵכר ל„כפה עליהם הר כגיגית", המלמד לקח את הילד על זרועו, לקַים מה שכתוב: „כאשר ישא האומן את היונק", ושם לפניו לוח או גליון ועליו אותיות האלף־בית, וכמה מקראות בשבח התורה, וכה הקריא את הילד את סדר האותיות והפסוקים, ואחר־כך לקק הילד את הדבש מעל הלוח, שהיה משוח בו, והאכילוהו עוגה קטנה, שהיו עליה כמה מקראות, וביצה מגלגלת, שגם עליה נכתבו פסוקים. ועוד לחשו על ראשו של הילד לחש של השבעה לפורה שר של שכחה. אגדה ידעה לספר, כי רבי אליעזר הקליר נטל שירתו ושמו מעוגה זו, ששמה היה קילורית. אחרי אכלו מגדנות הללו הוליכו את הילד לשפת הנהר או אל מקוה מים חיים, משום שנמשלו דברי תורה למים, ונהרות מושכים מסגלים לזכרון וללמוד. היום יש רק עדות מועטות, שעדַין נהגו לעטף את הילד בטלית ולהוליכו על הזרועות לחדר, שם ישב מיד לקרא ומלאך המזמן לכך מטיל ממתקים על הדף, והילד השמח ותמה לפרס זה, הנופל משמי קורה, יקבל תשובה, שזהו מלאך העתיד להִגלות לעתים קרובות אם יהיה שקוד ללמוד תורה. בקצת מקומות נוהג עדַין, שביום הולדת הילד, במלאת לו שלש שנים, מדקדקים להחל בלמוד אותיות על־פי־רב מחוץ לחדר, וחגיגה קטנה מתלַוה.

שלש הכתות שבחדר־ערבוביה היו: כתה ראשונה להכר האותיות, כתה שניה לקריאה רצופה, כתה שלישית לקריאה רהוטה ולהתחלת חֻמש.

בכתה הראשונה והשניה לא ישבו כל הילדים על־יד השלחן תדיר,

---

1) ב"ב, כ"א; כתובות, נ; אבות, ה; יו"ד, רמ"ח, ח, ורמ"א בהגהה, ותלה שם באברבנאל.

2) חקי חיים בספרו של ר"מ גידימן במקום הַמֻזכר לעיל. ור' אברהם ברלינר בספרו: חיי היהודים בימי־הבינים, ברלין, 187, בתחלת הספר.

לשבועות, ילד שיצא בסוף השבוע ונכנס בתחלת השבוע לחדר אחר, לא סבל מהפסקה ושנוי תכנית. פשטות זו עזרה לקיומו של החדר בגולה, באין צורך בתכניות ובמערכות־למודים ובסדרי בית־ספר, תלמידים בני גיל שונה יכלו ללמד בכתה אחת, ותלמיד יכול להכנס בכל שעה. הנכנס יִכָּנס לכתה המוכנת לו בלמוד השבוע ואין נפקות.

כיון שלמדו בספרים קדושים, יעלה על הדעת, שלמדו הקטנים לשם מצוה – מצוה, שדי לה בלמוד אף בלא ידיעה – רוח כזאת לא שררה בחדר מימיו. בחדר שאפו לידיעה. למוד של מצוה, תורה לשמה במובן זה, עלול להחריב את הלמוד, אם יחדר לבית־ספר. יש בתי־ספר של דת לחרדים בגרמניה, שרוח זו תשלט בהם, ולפיה התוצאות.

עוד שאלה אחת: ההיה החדר מוסד הומַניסטי או ריאליסטי? החדר הורה בעיקר ספרות לאומית קדושה, את מקורות האנושיות היהודית ואת לשון המקורות הללו, דעת האדם מישראל ודעת דרכו בחיים, והיה אם־כן מוסד הומניסטי־יהודי (עד־כמה שמושג זה מתאים בכלל לבי"ס עממי). רי־אליסטי לא היה, שהרי לא נלמדו בו כלל למודים ריאַליים. את הטבע יכול אדם להכיר רק מתוך חייו, שגלגל בעולם. אבל אפן הלמוד, הרחוק ממיתודה פילולוגית היסטורית, היחס החי אל תורת־חיים, המַתוה חובת חיים, התֹכן הממשי של התלמוד וההכשר הנתוחי הפורמלי למחשבה מתוך הלמוד, כל אלה הכניסו בלמוד זה יסוד ריאַלי, והוציא החדר אנשים מעשיים, נושאים ונותנים בהויות העולם ויודעים להעריך דבר לפי ממשו.

החדר שבתפוצות אשכזים נבנה על אשיות בית־הספר של ימי התנאים והאמוראים. מפליא הדמיון שבינו ובין בית־הספר האירופי שלפני ימי הרי־ניסַנס, שגם בו למוד המקורות דָמה לדרך הלמוד של החדר. אפשר יש כאן צנורות השפעה מבית־הספר של הסופרים אל בית־הספר הנוצרי. אבל היחס המיוחד, שבין דרך פורמַלית ומַטריַלית בשיטתו, נתן לו צביון מיוחד בפנימיותו ותכנו.

בחדר היתה מערכת שלמה של בתי־ספר וההמשך שלה בישיבה. שלשה דרגים היו לחדר, כל דרג היה מוסד מיחד ברשות־עצמו: חדר־ערבוביה או חדר־דרדקים (בו ילמדו ילדים וילדות יחד ולכן נקרא חדר־ערבוביה), חדר־חֻמש, וחדר־גמרא. שני האחרונים נקראו בשמותיהם על־שם הלמוד המרכזי שבהם. בחדר־ערבוביה ובחדר־חֻמש היו על־פי־רֹב שלש כתות בכל־אחד, בשני אלה היו גם עוזרים. בחדר־הגמרא לא היו עוזרים ועל־פי־רֹב לא היו בו כתות, אלא שהיו בכל עיר חדרים אחדים לגמרא, ומדרגות החדר לפי מעלת המלמד, וברֹב ימים היה אפי ודרג ידוע לכל חדר.

ח ד ר ־ ע ר ב ו ב י ה או ח ד ר ־ ד ר ד ק י ם קבל את התינוקות בגיל מֻקדם מאד, בערך בני שלש וארבע שנים. בימי התנאים והאמוראים היו, כנראה, תקופות חלוקות בקביעת הגיל להתחלת הלמוד. מתקנת יהושע בן־

אחרי הכר האותיות והנקֻדות התחילה קריאת הברות והחלו לחבר ולצרף אותיות להברות, דבר שהתקשה הילד בתפישתו מאד. הקושי וההפשטה המרֻבה, שבעצם המצאת הכתב, יכביד את הקריאה על הילדים בכל העולם, ויבואו המורים להקל ולסַיע, אבל כאן לא נעשה כלום לתכלית זו. האות תמלא תפקידים שונים, תקבל תנועה ותנוח, או גם תסתר, והשוא שהיא תנועה ואינה תנועה, ואין תנועה שאין לה מבטאים שונים (הקמץ ברֹב מדינות אשכנז יש לו מבטאים שונים, בגליציה ובצפון גרמניה: קמץ־אלף־אָ בית־אָב וכן החולם); אבל הילד בחדר קרא הברות זמן רב עד שתפש את סוד הקריאה, בלי שמסרו לו כלליה, בלי שהסבירום לו, עד שנקלט בזכרונו, וידע לקרא כהוגן, ואז עברו לקריאה בסדור.

על השיטה הזאת נמתחה בקֹרת חריפה, וכמֻדמה, שאין לטעון בזכותה. תכלית הלמוד: הקריאה — אמנם הֻשגה, על־ידי רגילות גרידא, בכח משמעת קשה וכפיה. הדרך להורות רק ילד אחד, או היכלת לצרף כתה שלמה בהוראה, נתגלה נזקה ביחוד בלמוד הקריאה. בשיטה זאת, הסמוכה כלה על הרגילות, לא יכלו להמשיך הוראת ילד אחד אלא כרבע שעה, ואחר־כך פטרוהו עד שהגיע תורו שוב. לכל־היותר פעמים שלש ביום למד הילד המתחיל, ורֻבו של היום יצא לבטלה 1).

הפסד גדול יצא מזה, שלמדו הילדים לקרֹא בלשון בלתי־מובנת להם. הלומד בלשון הידועה לו ישלים חצי תבה מזכרונו לפני הקראה.

אמנם ילדי החדר ידעו מלים עבריות אחדות מתוך לשון הדבור, וגם מלים אחדות מתוך הברכות, שקדם למודן לחדר, אבל אלה לא יכלו להספיק וגם לא השתמש בהן החדר. חֹסר הבנת הלשון הכביד מאד את למוד הקריאה. עוד הסתלק החדר מסיוע אחר בהמנעו מלמוד הכתיבה המועיל לזכרון. זוהי בודאי הסבה שארכה הוראת הקריאה בחדר ואכלה שנה או שנתים, בעוד שבבית־הספר ההדש בארץ־ישראל תקח הקריאה כשלשה חדשים ולא יותר. הקריאה בלי הבנה גרמה לקריאה בלתי־נאה, החדר לא השגיח על טיב הקריאה, ומצויה היתה בו קריאה מרֻשלת ומשֻבשת, בהבלעת האותיות ובשלוב ההברות. בטוי לא־נכון של השוא (כצירי) צִיֵן את הקריאה הזאת. לדגשים לא הושם לב כלל (מלבד דגש קל באותיות ב׳ פ׳ כ׳ ת׳). הקריאה בנעימה יש שהשפיעה לריאת הילדים

1) בכל־זאת כדאי להזכיר, שנמצא אדם, שלמד זכות על שיטה זאת, והוא ד״ר רובינסון, עליו השלום, שחבר ספר־למוד לגדולים ובו הורה את הקריאה בשיטת ההברות הזאת. חבל, שאדם יקר זה, שידע וחבב את הלשון העברית, לא הספיק לגמור עבודתו ונפטר מן העולם אבל טרם ידענו מה יכול להיות ערך נסיונו בשמוש; ומלבד זה—ספרו, שחשבו לאנשים הקוראים גרמנית ויודעים בטיב אותיות ותנועות, ושתי המלים הללו בלבד תלמדום הכל, אינו מוכיח על ילדים שלא ידעו במיכניקה של הקריאה.

אלא הושיבום לשעה מועטת, ומשחזרו ילדים אחדים, היו חפשים לנפשם.

בלמוד הקריאה בחדר־ערבוביה היה נגון מְקֻבָּל וטרמינולוגיה יהודית־אשכנזית מְקֻבֶּלֶת וביד המלמד היה חֹטר („טייטעל"), אשר לא זז מידו כל היום. חֹטר זה כבר נזכר בתלמוד ובימי־הבינים, ויש לחשב, שלחֹטר היה תפקיד ידוע בהתפתחות הנקוד. גם בחדר־ערבוביה שלט חֹק הלמוד לשבועות. בתחלת השבוע למדו את חק הקריאה וחזרו עליה עד סוף השבוע.

תכלית הלמודים של חדר־ערבוביה היתה הקריאה העברית, וזה היה הלמוד העִקרי שבו, שנקרא למוד „עברי", כלומר, למוד הכתב העברי, שכך קראו לכתב המְרֻבָּע — להבדילו מכתב משיטא ומכתב רש"י, הוא כתב משיטא שבדפוס. שיטת הוראת הקריאה היתה שיטת ההברות, העוברת אל הקריאה דרך שמות האותיות. שיטה זו שלטה פעם בכל אירופה, אבל נתבטלה שם. התחלת למוד קריאה היה הכר האותיות, למוד אלף־בית. השמות הקדומים של האותיות היו כאן כתכלית לעצמם, ושמעתי מפי מלמדים, שיש קְדֻשה בשמות האותיות ובסדר האלף־בית. הַראה הֶראו לילד את האותיות על הסדר וקראו בשמותן לפניו, וחזר עליהן יום יום עד שידען והכירן.

החדר, שהורה כתב של לשון שהילד לא הבינה, לא המציא ולא יכול להמציא שום הקלה בלמוד הקריאה, אשר יסודה בלשון הנלמדת. לכל־היותר עזר להקל הנגון המיֻחד הנוהג בחדר, והַסִּמָּנים שהטילו בצורתן החיצונה של האותיות. האלף אסל וזוג דליים, הלמד חסידה העומדת על רגל אחת, היוד נסמנה בְקָטְנָהּ, הנון באָרְכָּהּ 1). מימי התנאים והאמוראים נמסרו מדרשי שמות האותיות ומדרשי צורתן, ששמשו לנטוֹע את סדרן ושמותן בלב הילדים. יש לשער, שגם על הסדר המקורי של האותיות השפיעו מדרשי שמות כאלה. אחרי הכר האותיות בא בחדר הכר הנקֻדות וצרוף שתיהן. הילד ישב לפני המלמד, שהראה בחֹטר שבידו על האות והתנועה וקרא קמץ־אלף—אָ, סגול־בית—בֶּ, וכך קראו וחזרו וקראו עד שידע הילד בלי עזרת המלמד.

בידוע, שיש קושי גדול בשיטה זאת, וכבר בטלה בכל בתי־הספר שבעולם, ורק בחדר היא עדַין קַימת. איך יוכל הילד לתפש ולהבין כַּוָּנת המלים שהשמיעו לאזניו, איך יצא לו לילד מצבור זה של הברות מלאפום־אלף הקול הפשוט א ו, שיש בו גם אות יתרה! עליו להאמין, שצורה זו ומלה זו שקראו לה קמץ, והצורה והמלה שקראו לה במשך שבועות אלף, אינם קמץ־אלף, אלא אָ.

---

1) סמנים כאלה נמסרו על־ידי ח"נ ביאליק ב„ספיח". ואפשר שאחרים דומים שררו בחדר. במדרש אותיות ר' עקיבא נמסר מדרש אלף־בית, שבאין ספק מקורו בבית־הספר בין הסופרים, ובכלל היה קשר בין מקצוע המסורה והנקוד שבידי בעלי מקרא ובין תורת הסוד של הימים ההם. ב„בית־המדרש" של ילינק ובתלמוד שבת ק"ד.

בחזרם יום־יום נעשו כל הברכות שגורות על־פיהם. לבם התמים של הילדים הצטער על הברכות לבטלה והיו זריזים לשמור פתותי לחם ושיורי אכל לטעימה אחרי הברכות.

הילדים, שהתקדמו בקריאה, התפללו גם תפלת שחרית בחדר, או חלק ממנה. גם תפלה זו שמשה להרגל קריאה. בחדר־החֻמש לא נהגה התפלה, משום שכבר התפללו הילדים בצבור.

על־פי־רֹב החלה הכתה הגבוהה של חדר־ערבוביה בלמוד חֻמש בתוכו. ההורים לא חפצו להוציא ילדיהם מחדר זה לפני הגיעם לקריאה יפה, כי דרך־כלל שררה ההשקפה, כי רק המלמד בחדר־ערבוביה הוא אומן להוראת קריאה, ומי שלא הוציא קריאה הגונה מכאן, לקוי בה כל ימי חייו.

מספר שנים לא נקבע ללמוד בחדר־ערבוביה. רגילים היו להשהות בו את הילדים שלש שנים, אבל היו ילדים שלא עשו בו אלא שנה, והיו ילדים שגם אחר ארבע שנים לא הספיקו להגיע עד־תכלית.

ביחס ובהשוָאה לשני הדרגים הגבוהים היתה המשמעת בחדר־ערבוביה נוחה, והעוזר הקטן הִנעים את הימים, וחברת הילדים משכה את הלב, ורֹב הילדים מהרו החדרה בחבה.

חדר־החֻמש באמת ראוי לשמו, החֻמש היה למודו המרכזי, העִקרי. ותכלית הלמודים בו היתה דעת חֻמש ורש״י, והצליח בהשגת תכליתו. תפקידו של העוזר הֻפחת כאן, עוזרים קטנים לא היו בו כלל. הילדים ישבו כל היום אל השלחן לפני המלמד, ועדַין החטר בידו, והמשמעת קשה ביותר. לשם אִיום וזרוז קראם בחורים, והכביד עֻלו עליהם, ובכל־זאת אינם ראוים עוד ליחס של אֵמון, הנוהג בחדרים לגמרא.

כל הלמודים נלמדו בנעימה: נגינה מיֻחדת לחֻמש, הנבדלת מנגינת הטעמים שבקריאת התורה, בימי־הבינים קראו לה נגינת החדרים (שטובען־טראָפּ). נגינה לנביאים, שהתקימה אף בארצות החסידים, שאבדה להם נגינת בית־הכנסת לנביאים, מפני שאין ההפט־ה נקראת אצלם בטעמים. נגינה מיֻחדת לתהלים ולכל אחת מחמש מגלות, אף בארצות שאין הן נקראות בטעמים. הספרדים והתימנים רבם מלמדים בחדרים את החֻמש והנביאים בנגינת בית־הכנסת.

הילדים באו אל חדר־החֻמש בתחלת הזמן, ואם לא קדמה חגיגה להתחלת החֻמש בחדר־הדרדקים, נֻחגה שבועות אחדים אחרי תחלת הזמן. החגיגה הזאת היתה לחג־משפחה וגדלה עד לערך של מעשה סמלי רב של קבלת על תורה וחובת יהדות. החל החלו בחֻמש ויקרא, לא שהחלו והמשיכו באמת בכך, אלא שנתקים כאן מנהג ישן. בימי התנאים הראשונים נהגו להורות את התינוקות בספר ויקרא תחלה, שנקרא אולי על־שום־כן „ספרא דבי רב". בימיהם עדַין לא היתה קבועה קריאת התורה אחת לשנה, ולא היה אם־כן סדר קַים ונתון ללמוד, והחלו אם־כן באמת את הלמוד בבית־הספר בתורת כהנים. לפי השגתם — מאורעות חיים וגלגולי מעשים שבספר בראשית אינם מסֻגלים לְשַוות תמימות ויראה על־פני הילדים,

לכל ימי חייהם. מקום תורפו של החדר הוא למוד הקריאה. יש לחשב, שאם המבטא האשכנזי חסר קצב ומשקל ואבדה לו הנגינה הנכונה, תלויה האשמה במדה מרֻבּה בחדר. רק בזה אפשר ללמד זכות על החדר, שתלמידיו בקריאה היו פעוטות, שבאמת לא הגיעו עדַין לגיל של בית־ספר.

משעה שידע הילד לקרא ישב על־יד השלחן רב היום וקרא עד שהגיע לקריאה מהירה. ובנוגע לדרג זה דוקא הצליח החדר. חסר הבנת הלשון אינו פוגם בהמשך למוד הקריאה כבתחלתו. אדרבה, דוקא אצל ילד המבין את הלשון יש לחוש מפני קריאה מְנַחֶשֶׁת, שֶׁיְנַסֶּה לקרא על־פּה, ורק הכשר מתודי של המורה יוכל למנוע בעד לקוי זה, בעוד שהילד שלא יבין את הלשון לא ינחש ולא ינסה. בחדר עוד הוסיפו להזהר והקריאו את הילד מלים מוזרות כגון בתרגום אונקלוס, שלא יקרא מפי הזכרון. החדר, שלא חש מלהכביד על הילדים, המשיך בקריאה בלי הבנה זמן רב בערך. יש גם שנהג בשנון קריאה בפרק אחד כמה פעמים, והצליח בזה אצל ילדים דלי הכשרון, ואמנם לילד שאינו מבין את הקרוא אין נפקות.

בעוד שבית־הספר יצליח בתחלת הקריאה, ובשנים שלשה חדשים ילמד הילד לקרא, הנה לאחר שלש שנים עדַין אין קריאתו רהוטה כקריאת גדולים, וקשה לו להתפלל עם הצבור, והאב מתמרמר. לא כן בחדר. בסוף למוד הקריאה יגיע למהירות ושגירות כגדולים ממש, בבית־הספר הלא יגזול ההסבר את הזמן המֻקדש בחדר כלו לקריאה מיכנית, ולכן השיג החדר בטיחות ושגירות בקריאה יתר על בית־הספר.

ספר הקריאה בחדר־ערבוביה היה הסדור. לצֹרך התחלת הלמוד צרפו אליו לוח האותיות. כל אותן שָׁנים שעשה הילד בחדר־ערבוביה קרא אך בסדור, והגיע לשגירות גדולה בפרקיו. הסדור הלא היה הספר הכי־מצוי בין היהודים, והיו סדורים שונים: לכל אדם מישראל כפי־מדרגתו, ולא היה יהודי בלעדיו. והסדור הלא היה כביבליותיקה קטנה, בהיותו פרי התפתחות ארֻכּה, ואין תקופה בתולדותינו שאין רשמיה בסדור. שנון הקריאה בסדור יַקְהֶה אמנם את טעם התפלות, אבל יביא לידי ידיעה אינטימית, ולא ימנע בעד תפלה בכַונה, וההתלהבות וההתפעלות בתפלת החסידים תוכחנה, שכֻּלם חניכי החדר.

הסדור היה ספר הקריאה, ובכל־זאת לא היה פרוש התפלות ותרגום התפלות למוד בחדר. זה היה קרבן לתכלית הלמודים, שבלעה גם אותו. אם ימשיך הילד למודו ויגיע לחֻמש ותלמוד, יבין גם את התפלות מאליו; ואם לא, אין תועלת למסור הבנת התפלות לזכירה מיכנית, שלא תדע מוצא בהִשָּׁכַח מלה אחת. תרגומים ללשון המְדֻברת היו שכיחים, שהדיוטות ונשים היו מצוים אצלם.

מלבד למוד הקריאה נהג בחדר־ערבוביה גם למוד הברכות. מדי ערב בערבו ברכו לפני צא ם את כל ברכות־הנהנין וקריאת־שמע שעל המטה, בבקר ברך הילד ברכת־השחר בפני העוזר בביתו. למוד על־פה לא נהג, אבל

מקשן: „ולמה תתגאה אתה?"
ילד: „חס ושלום, אני לא אתגאה".
מקשן: „ולמה תעמוד על השלחן?"
ילד: „הנני, אשמע בקולך וארד".

ועכשו ירד הילד מן השלחן, וקרא בפרשה, וקבל מתנות היום מהוריו וקרוביו, ולשמחת האם אין קץ.

ואמנם בשבת זו החל הילד בפרשה ראשונה שבויקרא, ובה היתה חגיגה, אולם למחרת החל הילד בפרשת השבוע ונטפל ללומדי חֻמש בכתה ראשונה.

סדר הלמוד לשבועות מקורו בלמוד החֻמש, ומובן, שכאן שלט במלואו. בתחלת השבוע הרצה המלמד את הפרשה, יש שהרצה אותה לסרוגין, ומעתה התחילו הילדים לחזר עליה ולשַננה בפניו, איש איש בהגיע תורו, עד סוף השבוע. ביום החמישי והששי היתה חזרה, והיתה הדרישה, שידעו הילדים את כל הנלמד בשבוע זה. (אין דרישה כזאת בנוגע ללמוד שבועות קודמים). בשבת היתה הבחינה בפני האב. בתחלת למוד החֻמש למדו עד שני, ואַחַר הוסיפו עד שלישי ורביעי, עד שישלימו כל הסדרה בשבוע. ראשית הוראת החֻמש היתה אם־כן הוראת קטעים שאין ביניהם המשך וקשר. מובן, שיכלו לעשות זאת רק מתוך בטחונם, שעתיד הילד ללמוד „כל־הפחות עד השלימו את פרשיותיו. לשממונם של הילדים לא חשו, ואמנם הילדים ידעו על־פי־רֹב את ההמשך מתוך ספורו של העוזר, או מפי בנות־ב־תם הקוראות בחֻמש האשכנזי. ההמשך לא לקח הרבה, כי הספורים והאנשים של התורה חיו באויר החדר. למוד החֻמש לפי סדר השבוע היתה לו אחיזה בחיים שבבית ובבית־הכנסת. סדר למוד זה נתן קביעות מיֻחדת ללמוד החֻמש, הסדרה לא נדחתה בשום־אֹפן, וגם קשה להקל ראש בגמירתה, כי השבת הקרובה תובעת. המגרעות שבסדר השבועי היו: הלמוד למֻקטעים בשנה הראשונה והשניה, והשמטת סדרות בין הזמנים. (אמנם היו חדרים, שהורו חֻמש גם בין הזמנים). חֻמש הוסיף הילד ללמוד גם בחדר־הגמרא, ומשיצא משם היה גדול וראה חובה לעצמו ללמוד בפני־עצמו.

גם בחדר־החֻמש היו שלש כתות: כתות משמעות־מלים, כתות לומדי־חבור, כתות חֻמש ורש"י.

תחלת למוד החֻמש היתה: משמעות מלים, פרוש מלים נבדלות גרידא, בלי להמשיכן ולצרפן, עד שני או שלישי. זו היתה מעין הקדמה והכנה ללמוד חֻמש. ילדים חלושי־תפישה לא ידעו כלל תֹכן הפרשה הנלמדת. ערך של למוד חֻמש בודאי לא היה ללמוד זה, אבל אפשר שהשלים את חסרון הגמור של דעת הלשון. הילדים רכשו מספר מלים עבריות. בין הספרדים יש מנהג להתחיל בקריאה בנגינה בלי תרגום ופרוש, במשך שנה ויותר, לזה יש רק ערך של הרגל־קריאה. הצד השוה שבשני דרכי התחלה, שקשה למצֹא בהם טעם לשבח.

אחרי משמעות־מלים החלו בלמוד חבור. תחלה נתרגמו המלים,

ובאגדה אמרו טעם לדבר: „הקרבנות טהורים והתינוקות טהורים, יבואו טהורים ויעסקו בטהרות". ואפשר גם־כן, שנולד מנהג זה בבתי־ספר שבירושלים, שרב תלמידיהם היו מבני כהנים, ורצו להקדים להורות תורת כהנים, כדי שיהיו רגילים 1). ואף כשנקבע בכל ישראל סיום התורה אחת לשנה וסדר זה חָדר מבית־הכנסת אל החדר וְהָשְׁלַם שם בכל־תֹקף, נתקַים בו בכל־זאת המנהג הישן להתחלת הלמוד.

בשבת שחלה בה חגיגה, הֻזמנו ובאו אורחים, קרובים ואוהבים. ואף ילדי החדר נתכנסו לראות בכבוד חברם. הלה נתקשט לכבוד היום בשעונים ובשרשראות של זהב. האורחים הקטנים זכו בו־ביום לקבלת־פנים הגונה, הגדולים פִנו להם מקום והגישו לפניהם מגדנות. מלבד גבור־היום היה עוד ילד הדור ומקֻשט: המקשן. והנה הציגו את שני הילדים זה מול זה על השלחן או על הכסאות, והמקשן פתח ושאל, והילד החוגג ענה על השאלות.

סדר השאלות, שגם הומור היה מבצבץ מהן, נשתַנה קמעא בגלילות שונים.

המקשן: „מה שמך, ילד־חן?"

הילד: „אינני עוד ילד, אלא בחור הגון, שהחל בלמוד חֻמש למזל ולברכה".

מקשן: „מה־זה חֻמש?"

ילד: „הוא חֻמש הוא חמשה".

מקשן: „ומה חמשה, אפשר חמש לחמניות בפרוטה?"

ילד: „לא – אלא חמשת חֻמשי תורה, שנתן אלהים למשה".

מקשן: „ומה שמותם?"

ילד: „שמותם: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים".

מקשן: „ואם בחור הגון אתה, הגד־נא, באיזה מן החֻמשים תלמד אתה".

ילד: „אני אלמד בספר ויקרא".

מקשן: ומה פֵרוש ויקרא, – ומי קרא, אפשר בצלאל השמש־פלוני, השמש לבית־הכנסת?"

ילד: „לא – אלהים קרא למשה לצוותו על הקרבנות".

מקשן: „ומה לך להלכות קרבנות?"

ילד: „כי הקרבנות טהורים, ואני ילד יהודי טהור, יבוא ילד טהור ויעסוק בקרבנות טהורים".

מקשן: „ולמה אות האלף שבויקרא זעירה?"

ילד: „כי ילד קטן אני ואלמד תורה, ואלף פרושו למוד, ואין התורה מתקַימת אלא במי שמשפיל עצמו עליה, ולא יתגאה בה".

---

1) ויק"ר, ז; פס"ר, ט"ז; ש"ע יו"ד, רמ"ה, בבה"ט. השערה אחרונה בשמו של ר"ז באכר ז"ל. תאור של החגיגה שונה קצת אצל ר. א. ברודֶס ב„הדת והחיים". בכלל למדתי לתאור החיצוני של החדר מן הכפרות היפה.

תרגום זה מתאים על־פי־רב לפרוש רש״י, אבל אין זה כלל ערוך בכל־מקום. כדאי לציין, שגם למלמדי הספרדים היה תרגום שבעל־פה בלעז הספרדי, שגם הוא מלא מלים נושנות וגם הוא רגיל בפי המלמדים שבכל תפוצות הספרדים.

התרגום המפרט הזה הוליד מין מלונים על סדר הכתובים, כל מלה נתרגמה בבואה בפעם הראשונה בפסוקים. המחברים שאבו מתוך המסורה שבעל־פה. תכליתם היתה להיות לעזר למלמדים ולבקרת עליהם בידי בעלי־הבתים. מלונים הללו מצוים לרב בכתב־יד בביבליותיקות הגדולות. בימי הכתב טרח כל מלמד לערוך לעצמו ספר שכזה לצרכו. בימי הדפוס נדפסו ספרים כאלה במהדורות רבות. ביחוד היה מקֻבל „מלמד שיח״ לר׳ אליקים בן יעקב שץ מקומרנא (בגליציה), שתרגומו עדַין נדפס היום, אם גם בתקונים.

מלונים כאלה, „ספרי לעזים״, נולדו בשעתם גם בין היהודים הצרפתים, אף הם נולדו בין המקרים וה„קראים״, ותכונתם כתכונת המלונים האשכנזים שלאחריהם, והחוקרים ילמדו היום מהם את הלעז הצרפתי שבפי היהודים או את הצרפתית הקדומה בכלל.

תקופת ההשכלה לגלגה על תרגומי המלמדים, על המלים הנושנות, על המלים העבריות שאינן מתֻרגמות, ועל התרגום שאינו רצוף כל־צרכו, ואת אלה חפץ לתקן התרגום האשכנזי של המבארים, ועלינו היום לאמר, שצדק החדר מהם.

בשעת למוד החֻמש נהגו מלמדים הגונים לפרש קצת דברים באֹפן ממשי: מעשה החשן והאפוד, המשכן וכליו צִיֵּר המלמד או שהכין בגדי כהֻנה מניָר, וכלים מחמרים מצוים, כגון מתפוחי־אדמה וצתות.

בכתה השנית או השלישית של חדר־החֻמש החלו בלמוד רש״י על התורה, ושוב מתחלה עד שני, ואחר־כך הוסיפו על שעור השבוע עד שלמדו כל הסדרה.

רש״י היה המפרש המקֻבל בישראל על התורה. ממקומו בהתפתחות הפשט ובשלשת הפשטנים בצרפת נטל מזיגה רצויה בין הדרש והפשט. בה בתקופה כבר נתגלה הפשט, אבל עדַין שלטה האגדה, והוא במעברות ההשתלשלות, חִברו בו יחד רוח האגדה והכרת זכות לפשט, ואת התורה פרש מתוך רוח התלמוד שמלאה את סביבתו, וכָלל בפרושו מדרשי אגדה המתיַשבים על המשך הכתובים. תכונתו המיֻחדת עשתו למין כל־בו קטן לתורה שבכתב ושבעל־פה. ונוסף על כל אלה — הרצאתו וסגנונו, אשר חוט של חן משוך עליהם, חן נפשו של רש״י. שליטתו ברוחות בתור מפרש־התלמוד היחידי גרמה אף היא להשליטו בתור מפרש התורה, אם גם יש

העם, כגון „חולדה ובור״, והעברית מרֻבה כמעט על האשכנזית, ולשונם היגדית עברית ברוחה בכמה סגנונים עברים של סופרים צעירים.

ואחר נוסף עליהן תרגום רצוף, שעל התלמיד לשננו עד שידעהו. היו פסוקים, שנוסף עליהם הסבר או דבר־אגדה שאינם בגוף הכתוב. יש מן ההוספות והדרושים הללו, אשר בנגונם המיחד תקועים הם בלב כל־הימים („ואני", „ואלה הדברים", „שיר השירים אשר לשלמה"). אבל דרך־כלל קשה היה לילדים לתפש שַיכות הדברים הנטפלים על הפסוק מאחריו, מהיכן הובאו לכאן, וקבלם עליו כגזרה שאין להרהר אחריה. החבור היה קשה מאד על הילדים, ובכל־זאת עברו גם על דרג למוד זה, והוסיפו בפרשיות עד שלמדו כל סדר השבוע. כהתקדם הילדים כן נתמעטה רציפותו של התרגום, חדלו מלתרגם מלים מובנות, ובקצת פסוקים חדל תרגום המלים הבודדות, ובאחרים חדל החבור, ולבסוף נשאר תרגום מלים וניבים קשים והסבר למקראות. בחדר השתחרר התלמיד לאט לאט מן התרגום; כשגדל, נהג לקרא בלי תרגום. מעלותיו של התרגום שבחדר הן הפרדתו למלים וסדר המשפטים העברי בתרגום היהודי. הילד קלט את הוראת המלים, את המֻשגים הכלולים בהן ואת מבנה הלשון מתוך המשך המקראות. כל תרגום רצוף יותר ממה שישמש ללשון הנלמדת ישמש לחזוק לשון התרגום בנפש, הלומד לא יחדל מלחשב בשפה הזרה. לא כן בתרגום החדר, שלא היה חוצץ ומבדיל.

התרגום היהודי־האשכנזי שבחדר התנחל מדור לדור, ואחד הוא לכל הארצות אשר אשכנזים נחתים שם, בכל־מקום נשמעהו מפי המלמדים במליו העתיקות ובשמוש הלשון הנושן. התרגום הזה יצירה אנונימית של המלמדים שצמח בחדר, המלמדים פתחוהו, ולבסוף העלה על הכתב מפי מסורה שבעל־פה. כל כתבי־היד והדפוסים יכילו מלים, שבשעתן כבר היו נושנות ואבד עליהן כלח, כי לא נכתבו מתוך זמנם ודורם. כל מלמד קבל את התרגום מפי רבו, וכל אחד שִנה בו קמעא, ואם אחד מתלמידיו היה למלמד אף הוא לא שִנה וגם שִנה, כרבו, וכן התנחל התרגום מדור לדור, וכל מלמד הוסיף וגרע כיכלתו וכתורתו. ובכל־זאת יש אפי קבוע לתרגום זה, כפי שהוא חי בין המלמדים וכפי שנמסר בדפוסים. לשונו היהודית־האשכנזית נושנה, יש בה מלים שנשארו לפליטה רק בפי המלמדים ובתחִנות, רוחה עברית, אף המלים הוראתן שקולה לחוג ההוראות של המלים העבריות, והרבה מלים עבריות לא נתרגמו. לתרגום זה היתה נטיה להפרד לתֵבותיו, הוא תרגום מפֹרט ונתרגמו בו הפסוקים כצורתם בלי שנוי בסדר המלים. הדורות הרבים של המלמדים נסכו מרוחה של העברית על האשכנזית ותהי ליהודית. סגנון מקראי זה שלט גם בתחִנות ובמעשיות. וגדולי המספרים ביהודית־אשכנזית ברצותם לכתוב בסגנון עממי יקחו סממנים מלשון תרגום־התורה המקֻבל, שהם והקוראים ירגישו בצבעיו המיֻחדים, יכתבו בסגנון המקראות וכמעט יכתבו עברית[1]). בפרושו את התורה היה

1) פֶּרֶץ בספורי העם, בּרדיצבסקי בספוריו הז׳רגוניים, שהם באמת דוקומנטים מחיי־

לתורה, ואותם ה„קראים" בצרפת פתחו את הנגינה, שנשתכללה יתר מכפי יכלתו של כל אדם, נדחתה נעימת בית־הכנסת מן החדר, ורק שריד נשאר בקריאה, שקצב לה שעות אחדות, ואשר בה רכש לו התלמיד את ההבנת בקריאת הקורא בצבור, שלא יקרא להשמעות־אזנים לבד. מלבד זה היה מנהג של חובה לעבור בשבת על הסדרה בטעמיה. אצל הספרדים והתימנים עדין כל הפרשה נקראת בנעימת הטעמים, ואצל התימנים שִבעת הקרואים יקראו בעצמם בצבור.

הילדים, שחֻננו בקול נעים, שאפו ללמוד את הקריאה בתורה, וזה היה ממדתו של מְשלם. ביחוד היה מנהג, שבר־מצוה יקרא בשבת את ההפטרה ואפשר גם כל הפרשה, ונהגו להפטיר בכל שנה ושנה באותה פרשה. מנהג נאה זה השתמר בין החדרים באשכנז, אלא שמתוך מעוט הידיעות של הילדים יגזול זמן יותר ממה שהֻרשה להקדיש לדבר טפל.

כשקראו טעמים יש שקראו גם פסוקים בתרגום. כַּונתם היתה להרגיל בהעברת הסדרה שנַים מקרא ואחד תרגום וגם להוסיף רגילות בקריאה, הקריאה בתרגום יכלה אולי לשמש להבנת הארמית, אבל לא התכַּונו לכך. משגדל הילד, עבר בעצמו על הסדרה–וכל־ישראל ידעו לקרֹא בטעמים.

חמש מגלות נלמדו כל אחת בשעתה, בפרוס חַגָּהּ, וחזרו עליהן שנה שנה. נגון מיֻחד של צער וגעגועים, קרוב לנעימת הטעמים, היה לאיכה, נעימה נאה ביותר המתגנבה אל הלב לשיר השירים. שיר השירים נתפרש לפי רש"י, שדלה מתוך המדרשים וצרף רסיסי אגדה ויצר שיר הגלות והגאֻלה. אסתר ורות נלמדו בשלמות, לא כן מגלת קהלת, שחלה בין הזמנים, ולקה למודה.

למוד נביאים וכתובים, שתפש מקום מרכזי בבית־הספר של ימי המשנה והתלמוד, נצטמצם בחדר. ראינו, שזה היה קרבן לשאיפה אל התכלית האחת, אל התלמוד. כנראה, שהיתה קצבה להורות נביאים ראשונים וספר תהלים בחדר־החֻמש, אבל הילד לא הספיק לגמור קצבה זו ויצא. נביאים ראשונים נלמדו מפני קלותם, ותהלים מפני צֹרך בית־הכנסת. כמה פעמים בשנה נהגה קריאת תהלים, מלבד מקרים שאירעו. משכילינו רגילים להצטער על „אמירת תהלים", אבל יש לעַיֵן מה ההבדל שבין למוד תהלים ובין אמירה זו שנהגה בישראל: בלמוד נשארה ההכרה, שהאני המתפלל הוא היסטורי מדורות עברו; באמירת תהלים אבדה הכרה זו, האני המתפלל הוא היהודי בן־הגלות, השופך שיחו ומתַנה צרתו ומרי חיי הגלות. ועכשָו שהגענו לכך, נגיע בעצמנו, למי היִתרה – ללמוד או לקריאה. החדר חפץ לשמש לקריאה זו, למען יבין הקורא, ולכן הקדים את הספר הזה לאחרים.

סדר הלמוד לשבועות נהג גם בלמוד המקרא, אבל לא היה מֻתאם למקצוע זה; פרק אחד מצער מלהיות ענין לחזרת שבוע שלם, ובכלל היה המקרא קל מלחזור עליו כמספר התלמידים, ולכן הקלו ראש בלמודו. אם היתה פרשת השבוע קשה ביותר, מיד נדחה המקרא, ואם אירע מקרה

אפי אחר לממשלת־הרוח אשר לרש״י מפרש־התלמוד מאשר לרש״י מפרש־המקרא. בשעתו היה לפי רוח דורו; למשכילי דורו, לתלמידי ישיבתו ולבעלי מקרא שבזמנו כתב פרושו, ובדורות הבאים הוא שיצר את הטפוס של המשכיל התורני. ידיעת רש״י היתה דרג ההשכלה העממית בישראל. מי שהיה למטה מזה, היה בגדר עם־הארץ. רש״י על התורה נלמד בשעורים בבית־המדרש, וכל־אדם ראה חובה לעצמו ללמוד חֻמש ורש״י מלבד קריאתו שנים מקרא ואחד תרגום, ונפסקה הלכה, שאם אין ספק ביד אדם לצאת ידי שניהם, יכול תרגום אונקלוס להדחות מפניו. רש״י השפיע מאד על כל שדרות העם, דברי אגדה מתוכו היו שגורים ביותר, הפסוקים רגילים בפי העם על־פי פרושו, אף על הלשון העברית השפיע מאד, על חוג ההוראות של המלים המקראיות השפיע פרושו, ועל אוצר המלים של סגנון הדורות השפיע סגנונו, מפני שהיה הספר הכי־שגור אחר המקרא 1). והעם הרגיש, ש„רש״י הוא כאחיה של תורתנו הקדושה, שתינוקות של בית־רב וכל ישראל אינם לומדים תורה בלי פרושו". וכך היה לספר־למוד בחדר ולתכלית למודים בחדר־החֻמש.

בלמוד רש״י נהגו לסכם תֹכן פרשיות של הלכה, והיה ערך גדול להסבר זה שבסופי פרשיות. מכאן קנה הילד ידיעה בכל יסודות ההלכה; לא יתכן, שמין ממיני הקרבנות או אחד מסוגי השומרים, או עִקר שמטות ויובלות יעלם ממנו. רש״י יכול לשמש בתור הכנה טובה ללמוד התלמוד, בבחינת־מה נלמדה פה התורה בתור מצע ללמוד התלמוד, אבל החדר לא המתין עד שהתקדם הילד כל־צרכו. גם רש״י נלמד, כמובן, בתרגום ונתפרש ביהודית־אשכנזית, אבל תרגום המלים נשמט מהר. בתחלת כל פסוק פרשו מה הביאו לרש״י לפרש כך, מה היה קשה עליו ומכלל מה בא להוציא. פרוש „שפתי חכמים" לר' שבתי משורר הוא דוגמא טובה לפרוש מלמד כזה. ובזה גדשו סאה דוקא הטובים שבמלמדים. על מקומות דקדוק ברש״י נהגו לדלג, כמו שדלגו גם על קצת פסוקים בפרושו שאינם מתפרשים לילדים — מה שלא עשו כן במקראות עצמם. ההשכלה מתחה בקרתה על השמטת פסוקי הדקדוק. המלמד דלג עליהם בעִקר, מפני שלא הבינם כל־צרכו, אבל אין לבוא עליו בטרוניה, כי הדקדוק ברש״י יש לו רק ערך היסטורי. הוא עמד עדַין בשיטת בעלי־המסורה, ולא ידע את המדקדקים הספרדים המאֻחרים, שהביאו את הדקדוק לידי פריחה, ושמש בטרמינולוגיה נושנה.

היום החמישי היה יום חזרה, וכל הילדים זעו מאימת יום־הדין. בערב שבת למוד טעמים, שקבע לו החדר שעות אחדות. בליטא גם קריאת ההפטרה בטעמים. בתקופה קדומה קראו בבית־הספר את התורה בטעמי נגינה, וזה היה אחד תפקידיו, כי כל אדם שעלה לתורה קרא בעצמו בספר, ואת היכֹלת נתן לו בית־הספר. משנתיחדו בין הצרפתים והאשכנזים קוראים

---

1) עַיֵן בכפ־י רש״י („תושיה", ורשה, תר״ע), עמ' 153—193, ושם הציטאט של ר״ן מברצלב.

התלמוד הריהו ספרות שלמה, שנולדה בהשתלשלות ובהקהל, ואין סדר סכימתי שליט בו, אלא סדר אסוציאטיבי, ושכבות ההתפתחות נכרות בו, ולכן תכלול כל מסכת את הכל. התכן יתחור לאט, בראשונה לא יתפורש כליל, כרבות הידיעות כן יתבאר יותר, ויתפרשו הכללים אשר תחלה היו עמומים וסתומים. לא היה סדר קבוע למסכות הנלמדות, הכל היה כאן רשות, ובכל־זאת נהגו על־פי־רב להתחיל בנזקין מפני מאמר החכמים 1), ולמדו בכל שנה מסכת או שתים, ויש שסִּימוּה ויש שלא סימוה, ועל־פי־רב הספיקו לגמור בחדר ויבן של שלש הבבות ומסכת אחת מסדר מועד ומסכת אחת מסדר נשים. כשהגיע הילד לקצת הבנה, הוסיפו לו דבורים קלים בתוספות, ולבסוף כל התוספות, ואז נהגו שעור עיון, ומלבד זה שעור פשוט. תכליתו של שעור עיון–העמקת ההבנה, ותכליתו של השעור הפשוט–להקנות בקיאות. כשהיה רזוי לכך, הוטל על התלמיד שעור גרסא, שעליו ללמדו בעצמו ולהבחן בו לפני רבו. שעור זה היתה תכליתו להרגילו ללמוד בלי עזר, להעמידו ברשות־עצמו.

בדרך ההוראה היו חלופים בין ערים ומדינות. בליטא נהגו בשנון על־פה, בגליציה התנגדו לזה, באשר שכרו יוצא בהפסדו. בשתי המדינות הללו התנגדו לפלפול בחדר, בעוד שבאונגריה עברו התלמידים מהר אל הישיבה ונהו אחר הפלפול 2). באונגריה למדו שיטות וסוגיות, בעוד שבגליציה נהגו ללמוד תלמוד על־הסדר. בגליציה ובפולניה לא היו ישיבות, באונגריה ובליטא נלמדה התורה בישיבות. בגליציה ובפולניה הורו הרבנים לתלמידים הגדולים, ורגיל היה בפי החסידים, שאין חוקת רבנות אלא למי שמרביץ תורה. כאן כבר יצאנו מגדר החדר.

גם בחדר־הגמרא למדו חֻמש ורש"י וחמש מגלות, אבל הקדישו ללמודם רק שעות אחדות בשבוע וחזרו פעם אחת, וגם קריאת טעמים נהגה.

יש שנתן מקום גם ללמוד מקרא, ואו אז נלמדו נביאים אחרונים וכתובים; אבל בהיות שלא היה חובה, נדחה לסופי זמנים. גם בחדר־הגמרא קבעו זמן ללמוד דינים לפני המועדות: בכתות הנמוכות – באחד הקצורים,

---

1) „הרוצה שיחכים, יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהם והם כמעין הנובע" (ב"ב, קע"ה).

2) „דברי חיים" לר' חיים מצנז, לבוב תרל"ה, בתשובה לאונגריה: „אמת שאין מנהג במדינות הללו לפלפל ולחדש חדושים זולת גדול הדור, ויתר הלומדים עוסקים בתורה; ש"ס ופוסקים להבין היטב ומתענגים על הדושי מהרש"א ולא עלתה על דעתם לחדש, כי יודעים ומכירים ערך עצמם, שאין בכחם לחדש דבר אמת ונכון, לא כן במדינות אחרות, מפלפלים בהבלים, וכל מי שיודע מימרא בש"ס, תיכף אומר חדושים. וגם ישיבות אין במדינותינו, מכמה טעמים נכונים, אבל יושבים חבורות חבורות בבית־המדרש ועוסקים בתורה". מה שאמר כאן על למוד הגדולים, נאמר גם על למוד התלמידים בשעתו.

שגרם בטול תורה, נדחה המקרא. וכך היה לאט ללמוד טפל, שהחדר לא הצליח בו, אלא בטח בשקידתם של היודעים, שילמדוהו בעצמם אחרי שידעו לקרא במפרשים.

למקרא לא היה תרגום מְקֻבָּל ופרוש נהוג, אמנם המלמדים עִיְּנוּ בחפץ־לב בפרוש „מצודות", שהוא בְרֻבּוֹ קצור של פרוש רד"ק.

גם בשבת לא היה הילד פנוי מלמוד מכל וכל. אחר חצות נאספו הילדים אל החדר, שלבש בגדי־שבת, הרצפה נקיה ומְכֻבֶּדֶת, או מְטֻיַּחַת ומְרֻבֶּצֶת, ומַפָּה על השלחן וכל הבית אומר שבת. כאן למדו פרקי אבות, שיכול אולי לשמש הכנה למשנה ולתלמוד, אבל לא התכַּוְּנוּ לכך, אלא ללמודי המוסר שבו, ובחוֹרֶף קראו „ברכי נפשי" או שחזרו על שעור מקרא.

קרוב לחגים למדו בחדר גם מעט דינים ופיוטים אחדים, לפני הפסח אגדה של פסח, ולפני שבועות את הפיוט הארמי „אקדמות מלין". לפני תשעה באב נהוג היה לספר מעשה החרבן.

בסוף ימי חדר־החֻמָּשׁ החלו להורות תלמוד, למשך לב ההורים, שלא ימהרו להוציא את הילדים מן החדר. כי הכל אצים, הכל רצים אל התלמוד, אשר ידיעתו תכלית הלמודים ותכלית השאיפה.

חדר־הגמרא כשמו כן תוכו, למודו המרכזי התלמוד, גֹּבַהּ המעלות של ההדר, שכל למודו מְכֻוָּן אליו. על־פי־רֹב לא היו בו כתות. במקום זה היו חדרים בעלי מדרגות שונות. בערך אפשר לחלקו לשלשה דרגים, לשלש כתות. כתת מתחילים, כתת לומדי גמרא ורש"י, וכתת לומדי תוספות. בליטא ובאונגריה אכלה הישיבה את החדר, בגליציה למדו לפני שָׁנים אף פוסקים בחדר. גם בלמוד התלמוד שלט הסדר השבועי, בתחלת השבוע למדו דף או סוגיה, שחזרו עליה ושננוה כל השבוע.

תחלה פרש המלמד והסביר פעם. אם היתה סוגיה גדולה, חלקוה לשנַים, ואחר־כך חזרו התלמידים בזה אחר זה, והספיקו לשנן כל אחד שתים שלש פעמים. מהיר לשמוע חזר פחות פעם, קשה לתפש הוסיף בחזרה עוד פעם. כל התלמידים היו מְחֻיָּבִים לשמוע מפי החוזר. בשעת חזרה עמד המלמד על כל טעות ופרשה. סדר הלמוד היתה המסכת, והתלמידים החלו מיד מתוך המקור עצמו. אמנם נתחברו לקוטים עוד בתקופת החדר 1), אבל לא נתקבלו. יש רק שלמדו, בתור התחלה, משניות בודדות או סוגיות למְקֻטָּעים מתוך המסכת, אבל בעקר החלו מיד ללמוֹד תלמוד על־הסדר עם פרוש רש"י, ומעתה למדו בלי הכנה והדרגה, בלי סדר ותקונים, עד שנבלעה ההבנה בדמו וברוחו של התלמיד, ובאה הידיעה כאלו מאליה. לא היתה כאן הדרגה בלשון ולא בתֹכן, אף לא בדרך התלמוד, אלא הדרגת הסבר. המלמד הסביר את הדברים הנלמדים לפי מה שיכלו התלמידים לקבל, ולא נלאה לבאר בכל עת־מצא.

---

1) „לקח טוב".

השכלתן היתה שם כהשכלת חדר־ערבוביה, השכלת הדרג הנמוך של מערכת בתי־הספר. בודאי שגֻרם בדבר היה מאמרו של רבי אליעזר, המונע ללמד את בתו תורה 1). מאמר זה מקורו אולי בתקופה קודמת לזמנו ובמצב קדום בימי הסופרים, כשעדַין לא היה בית־ספר לתינוקות במציאות, אלא בית־מדרש לגדולים השואפים לזכות בכתרה של תורה ומתעתדים ברֻבּם להיות סופרים, ולפיכך לא היה מקום בו לאשה, ונשאר הדבר כמות שהיה, ומאמר זה יותר ממה שבא להזהיר בא לפרש את המצב. אבל בודאי שתנאי החיים בגלות גרמו, שנפסקה הלכה כמותו כנגד החולקים עליו, האומרים שזכות היא לאשה ללמוד תורה, ויש לה שכר, ועל תורה שבכתב לא נאמר מאמר זה לכתחלה, אלא שהחיים הורו כאן כרבי אליעזר, וננעלו שערי תורה שבעל־פה בפני הנשים, ולכן לא היה צֹרך לפתוח להן דלתות שני הדרגים הגבוהים של החדר, ונשארה השכלתן נמוכה. גם נשי העמים לא קנו אז השכלה — מלבד חכמת נשים בפלך ובמבשלות. בנות ישראל נהלו ביתן וגדלו בניהן לתורה, ועזרו לבעליהן במחיתם ולא יכלו להקדיש עת וזמן לתורה, ובכל־זאת דעת החיים היתה בהן, והרבה נשים חכמניות היו בישראל, ולא מעטות גם המשכילות המלֻמדות. מכיון שלא הורון תלמוד, ממילא וִתרו גם על העברית, שידיעתה תלויה בידיעתו, ולא היתה שוב תועלת להרבות בלמוד מקרא, כי הראה להם הנסיון, שמי שאינו מגיע עד־תכלית אינו רואה סמן־ברכה גם במקרא.

אמנם על חנוכן הדתי של הנערות לא וִתרו, אלא שמסרו השכלתן הדתית ליהודית־אשכנזית, שבה היתה ספרות־נשים גדולה, שרוחה היתה רוח יהדות עממית ותמימה, ויש מרגליות בספרות זו: „ספר שמואל", שיצא, כנראה, מידי אשה, אשר אף הספרות הגרמנית תתן לו יקר בפיוטו הגדול וברוחו האֶפּית; החֻמש של הנשים — „צאינה וראינה" לרבי יעקב בן־יצחק מיאנוב (בגליציה 1628), שהיה למעין של תורה והיים לבנות ישראל „בתֹם לשונו, בנֹעם אמריו ובשעשועי אגדותיו ובעשֶׁר פתגמיו ומשליו" 2); ספר „ספורי מעשיות", שהוא יצירה אנונימית מסוף ימי־הבינים, — ספר עממי גדול, שזכה לשם „גמרא לנשים", וספרי־מוסר רבים, אשר אחדים מהם עדַין בידי הנשים 3), וספרות־התחנות הרחבה אשר נולדה אחרי החתם הסדור והמחזור, ואשר נוכל לראות כאן ללִבּן של בנות ישראל, ונשמתן דובבה את מכאובן וגילן, את אמונתן התמימה ויראתן הפשוטה. בין יריעות ספרות זו יבהיק שמה של שרה בת־טובים. על ספרות הנשים

---

1) סוטה, כ; רמב"ם, ת"ת, א; יו"ד, רנ"ו, ו, ובהגהת המפה.

2) לשונו של ר' אלעזר שולמן בספרו על הספרות היהודית־האשכנזית.

3) ספר המראה, בסיליה 1602; ספר לב טוב, פראג 1620; שמחת הנפש, פ"פ 1707; תרגום חובות־הלבבות ותרגום מנורת־המאור, שהוא באמת כתלמוד לנשים.

בכתות הגבוהות ב„ארח חיים" עם מפרשים כפי מדרגת התלמידים. **בין החסידים אהבו להורות מתוך ה„שלחן ערוך" של בעל ה„תניא". בין החסידים בכלל היתה דרישה שירבו בלמוד דינים.**

גם מעט פיוטים למדו לפני החגים. **בתשעה באב קראו באגדת קמצא ובר־קמצא והפתיחות של מדרש איכה רבתי.**

בשבת אחר הצהרים למדו גם בחדר־הגמרא בפרקי אבות או במדרשים.

ילד שהגיע לבר־מצוה, על המלמד להורותו הלכות תפלין, וכפי כחו של התלמיד, למדו באחד הקצורים או ב„מחבר" ומפרשיו. וגם דרשה בהלכה ובאגדה שנן הילד לדרש ביומו, לא היתה דרישה שיחבר בעצמו, אלא שיבין כל־צרכו.

למוד הכתב יש שנלמד עראי בחדר־הגמרא, ויש שלא נלמד כלל, ובכל־זאת ידעו חניכי החדר כתיבה וכתבם היה יפה. אולם על־פי־רב נמסרה הוראת הכתיבה ל„סופרים", שלמדו לפעמים גם את ארבע פְּעֻלות החשבון, אבל עד החלוק לא באו, ותשבֹרת היתה מסודות החשבון, ואַלְגֶבּרה רזי־רזין. מי שהרגיש צֹרך, למד חשבון מתוך ספרים, והיתה ספרות עברית בחשבון מצויה בידי הרבים. קריאה יהודית־אשכנזית לא למדו, אבל כלם ידעוה.

להוראת כתיבה שמשו בנוסחאות של פריסת שלום בלשון עברית וטופסי שטרות.

נמצאו גם מלמדים, שקראו עם תלמידיהם פרק בספרי יראים, ביחוד בחֹדש אלול, אבל זה לא היה חובה, רק בכת המוסר נִסוּ להנהיג קריאה של חובה בספרי מוסר, והטפת חזוק הנפש, ואוּלם, כנראה, שלא בחדרים.

ספרות אחרת מלבד אלה לא נלמדה, ובכל־זאת ידע כל תלמיד לקרֹא בספרות העתיקה, **ויש מהם שמצאו דרך אל הספרות החדשה בלי עזרת מורה.**

כל תלמיד, שלמד כל־צרכו בחדר, ידע ללמוד דף תלמוד בעצמו, ומעתה היה לגדול, ויצא לישיבה או לבית־המדרש, עסק בתלמוד ובפוסקים, והתגעגע על חדושי תורה לפלפל ולהתחדד, ונהנה הנאת יצירה והבנה, התלמוד היה חלק מחייו.

חנוך הנערות לקה בחדר, אבל מעִקרו לא נעדר בו לגמרי. בחדר־ערבוביה למדו ילדים וילדות יחד. בליטא חדל הלמוד המשֻתף, אפשר מפני שקרוב לזמננו גדל הגיל של מבקרי החדר הזה, ויש בקהלות רבות נשים מלמדות „רבניות", המכנסות את הילדות להורותן. גם מלמדים מיֻחדים לנערות היו. הילדות למדו כאן קריאה, הכירו את הסדור, והֻרגלו בברכות, והתחילו בלמוד חֻמש. ועוד נוסף להן למוד מיֻחד, הקריאה בכתב משיטא ובלשון יהודית־אשכנזית; היה כתב עברי מיֻחד ללשון היהודית־האשכנזית, שנקרא כתב הנשים (ווייבער־טייטש). בחדר־ערבוביה המשיכו הנערות ללמוד יותר מן הנערים, אבל לא הוסיפו ללמוד בחדר־החֻמש.

הרחקת ההגשמה אצלם הוא אולי אחר מאשר אצל הרמב"ם. ויסוד זה שלט תמיד בלמוד הקטנים. מעולם לא היו הבטויים הסמליים למגשימים בלב ילדי ישראל, אף־על־פי שתרגמו להם מלה במלה, כי ברוח ישראלית קלטום מתוך המקור, ותמימותם שמרה עליהם מלהכשל. גם התרגום האשכנזי של החדר היה רחוק מהגשמה.

הקבלה בודאי לא דרשה להכניס סודותיה ללב הפעוטות, וגם החסידות לא אמרה לתקן כלום בחדר. לכל־היותר דקדקה אחרי המלמדים שיהיו מאנשי־שלומה, ואלה יש שספרו ספורי מעשיות ברוחה.

מפני שכל התנועות הללו לא פגעו בגוף היהדות, לא קפחו גם את החדר. התנועה הראשונה, שמתחה בקרת קשה על החדר, היתה ההשכלה. שאלת ההשכלה היתה במדה מרבה שאלת החנוך, שאלת החדר, ובקרתה היתה קשה, מפני שבאה לבקר את החדר על־פי אמת מדה, שלא באה מתוכו.

ההשכלה דרשה לעשות את החדר צבורי ולתקן בו תקונים, לכתחלה בחיצוניותו, ואחר־כך גם בפנימיותו. „בתי מדות ועליות מרֻוָחים, והמלמדים לא יהיו בגדיהם בלים ומטֻלאים, ולא יהיה רבב על בגדיהם, והנערים יהיו נקיים בגופם ובגדיהם, וישבו כחקות התורה, גופם ישר הולך, ולא יתנועעו, כי הדעת נותנת כי בישוב הגוף תתישב הנפש" 1). ביחוד לא מצאו המלמדים חן בעיניהם, ותלונה גדולה היתה עליהם, שהם בני פולניה „המדברים שפת אשכנז בדרך בוקה ומבֻלקה"; ועל הלוכם ומלבושם והשכלתם, ועל עסקיהם שמחוץ לחדר, חזנות ושחיטה ושדכנות. אמנם הבינו, שמשכֻרתם הגרועה גורמת, וצריך לקבוע להם שכר ביד רחבה. בתחלת ימי ההשכלה עדין לא דרשו כל תקון המשנה את אפיו של החדר. חשבו, שישאר החדר מה שהוא, בית־ספר ליום תמים — „כעלות המנחה יטילו הנערים" — בית־ספר ללמודי קדש לבד. הם עצמם למדו למודים חיצונים באקראי, בימי הבחרות והעמידה, וחשבו כי בעצם יספיק „חצי שעה ליום" לכלל כל למודי־חל. תקונים פדגוגיים לא היו בהקף השקפותיהם.

בלמוד החמש בקרו את הסדר השבועי, המביא לידי למוד קטעים, ואשר בגללו יש פרשיות שתחולנה בין הזמנים ולא תלָמדנה כלל, ולכן דרשו למוד התורה על־הסדר. ואף־על־פי שצדקו בנוגע ללמוד קטעים, הנה יש לתמוה, שקל היה בעיניהם הויתור על הקשר שבין למוד החמש בחדר ובין חיי בית־הכנסת שבסדר השבועי.

אבל בעקר לא ישר בעיניהם התרגום היהודי־האשכנזי: „בהיות הרב וגם התלמיד עלגי לשון, יתרגמו לתינוקות המלות העבריות שלא הבינו כראוי על־ידי מלות אשכנזיות מסֹרסות ומבֻלקות". כמו־כן קבלו על המלים העבריות שבלשון המדברת, שאינן מתֻרגמות (מלך—מלך, מזרח—מזרח);

1) המאסף, תקמ"ו, חשון, ס"ט.

פעלו תקופות תולדותינו, הרי כאן דרוש תמים ב„צאינה וראינה", תרגום „חובות הלבבות" מתקופת הספרדים, ו„נחלת צבי" מזמן הקבלה, ו„שבחי צדיקים" מימי החסידות. ונוסף על אלה ספרות חל, שרוחה יהודית, גם אם באה מן החוץ, כ„מעשה בבא". והיתה דרישה, שכל אשה תקרא בספרים הקדושים ההם בשבתות ובימים טובים כל ימיה. ולספרות זו מסרו את חנוך הבנות ביהדות. ומה עלה בידם? מכיון שהלשון לשון האם, וידיעתה נראתה קלה, אין צרך לקבעה למוד, ודי בקריאה, וקריאה היא מן הדברים שאין להם שעור, ונמסר המשך חנוכן של הבנות לאמהות, שתשגחנה על קריאתן בשבתות. וכל־עוד שהיתה רוח הבית מרוה יהדות, לא פסק מעין נובע זה מלהזין את הנשים מזון רוחני. וכל־עוד שלא היתה השכלה אחרת לנשים, לא היה כל נזק בדבר. עקר חנוכן היה במלאכת נשים ובמשק הבית. אבל משעה שהחלו בנות ישראל להתקשט בהשכלה והתירו להן, מכיון שתכשיט הוא להן, ואין בטול תורה בלמודן, והחלו לבקר בבתי־ספר של עממים ולנהות אחרי השכלה כללית – גדל הנזק מאד. בחדר־ערבוביה רכשו קריאה עברית ועליה יהדותן. מספרות הנשים הנושנה נתרחקו, והקריאה בה חדלה, ולא יכלה לתת כלום. מעתה בלעה ההשכלה הכללית את נפשן. ועוד נוסף לזה המעיטו בארצות הצפון להשתתף בתפלה בצבור, מפני שנמצא התר לאשה לפטרה משום שטפול בניה וביתה עליה, וחסידים גדולים אמרו למנוע רגל נשים מעזרת־נשים משום עניוות וצניעות יתרה, שלא תלכדנה בעון רכילות, ושלא תתהדרנה בתכשיטים ובמלבושי נוי. כשעוד נוסף דבר זה, מתחלה מטעמים אידיאליים כאלה, ירדה השכלתה הדתית של האשה, ונולדה שאלת האשה בישראל, שאינה בת־ישראל. כאן תקנו הלאמיים, שנתנו חנוך עברי לנערות, והחרדים בגרמניה, שנתנו חנוך דתי להן והחזירון לבית־הכנסת ולתפלה – בעוד שבארצות הצפון יש שחנוך הבנים והבנות שונה בתכלית, הבנים יתחנכו בחדר ובישיבה לתורה וליהדות, והבנות בבית־הספר הנכרי להשכלה ולהתבוללות.

הרבה תקופות עברו על ישראל למימות בית־הספר של התנאים ועד החדר של האשכנזים, וכל הזרמים והתנועות אשר התחוללו בקרב ישראל לא עצרו כח להוגות את החדר ממסלת התפתחותו. הפילוסופיה הספרדית השפיעה על למודם של הגדולים, אבל לא דרשה שנוי בלמוד הקטנים. הרמב"ם סדר בספר הי"ד את תורת החנוך של התלמוד באפן אוביקטיבי כמעט. תביעה אחת שתבע היא הרחקת ההגשמה: „כמו שצריך שיתחנכו הנערים על הרעיון שהשי"ת אחד, כן צריך שימסר להם דרך קבלה שהשם אינו גוף ואין דמיון בינו ובין ברואיו כלל" 1). ותביעה זאת לא היתה חדשה בבית־הספר. התרגום של ימי התנאים (אונקלוס ויונתן), שהיה באין ספק גם תרגום בית־הספר, נזהר מהגשמה כל־שהיא, אם גם מוצאה של

---

1) א, ל"ח.

בסגנון המליצה, ונדמה להם, שעכשו דעת התלמוד מיתרת — ונדחה.

עוד דרישה אחת תמוהה מעט בשעתה היתה הדרישה להכניס למוד דת ודעות לחדר. בחדר הישן לא נהג כלל למוד שכזה. דעות והשקפת־עולם קלט הילד מתוך הסביבה אשר מלאוה דעות ותורה. העמקת הדעות יכוון הלב תתן לאדם תורתו, או תנועה חברותית, כגון החסידות, או חשבון הנפש ומשבר רוחני. ההשכלה דרשה לחדש למוד דת בעקר למען היות לה בקרת על הדעות, לצרפן ולזקקן. היו מלמדים משכילים, שהורו ספרי מחקר לילדים; ואם בחדר זכינו לילדים לומדי „קצות החשן", זכינו בימי ההשכלה לילדים לומדי „עיקרים" ו„עקדה". מתוך דרישה זו נולד מקצוע למוד־הדת, שדחה את כל החדר מפניו.

בינתים הכניס החדר את הלשון הגרמנית „לחצי שעה" והיא רחבה ונטלה את כל היום, ובית־הספר האירופי ירש במערב־אירופה את מקום החדר, אשר רק למוד הדת עוד שרד בו. הלמודים העקריים של החדר נעשו אמצעים ללמוד הדת. נשתנה מרכזו של הלמוד היהודי: לא לשון הקדש וספרי קדש וידיעות בהם, אלא דעות ידועות ונטיעתן בלב. ידיעת העברית חדלה להיות בתכלית וכמעט חדלה בכלל, היא רק אמצעי לידיעת התפלה ותורה שאמרו להשיג בשיטת התרגום, שאינה מתקנת כלל, והתרגום חוצץ ברציפותו ובצחותו הזרה, ואדם ששננו יפה יפה, אף הוא זקוק כל ימיו לעוזר ותומך, שיגלה לו סוד מלה שנשכחה משמעותה, — סך הכל ירוד מאד.

התנועה הלאמית, שהיא כלה כעין תנועת בקרת להשכלה שקדמה לה, בקרה גם את שאיפותיה על שדה החנוך ויצרה טפוס חדש של חדר: את החדר המתקן.

החדר המתקן נשאר אף הוא בית־ספר ללמודים עברים, לא הכניס למודי־חל בגבולו, אלא מסרם לדאגת ההורים, לבית־הספר הכללי ולמורים פרטיים. יש שנתפנה לצרך זה חלק היום. החדר המתקן חדל אם־כן מלהיות בית־ספר ליום תמים. במקום שבקרו הילדים בית־ספר אחר, אכל בית־הספר ההוא בסדריו הקשים את מיטב כח הילדים, ונולד קרע ברוחם. בית־הספר של ימי הקרע. כך הנח ביסודו תקון שהוא קלקול. כח הסדור של הועדים המיסדים חדל, וחקי הארצות מנעום מליסד בתי־ספר לכל השכלת בניהם.

כיון שראה החדר, שממילא עליו לפנות חלק של הזמן ללמודים אחרים, בין שנלמדו בו בין שנלמדו מחוץ לכתליו, הכרח לבקש תקונים פדגוגיים, שירשו למעט בשעות, בלי לקפח את הלמוד, והכניס הרבה מתורת החנוך החדשה, ועקר כחו בזה. בתקוניו צפונה בקרת כלפי החדר הישן, שבעקרה פנתה כנגד מעוט הוראת הקריאה ולמוד העברית: העברית לא היתה בחדר הישן מקצוע ולמוד, והדרך להשגתה אגב שאר הלמודים היתה קשה וארכה, ורק מי שהגיע עד תכליתה, הגיע למטרה. החדר הישן יכול להתמיד בדרכו זאת, מפני שבטח, כי רב תלמידיו ישארו בתוכו כדי גמירה,

„מקצת מלין מורגל התלמיד לבטא אותן בדברים אחדים" 1). ורצונם היה להחליף את התרגום הזה בתרגום האשכנזי של המבארים, שנולד בה־בשעה בין המשכילים, ודוקא תרגום מלא ורצוף בלי השמט מלה, כי „באמת ההעתקה האשכנזית של ר' משה בן־מנחם מצוחצחת מאד וצריך המלמד לתרגם לנער כל מלה ומלה בפני עצמה, ואחר־כך לתרגם לו חבור המאמר כלו והנער ילמדה, וישימה בפיו, עד שתהיה שגורה על לשונו, ויגיד בעל־פה העברי ותרגומו" 2). „וכאשר ילמדו הנערים תורה על־ידי ההעתקה הצחה הזאת, כבר מבית הספר ילמדו לשון אשכנזי על דרך היותר צח". מובן מאליו, שדוקא תרגומו המְצֻחצח של בן־מנחם בדיוקיו ובסגנונו המשתמע לשתי פנים, למען קרב את הפשט למדרש הלכה, שדוקא תרגום זה אינו מְכשר להלמד לקטנים, והוא בודאי חוצץ בין הלומד והספר, אבל הם לא חשו ולא הרְגישו.

דרישה גדולה היתה להשכלה, להחזיר את למוד המקרא לְיָשנו, לשימו מרכז הלמודים, ולהעביר את נְקֻדת הכֹבד מן התלמוד אליו. קבול קֻבלו על החדר, שאין גומרים בו כל עשרים וארבעת הספרים. הדרָגה והכשרה פורמלית לא דרשו אף הם, רק מלוי קצבת הלמודים. חזרה מתמדת צריכה לתת בקיאות בפסוקי כל כתבי־הקֹדש, בתרגומם של המבארים דוקא, זו היתה הדרישה. ופה ושם הצליחו המשכילים לחנך ילדי־פלא, שידעו כל המקרא על־פה ובהם התגאו המשכילים.

תקון בלמוד יכלה להביא דרישתם ללמד דקדוק ולאַמן את הילדים במליצה, להכשירם לבטא רעיונותיהם בעברית, אבל הוציאוהו לפֹעל בהלעיטם את הילדים כללי ספר גדול אחד לאחד. להוראת הלשון שמשו בעִקר העתקות. לכל תלמיד היתה מחברת, שבה אסף אגרות ומליצות נאות במחברות הללו היתה מין ספרות שבכתב. המכתב היה לצורה ספרותית, שהשתעשעו בו כל מושכי בשבט סופר, ואשר תֻכנו היה גם מחקר ופיוט. ליצירה אמנותית קטנה כזאת כדאי היה להקדיש שבועות וירחים. למען התאמן במליצה, יש גם שסדרו רשימות של מליצות, אשר אותן למדו על־פה, למען תהיינה מצויות בידיהם להשתמש בהן. כל־זמן שהיו להשכלה תלמידים, שעדַין למדו בחדר הישן, ראתה ברכה בשאיפותיה; אולם משהשליטה את שיטתה בחדרים, מת החדר בנפותיה.

את הוראת התלמוד לא בקרה ההשכלה הרבה, אך העירה על חֹסר ההדרגה ולקוי התכנית, לבלתי החל בסדר נזקין, לבלתי למוד בסדר נשים, ולבלתי פלפל. אפשר שראשוני המשׂכילים באמת ובתמים לא התכַונו למעט בלמוד תלמוד, אבל לאט נדחה התלמוד מתוך שדרותיהם. הדרישה המקראית בלשון, הַינו, הדרישה שישמש רק אוצר־המלים המקראי, יצאה לפֹעל

1) „דברי שלום ואמת" לרנה"ו, ושם גם שני חציטאטים שלעיל.

2) „רב טוב לבית ישראל", מכתב שני לרנה"ו.

לא הגיעו אליו. היו נסיונות לבקש דרך־למוד חדשה ולחבר ספרי למוד — ולא הצליחו הנסיונות.

החדר המתֻקן הכניס תולדות ישראל בתור למוד, וראוי לשבח על חדוש זה.

בעשות החדר המתֻקן את העברית למקצוע, הצרך לספרי קריאה, שבהם חמר הלשון מסֻדר לפי צרכי ההוראה. בזה נתחדש דבר שלא משיטת החדר, ואפשר בנגוד אליה, מפני שאחד היסודות בשיטה זו היה למוד המקורות. אבל שנוי אחר עִקרי נעשה בשנוי המרכז, בהעברַת נְקֻדת־הכֹבד מן המקורות אל הלשון. העברית נעשתה ללמוד מרכזי, ומעכשו היתה הסכנה, שהמקורות יִדָּחו ממקומם, והיתה זו לחדר נטילת נשמה.

החדר המתֻקן במקום שירד נעשה לבית־ספר לשפה, זה אינו טבעי ואינו רצוי מנקֻדת־מצב חנוכית והשכלית.

הרבה חִדש החדר המתֻקן, או התנועה הלאֻמית שחוללתו, בחנוך הבנות, בהחזירו להן את העברית. וכאן ראה סמן־ברכה, באשר לא היה כל מתחרה, מימין ומשמאל איש לא כהה בו.

גם בתקופת ההשכלה וגם בימי החדר המתֻקן לא סגר החדר הישן דלתיו, אבל הלֹך הלוֹך וירוד, הלוֹך והתנַונה. תֹּקף ההשגחה הצבורית חדל, הרגשת האחריות של המלמדים רפתה, המצוה בלב הילדים פגה, חיצוניותו לא נסתגלה לסביבה, ותלמידיו בקרו בית־ספר אחר ושם היו תנאים אחרים ומורים אחרים, — ביחוד סבל מן הדבר האחרון, ולא יכול לעמוד בקשרי־מלחמה עם המתחרים החזקים: בית־הספר הנכרי והחדר המתֻקן. החדר הישן היה חלק של החיים המסֻימים, בהחרבם חרב גם הוא, ובלעדיהם לא יכול להחזיק מעמד.

מתוך החדר המתֻקן יצא בית־הספר העברי בארץ־ישראל, שחדל מלהיות חדר. החדוש הגדול, היא שפת ההוראה העברית. לא יורו בו את הלשון, כהורות את לשון זרה, אלא יורו אותה ואת כל הלמודים בה, כאלו היא לשון האֵם. גם בין תלמידיו יש חלק שאין העברית שפת־ביתם, אבל הסביבה גורמת שאפשר להעלים עין מזה, כי מועט ישנו שהעברית חיה בפיהם, ואחדים שלמדו בגן־ילדים עברי, ולכֻלם אין העברית זרה, ויש סביבה עברית בתוך בית־הספר.

החדוש הגדול השני, כי בית־ספר זה אינו בית־ספר ללמודים העברים, אלא בית־ספר לכל הלמודים, ככל בתי־הספר באירופה, המלמדים את למודי האדם באשר הוא אדם, בצורה לאֻמית ובלשון לאֻמית. לחדר בשעתו היתה הזכות לעשות מה שעשה, תכניתו אז לא היתה חלק, אלא כלל כל ההשכלה היהודית, אבל נשתנה האדם מישראל, ואתו בית הוראתו.

בית־הספר העברי אינו בית־ספר ליום תמים, אלא יש בו סדר שעות וצלצולים, וחיצוניותו אירופית לספסליו ולקתדרתו, למראה חדריו ולהסתדרותו. שעורים נתנים הביתה ויש בו ציונים ותעודות, וההכאה בתור עֹנש חדלה. ההסבר וההוראה, הבחינה והמפקד וספרי הכתה, הכל כאשר

על המועט, על נחותי־דרג, ותר, והסכים למפרע, שדלת העם לא ידעו עברית, שבגולה היא ענין רק ליודעי ספר. ונזק לא היה בדבר, מאחר שלא למדו גם שפה אחרת. בינתים נשתנו הזמנים, רב ותלמידי החדר יצאו לפני הסוף, מהם שנכנסו לבית־הספר האזרחי, ומהם שיצאו אל החיים, וכלם למדו לשון וספר זרים, מעכשו הוציאו רב תלמידי החדר מתוכו פחות מכפי התביעה והתכלית, לא קנו הבנה בלשון והיכלת לקרא בספר עברי. לזה אי־אפשר היה להסכים, שיותר משני שלישים יצאו ומאום לא יוציאו. ולכן הכניס החדר המתקן את למוד העברית בתור מקצוע לעצמו, שהקדימו לשאר הלמודים, שעשהו אמצעי להם. בזה חשב להבטיח ידיעה מועטת בלשון לכל תלמיד, למסור בידו את המפתח לספרות. היתה הפיכת הסדר, העברית לא בתור תוצאה וסך הכל, אלא בתור הקדמה והכשרה. אמנם היתה כאן הפנאת שעות ללמוד זה, שאכל כמה שעות, אבל הוצאת־זמן זאת היתה הכנסה וחשכון.

בתור תוצאה מתוך התקון הזה הדרה לתוך החדר המתקן שיטת ההוראה „עברית בעברית". שיטה זו נולדה אצלנו בארץ־ישראל, מתוך השאיפה לתחית הלשון, וממש עברה אל החדרים המתקנים שבגולה. מתחלה נתחדשה על־ידי הפדגוגים בהוראת שפות זרות. בעקרה היא חקוי הטבע ברכישת לשון האם, אבל בהישרת דרכי ההוראה. מעשים בכל־יום, שבאפן טבעי כזה ילמדו לשון אנשים שגלו אל ארץ נכריה. מעלה גדולה לשיטה זו, שהיצור ספירה נפשית מיחדת ללשון הנלמדת, עם חוג רגשות לואי וחבורי מחשבה לעצמה. יש דמיון רב בין שיטה זו ובין שיטת החדר בהוראת התלמוד. רבים נאחזו בשיטה זו בהתלהבות, ואחרים חלקו עליהם בשצף־קצף. התוצאות היו ערך־כלל טובות, בחשכון זמן ובתועלת הלמודית. בשיטה זו אין חלק של הזמן יוצא לשפה זרה, כמו בשיטת התרגום. כל הילדים יגיעו עד לידי הבנת הלשון וישלטו בה גם בדבור, ולמוד המקורות הוקל, והיום כמעט שאין זולק עליה. מצד אחר יש להודות, שתועלתה מרבה רק בימי ראשית הלמודים, אבל בהמשכם היא והשיטה הישנה נשתוו. ידיעה מעלה בלשון, הרגשת רוחה, אינה נקנית אלא מתוך המקורות. וכאן אין עוד יתרון רב ותועלת יתרה בשיטות.

בנוגע ללמוד החמש לא נשתנה כלום בחדר המתקן. מן ההשכלה קבל את הדרישה לגמור את כל ספרי המקרא, אבל נולדה בו נטיה להשתמש בקצורים, דבר המתנגד לרוח החדר והיהדות גם־יחד. רבים כבר הכירו בנזק הקצורים.

תקונים נכרים הכניס החדר המתקן להוראת הקריאה, בהנהיגו את השיטה הקולית ובחברו אותה ללמוד הלשון.

את השם חדר מתקן נטל בעקר מתוך התקונים החיצוניים, שבור דירת החדר, שכלול הכלים, סדרי ישיבה וקימה, אפני פקדות ושאלות וכיוצא באלה.

בלמוד התלמוד לא נשתנה כלום, אלא שנתמעט למודו, ועל־פי־רב

ומערכת דעות; והחרדים בגרמניה יוכיחו, שהצליחו בחנוך דתי בלי תלמוד. אבל מנקדת־מצב לאֻמית אין לו תמורה, ולא יכלו ולא חפצו להפטר מנחלה לאֻמית זו, ואולם לא ראו סמן־ברכה בהוראת התלמוד בין במוסדות עממיים בין בבינוניים.

הסבה, לפי־דעתי, בערוב שיטות. בית־הספר העברי סגל לו שיטה חדשה בכל למודיו, ורק התלמוד נלמד כמקדם בשיטת החדר, ועל־כן לא יצליח בסביבת־למודים זאת. לא יוכל להסתפק בשעות שהֻקצעו לו. שעורים הנלמדים בבית, שהם עִקר ויסוד בכל הלמודים, אינם כאן בגדר יכלת התלמידים. התלמידים, הרגילים בלמוד שעשוע בכל הלמודים, לא יגיעו למדת הצמצום שהתלמוד דורשו. הטכניקה של בית־הספר, סדרי שאלה והרצאה, הסבר והקדמה יקפחו את השעות המועטות ואין מספיקים כלום. ובית־הספר לא יוכל להקדיש יותר שעות למקצוע אחד בין המקצועות הרבים – קצתם הכרח וקצתם חובה. נוסף עוד, שחֹמר התלמידים על־פי־רֹב לא היה שוה בידיעות המקצוע, תמיד היה חלק שכבר הקדים ולמד בחדר; ואם נתפרש הכל לבלתי־יודעים, נשתעממו היודעים, ואם נתפרש ליודעים, לקו האחרים בהבנתם, ויצא הלמוד קרח מכאן ומכאן, ולא עשה פרי בבית־הספר.

עִם התלמוד אבד לתלמידי בית־הספר המפתח לכל הספרות העתיקה, אף־על־פי שנקבע למוד ספרות והֻקדש לו זמן בעין יפה.

בפרובלימה זו התלבטו רבים. שני פדגוגים מן החשובים אמרו, שלפי־דעתם, אין בְרֵרה אלא להפטר מלמוד התלמוד, כי למוד הנלמד ללא־תועלת מביא נזק לרוח בית־הספר.

נוצרו ספרי־למוד אחדים לתלמוד. „משנה ראשונה" להוראת המשנה לבד לקה בנקוד מוטעה. „בית המדרש", ילקוט יפה לדברי אגדה, שלא קלקל צורתם המקורית, לא יתן ידיעות בתלמוד. חלק ראשון של „אוצר הספרות" לי"ל ברוך, כולל ילקוט פרקי משנה ותוספתא, שיש בו ברכה; פרקי תלמוד וירושלמי, שבחלק שני, לא נסדרו לצֹרך חנוכי. ספר הוראה יהיה בודאי הספר הגדול והיפה „ספר האגדה" לביאליק, אלא שכאן נתנו דברי אגדה לאחר הפשטת צורתם המקורית. „מבוא התלמוד" לביסקא אינו רע מצדו החנוכי, אבל דרג הלמוד בו נמוך מאד, ויש פגימות בנקודו ובתכנו. ספר „גמרא למתחילים" דוקא עשה את הנסיון לסדר לפי צורות הסוגיות, אבל אין בו הדרגה, ונקודו החלקי משֻבש, והסוגיות נקטעו ונתלשו מהמשכן ויצא ספר יבש וקשה. ספר חשוב הוא ספר „המדריך", שנולד מחוץ לחוגי המשכילים והמורים, בספר זה נסדרו הסוגיות בטעם, שלא תעשינה רשֶם של תלושות, יש המשך נאה בפרקים ויש הדרגה בתֹכן, עד־כמה שזה אפשר במקצוע זה, ופרושו מֻסבר כהוגן. אבל ספר זה טוב הוא אולי בחדר הישן, במקום שהקדישו לתלמוד רֹב שעות, וישלימוהו בזמן מועט, ויעברו ללמוד מסכת, אבל בבית־הספר העברי אין די שעות כדי ללמוד ספר זה, ואף בחדרים מתֻקנים, שיש יותר שעות, קשה

לכל חדש ושאיפת כל השאיפות להנהיג בו את תורת־החנוך החדשה. ביחוד השפיעה שיטת הרברט ותלמידיו על סדרי שעורים, הרצאתם והכנתם וחזרתם.

העברית בו למוד מרכזי, המפלס מעגלות כל הלמודים, בהוראת הקריאה קבל, כמובן, את השיטה הקולית ושיטת הכתיבה והקריאה, והצליח לסגלן לכתב העברי וחדש דברים במקצוע זה.

אין ספק, שבית־הספר העברי הצליח בכמה פנים: נבנתה מערכת בתי־ספר, נוצר טפוס חדש של בית־ספר עברי שלא היה לפניו, נולדה מסורת הוראה החיה במוסדות, הנהגו מקצועות חדשים, נוצרה מתודה חדשה למקצועות רבים שנלמדו בפעם הראשונה בעברית, ונעשו נסיונות של פשרה ומזיגה, של סגול והתאמה בין המקצועות העבריים ובין תורות־החנוך החדשות. בית־הספר העברי הכניס את כל הלמודים הכלליים ואת ההכשרות, הכניס את תולדות ישראל, וחדש את למוד המולדת, חדוש היה במתודה של הוראת העברית בתור לשון, חדוש גדול היה בשדה החנוך העברי גן־הילדים העברי. בית־הספר העברי היה לגורם גדול בתחית הלשון העברית.

אבל בית־הספר העברי החדש אינו חדר, אלא בית־ספר אירופי לעם העברי בלשון העברית. החלוק העקרי בין בית־ספר ובין חדר הוא בפרוגרמה. למודי התורה חדלו מלהיות למודים מרכזיים והיתה אפשרות שיהיו בידי מורים יחידים לאמצעי אל העברית. ושנוי ההערכה גרם, שלא תמיד הצליח בית־הספר במקצועות הללו. ההדרגה וההקלה עברו בו את הגבול הנאות, הילד לעולם לא יעשה צעד גדול בבת־אחת, לא יתרגל בעיון ובעבודה חמורה. יש בו גם נטיה לחזק את הלמודים הריאליים יתר על המדה המֻתרת בבתי־ספר עממיים[1]). לבית־הספר הלאֻמי צפויה סכנה, פן יחדל מלהיות לאֻמי, שלא ישפיע על רוח הילדים, אלא יַקנה להם ידיעות.

אבל בעִקר לא הצליח בהוראת התלמוד, ולא יכול להצליח בֶּהָפכו לבית־ספר. פרובלימה זו של למוד התלמוד העסיקה רבים מטובי המורים בארץ־ישראל. אי־אפשר לוַתר על למוד התלמוד אצל המשכילים, מפני שיגרם קרע בכל התפתחות התרבות העברית. הספרות העברית כלה אינה מובנת כל־צרכה אלא ליודעי תלמוד. התלמוד עצמו הוא ספרות של אלף שנים, אלף שנים התבטאו בו בעין, ואלף שנים אחרות בנו על גביו את כל היכלי רוחם. ספרות ימי־הבינים חתומה בפני מי שלא ידע תלמוד, וגם הספרות החדשה אינה גלויה ומפֹרשת לו. ואין איש אשר יאמר למחוק כל תולדות הרוח בישראל, למן ימי הסופרים ועד היום, למען הֶעָגן ליצירות שלהבא. ואף מנקֻדת־מצב לאֻמית גרידא אי־אפשר לוַתר על התלמוד. חנוך דתי — אם גם לקוי — אפשר לתת בלי תלמוד, מתוך ספר דינים

1) על „ההומניסמוס והריאליסמוס בבתי־הספר העברים" כתבתי מאמר גדול, שאולי נתפרסם בארץ־ישראל בשעת רחוקי משם.

לעשותו בית־ספר עברי, שלמודי־קדש הם בו במרכז הלמודים, ומעשי הועד בחוץ־לארץ היו מכֻוָנים לשאיפה זו. אמנם הגבאים ביפו לא חדלו מלחשבו לחדר סתם, ומנוי מלמדים וקביעת שעות נטו כלפי תכלית זו, ולא תמיד היתה התאמה בין הנטיות השונות. בינתים נוסדה הגימנסיה העברית ביפו והרעישה על עצמה את העולם, ואמרו להפיך את ה„תחכמוני" לבית־ספר בינוני כנגדה, ונעשה משגה, שהכריזו על שנויו בטרם נעשו ההכנות לכך. לא היו מורים בעלי הכשרה להווית בבית־ספר בינוני, וגם תכנית לא נערכה לבית־ספר בינוני, ואמצעים לא היו שֶׁיָּאותו לשכלולו. סמוך לימי המלחמה עמדו חברי הועד על טעותם, ואמרו לתקן כל בדק, ולסדר מחדש בית־ספר בינוני גרידא, למנות מורים מֻמחים, לערוך תכנית נאותה, וגם אמצעים נמצאו להם וחשבו לבנות לו בית. המלחמה הפריעה מלהוציא רעיונותיהם לפעל. ה„תחכמוני" סבל, כמובן, מִטַּלְטֵלָה זו בין שאיפות שונות, ואף־על־פי־כן הצליח לא־מעט, ודוקא בשעת המלחמה, כאשר חדלה המשיכה לצדדים, הקדיש עצמו למטרתו העִקרית הראשונה. גרוש יפו הגלה תלמידים ומורים והרס את בית־הספר. כשיפתח מחדש, צריך הוא לברר לעצמו, אם רצונו להיות בית־ספר שרוחו דתית, או חדר שהוסיפו בו למודי־חֹל, ולחלוטין צריך להבדיל בינו לבין בית־ספר בינוני, מפני שזווגו של חדר וגימנסיה אינו עולה יפה.

באותו זמן עצמו יסדה חברה של בעלי־בתים מירושלים חדרים צבוריים במושבות; וכאשר לא יכלו להחזיק בהם ולפתחם ולשכללם, מסרום לרשות חברת החרדים בגרמניה. מרכז פעֻלותיהם בפתח־תקוה, אשר שם ישב המנהל הראשי הד"ר משה אויֶרבך, שהביא אתו הכנה לעבודה מבתי־המדרש האירופיים והיה מֻמחה לתורת החנוך ושאיפות אידיאליות לו אשר על־פיהן יפלס דרכו, ונהל מוסדותיו בתֹקף, ולא נתן לרשות אחרת להתפרץ לתוכם, ומעשיו היו מכֻוָּנים לתכלית. המוסדות הללו היו חדרים לכל מהותם. בפתח־תקוה פתחו גם חדר לנערות, ושם במרכז־עבודתם נִכֶּרֶת פעֻלתם ביותר. לשון־ההוראה היתה מתחלה עברית (במבטא האשכנזי אצל הנערים, במבטא הספרדי אצל הנערות). למודי־הקֹדש נתנו שם במדה ובאֹפן שנלמדו בחדרים, בלי הפחת כלום, אבל על אלה הוסיפו גם למודי־חֹל במדה גדולה. קצת היה בזה כִּלְאַיִם והעמסת על כבד מלשאת על הילדים. בסדרי הלמודים של הלשון העברית העבירו שמה את המסֹרת הצעירה של בתי־הספר העברים החדשים, אבל שלא מתוך ידיעה מלאה של החנוך העברי החדש, שהתנגדו לו ולמדו ממנו בלי דעתו על־כָּרחו. המוסדות הללו מצאו להם חֶבֶר מלמדים חרוצים ומסורים מתוך החדרים שבארץ־ישראל; אבל הסדרים החדשים שהנהיג המנהל, סדרי ישיבה וקימה, הוראה לכתה שלמה, וכל התכונה לא היו לפי־הרגלם. המיסדים הצליחו לנסוך רוח־דתית גמורה על המוסדות – וזה גרם, שבאו בקשות מהורים במושבות ליסד מוסדות חדשים, והתפשטה פעֻלתם. מעשה רב נעשה כאן בהכניסם חנוך נערות לגבול החדר, אף־על־פי שעדַין לא נוצר כאן גַּוֶן

להסכים, שתעבורנה שנים אשר בהן לא יראה התלמיד את התלמוד בעיניו.

לפי הכרתי הפנימית, יצטרך בית־הספר העברי לפתור את שאלת התלמוד. ראשית־כל עליו להתרגל ברעיון, שיש לנו למוד שאין כמותו לכל אֻמה ולשון, עלינו לבקש להוראתו מתודה חדשה ולהקדיש לו יתר שעות על הרגיל במקצועות, ודרוש לחבר ספרי־למוד נאותים לשיטת החנוך הנוהגת בבתי־ספר, צריך לנסות ליסד את ההוראה על צורות הסוגיות על־דרך התלמוד — אולי יצליחו. בבית־ספר בינוני יוכל להיות למודו בלשני־תולדותי, למען יהיה לבו של התלמיד פתוח לרוח התקופות המפכה בתלמוד. אולי אפשר יהיה ללמוד גם משיטת החדר בכמה פרטים: העקר הגדול הלמוד במקורות ולא בקצורים, ולמוד רב במקורות הללו הוא עִקר גם לבית־הספר. וגם אפשר לספות להם לילדים יותר מן־הרגיל היום, חגי החדר והרבה מן החיים היהודיים שהיו בו בימי פריחתו צריך לקבל ממנו. בכתות הגבוהות אפשר לקבל את הסדר השבועי ללמוד חֻמש, אבל דרך־כלל אין מקום לתערובת שיטות, בית־הספר לא יוכל לקבל יותר מדי מן החדר, פן יחדל מלהיות בית־ספר בלי להיות לחדר, פן יהיה לבְרִיַּת־הבינים כסגונית חסרת אֹפי קבוע.

התכנית ששללה ממנו אֹפי החדר, אי־הצלחתו בלמוד התלמוד גרמו, שרבים מן ההורים קִבלו על בית־הספר העברי. גם רוחו לא הפיקה רצון ההורים. החרדים בארץ ישראל לא נחה דעתם מבית־הספר העברי החדש, תכניתו לא ישרה בעיניהם, ורוחו לא רוחם, היחס הניטרלי לדת ששלט בו לא הספיק להם. אף הורים שאינם שַׁיכים אל החרדים ירצו בהתמלא נפש בניהם את רוח היהדות ההיסטורית, את רוח העם מדור דור.

המצב הזה גרם לנסיונות אחדים, שצריכים היו להוביל ליצירת טפוס חדש של חדר, ליסוד חדר חדש.

ביפו, עיר הישוב החדש, הרגישו בעלי־בתים הורים לילדים צֹרך בחנוך מתֻקן שלא יצא מגדר המסורת, והלכו ויסדו לפני שתים־עשרה שנה חדר „אחוה", שכל הוצאותיו היו על ההורים, ואשר דבר זה היה בו עִקר חשוב, למען יהיה מיֻחד לבני בעלי־בתים, ולא נשתנה כל שנוי נכר. והנה נזדמן להם ד"ר יוסף זלינגר מגליציה ונתמנה למנהל והוא החל לעשות נסיונות שונים, קרא לו בשם „תחכמוני", שֵׁם שהיה לו ענין להשקפותיו, עָרך תכנית מקורית ומקפת, שיש בה כמה רעיונות פורים, הראוים לנסיון, אבל קשה להטילה על צבור, שיעשה הנסיונות על נפש בניו. הוא שפתח אפקים לפני המיסדים, ובקשו להגדיל מעשיהם, והעבירו את החדר לרשות ועד בפרנקפורט, שֶׁמִּנה מנהל את ד"ר אברהם שלזינגר מהמבורג. לימים קמו חלוקי דעות בועד זה, ולבסוף עבר הועד ובית־הספר לרשות ה„מזרחי" ועם־זה נתפטר המנהל ובא ד"ר י. אנגל מאונגריה במקומו. משעה שנכנס החדר לרשות החדשה, היתה שאיפה

הלל צייטלין

מַפְתֵּחַ לְסֵפֶר הַ„זֹּהַר"

ה *)

הגלגולים השונים שעברו על תורת ה„זהר"

„תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס. ואלו הן: בן־עזאי ובן־זומא, אחר ורבי עקיבא. אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו: מים! מים! משום שנאמר: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. בן־עזאי הציץ ומת. עליו הכתוב אומר: יקר בעיני ד' המותה לחסידיו. בן־זומא הציץ ונפגע. ועליו הכתוב אומר: דבש מצאת, אכל דַיך, פן תשבענו והקאתו. אחר – קצץ בנטיעות. רבי עקיבא יצא בשלום" 1).

מה טיבו של „פרדס" זה? מה טיבה של „כניסה" זו? – מה הן „אבני שיש טהור"? במה הציץ בן־עזאי עד שמת, ובמה הציץ בן־זומא עד שנפגע? ומה ענינו של אחר, שקצץ בנטיעות? מה טיבן וענינן של אותן הנטיעות?

רש"י פרש: „נכנסו לפרדס – עלו לרקיע על־ידי שם. שיש טהור – מבהיק כמים צלולין. אל תאמרו מים מים – יש כאן, איך נלך? הציץ – לצד השכינה. ונפגע – נטרפה דעתו".

לפי פרוש רב האי גאון: ה„פרדס" הוא עֹמק החכמה. אחר קצץ בנטיעות – הגיע בעיונו לידי אמונה בשניות.

לפי הספר שמביא מהרש"א: „ארבעה נכנסו לפרדס החכמה, והיא חכמה אלהית. בן־עזאי הציץ ומת – מתוך שדבקה נפשו באהבה רבה, דבקות אמתית בדברים עליונים, שהם יסודה, והציץ באור הבהיר, נתפרדה מן הגוף ונתפשטה מכל מקרי הגוף. באותה שעה ראתה מנוחה כי טוב ולא

---

*) הפרקים א—ד נדפסו ב„התקופה" ספר ששי.

1) חגיגה, דף י"ד.

מיֻחד של חדר לנערות. החרדים בארץ־ישראל התירו את החדרים האלה למושבות; בערים, כנראה, חשבו אף אותם לאסורים במקצת. מעוט אמצעים גרם, כנראה, שלא יכלו להרים את החדרים שבכל־המושבות למעלת המוסד שבפתח־תקוה. הרבה הרבו להורות למודי־קדש לא־פחות מאשר בחדרים הישנים והשיגו מדת ידיעות בהם, שהפליאה את אלה שמדדו בקנה־מדה של בית־ספר אירופי; אבל קשה להגיד, אם הגיעה פעֻלתם לפעֻלת החדר הישן בימיו הטובים. בלשון העברית לא היו התוצאות רצויות. לעתיד אפשר יהיה ללמוד הרבה מן הנסיונות שנעשו כאן.

כמעט בעונה אחת עם המוסדות הקודמים יסדו הורים בירושלים חדר, שקראו לו „מזרחי" ואחר־כך „מוריה" ואחר־כך „חדר תורה". המיסדים עשו הרבה ליסודם, הקריבו כח והון, אבל לבסוף קבלו תמיכה מ„חברת העזרה" ומ„חובבי ציון" ונתמנה ד"ר י. י. מהרשק מְסַמְּרָה למנהל, והתפתח החדר הזה תחת ידי המנהל לאט באפן רצוי להיות מוסד נאה. לכתחלה לא שאפו לעשותו אלא חדר, שלמודי־הקדש במרכז־הלמודים, ולמודי־חל ילמדו בו בצמצום, קרוב לתכנית בתי־הספר העברים שבארץ. כאשר פרצה מחלקת הלשון בארץ־ישראל, נתפטר המנהל, והחדר עוד נשאר ברשות „חברת העזרה" בלי השתנות במאומה, אולם לבסוף הֻפרע השלום והמורים התפטרו, ואז נתיסד ועד הורים, שיסדו מחדש בשם „החדר תחכמוני". חלק של התלמידים וכל המורים עברו לחדר זה. חלק של התלמידים והשם (שהוסיפו עליו—„צמח נפש") נשארו אצל „חברת העזרה". החדר לא היה מעתה ספון וחשוב ל„חברת העזרה", צמצמה גבולו, והעבירה טובי תלמידיו לבית־ספרה, אבל „החדר תחכמוני" נתפתח יפה והגיע לידי פריחה בלתי־מקֻוָה. בתור ראש ועד־ההורים סדרתי אני יחד עם חבר המורים תכנית ערוכה בכתב לשמונה כתות, והוציאוה לפֹעל במלואה. כאשר נכבשה ירושלים לפני האנגלים, נקרא החדר שוב בשמו הישן „חדר תורה" ונתקבלו לתוכו שארית תלמידי החדר של „חברת העזרה" ונתמנה שוב ד"ר מהרשק למנהלו, אלא שלא התמיד במשרה זו, ויצא לעבודה אחרת. חדר זה, שהצליח מאד בכל הנוגע לתכניתו ולצד הלמודי, לא עמד בעינו ולא הטעים ככל־הצֹרך את דתיותו. מתכניתו – אשר היא, כמֻדמה, התכנית המפֹרטת היחידה לחדר ולמוסד־דתי – אפשר יהיה ללמוד הרבה לעתיד. המוסדות הללו הם נסיונות לחדר חדש. היצליחו לבסס להם מעמד ולמצא מַעבר בין זרמי הרוח ודרכי החיים ושיטות משיטות שונות ולעבור בשלום – היצליחו? עתידות החדר תלויות בנסיונות הללו.

ואף גם זאת: סוף־כל־סוף נזכר שמו בין אבות־העולם (בפרקי אבות הובא מאמר משמו על־דרך שהובאו מאמרים מתנאים גדולים אחרים) — כיצד היה המין הפשוט לתנא ככל התנאים?

אינני יודע, אם ראה סמולנסקין את דברי בעל היוחסין (בערך אלישע בן־אבויה), בכל־אֹפן הקדימו בעל היוחסין בטענות הנזכרות (שטען נגד המזלזלים בכבוד בן־אבויה), אשר יש בהן בכל־אפן בכדי להטיל טפק בהחלטתם של החוקרים האחרונים על יחוסו של בן־אבויה לכת הגנוסטיקים.

אין זה מנושא מאמרי לחקור על בן־אבויה, השקפותיו ומפעליו. אבל צריכים אנו להבין את ענין ה„ארבעה שנכנסו לפרדס" על־בֻּריו, בכדי שנלמד לדעת על־ידו את טיבם ומהותם של אלה התנאים, שעסקו במסתורין בדרך קביעות, לפי שאלה ורק אלה המה אבי־אבות בעלי ה„זהר".

הנה כבר ראינו, שהמבטא „קצץ בנטיעות", שנאמר על אלישע בן־אבויה, מורה בכל־אפן על ענין השניות שהאמין בה בן־אבויה. ההיה הוא, בן־אבויה, יחיד בענין זה? הלא שמע מרבותיו או מחבריו דברים שהביאו אותו לידי טעות זו? יפה העיר בעל הספר שהביא מהרש"א בנוגע לרבי עקיבא, ש„השיג מה שהשיג אחר ולא טעה כטעותו". הנה כי כן — ההשגה היתה אחת, אלא שזה, רבי עקיבא, ידע את הגבול, וזה, אלישע בן־אבויה, עבר את הגבול והרס את יסוד האחדות.

מה היו דעותיו של רבי עקיבא בסתרי האלהות? חוקרי־התולדה שלנו לא דברו דבר על־דעותיו של רבי עקיבא בעניני המסתורין. גרֶץ מרבה לדבּר על רבי עקיבא ובר־כוכבא; וַיְס מרבה לדבר על תלי־תלים של הלכות שהיה רבי עקיבא דורש; אחרים מדבּרים על דרכי רבי עקיבא בהגדות, אבל על הטיול־בפרדס שלו הם עוברים בשתיקה או מזכירים אותו כלאחר־יד. אך האִם טיול־בפרדס זה של רבי עקיבא הוא מאורע קטן, בלתי־חשוב בחיי רבי עקיבא?

המאמר על ה„ארבעה שנכנסו לפרדס" אינו איזה מאמר של אחרון או איזו אגדה של אחרונים, כי אם — „תנו רבנן". הסגנון — קצר, גבוה ונשגב. „בן־עַזאי הציץ ומת", „בן־זומא הציץ ונפגע", „אחר קצץ בנטיעות", ורק רבי עקיבא הוא האחד שנכנס בשלום ויצא בשלום. הנה כי כן — לא על איזה מאורע בודד, ארעי ומִקרי יְדֻבּר פה, כי אם על דבר, שרבי עקיבא השקיע בו הרבה מכחותיו הרוחניים עד ש„יצא בשלוֹם".

„אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו: מים! מים!"

ממקום זה אנו למדים, שרבי עקיבא היה הזקן שבחבורת בעלי־המסתורין, הראש והראשון בין ארבעת „הנכנסים לפרדס". כזקן ורגיל במראות ובהשגות מסתוריות עמֻקות הזהיר את חבריו (בעניני הסוד)—והם לא נזהרו, נוקשו ונלכדו.

אבל מאין נלמד עתה את עִקרי השקפותיו הסודיות של רבי עקיבא?

שבה עוד למקומה, וזו מעלה גדולה, על־כן נאמר: יקר בעיני ד׳ וגו׳. בן־זומא הציץ ונפגע, שלא היה שלם במעלות ובישוב הדעת כבן־עזאי, ומתוך שהציץ גם הוא באור הבהיר יותר ממה שהיתה דעתו סובלת, נתבלבלו אצלו הדברים ונטרפה דעתו, כאדם הנפגע ונשתטה, שאינו משיג הדברים על־בָּרְיָם, וזהו: „פן תשבענו והקאתו". אלישע־אחר השיג, שזכיות ישראל הם בידו (של מט"ט), וחשב שהם ב׳ רשויות, ולכך נקרא „מקצץ בנטיעות", שקצץ הדברים המיוחדים והפרידם זה מזה. רבי עקיבא עלה בשלום וירד בשלום. עליו הכתוב אומר: משכני אחריך וגו׳ — שהיה רבי עקיבא שלם בכל מיני השלימות, וכשהגיע לגבול ששכל האנושי אי־אפשר לו להגיע אליו — עמד ולא הרס לעלות אל ד׳, ועל־כן נאמר עליו: משכני אחריך נרוצה, כלומר, שנמשך אחר המושך ולא נכנס לפנים מן הגבול, אף־על־פי שהשיג מה שהשיג אחר, ולא טעה כטעותו".

לפי חוקרי־הקבלה האחרונים (קרוכמל, גרץ, רובין, ועוד), היה אחר (או: אלישע בן־אבויה) אחד מכת היודעים — הגנוסטיקים — שהעמיקו בסתרי האלהות והפרידו את הגִלוי האחרון של האלהות, שכנוהו בשמות משמות שונים, מן המקור הראשון, מן העִלה הראשונה, מן האין־סוף. המבטא „אחר קצץ בנטיעות" מורה באמת על שיטת **הפרוד**, שהחזיק בה אלישע בן־אבויה. דעת רבי האי גאון, שהיה אחר מִכת האמגושים המאמינים בפועל טוב ובפועל רע, גם היא קרובה להשקפת החוקרים האחרונים, לפי שהגנוסטיקים נחלו, כידוע, דעות רבות מן האמגושים הפרסיים וכדומה.

דעת רש"י, שהמבטא „קצץ בנטיעות" הוא ציורי והכַּונה רק „שקלקל ועִוות כשנכנס בפרדס ומקצץ הנטיעות, לפי שדִמה אותו לנכנס בפרדס בתחלת הדברים, נקט לישנא דקצץ בנטיעות", נסתרת מתוך דברי התלמוד על אלישע בן־אבויה־אחר: „חזא מטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב ולמכתב זכותא דישראל. אמר: גמירי, דאין למעלה לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עפוי, שמא ח"ו שתי רשויות יש" [1]). הדברים האלה מראים בעליל, שהמבטא „קצץ בנטיעות" איננו סתם קלקול ועִוות, כמו שמפרש רש"י, כי אם **קצוץ ממש**, כלומר: פרוד — אמונה **בשניות**.

ההיה בן־אבויה **גנוסטיקי** באמת? — דבר זה עוד מוטל בספק. פרץ סמולנסקין בהערותיו לספר „מנחם הבבלי" של רובין מחליט ואומר, שכל זה לא היה ולא נברא. בן־אבויה היה תנא בעל דעות חפשיות, אבל דבר לא היה לו ולכת־היודעים הנוצרית. ספורי התלמוד על אלישע בן־אבויה נוטים, לכאורה, לדעה זו של סמולנסקין. הגנוסטיקים נחשבו בעיני חכמי־התלמוד למינים פשוטים, ואם היה בן־אבויה רק אחד הגנוסטיקים, והיה נחשב אפוא למין פשוט ככל המינים, למה היו מרבים לדבר בו כל־כך? למה היו מספרים נפלאות על תורתו? למה למד רבי מאיר **תורה** מפיו? למה עטרוהו בעטרה של הגדות יפות שונות?

1) חגיגה, דף ט"ו.

תלויות זו בזו, ולפי הפנימיות — רק ממשלה אחת, ממשלת הטוב, המתעלמת ומסתרת עצמה ונותנת במכֻוָּן מקום גדול לרע.

והרי כאן המחיצה הדקה המבדלת בין אמונת האחדות הטהורה ובין אמונת השניות. כשאדם מבין את כל עמקה של הבחירה ואת כל הפרוצס העולמי הגדול של הבֵּרוּר, יכול הוא לראות את כל תֹּקף ממשלת הרע, ולהאמין בכל־זאת באחדותה ויחידותה הַמֻּחלטת של ממשלת הטוב, אבל כשאדם איננו משיג את כל העיון הדק של הבחירה והברור, הרי הוא — בשעה שהוא רואה את כל גנזי אוצרות הרע — עלול לכפור באחדות האלהות, ביחידותה של ממשלת הטוב, ולנפול ברשת השניות.

רֻבם של הדברים, ששאל אחר את רבי מאיר אחרי שיצא לתרבות רעה (בחגיגה ט"ו ובמדרשים שונים), נוטים לצד השניות.

אחר שואל את רבי מאיר: „מאי דכתיב גם את זה לְעֻמת זה עשה אלהים". רבי מאיר השיב לו: „כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא ברא כנגדו: ברא הָרים—ברא גבעות, ברא יַמים—ברא נהרות". רבי מאיר רצה אפוא לראות גם ב„זה לְעֻמת זה" רק שני מיני טוב... מה משיב לו אחר? „רבי עקיבא רבך לא כך אמר, אלא: ברא צדיקים — ברא רשעים, ברא גן־עדן— ברא גיהנם" 1). הטוב והרע עומדים אפוא כשני צרים ואויבים הנלחמים תמיד זה בזה, והרי כאן — כשכופרים בבחירה — מקום לאמונת השניות.

רבי עקיבא בעצמו נִצל מרשת זו („יצא בשלום"), לפי שראה את כל כחה של הבחירה, שיש לה מקום ביחד עם הידיעה...

„הכל צפוי — אומר רבי עקיבא — והרשות נתונה ובטוב העולם נדון, והכל לפי רֹב המעשה". „הכל — אומר רבי עקיבא עוד — נתון בערבון, ומצודה פרושה על כל החיים, החנות פתוחה, והחנוני מקיף, והפנקס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללוות יבוא וילוה, והגבאים מחזירים תדיר בכל יום, ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמכו, והדין דין אמת, והכל מתֻקן לסעֻדה" 2).

„הכל צפוי" — הכל בידיעה מראש מאת אבי כל־טוב, ובכל־זאת — „הרשות נתונה", נִתן מקום לרע לעשות את שלו, ונִתן מקום לבן־אדם לטעות, ללכת אחריו ולהדבק בו; ואף־על־פי ש„הרשות נתונה", אף־על־פי שממשלת הרע כל־כך תקיפה וחזקה, עד שהאדם יכול להאחז ולהשקע כֻּלו בה, הנה באמת — „בטוב העולם נדון". סוף־כל־סוף הטוב לעולם עומד ו„הרשעה כעשן תכלה". סוף הטוב לנַצח בתנועה התמידית של העולמות, „והיה ד' אחד ושמו אחד". „והכל לפי רֹב המעשה". הטוב יתברר

---

1) הדברים, שבאים אחר־כך: „זכה נוטל חלקו וחלק חברו" וכו', המה, כנראה, הוספה מאחרת; ואפילו אם יצאו מפי אלישע בן־אבויה, הביאם רק בכדי לחזק את הפַּטַליות ולהעמיק את הגבול שבין הטוב והרע.

2) אבות, פרק ג.

יש מיחסים לרבי עקיבא את „ספר היצירה”. מיחסים לו גם „אותיות דרבי עקיבא”. אבל המערער יטעון על זה: ערבך ערבא צריך! מי יודע, אם הספרים ההם לרבי עקיבא הם?

באין ברֵרה—עלינו לדון מן המאֻחר על הקודם, למצות עֹמק השקפתם של מחברי ספרי־הקבלה בימי־הבינַיִם באותם הענינים שנגע בהם רבי עקיבא, לקרֹא ולחזור ולקרֹא את מאמרי רבי עקיבא, לצרף בהם קו לקו, דבור לדבור, עד שנמצא בזה את מבֻקשנו, ולוּ גם לא באֹפן שלם ומספיק.

הנה בספרי־הקבלה מימי־הבינים יְדֻבר תמיד על ממשלת האור וממשלת החשך, הנלחמות זו בזו בלי־הרף, על הטוב ועל הרע, על העֹנג ועל הנגע, על הקֹדש ועל החֹל, על הטהור ועל הטמא, שתמיד כחותיהם כמעט שָׁוים. עולמות בקְדשה, ועולמות בטֻמאה. ספירות בקְדשה, וספירות בטֻמאה. היכלות בקְדשה, והיכלות – בטֻמאה. גם המספר בהם שוה: פה ארבעה עולמות, ופה ארבעה עולמות. פה עשר ספירות, ושם עשר ספירות. פה שבעה היכלות, ושם שבעה היכלות, וכדומה.

באותם הספרים עצמם יְדֻבר, שאף־על־פי שנתן לרע כח גדול מאד, עד שהוא כממשלה בפני־עצמה המורדת באדונה, הנה האל האחד, היחיד ומְיֻחד מושל בכל, איננו נותן לרע לעבור את הגבול אשר נִתַּן לו, ובשעה שהרע מתנשא לאמר: אני אמלוך,– אז האלהים פורש את כנפי חסדו, מכניע גאון זדים, ומראה ומגלה לכל, שכל תֹקף הרע רק מידו, מיד האל היחיד, אבי הטוב, הפוֹעל ועושה הכל לתכלית הבֵרור והצרוף ונצחון הטוב על הרע, נִתָּן. ברצונו הוא נותן את הרע למלוך ולמשל, וברצונו הוא משימו לאָין.

למה אפוא נִתן לרע כח גדול כל־כך? למה ממשלתו כל־כך גדולה, עד שהיא נראה כעומדת כֻּלה ברשות־עצמה ואיננה תלויה באחר כלל? מאַין כל החכמה והגבורה וההוד שבאותה הממשלה התקיפה, מאחר שרק האל האחד, שכֻּלו טוב, מושל בכל?

הכל רק לתכלית השכר והעֹנש ולתכלית הבחירה. נִתנו לרע כל אותם הסגֻלות והאוצרות אשר לטוב, נתנו לממשלה זו כל אותם העולמות וההיכלות והספירות אשר לממשלת הטוב, בכדי שיהיה מקום לטעות, ותהי הבחירה של האדם אפשרית. האדם יוכל לחטֹא ולתקן את חטאיו, לנפול ולקום, להשקע בכל מיני הַטֻמאות ולהתרומם, להתעלה ולהזכך אחר־כך. אלמלא אותה השניות המדֻמה, לא היה מקום לכל העבודה שלנו, עבודת הצרוף והזכוך וברור הטוב מן הרע. אלמלא היתה ממשלת הרע כל־כך תקיפה בחיצוניותה, והכל היו רואים תמיד בעליל, שהיא – ממשלת הרע – כפופה ונכנעה לפני הטוב, לא היה עוד מקום לכל טעות, וכיון שלא היה כל מקום לטעות, לא היה כל מקום לנפילה, וכיון שלא היה כל מקום לנפילה, לא היה כל מקום גם לעליה.

לפי החיצוניות–אנו רואים אפוא שתי ממשלות אדירות בלתי־

לחבריו: „כשתגיעו לאבני שיש טהור, אל תאמרו מים מים".

„אבני שיש טהור" הן, לפי־זה, מלכות דאצילות בשעה שהיא מתאחדת בכתר, והרי כאן האחדות הקדושה שבקדושות, הטהורה שבטהורות.

לפי ה„זהר" 1), „אבני שיש טהור" הן – „חכמה בראש וחכמה בסוף – תעלומות חכמה – תעלומות מחכמה עלאה דתחות כתר עלאה", כלומר: יחוד המלכות (חכמה תתאה, חכמת שלמה) עם חכמה עלאה – הספירה השניה (או הראשונה כשמתחילים למנות מ„חכמה" ולא מ„כתר").

בין לפי התקונים ובין לפי ה„זהר" הכונה ב„אבני שיש טהור" על היחוד היותר עצום, ובאה אזהרת רבי עקיבא על־זה: „אל תאמרו מים מים" – „לא תהוו שקילין אבני שיש טהור לאבנין אחרינין, דאינון חיי ומותא, דמתמן – לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו" 2), כלומר: השמרו והזהרו, שלא תכשלו ולא תפלו מן האחדות האצילית היותר קדושה, רוממה ונשגבה אל המקום אשר שם פרוד ושניות – „מים, מים", מים טובים ומים רעים...

והנה בן־עזאי הציץ כל־כך ביחוד האצילי הנשגב של „אבני שיש טהור", עד שנפרדה נפשו מגופו, כי לא חפצה עוד לרדת לעולם הפרוד, עולם הַגֶּשֶׁם. בן־זומא לא יכול לסבול את כל הבהירות האלהית הזאת עד ש„נפגע", ואלישע בן־אבויה נפל מאותו היחוד האלהי וחזא ל„מטטרון" „וקצץ בנטיעות".

„ומטה האלהים בידו. מטה – דא מטטרון, מסטריה חיים, ומסטריה – מיתה; כד אתהפך למטה, איהו עזר מסיטרא דטוב, וכד אתהפך לחִוְיָא, איהו כנגדו" 3).

במקום „אבני שיש טהור" ראה אלישע את „מטטרון", אבד את האחדות ודבק בשניות...

זכינו לפי־כל־זה לדין, שכבר בימי רבי עקיבא היו לחכמי ישראל שיטות סדורות בסתרי האלהות, אחדים נכשלו בהם, ואחדים – השלמים ובריאים ברוחם – בנו את שיטת־המסתורין היהודית. יוצא לפי־זה גם־כן, שהדעה המיחסת את „ספר היצירה" לרבי עקיבא – אם אי־אפשר ל ה ו כ י ח אמתותה, בכל־זאת יש לה על מה ש ת ס מ ו ך. אם אי־אפשר להחליט, שרבי עקיבא כתב את „ספר היצירה" (לפי שסגנונו במקומות אחדים מאֻחר, ויש בו גם השקפות מאֻחרות), הנה הוא מיסדו, כלומר: בנוי הוא על יסוד שיטתו, ואפשר שיש בו משניות שלמות ממנו. כי הנה כל־עִקרו של „ספר היצירה" בנוי על ענין השניות („גם את זה לעֻמת זה עשה אלהים"), שבתוך־תוכה סוף־כל־סוף מנחת ה א ח ד ו ת („אל חי וקַים שוכן בכֻלם" ועוד

1) בראשית, כ"ו, ע"ב.

2) שם, שם.

3) שם, כ"ז.

סוף־סוף מן הרע לפי רבות המעשים הטובים של בני־אדם.

„הרשות נתונה", והאדם חושב באִולתו, כי „לית דין ולית דַין"; אבל באמת „הכל נתון בערבון" – הכל נתון בהקפה עד עת מועד – „מצודה פרושה על כל החיים" וכו' וכו'.

„והכל מתֻקן לסעֻדה" – הכל רק בשביל הטוב הגדול, האור האלהי הגדול, אשר יגלה ויראה באחרית הימים לכל באי־עולם. ואולם אחר או אלישע בן־אבויה השיג כרבי עקיבא את כל עמקה וגדלה של ממשלת הרע, אבל לא השיג כמוהו את המסתורין של הבחירה, על־כן „קצץ בנטיעות", על־כן הפריד בין הדבקים.

כי בן־אבויה בא לידי אמונה בשניות מֻחלטת ולא יכול לבוא לידי אותה השניות המסתורית המסורתית, זו השניות שבעִקרה היא – כמו אצל רבי עקיבא וכל ההולכים בעקבותיו – אחדות פשוטה וגמורה, מתוך שלא השיג את המסתורין של הבחירה, יוצא לנו מתוך התשובה הפסימיסטית, שהשיב לרבי מאיר על אמרו לו: „אף אתה חזור בך", – „כך שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו, בנים שובבים, חוץ מאחר". אף־על־פי שהאמין בכלל בענין התשובה, האמין בכל־זאת, שהוא בעצמו אחוז הוא כלו ברע, ושַיך הוא כלו לאותה הממשלה, שכֹחה לא פחות מממשלת הטוב...

הוא ראה את „מטטרון יושב". מבלי להכנס בחקירות ארֻכות על ענין „מטטרון", דבר שכבר דשו בו רבים מן החוקרים, אעיר בזה בקצרה, שלפי השקפתי העִקרית, המאחדת את המסתורין הקדומים עם הקבלה וההסידות, אוחז אני גם בזה בדברי המקֻבלים: „מטטרון – ביצירה". „עולם היצירה" הרי הוא עולם המלאכים, כלומר: עולם הכחות הנסתרים, מקוריהם ושרשיהם של כל הכחות הנגלים בטבע („עולם העשיה"), ואם „מטטרון" עומד בראש „עולם היצירה", הרי זה כאלו אמרנו, שהוא עומד בראשם של כל הכחות הנסתרים, והרי כאן מקום לטעות, שאין למעלה ממטטרון זה, ואם יש מי־שהוא למעלה ממנו, הוא – מט"ט – איננו תלוי בו. במינות זו נפל בן־אבויה, וראה את ממשלת הטבע כלה עומדת ברשות־עצמה, עקורה ונפרדה מאת אביה, יוצרה ומחוללה, ובזה יש מקום לרע כמו שיש מקום לטוב היוצא מאת אבי הטבע.

רבי עקיבא ידע מראש את כל הסכנה שיש בהסתכלות מסתורית, שאינֶנה רואה את כל־זו האחדות המסתתרת אשר בשניות הנגלה, והזהיר את חבריו: „כשתהיו מגיעין אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו מַים מים"...

על אלה „אבני השיש" אומר בעל התקונים (תקוני זהר, דף ל"ד):

„כד שכינתא אסתלקת לגבי האי כתרא, אתמר בה: אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, ואיהי אבן דאתגזרת דלא בידין וכו', והאי אבן איהי סגולת מלכים, ואיהי שיחת מלאכי השרת, שיחת חיין ושרפים ואופנים, שיזות עלאין ותתאין, ידיעת שמשא וסיהרא בעתים, עת וזמן לכלא, כל טעמי ונקודי ואתוון כלילן בה, איהי כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, ואיהי תגא בראש כל אתוון וכו', ועל האי אבנא אמר רבי עקיבא

החלו לקרא גם לרבי יהודה וגם לרבי שמעון על־שם אבותיהם, בכדי להבדילם מתנאים אחרים, שגם הם נקראו בשמות אלה. כל־זה אשר לדעת קונץ, שחפץ לחלק בין רבי שמעון התנא ההלכותי, כמו שהיה לפני שבתו במערה י"ג שנה, ובין רבי שמעון בעל הסוד, כמו שהיה לאחר צאתו מן המערה. **אבל – מצד אחר** – גם אותה התמונה הרוחנית של רבי שמעון, שציירו לפנינו גרץ, ויס והדומים להם, אינה אמתית. הן עטו בעלי־התלמוד עצמם את רבי שמעון במעטה הסוד. הוא ובנו רבי אליעזר ישבו במערה י"ג שנה. מסביב למערתם ברא אלהים עץ חרוב ועין־מים לכלכלם. אליהו היה נראה על פתח מערתם 1). לפי שהיה רבי שמעון מפשט מן הגשמיות ביותר, לא יכול לסבול את כל באי־העולם, החורשים והזורעים, והיה מתאונן עליהם, שמניחים חיי־עולם ועוסקים בחיי־שעה 2). מתוך תקף פרישותם וקדשתם של רבי שמעון ורבי אליעזר בנו היתה ראיתם תקיפה ביותר, עד ש„בכל מקום שנותנים עיניהם – מיד נשרף". ביהודה בן־גרים „נתן רבי שמעון עיניו ועשאו גל של עצמות" 3). מתמרמרים מאד על מאמר ה„זהר": „מאן פני האדון ד' – דא ר' שמעון בן יוחאי", ושוכחים כי קרוב לזה נאמר מפי רבי שמעון עצמו לפי התלמוד: „ראיתי בני־עליה והמה מועטין; אם אלף הן – אני ובני מהן, אם מאה הן – אני ובני מהן, אם שנים הן – אני ובני הן" 4). שמא תאמר, שבנוגע לחכמה הוא מדבר כאן ולא בנוגע לקדשה? עיין בגמרא שם ותראה, ש„בני־העליה" המה הנביאים והקדושים והם דוקא אלה „דעיילו בלא בר" (שנכנסים הם לראות פני שכינה בלא נטילת רשות מיחדת, עיין רש"י שם)–וזו, רק זו, גם כונת ה„זהר". חושבים, שה„זהר" נותן בזה כבוד־אלהים לרבי שמעון בן־יוחאי, אבל באמת צריך לשום פה לב ביחוד למלת „פני", כלומר: רבי שמעון בן־יוחאי היה אחד מאלה העומדים תמיד לפני ד', הנכנסים „בלא בר" ורואים ב„אספקלריה המאירה החוצצת ביניהם לשכינה".

אל־נא נשכח גם את זאת, שחתנו של רבי שמעון היה רבי פינחס בן־יאיר, זה שמספרים מעשי־נסים על־אודותיו, ורק נסים, ושהבריתא האחת שמביאים בשמו 5) כוללת בקצור נמרץ את כל למודי האיסיים וסדר עליתם ממדרגה למדרגה עד לידי „תחית־המתים" 6). על רבי אליעזר ברבי

---

1) שבת, דף ל"ג, ע"ב.

2) שם, שם. מזה גם מאמרו: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה זכו'–תורה מה תהא עליה וכו' (ברכות, ל"ה), שעל זה העיר אחר־כך אביי בצדק: הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם וכו', כי מדרגתו היא מדרגת יחיד־הדור ולא מדת כל־אדם.

3) שבת, שם.

4) סכה, דף מ"ה, ע"ב.

5) סוף סוטה ועוד.

6) עין „מורה נבוכי הזמן", שער „חידות מני קדם", ועין „מסלת ישרים" לרמח"ל.

ועוד), וכבר ראינו, שזה הוא היסוד העקרי של למוד רבי עקיבא בנסתר.

האמנם היה רבי עקיבא בודד במועדיו בענין גדול ונשגב זה? האמנם לא מסר את השקפותיו המסתוריות לתלמידיו? אם תשאלו את „חוקרי דברי ימי התורה שבעל־פה" אצלנו, יאמרו לך: לא מסר. לפי־דבריהם, היו כל תלמידי רבי עקיבא רציונליסטים גמורים, ועם־זה, כמובן, רחוקים מכל למודים סודיים, ודוקא את רבי שמעון בן־יוחאי, זה שמיחסים לו את ספר ה„זהר", הם חושבים לרציונליסט קצוני, לפי שהיה דורש „טעמא דקרא". האמנם כן? נתבונן מעט בדבר. רבי מאיר, זה „החכם הנאור", שבעיני וַיְס הוא כמעט משכיל משנות המאה הי"ט, היה באמת בעיני העם — שידע אותו בודאי הרבה יותר ממה שאנו הרחוקים ממנו מאד בזמן יודעים אותו — בעל־מופת[1]. ולא עוד, אלא שקרא לעצמו משיח. הנה לשון הירושלמי[2]: „רבי מאיר הוה אידמוך באסיא. אמר: אמרון לבני ארעא דישראל הא משיחכון דידכון... אפילו כן אמר לון יהבו ערסי על כיף ימא", — רבי מאיר מת באסיה ואמר לפני מותו: אמרו לבני ארץ־ישראל: משיחכם מת פה! ובשביל־זה אמר להם: תנו את מטתי על חוף הים. רבי יהודה ברבי אלעי היה החסיד היותר ותיק בימיו: „כל מקום שאמרו מעשה בחסיד אחד — או רבי יהודא בן־בבא או רבי יהודה ברבי אלעי". ו„כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעי: ערב שבת מביאין לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו, ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המְצֻיצין ודומה למלאך ד' צבאות"[3]. וכבר העירו גם וַיְס והקודמים לו על היחס הקרוב מאד, שבין ה„חסידים" שזכרו בעלי התלמוד ובין האיסיים, בעלי הסוד, הרז והתעלומה בישראל. רבי שמעון בן־יוחאי היה בהלכותיו באמת נוטה לשכליות ולהסברה נגלית, אבל זהו רק צד אחד, ודוקא לא חשוב ביותר, מאָפיו של התנא ההוא. אמת, שהשערתו של רבי משה קוניץ בספרו „בן־יוחאי" על־דבר החלוק העִקרי, שבין המאמרים שבהם נזכר רבי שמעון סתם ובין המאמרים שבהם נזכר הוא ואביו יוחאי, — ענפיה מְרֻבים ושרשיה מועטים. אמנם רבי משה קוניץ מראה בספרו חריפות ובקיאות גדולה, ולחנם מבטל גרץ את השערתו בלא כל טעם וראיה, אבל יסודה באמת קלוש ביותר. קוניץ לא שם לב לעובדה, שגם את רבי יהודה מזכירים הרבה פעמים בשם רבי יהודה סתם, והרבה פעמים מזכירים אותו בשם „רבי יהודה בר אלעי", והנה רבי יהודה לא היה במערה ולא קרו לו סבות חיצוניות, שישַנו את תכונות רוחו מן הקצה אל הקצה, כמו שקרה לרבי שמעון לפי דעת קוניץ. קרוב יותר לשער, שבדורות המאֻחרים

---

1) עַיֵן עבודה זרה, י"ח — „אלהא דמאיר ענני" וכו'.

2) כלאים, פרק א.

3) שבת, דף כ"ה, ע"ב.

כיצד היינו יכולים לטעות ולחשב את השמים ואת הארץ לשמותיו של הקדוש־ברוך־הוא? אם אפשר לטעות באיזה אפן שיהיה במלת „שמים", לפי שבשפת חכמים קוראים להקדוש־ברוך־הוא „שמים", כיצד היה אפשר לטעות ולחשב גם את „הארץ" לשמו של הקדוש־ברוך־הוא? מפרשי האגדה נדחקו בזה ולא העלו בידם כלום, ובאמת – יובן מאמרו של רבי עקיבא כהוגן רק אם נחליט, שכבר בימי רבי עקיבא חשבו בעלי המסתורין בישראל כהמקֻבלים, ש„הארץ" היא כנוי לארץ העליונה, למדת המלכות העליונה.

„כתוב אחד אומר: כרסיה שביבין די נור גלגלוהי נר דלק, וכתוב אחד אומר: עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב (הַינו שבמקרא אחד נזכר רק „כרסיה" – כסא אחד – ובכתוב השני „כרסוון" – שני כסאות)? לא קשיא: אחד לו, ואחד לדוד, כדתניא: אחד לו ואחד לדוד – דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יוסי הגלילי: עקיבא! עד־מתי אתה עושה שכינה חל? אלא: אחד לדין ואחד לצדקה"[1]). וסוף־סוף כיצד עשה רבי עקיבא את השכינה חל? התשובה הנכונה לשאלה זו היא: „דוד" היה בעיני רבי עקיבא, כמו בעיני המקֻבלים, „הרגל הרביעי שבמרכבה", מדת המלכות העליונה, ושוב אין בזה משום „עשית השכינה חל".

הגמרא חוקרת עוד: „קבלה מיניה או לא קבלה מיניה?" כלומר: הקבל רבי עקיבא את פרושו של רבי יוסי הגלילי, אם לא?

„תא שמע, דתניא: אחד לו ואחד לדוד, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי אליעזר בן־עזריה: עקיבא! מה־לך אצל אגדות? כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות! אלא אחד לכסא ואחד לשרפרף: כסא–לישב עליו, שרפרף – להדום רגליו".

רבי עקיבא קבל את פרושו של רבי יוסי הגלילי, לפי שגם פרוש זה מתאים מאד לעקר למודי המסתורין. „אחד לדין ואחד לצדקה" – הרי כאן כל ה„עמק טוב" ו„עמק רע", שזכר בעל „ספר יצירה", וכל ענין „זה לעֻמת זה עשה אלהים" לפי מֻשגי רבי עקיבא על־פי מה שבארנום לעיל.

נזכור עוד, שהיה רבי עקיבא מצֻין בין בני־דורו לא רק בתור לוחם מלחמת העם ולא בתור רק מי ש„דרש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות", כי אם בתור חסיד הדור. כשלא הוטב דבר אחד מדברי רבי עקיבא בעיני רבי יוחנן, טען: „שבקיה רבי עקיבא לחסידותיה"[2]). „כך היה מנהגו של רבי עקיבא: כשהיה מתפלל עם הצבור, היה מקצר ועולה מפני טרח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת. וכל־כך למה? מפני כריעות והשתחויות"[3]). ואמרו בכלל:

1) חגיגה, פרק אין דורשין.

2) סנהדרין, דף ק"י.

3) ברכות, דף ל"א.

שמעון, אחד הגבורים הראשיים ב„הזהר", מספר התלמוד הרבה נסים ונפלאות 1). כי חשב רבי שמעון בן־יוחאי את עצמו ואת בנו לא רק ליחידים שבדור, כי אם ליחידים שבכל הדורות, — זה נראה מפרש ממאמרו: „יכולני לפטור את כל העולם כלו מן הדין מיום שנבראתי ועד עכשיו, ואלמלא אליעזר בני עמי—מיום שנברא העולם ועד עכשיו" 2). בעיני בני־דורו נחשב רבי שמעון בן־יוחאי ל„מלמד בנסים" 3). וספרו עליו מעשים הקרובים מאד למופתים שמספרים החסידים בדורותינו על רבותיהם (הספור הידוע באגדת ירושלמי על־דבר הנכרי שקבר מת במקום שטהר רשב"י את בית־הקברות, ועל־פי דבורו של רשב"י נשקע הנכרי בארץ ועלה המת מן הארץ, ועוד). במאמרים הרבים והשונים, שמביאים אמוראים שונים וביחוד רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן־יוחאי, אנו מוצאים רמזים לאותן הדעות המסתוריות, שהבעו אחר־כך בדרך יותר עמקה ב„זהר". למשל: „והסירותי את כפי וראית את אחורי — מלמד, שהראה הקדוש־ברוך־הוא למשה קשר של תפלין" 4); „מיום שברא הקדוש־ברוך־הוא את העולם לא היה אדם שקראו להקדוש־ברוך־הוא אדון, עד שבא אברהם וקראו אדון" 5); „מיום שברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו לא היה אדם שהודה להקדוש־ברוך־הוא, עד שבאה לאה והודתו" 6); „מאי דכתיב: פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. כנגד מי אמר שלמה מקרא זה? לא אמרו אלא כנגד דוד אביו, שדר בה' עולמות ואמר שירה: דר במעי אמו ואמר שירה, יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה, ינק משדי אמו וכו' ואמר שירה, ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה, נסתכל ביום־המיתה ואמר שירה" 7), ועוד מאמרים כאלה.

אוסיף בזה עוד שרטוטים אחדים לתמונתו המסתורית של רבי עקיבא הראש והראשון, לפי־דעתי, שעסק במסתורין בדרך־קביעות, שמהם, מאלה השרטוטים, נראה עוד יותר את הקשר המאגד ומחבר את בעלי־הסוד הראשונים עם בעלי־הסוד האחרונים.

„שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא, כשהיו מהלכין בדרך, אמר ליה: אתה ששמשת את נחום איש גם־זו כ"ב שנה, שהיה דורש כל אתין שבתורה,—את השמים ואת הארץ מאי דרש בהן? אמר לו: אלו נאמר שמים וארץ, הייתי אומר: שמים וארץ שמותן של הקדוש־ברוך־הוא הן" וכו' 8).

---

1) בבא מציעא, פרק השוכר את הפועלים.

2) סכה, דף מ"ה, ע"ב.

3) מעילה, דף י"ז, ע"ב.

4) ברכות, פרק מאימתי.

5) שם, שם.

6) שם, שם.

7) שם, שם.

8) חגיגה, פרק אין דורשין.

נברא העולם וכו' בראשית נמי מאמר הוא"[1])–דבר שאיננו מובן לפי פשוטו כלל, ויובן כל־צרכו רק לפי יסודות הקבלה. דרשותיו בחגיגה, פרק אין דורשין, על־פי לא ברעש ד' וכו'; עַיֵן שם ותמצאהו נמנה בין אלה, שידעו סתרי מעשה־מרכבה. מאמרו: „אם הרב דומה למלאך ד' צבאות, בַקש תורה מפיהו" וכו'[2])–ברמז לרשב"י, אשר היה בעיניו מלאך ד' צבאות. מאמרו: „עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות סֻכּה לצדיקים מעורו של לויתן"; „עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות שבע חֻפות לכל צדיק וצדיק"[3]). מאמרו: „אין הקדוש־ברוך־הוא עושה דבר, אלא אם־כן נמלך בפמליה של מעלה"[4]). מאמרו „כל המברך על החדש בזמנו – כאלו מקבל פני שכינה"[5]), לבנה – שכינה – כנסת־ישראל – מלכות לפי הקבלה. מאמרו, שנזכר בכמה מקומות: „כל דבור ודבור, שיצא מפי הקדוש־ברוך־הוא, נברא ממנו מלאך". המעשים והנפלאות המסֻפּרים על יפיו, יפי של מעלה, ועל כחו הגדול, ובב"ק[6]) על ראִיָתוֹ המחוללת נפלאות, על כחו להחיות מתים, וכדומה). באֹפן זה היו הדברים נמסרים ליחידי הדור, שחיו אחרי רבי יוחנן, עד שהגיעו הדברים לראשוני הגאונים, ומהם – לאחרוני הגאונים, ומהם – לכל מי ששאָר־רוח לו בחיי קדֻשה וטהרה ובנטיה לצפיה מסתורית.

באיזה אֹפן ובאיזו שפה היו מוסרים את הדברים האלה מיחיד ליחיד ומדור לדור?

מוסרים היו רק ראשי פרקים, כמו שנאמר במשנה, ובשפה שבה דברו בינם לבין עצמם, לאמר: בשפה הארמית או הסורסית. כי רק ההלכות היו שונים בלשון הקֹדש (בלשון המשנה והבריתות), אבל הדבור הרגיל והשקלא וטריא היו בארמית או בסורית, ולכל־היותר – בשפה מעֹרבת מלשון הקֹדש, ארמית וסורסית. הנוסחאות, שמביאים בעלי המשנה והאמוראים מן הכתֻבות והשטרות, הם בארמית. רבי יהודה הנשיא נלחם בימיו עם השפה הסורסית[7]), שכנראה, היתה השפה המדֻברת בימיו בין היהודים. ההלכות והמדרשים נתנו להסדר ואחרי־כן – להכתב – בעברית, אבל עניני המסתורין הרי לא היו הלכות מסֻדרות, כי־אם ראשי פרקים נמסרים מפה לאזן, ונמסרו אפוא באֹפן טבעי ובשפה המדֻברת, שהיתה בימי אחרוני התנאים וראשוני האמוראים או גם אחר־כך ארמית,

---

1) עַיֵן מגלה, כ"א.

2) חגיגה, פרק אין דורשין.

3) ב"ב, ע"ה.

4) סנהדרין, ל"ח.

5) שם, מ"ב.

6) דף קי"ז.

7) ב"ק, סוף פרק מרבה.

„הרואה רבי עקיבא בחלום–יצפה לחסידות"[1].

אוסיף בזה עוד שרטוטים אחדים לתמונתם המסתורית של תלמידי רבי עקיבא. „רבי מאיר הוה דייק בשמא"[2], – אחת מתכונותיו הראשיות של כל בעל־סוד, הרואה בכל־דבר ובכל־שם רמזים לאיזה ענין. „רבי יהודה ורבי יוסי לא הוו דייקי בשמא"[3], אבל גם את רבי יהודה ראינו מדיק, אם לא בשמות סתם, הנה בשמות הקדושים. „בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים: אנא ד׳ הושיעה נא, אנא ד׳ הצליחה נא. רבי יהודה אומר–אני והו הושיעה נא"[4]. אני והו -- שני שמות משם ע"ב[5].

וכיון שזכינו לדין, שרבי עקיבא ותלמידיו עסקו במסתורין בדרך־קביעות ורבי שמעון שהיה מעֻטר עוד בחייו בעטרת הסוד היה אחד המיֻחד שבהם – היתכן שלא מסרו כל דבר מלמודיהם לחכמים הבאים אחריהם? בודאי שהיו מוסרים לבאים אחריהם ראשי פרקים מן הסודות אשר ידעו. (אעיר בזה בקצרה על רבי יוחנן. התפלה, שהיה אומר „בתר דמצלי"[6], היא כְלה, כמו שכבר העירותי במאמרי „קדמות המסתורין בישראל", דומה מאד בתכנה וסגנונה לתפלותיהם של המקֻבלים האחרונים. מאמרו: „אנכי – נוטריקון אנא נפשי כתיבת, יהיבת"[7], שפרושו האמתי הוא, שהקדוש־ברוך־הוא צמצם כביכול את־עצמו לתוך אותיות התורה וכאלו הוא והתורה – אחד, ממש כמאמר ה„זהר" על ישראל ואוריתא וקודשא בריך הוא. מאמרו: „מצוה להתפלל עם דמדומי חמה"[8], ממש כהֲותיקים, האיסיים. מאמרו: בשעה שכָרה דוד שיתין קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא, אמר דוד חמש־עשרה מעלות והורידן"[9]. רבי יוחנן הוא המספר אותה האגדה היפה על חוני המעגל בעל המופת[10]. „אתו תרי מלאכי השרת, שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה וכו׳, רבי יוחנן שמע, אילפא לא שמע"[11]. מאמרו: „אלמלי נשתַיר במערה, שעמד בה משה ואליהו, כמלא נקב מחט סדקית, לא היו יכולים לעמוד מפני האורה"[12]. מאמרו: „כנגד עשרה מאמרות, שבהן

---

1) ברכות, סוף פרק הרואה, לפי הנוסח שבתשובות הגאונים.
2) יומא, דף פ"ג.
3) שם, שם.
4) סֻכה, דף מ"ה.
5) רש"י ורמב"ם בפרוש המשנה שם.
6) עַיֵן ברכות, דף ט"ז.
7) עַיֵן שבת, דף ק"ה.
8) שם, דף קי"ז.
9) עַיֵן סֻכה, דף נ"ג.
10) תענית, כ"ג.
11) שם, כ"א.
12) מגלה, י"ט.

בשפה שבה דברו: ארמית, סורסית, ולפעמים שפה מעֹרבת משתי השפות הנזכרות בצרוף לשון הקֹדש. כשנכתבו אחרי־כן הדברים, יָראו הכותבים לשַנות מן הנוסח, שבהם נתנו. על־כן באים עִקרי הדברים בתוך האדרות, בספרא דצניעותא, בבריתות אחדות ובמאמרים בודדים אחדים באותה השפה. אלה, שכתבו אחרי־כן פרושים ל„ראשי הפרקים" ויעשו מן העִקר והפרושים חטיבה אחת, התאמצו לכתוב גם את הפרושים באותו הנוסח של ראשי הפרקים. בדורות היותר מאחרים לא יכלו הכותבים, בכל־חפצם, לאחוז בנוסח העתיק וכתבו, אף־על־פי שהתאמצו לכתוב ארמית, בסגנון החוקרים ומפרשי התורה בימי־הבינים.

עם כל האמור בזה עדַין לא יצאנו ידי חובתנו לספר ה„זהר" ולמסדרו האחרון רבי משה די־ליאון. כי בהגותנו בו אנו מרגישים בכל מיני הקינטרסים השונים ובכל מיני הנוספות (סתרי־תורה, רעיא־מהימנא, מדרש־הנעלם וכו' וכו') גם אחדות שלמה, כאלו הכל לא רק נסדר, אלא גם נתן ונכתב בידי איש אחד. כיצד היה הדבר הזה?

פעמים רבות אנו שומעים מתוך דברי ה„זהר" ענות נפש עליונה, קדושה ורוממה, שירדה בשפל המדרגות, ענות נפש הסובלת יסורי משיח, ענות נפש נודדת בין רבבות אנשים זו״ים לה, והיא מתגעגעת על אותו העולם, שכֻּלו טֹהר ויפי, שממנו לֻקחה.

בדעתנו את חיי־הנדודים של די־ליאון ובשימנו לב ביחוד אל מקומות רבים ב„רעיא מהימנא", שבהם ידֻבר על יסורי משה והצותו את ה„ערב־רב", המה עמי־הארץ והעשירים, שאינם תומכים בידי „מארי קבלה", והרבנים, שאינם עוסקים בפנימיות התורה, — סוף־סוף אך קול ענות רבי משה די־ליאון עצמו אנו שומעים. כיצד נתאים את־זה עם המאֻמת לנו מכל האמור למעלה, שרבי משה די־ליאון לא חבר כלל את עִקר טופס ה„זהר" ושהוא, ה„זהר", הוא פרי התפתחות המחשבה והשירה המסתורית עד דורו של רבי משה?

אבל אמתת הענין כך היא: רבי משה אסף, קבץ ולקט בשקידה נפלאה את כל הקונטרסים האמורים, ואולם הוא לא היה רק מאסף ומסדר, כי־אם הכניס בקרבם גם את הרוח אשר לו, המשיך הלאה את הרעיונות הקדושים והגדולים אשר מצא, דרש אותם כמין חֹמר, הפך בהם והפך בהם ומצא בהם טעמים רבים, שעלו בידו לדרושים רבים, שהתאמץ לכתבם באותו הנוסח של הקונטרסים שאסף. לפעמים עלה בידו הנוסח האמור, ולפעמים — לא. על־כן יש אשר אנו פוגשים שם, כמו שכבר העיר רבי יעקב עמדין, מלים ספרדיות וכדומה.

וצריך לדעת גם את זאת, ששונה הוא רבי משה, המסדר את קונטרסי ה„זהר" ומוסיף בהם פנינים רבים, מן רבי משה, המחבר את „שקל הקדש" ויתר ספרי הקבלה ממין זה. בשעה שכתב רבי משה את ספרי־הקבלה שלו היה מקֻבל בינוני, ואפשר היה לו לבלתי הָבֵן גם את פשט דברי ה„זהר" (יותר נכון: הקונטרסים אשר אסף) כראוי; אבל בשעה שסדר את קונטרסי

או סורסית, או מעֹרבת משתי השפות הנזכרות בצרוף מלים ומבטאים ופתגמים שונים מלשון הקדש.

כשאני מְעַיֵּן בשום־לב בשתי האדרות שב„זהר" (בפרשת נשא ובפרשת האזינו), בספרא דצניעותא (בפרשת תרומה), בבריתות שונות, במאמרים בודדים שאחריהם באו פרושים ב„זהר" עצמו, אני מוצא, שלכֻלם תכונות של ראשי פרקים. אין אלה הלכות מסֻדרות בקבלה, כמו הלכות אחדות שב„ספר יצירה", אלא רמזים דקים מן הדקים, שנמסרו מפֶּה לאזן „לבני־העליה, שהמה מועטים". הרי אלה לא שיטות, כי־אם התחלות של שיטות. את השיטות עצמן צריכים היו „בני־העליה" להבין מדעתם. „בני־העליה" היו מבארים להם את „ראשי הפרקים" „כל חד וחד לפום מה דמשער בלביה", ולפעמים קרובות היו מצרפים את פרושיהם ל„ראשי הפרקים" ועושים מהם חטיבה אחת. במשך הדורות חדלו להבדיל בין „ראשי הפרקים" ובין הפרושים שעליהם. הכל נאסף לתוך קונטרסים שונים, שעברו מדור לדור ומיד ליד. יש בהם גם „ראשי הפרקים" של רבי שמעון בן־יוחאי, חבריו ותלמידיו, ויש בהם גם הפרושים של יחידי האמוראים ושל יחידי הדור בימי הגאונים. הקונטרסים האלה מפֻזרים ומפֹרדים היו גם בארץ־ישראל גם בבבל. מבבל התגלגלו ובאו במאות האחרונות מהאלף החמישי לספרד. מתוך שהיו הקונטרסים מפֻזרים ומפֹרדים חלו בהם ידים שונות. רבי משה די־ליאון היה נודד בכל ימי חייו ואסף וקבץ את הקונטרסים השונים, אשר מצאם גנוזים בבתי חכמי־סוד שונים, ברֵרם, צרפם, זקקם וחברם לתוך ספר אחד.

משום־זה לא יפלא בעינינו כלל מה שרבי משה די־ליאון בעצמו לא הבין (כמו שהוכחתי בפרקים הראשונים) לפעמים גם־הוא את דברי ה„זהר" או מה שדבריו בספריו אשר חבר סותרים הרבה פעמים את דברי ה„זהר", יען כי יחסו של רבי משה די־ליאון אל ה„זהר" איננו שונה מיחסם של יתר המקֻבלים בימיו, רק בהבדל זה, שהוא, די־ליאון, עסק בו יותר ועמל בקבוצו ובסדורו.

משום־זה לא יפלא בעינינו, — מה שאי־אפשר להבין בשום־אֹפן, לפי דעותיהם של המבקרים המיחסים גם את עִקר טופסו של ה„זהר" לרבי משה די־ליאון, — שבספר „ברית־מנוחה" לרבי אברהם רמון הספרדי, ספר שנכתב, לכל־המאֻחר, בזמנו של רבי משה די־ליאון, נמצאים דברים מ„מדרשו של רבי שמעון בן־יוחאי", שאינם כלל בספרי ה„זהר" שלנו. מאין היו לרבי אברהם רמון הדברים האלה, אחרי שלא היה לפניו, לפי גרץ ויתר המבקרים, רק ספר ה„זהר" שחבר די־ליאון? אבל אמת היא, שרבי משה די־ליאון לא חבר בעצמו את הקונטרסים, כי־אם חבר ממה שאסף וקבץ, ולא כל הקונטרסים היו בידו, ובידי רבי אברהם רמון, למשל, היו קונטרסים מ„מדרשו של רשב"י", שלא נמצאו כלל בידי די־ליאון.

סדר השתלשלותו של ה„זהר" לפי־זה כך הוא: רבי שמעון בן־יוחאי, חבריו ותלמידיו מסרו לבאים אחריהם את „ראשי הפרקים" בסתרי האלהות

ר. ו. אֶמרסון

הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה

„אַךְ הַנְּפָשׁוֹת בְּחַיֵּי צִדְקָתוֹ זוּ חֶבֶל תַּקְוָתָהּ,
אָהֹב יֶאֱהַב כְּנַפְשׁוֹ וְלוֹ כְּבַת־עֵינוֹ תִיקַרְנָה;
לְעוֹלְמֵי־נֶצַח מִקֶּרֶב זִכְרוֹנוֹ הֵן בַּל תִּשָּׁכַחְנָה;
גַּם הָאֵלִים בַּמָּרוֹם, יָמוּתוּ אִם הֵן תִּגָּזַרְנָה:
חַיֵּי־עוֹלָם תִּחְיֶינָה בִנְעִימוֹת אַלְמָוֶת".

הֶנְרִי מוֹר.

אֵין תִּכְלָה לַמֶּרְחָק עַד קַצְוֵי אֲפָסַיִם,
אַךְ יַחְדָּו לֹא יוּכְלוּ לָלֶכֶת בּוֹ שְׁנַיִם,
כִּי יַעַבְרוּ בוֹ שְׁנַיִם וְצַר לָהֶם צָר:
שָׁם מִתְגַּנֶּבֶת קוּקִיאָה בְּחֶבְיוֹן קֵן זָר,
כָּל בֵּיצָה מְלַבֵּד אֶת בֵּיצֶיהָ הַהוּצָה
זוֹרֶקֶת מִתּוֹכוֹ הַצִּפּוֹר הֶחָרוּצָה;
כָּל אָחוּ וָאֶבֶן אָפוּף רוּחַ קְסָמִים,
וּמְלֵאִים הַלֵּילוֹת וּמְלֵאִים הַיָּמִים
נְצוּרוֹת וּסְגֻלּוֹת וְכֹחַ עוֹלָמִים,
הַיּוֹצֵר בְּגָלוּי וְרוֹקֵם בִּסְתָרִים
לְדוֹרוֹת וּלְשָׁעוֹת חֲדָשׁוֹת לִבְקָרִים.

ה„זהר”, נמצא כלו תחת השפעתם הנשגבה, חי כלו ברוחו בחברת רבי שמעון בן־יוחאי, חבריו ותלמידיו, עמד כלו בין אותם הקדושים והטהורים, שבתורתם הגה ימים ולילות ועמל כל־כך להבין ולהשיג כל דבר ודבר מדבריהם. הוא האמין אז באמת ובתמים, שעומד הוא בחברת עירין קדישין אלה, וכל מה שהוא מחדש – על־פיהם הוא מחדש. כל תורתו – שלהם היא. על־כן שיח ושיג לו עם אליהו, משה, רבי שמעון בן־יוחאי וחבורתו, כמו עם אנשי־דורו.

ולפי־זה לא היה כל מרמה בפי רבי משה די־ליאון, והכל אמת: גם מה שאמר לרבי יצחק דמן עכו, שכל מה שכתב ב„זהר” איננו שלו כלל, וגם מה שאמר לאשתו, כי מלבו הוא כותב. בעקר היו בידו קונטרסים עתיקים, שאָסף וקבץ ולקחם עמו בנדדו מביתו (הוא לא מת בביתו, כאמור למעלה), ואין מן התימה כלל, שאשתו לא יכלה למסור לנדיב, שחפץ לקנות ממנה את גוף ספר ה„זהר” (שממנו העתיק רבי משה), כל קונטרסים, והרבה מן הקונטרסים שהיה שולח לעשירי־העם היו באמת פרי רוחו, אבל הרוח ההוא חי תמיד בחברת „קודשא בריך הוא ושכינתיה”, ב„פמליה של מעלה ובפמליה של מטה”, בין המטיילים בפרדס ובין אלה ד„עיילו בלא בר”.

תם החלק הראשון.

מה שהוא באמת ובתמים ולדבר דברים היוצאים מן הלב ולא מן השפה ולחוץ, והשואפת בלי־חֶשְׂךְ להיות מתגלגלת ועוברת אל תוך מחשבתנו ומפעלנו ולהיות לחכמה, לצדקה, לעָצמה וליופי. אנו חיים בעולם של מעשים משתלשלים זה אחר זה, בעולם של קֶרע, של חלקים ושברי חלקים. ואף־על־פי־כן בקרב האדם פנימה שרויה הנפש של הכל; השתיקה רבת החכמה; היופי העולמי, אשר כל חלק או שבר־חלק מתיַחס אליו בערך אחד שוה; האחד הנצחי. והכח העמוק הזה, אשר בקרבו אנו קַימים ואשר כל נעימות האשר שבו שכיחות ומצויות לנו, לא די שהוא מוצא ספוק בעצמו וכליל־שלמות הוא בכל עת ובכל שעה, אלא שגם פעולת הראִיה והדבר הנראה, הרואה והמַראה, הנושא והנשוא — כֻּלם רק דבר אחד הם. אנו רואים את העולם קרעים קרעים, כגון: השמש, הירח, החי, העץ; אבל הכל הכולל, אשר כל החזיונות האלה אינם אלא חלקיו הנראים לעין, הוא הנפש. רק מתוך הסתכלותנו בחכמה זו מוכשרים אנו לקרֹא את הרשום בספר חזון העתים והדורות; ומתוך השתקעותנו במיטב המחשבות שבנו והתמכרותנו אל רוח הנבואה המצויה בכל־אדם אנו נעשים מוכשרים להבין את דברי חזון העתיד הזה. כל אדם המדבר על החיים הללו באזני אנשים, שהם גופם אין להם חלק במחשבה זו, משחית את דבריו לבטלה. אינני נועז להיות לה לפה ולדבר בעדה. אין כח בדברי להביע את הכַּונה הקדושה האצורה בה; דלים וקרים הם. רק היא לבדה יכולה להשרות את רוח אלהים על מי שהיא רוצה, וראה זה פלא! הנה שיחתו של אדם שכזה מלאה ליריקה ונעימה היא והכל חשים ומרגישים אותה, כאשר ירגישו את מפח הרוח. ואף־על־פי־כן אין אני יכול לכבוש בקרבי את חפצי לתאר ולו גם בדברי חֹל, מאֵין לי יכולת להשתמש בדברי קֹדש, את שְׁמֵי שְׁמֶיהָ של האלהות הזאת ולהרצות קצות ההוכחות בלבד, שעלתה בידי לאסוף בדבר פשטותו הנשגבה וגבורתו של החֹק העליון שבעליונים.

כשאנו מעַינים בכל המתרחש בשיחותיהן של הבריות, בחזיונות הדמיון, בעתים של מוסר־כליות ושל תאוה, בזמן שהאדם נפעם ונדהם, בדברי המוסר אשר יורונו החלומות, שבהם אנו רואים את עצמנו לעתים קרובות כאִלו מסכה נסוכה על פנינו — התחפשות־פליאה זו, שאנו מתחפשים בחלום, לא באה אלא כדי להעצים ולהאדיר את היסוד הממשי האצור בה ולקָרבוֹ להכרתנו הברורה — אנו משיגים כמה רמזים והוריות, אשר ילכו הלוך והתרבות והיו למאור, המגיה אורו על דעת תעלומות הטבע. הכל מכֻוָּן ועשוי להוכיח אותנו לדעת, כי נפשו של האדם איננה אבר, אלא מחיה ומַפעלת היא את כל האברים כלם; כי היא איננה פעולה כפעולת כח הזכרון, כח המְחַשֵׁב וההכרעה, אלא שכל הכחות האלה משמשים לה מעין ידים ורגלים; כי היא איננה כשרון, אלא מאור; כי היא איננה השכל או הרצון, אלא המושלת בשכל וברצון; וכי היא היא היסוד הנעלם של קיומנו, אשר כל הכחות האמורים הוֹיִם ושרוּיִם בו, — אין־סוף היא, שאינו משועבד ואינו יכול להיות משועבד לרשות בעלים. מקרבנו פנימה או מאחורינו

כל שעה משעות חיינו נבדלת בתכונתה המיוחדת לה ובתולדותיה המשתלשלות ממנה. רוח האמונה, יצר הטוב שבקרבנו מתגלים בנו אך לרגעים מזומנים, תחת אשר קלקלתנו מתמדת בנו תדיר. אבל ברגעים הקצרים הללו אצור ערך עמוק כל־כך, עד שהם ממריצים אותנו לראות בהם ממשות יתרה, מאשר בכל שאר הנסיונות שעברו על חיינו. ומטעם זה הנה אותה הראיה, שרגילים להסתיע בה תמיד, כדי להשתיק על ידה את אלה הַשָֹמים תקוות נפרזות ביותר במין האנושי, כלומר, הראיה הנסמכת על הנסיון, בטלה ומבוטלת היא לעולם. לו גם בנוגע לעָבר נסכים לדעתו של הנותן בו דופי, אף־על־פי־כן אין אנו זזים מלהוסיף ולקוות. עליו שומה אפוא לפתור את חידת התקוה הזאת המצויה בנו. מודים אנו, שחיי האדם שפלים ונבזים המה, אבל כיצד עמדנו על הדבר, ששפלים המה? מהו שֹרש דבר מורת־רוח זו המצויה בנו, שֹרש אי־רצון ישן־נושן זה הטבוע בנו? ומהי הַכַּוָנָה הכללית הצפונה במחסור ובבערות, אם לא רמז דק, אשר תרמז הנפש, כי יש לה דרישות ותביעות עצומות לאין חקר? מפני־מה מרגישים בני־האדם, כי ההיסטוריה הטבעית של האדם עדַין לא נכתבה, וכי כל הדברים שנאמרו עליו, הולכים ומתישנים ונשארים תמיד מאחריו והלאה וספרי המטפיסיקה ערכם מתדלדל ועובר ובטל? הפילוסופיה של ששת אלפים שנה עדַין לא הספיקה לחדור אל תוך תעלומות חדרי הנפש ואוצרותיה. בכל מחקרי נסיונותיה נשאר תמיד, מדי עשותה את הבדיקה האחרונה, איזה שריד כל־שהוא, שלא יכלה לעמוד עליו. האדם נחל־מים הוא, אשר מוצאי מעינותיו נעלמים הם. הֱוָיָתֵנו שופעת ובאה אל קרבנו ממקום שלא נדע איהו. בעל החשבון המדויק ביותר אינו יכול לראות מראש, אם ברגע הבא לא יבוא איזה דבר, שאינו נתן לשערו, וישים לאַל את כל השבונותיו. בכל רגע ורגע אנוס אני להכיר על־כרחי, כי המקרים נובעים ממקור הנעלה מן הרצון, שאני קורא לו רצוני שלי.

וכמשפט המקרים כן גם משפט המחשבות. כשאני מסתכל בזרם השוטף, אשר ממקומות נעלמים ממני הוא מפכה לפרקים את פלגיו אל תוכי, מיד אני רואה ומכיר, שאינני בלתי אם נזון מן הצדקה, אוכל לחם־חסד; שאני אינני עילתם של זרמי מעלה אלה, כי אם רק צופה, המחריש ומשתאה אליהם; שמלא געגועים אני נושא את עיני למרום ונוהג את עצמי כפושט יד, אלא שהחזיונות שופעים ובאים מתוך איזה כח זר ומוזר.

השופט העליון, הדן את השגגות אשר בעָבר ואשר בהוה, והנביא היחידי, המנבא את המוכרח להיות, הוא הוא הטבע המרומם שאנו שרוים בקרבו, כאדמה זו השרויה בזרועותיה הרכות של האטמוספירה; הלא היא אותה האחדות, אותה הנשמה העליונה, אשר בה אצורה וכלולה הויתו של כל אדם יחיד ואשר על ידה היא מתלכדת כאחת עם שאר ההויות שבעולם; הלא הוא אותו הלב הכולל, אשר כל שיחת־אמת – הערצה לו, וכל מעשה־יֹשר – משמעת לו; הלא היא אותה הממשות המופלגת לאין חֵק, השמה לאַל את ערמומיותינו וכשרונותינו וכופה את כל אדם להיות נחשב

„יָכֹל תּוּכַל לְצַמְצֵם אֶת הַנֵּצַח בְּשָׁעָה אַחַת,

אוֹ לְהַאֲרִיךְ שָׁעָה אַחַת עַד לְאַפְסֵי הַנֵּצַח".

לעתים קרובות אנו באים על־כרחנו לידי ההרגשה, שיש נערות אחרת ומדת־שָׁנים אחרת מזו שאנו מונים לה מיום הִוָּלדנו. יש מחשבות, המוצאות אותנו תמיד צעירים ורעננים ומשמרות אותנו שלא נצא מכלל נערות לעולם. מחשבה שכזו היא האהבה אל היופי העולמי והנצחי. כל אדם המסתכל בו ביופי זה, אינו נפטר ממנו אלא מתוך ההרגשה, שיותר משהוא מתיַחס אל חיי העולם הזה, אשר סופם למיתה, מתיַחס הוא אל דורות עולמים. פעולה כל־שהיא של כחות הרוח משחררת אותנו במדה ידועה מתנאי הזמן. כשאנו חולים או חלשים, פָּסוק לנו פסוק אחד של שירה, או פתגם עמוק, ואתה משיב בזה את נפשנו; או הבה לנו כרך אחד מספרי אפלטון או שקספיר, או רק הזכֵּר לנו את שמותיהם, ומיד אנו באים לידי הרגשת חיי־עולם. צא וראה, איך המחשבה העמוקה, האלהית מקפלת תחתיה שנות מאות ושנות אלפים והוָה וקַימת בכל הדורות והתקופות. האמנם נגרע עתה ערך פעולתה של תורת ישו מערכה בשעה שיצאה מפיו בפעם הראשונה? הרשֶׁם הכביר, שיפעלו עלילות ואישים על מחשבתי, דבר אין לו ולזמן. ובכן אתה מוצא תמיד מדה, המיוחדת לנפש, ומדה אחרת שכנגדה, המיוחדת לחושים ולשכל. מפני גלוייה של הנפש מתבטלים הזמן והמקום והטבע והיו לאפס. בשיחה מצויה אנו מיחסים את כל הדברים אל הזמן, כשם שאנו רגילים לדַמות, כי הכוכבים הנפרדים זה מזה מרחקי אין־קץ שרוּיִם וקבועים על־פני ספירה בולטת אחת. וכך אנו אומרים, כי יום הדין רחוק או קרוב, כי ימות המשיח ממשמשים ובאים, כי יום של תקונים מדיניים, מוסריים וחברותיים ידועים קרוב לבוא וכדומה לזה, משום שסבורים אנו, שלפי טבע הדברים הרי מעשה זה מן המעשים, שאנו מתבוננים אליהם, דבר חיצוני הוא וסופו לחלוף, תחת אשר המעשה האחר דבר קַים ומתמיד הוא וקשור הוא אל הנפש. הדברים, שאנו סבורים עליהם באותה שעה, שהם קבועים ועומדים, יתירו את עצמם לאט לאט, כאותם הפֵּרות המבוכרים הנושרים מעל העץ, מעל הנסיון שלנו ויפלו לארץ. והרוח יסערם ויפיצם, מאין איש יודע אנה. מראה הנוף, צורות אנשים, ערים כבוסטון ולונדון דברים בני־חלוף המה, ככל אחד המוסדות שהיו בימי קדם, או כהֶבל אֵד או עשן, וכזה הוא גם גורל החברה וגורל העולם כֻּלו. הנפש צופה ורואה בלי־חָשֵׂךְ לפנים, כשהיא יוצרת לה עולם מלפניה ועוזבת עולמות מאחריה. אין לפניה לא מנין־זמנים, לא מנהגי דת, לא אישים, לא כשרונות ולא בני־אדם. הנפש אינה יודעת בלתי אם את הנפש; רקמת המקרים אינה משמשת לה אלא לבוש חולף ועובר, שהיא לבושה בו.

את מדת הפרוגרס שלה יש לָמֹד לפי החק המיוחד לה לעצמה ולא לפי כללי החשבון. הליכותיה של הנפש לפנים אינן הליכות ממדרגה למדרגה, עד כדי שאפשר יהיה לצַירן בדמות תנועה בקַו הישר, כי אם

בוקע וזורח בעדנו אור, המאיר את כל הדברים ומוכיח אותנו לדעת, כי כשאנו לעצמנו אפס ואין הננו, אלא שהאור הכל הוא. האדם חָזית של בית־מקדש הוא, אשר כל החכמה וכל הטוב אצורים ושרוים בתוכו, דבר זה, שאנו רגילים לקרותו בשם אדם, זאת אומרת: אדם אוכל, שותה, נוטע, מחשב חשבונות, אינו מתאר, על צד האמת, את האדם גופו, אלא רק ציור מקולקל ממנו. לא לו אנו נותנים כבוד, רק הנפש, אשר הוא איננו בלתי אם כלי תשמישה, יכול תוכל, אם רק יביא אותה לידי גִלוי במעשיו ומפעליו, לאכוף אותנו לכרוע לפניו. כשהיא נאצלת על שכלו — הרי היא גֶניוס; כשהיא נאצלת על רצונו—הרי היא צדקה; כשהיא שופעת אל תוך רגשותיו—הרי היא אהבה. וסמיותו של השכל מתחילה בה בשעה, שהוא רוצה להיות הטיבה מיוחדת בפני עצמה. דלדולו של הרצון מתחיל בה בשעה, שבעליו רוצה להיות הטיבה מיוחדת בפני עצמה. תכליתו של כל תקון בחייו של כל אדם יחיד אינה מכֻוֶנת אלא לפַנות דרך לנפש, שתהא חודרת ועוברת מבעד לכל ישותנו, או בלשון אחרת: ללמדנו להיות כפופים ונשמעים.

יש עתים, אשר כל אדם חש ומרגיש בטבע הזה לכל טהרתו. אין די צבעים בלשונו של אדם לתאר את הטבע הזה כל־צרכו. דק וענוג הוא יותר מדי. לא ישיגהו שום מושג, לא תערכנו שום מדה, אבל יודעים אנו, שהוא בוקע וחודר אל תוכנו ומקיף אותנו. יודעים אנו, שכל הויה רוחנית אינה מצויה אלא באדם. משל קדמוני מחַכם אומר: „פקד יפקדנו אלהים גם מבלי לצלצל במצִלה אשר בדלתנו"; זאת אומרת: כשם שאין מחיצה או תקרה, המבדילה בין ראשינו ובין מרחבי השמים, כך אין תחום וחַיץ בנפשו של אדם, אשר שם פוסק האדם, שהוא המסֻבָּב, ומתחיל האלהים, שהוא הסבה. כל המחיצות מסולקות. ישותנו מוטלת, כשהיא גלויה ופתוחה מצד אחד, בפני מעמקי הטבע הרוחני, בפני מדותיו של האלהים. אנו רואים ומכירים את הצדק, את האהבה, את החֵרות ואת הגבורה. למעלה מארבע מדות הטבע האלה עדַין לא התרומם שום אדם, אלא הן הן מתרוממות ומתנשאות עלינו למעלה ראש, וביחוד בשעה שמתוך פניותינו אנו באים לידי נסיון לפגום בהן.

מרותו של הטבע, שעליו אנו מדברים בזה, באה לידי גִלוי על־ידי זה שהוא בלתי תלוי ועומד באותן ההגבלות, המקיפות אותנו מכל צד. הנפש מקיפה את כל הדברים שבעולם. כפי שאמרתי, מתקוממת היא לכל נסיון, המתרגש ובא עליה. וכיוצא בזה מבטלת היא גם את הזמן ואת המקום. השפעת החושים הכניעה את רוחם של רוב בני־האדם במדה מרובה כל־כך, עד שמחיצות הזמן והמקום קבלו צורה של מעצורים, שיש בהם ממש ושאינם נתנים להסתלק; ולדבר על המעצורים האלה בקלות ראש, הרי זה נחשב בעיני העולם לסימן של טרוף־הדעת. אבל לאמתו של דבר אין הזמן והמקום אלא אַמות־מדה מהופכות של כח הנפש. הרוח משחקת עם הזמן, —

הרוח עצמה פועלת את פעולתה גם בהם. יודע ומכיר אני, כי טבע אחד מְשֻׁתָּף לְכֻלָּנוּ; ואותן הנפשות האחרות, אותן העצמיות הנבדלות מושכות אותי אליהן יותר מכל־דבר שבעולם. הן מעוררות בקרבי אותן תנועות־הנפש החדשות, שאנו קוראים להן בשם תאוה: אהבה, שנאה, פחד, השתוממות, רחמים; ומזה תוצאות לשיחת הבריות, להתחרות, לְמְרותה של נפש האחד על השני, לבנין ערים, לקְרָבות. בני־האדם טפלים הם לגבי ראשית התורה והדעת, אשר תטיף הנפש. בימי נערותנו אנו דבקים באנשים דבקות יתרה, המעבירה אותנו על דעתנו. הילדים ובני הנעורים רואים בהם את כל עולמם. אבל בשעה שהאדם נעשה מְלֻמד בנסיונות, הרי הוא מכיר, כי טבע אחד שוה מתגלה בכל הבריות כֻּלָּן. האנשים עצמם מביאים אותנו לידי הכרתו של הבלתי־אישי. בכל שיחה של שני בני־אדם נוטל חלק בשתיקה הטבע המשֻׁתף להם כבן־שיחה שלישי. הצד השלישי הזה, או הטבע המשֻׁתף הזה, איננו חזיון חברתי; בלתי־אישי הוא; אלהים הוא. והוא הדין גם בחבורות, שנושאים ונותנים בהן בענינים חשובים וביחוד בשאלות נשגבות, מובטחים הם בני החבורה, כי המחשבה מתרוממת בלבו של כל אחד מהם לידי מדרגה אחת שוה וכי הכל יש להם חלק רוחני בכל המְדֻבר, ומשפט השומע כמשפט המדַבר. כֻּלם נעשים חכמים מכפי שהיו. ככפתו של בית־מקדש מתנשאה ממעל להם אחדות המחשבה הזאת, המעוררת את כל לב להיות דופק מתוך הכרה יותר נעלה שהוא מכיר את כחו וחובתו ולהיות חושב ופועל מתוך רוממות שאינה מצויה. כֻּלם יודעים ומכירים, כי הגיעו לידי מדרגה יותר נעלה של השלטון ברוח. יש חכמה ידועה של אהבת הבריות, המיוחדת כאחת גם לגדולים שבבני־האדם גם לקטנים שבהם ואשר שיטת החנוך הרגילה שלנו מתיַגעת לעתים קרובות להשביתה ולדכאה. הרוח אחת היא והבחירים שבאנשי הרוח, האוהבים את האמת אהבה לשמה, סבורים פחות מכל, שהאמת אחֻזת קנינם היא. הם מקבלים אותה בהכרת תודה מכל־מקום שהיא באה ואינם טובעים אותה במטבע או בחותם שמו של איזה אדם, כי היא היתה שלהם מאז ומקדם ומימות עולם. החכמים וגדולי המחשבה אין להם מונופולין על האמת. נטיתם הנמרצה ללכת בדרך ידועה עושה אותם בבחינה ידועה לבלתי מוכשרים לחשוב נכוחה. על כמה השקפות רבות־ערך אנו חַיבים תודה לאנשים, שאינם חריפים או עמקי־תבונה ביותר, ואשר מבלי שום יגיעה יתרה מביעים הם את הדבר, שאנו צריכים לו ואשר לשוא שאפנו אליו זה כמה. פעולתה של הנפש כלולה על־פי־רוב בדבר המורגש בלב, שלא יצא מן השפה ולחוץ, יותר מאשר בדבר שהובע באחת השיחות. מרחפת היא מעל לכל חברה והכל מבקשים אותה שלא מדעתם איש באחיו. הדעת, שאנו יודעים, טובה מן המעשים, שאנו עושים. עדַין אין אנו שולטים בעצמנו די צרכנו וכבר יודעים אנו, כי יתרון ומעלה יתרה לנו. בשיחתי המצויה, שאני סח עם שכנַי, אני מרגיש לעתים קרובות מאד אותה האמת עצמה, שדבר־מה יותר נעלה צופה ומביט בכל אחד מאתנו על

ביותר עֲליה ממצב למצב, מעין זו המתגלה בגלגוליהם של בעלי־החיים — גלגול הביצה בתולעת, גלגול התולעת בזבוב. גִדולו של הגֶניוס יש לו תכונה „כללית" ידועה, אשר לפיה אין בחיר האדם מתעלה מתחלה על ראובן ואחר על שמעון ואחר על לוי וגורם מתוך־כך לכל אחד מהם צער הכרת שפלותו, כי אם בכל פעם ופעם, שחבלי לֵדה תוקפים אותו לרגלי גִדולו, הולך האדם ומרחיב את חוג פעולתו, ובכל הלמות הדפק שלו הוא הולך ומתרומם למעלה ממפלגות בני־אדם ומהמוני בני־אדם. עם כל דחיפה אלהית הולכת הרוח ובוקעת את הקליפה הדקה של מראות העין, החולפים ועוברים, ויוצאה ופורצת אל תוך הנצח ושואפת את אווירו. מתהלכת היא בתחום של אמתיות, שנתגלו בעולם מאז ומקדם, ובאה לידי ההרגשה, שיש קרבה יתרה בינה ובין זֶנון ואַריאַן מאשר בינה ובין בני ביתה.

זאת תורת החק של הגִדול המוסרי והרוחני. אין זו כי אם עֲליה פשוטה, כמו בכחה של קלות מיוחדת, לא אל תוך תחום של צדקה אחת, כי אם אל תוך תחום כל הצדקות כֻּלן. מוטבעות ועומדות הן בקרב הרוח, המַכילה אותן כֻּלן. הנפש תובעת טהרה, אבל לא הטהרה עיקר מגמתה; היא תובעת צדק, אבל לא הצדק עיקר; תובעת היא גמילות חסדים, אבל יש דבר הטוב ונעלה מזה; אי לזאת, בשעה שאנו פוסקים מלדבר על־דבר טבע מוסרי כדי לדרוש את עשיתה של אחת הצדקות המצֻוָּה מפי טבע זה, אנו מרגישים מעין ירידה והסתגלות.

בקרב הרגש הזה עצמו מונח גם גרעין של גִדול, הנשמע ומשתעבד לאותו החק גופו. מי שעלול לענוה, לצדק, לאהבה ולשאיפות נעלות, כבר עומד על מדרגה רוממה כזו, אשר ממנה הוא שופך את ממשלתו על המדעים ומלאכות המחשבת, על המליצה והשירה, על עלילות והליכות־חן. כי האיש השרוי בתענוג המוסרי הזה, כבר זכה, שיהא לו חלק בכחות הרוחניים המיוחדים האלה, אשר בני־האדם מעריצים ומכבדים אותם כל־כך. אין לך כשרון ואין לך חריצות המצוים באוהב, אשר בעיני הנערה האהובה לו יהיו נחשבים לאין, עד־כמה שהיא עצמה לא תהי דלה במַתָּנות כאלה; והלב, המתמכר התמכרות שלמה אל הרוח העליונה, רואה את עצמו קרוב קרבה יתרה אל כל מפעליה של הרוח הזאת והוא ילך הלוך ועבור בדרך־המלך לרכוש דעת וגבורה במקצועות שונים ומיוחדים. כיון שאנו מתרוממים לידי הרגש העיקרי והיסודי הזה, מיד אנו נכנסים ממקום עמדתנו הרחוק אשר בקצות העולם אל תוך מרכז העולם, אשר שם, כמו לפנַי ולפנים ממחיצתו של אלהים, אנו מסתכלים בעילות הראשונות והננו משיגים מראש את מהות התבל, שאיננה אלא תולדתן של העילות הללו, ההולכת ומשתלשלת לאט לאט.

אחת ממדותיה של תורת אלהים היא ההתגשמות, שהרוח מתגשמת בדמות וצורה — בצורות כצורתי אני. חי אני בתוך החברה; יחד עם אנשים המכֻונים לאותן המחשבות השרויות ברוחי אני, או נשמעים בבחינה ידועה לאותם האינסטינקטים הגדולים, אשר מפיהם אני חי. רואה אני, שאותה

את עצמותה ומהותה, עוד סגולה מיוחדת בה לגלות את האמת. וכאן אולי מן הצורך הוא, שננסה לשאב מתוך מציאותה הקרובה עָצמה וכח ונדבר על השראת שכינה זו בלשון יותר חשובה ונעלה. כי ההרצאה, שהנפש מרצה את האמת, היא המאורע היותר נעלה שבמאורעות הטבע, מפני שבהרצאה זו אין הנפש נותנת דבר־מה משלה, אלא את עצמה גופה היא נותנת, או היא עוברת אל תוך אותו האיש, שהיא מאירה אותו באורה, ונעשית אותו האיש עצמו, או, לפי מדת האמת שאותו האיש מקבל, היא קולטת וסופגת אותו אל תוכה עצמה.

אנו קוראים להכרזות שהנפש מכרזת, לפרסום שהיא מפרסמת את טבעה, בשם „גִלוי שכינה". החזיונות האלה באים תמיד כרוכים ברגש של רוממות. כי התגלות זו אינה אלא אצילות השופעת מרוח אלהים אל תוך רוחנו אנו. אין זאת כי אם נסיגת זרם רוחו של היחיד מפני משברי ים החיים הסוערים. כי כל השגה ברורה אשר ישיגו בני־האדם את הכח המרכזי הזה ממַלאה אותם יראת־הרוממות ותענוגות. רעד הולף ועובר את כל בני־האדם בשעה שאמת חדשה מתגלה ובאה לעולם, או בשעה שנעשה מפעל כביר, הבוקע ועולה מלב הטבע. בגִלויים האלה אין כח הראות נפרד מעל הרצון לפעול ולעשות, אלא שההסתכלות נובעת מתוך ההכנעה, וההכנעה נובעת מתוך השגה מלאה שמחה. כל רגע, שכל אדם יחיד מרגיש שהשגה זו ממלאה אותו, נשאר בלבו למזכרת עולם. לפי ההכרח המוטבע ועומד במהות עצמותנו, הרי בעקב הכרתו של היחיד את המציאות האלהית הזאת כרוכה תמיד התלהבות־נפש ידועה. טיבה ואריכותה של ההתלהבות הזאת הולכים ומשתנים ומתחלפים, הכל לפי שנוי מהותו של האדם, ממצב של התפעלות והתעָרות של מעלה ורוח הקֹדש — הזיונות אלה אינם נפרצים ביותר — עד כדי ההִבהוב היותר קלוש של הרגש המוטרי, אשר זוהי צורתה שבה היא מחממת, כאֵח המבוערת בביתנו, את כל המשפחות והחבורות של בני־האדם ומכשירה את קיומה של החברה. בעקב התגלות הרגש הדתי בקרב בני־האדם היתה כרוכה תמיד נטיה ידועה לשגעון, כאלו „הציצו ונפגעו מרוב שפעת האורה שהוערה עליהם". ההתפעלות של סוקרַטֵס, ה„התאחדות" של פלוטינוס, ה„חזיון" של פורפיריוס, החזרה־בתשובה של פולוס, „דמדומי השחר" של יעקב בֶּהְמֶה, עִויתותיו של דזורש פוקס והקוָקרים שלו, „הֶארתו" של סוֶדנבורג, כלם מסוג אחד המה. מה שלגבי האנשים המופלאים האלה היתה התלהבות הנפש, בא לידי גִלוי במקרים אין־ספורות שבחיים המצוים בדרך פחות מתמיהה. ההיסטוריה של האמונה מוכיחה בכל מקום, שיש בה נטיה להתלהבות. האֶכסטַזה הדתית של אגודות האחים והקויאֶטיסטים במורַביה; גִלוי הַכַּונה הנצחית שב„דבור" בלשון הכנסיה של ירושלים החדשה; ה„תחיה" של כנסיות הַקָלוִיניסטים; „הנסיונות" של המתודיסטים — כל אלה אינם אלא צורות שונות אשר לאותו הרטט של יראת הרוממות ולאותו התענוג הפנימי, המלַוים את התמזגות נפשו של היחיד בתוך הנפש העולמית.

מִשְׂחַק־הַבֵּינים הזה מלמעלה, ושמאחוריו של כל אחד מאתנו מנענע יופיטר בראשו ליופיטר.

בני־האדם משפילים את עצמם, כדי לבוא במשא ומתן עם הבריות. בשרות הרגילה והנבזה שהם משרתים את העולם, ואשר למענו הם מוחלים על כבודם המוטבע בם מלדה, דומים הם לאותם הַשֵּׁיכִים הערבים, הדרים בבתים פחותים ומתחפשים למראית־עין לעניים, בכדי להנצל מחמס הַפֶּחָה, ועל ברק עשרם הם מתענגים בחדרי חדרים חבוים.

וכשם שהנפש מצויה בכל אדם, כך מצויה היא בכל תקופה מתקופות החיים. בשולה ומפותחת היא כל צרכה כבר בעוד האדם ילד. כשאני מטפל בילדי, הרי כל ידיעתי בלשון הרומית והיוָנית, כל השכלתי ומעוֹתי אינם מועילים לי כלום; אבל כל מדה ומדה, שיש בי משל עשֶׁר הנפש, עומדת לי לצורך תכליתי המכֻוָּנה. אם אני הולך בשרירות רצוני ומעמיד על דעתי, הרי הוא מעמיד את רצונו כנגד רצוני, את זה לעומת זה, ומניח אותי, אם הדבר ישר בעיני, להשפיל את עצמי ולהשתמש ביתר כחי ואוני, כדי להכותו. אבל אם מוּתר אני על רצוני והנני משתדל לפעול פעולה הנובעת מתוך הנפש, בעשותי את הנפש לדַין מוכיח בינינו, מיד מציצה אותה הנפש עצמה מתוך עיניו והרי הוא מוקיר ואוהב עמי יחד את כל הראוי ליקר ואהבה.

הנפש צופה ורואה את האמת ומביאה אותה לידי גִלוּי. כשאנו רואים את האמת, מיד אנו מכירים אותה, יאמרו על זה הספקנים והלצנים מה שיאמרו. שאל ישאלו אותך השוטים, כשדברת דבר שאינם אובים לשמוע: „וכי מנין אתה יודע שדברך אמת, ולא טעות היא בידך?" כשאנו רואים את האמת, מיד אנו מכירים אותה, מפי הסברה, כשם שתכף ליקיצתנו אנו יודעים כי עֵרים אנחנו. מאמר נעלה יצא מפי עמנואל סוֶדנבּורג, שיש בו בלבד כדי להעיד על רוממות תבונתו של האיש הזה, לאמר: „לא דבַר היותוֹ מוכשר להצדיק את כל הישר בעיניו מוכיח עליו על האדם, כי יש בו בינה ודעת, כי אם היותוֹ מוכשר להבחין, שמה שאמת, אמת הוא, ומה ששקר, שקר הוא — רק זהו אות ומופת על מהותה ותכונתה של התבונה". בספר שאני קורא מראה לי כל רעיון טוב שאני מוצא בו, כמשפטה וכמעשיה של כל אמת, את צלמה ודמותה של כל האמת כֻּלה. לכל רעיון רע שאני מוצא בו תהיה נפש זו עצמה לחרב חדה, החותכת וגוזרת אותו וזורה אותו הלאה. הכמים אנו יותר מכפי שאנו סבורים. אם לא נניח מכשולים על דרך המחשבה שלנו, כי אם נשתדל שתהא פעולתנו פעולה תמה ושלמה, או נתבונן מה משפטו של כל דבר ביחוסו לאלהים, אז ידוֹע נדע את כל דבר בפרט ואת כל הדברים בכלל ואת כל אדם בפני עצמו. כי יוצרם ועושם של כל הדברים ושל כל בני־האדם עומד מאחורינו ושופע דרך הצנור של עצמותנו על כל הדברים שבעולם את דעתו, שאין לה חקר ותכלית.

אפס מלבד הכרה זו, שהנפש מכירה בכל מקרה ממקרי חיי היחיד

האדם לחיות את חיי היום הזה. הדרך היחידה למצא תשובה על השאלות האלה, שהן שאלות החושים, היא, להסתלק מכל סקרנות שפלה, ומדי הסגירנו את עצמנו ביד שטף הקיום, אשר ישא ויביא אותנו אל תעלומת הטבע, עלינו לפעול ולחיות, לפעול ולחיות; ומבלי אשר צפינו לזה, הנה ערכה ויצרה לה הנפש המתקדמת מעמד חדש והשאלה והתשובה התלכדו כאחת והיו לדבר אחד.

בכח אש החיים, אש הקדש, אש השמים זו עצמה, ההולכת ובוערת עד שהיא מלהטת וממסה את כל הדברים שבעולם לגלים ומשברים של ים אורה, אנו רואים ומכירים איש את אחיו ואת משפט הרוח אשר בכל אחד מאתנו. מי יכול להגיד את שרש דבר ידיעתו את התכונה המיוחדת, אשר לכל אחד ואחד מבין חוג ידידיו השונים והנבדלים איש מאחיו? אין איש. ואף־על־פי־כן אין דבריהם ומעשיהם עלולים לרמות אותו. באדם זה, אף־על־פי שאין הוא מוצא בו אָון, אינו נותן אֵמון. ובאדם פלוני, אף־על־פי שהם מזדמנים יחד רק לעתים רחוקות, הרגיש אותות נאמנים, המעידים עליו, כי יש לבטוח בו, כבאדם המוצא ענין וחפץ בתכונתו שלו גופו. אנו יודעים איש את אחיו ידיעה נכונה מאד, — מי מאתנו התהלך בצדק ומישרים עם נפשו, ואם הדבר שאנו מטיפים לו או נושאים את עינינו אליו איננו אלא געגועים שאין בהם ממש, או הוא שאיפתנו, שאנו שואפים בתם־לבב ומתוך יגיעה ועמל.

צופים ומבחינים ברוחו של אדם ובסגולותיה המיוחדות הננו כֻלנו. סגולת הַבְחָנָה זו עיקר עליון היא בחיינו או בכחותינו, אשר מחוץ להכרתנו. המשא־והמתן של הבריות, עסקם ומעבדם, אמונתם, יחוסי ידידותם ומריבותיהם — אינם אלא חקירת בית־דין רבה ועצומה אחת, הבוחנת ובודקת את טיבו ואָפיו של האדם. בין במושב כל הדַינים כֻּלם, בין בישיבת מנין מועט של דַינים ובין בעמידת אדם כנגד אדם פנים אל פנים, המאשים כנגד הנאשם, מגישים בני־האדם גופם את עצמם למשפט. על־כרחם הם מציגים לַראוה אותם הפרטים הקטנים, אותן הידים המוכיחות, אשר על פיהם אפשר לעמוד על טיבו של אדם. אבל מי ומי הוא הדן את הדין? ואת מה הוא דן? אמנם לא תבונתנו היא הַדַּיָן. את טיבו של אדם אין אנו לֹמֵדים לא מתוך עיון ולא מתוך חריצות יתרה המצויה בנו. לא; אלא זהו עיקר חכמתו של אדם חכם, שאינו דן את הבריות; הוא מניח אותם להיות דנים את עצמם ורק קורא הוא וכותב בספר את פסק דינם, שפסקו בעצמם.

בתֹקף חֹק הטבע הזה, שאין להסתלק ממנו, נכנע ומשתעבד רצונו של היחיד ולמרות יגיעותינו או מעוט שלמותנו יהיה הגֶניוס שלך מבצבץ ועולה מקרבך, כשם שהגֶניוס שלי יהיה מבצבץ ועולה מקרבי. עצמותנו ומהותנו אנו היא היא התורה, שאנו מורים אותה לאחרים, בין מדעת ובין שלא מדעת. מחשבות נכנסות אל תוך רוחנו דרך צנורות, אשר מעולם לא הנחנו אותם פתוחים, ומחשבות יוצאות מרוחנו דרך צנורות, אשר מעולם

טבעם של הגִלויים האלה אף הוא כך הוא: השגותיו של החֹק המוחלט הם. הם משמשים פתרונים לשאלותיה של הנפש עצמה. הם אינם משיבים תשובה על שאלותיו של ההגיון. מעולם אין הנפש משיבה תשובה במלים, כי אם בעצם הענין גופו, שעליו באה השאלה.

ההתגלות אינה אלא מִפְתַּח סגוֹר הנפש. הבריות סבורות, שההתגלות היא חזון גורלו של האדם. בדברי האורים והתומים של הנפש אשר בימי קדם היה השכל מבקש למצא תשובות לשאלות גשמיות והיה משתדל להגיד בשם אלהים, כמה יאריכו בני־אדם ימים, מה המעשה אשר תעשינה ידיהם ומי יהיו חבריהם, והיה מצרף לזה שמות, מִניני־זמנים ומקומות. אבל אין אנו רשאים להיות מְשַׁבְּרי מנעולים סגורים. אלא חַיבים אנחנו לכבוש בק־בנו את הסקרנות השפלה הזאת. תשובה אמורה בדברים – אונאה היא; לאמתו של דבר אין ה־א תשובה כלל על השאלות שאתה שואל. אל־נא תבקש כי תְאֵר יתארו לפניך את הארצות, שאתה נוסע לשם באניה. שום תא־ר אין בו כדי לתארן לפניך די ספוקו, ולמחר אתה בא לשם ואתה מכיר אותן לדעת מתוך מגוריך שם. בני־אדם שואלים על־דבר השארת הנפש, על הנעשה בשמים, על הגמול הצפוי לרשע וכדומה. ולא זו בלבד, אלא שהנוצרים המאמינים סבורים, כי ישו הניח אחריו תשובות על השאלות האלה. אבל מעולם לא היה איש־הרוח הזה מדבר אפילו רגע אחד בסגנון־הלשון ההמוני של המאמינים הללו. האמת, הצדק, האהבה ומדות הנפש אחוזים וקשורים קשר מהותי ברעיון, שהכל קַים ומתמיד בעולם ואינו בן־חלוף. ישו, אשר חי בעולם הרגשות המוסריים האלה ולא שעה אל האשר הגשמי, כי אם שם את לבו רק לגִלויי הרגשות האלה, לא הפריד מעולם את רעיון הקיום וההתמדה מעל מהות האטריבוטים האלה, אף לא הביע אפילו דבור אחד בנוגע להשארת הנפש. נשאר הדבר לתלמידיו אחריו להפריד את המדת הקיום מעל היסודות המוסריים ולהורות את השארת הנפש בתור תורה ולהוכיח את אמתה באותות ומופתים. ובה בשעה שהתחילו מורים את תורת האַלְמֻות כתורה בפני עצמה, מיד באה ירידה לאדם. בשטף האהבה, בהערצה שמעריצים את הענוה, אין מקום לשאלה בדבר התמדת הקיום. אדם, אשר שְאָר־רוח לו, לא ישאל מעולם את השאלה הזאת, או לא ישפיל את עצמו לטפל בהוכחות וראיות ממין זה. כי הנפש נאמנה לעצמה והאדם, אשר היא נְפחה בו, אינו יכול לעבור מתוך הֹוֶה, אשר אין סוף לו, אל תוך עתיד, אשר יהי קץ לו.

השאלות האלה על־דבר העתיד, שאנו משתוקקים למצא להן פתרונים, אינן אלא הודאה על החטא שבידנו. לאלהים אין עליהן שום תשובה. שום תשובה בדברים אינה יכולה כל־עיקר לשמש פתרון לשאלה בדבר עצָמים ממשיים. לא בזדון גזרת אלהים, כי אם בטבעו של האדם תלוי הדבר, שמסכה פרושה על המעשים אשר יקרו ביום מחר; אין רצונה של הנפש, שאנו נגַלה תעלומה אחרת, מלבד התעלומה של הסבה והמסובב. על־ידי המסכה הזאת, החוצצת בפני המקרים העתידים לבוא, מלמדת היא את בני־

אהבת־הבריות, העולה על כל יתר כשרונותיהם. אין יתרון למחבר, לאיש התבונה, לחבר המפלגה, לבעל דרך־ארץ נאה מן האדם באשר הוא אדם. זיוה של האנושיות מבהיק בהומירוס, בצ׳וסר, בספנסר, בשקספיר, במילטון. הם מוצאים את ספוקם באמת בלבד. הם משתמשים בערך הישר. הם נראים מצוננים ומתונים בעיני האנשים, המתלהבים למקרא דברי סופרים פחותים, אבל חביבים על ההמון, המלאים תאוה הוללה וצבעים המסמאים את העין. כי משוררים הם בכח חופש המעוף, שנתנו לנפשם רבת־התושיה, השבה ונשקפת מעיניהם ומברכת את היצירות אשר יצרה. נעלה היא הנפש מן הדעת המצויה בה; חכמה היא מכל אחד ממעשי־היצירה שלה. המשורר הגדול מביא אותנו לידי הרגשת העשר המצוי בנו ומתוך־כך אנו ממעטים להרהר ביצירותיו הוא. השפעתו היותר מעלה על רוחנו היא זו, שהוא מורה אותנו לבזות את כל מפעליו אשר פעל. שקספיר מעלה אותנו לידי מדרגה של פעולה רוחנית הנעלה כל־כך, עד שאנו מרגישים שהשפע עלינו שפע עשר רב ועצום, אשר עשרו שלו אפס ואין הוא לעומתו; ואז חשים אנו, כי יצירותיו המזהירות, שעד עתה היינו רגילים לפאר ולרומם אותן כעין סוג של פואיסיה מיוחד בפני עצמו, אין להן קיום בטבע הממשי יותר מצלו של עובר ארח, המשתטח על הסלע שבצד הדרך. רוח הקדש, שבאה לידי גלוי ביצירות כהמליט והמלך ליר, יכולה היתה ליצור יום־יום מעשים נאים אחרים עד לאין־סוף. ומדוע־זה אוקיר אפוא את המליט ואת ליר, כאלו לא היתה בנו אותה הנפש, אשר היצירות הללו יצאו מקרבה, כשם שההברות יוצאות מן הלשון?

כח זה אינו שופע ויורד לתוך חייו של היחיד, אלא על־מנת להיות קנינו הגמור. הוא מתרחש ובא אל האדם הענו והפשוט; הוא בא אל האיש המתאמץ להרחיק מעליו את כל שוא וגאה; הוא בא כמראה־נבואה; הוא בא כשלות נפש ורוממות. בשעה שאנו רואים לפנינו את אלה שהוא שרוי בתוכם, מיד מתגלות לפנינו מדרגות חדשות של רוממות. מלפני רוח־הקדש זו יוצא האדם ששרתה עליו ולב אהר בקרבו. כשהוא מספר עם הבריות, אין הוא מתבטל מפני דעתן. הוא מנסה ובוחן אותן. כח־נפש זה דורש מאתנו להיות תמימים ונכוחים. התיר זחוח־הדעת מנסה ליפות את ספור קורותיו כשהוא מתפאר, שלורד, או נסיך, או רוזן פלוני דבר אליו כך וכך או התנהג עמו כך וכך. אנשים שחצנים מקרב ההמון דרכם להראות לך את הכפות, התכשיטים והטבעות שלהם ושומרים למשמרת את הכרטיסים ואגרות הברכה, שנתקבלו לידם. אנשים שהשכלתם יתרה, כשהם באים להרצות את המוצאות אותם, בוררים ביחוד מאורעות נעימים, אשר חוט של פיוט משוך עליהם, — את בקורם ברומא, את דבר האיש הגאוני אשר ראו עיניהם, את ברית הידידות, אשר בינם ובין אדם נעלה פלוני; ועוד אולי נוסף על זה גם הנוף הנאה, זיו נגוהות ההרים, המחשבות הרוממות, שהתענגו עליהן יום אתמול — וככה משתדלים הם להשרות על חייהם ברק זיו של רומנטיות. אבל הנפש, המתנשאה עד לידי הערצת האל הגדול,

לא פתחנו אותם לרצוננו. אָפיו של אדם מורה ומוכיח על־כרחו. אַמת־המדה למֹד בה פרוגרס אמתי אתה מוצא בהליכותיו ובמדותיו של אדם. לא מספר שנות חייו, לא השכלתו, לא חברתו, לא ספרים ומעשים וכשרונות, אף לא כל אלה יחד יש בהם כח למנוע אותו מלהעריץ רוח, הנעלה ורוממה מרוחו. אם לא מצא לו מחסה ומפלט באלהים, הרי נמוסיו, דרכי דבורו, נוסח פתגמיו והבנין, אם יש לומר כך, של כל השקפותיו יהיו מגלים ומכריזים זאת שלא בטובתו, עד־כמה שלא יהיה מתנגד לזה בכל מאדו. אבל אם מצא לו אדם את מרכזו, תהא האלהות עולה וזורחת מקרבו מבעד לכל מַעטי הבערות אשר יעטה, מבעד לטיבו ותכונתו שאינם נוחים ועל אף התנאים הקשים שהוא נתון בהם. אינה דומה מדתו של המבקש והמחזר אחר קנין למדתו של מי שיש לו קנין.

ההבדל הגדול שבין מורי הקֹדש ובין המורים שבספרות, — בין פיטנים מעין הֶרבֶּרט, ובין פיטנים מעין פּוֹפ, — בין פילוסופים מעין שפינוזה, קנט וקולרידזש, ובין פילוסופים מעין לוֹק, פֶּלי, מֶקינטוֹש וסטיואַרט, — בין אנשים המעורבים עם הבריות, הנחשבים לאנשי־שיחה מופלאים ובין אחד מבעלי המסתורין הנלהבים, אשר בחזקת יד המחשבה שתקפה עליו הוא מתנבא נבואה מטורפת למחצה, — הוא זה, שבני הסיעה האחת מדברים „מבפנים", או מתוך הנסיון שנתנסו בו, כשֻתפים ואדונים של המעשה; ובני הסיעה האחרת מדברים „מבחוץ", כמסתכלים פשוטים או אולי כאנשים, היודעים את המעשה רק מפי עדותם של אנשים אחרים. אין שום תועלת בדבר כשמטיפים אלַי מבחוץ. הנקל לי לעשות זאת בעצמי. ישו מדבר תמיד מבפנים ובמדה שאין כמותה. זהו כל הפלא שבדבר. מאמין אני מראש, כי אכן כך צריך להיות. כל בני־האדם כֻּלם עומדים ומצפים בלי־חָשָׂך לביאתו של מורה ומדריך שכזה. אבל אם אין אדם מדבר מלפנַי ולפנים, מאחורי הקלעים, ששם הדבר וכַונת הדבר מתלכדים כאחד, הבה יודה על זאת מתוך ענוה והכנעה.

דעת־כל זו שופעת אל תוך השכל ויוצרת את זה, שאנו קוראים לו בשם גֶניוס. חלק גדול מהכמת העולם אינו חכמה כלל, והמצוינים שבין המשכילים נעלים הם בלי־ספק מכל פרסום ספרותי, אף־על־פי שאינם מן הסופרים. בין המון תלמידי החכמים ומחברי ספרים אין אנו מרגישים מציאותו של דבר מקדש ומרומם; אנו מרגישים בהם הריצות וזריזות ידועה יותר מרוח הקדש; יש בהם אור ואינם יודעים מאין הוא בא, והם אומרים עליו, שהוא שלהם; כשרונם אינו אלא הפלגת אחת הסגולות המצויות בהם, הגדלת מדתו של אחד מאבריהם, עד כי יֶתר כחם ואונם אינו אלא מחלה. במקרים שכאלה אין הַמַּתנות הרוחניות עושות רשם של שלמות מוסרית, כי אם כמעט של קלקלה וחטאת; ואנו מרגישים, כי כשרונותיו של אדם נצבים לשטן בדרך התרוממותו אל האמת. אבל הגֶניוס בעל אמונה הוא. אין הוא אלא ספיגה וקליטה נפרזה של הרגשות הכל. אין הוא אנוֹמַלי ויוצא מן הכלל, אלא דומה הוא אל בני־אדם אחרים במדה יתרה ולא במדה פחותה. בכל המשוררים הגדולים מצויה חכמת

בתומת לבבו, היה יהיה לאלהים בעצמו; אפס אצילותה של עצמות מעולה וכללית זאת חדשה היא תמיד ומעולם ועד עולם ואין חקר לה. היא ממלאה אותנו יראת הרוממות ותמהון. כמה יקר לאדם רעיון האמונה באלהים וכמה משיב הוא את נפשו! הוא מושיב נְשַׁמות, מחבש פצעי־הלב, אשר גרמו לנו שגיאותינו ותקוותינו הנכזבות. לאחר ששברנו את אלהי־המסורת שלנו ולאחר שנטשנו את אליל־המליצה שלנו, רק אז יופיע אלהים וילהיב את לבנו בהויתו. רעיון האלהים הוא הכפלתו של הלב עצמו, יתר על כן: הרחבת הלב מתוך כח גדולו עד לאין־סוף, עד למרחקי אין־סוף חדשים לכל עבר ועבר. הוא משפיע לאדם בטחון שאינו רופף. לא מתוך הכרה, אלא מתוך הסתכלות נעשה גלוי וידוע לפניו, כי הדבר המובחר הוא הדבר האמתי, ומתוך דעה זו הוא מסתלק על־נְקַלה מכל ספק והששה ומניח לגלויו הנאמן של הזמן, שיבוא ויפתור את חידות חייו. מובטח הוא, כי אָשרו קרוב ויקר ללב היקום. כשהחוק העולמי מתגלה לרוחו, הרי הוא מתמלא רגש בטחון כולל ומקיף כל־כך, עד שהוא סוחף בזרמו את כל התקוות החביבות ואת כל הכַּוָנות היותר נמרצות, התלויות וקשורות בגורלו של אדם בן־תמותה. מאמין הוא, כי טוב זה, שֶׁמֻּנֶּה לו גורלו, לא יקופח ממנו. הדברים, שבאמת לא נבראו אלא בשבילך, נגררים אחריך כמו בכח־המשיכה. הרי אתה רץ אנה ואנה לבקש את ידידך. הניחה להן לרגליך לרוץ, אבל רוחך אינה צריכה לכך. אם אי אתה מוצא אותו, האינך מרגיע את נפשך, כי אמנם נוח לך שלא תמצאנו? כי אותו הכח, המצוי בך, מצוי גם בו והרי הוא יכול היה להזמין אתכם יחד, אלמלי היה זה לטובה ביותר. הנה אתה מְעַתֵּד את עצמך בקנאה רבה לעשות מעשה־חסד, אשר כשרונך וטוב־טעמך, אהבתך את הבריות ותקותך לתהלה מעוררים אותך לכך. האם לא עלתה על דעתך, שאין לך רשות ללכת ולעשות את המעשה, עד שיהא רצון מלפניך בה במדה, גם להמנע מעשותו? הוי, האמינה נא, כי חי נפשך, שכל הברה, שנאמרה בחללו של עולם ושאתה צריך לשמעה, הגיע תגיע לאזנך! כל משל, כל ספר, כל דבור, שיש בו כדי להמציא לך עזר או רְוָחָה, ודאי שיתגלגל לידך, בין בדרך ישרה ובין בדרכים עקלקלות. כל ידיד, אשר עליו מתגעגע לא רצונך הפוחז והנמהר, אלא הלב הגדול והענוג אשר בקרבך, סופו לחבק אותך בזרועותיו. וכל זה הוא, מפני שהלב אשר בקרבך לב הכל הוא; אין מקום, אשר יהיה שם סְגור, או קיר מבדיל, או מחיצה, אלא דם אחד נוזל באין מעצור ובמרוצה שאינה פוסקת בעורקיהם של כל בני־האדם כֻּלם, כשם שהמים שעל־פני כל כדור הארץ רק יָם אחד הם ועליתם וירידתם, לאמתו של דבר, אינה אלא אחת.

הבה יִלְמד אפוא האדם לדעת את הגלוי, אשר הטבע כלו וכל מחשבה ומחשבה מגלים ללבבו, לאמר: כי העליון שוכן בקרבו; כי מקורות הטבע אצורים ברוחו הוא, אם אך יש בה רגש החובה. אבל אם רוצה הוא לדעת את אשר ידבר האל הגדול, עליו „לבוא בחדרו ולסגור את

תמימה וברה היא; אין לה לא ברק צבעי ארגמן, לא ידידים נאים, לא מכרים רוזנים ולא מאורעות מופלאים במינם; אין היא צריכה לכך, שישתוממו עליה; שרויה היא בתוך שעה זו של עכשיו, בתוך מעשה הנסיון הקשה של יום־יום, — משום שגם הרגע הנוכחי וגם הדבר הטפל שבטפלים נעשים כספוג וקולטים אל קרבם את המחשבה ומתמלאים שפעת ים אורה.

כֵּיוָן שאדם מתהלך עם איש־הרוח, אשר עם כל רוממותו הנעלה פשוט הוא תכלית הפשטות, הרי כל הספרות נראית בעיניו כמלחמת דברים בלבד. הָאֲמָרִים הפשוטים ביותר ראוים מאין כמוהם להיות נכתבים בספר, ואף־על־פי־כן זולים ומצוים הם כל־כך, עד כי לרוב עשרה של הנפש, אשר אין קץ לו, מי שאומר לאספם, הרי זה דומה למלקט אבני־גיר אחדות מעל פני האדמה, או לכונס מעט אויר לתוך צלוחית, בשעה שכל האדמה כלה וכל האויר כֻּלו לנו הם. שום דבר אינו יכול לחדור לתוך אותו התחום או לעשותך לאחד מבני אותו החוג, אם לא תסיר מעליך את כל הבלי תפארתך ותתהלך עם הבריות באמת פשוטה ובהתגלות־לב גמורה ומתוך ודאות ברורה בכל מה שנטל עליך לדעת.

אנשים ממין זה מתנהגים עמך כמנהג אלים; הם מהלכים על־פני האדמה כאלים ומקדמים בלי שום תמיה את חריפות תבונתך, את טוב לבך ואפילו את צדקתך — או טוב אֲמָרַי: את מעשה חובתך, משום שצדקתך נחשבת בעיניהם כבשר מבשרם וכדם עורקיהם: הם רואים בה הוד מלכות כשלהם, הוד מלכות עליון ואבי אבות האלים. אבל מה עזה וקשה התוכחה, אשר יוכיח היחס שלהם, הלא הוא יחס של אהוָה גמורה ותמה, את הצביעות המצויה בין הסופרים, אשר גם קַלֶּס יקלסו וגם הכאֵב יכאיבו איש את אחיו! הנפשות האלה אינן יודעות חֹנף. אינני מתפלא כל־עיקר על אשר אנשים שכמותם הלכו לבקר את קרוֹמֶל ואת כריסטינה ואת קארל השני ואת יעקב הראשון ואת שליט הטורקים. כי למרבה רוממותם חבריהם ובני לויתם של המלכים הם ואי־אפשר להם שלא להרגיש את הלשון של עבדות המצויה בשיחותיהן ובמשאן ומתנן של הבריות. יש לראותם תמיד כראות מַתַּת אלהים אשר נתנה למלכים. כי הם עומדים לנגדם כמלך לפני מלך, בלי שום הכנעה והתרפסות, וממציאים לכל אשר שאר־רוח לו את קורת־הנפש ורגש הרצון הבאים מכח יכולת ההתנגדות, מכח הרגש של אהבת־אדם תמימה וישרה, מכח חבֵרות כֵּנה ושוה לכל נפש ומכח אידיאות חדשות. כשהם נפטרים מהם, הם מניחים אותם הכמים ומעולים מכפי שהיו. נפשות שכמותן מביאות אותנו לידי ההרגשה, כי יתרון לתום־לב מן הצביעות. הֱוֵה מתהלך עם כל איש ואשה בהתגלות־לב עד כדי להמריץ אותם, שיהא לבם ערום וישר כנגדך, ועד כדי לְהָסֵר אותם כל תקוָה לשחק ולהתל בך. חסד זה הוא הגדול מכל החסדים שאתה יכול לגמול עם בני־אדם. „תהלתם הכי־נעלה" אומר מילטון „אינה חֹנֶף ועצתם התמימה ביותר מעין תהלה היא".

התאחדות האדם עם האלהים בכל עלילה מעלילות הנפש אינה נתנת להביעה בדברים. אפילו האדם הפשוט שבפשוטים, המעריץ את האלהים

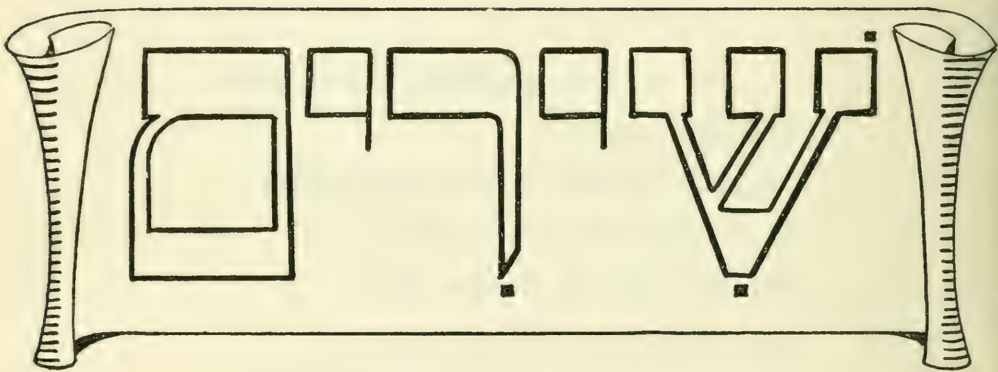
הנה נולדתי בחיק הרוח הגדולה, הרוח העולמית. אני, שאינני כלילת־שלמות, הנני מעריצה את השלמות שבי. נוחה אני לקבל השפעה מן הנפש הגדולה בכל אפן שהוא, ולפיכך איני משגיחה בשמש ובירח ומרגישה אני, שהם אינם אלא דברים נאים שבמקרה ופעולות המתחלפות ועוברות. אל תוכי שופעים הלוך ושפוע יותר ויותר גלי הטבע הנצחי ובהשקפותי ועלילותי אני נעשית אנושית ומצויה לכל. ובכן אני מגיעה לידי־כך, שהנני חיה בתחום של מחשבות בנות־אלמות ופועלת את פעולותי מתוך כחות בני־אלמות. ובכן אפוא, מדי העריץ האדם את הנפש, ובלמדו לדעת כי „אין חקר ליפיה", כמו שאמרו הקדמונים, בוא יבוא גם לידי ההכרה, כי העולם הוא הפלא הנצחי אשר תעולל הנפש, וימעיט להשתומם על מקרי הפלא הבודדים והמיוחדים; הוא יֻוכח לדעת, שאין היסטוריה של חל, כי כל ההיסטוריה קדש היא; כי כל אַטום וכל רגע מרגעי הזמן משמשים בבוָאה לתבל כלה. הוא לא יוסיף לחיות חיים מאֻחים מקטעים וקרעים שונים, כי אם חיה יחיה חיים של אחדות אלהים. הוא יסתלק מכל דבר שפל וגס שבחיים ויהא מסתפק באותו המקום, אשר יועיד לו גורלו, ובאותה העבודה, שיש בכחו לעשותה. במנוחה יקדם את פני יום־המחרת מתוך שלות־בטחון זו, המביאה בכנפיה את האלהים ומתוך־כך הרי היא נושאת כבר במעמקי לבה את כל צפונות העתיד לבוא.

תרגם מאנגלית **י. ל. ברוך.**

הדלת בעדו". אין אלהים רוצה לגלות את עצמו לפני רכי הלב. חַיָב אדם קודם־כל להקשיב רב קשב לקול הבוקע ועולה ממעמקי נפשו הוא ולסלק את עצמו מכל דרכי הדבור של יראת שמים, אשר ישתמשו בהם בני־אדם אחרים. אפילו תפלותיהם של אחרים גורמות לו תקלה, כל־זמן שלא התקין לעצמו תפלות משלו. דתנו, אמונת ההמון נשענת על רבוי מנינם של המחזיקים בה. אבל עדותו של המון־עם רב — אחת היא לנו באיזו דרך־עקלתון עדות זו נגבית — אינה על־פי־רוב אלא הודאה ברבים, שאין אמונה כל־עיקר. מי שמכיר את אלהים בתור מחשבה החוסה ומגינה עליו, אינו מונה לעולם את מספר חבריו לדעה. אם אני יושב בסוד עליון, מי יעז לגשת אלי? אם אני שרוי בענוה גמורה ואם אש אהבה טהורה לוהטת בקרבי — מה מלים בפי קַלְוִין או סוֶדינבורג להביע לי?

אין בין ראיה, שמביאים מִן המון־עם, ובין ראיה, שמביאים מאדם יחיד, ולא־כלום. אמונה הנשענת על בני־סמך אינה אמונה כל־עיקר. הבטחון בבני־סמך משמש קנה־מדה לדלדולה של האמונה, להסתלקות הנשמה מקרבה. המעמד, אשר יִחֲדוּ הנוצרים לישו זה כמה וכמה מאות בשנים, הרי הוא מעמד של בר־סמך. אבל מתוך דעה שכזו אי אתה מכיר אלא את המחזיקים בה, ולא את המעשים והעובדות הנצחיים. כי גדולה ותמימה היא הנפש. אין היא יודעת חֹנף, אין היא טפלה למי־שהוא; אין היא מביאה מעולם ראיה מאחרים חוץ מעצמה. היא אינה מאמינה אלא בעצמה. בפני האפשרויות הרבות לאין־קץ המצויות לאדם, הרי כל נסיון מנסיונות החיים, כל ספור מספורי קורות החיים בימים עברו, עד־כמה שלא יהיו טהורים וקדושים, מתבטלים והיו כלא־היו. כלפי אותם השמים, המתגלים לפנינו בחזון לבנו, אין אנו יכולים לשבח ולפאר שום צורה מצורות החיים, אשר ראינו בעינינו, או אשר קראנו עליה בספר. לא דַיֵנוּ שמחליטים אנו, שאין לנו אלא אנשים גדולים מועטים, אלא יתר על כן, שאין לנו אנשים גדולים כל־עיקר, שאין לנו שום היסטוריה, שום רשומות על איזה אדם בעל צורה ואפי נעלה, או על איזו דרך מדרכי החיים, שֶׁסִפֵּק בהן להגיח את דעתנו הנחה גמורה. בערכם של הקדושים ובני האלים, אשר תעריץ ההיסטוריה, אין אנו מודים בבחינה ידועה אלא לפנים משורת הדין. אף־על־פי שבשעות, שאנו מתבודדים לנפשנו, אנו שואבים כח חדש מתוך זכר מעשי הגדולים, אבל בשעה שמשתדלים להציג אותם למופת לנגד עינינו, ככל אשר רגילים לעשות זאת חסרי־הדעת וההדיוטות, הם מַלְאִים ומיַגעים אותנו. בהיות הנפש יחידה, סגולה מיוחדת בפני עצמה וטהורה, מתמכרת היא מאליה אל מי־שהוא יחיד ומיוחד וטהור, אשר על־מנת־כן הוא שרוי בקרבה, מַנחה אותה ומדבר את דבריו על־ידה. ואז נעשית גם היא שמֵחה, מלאה עלומים וחיים. לא חכמה היא, אבל צופה ורואה היא לתוך תוכם של הדברים. לא בעלת־אמונה יִקָרא לה, אבל תמימה וברה היא. אָמֹר תאמר לאור „לי אתה" והרגֵש תרגיש, כי העשב צומח והאבן נופלת בכח חוק, העומד למטה מטבעה והמשועבד לו. ראֵה, אומרת היא,

שירים

א

הִנֵּה כְבָר פָּרְצָה קִנְאַתְכֶם־שְׁאוֹל וְכִלְחִישַׁת צִפְעוֹנִים
תִּפְעֶה וְתִרְתַּח מִסָּבִיב לִי,
הִנֵּה גַּם אֶל זֵר־הַדְּפָנִים עַל מִצְחִי יַד־קָלוֹן שְׁלַחְתֶּם,
אֶל זֵר־הַדְּפָנִים, אֲשֶׁר עֲנַדְתֶּם לְרֹאשִׁי –
רְאוּ! הִנְנִי נוֹסְחֵהוּ, אֶת עֲדִי־הַשָּׁוְא, מֵעָלַי,
אָמְנָם יָצַר לְרֹאשִׁי זֶה־כְּבָר וַיִּמְחַץ רַקָּתִי –
וּלְרַגְלֵיכֶם, לִפְנֵי נַעֲלֵיכֶם הָרְעֵבוֹת אַשְׁלִיכֶנּוּ;
לֹא מְשׁוֹרֵר אֲנִי וְלֹא חוֹזֵה־חֶזְיוֹנוֹת לָכֶם,
כִּי אֲנִי אוֹיִבְכֶם מֵרֹאשׁ וּמִקֶּדֶם
וַאֲנִי הַבָּז לָכֶם וְהַלּוֹעֵג לַהֲוַתְכֶם עַד־הָעוֹלָם!
לִקְשִׁי־רוּחֲכֶם אֵין־מַרְפֵּא וּלְכִשְׁלוֹן־בִּרְכֵּיכֶם כָּל־הַיָּמִים
וּלְפִצְעֵיכֶם הַחֲשׂוּפִים, אֲשֶׁר בָּם תִּתְהַדָּרוּ,
לֵאמֹר: בְּחִירֵי־אֵל אֲנַחְנוּ, כִּי נְגוּעִים אָנוּ...
אָכֵן לִצְחֹק הֱיִיתֶם לִי, לִצְחֹק וְלִשְׁאָט־נֶפֶשׁ גַּם־יָחַד,
אַתֶּם וְכָל־עֲדַתְכֶם הָרְמִיָּה
וְעִם חַכְמֵיכֶם וְעִם מְשׁוֹרְרֵיכֶם, הַחוֹנְפִים לָכֶם!

שׂוֹהֶה וּמְחַדֵּד אָזְנָיו, שָׁט כֹּה וָכֹה לָבֶטַח
וְעַד־רַגְלְכֶם בָּא וְלֹא יָחוּשׁ –
וְהִתְאַפַּקְתֶּם מִצְּעֹק מֵרֹב בְּחָל־נֶפֶשׁ וְשִׁקּוּץ
וְהִכְבַּדְתֶּם לְבַבְכֶם לִבְלִי הָזִיז אֶצְבַּע וְעַפְעַף,
כִּי אֶת־כָּל שִׁמְמוֹן־חַיֵּיכֶם בְּעֵינֵיכֶם רְאִיתֶם...

... וְיוֹם יִהְיֶה, יוֹם זֹהַר חָדָשׁ בַּשְּׁחָקִים,
הַחוֹמוֹת וְהָאִילָנוֹת יִתְמְהוּ וִירַנְּנוּ: זֹהַר,
גַּם שְׁלוּלִיּוֹת־הַבֹּץ בָּרְחוֹב וְעַנְנוֹת־הַשַּׁחַק הַנְּמוֹגוֹת
תַּעֲלֹצְנָה: זֹהַר!
וְאַתֶּם תַּעַמְדוּ לִפְנֵי הָרְאִי הַמְחַיֵּךְ, הִסְתַּכֵּל
וְסַלְסֵל בִּשְׂעַרְכֶם, הִסְתַּכֵּל
וְחָזוֹר וְהִסְתַּכֵּל וְנַסּוֹת הַחֵן עַל שְׂפָתֵיכֶם –
פִּתְאֹם תִּתְעַוֵּת הַדְּמוּת לְמוּלְכֶם וְתֶחְוַר וְתוֹרִיק
וּשְׁתֵּי עֵינֵי־כְפוֹר תִּתְכַּדַּרְנָה: אִי לְךָ, בְּלִיַּעַל!
כֹּזֵב וּמְכַזֵּב! עַל־מָה תְּכַסֶּה לְחִנָּם
וְאֶת עֵינֵי מִי תְּאַחֵז?!
וְרָגְזוּ צִלְלֵי־הָאָבוֹת הַגְּבֹהִים, הַשּׁוֹתְקִים בְּפִנּוֹת הַבַּיִת,
וְהַתִּקְרָה עַל רֹאשְׁכֶם לְהִתְפּוֹרֵר תֹּאמַר...
וְהַבֵּן, אֲשֶׁר יֻלַּד לָכֶם וַאֲשֶׁר גִּדַּלְתֶּם עַל־שֶׁקֶר,
הִנֵּה בָא וַיִּמְצָאֲכֶם בְּעֶצֶם עֶרְוַתְכֶם,
רֶגַע יִסְמַר – וְנָס מִפְּנֵיכֶם כְּמִפְּנֵי הַמִּפְלֶצֶת,
וְרָץ וְהִתְדַּפֵּק עַל דַּלְתֵי זָרִים: אִסְפוּנִי!
עֶבֶד־עֲבָדִים אֶהְיֶה לָכֶם – רַק אִסְפוּ חֶרְפָּתִי!
כִּי בֶן אֲנִי לְאָב חָנֵף וְדוֹר־מָוֶת יְלָדָנִי...
וְסָבַב כְּכֶלֶב נֶאֱמָן אֲדוֹנָיו וְקִבֵּל מַכּוֹתָיו בְּאַהֲבָה

רֵיק זֶה־כְּבָר בֵּית־הַטַּחֲנָה הַיָּשָׁן וְנָטוּשׁ לַשֵּׁדִים,
מִבִּטְנוֹ הָרְקוּבָה צְחֹק לֵץ בְּזוּי נִפְקַע בַּלֵּילוֹת,
וְהַכְּנָפַיִם הַבָּלוֹת סוֹבְבוֹת עוֹד,
לַאֲשֶׁר רוּחַ, בְּלֹא־רַעְיוֹן, עַל צִירָן הַמָּעוּךְ סוֹבְבוֹת עוֹד:
אָנוּ טוֹחֲנוֹת, טוֹחֲנוֹת...

וְעַתָּה קוּמוּ עָלַי וְהַרְגוּנִי! בְּחֶרֶב־סֵתֶר לְשׁוֹנְכֶם
אוֹ בְנִשְׁמַת־פִּיכֶם רַעַל הֲמִיתוּנִי!
הֲלֹא אֲנִי אוֹיִבְכֶם מֵאָז וּמֵעוֹלָם וְעַד־הָעוֹלָם
וּבִצְדָקָה תְּרַצְּחוּנִי נָפֶשׁ!
כְּצוּר מְצוּרִים אֹפֶל, מֵרְקָבוֹן־טַחַב בַּטָּמוּן נֶאֱכָל,
וְאוּלָם רַעַשׁ מַפַּלְתִּי
כְּרַעַם־לַעַג מְלֹא־שְׁחָקִים לָכֶם עוֹד יִתְפּוֹצֵץ
וְיֵרֵד וִיכַס עַל רָאשֵׁיכֶם כָּרָעַם,
וְנִחַת בָּכֶם וְהֶעֱבִיר צִנַּת־בַּרְזֶל בְּעַצְמוֹתֵיכֶם
וּבְתִמְהוֹן־זְוָעָה עֵינְכֶם תַּעֲמֹד,
וּפְנִיתֶם לְדַרְכְּכֶם וּלְרַגְלְכֶם אָבַד בִּטְחוֹנָהּ
וְהִתְנַפַּלְתֶּם אֶל־עַרְשְׂכֶם וּשְׁנַתְכֶם נִגְזָלָה...
וְהָיְתָה שְׁעַת בֵּין־הַשְּׁמָשׁוֹת, שְׁעַת גְּסִיסָה נִמְשֶׁכֶת, כִּי תֵשְׁבוּ
בְּקֶרֶן־זָוִית, חֲבוּיִם בַּצֵּל, וּכְמִשְׁפַּטְכֶם
לְשִׁיר יָמִים גָּוְעוּ, אֵי־מִזֶּה נִגְרָר, מַקְשִׁיבִים,
לְפַיֵּס פַּחְדְּכֶם, הָאֹרֵב בִּלְבַבְכֶם, כִּי נֵעוֹר —
וְנִפְסַק פִּתְאֹם הַקּוֹל מֵרָחוֹק וְנֶאֱלָם
וּדְמָמָה קָרָה תְּהִי סְבִיבְכֶם, דְּמָמָה רֵיקָנִית כַּמָּוֶת,
וְהִבַּטְתֶּם: עַכְבָּר פְּעוּט־רֹאשׁ, אֶרֶךְ־זָנָב, מָאוּס לְמַרְאֶה,
זוֹחֵל, מְחַפֵּשׂ לוֹ פְּתוֹתִים בַּחֶדֶר,

ב

רְאוּ אֶת־הַתַּלְיָן, עֲקוּם־הָעֵינַיִם, הַמִּתְהַלֵּךְ בְּקִרְבְּכֶם,
כַּחֲתוּל־טֶרֶף יִצְעַד בִּדְמָמָה, פָּזֹל וְאָרֹב לִצְדָדִים,
פִּתְאֹם יִתְפֹּשׂ בְּאֶחָד מִסְכֵּן עוֹבֵר לְתֻמּוֹ
וּנְשָׂאוֹ בְעָרְפּוֹ, וְהוּא מְפַרְפֵּר כִּזְבוּב, לְשַׁעֲשׁוּעֵי הֶהָמוֹן,
אֶל־טַבּוּר הַשּׁוּק, אֶל־הַגַּרְדֹּם.
שָׁם יִקְרַע בְּגָדָיו מֵעָלָיו וְהִנִּיחוֹ עַל־הַמַּעֲרָכָה,
יַעֲמֹד הַקָּהָל וְיִכְלָא נִשְׁמָתוֹ,
יַעֲמֹד הַתַּלְיָן וְסָקַר בִּמְנוּחָה עַל־סְבִיבָיו,
אַחַר יַפְשִׁיל שַׁרְווּלָיו, יֹאחַז בַּגַּרְזֶן וְיִנְשֹׁם –
וְנִצְנֵץ הַגַּרְזֶן
רֶגַע בַּשֶּׁמֶשׁ וְעַל־רֹאשׁ הַנִּדּוֹן – וְנִנְעַץ בַּקַּרְקַע
וְנֶאֱנַק הַקָּהָל... אָז יֵעוֹר הַקָּרְבָּן,
יִפְקַח אֶת־עֵינָיו וְיַבִּיט, וְהוּא עָלוּב וּמְטֻשְׁטָשׁ,
וְנִגַּשׁ אֵלָיו הַתַּלְיָן וּלְקָחוֹ וְהֶעֱמִידוֹ עַל־רַגְלָיו,
יָצִיץ בַּעֲוָיָה שֶׁל בּוּז לְתוֹךְ פָּנָיו –
וְשִׁלְּחוֹ לְנַפְשׁוֹ... יִצְחַק, יָרִיעַ הֶהָמוֹן
וּמְחִי־כַפַּיִם יִתְגָּעֵשׁ,
יָצִיף הַכִּכָּר... וְעֵינַיִם רְטֻבּוֹת־נְהָרָה
תְּלַוֶּינָה זְמַן רַב אֶת־הַתַּלְיָן, לְאִטּוֹ בְּגָאוֹן יִתְרַחֵק...

וּמִתַּחַת שֻׁלְחָנוֹ לְנִדְבַת־עֶצֶם יְצַפֶּה...
וְלֹא יָנוּחַ לִבּוֹ גַּם־שָׁם וְהִתְפָּרֵץ וְיָצָא לַהֶפְקֵר
וּבְעֵירֹם וּבְחֹסֶר כָּל־מִחְיָה
אֶת מְחוֹל־הַיֵּאוּשׁ הָאַכְזָר יְחוֹלֵל בְּכָל־בָּתֵּי־הַיַּיִן,
וְהֵפִיץ בִּצְחֹק מַר אֶת צְרוֹר־עֲצָבָיו הַמְּמֻרְטָט לָעֲבָרִים
וּבְחֵיק נָכְרִיָּה שְׁאֵרִית־חֵילוֹ יְשַׁחֵת...
וְנֶאֱנַק תַּחְתָּיו יְצוּעַ־בָּשְׁתּוֹ אֶת אֶנְקַת הַקֶּבֶר,
וְהַלַּיְלָה הַשָּׁחוֹר יִסְגֹּר עַל נֵצֶר־עַם־יְיָ הָאַחֲרוֹן
וְחָתַם דּוּמָם עַל חָרְבַּן־חַיָּיו
וְעַל מְאֵרָתוֹ הַנִּצַּחַת לָכֶם, בּוֹזְזֵי כְבוֹדוֹ וְטָהֳרוֹ,
אֲשֶׁר נִגְלְדָה, כְּפֶצַע נוֹשָׁן, בִּלְבָבוֹ...

סיון הרע"ד.

מֵנִיף גַּרְזִנּוֹ הַכָּבֵד מְלֹא־תְנוּפַת זְרֹעוֹתָיו – וַחֲטָבוֹ
וְעָבְרָה רְעָדָה בְּכָל חוּט־שִׁדְרָה וְאָמַר כָּל־אֶחָד,
אַךְ רֹאשׁוֹ הוּא הֻתַּז מֵעָלָיו...
וְנִשְׁמַט הַגַּרְזֶן מִידֵי הַתַּלְיָן וְנֶאֶלְמוּ הַחֲצֹצְרוֹת
וְדִמְמַת־מָוֶת תַּעֲמֹד פִּתְאֹם בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם,
אֶחָד אֶחָד יִתְפָּרֵד הָעָם כְּהִתְפָּרֵד נְבֵלָה,
אֶחָד אֶחָד בִּקְלוֹנוֹ...

וּלְמַעְלָה, עַל בָּמֳתֵי־עָבִים, הַשֶּׁמֶשׁ יִדְרֹךְ תַּעֲצוּמוֹת
וִיבַזְבֵּז מְלֹא־חָפְנָיו זְהָבוֹ עַל־יָם וּשְׂדֵי־תְנוּבוֹת וְחוֹלוֹת;
וְהַרְחֵק, מֵאַחֲרֵי הָעִיר, מֵעֵדֶר נוֹקֵשׁ עַל־בּוֹר יִשָּׁמַע...

תמוז תרע״ד.

הִנֵּה יוֹם,
יוֹם קָרוֹב, וְנַפְשְׁכֶם תֵּלֵּה גַּם־תָּקוּץ בַּשְּׁחוֹק הָאֱוִילִי,
קֵהוּ הַחוּשִׁים וְאֵין טַעַם עוֹד
וְנֶאְלַם הַלֵּב הָרֵיק וְקָפָא הַלֵּב עַל־שִׁמְמוֹנוֹ –
יֵשֵׁב הַתַּלְיָן, חַד־זְקָנוֹ עַל־יָדוֹ וְעֵינָיו מַחֲשַׁכִּים,
פִּתְאֹם יִצְחַק וְיִקְפֹּץ מִתַּחְתָּיו...
פִּתְאֹם תִּתְנַעֲרוּ גַּם־אַתֶּם לְקוֹל תֹּף וּכְרוּז, עַל־פְּנֵי קִרְיָה
קוֹל הַלְמוּת תֹּף וּכְרוּז: אֱלֹהֵיכֶם יוּבַל לַטֶּבַח!
וַאֲמַרְתֶּם: הַחַי עוֹדֶנּוּ – וַאֲנַחְנוּ שְׁפַטְנוּהוּ זֶה־כַּמָּה,
עַל־כָּל־פְּשָׁעָיו הָרַבִּים מֵאָז וּמֵעוֹלָם שְׁפַטְנוּהוּ!
וִיצָאתֶם עִם־נְשֵׁיכֶם וְעִם־טַפְּכֶם לְהִתְבּוֹנֵן בַּמַּחֲזֶה הַיָּקָר,
אֱלֹהִים כִּי יוּבַל לַטֶּבַח...
וּבָאוּ נְעָרוֹת בְּשִׂמְלוֹת־צִבְעוֹנִים וּפְרָחִים עַל־לִבָּן
וּלְבוּשֵׁי־מִכְלוֹל בַּחוּרִים וּמַקְלוֹת־תִּפְאָרָה בְיָדָם,
וּמָלְאוּ הַגְּזוֹזְטְרוֹת צֹאן־אָדָם וְעַל־חַלּוֹן וְגָדֵר יַחֲנוּ
לִרְאוֹת בַּמַּחֲזֶה הַיָּקָר.
וְהִנֵּה עַל־קָרוֹן שָׁחוֹר, גַּבּוֹ לָרֶכֶב, הוּא יוֹשֵׁב,
אֵל שֶׁל שַׁעֲוָה, זָקֵן מֻפְלָג, שַׂק בָּלֶה עַל־בְּשָׂרוֹ
וְיָדָיו כְּפוּתוֹת לַאֲחוֹרָיו;
נִגְרָר הַקָּרוֹן, הוּא יוֹשֵׁב, בְּפָנָיו לֹא זִיז וְלֹא רֶגֶשׁ,
רַק שֵׂיבַת זְקָנוֹ וְרֹאשׁוֹ הַמְגֻלֶּה תִּתְעוֹפֵף לָרוּחַ
וְיָדָיו לַאֲחוֹרָיו...
וְהִנֵּה הַגַּרְדֹּם! וְהָאֵל הַיָּשִׁישׁ כְּבָר עָקוּד לַטֶּבַח,
רַעַשׁ חֲצֹצְרוֹת מִתְפָּרֵץ בִּגְבוּרָה לְהַחֲרִישׁ אָזְנַיִם
וְהַתַּלְיָן, כַּכֹּהֵן הַגָּדוֹל בְּיוֹם־הַכִּפּוּרִים,
הֲנוּפַת־קֹדֶשׁ וְרוֹמְמוּת־שֶׁקֶר כֻּלּוֹ,

וּתְרַטְטוּ בְּתַאֲוָה לִזְחֹל הָרֶמֶשׂ, וּבְטֶרֶם יָבוֹא, עַל בְּשַׂרְכֶם
וּלְעָקְצוֹ תָּגִילוּ, וְעַד לֹא נָגַע בָּכֶם...

וְעַל־יַד הַקֶּבֶר, בַּיָּרֹק, צִפֹּרֶת־זָהָב תְּרַפְרֵף...

תמוז תרע"ד.

ג

חִפְרוּ קְבָרִים, קְבָרִים לָכֶם וְשִׁכְבוּ בָם חַיִּים!
מַה־תּוֹסִיפוּ תָּעִיבוּ אֶת עֵין הָאָרֶץ עוֹד?
יָרוּץ הַנַּחַל אֵין־דֶּרֶךְ וִירַדֵּף לַשָּׁוְא בְּנֵי־גַלָּיו,
תְּסַלְסֵל הַחוֹגְה הַפְּתַיָּה שִׁירָתָהּ לַבֹּקֶר
וְהַדָּגָן הֵן יוֹרִיק גַּם יַזְהִיב בִּלְעֲדֵיכֶם.

חִפְרוּ קְבָרִים, קְבָרִים לָכֶם וְשִׁכְבוּ בָם חַיִּים!
תַּעַצְמוּ עֵינֵיכֶם הַיְגֵעוֹת וַאֲמַרְתֶּם: הִנֵּה הַמָּוֶת –
מַה־טּוֹב הַמָּוֶת!
הִנֵּה מַמְרוֹרִים חֲרִיפִים וּמְתוּקִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְנוּ עוֹד,
אֲנַחְנוּ, אֲשֶׁר כָּל מְרוֹרֵי־עוֹלָם שָׂבָעְנוּ!
וַחֲלַמְתֶּם: בָּא מַלְאַךְ־חַבָּלָה, שְׁחוֹר־כָּנָף וְזָעוּף,
וּבְחַרְבּוֹ הַכְּפוּפָה עַל בִּטְנְכֶם יַחְבֹּט,
וְנִבְקְעָה בִטְנְכֶם וְכָל קִרְבָּהּ וּפִרְשָׁהּ יִפְּרֵץ
וְאֶל פְּנֵי הַמַּלְאָךְ הַנִּבְהָל יִז,
בְּגֹעַל אֵין־הָכִיל יֵרָתַע לְאָחוֹר וְיָנוּס עַל־נַפְשׁוֹ...
אָז יֵרָא כְּעֵין צְחוֹק־נָקָם עַל פִּיכֶם עֲקוּם־הַשָּׁבָץ,
וְהִקְשִׁיתֶם לְבַבְכֶם עוֹד וּקְרָאתֶם בִּבְלִי־אוֹן לַתּוֹלָעִים: בֹּאוּ,
הִנֵּה כֶּרֶת־שְׁמָנִים לִפְנֵיכֶם!

אַשְׁקִיט בְּשָׁרְשֵׁי־עֵשֶׂב רְעָבִי וַאֲתַפֵּשׂ וַאֲדַלֵּג עַל־עֵצִים,
לַקּוֹפִים אֶחְבָּר,

וְלֹא אֶזְכֹּר מוֹצָאִי עוֹד וְלֹא אֵדַע, הֲיֵשׁ עוֹד עָם בָּעוֹלָם
וּמָה הָעוֹלָם...

אוֹ אֶעֱמֹד תַּחְתַּי וְאֶנְהֹם נַהֲמַת אַרְיֵה בְּשִׁבְיוֹ,
כִּי תִתְפַּלֵּץ הָאֲדָמָה לְקוֹלִי...

אב תרע״ד.

ד

אָנָה אוֹלִיךְ חֶרְפָּתִי וּמִפְּנֵי גֹעַל־נַפְשִׁי הָרַב
אֵי אֶסָּתֵר?

אֵצֵא אֶל נַחַל־הַמַּיִם, לְמְקוֹם שָׁם הַגַּלִּים יֶהֱמוּ
וְקִצְפָּם יִבְעַר,

אֹמַר לַגַּלִּים: קְחוּנִי, כַּסּוּנִי בִּשְׁאוֹן־דָּכְיְכֶם,
כִּי נִכְלָם אָנִי...

אֵלֵךְ אֶל־הַסֶּלַע, אֵשֵׁב לְרַגְלָיו וְאֹמַר לוֹ: סֶלַע,
לַמְּדֵנִי נַפְשָׁךְ,

כִּי אֶהְיֶה כָמוֹךָ שָׁקֵט וָקַר וְצֹמֵחַ בְּחֻבִּי,
לְבָדָד צֹמֵחַ...

אוֹ לְאֶרֶץ לֹא־יְדוּעָה, מְעוֹן חַיְתוֹ־טֶרֶף וּפִרְאֵי־אָדָם,
אַרְחִיק נְדוֹד,

שָׁם מְעָרַת־יַעַר תְּהִי סִתְרִי וְעֵירֹם וּשְׁזוּף־שֶׁמֶשׁ אֶתְהַלֵּךְ
וּשְׂעָרִי מְגֻדָּל פָּרַע,

וְנִשְׁמַע קוֹל זַעֲקַת שִׁבְרֵי כִפְלַיִם עַל־מַפַּלְתִּי...

יִנְקֹף שֶׁמֶשׁ עַל־סַהַר וַהֲמוֹן־קוֹל־שִׁבְרֵי יַעֲלֶה...

אדר א׳ תרע״ו.

ה

רָאִיתִי אֶת־עָנְיְכֶם וְאֶת־לַחַץ הַנֹּגֵשׂ אֶתְכֶם
וַתֵּאָלֵם תּוֹכַחְתִּי;
הוֹי, כִּי מִשְׁנֶה הָשְׁבְּרָה נַפְשִׁי עִם־שִׁבְרְכֶם!

אֶהְיֶה לִמְקוֹר־דִּמְעָה נוֹבֵעַ וְנוֹזֵל עַל־אָרֶץ
לִבְכּוֹת עֱנוּתְכֶם,
יוֹמָם וָלַיְלָה אֶשְׁטֹף וְלֹא יְהִי דֳמִי לִי,
אֶתְלַבֵּט לְרַגְלֵי צוּרִים וְחַצְצֵי־דֶרֶךְ אֶגְרֹס
יוֹמָם וָלַיְלָה,
בְּתוֹךְ מִסְתְּרֵי־שֶׁקֶט יְעָרוֹת תְּפַכֶּה קִינָתִי.

יִרְתְּחוּ זְרָמַי וְיִכְווּ כָל־גֶּזַע וָשֹׁרֶשׁ!
כְּנַף־הָרְנָנִים בִּסְבַךְ
תְּעַגֵּם לְהָמִית־תַּמְרוּרַי וְתָחֳלָה וְתִבֹּל.

וּבְנָפְלִי מִתְּהֹם אֶל־תְּהֹם, כָּשֹׁל וְנָפֹל אֵין־אוֹנִים
וְעַל פִּי נַהֲמַת־קֶצֶף,
וְנִשְׁמַע קוֹל זַעֲקַת לִבִּי הַנּוֹאָשׁ עַל־מַפַּלְתְּכֶם —

אֶת־דְּבַר אֱלֹהִים כִּי לֹא אָמִיר וְלֹא אַחֵל לְעוֹלָם!

אֶשְׁכַּב בַּקֶּבֶר, אָנוּחַ וְלֹא אֵרָא בְּנֵי־עַמִּי עוֹד
וְלֹא אֶשְׁמַע הֲמוֹנָם;
וְגַם אָנֹכִי הוֹסֵף לֹא אוֹסִיף עוֹד לַרְגִּיז מְנוּחָתָם,
יִרְעוּ בַּאֲשֶׁר יִרְעוּ וְיֵלְכוּ מִתֹּהוּ אֶל־תֹּהוּ
וּבַאֲשֶׁר יִתְנֶחָמוּ – יִתְנַחֵמוּ.
יַדְשָׁא תֵל־עֲפָרַי וְיִשְׁקַע וְיֹאבַד בַּמִּישׁוֹר,
פְּרָחִים יְכַסּוּ הַמָּקוֹם וְזֵכֶר לֹא יִהְיֶה לוֹ,
דְּמָמָה וְשַׁלְוָה לְעוֹלָם!
תַּעֲבֹר רֶגֶל עִוֶּרֶת וְאַחֲרוֹן צִיץ־לִבִּי תִּרְמֹס...

סיון תרע״ו.

ו

אִם אֵין מָקוֹם לִי בְעוֹלָמְךָ וּבְתוֹךְ עַמְּךָ, אֱלֹהִים,
קַח אֶת־נַפְשִׁי!

כִּי לָמָּה אֶתְהַלֵּךְ כְּגֵר עַל־אֲדָמָה וּכְצַר וְאוֹיֵב
לְעַצְמִי וּבְשָׂרִי?
הָיָה אוֹר־שֶׁמֶשׁ לְזָרָא לִי וְכָל־אֶבֶן נֶגֶף לְרַגְלִי,
אַבִּיט וְלֹא אֵדַע מְקוֹמִי וְאֶת־אַחַי לֹא אַכִּיר
וַהֲגִיגָם לֹא אָבִין.
וְלָמָּה אֶהְיֶה כִּמְשֻׁגָּע, הַמְבַקֵּשׁ יוֹם אֶתְמוֹל, כִּי עָבַר,
וְיוֹם מָחָר, לֹא יְשׁוּרֶנּוּ,
נָע וְנָד לְלֹא־מִקְלָט וְשׁוֹפֵךְ מְרִי־שִׂיחוֹ לְנַפְשׁוֹ,
לָרִיק וְעַל־פְּנֵי אַבְנֵי־הָרְחוֹב חֲלוֹמוֹ וּכְאֵבוֹ יִזְרֶה,
זְוָעָה גַם־צְחֹק לָעוֹבְרִים,
יַעַמְדוּ, יָנִידוּ רֹאשׁ אַחֲרָיו וּפָנוּ לְעֶבְרָם...

וַאֲנִי הֵן לְעוֹלָם, לְעוֹלָם לֹא אַשְׁלִים עִמָּהֶם!
אוֹרִיד דִּמְעָה בַּסֵּתֶר וְאַמְצִיא נִחוּמִים לְאֶבְלָם
וּבְדַרְכֵיהֶם לֹא אֵלֵךְ;
אַף עַל־עֲוֹנָם, עֲוֹן־חֶרֶב, לְמַרְאֵה מְצוּקָתָם אֶתְאַפֵּק –
חָבְלֵי שְׁאֹל וַאֲבַדּוֹן לְנַפְשִׁי –

לִרְמֹז בָּהּ שְׁבִיל הַמַּעְפִּילִים וְחוֹתְרִים שָׁמַיְמָה
וּלְהַדְלִיק בָּהּ שְׁחָרִים רְחוֹקִים וּשְׁמָשׁוֹת חֲדָשׁוֹת
עַל רֹאשׁ דּוֹרוֹת יָבוֹאוּ..."

וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי הַקּוֹלוֹת כְּשֵׁמַע מַעְיָנוֹת בַּמִּדְבָּר
וְחֶדְוָה לִי, וְעֶצֶב לִי...

תמוז תרע"ז.

ז

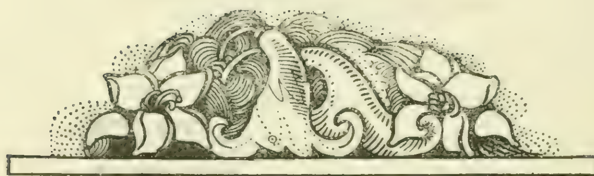
„לְאָן תִּשָּׂא לְבָבְךָ, בֶּן־אָדָם, אֶת לְבָבְךָ אֵשׁ־פְּלָדוֹת?
יְדַעְנוּ,
בְּינַן־חוּצוֹת, אֶל אַבְנֵי־קִרְיָה, לְפוֹצֵץ לְבָבְךָ תֹּאמַר,
כִּי יַכֶּה וְיַבְעִיר אֵשׁ סְבִיבוֹ –
הַכְּסִיל, כִּי אֶת דֹּמֶן־הָרְחוֹב לְהַחֲיוֹת תֹּאמַר!
הַדֹּמֶן לֹא יִחְיֶה, לֹא תִבְעַר הָאָבֶן.

צֵא הַשָּׂדֶה וּרְאֵה: אַלְפֵי־רִבְבוֹת חַיִּים מְנַצִּים
וּפוֹרְחִים לְתֻמָּם;
הַבֵּט לַשֶּׁמֶשׁ: בְּיַד־מֶלֶךְ עָשְׁרוֹ אֵין־קֵץ יְחַלֵּק
וּנְתִיבוֹ דוּמִיָּה;
וּבְרֶדֶת הַלַּיְלָה הַגָּדוֹל וְהַמְּאוֹרוֹת יָצִיצוּ,
וְיָדַעְתָּ, הַנֵּצַח זֶה־פָּרַשׂ חָפַּת־זְהָבוֹ עַל רֹאשְׁךָ
עִם בִּטְחוֹן־הַנֵּצַח.

שׁוּב, בֶּן־אָדָם, וְאַל יָדוֹן רוּחֲךָ עוֹד בְּדוֹר עוֹבֵר וְעָלוּב
וְאַל תִּדְחַק הַקֵּץ!
וְאֶת־הָאֵשׁ אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ, אֵשׁ־יָהּ, אַל תְּפַזֵּר לָרִיק,
כִּי בְשִׂיא הַרְרֵי־קֹדֶשׁ תִּשְׁמְרֶנָּה,

שֶׁמֶשׁ־אֵל יָפוּ גִיל־שִׁטְפוֹ וְצִלְלֵי־נֶשֶׁף
רַק סוֹדוֹ יַעֲמִיקוּ,
תָּמִיד, בְּלִי־יִיעַף, יִתֵּן אֶת נַפְשׁוֹ נְדָבָה,
יִשָּׂא בְחֶדְוָה
אֶת שֶׁפַע־טוּבוֹ לַגַּיְא, יִשָּׂא חַיִּים וּבְרָכָה
לְאֶרֶץ רְחוֹקָה...

אייר תרע״ט.

ח

אִם אָמְנָם יֵשׁ אַחֲרִית לִדְבָרַי וּפִתְרוֹן נָכוֹן
לַחֲלוֹם כָּל־יָמַי,
אַחַת תְּבַקֵּשׁ נַפְשִׁי מִמְּךָ, אֱלֹהִים,
זֹאת אֲיַחֵלָה,
כִּי תָסִיר תּוֹכֵחוֹת מִפִּי וּמַמְרוֹרֵי־לַעַג
מֵעַל שְׂפָתוֹתָי.
הוֹ גְאַל־נָא, גְּאַל אֶת נַפְשִׁי מִזַּעַם וְלֹא יַעֲלֶה
בְּעָשָׁן לִבִּי,
כִּי אֶרְאֶה תַּהְפּוּכוֹת דּוֹר וּלְשׁוֹן־הַשֶּׁקֶר כִּי תִגְבַּר
וְלֹא יָנוּט רוּחִי,
כִּי אַבִּיט שׂוֹטְנַי מִסָּבִיב וְאוֹר־הַשָּׁלוֹם בְּעֵינַי
לֹא יֵאָסֵף נָגְהוֹ:
שָׁלֵו, בָּטוּחַ בִּצְעָדַי, אֶעֱבֹר עִם שִׁירַי עַל־פְּנֵיהֶם
וַאֲבָרֵךְ הַחַיִּים...

הוֹ, מַה חָפַצְתִּי הֱיוֹת כַּמַּעְיָן הַתָּמִים הַהוּא,
הַיּוֹרֵד בֶּהָרִים,
בִּרְנָנָה חֲרִישִׁית עַל שׁוּר וָסֶלַע יְרַקֵּד
וְכָל־דֹּפִי לֹא יִדְבַּק־בּוֹ,

הַחַם כָּאֵשׁ וְרַעֲנָן כְּמוֹ וֶרֶד:
מֶרֶד!

הוֹי קוֹשְׁרֵי הָעֲרוּמִים וְהַזְּהִירִים,
רִגְשׁוֹתַי הַמִּתְפָּרְצִים מִמּוֹסְרוֹתָם!
לְאַט לְאַט יְצָאתֶם מִן הַמַּאֲרָב,
אִישׁ אִישׁ לְבַדּוֹ עָזַב אֶת מַחֲבוֹאוֹ
וּלְבָבִי עוֹד בּוֹטֵחַ בְּמַרְגּוֹעוֹ,
עוֹד דּוּמָם נָח הַכִּנּוֹר בְּתַרְמִילוֹ...
הַס! מֵיתָר זָע... לֹא־כְלוּם... מָה עָנוּ צְלִילוֹ...
עוֹד מֵיתָר רָעַד... צְלִילוֹ מָה חֲרִישִׁי...
וְהִנֵּה זָע בְּלִי־מֵשִׂים מֵיתָר שְׁלִישִׁי...
אַךְ מַה־זֹּאת? גַּם הָרְבִיעִי! הַחֲמִישִׁי!
אַךְ מַה־זֹּאת? נֶפֶץ־עֹז! הַנַּרְתִּיק נִקְרָע!
מִי הִרְעִיד פִּתְאֹם נַפְשִׁי וּמִי שִׁכְּרָהּ?
מִי הִסְעִיר אֶת כָּל־אַלְפֵי הַמֵּיתָרִים?
מֵאַיִן פִּתְאֹם בָּא מְחִי־מִשְׁבָּרִים?
הַיָּם הַשֹּׁקֵט הָיָה כַּמֶּרְקָחָה
וְגֶשֶׁר־דֹּם מֵעָלָיו טָס בִּצְוָחָה,
וְאוֹן וּמְרִי וְגִיל בְּקוֹל הַנֶּשֶׁר:
קֶשֶׁר!

ב

הוֹי קוֹשְׁרֵי הָעֲרוּמִים וְהַזְּהִירִים,
רִגְשׁוֹתַי הַמִּתְפָּרְצִים מִפְּנֵי מַלְכָּם!
הִתְבַּשְּׂרוּ, כִּי אֶת מַלְכְּכֶם נִצַּחְתֶּם,
אֶת מַלְכְּכֶם, אֶת לִבִּי צְמֵא־הַמְּנוּחוֹת!
הֵן חָרֹד מֶה חָרַדְתִּי מִפְּנֵיכֶם,
עֵת בָּדָד נִפְנַף נֵס הַסְּעָרָה וּמִסָּבִיב דְּמָמָה

מֶרֶד

א

מֶרֶד! מֶרֶד!
הֵם יָצְאוּ פִּתְאֹם,
הֵם יָצְאוּ בְּהִתְגַּנֵּב
מֵחוֹרִים וּמִסְּדָקִים,
מִזָּוִיּוֹת רְחוֹקוֹת וַאֲפֵלוֹת;
הֵם הָלְכוּ חֶרֶשׁ,
אִישׁ אִישׁ לְדַרְכּוֹ הָלַךְ,
אִישׁ אִישׁ לְעֶבְרוֹ פָּנָה,
וּמִי־זֶה יִפְתֹּר חִידַת הָעֵינַיִם
הַמְּכֻסּוֹת עַפְעַפַּיִם?
וּמִי־זֶה יוּכַל יִשְׁמַע שְׂפַת צְעָדִים
חֲרִישִׁים וְנִפְרָדִים?
וּפִתְאֹם יָד אֶל יָד, אֶל רֶגֶל—רֶגֶל
וּפִתְאֹם הָמוֹן אֶחָד, הָמוֹן עָצוּם
כִּיצוּר עֲנָק, לוֹ אֶלֶף־אַלְפֵי רָאשִׁים,
וּכְנֶשֶׁר־דָּם לַשְּׁחָקִים טָס הַדֶּגֶל

* * *

Und wenn dein Vater zu dir spricht,
So hör ihn nicht, so hör ihn nicht!
Dehmel.

אַל תִּשְׁמַע, בְּנִי, אֶל מוּסַר אָב
וּלְתוֹרַת אֵם אַל אֹזֶן תַּט,
כִּי מוּסַר אָב הוּא: „קַו לָקָו...“
וְתוֹרַת אֵם: „לְאַט, לְאַט...“
וְסוּפַת־אָבִיב דּוֹבְרָה כֵּן:
„הַקְשִׁיבָה, אִישׁ, לְשִׁיר הַבֵּן!

לְשִׁיר הַבֵּן וּלְשִׁיר הַנִּין,
הַבָּא מִבְּעַד עֲרָפֶל עָב...
וּדְרֹס לְךָ שְׁבִיל, וְסוּרָה מִן
הַדֶּרֶךְ, הָלַךְ בָּהּ הָאָב,
כִּי לָמָּה תֶּחֱטָא אֶל הַדּוֹר,
דּוֹר עָתִיד רָחוֹק מוּצַף־אוֹר?“

בְּלַיְלָה קַר, בְּלֵיל אֲדָר,
בִּישׁוֹן הָאֵם, בִּישׁוֹן הָאָב,
הֲתִשְׁמַע, אֵיךְ הָרוּחַ שָׁר
אֶת שִׁיר הַבֵּן, שִׁיר גִּיל וּקְרָב?
בְּלַיְלָה קַר, בְּלֵיל אֲדָר
הַקְשִׁיבָה, אֵיךְ הָאָבִיב שָׁר...

תרע״ט.

עֵת פִּרְפְּרוּ, אַךְ טֶרֶם עוֹד הִתְלַקְּחוּ הַחֲזִיזִים,
עֵת עָמְמוּ, אַךְ טֶרֶם עוֹד לְלֵילוֹת הָיוּ יָמִים,
עֵת רָטְנוּ, אַךְ לֹא שָׁאֲגוּ עוֹד שַׁאֲגַת־גִּיל הָרְעָמִים,
עֵת רָעֲדָה, אַךְ טֶרֶם עוֹד הִתְמוֹטְטָה אֲדָמָה —
וְעַתָּה מַה־שְּׂמַחְתִּי, מָה־עָלַצְתִּי, כִּי כְּבָר בָּאתֶם!
כָּל־גְּנָזַי, כָּל־אוֹצְרוֹתַי, כָּל־הַזָּהָב עִם הַכֶּתֶם
לָכֶם, לָכֶם הוֹעַדְתִּים: זֶה שְׁלַלְכֶם, שְׁלַל־מִלְחָמָה.
נִצַּחְתֶּם וָאֶנָּצֵחַ, אַךְ מַה־תָּגֶל בִּי הַנְּשָׁמָה!
אַף־אָמְנָם גַּם־יָדַעְתִּי, כִּי בְטַאטַאֲכֶם אֶת דְּבִירַי
מֵיתָרִים רַבִּים תִּקְרְעוּ, עֲלֵיהֶם יֶהֱמֶה שִׁירַי,
נִצָּנִים רַבִּים תַּעַקְרוּ, שֶׁשִּׂגְשְׂגוּ מִדִּמְעַי,
מוֹרָשָׁה הֵם מֵאָבִי לִי, מוֹרָשָׁה לִי מֵאִמִּי...
אַךְ פַּנּוּ דְבִירַי, טַאטְאוּ וְקִרְעוּ וַעֲקֹרוּ
וּפַנּוּ, יַשְּׁרוּ דֶּרֶךְ בּוֹ, גְּאוּלִים בָּהּ יַעֲבֹרוּ!
מַה־תֶּהֱמוּ, מַה־תִּשְׁתּוֹחֲחוּ, הַסְּפִיחִים הַנּוֹשָׁנִים?
הַצִּדָּה שְׂטוּ, הַדֶּרֶךְ תְּנוּ לָאוֹרְחִים הָאֵיתָנִים!
מַה־תִּבְכּוּ אַף תִּתְלוֹנְנוּ, מֵיתָרִים בָּלִים, שְׂרִידִים?
הַקְשִׁיבוּ: כִּנּוֹר חָדָשׁ רָן אֶת רִנּוּן־הָעֲתִידִים!
הֶאָח, רְגָשׁוֹת גּוֹעֲשִׁים, רְגָשׁוֹתַי הַחֲדָשִׁים,
הֲתִשְׁמְעוּ, מַה־סּוֹפְדִים עוֹד הַיְשָׁנִים, הַמְגֹרָשִׁים?
אַךְ פַּנּוּ לִבִּי, טַאטְאוּ וְקִרְעוּ וַעֲקֹרוּ
וּפַנּוּ, יַשְּׁרוּ דֶּרֶךְ בּוֹ, גְּאוּלִים בָּהּ יַעֲבֹרוּ!
וְיִזְרֹם־נָא וְיִשְׁטֹף־נָא דַּם־לִבִּי שְׁטֹף וְצָחֹק
וְיִרְווּ בּוֹ, וִידֻשְּׁנוּ בוֹ מַנְגִּינוֹת עָתִיד רָחוֹק!!

בַּמֶּרְחָב

עֲלִיזִים וּקְלִילִים
הָרוּחוֹת נִשָּׂאִים,
הָאָרֶץ רְחָבָה
וּבָהִיר הַיּוֹם — —
מִי אָמַר, כִּי חָלְפוּ
לָנֶצַח הַפְּלָאִים,
כִּי אָזַל, כִּי חָרֵב,
הַמַּעְיָן עַד־תֹּם?

אֲשׁוֹטֵט עִם רוּחוֹת
עֲלִיזִים וּקְלִילִים
בָּאָרֶץ הָרְחָבָה,
בְּעַרְבַת־הַדְּרוֹר — —
מִי אָמַר, כִּי גָוְעוּ
לָנֶצַח הַצְּלִילִים
שֶׁל מֵיתְרֵי־הַגִּילָה,
שֶׁל כִּנּוֹר־הָאוֹר?

עוֹד תִּזְרֹם מִלְּבָבִי
מַנְגִּינָה נִשְׂגָּבָה,

נְשֹׁב, הָרוּחַ, וּנְשֹׁב וּנְשֹׁב!
אִם קַר וְאִם חַם, אִם רַע וְאִם טוֹב...
רְקֹד, הִסְתּוֹבֵב, וְטַלְטֵל וּצְנֹף
עָלִים וּצְרוֹרוֹת וְכַנְפֵי הָעוֹף – –
נְשֹׁב, נְשֹׁב!

נְשֹׁב, הָרוּחַ, וּנְשֹׁב בְּזַעַם!
מִנֶּגֶב אוֹ צָפוֹן, מִמִּזְרָח אוֹ יָם...
הֲרֹס וּנְתֹשׁ גַּם פֹּה, גַּם שָׁם,
אַךְ אַל־נָא יִקְפָּא בַלֵּב הַדָּם – –
נְשֹׁב בְּזַעַם!

נְשֹׁב, הָרוּחַ, וּנְשֹׁב וּנְשֹׁב!
כְּבָר עָבְרוּ בַדְּמָמָה יָמִים לָרֹב...
מְשַׁבְּרִים הָרֶקֶד וְאִילָנוֹת כֹּפֶף,
וְאִם קָרוֹב הַסּוֹף – יְחִי הַסּוֹף!
נְשֹׁב, נְשֹׁב! – – – –

תרע״ט.

הַיַּעַר רוֹעֵשׁ...

הַיַּער רוֹעֵשׁ, מִתְלַבְּטוֹת צַמָּרוֹת,
לָעוּף תִּשְׁאַפְנָה אֶל רַחֲבֵי־עָל;
בְּשֶׁטֶף־פֶּרֶא שׁוֹטְפִים נְהָרוֹת
וּבְחֶדְוָה זָרָה גַּל רוֹדֵף גָּל.
עַל־פְּנֵי הַשְּׁחָקִים עֲנָנוֹת נִסְעָרוֹת
דָּאוֹת, נִשָּׂאוֹת בְּלִי רֹאשׁ וָסוֹף,
וּכְמוֹ כָל־הָעוֹלָם שָׂשׂ לְהֵעָרוֹת
אֶל חֵיק עוֹלָם אַחֵר יָפֶה וָטוֹב.

תר״פ.

כָּל־עוֹד יָקֵר תִּכְלָתוֹ
הַשַּׁחַק הָרָם,
עוֹד יָשִׂישׂ הַמִּדְבָּר
וְתָגֵל עֲרָבָה,
כָּל־עוֹד תִּרְעַף שִׁירָה
מִלְּבָבִי הַתָּם...

מָה הוֹמֶה בָּעוֹלָם?
מָה הוֹמֶה בְּחֻבִּי?
נְגֹהוֹת וְרוּחוֹת
מִמַּטָּה וָרֹם — —
שְׁטֹף, נֹגַהּ, וּשְׁטֹף בִּי,
פְּחוּ, רוּחוֹת, וּפְחוּ בִי!
הָאָרֶץ רְחָבָה
וּבָהִיר הַיּוֹם...

תרע״ח.

הַשֶּׁמֶשׁ נִגְלֵית וּמִתְחַבֵּאת
כְּמִשְׁתַּעֲשַׁעַת בָּאֳרָנִים;
בְּהִתְכַּסּוֹתָהּ יִתְקַדְּרוּ
וּבְצֵאתָהּ שׁוּב יָאִירוּ פָּנִים.

אַךְ גַּם בְּהִתְעַלְּמָהּ—נוֹדֵף רֵיחוֹ
וְנוֹטֵף שָׂרְפּוֹ שֶׁל הַחֹרֶשׁ,
כִּי מָלֹא מָלֵא מִשַּׁלְהַבְתָּהּ
מֵהַצַּמֶּרֶת עַד הַשֹּׁרֶשׁ...

יְדִידַת־נַפְשִׁי! מִשְׂחָק יָשָׁן
אַתְּ בִּי לִרְגָעִים מְשַׂחֶקֶת:
מְאִירָה פָּנִים וּמַקְדִּירָה,
מִתְקָרְבָה שׁוּב וּמִתְחַמֶּקֶת.

אַךְ כְּבָר מְלֵאתִי מִשַּׁלְהַבְתֵּךְ,
וְגַם פָּנַיִךְ כִּי תַסְתִּירִי —
עוֹד נְשִׁיקָתֵךְ צוֹרְבָה לִבִּי
וּשְׁקוּי־אַהֲבָתֵךְ סוֹעֵר שִׁירִי...

תר״ם.

צָמָא

מַעְיְנֵי־כֶסֶף צַחִים, זַכִּים
זוֹרְמִים, שׁוֹטְפִים מִמַּעֲמַקִּים
בַּאֲפֵלַת צֵל הַיְעָרִים,
מַעְיְנֵי־כֶסֶף בְּהִירִים, קָרִים — —

מַעְיְנֵי־כֶסֶף! הֲצִיפוּנִי!
הֲצִיפוּנִי וּסְחָפוּנִי!
כְּלִי לַהַב, כְּלִי צָמָא
מֵהַבָּשָׂר עַד הַנְּשָׁמָה...

תרע״ט.

בְּרֵאשִׁית הָאֲדָר...

מֵאַיִן בָּאתֶם, צְלָלִים,
צִלְלֵי לִפְנוֹת־עֶרֶב,
צִלְלֵי־תְכֵלֶת רַכִּים
בְּרֵאשִׁית הָאֲדָר?
אֵין־זֹאת כִּי בָאתֶם, צְלָלִים,
מִמֶּרְחַקֵּי הַיַּלְדוּת,
כִּי הִנֵּה רְאִיתִיכֶם
בִּפְנוֹת הַיּוֹם הַקָּר—
וְעֶדֶן תֹּם וָטֹהַר
לְפִתְאֹם צָף וְעָלָה
מִתְּכֶלְתְּכֶם הַזַּכָּה,
מִשִּׁטְפְכֶם הַבָּר...

עוֹד חֹרֶף עַל הָאָרֶץ,
עוֹד כְּפוֹר בַּכֹּל עִם שֶׁלֶג,
רַק פֹּה וְשָׁמָּה יַשְׁחִיר
נוֹף־אִילָן, כַּרְכֹּב־גָּג;
אַךְ אַבִּיט אֶל הַצְּלָלִים,
אֶל צִלְלֵי־פוֹרִים רַכִּים,
אֶל צִלְלֵי־יַלְדוּת זַכִּים —

אָהַבְתִּי בְּעֶצֶם הַחֹרֶף צָהֳרַיִם לְבָנִים,
צָהֳרַיִם לְבָנִים מַחֲרִישִׁים וְטוֹבְלִים בְּאוֹרִים.
הַשְּׁחָקִים כְּחַלְחַלִּים; עֲרֻמִּים וּצְחוֹרִים אִילָנִים,
עַל כַּרְכֹּב הַחַלּוֹן מְדַדִּים וּמְצַיְּצִים אַנְקוֹרִים.

וּצְלָלִים עֲנֻגִּים מְרַחֲפִים עַל לֹבֶן הַגִּנָּה;
עַל תְּלָמִים מְכֻסִּים בַּשֶּׁלֶג מַשְׁחִירִים גִּבְעוֹלִים,
כְּעוֹמְדִים עַל מִשְׁמָר וּמְחַכִּים לִפְרִיחָה רַעֲנַנָּה.
כְּתֹם קֹרַת חֹרֶף, בְּבוֹא יָמִים חַמִּים וּגְדוֹלִים.

וּדְמָמָה מַזְהִירָה. רַק רוּחַ חֲרִישִׁי יְנַעֲנַע
הַצְּלָלִים הַשְּׁקוּפִים. הָעוֹלָם בִּדְמָמָה מְחַכֶּה.
מְדַדִּים אַנְקוֹרִים, מַבְרִיקִים הַשְּׁלָגִים בַּגִּנָּה,
וּמְקוֹר תִּקְווֹת זַכּוֹת מִתַּחַת כְּפוֹר־לִבִּי מְפַכֶּה...

תר״ע

הֶאָח, אוֹרַחַת! וּמַה־תְּאִירִי!
הֶאָח, הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁל יוֹם־אֲדָר!
הֵאַרְתְּ אֶת חֲדָרִי, הֵאַרְתְּ אֶת שִׁירִי
אֶת פְּנֵי חִוְּרִים וּלְבָבִי קַר.

הֶאָח, אוֹרַחַת! בְּעַד אֶשְׁנַבִּי
מַה־מַּבְרִיק שֶׁלֶג עַל גַּג וּסְבָךְ!
אַךְ כְּבָר הָאָבִיב מֵאַחֲרֵי גַבִּי
מִקַּרְנֵךְ קוֹרֵא לִי: קוּם וּפְרַח!

וְטֶרֶם אֶגְמֹר אֶת שִׁירַת־עָצְבִּי
הֵצַפְתְּ בִּצְחוֹקֵךְ אֶת שְׁמֵי־הַבְּדִיל,
וְאַיֵּה עָצְבִּי? כְּבָר אַרְגִּישׁ: צָץ בִּי
חֲלוֹם מְשׁוּבָה וּמְשׁוֹבַת־גִּיל.

לַשַּׁחַק אַשְׁקִיף; כָּל בְּדִילוֹ נָמוֹג,
בִּזְהָרֵךְ נִצְרַף, בִּשְׂחוֹקֵךְ־זִיו...

וּבְנַפְשִׁי רַחַשׁ־חָג:
בְּרַק שֶׁמֶשׁ בַּצָּהֳרַיִם...
וּפִסְפּוּט גִּיל לַשְּׁלוּלִית...
וּשְׁאוֹן יְלָדִים מַכִּים
בִּצְחוֹק אֶת בֶּן־אֱגָג...

מִסָּבִיב דְּמִי־הָעֶרֶב,
הַשֶּׁלֶג זַךְ וּמַבְרִיק,
מֶה־חָדָשׁ קוֹל הָעוֹרְבִים,
מַה־נּוֹדָע וּמַה־זָּר!...
מִמֶּרְחָק בָּאִים צְלִילִים
שֶׁל פַּעֲמוֹן עֶגְלַת־חֹרֶף:
בְּנִגּוּן זַךְ, אֲבִיבִי
מְצַלְצֵל הוּא וָשָׁר...
מֵאַיִן בָּאתֶם, צְלָלִים,
צִלְלֵי לִפְנוֹת־עֶרֶב,
צִלְלֵי תְכֵלֶת רַכָּה
בְּרֵאשִׁית הָאֲדָר?..

תרע"ס.

וּמָה אִם אֶזְקַן, אִם־רַק צְעִירָה,
לָעַד צְעִירָה זוּ אֵשׁ־יְקוֹד?

וּשְׁעוֹן הַפְּרִיחָה וִיגוֹן הַכְּמִישָׁה
כִּי יִשְּׁקוּ יַחְדָּו בִּנְשִׁיקַת־רָז—
מַה־נִּפְלָא יָפְיָם! אֲנִי אַרְגִּישׁוֹ,
אֲנִי הִרְגַּשְׁתִּיו מֵאָז, מֵאָז...

תרע״ז.

שִׁיר־תּוּגָה, הִלְאָה! כְּבָר עָמֹק, עָמֹק
שִׁיר חָדָשׁ נִרְקָם וְחָדָשׁ נִיב...

אַךְ עַד שֶׁיִּזְרֹם מֵרַהֲטֵי־דָמִי
זֶה שִׁירִי חָדָשׁ עַל־גַּפֵּי חוּץ
אֶל מוּל הַמַּרְאָה חִישׁ אֶעֱשֶׂה שְׁפָמִי
וּמְעִיל וּמַקֵּל — וְשׁוּט וָרוּץ...

יַם־אוֹר בַּמַּרְאָה, יַם־כֶּסֶף נִתָּךְ,
גֻּלְגָּלְתִּי צָפָה עַל גַּלֵּי אוֹר...
אַךְ עֵינִי, עֵינָי! הוֹי, מַה־זֶּה אִתָּךְ?
הֲכֹה הִכְאִיבוּ לָךְ שַׂעֲרוֹת־צְחוֹר?

כֵּן! לֹא־עוֹד כֻּלָּם תַּלְתַּלֵּי שְׁחוֹרִים
וְלָבָן הָפְכוּ כְּבָר לֹא־מְעָט...
זֶה רָז לִי נִגְלָה בְשִׁפְעַת אוֹרִים
מִתְּהוֹם הַמַּרְאָה וּלְבָבִי נָד.

אַךְ נָד רַק רֶגַע לְבָבִי קִרְבִּי
וּלְבָבִי שֵׁנִית בִּי שָׂשׂ וָחָי,
וְשֵׁנִית שֶׁמֶשׁ חֵיךְ חֶדְוָה תִּיר בִּי
וְשִׁפְעַת אַהֲבָה וְאוֹר בְּלִי־דָי...

מַה־שַּׂעֲרוֹת־כֶּסֶף, אִם רַק מַעֲטִירָה
הַשֶּׁמֶשׁ אוֹתָן בְּקַרְנֵי־הוֹד?

מִמָּוֶת עַזָּה וּמֵחַיִּים...

עַל שְׂפַת הַנָּהָר עָמְדָה סִירָה,
עוֹד רֵיחַ־זֶפֶת נָדַף מֶנָּה;
עַל קַרְקְעִיתָהּ הָיוּ שְׁטוּחִים
עִ[illegible]זִים, חָצִיר שֶׁל אֶשְׁתָּקֶד.

הָאָבִיב אַף זֶה הִכְרִיז כְּרוֹזוֹ,
הַנָּהָר אַף זֶה שִׁבֵּר כְּבָלָיו
וּבֵין מִשְׁבָּרִים כְּהֶלְּכֵי־שְׁחוֹרִים
עוֹד צָפוּ רִגְבֵי קֶרַח־תְּכֵלֶת.

הָרוּחַ דִּרְדֵּר כְּנַף־מִטְפַּחְתֵּךְ,
הָרוּחַ הִסְעִיר תְּהוֹם־עֵינַיִךְ,
גַּם שָׁמָּה נוֹצְצוּ נְהָרוֹת,
שֶׁאַף זֶה שִׁבְּרוּ אֶת כַּבְלֵיהֶם.

וּמִבְּלִי נֵדַע הַחֲזֵק מָשׁוֹט
בַּסִּירָה שְׁנֵינוּ אָז יָשַׁבְנוּ,
בִּצְחוֹק הִפְלַגְנוּ מִן הַשָּׂפָה,
בִּצְחוֹק נִקְלַעְנוּ בֵּין הַגַּלִּים.

צָהֳרַיִם

מַצְלִיפִים צָהֳרַיִם בְּשִׁבְטֵי־רְשָׁפִים,
מִתְנַדְּפִים תַּעְתּוּעֵי הֶעָבִים הַיָּפִים,
וּלְבָנִים־מְלֻבָּנִים בְּלִי צִבְעֵי הַכְּשָׁפִים
מִשְׂתָּרְעִים שָׁמַיִם עַל כָּרִים עֲלָפִים...

שִׁכּוֹרָה וּסְבוּאָה מְנַשִּׁיקוֹת מְאַהֲבָה,
הֲלוּמַת יֵין־שֶׁמֶשׁ רוֹבֶצֶת לְרַאֲוָה
הַשְּׂדֵמָה הַצְּהֻבָּה, הַכַּפְרִית הַנַּאֲוָה
וְנִשְׁמַת־אַפֶּיהָ אֵשׁ אוֹכְלָה, אֵשׁ־תַּאֲוָה.

שָׁמַיִם וָאָרֶץ מֵחֵשֶׁק אֻכָּלִים!
וּדְגָנִיּוֹת צְנוּעוֹת, הַחוֹלְמוֹת עַל צְלָלִים,
שֶׁזָּכְרוּ עוֹד שַׁחַר, שֶׁקִּוּוּ עוֹד טְלָלִים,
הִתְחַבְּאוּ נִבוֹשָׁה בְּמַעֲבֵה שִׁבֳּלִים.

נרע״ה.

וְלוּ הַמָּוֶת בָּא בְּעַצְמוֹ
לֹא הָיָה מוֹצֵא מָקוֹם פָּנוּי.

אַף־אָמְנָם קָרַב כְּבָר הַמָּוֶת,
אַךְ שָׁב מְבֻיָּשׁ עַל־עִקְּבוֹתָיו,
וּמַה־צָּחַקְנוּ עַל מִשְׁבָּתָיו
בְּשֹׁךְ הָרוּחַ עַל הַמָּיִם.

וְשֶׁמֶשׁ־אָבִיב יָצְאָה בְּהִירָה,
הַגַּלִּים—פָּז, הַשְּׁחָקִים—תְּכֵלֶת,
מִמָּוֶת עַזָּה וּמֵחַיִּים
הָאַהֲבָה שָׁתְקָה וַתִּזְהַר...

תרע״ט.

הַגַּלִּים הָיוּ כְּחֻלִּים־שְׁחוֹרִים
כְּפֶלֶד קָרִיר, פֶּלֶד נוֹזֵל;
בְּנַאֲקַת־דְּרוֹר, בְּחֶדְוַת־פֶּרֶא
הָרוּחַ טִלְטְלָם לַמֶּרְחָק.

הַסִּירָה פִּרְכְּסָה כִּפְצוּעָה
בֵּין הַמִּשְׁבָּרִים הַנִּסְעָרִים
וּמִבְּלִי גֶּדַע הַחֲזֵק מָשׁוֹט
בִּצְחוֹק טֻלְטַלְנוּ בֵּין הַגַּלִּים.

עַל־מָה שָׂמַחְנוּ אָז וַנִּצְחָק?
עַל־מִי הִשְׁלַכְנוּ יְהָבֵנוּ?
לִי שְׁמֹנֶה־עֶשְׂרֵה, לָךְ שְׁבַע־עֶשְׂרֵה
וְלֹא יָדַעְנוּ הַחֲזֵק מָשׁוֹט.

הַאִם מִמָּוֶת לֹא פָּחַדְנוּ?
אִם לֹא לַחַיִּים הִשְׁתּוֹקַקְנוּ?
לִי שְׁמֹנֶה־עֶשְׂרֵה, לָךְ שְׁבַע־עֶשְׂרֵה,
עַל־מָה שָׂמַחְנוּ אָז וַנִּצְחָק?

אֵין זֹאת כִּי מִלֵּא אָז הָאָבִיב
אֶת נִשְׁמָתֵנוּ עַל גְּדוֹתֶיהָ,
עַד בִּלְתִּי מָקוֹם עוֹד בַּנְּשָׁמָה
לִתְשׁוּקַת־חַיִּים הָעִוֶּרֶת.

אֵין זֹאת כִּי מִלְּאָה אָז הָאַהֲבָה
אֶת נִשְׁמָתֵנוּ עַל גְּדוֹתֶיהָ,

גַּם אָז הֵן נִשְׁבּוּ רוּחוֹת קָרִים,
עֵת עַב־סִתְו הַשְּׁחָקִים חָתָם,
אַךְ צְלִילִים עַזִּים וְנֶאְדָּרִים
מִלְּבָבִי צִלְצְלוּ לִקְרָאתָם.

גַּם אָז הֵן נִגְּרָה קַדְרוּת־מָוֶת
עַל הָאֲדָמָה הַשַּׁכּוּלָה,
אַךְ אוֹרָה חַמָּה וְנִרְהֶבֶת
מִנַּפְשִׁי זָרְמָה אָז לְמוּלָהּ.

כְּסוּס־מִלְחָמָה בַּהֲרִיחוֹ
מֵרָחוֹק רֵיחַ קְרָב נֶאְדָּרִי,
לְשִׂיג־סִתְו, לְאֹפֶל שִׂיחוֹ
הִתְרוֹנֵן רוּחִי, עָלַץ בְּשָׂרִי...

בִּבְכוֹת אֲדָמָה וְשָׁמַיִם,
עֵת בַּמֶּרְחָבִים אָבְלָה שְׁמָמָה,
צִמְאוֹנִי גָּבַר שִׁבְעָתַיִם,
זֶה צִמְאוֹן סַעַר וּמִלְחָמָה.

הָאֹפֶל הָיָה רַק כִּמְגָרֶה
אֶת לִבִּי גֵּאֶה וַחֲרִישִׁי:
„הוֹי, עוֹלָם רָקֵב! בֹּא, נִתְחָרֶה,
אִם יִבְלַע חָשְׁכְּךָ אֶת אִשִּׁי...“

וּרְוֵה אוֹר גָּנוּז, נִפְלָא, עָמֹק,
דָּאִיתִי אָז בְּרַחֲבֵי־עוֹלָם,

סְתָו נְעוּרָי

עֲרֻמִּים חֲצָיִם הָאִילָנִים,
הָאֲוִיר כֵּהֶה וְדָלוּחַ,
הַשְּׁחָקִים סְגוּרִים, מְעֻנָּנִים,
חֲרִישִׁי, עָגוּם נוֹשֵׁב רוּחַ.

עַל־מָה הוּא לוֹחֵשׁ לַחַשׁ־תּוּגָה
בִּדְמִי הַבֹּקֶר הָאַפְלוּלִי?
וּלְבָבִי נִלְחָץ בְּלִי־הֲפוּגָה
מֵעֶצֶב זָר, שֶׁבָּא לִגְבוּלִי.

הָהּ עֶצֶב מוּזָר, תּוּגָה שְׁחוֹרָה!
אַךְ זֶה לֹא עֶצֶב עַל הַקַּיִץ...
שָׂבַעְתִּי אוֹר בִּימֵי־הָאוֹרָה!
הָהּ, זֶה לֹא עֶצֶב עַל הַקַּיִץ...

בְּבֹקֶר זֶה בִּי שַׁח לְבָבִי
לֹא מִגַּעְגּוּעִים אֶל הַזֹּהַר,
כִּי אִם אֶשְׁתּוֹקֵק אֶל סְתָוִי,
אֶל הַסְּתָו שֶׁל שְׁנוֹת־הַנֹּעַר...

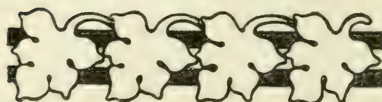
צִיּוּנִים

בְּדַפְדְּפִי שִׁירַי נִזְכַּרְתִּי בִשְׁבִילִים
וּדְרָכִים, בְּהֵמָּה עָבַרְתִּי בְּשִׁירַי;
עֲלֵיהֶם אָרַגְתִּי מִקּוֹלוֹת וּצְלִילִים
אֶת אֶרֶג רִנּוּנַי, בְּשׁוּטִי עֲרִירִי
וְעָצוּב וְעַלִּיז בָּאָרֶץ הָרְחָבָה,
הָרְחָבָה, הַצָּרָה, הַשְּׁחוֹרָה, הַנָּאוָה...

בְּגִילָה וְתוֹדָה לִי רָמְזוּ הַדְּרָכִים,
שֶׁשַּׁרְתִּי עֲלֵיהֶם אֶת שִׁירַי לְפָנִים;
גַּם חוֹלוֹת הַמִּדְבָּר הִתְקַשְּׁטוּ בִּפְרָחִים
גַּם שְׁבִילֵי־צַלְמָוֶת מְאִירִים לִי פָּנִים;
כָּל צְלִילֵי שְׂשׂוֹנִי, כָּל צְלִילֵי עֱנוּתִי
הִצְמִיחוּ שׁוֹשַׁנִּים עַל דַּרְכֵי גָלוּתִי.

אַךְ רַבּוֹת פִּי־שִׁבְעָה עוֹד הָיוּ אֳרָחוֹת,
שֶׁשִּׁירִי לֹא צִלְצֵל בָּהֶן, לֹא הִכְשִׁיפָן:
בְּמַעֲטֵה־עֲרָפֶל בְּמֶרְחָק הֵן נָחוֹת,
לַשָּׁוְא בְּקִשָּׁה נַפְשִׁי לְהָרִים צְעִיפָן...
עֲמוּמוֹת, וְעוֹמוֹת בַּמֶּרְחָק הֵן נָחוֹת
כְּכַלּוֹת עֲזוּבוֹת, כְּכַלּוֹת נִשְׁכָּחוֹת...

תרע״ט.

וּבְכִי הָרָקָב נִדַּף, נָמוֹג,
עֵת זְמִירֵי־נַפְשִׁי נָתְנוּ קוֹלָם...

אַךְ עַתָּה כּוֹאֵב בְּלִי־הֲפוּגָה
הַלֵּב בַּבֹּקֶר הָאַפְלוּלִי...
אֲהָהּ, חֲדָשָׁה זֹאת הַתּוּגָה!
זֶה עֶצֶב זָר, שֶׁבָּא לִגְבוּלִי!

בְּבֹקֶר זֶה בִּי שַׁח לְבָבִי
לֹא מִגַּעְגּוּעִים אֶל הַזֹּהַר,
כִּי אִם אֶשְׁתּוֹקֵק אֶל סְתָוִי
אֶל הַסְּתָו שֶׁל שְׁנוֹת־הַנֹּעַר

תרע״ט.

ב

בֹּקֶר

יֵשׁ אֶרֶץ רְחוֹקָה, שָׁם כַּרְמִי שָׁתַלְתִּי,
דָּרַכְתִּי יְקָבַי,
וְאַשְׁכְּלוֹת עֲנָבַי
עִם כָּל־בֹּקֶר וּבֹקֶר לְבַדִּי עוֹלַלְתִּי.

יֵשׁ הָרִים רְחוֹקִים בְּעַרְפִלֵּי בְקָרִים,
בְּמֶרְחָב חַכְלִילִי,
שָׁם אֶחְצֹב בַּרְזִלִּי
וְאֶחְפֹּשׂ צְמֵא־אֲשֶׁר מַטְמְנֵי־מִסְתָּרִים.

עִיר יְשָׁנָה רְחוֹקָה עִם לֹבֶן מִגְדָּלִים
וּמִקְדַּשׁ־אֲרָזִים
וְרַעַד שֶׁל רָזִים –
שָׁם אֶלְחַשׁ תְּפִלָּתִי בְּשְׂדֵרוֹת־הַצְּלָלִים.

יֵשׁ שְׂדוֹת־קְרָב רְחוֹקִים, שָׁם אֵצֵא בַּצּוֹבְאִים
וְיִלְהַט דַּם־חִשְׁקִי,
וְאֶלְטֹשׁ אֶת נִשְׁקִי
בְּזְהַב זֹהַר בֹּקֶר וּדְמֵי־אֵשׁ הָאוֹיְבִים.

נגהות

מאת מ. מ. פוליקביץ

א

שַׁחַר

בָּקַע מִקַּצְוֵי הַמִּזְרָח שִׁיר־רְנָנִים,
שִׁיר נֹגַהּ וָזִיו –
נִתְּזוּ רְשָׁפִים מִכַּנְפֵי עֲנָנִים.

נָשְׁרוּ זַרְזִיפִים אֶל חַכְלִיל־הַשּׁוֹשָׁן,
וַיִּלְהַט וַיִּיף
בְּזֹהַר שֶׁל בְּרֵאשִׁית וּבְאֵשׁ רַעֲנָן־נוֹשָׁן.

וַיִּסַּע רְוֵה־נְגֹהוֹת הֶעָנָן הָרִאשׁוֹן
לְמֶרְחַב הַגִּיל,
וַיֵּצֶת אֵשׁ־פְּלָדוֹת בְּנִבְכֵי כָל־אִישׁוֹן.

וּבְכָל תְּהוֹם עֲמֻקָּה וּבְכָל נֶפֶשׁ גּוֹלָה
אָז רִטֵּט הֵד־צְלִיל –
תְּפִלַּת גְּאֻלָּה לַשֶּׁמֶשׁ הָעוֹלָה.

ד

עֶרֶב

עֶדְנָה עֲנֻגָּה נִתְּכָה בַּכֹּל
וְרֹךְ וַחֲלוֹם –
יָרְדָה לָעוֹלָם שְׁעַת קֶסֶם וּכְחוֹל.

נֶעְלַם הַיַּעַר בְּמֶרְחַק־הָאֵד,
שֶׁהָרָה הַחֹם –
מִכִּנּוֹר־מֶרְחַקִּים הִתְמַלֵּט צְלִיל־הֵד:

הֵד שִׁירָה אַדִּירָה, שֶׁגְּרָפוּ כָל־גַּל,
הִסְתִּירוּ כָל־צֵל,
וְסָפְגוּ בִדְמָמָה כָּל־אֵגֶל שֶׁל טָל.

וַיְבַשֵּׂר הָרוּחַ בֵּין תַּלְמֵי הַנִּיר
דְּמִי עֶצֶב וָלֵיל –
וַתֵּכֶל אָז נַפְשִׁי לִתְפִלָּה, לְשִׁיר...

ג׳

צָהֳרַיִם

עַל שַׁפְרִיר־הַתְּכֵלֶת בָּרוֹם
שָׁט שֶׁמֶשׁ־רַהַב –
רְוֵה בֶּשֶׂם וָלַהַב
עַל־פְּנֵי שָׂדוֹת לוֹ יָשֵׁן הַיּוֹם.

וְחוֹלֵם חֲלוֹם שַׁחֲרֵי־עַד
בַּמִּזְרָח הַלּוֹהֵט –
וְלֹא יִרְאֶה, מִי צוֹעֵד
בַּמַּעֲרָב וּצְלָלִים שָׁם יַט.

הָהּ יוֹמִי! אַל תִּירָא לֵיל־סוֹד,
עוֹד טֶרֶם נְטוֹת צְלָלִים
עַל אַרְגְּמָן־עָלִים
בַּחֲלוֹמְךָ דֹּם תִּגְוַע בִּיקוֹד.

שירים

מאת ש. הלקין

I

יָדַעְתִּי, יֵשׁ שָׂכָר לְכָל־דִּמְעָה חֲרִישִׁית, מַצְנַעַת הַנֵּגֶר
וְחָשָׁה לָהּ מִפְלָט מִמַּרְאִית־הָעַיִן בְּנִיד עַפְעַף מְרַתֵּת;
כִּי כְבִרְכַּת טַל־לַיְלָה לַגִּבְעוֹל, שֶׁקִּפְאוֹן הַגִּבְעוֹל הֶחָרֵד,
הַנִּלְחָץ אֶל כַּנְפֵי־הַלַּיְלָה הַחַמּוֹת כְּחֵיק־אֵם, יוֹלִיד אוֹתוֹ –
כֵּן דִּמְעַת־סְתָרִים לַנֶּפֶשׁ, הָרוֹעֲדָה בָדָד בַּקָּרָה
וְשָׁבָה לַחֲסוֹת גַּלְמוּדָה בְּחֶבְיוֹנָהּ, הַמִּקְדָּשׁ הַטָּהוֹר,
שֶׁנֵּר אֵל צָנוּעַ בִּדְמָמָה בָהּ יִדְלֹק, יְאִירָהּ וְלֹא יִכְבֶּה.

יָדַעְתִּי, יֵשׁ שָׂכָר לְלַחַשׁ כָּל־לֵב מִתְגַּעְגֵּעַ בְּמַחְשָׁךְ
וּלְרֶטֶט כָּל־נֶפֶשׁ, הַיּוֹצֵאת וְכָלָה בִתְפִלָּה מִתְחַבֵּאת.
דּוֹם תִּזַּל הַתְּפִלָּה הַכְּבוּשָׁה וְהָרְתָה וְרָקְמָה וְיָלְדָה
מַלְאֲכֵי־רַחֲמִים חֲסָדִים, הָעוֹלִים בְּסֻלָּמָהּ שָׁמַיְמָה
וְטָסִים סְבִיב כִּסֵּא־הַכָּבוֹד וּמְמַלְּאִים חָפְנֵיהֶם אֵשׁ לְבָנָה
וְשָׁבִים בְּסֻלָּמָהּ וְיוֹרְדִים אֶל נִשְׁמַת־הַתְּפִלָּה, הוֹרָתָם,
וְזָרוּ בָהּ רִשְׁפֵּי אֵשׁ־קָדְשָׁם וְשִׂמְחָה הַנְּשָׁמָה בְעָנְיָהּ.

כִּי אִלֵּם הָאָדָם בְּצַעֲרוֹ וּבוֹדֵד יִשָּׂאֵר בְּצַעֲרוֹ:

ה

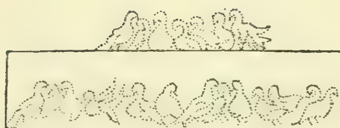
לַיְלָה

כְּבָר יָרַד הַלַּיְלָה, מִצִּלְלֵי הֶהָרִים,
מִיַּרְכְּתֵי הַסְּבָךְ
דוּמָם לוֹ גָח...
בְּנַפְשִׁי – פְּלֵטַת זִיו־שְׁחָרִים.

מָה אֶעֱשֶׂה הַלַּיְלָה? – רֹן־בֹּקֶר עוֹד רוֹעֵד.
טַל־נְעוּרִים יְפַךְ
בִּפְרָחַי, בִּסְבַךְ
יְרַק־צַמְרוֹת יַעֲרֵי הַלּוֹהֵט.

בְּזִיו־סַהַר אֶרְחַץ, בִּשְׁבִילָיו אֲטַיֵּלָה,
אָשׁוּטָה בַּחֲלוֹם –
עַד יָבוֹא הַיּוֹם,
עַד יָנוּס וְיִפְנֶה הַלַּיְלָה.

אייר תר״ף.

II

לֵילוֹת שְׁקוּיֵי־טֹהַר, לֵילוֹת בְּרוּכֵי־קֹדֶשׁ,
כְּנַפְכֶם הַחֲרֵדָה שָׁמֹר תִּשְׁמְרֵנִי
לְבִלְתִּי אֲטַמַּאֲכֶם, לְבִלְתִּי אֲחַלֲלְכֶם.

כִּנּוֹר־תְּכֵלֶת לַיְלָה, כִּנּוֹר מֶשִׁי־תְכֵלֶת,
עוֹרֵג חֶרֶשׁ, בּוֹכֶה לְמַגַּע יַד הַשְּׁכִינָה,
הַשּׁוֹזֶרֶת בְּנִימָיו הֶמְיַת גַּעְגּוּעֶיהָ.

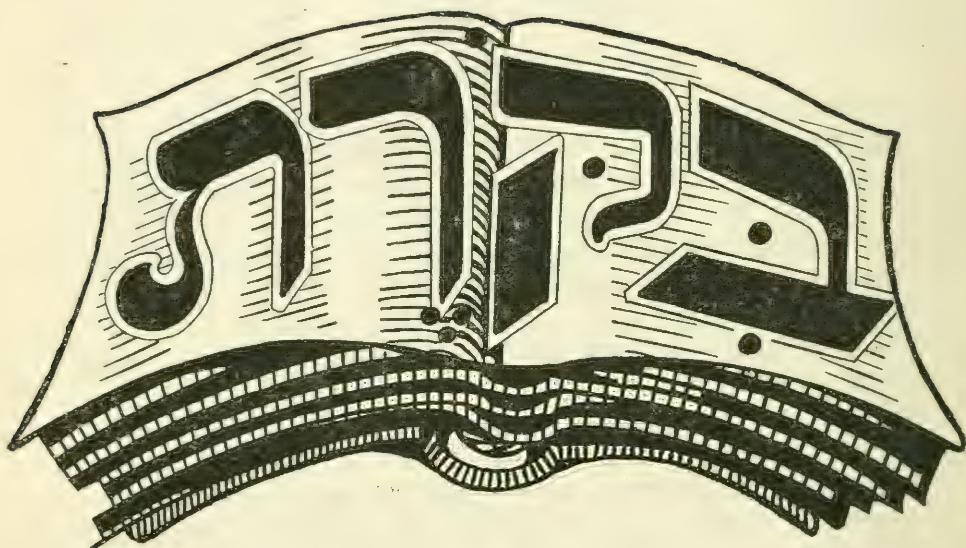
שְׁכִינָה מִתְגַּעְגַּעַת, אִם כָּל־כְּאֵב מְטַהֵר,
פִּרְשִׂי עָלַי כְּנָפֵךְ, בִּלְעִי־נָא אֶת־צַעֲרִי:
קַדְּשִׁי אֶת־דִּמְעָתִי, קַדְּשִׁי אֶת־הֶמְיָתִי.

שְׁכִינָה מִתְגַּעְגַּעַת, אִם כָּל־רֶטֶט־לֵבָב
שְׁבִי־נָא אִתִּי, אִמָּא, בָּדָד כְּמוֹתֵךְ אָנִי,
וְכִנּוֹר רַךְ־מֵיתָרִים אֵין לִי וּלְהֶמְיָתִי.

אֱחֹז־נָא בְּכִנּוֹרֵךְ, אֶגַּע־נָא בְּמֵיתָרָיו
וְהוֹלִיד הֵדוֹ כּוֹכָב כְּכוֹכְבֵי דְמִי־הֵדַיִךְ
וּבְשֶׁלֶג לַיְלָה תַּזְהִיר דִּמְעָתִי כְּדִמְעוֹתַיִךְ.

לֹא יַגִּיד כָּל־מַבָּט אֶת־עָמְקוֹ וְכָל־רֶטֶט אֶת־כְּבְדוֹ לֹא יִרְמֹז.
וְאַשְׁרֵי כָּל־נֶפֶשׁ יוֹדַעַת זֹאת בְּעֹמֶק כְּאֵבָהּ הָאִלֵּם
וְלֹא תְנַסֶּה תֵּת פֶּה לוֹ וְלֹא תֵבוֹשׁ, כִּי יִכְשַׁל נִסְיוֹנָהּ הָרָפֶה!
יֵשׁ וְנִחֵשׁ לֵב אוֹהֵב אֶת־כְּאֵבָהּ וְנָשַׁק אֶת־כְּאֵבָהּ וּשְׁכֵחוֹ,
כַּשֶּׁלֶג הַצָּעִיר, הַנּוֹשֵׁק לְרַעַד גֵּו־צִפּוֹר – וְנָמֵס,
וְשׁוּב בָּדָד תִּכְלֶא הַנֶּפֶשׁ וּתְפִלַּת־דִּמְעָתָהּ הִיא אִתָּהּ.

כִּי עַל־כֵּן הִשְׁלַמְתִּי אֶת־נַפְשִׁי וְאַשְׁלִים אֶת־אֵלֶם צַעֲרִי.
לְבַדִּי בֵּין אַחַי הַבּוֹדְדִים אֶעֱרֹךְ אֶת־שְׁבִילַי וְאֶשְׁתֹּק.
אֲרַחֵם אֶת־כֻּלָּם הָאִלְּמִים וְלֹא יֵדְעוּ, כִּי רַחֵם אֲרַחֲמֵם,
וּבָדָד וְלֹא־גֵאֶה אַאֲזִין לְהֶמְיַת נִשְׁמָתִי הַגְּנוּזָה,
אֲעַלַּע אֶת־דִּמְעוֹת־סְתָרַי וְאֶת־רַחַשׁ־תְּפִלָּתִי אַבְלִיעַ
וְהָיִיתִי כְּאַחַד הָאָדָם, הַטָּהוֹר בְּאֵלֶם־צַעֲרוֹ.

בקורת

שְׁכִינָה מִתְגַּעְגַּעַת, אֶתַּע־נָא עַל־יָדֵךְ
בְּעַרְבוֹת־שֶׁלֶג טְהוֹרוֹת, בְּלֵילוֹת שִׁקּוּיֵי־טֹהַר,
אֵם וּבְנָהּ הַבּוֹכִים יַחַד חוֹלֵי־אַהֲבָה.

פ. לַחוֹבר

שלום הכהן

למלאת מאה שנה ל„בכורי העתים"

כי את השם הזה, שמו של שלום הכהן, אקרא עתה, לא יִמָצאו רבים שיתנו גדל לו. דור אחרון כמעט שלא שמע עוד את שמעו, גם דור עבר רק ידע את תבנית „אגרות מליצות" שלו, שכתב „בלשון צחה וטהורה, ללמד לבני יהודה קסת הסופר, לכתוב איש לרעהו דברי שלום וברית" [1]), — אולם לפני שנים־שלשה דורות היה שלום הכהן „המשורר הנשגב", „שַׂר המשוררים באשכנז", „נעים הזמירות" של בני הדור ההוא והמליץ הנשגב והמפֹאָר [2]).

שלום הכהן היה באמת לא אחד המליצים של הדור ההוא, דור „המאספים" האחרונים ו„בכורי העתים", כי אם המליץ של בני דורו. הוא היה הכנור לשירתם. מה שהיה נפתלי הירץ ויזל בדור הראשון של ההשכלה העברית: המליץ החרד על „תורת האדם" ועל הנמוסיות והדעת החדשה ושופך עליהן את נפשו בשירה רוממה — הימים ימי האודות והשירה הדתית־המוסרית של קלופשטוק — כזה היה שלום הכהן בדור השני. הימים ימי הֶרדר וה„שטורם אונד דראַנג" באשכנז, ושלום הכהן היה נושא הגעגועים של המשכילים העברים, יוצאי הגיטו הראשונים, על העולם הגדול והיפה,

---

1) מן הדברים שבשער האגרון „כתב־יושר", אשר חבר שלום הכהן. הוא נדפס פעמים רבות. לְפָנַי דפוס וילנה משנת תר"מ.

2) בשם משורר נשגב קרא אותו רבי שלמה יהודה רפופורט בהסכמתו לספר „קורא הדורות" (וַרשה, תקצ"ח). בעטרת „שַׂר המשוררים באשכנז" עטר אותו שניאור זקש במכתב, שהוא כעין ספר־זכרון של השירה העברית מימי רמח"ל עד ימיו, אשר כתב למאיר הלוי לטריס; נדפס ב„מכתבי בני קדם" ללטריס (וִינה, תרכ"ו). „נעים זמירות דורנו" קרא אותו יצחק ערטר במכתבו אליו, שנדפס ב„כוכבי יצחק", חוברת ו. מליץ נשגב ומפֹאָר כנו אותו משכילים רבים (רבי צבי הירש חיות בהסכמתו ל„קורא הדורות", מאיר הלוי לטריס ב„זכרון בספר" ועוד). ביחוד הִרבה לְסַפֵּר בשבחו אחד מבני־דורו, משה מנדלסון ההמבורגי בספרו „פני תבל" (אמסטרדם, תרל"ב, מחברת כ"א): „כל שיריו מלאים זיו ונוגה בדרך מוסר השכל ורעיונים נשגבים כשירי ר' יהודה הלוי".

האידילי בכל, גם בלשון השוקטה והתמימה, החוזרת מדי פעם בפעם על עקבותיה, חוזרת ונשנית, כמו לאבד כל זכר לכל מלה כבדה וקשה, — הקטע הזה אינו היחיד בין שיריו. בכל עת שהוא מגיע אל אהל ישרים ואל נוה תמימים הוא שופך עליהם מאור לבו הרך ומן השקט הנפשי אשר לו. עוד לפני יל"ג שר שלום הכהן 1) על דוד וברזלי, וגם הוא ראה ומצא, כי

אַשְׁרֶיךָ בַּרְזִלַּי מִנְּגִידִים תֶּעְשַׁר,
מִמֶּלֶךְ בְּהֵיכָלוֹ יְקָרָה, שָׁפְרָה נַחֲלָתֶךָ.

מְעַט עֲרוּגוֹת גַּנֶּךָ
וּזְעֵיר חֶלְקַת שָׂדֶךָ

מְדִינוֹת מַמְשַׁלְתְּךָ הֵמָּה
וְאֹהָלֶיךָ הֵיכָלֶיךָ.

לספרות ההשכלה היתה מעין קבלה לנטות אחרי „סִתְרֵי נאות שלום" — כדברי שלום במונולוג הידוע של לוצטו: „הוי הררי עולם" וכו'. היה בזה מעִקר הנטיה של ספרות זו אל החיים שבאו זכרם בכתבי־הקֹדש ומן השאיפה שלה, שאיפה שהיתה בתחלה די־כהה, אל התמימות שבטבע ואל הפשטות ואל היֹשֶׁר — בנגוד אל הפלפול שבחיים אשר מסביב לה, אל החשבונות הרבים ורֹב העֵצות והתחבולות. שאיפה זו הלכה וגברה בדור השני בהשפעת חוץ ופנים. בין הדברים, שהביאו המשכילים הצעירים בימים ההם אל „המאסף" ואחרי־כן אל „בכורי העתים", היו תרגומים משל אידיליות גֶסְנֶר ומשל שירי הֶלֶּר — ב„בכורי העתים" יש גם זֵכר לשילֶר — בעוד שהראשונים, הכבירים לימים, הביאו לרֹב דברי מוסר ומשלי חכמה. ה„שטורם אונד דראַנג" העברי היה לערות קֹצת הלב ולשפוך את הנפש בחיק הטבע. הגבור החביב

של רבי זאב וואלף היידנהיים בראֶדעלהיים בשנת 1807 עם תרגום אשכנזי, שתרגמו המחבר בעצמו. כנראה, היה הספר חשוב מאד בעיני המשכילים, עד כי כעבור מספר־שנים (בשנת תקע"ח) יצא לאור שנית, בלי התרגום האשכנזי ובהוספת שירי המשורר החדשים, שנדפסו בינתים ב„מאסף", על־ידי אחד ממשכילי גליציה — אברהם גולדברג מרֻוָּה, — שנגש להדפיסו בעצת רבי נחמן קרוכמל. חליפת־המכתבים בענין זה בין המו"ל והמחבר באה באגרון „כתב יושר". גם לטריס מספר את הדבר ב„זכרון בספר" (ע' 137) ונותן לו ערך רב. השיר „הצלת אברהם באור כשדים" תֻרגם גם פולנית על־ידי יעקב טוגנדהולד. (הוא מדבר עליו במכתבו אל המשורר, שנדפס בראש ספר „קורא הדורות", ואומר, כי השיר „מלא רעיונות נשגבים ומעורר רגשת נפש בגילה ורעדה"). התרגום נדפס בשנת 1840.

1) ב„מזמורים חדשים מקורות חיי דוד" שבספר „מטעי קדם" הנ"ל.

על הדר השדה והיער, תפארת החיים ושכרונם, נעימות האביב והקיץ, תוגת הסתו. בין השירים, שפרסם ב„מאסף" לשנת תקס"ט-תקע"א, אנו מוצאים שירים על הבציר, הקיץ, הסתו, וגם „שיר הגפן". לבו נמשך לאהבה אל ארץ־הקדם ואל החיים הקדומים, אל חיי הוד ישרים ואל נוה תמימים. בין שיריו נמצא שיר, שאמנם נכתב לתכלית אחרת, ויש בו מן האידיליה היפה, מן האידיליה, שבכחה גם עתה לתפש את לבנו בשלוָתה ולקחת אותו שבי ברב חִנה ונעימותה.

עַל־פַּלְגֵי מֵי מְנוּחוֹת, בֵּין הַרְרֵי אֶרֶץ קֶדֶם –
שָׁם בִּנְאוֹת דֶּשֶׁא תַּחַת כִּפַּת הָרָקִיעַ
כָּרַע רָבַץ בֵּין הָעֲדָרִים אַבְרָם בְּנוֹ תָרַח.
מְנוּחָה וְשַׁאֲנָן סְבִיבוֹתָיו וּבְקִרְבּוֹ מַרְגּוֹעַ;
אֵין קוֹל עָלֶה נִדָּף, כִּי הָרוּחַ שָׁכָכָה –
בִּלְתִּי שְׁרִיקוֹת הָעֵדֶר וְצִלְצְלֵי פַּעֲמוֹנֵהוּ
אֵין מִי מַשְׁבִּית הַדְּמָמָה: כֻּלּוֹ שָׁלֵו וָשֶׁקֶט.
אַף נַחַל זַךְ שֹׁטֵף עֹבֵר לִפְנֵי מַרְאֵהוּ,
מִנְּהַר קְדוּמִים, נְהַר פְּרָת, תּוֹצְאוֹת זֶה הַנָּחַל,
וּשְׁפַל קוֹל מַפֶּלֶת מֵימָיו יִנְעַם לָאֹזֶן.
עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ, טָהֲרוּ פְּנֵי שָׁמָיִם,
הַשֶּׁמֶשׁ הֵקַל חֻמּוֹ, עֲלֵי טַל הִשְׁלִיךְ זֹהַר,
דָּשְׁאוּ נְאוֹת הֶהָרִים וַעֲמָקִים בָּר עָטָפוּ,
יַחַד עָשְׂבֵי שָׂדַי נָתְנוּ רֵיחַ נִיחוֹחַ.
שָׂחֲקוּ הַבְּרוּאִים כֻּלָּם, רָצוֹן עַל־פָּנֵימוֹ,
רָצוֹן עַל צֹאן מַרְעִיתוֹ, קוֹל תּוֹדָה שָׁרָקוּ,
שָׁרְשֵׁי אָחוּ לְהֵכוּ, חֲצִיר גַּגּוֹת שָׁלָפוּ,
לְחִכָּם טַעַם אֹכֶל וְלִגְרוֹנָם מֵימֵי נָחַל.

הקטע האידילי הזה–חלק מן השיר „הצלת אברהם באור כשדים", הנדפס בקבץ השירים של שלום הכהן, שקרא אותו בשם „מטעי קדם" 1),–

1) הספר „מטעי קדם" („מטעי קדם על אדמת צפון") נדפס ראשונה בבית־הדפוס הידוע

לשלום הכהן היה דוד הגבור הראשי. מלבד ה„מזמורים החדשים מקורות חיי דוד" שב„מטעי קדם" שר שלום הכהן „שירי תפארת ועטרת הוד לגאון עוזנו, רוח אפינו משיח אלהי יעקב, נעים זמירות ישראל דוד בן ישי מלך ישראל ע"ה נ"ע, מספרים נפלאות חייו, יראת אלהיו ועזוז גבורותיו ונגינותיו בעשרים שירים". הספר הזה, שקראו בשם „ניר דוד" (נדפס בוינה בשנת 1834), הוא אֶפוס עברי מעין „שירי תפארת" לויזל. (ויזל הסב את שם שיר־הגבורים — האֶפוֹס הנכרי — אל שירי תפארת, אלא שבכל־זאת הוסיף על־פני השם הראשי שבשער את הדברים: „כולם מספרים תהלת ה' ועזוזו ונפלאותיו" וכו', ועל־פי זה צִיֵן גם שלום הכהן את תֹכן ספרו: „שירי תפארת ועטרת הוד לגאון עוזנו וכו' מספרים נפלאות חייו וכו' ועזוז גבורותיו" וכו'.) לנגד עיני שניהם רחף הסמל של הגבור הדתי — „המשיח" של קלופשטוק היה מופתם, ואולם הגבור של ויזל היה בעִקר המחוקק העברי, המושיע לעמו ומאיר לעולם בחכמתו ובתבונתו 1) — סמל של בן־האדם השלם בימי בן־מנחם — וגבורו של שלום הכהן הוא נעים הזמירות, הרועה המיטיב נגן, שהיה ל„משיח אלהי יעקב". על־פי הדוגמא שהיתה לנגד עיניהם היה לשניהם ענין אל משיחים ומושיעים, אלא שזה המושיע שלו החכם, הנביא, המחוקק, וזה משיחו המשורר, הרועה המיטיב נגן, — בן־האדם היושב על־יד מעינות הטבע והיצירה והוא גם חוטא ומתוַדה ושב בתשובה.

כאן ההבדל בין שני ה„אֶפוֹסים" הללו. האֶפוֹס של ויזל, אם גם הוא על־פי צורת דבריו אפוס דתי, מספר בעִקר את גבורת החכמה. לא תהלת ה' הוא בא בעִקר לספר, כי אם תהלת הדעת ואנשי הדעת. משה, שהוא כאן „חכם", מדבר בשבח החכמה, והוא בא אל בית יתרו, „בית איש הדעת", ושם הוא מוצא בנות „משכילות", „עלמות רכות", המדברות אליו „אמרי נֹעם", והוא עונה להן „מענה רך בתשואות חן חן" (ראֵה השיר השלישי מ„שירי תפארת", חלק א, ע' 45—53 2). הוא גם אומר להן:

---

1) אמנם על־פני השער של „שירי תפארת" נאמר, כי השירים מספרים תהלת ה', אולם זה רק מצַיֵן את המגמה והתכלית הדתית — את האֶפוס הדתי, כמו שהָיה גם האֶפוֹס של קלופשטוק. בעִקר שר ויזל על משה ה„מושיע" והחכם. את רוח הספר ותכניתו מגלים הרבה הדברים שבאו בראש השיר השני, לפני התגלות משה:

פַּרְעֹה אָמַר — אַשְׁמִיד בַּיְאוֹר כֻּלָּמוֹ,
וַאֲבַדּוֹן אָמַר — כִּי הוּא עוֹזֵר לָמוֹ
וּמִיאוֹרְךָ זֶה יַעֲלֶה אִישׁ מוֹשִׁיעַ,
כִּי יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעִים תֵּבֵל יַגִּיהַּ
וּלְגוֹיֵי הָאָרֶץ תּוֹרוֹת יַבִּיעַ.

ה„מושיע" וילד־השעשועים מזכיר הרבה את גבורו של קלופשטוק, אולם הוא יהיה גם חכם, אדם נאור, המגיה פני תבל, ומחוקק ומביע תורות, לא לעמו בלבד, כי אם גם לגויי הארץ...

2) אני מצַיֵן פה על־פי „שירי תפארת" הוצאת וַרשה משנת 1858.

היה עתה האיש החי על חלקת שדהו, וביותר—הרועה, המשורר. גם אברהם ששבר את פסילי אביו—טפּוס קרוב מאד ללב המשכיל—נעשה בשירו של שלום הכהן לרועה. „על פלגי מי מנוחות, בין הררי ארץ קדם", שם הוא רועה את עדריו ואת מחשבותיו. לו, לאדם הקרוב אל הטבע, סמל האדם בתקופת ההשפעה של רוסו,— לו מחשבות. לו לב חושב ומרגיש. ומכל־שכן— שלב חושב ומרגיש לדוד. הן הוא „הקטן הרועה בצאן", יפה העינים ומיטיב נגן והוא היודע אהבת רֵעים ואהבת נשים. הוא גם עמד במערכה ונלחם על נפשו ונפש אחרים. הוא איש הפּגעות והמקרים. הוא—הגבור.

עוד בדרמה „מלוכת שאול" ליוסף האפרתי—דרמה שהיתה מפֻרסמה מאד בימי־ההשכלה ההם 1) — הננו רואים את דוד כמעט כגבור הראשי. בכל־אפן הוא הראש והראשון בעיני המחבר. מפיו מדבר המחבר לא־אחת את דברו ואת משפטו, כי

הוֹי לָכֶם רִגְעֵי אֶרֶץ, יוֹשְׁבִים סְפוּנִים בָּיִת,
אֶצְבַּע אֱלֹהִים עַל־הַקִּיר בַּשָּׂשַׁר יִמְשָׁחוּ.
צְאוּ הַשָּׂדֶה כָּאִכָּר הַזֶּה עַד הָעָרֶב
הוֹלֵךְ לְרַגְלֵי צִמְדוֹ, הוּא גָדְלוֹ יוֹדֵעַ,
גְּדֻלַּת הַיּוֹצֵר כָּתוּב בְּעָלֶה וְדָשָׁא.
מַה־יִּשְׂמַח לִבּוֹ בִּרְאוֹתוֹ טֶרֶם עֲלוֹת שָׁמֶשׁ
יְפִי הַשַּׁחַר מֵצִיץ מִתַּחַת הָאָרֶץ,
יֶחֱזֶה מַחֲזֵה שַׁדַּי וּגְבוּרוֹתָיו בָּעָיִן,
מִבֹּקֶר עַד־עֶרֶב יַעֲבוֹד עֲבוֹדָתוֹ.
אָז יַעֲבוֹר עִם־צִמְדוֹ עִם־תַּמָּתוֹ בַּיִת,
שַׁלְוַת לִבּוֹתָם נֹגַהּ פְּנֵיהֶם תָּאִיר,
עוֹד יִפְנוּ פָּנִים, עוֹד אֶל אַחֲרֵיהֶם יַבִּיטוּ,
עֵת תִּסָּתֵר שֶׁמֶשׁ, עוֹד תַּשְׁאִיר אֲדַמְדָּמֶת
כְּהַרְרֵי אֵשׁ וּמִתּוֹכָם מַרְאֵה הַקֶּשֶׁת –
הֵם יִשְׁקְטוּ בִמְעוֹנָם, אַךְ הֵם מַרְגוֹעַ יִמְצָאוּ
וּלְאֵל יוֹצְרָם מִמַּעֲמַקֵּי לִבָּם יִקְרָאוּ.

ע' 97—98.

1) הספר הזה יצא לאור בוינה בשנת תקנ"ד. אחרי־כן נדפס בקרקא בשנת תקפ"ב ובוינה בשנת תקפ"ט. לפני דפוס ורשה משנת תרמ"ח.

דוד הוא פה הנער הנחמד, המשכיל בכל דרכיו והמוצא חן ושכל טוב בעיני כל. גם בעיני השטן, אשר ישית עליו עינו כל־היום ופורש תמיד רשת לרגליו. הוא שבע נדודים ותלאות ונפשו ידעה הרבה מרורות ונעימות. הוא ידע את האהבה ואת האיבה; ידע אותן גם בנפשו; ידע את הנגודים וההפכים — את כל הנגודים וההפכים והמעמקים של הרגש הסוער. גם את הנגודים וההפכים של החטא והתשובה, משובת הלב וההרטה. הוא האיש אשר כנגן על לבו המנגן ותהי עליו הרוח לעשות את הטוב והיפה בעיני אלהים ובני־אדם וגם את הרע. הוא הגבור של הימים ההם, הגבור־המשורר.

גם מתנגדו ואויבו של דוד, גם שאול הרודף אחריו ומתנכל אליו — גם הוא אינו בעקרו אלא אותו שאול שידענוהו מאז קראנו על־אודותיו בספרי דברי־הימים שלנו. הוא אינו רודף את דוד הקטן, שעלה לגדלה, על עסקי דעות, כי אם על עסקים אחרים לגמרי: על עסקי קנאה. גם הוא איש האהבה והשנאה, השנאה העזה כמות, ונוספה לו עוד הרוח הרעה, אשר באה מדי פעם בפעם להבעיתו ולהנבא לו רעות. גם הוא גבור הימים ההם.

האפוס של שלום הכהן איננו עולה על האפוס של ויזל. שלום הכהן לא היה מסֻגל יותר מויזל לשיר את שירת הגבורה, את השירה המלאה און רב, הכובשת מרחקים. אדרבה, לויזל יש על־כל־פנים לפעמים מקול התרועה הרוממה, מ ע נ ו ת השירה. אולם יסודות שיריים יש למצא יותר בספרו של הכהן. דומה לפעמים, כי גם הקול השירי שלו הוא יותר טהור ואנושי יותר. ביחוד יש בו לפעמים מן הטהרה האנושית כשהוא מגיע אל מקום מחריד ומרעיד לב אנוש, אל דבר שיש בו לעורר את תנועת הנפש. כשדָוד נרדף כל הימים מאת שאול והוא בורח ממקום למקום עד אשר בא אל מדבר עין־גדי, והוא יושב שם במערה, אז

דָּוִד וַאֲנָשָׁיו בְּיַרְכְּתֵי הַמְּעָרָה יָשָׁבוּ,
וְסָבִיב לָמוֹ שֶׁקֶט וְדְמִיָּה כִּדְמִיַּת לָיִל;
אֵין פּוֹצֶה פֶּה וּמְצַפְצֵף, כָּל־אֹזֶן שׁוֹמֵעַ,
כָּל־נֶפֶשׁ רוֹמֵמָה, בַּעֲטוֹף לֵב הַמָּשׁוּחַ
נְעִים זְמִירוֹת יִשְׂרָאֵל, מֵטִיב נַגֵּן וָזֶמֶר
וּמַשְׂכִּיל לְדָוִד תְּפִלָּה שְׂפָתָיו תְּטוֹפֶנָה.

נִיר דוד, ע' 151—152.

דוד מזמר אז את המזמור קמ״ב שבספר תהלותיו ו„קול נעים, קול דממה דקה דוד השמיע". קול דממה דקה זה, קול נעים, אנו שומעים פעמים אחדות בשעת קריאת־הספר. מובן, שהקול הנעים כאן ביותר הוא

יָדַעְתִּי, רַעְיוֹתַי, כִּי מַשְׂכִּילוֹת אַתֵּנָה,

עַל־כֵּן חָבֵר פּוֹשְׁעִים יוֹם יוֹם אֶתְכֶן עָשָׂקוּ.

שם, ע׳ 47.

רועי מדין היו כמעט „חשכים", מורדי־אור – כמו שקראו לכגון זה אחר־כך המשכילים. אולם פרעה היה חוקר חפשי, משכיל וולטֶריַני, ש„על כל יתלוצץ". נאץ הרשע הזה את אלהים, דבר דברי־אָון כאלה, אשר „לא יִזָכֵרו, על ספר לא יִכתבו". הוא אומר אל זקני עם ישראל, האומרים, כי נראה אליהם ה׳:

חָלִילָה לִּי לָשׂוּם חַכְמֵי לֵב בּוֹגְדֵי בֶגֶד.

אֲבָל נִרְאָה אֵל אֲלֵיכֶם אַתֶּם תַּאֲמִינוּ,

אַךְ מַחֲזֵה כְזָב חֲזִיתֶם, רַעְיוֹנוֹת רוּחַ,

חוֹזֵי שָׁוְא כְּמוֹכֶם גַּם מִלְּפָנִים נִשְׁמָעוּ;

אֵלֶּה יַלְדֵי יוֹדְעִים הֵם, אִם לַחֲקוֹר יַעֲמִיקוּ

מֵרֹב מֶחְקָר יַהְבִּילוּ וּתְמוּנוֹת יַבִּיטוּ.

חלק שני, ע׳ 75—76.

קשה לדעת לאיזה „יודעים" שמרב מחקר ההבילו כִּוֵן ויזל, יודעים שעל־אודותם עוד נשמע מלפנים, מלפני פרעה של שעבוד; אולם לא ההיסטוריה היא כאן עִקר, כי אם עצם הוכּוח, שבין המשכיל הכופר, האומר, כי חֻקיט בל ימוטו בטבע, ואם נראה איזה דבר שנדמה להיות יוצא מן הטבע, רק מחזה־כזב או מקרה הוא (ראה חלק ג, ע׳ 22), ובין המשכיל המאמין, המוכיח לו באותות ובמופתים – עשר המכות הן אותות ומופתים כאלה, – כי „להפוך החֻקים יש באל כח".

גם עמלק הוא כאן, באפוס של ויזל, „מואס הדעת" (חלק ו, ע׳ 11). אולם לא כן הדבר באפוס של שלום הכהן. הגבור הוא פה לא גבור הדעת, אלא גבור הלב, גבור הרגש. דוד הוא כאן הנער האדמוני, יפה־העינים וכו׳, כזה שאנו יודעים אותו משכבר הימים. המשורר רק הוסיף פה קצת אור ונגה משלו, כדי לעשות את התמונה יפה יותר, לפי־טעמו, ומזהירה, לפי־טעמו, יותר. כשהוא בא לתאר לנו את פני גבורו ולהעמידו לפנינו – הוא מספר לנו, כי

הַשֶּׁמֶשׁ הֵפִיץ נָגְהוֹ עַל פְּנֵי הָרָקִיעַ

וְהַיּוֹם יָפוּחַ רוּחַ צַח עַל־חוּג הָאָרֶץ

בְּאֶחוֹז יְמִין יִשַׁי בְּיַד דָּוִד, יֶלֶד זְקוּנֵיהוּ,

נַעַר אַדְמוֹנִי עִם יְפֵה עֵינַיִם וְטוֹב רֹאִי וכו׳.

ניר דוד ע׳ 40.

עקם וסרס את המקראות היותר יפים ב„עתליה" של ראסין ומטסטסיו, אשר על־פיהם חבר את „גמול עתליה" שלו, רק כדי שלא לתת מקום לטעות באמונה בחלומות [1].

אמנם השפעה גדולה היתה, כנראה, כאן לספר שאותו לקח הכהן למופת – לספר „המשיח" של קלופשטוק, ספר המלא כלו שרפים ומלאכים אופנים וכל מיני חיות־הקדש. רשמים רבים בספר „ניר דוד" מעידים, שהשפעת „המשיח" של קלופשטוק על המחבר הזה היתה גדולה מאד – גדולה הרבה יותר מהשפעתו על ויזל. גם הוא כמוהו שר על ה„משיח" – על „משיח אלהי יעקב", וכקלופשטוק, השר „על גאלת האדם החוטא" על־ידי המשיח בדרכו עלי־אדמות, שר גם הוא על האיש שבא „להורות חוטאים בדרך". גם הוא נתן אותו לפנינו

מוֹפֵת לְיוֹשְׁבֵי תֵבֵל, חֹק לִבְנֵי אָדָם סֶלָה
בַּל יֹאמְרוּ נוֹאָשׁ, בְּרִשְׁעוֹ בַל יֹאבַד פּוֹשֵׁעַ,
יַעֲזוֹב חֵטְא וִיחֻנָּן, יָשׁוּב לָאֵל וִירַחֲמֵהוּ.

ניר דוד בפתיחה [„מפתח שפתי"], ע' 7.

בכל הספר נִתן ערך רב לא רק לתשובת החוטא בלבד, כי אם גם למדת הרחמים אליו. גם ממשלת השטן ובעל־זבוב היא פה רבה מאד. כבספרו של קלופשטוק, אשר כמילטון האנגלי ב„גן־העדן האבוד" לקח לו ליסוד את האגדה הנוצרית, והמלאכים הטובים נלחמים עם הרעים והם שוחדים מלחם לבן־האדם. המלחמה לטוב ולרע היא לא בלב האדם, כי אם מחוצה לו, והדבר כמעט תלוי גם הוא ב„חנינה".

הדבר הגיע לידי־כך, שליהודים בימי שאול ודוד היתה „אם קדושה". כשבני ישראל באו אל שמואל לבקש להם מלך ושבים מדרכם זו, הם באים אל מקום קבורת רחל ובעטוף לבם הם מתפללים על קברה:

אֵם קְדוֹשָׁה! הַנֶּאֱהָבָה וּנְעִימָה בְּחַיַּיִךְ וכו'.

שם, ע' 19.

גם בצורת הספר יש הרבה מספר „המשיח". עשרים שירים לַספר כלספר „המשיח". פתיחה לו, שבה המשורר בשיר ידבר על תֹכן הספר והוא כמו ירא בפצותו את פיו וחרד לגשת אל הקדש והרם – כקלופשטוק בהתחלת שירו. אחר־כך בשיר הראשון מופיע „אור עולם בקרית בית לחם" והוא „בעָון חוֹלָל וחַף יצא מִבִּי רָחֶם". ושמואל עונה קשות לעם עִוֵּר, לדור סורר

---

1) ראֵה „גמול עתליה" בדברי מתן ועובד אל עתליה, אחרי ספרה להם את החלום אשר חלמה על־דבר הנצר אשר נשאר עוד למלכי בית־דוד. בהוצאה ב (וינה, תק"ס), דפים כ וכ"א. ראֵה שם גם הקדמת המחבר בראש הספר. הוא מודה שם, כי סר בזה מדרך ראסין ומטסטסיו, כדי שלא לאמר „דבר שאינו בחֹק האפשרי".

בכל־זאת קול התהלים, אבל גם זה מראה על חוש נעים, חוש שירי, שהמשורר קלט אל ספר שירו את קולות השירה של התהלים, ויש שמצא להם מקום־מקלט טוב, בִּצר להם מקום יפה בתוך דבריו ונטע מסביב להם את השתיקה ואת הדממה ואת ההקשבה.

מן היסודות השיריים, שבספרו של שלום הכהן, הוא גם יסוד הרוחות והמלאכים. מלכות שלֵמה של רוחות ומלאכים פה לפנינו (גם בשיר „הצלת אברהם", ש„במטעי קדם", יש מיכאל השר ורבבות שרפי־קדש, החפצים להציל את אברהם מכבשן־האש, ורפאל המצנן לו את הגחלים ומוציאו מן הלהבה – קצת על־פי האגדה העברית העתיקה). כשדָוד מתיצב לפנינו ראשונה בעצם עלומיו בכל נגהו ויפיו,

אָז נִשְׁקְפוּ צִבְאוֹת אֵלִים מִשָּׁמַיִם אָרְצָה

לַחֲזוֹת בְּנֹעַם פְּנֵי הָעֶלֶם, בְּחִיר אֵל מְרַחֵם,

יַחַד הֵרִיעוּ כָּל בְּנֵי אֱלֹהִים וְשִׁירִים שָׁרוּ.

שם, ע' 40.

כשהוא עולה למעלה ומצליח בכל דרכיו,

אָז עוֹרְרוּ רְפָאִים, שָׂעֲרָה רָגְזָה שְׁאוֹל מִתָּחַת,

שָׂרַק שָׂטָן וַיַּחֲרוֹק שֵׁן, רָגַז וְאֵין נָחַת,

— — — — — — — — — — — —

יַחַד מִשְׁפְּחוֹת הַשְּׂעִירִים וְשֵׁדִים הִתְלַכָּדוּ וכו'.

שם, ע' 70.

כשדָוד עושה חיל בישראל ושר את תהלותיו לאל עליון, אז

גַּם בַּשְּׁחָקִים אֵלֵי מָרוֹם שֵׁם דָּוִד יַכְתִּירוּ,

וכשהוא נופל ממעלתו הרמה וחוטא, אז

שַׁחוּ צְבָא מָרוֹם, מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם מַר בָּכְיוּ.

הֵקִיצוּ וְרִנְּנוּ בְּאַשְׁמַנִּים שׁוֹכְנֵי צַלְמָוֶת,

שְׂעִירִים רָקְדוּ כְּאֵילִים, רְפָאִים צָהֲלוּ וְהֵרִיעוּ וכו'.

שם, ע' 105.

הם עוטרים אז עטרה לראש בעל־זבוב ויד השטן גוברת.

יש בדבר הזה כדי להטעימו קצת ולהדגישו, יען כי ה„משכילים" בימים ההם הן נלחמו עוד עם היהודים המאמינים על מלכות־הרוחות הגדולה ונמנעו מבוא בגבוליה אף בחזון חזיונם. (נפתלי הירץ ויזל קצץ את כנפי ה„מוזה" שלו ורחק אותה ככל־האפשר מכל דבר שיש בו דמיון, מראה, חלום או גם אגדה; דוד פראנקו מינדיס, מי שהיה עוד תלמידו של רמח"ל,

„לצַמח המחברת המפֹארה לישרים תהלה להגאון המליץ הגדול, החכם מוהר"ר משה חיים לוצאטו זצ"ל". הספר „לישרים תהלה" של לוצאטו היה כספר־המופת בימי ההשכלה וזכה לחקויים רבים. „פתשגן המשל" של לוצאטו עַל־דבר ישֶׁר בן־האמת, היוצא ובא בין העם ואיש לא יכירהו, ועל־דבר רַהב, המתחבר אל תרמית ולוקח את לב ההמון ועוד מעט ולו תנתן התהלה ותהיה לו לאשה – פתשגן־המשל הזה היה חביב על האנשים, שלא זכו גם הם אל תהלת ההמון. והלא רֵע ישר הוא פה שֵׂכל ואליהם נלוה גם מֶחְקר, בעוד שהסכלות הגסה היא שפחת ההמון – והנצחון האחרון הן לישר ולשכל. בזה כאלו ראו המשכילים את נצחונם. הספר הזה היה להם כעין ראי, שממנו כמו נשקפו להם כל מלחמותיהם ותקוותיהם, והיה חביב עליהם, עד כדי „לרקוח" ולעשות כמוהו. הצורה האליגורית, צורת המשל, שיש בה מן ה„חכמה" והשכליות, היתה חביבה בכלל על אנשי ההשכלה. ובה הן אפשר היה להביע דברים, שההבעה היתה קשה להם בלאו־הכי. אם כה ואם כה ורבים היו אשר נסו לעשות כמעשה לוצאטו ב„לישרים תהלה", עד שכמעט אפשר להגיד, כי לכל חבורה וקבוצה של המשכילים היה מין „לישרים תהלה" שלה, שעל־פיהו גם נכיר הרבה את פני החבורה והקבוצה הזאת עם חלומותיה, תקוותיה ואמונותיה. עוד בראשית ימי „המאספים" הננו מוצאים את משל „הילדות והבחרות" למ. ברֶסלוי (ברלין, תקמ"ו). הנה ילדות בת־צדקה דבקה בסכלות, למען השתעשע, וצדְקה אֵם ילדות, בראותה כי אחרית החברה הזאת תהיה מרה לבתה, מתיעצת עם דעת מה לעשות עמה, ודעת תשיב אמריה לה, להיות עם ילדות ולהדריכה במעגלי מוסר. וכאשר ראתה סכלות, כי דעת מתאמצת להתקרב אל ילדות, תגביר חֲילים להפוך לב ילדות נגד דעת ותקח לה גם לצון למליץ ובתחבולות יבואו להוליך ילדות מאחורי הכמה, למען הסירה מדעת. אולם צדָקה, דעת וחכמה תבאנה יחד להזהיר את ילדות לבלתי שמֹע אל סכלות ולצון, ואליהן יתחבר גם משָׁרת צדקה לספר מהללי ילדות. אלה הם מעשי המדברים בתוך ד' החלקים (העלילות) הראשונים של הספר. בחלק ה' באים כל־אלה ביתה צדקה, כי קרואים הם אל המשתה אשר עשתה. גם שכל בתוך הקרואים, כי ילדות המלאה דעת ותושיה לא עוד ילדות יקרא שמה, כי אם בחרות, והיא קראה עתה לדעת להיות מורה־דרכה וגם שכל הושם עתה לראש, להשגיח על בחרות, עד כי יחזו הקרואים כלם „מחזה אלהים" יקים ברית אתם לברך את בית צדקה בכל טוב.

במשל הזה של „הילדות והבחרות" יש הרבה ממעשה הילדות של ימי־ההשכלה הראשונים. את הנגוד של סכלות ודעת, לצון ושכל ראו אחר־כך עמק עמֹק הרבה יותר – בימי ההשכלה ברוסיה, כשהמשכילים נלחמו מלחמה עזה וקשה על „האמונה הצרופה" שלהם עם השקפת ההמון. ב„אמת ואמונה" לאד"ם הכהן וב„תפארת לבני בינה" לאב"ג הנגוד הוא רב וגדול והמלחמה היא גדולה ועזה. על הנפשות שידענו עד־עתה נוספו בספרו של אד"ם הליטאי עקשות ופתיות ובספרו של גוטלובר הווליני צביעות וחסידות – דברים

ומורה, האומר לבקש לו מלך, והוא פונה אל צור ישעו, ברכיו כורעות וכפיו שטוחות, והנה קול אלהים מן השמים עונה אותו „מלא חמלה ונחם":

אַל תֵּעָצֵב, שְׁמוּאֵל עַבְדִּי, אַל יֵרַע לְבָבְךָ,
מַה־כָּמוּס עִמָּדִי עֵין בָּשָׂר לֹא תֶחֱזֵהוּ,
— — — — — — — — — — — —
מָצָאתִי עַבְדִּי בְּשֶׁמֶן קָדְשִׁי אֶמְשָׁחֵהוּ,
בְּחִירִי רָצְתָה נַפְשִׁי, קֶרֶן יִשְׁעוֹ אַגְבִּיהַּ
וְעָרַכְתִּי נֵר לִמְשִׁיחִי, כְּבֹקֶר יִזְרַח שָׁמֶשׁ,
וַאֲעַטְּרֵהוּ הוֹד וְהָדָר, אֶמְשְׁכֵהוּ חָסֶד.
— — — — — — — — — — — —
זֶה מַלְכִּי נָסַכְתִּי, זֶה בְּנִי הַיּוֹם יְלִדְתִּיהוּ,
הַיּוֹם בְּבֵית יְהוּדָה יִבָּקַע אוֹרוֹ כַּשַּׁחַר.–
וִיסַּרְתִּיהוּ בְּנִגְעֵי אִישׁ, בְּתוֹכַחַת רוֹדְפֵהוּ וכו'.

שם, 17–18.

כל המעַיֵּן בשיר הראשון של „המשיח" וישים לעֻמתו את הדברים שהבאתי כאן, ימצא מיד, שֶׁצֵּל הדברים אשר שם מלוה כאן את הדברים האלה. וכן נגרר בדברים שבשיר השלישי אשר פה–מעשי השטן ועצותיו– צל קלוש מאשר שם בשיר השני. וכן גם הלאה.

מובן, כי אשר לצורה יש כאן גם הרבה מן הצורה של „שירי תפארת", כפי אשר קבע אותה ויזל: פתיחה פיוטית בחרוזים לכל שיר, שבה המשורר נותן עיניו למעלה ונושא דֵעו למרחוק, על דרכי אלהים בעולמו, או מדבר דברי כבושים אל בני־אדם, לפתוח את לבם בחכמה, או שמדבר „מעין המאורע" ונותן את דעתו להתבונן ולהסתכל במאורעות. אחר הפתיחה הפיוטית באה הרצאת המאורעות, מעין הרצאה היסטורית, שיש בה משום מבוא והכנה אל השיחות, החזיונות והדמיונות. כל הדרך הזאת היא דרכו של ויזל. וגם דרך החרוז ודרך המשקל.

בדרך אחרת – אמנם לא בדרך אחרת של חרוז ומשקל – הלך שלום הכהן בספר אחר, שגם הוא יוכל להחשב בין החשובים שבספריו. הספר הזה הוא „עמל ותרצה" [1], שירת דודים בשלשה חלקים, ששר שלום הכהן ועשה

---

1) יצא לאור ראשונה מבית דפוס של רבי וואלף היידנהיים בשנת תקע"א. ההוצאה השנית נדפסה בלבוב בשנת תקפ"ב. לפני ההוצאה השלישית, דפוס ורשה משנת תרכ"ב.

יְדַשֵּׁן בְּשָׂרוֹ, בְּסֵפֶל אַדִּירִים יַיִן
יִשְׁתֶּה, וְחֵיל מְשָׁרְתִים וַחֲנֵפִים יְסוֹבְבוּהוּ.

ע' 2.

רהב זה הוא אחד ה„אצילים", שהתגרו בהם בימים ההם בשם האנשים הפשוטים, העמלים, בני „המעמד השלישי". ואף כי העמל הוא התמים והצדיק והמאֻשר, בכל־זאת הוא פולט לפעמים גם דברי התמרמרות ושנאה אל רהב:

לְמִי עָמֵל אָנִי?
פִּרְיִי מִי יֹאכַל יָחוּשׁ חוּץ מֵרַהַב?
מִזֵּעַת אַפַּי יַרְבֶּה הוֹנוֹ בְּנֶשֶׁךְ.
הֵן רַהַב וְתַרְמִית קָשְׁרוּ עָלַי קֶשֶׁר,
לָמוּץ חֶלְבִּי וְשִׁקּוּי עַצְמוֹתַי, יַחַד
נוֹסְדוּ עָלַי שְׁנֵיהֶם בְּמַרְבִּית לְבַלְּעֵנִי,
זֶה יוֹעֵץ רָע, וְזֶה כְּנוֹשֶׁה בָא לָקַחַת
פְּרִי עֲמָלִי, עוֹדֶנּוּ בְּכַפִּי יְבַלְּעוּהוּ,
אֶקְצוֹר וְהֵם יֶאֱסָפוּ, אִיגַע וְיִשְׂבָּעוּ.

שם.

דומה כי פני הדור והדי מעשיו ודעותיו נראים ונשמעים הרבה גם בסוף־דבר של ה„דרמה", כשבא המשורר בחלק השלישי להתיר את הקשר של החזיון ולחבר את אלה שחבורם יפה לו. רהב ועמל – הנצחון הוא על צד עמל. תרצה היפה בבנות לו תהיה, כמו שלישרים תהלה. אולם אם ב„לישרים תהלה" הנצחון הוא בידי שמים – אלהים נגלה כמו לאיוב מן־הסערה ואומר להרוס את הבית, אשר אין בו אמת וישֶר, על יושביו – הנה פה הנצחון הוא על־ידי שֵכל, הנגש אל שער המשפט ודורש דין עמל, הצדיק האבד בצדקו. העצה היעוצה מאתו היא:

לְהוֹצִיא מִפִּי עֹוֶל בִּלְעוֹ, וְהַגָּזֵל
אֲשֶׁר גָּזַל רַהַב אֶת עָמֵל בְּנֶשֶׁךְ
זֶה רַבּוֹת בַּשָּׁנִים הָשֵׁב יְשִׁיבֶנּוּ
לוֹ, וְלֹא יְהִי עוֹד תְּקוּמָה לִרְשָׁעִים אֵלֶּה
כִּי יִפְקוֹד עֲלֵיהֶם הַמֶּלֶךְ בַּשֵּׁבֶט
פִּשְׁעָם, וְיִתַּמּוּ חַטָּאִים מִן אָרֶץ.

ע' 48.

שכנראה לא ידעו אותם הרבה המשכילים הראשונים בארץ אשכנז. אולם גם ב„עמל ותרצה" יש דברים שלא ידעום המשכילים הראשונים ההם. האליגוריה הזאת היא באמת לא האליגוריה של הדעת והשכל, כי אם בבחינה ידועה של הרגש – של הרגש הנעים והיפה. שלום הכהן הוא גם כאן נושא הגעגועים על חיים קדומים ופשוטים, חיי שקט נעים ותמימות. לישר של לוצאטו כאן אח קרוב, עָמָל שמו, והוא לא עוד בתהלה של החכם והמשורר האיטלקי חשקה נפשו 1), וגם לא בתהלה אחרת, כי אם בתִרְצָה היפה בבנות. עָמָל זה משליך זרע על תלמי שדה וילך הלוך ונַגן על הטבע והעבודה והמנוחה והזהר והיפִי ומדבר דברי געגועים על תרצה „חמדת העין". הוא צדיק, כי תמים פעלו; לא יתחר באיש מן האנשים ולא יקנא את העשיר בעשרו, כי אם

יָגִיל לַחֲזוֹת בְּנֹעַם זֹהַר רָקִיעַ
וְכוֹכָבִים בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב בּוֹ יָאִירוּ.

העומד למולו ונלחם עמו, לקחת את תרצה מידו, הוא הֶבֶל, אבל הבל זה אינו בעִקר מאמין בהבלי האמונה – „סכלות" המתפרצת מפני גברתה חכמה ב„אמת ואמונה" ואומרת לרשת מקומה, – כי אם בן־אדם הרחוק מחיי־העמל הפשוטים והוא ריק ופוחז. הוא בנו של אחד מעשירי העיר, בנו של רהב, שהוא כאן „אריסטוקרט" מֻבהק.

עולם העניים והעשירים, שהם כאן העמלים והנוחלים עמל אחרים, נתון פה זה לעֻמת זה. הטוב והישר, גם היפה והנעים הוא על צד העניים. ולב העשירים מלא תרמית; הם פורעי מוסר ולא יד להם בכל יפי ונעלה. יש כאן נגוד רב בין שני העולמות האלה ותהום גדול מפריד בין בני דלת־העם ובין בני מרום עם־הארץ.

נשמע כאן כעין הֵד ודאי לדעות ולמחשבות שהתהלכו בין בני־אדם בימי המהפכה הצרפתית הגדולה ולפניה ולאחריה, – דעות ומחשבות אשר שֹׁרש להן בתורת רוסוֹ על הטבע ועל האנשים החיים על־פיו וקרובים אליו – מה שקרוב ללבו של שלום הכהן בכל ספריו. הנה התֵאור של רהב:

רַהַב בִּגְאוֹנוֹ יִלְבַּשׁ בִּגְדֵי חֹפֶשׁ,
בְּמֶרְכָּבָה יִתְהַלֵּךְ, בְּתַעֲנוּגֵי מֶלֶךְ

1) לחכם והמשורר האיטלקי היתה התהלה למעלה מכל־שכר. מה שמספר על זה בורק־הַרדט בכפרו על „התרבות של הרנסנס" ידוע. אולם גם עמנואל שלנו מתאונן הרבה (במחברת הראשונה) על התהלה שֶלֻקחה ממנו ובאהבה וגעגועים הוא זוכר ימי חרפו, בשעה שהיה „אָמוֹן אֵצֶל הֲמוֹן" ויָנק „שְׁדֵי נֳעֲמוֹ". ואהבת התהלה וההתפארות יש למצא אצל רבים מחכמי איטליה שלנו, אפילו אצל אלה שנטו אחרי תורת הרזין. אף רבי משה חיים לוצאטו התפאר במכתבו לרבי ישעיה בסן בשעת הרדיפות, שרדפו אותו הרבנים, כדברים האלה: „מי יתאוה להגיח רוחו יבוא עדי, כי מקור אני, אשר לא ישיב ריקם".

העברית הנעימה והקדושה" וקרא לה „אלופת נעורי, ענגי ומעדני" [1] וכנראה לא היה באהבתו אליה רק ממיטב השיר בלבד. בבואו לברלין בשנת תקנ"ט חמש שנים אחרי האסף „המאסף", ושם אין עוד דורש אז ואין מבקש ספר עברי, פנה במכתבו הידוע אל יצחק אייכל והודיע אותו, כי „תקוה מעט לו להחזיר עטרה ליושנה", כלומר, לחדש את הוצאת „המאסף". ואף כי אייכל ענה אתו דברי יאוש מר („חלפו ימי האהבה, עברו ימי הברית וכו', עת נראו נצני החכמה ותפרח לשון עבר לתהלה ולתפארת וכו'. שוטט נא בחוצות, סב נא ברחובות, פקח עיניך וראה אם תמצא אחד בעיר ושנים במשפחה אשר יאבו שמוע לך, אם יחושו כי שפת עבר על לשונך"), בכל־זאת קים כעבור עשר שנים את נדרו אשר נדר ויוצא את „המאסף", שאמנם נאסף גם־הוא כעבור שנתים וחצי. בהאזנו, כי „בארצות תימן", — כמו שקרא משום־מה לאירופה התיכונה — דורשי שפת עבר ימעטו, התקרב אל „יושבי צפון", אל יהודי גליציה וביהם, והתישב בוינה, במקום שם יסד את „בכורי העתים".

בדבר הזה ראו אז מאורע רב־הערך. יצחק ערטר כתב אז אליו: „בואך אלינו האדון, בואך אלינו מקצה ארץ אשכנז אל ארצות נדחינו כבוא השמש בתם החרף מחדרי תימן אל יושבי צפונה, בקרני אור פניך תחדש כמוה פני אדמה שוממה, שממה מני שנות אלף, להניב מחיקה פרי חמד משמחי לב ונפש". ואמנם היה בואו אל מקומות מושבותינו כעין אות קריאה לאסיף את מחנה המשכילים העברים הקטן, שכבר היה נפוץ אז זעיר שם בערי גליציה וביהם וגם בפולין. יסוד „בכורי העתים" הביא אחר־כך ליסוד בימות של ספרות טובות והשובות מהם. ובאיזו מדה — מהם, מ„בכורי העתים", תוצאות לכל מה שנוצר ונברא מאז ועד היום בספרותנו.

אמנם אין אתנו זכרון לראשונים. (עד־כמה אין אתנו זכרון לראשונים יש לראות ממה שאין אנו יודעים עד־היום בברור לא את עיר מולדתו של שלום הכהן ואף לא את ארץ מולדתו. כותב תולדותיו — מאיר הלוי לטריס ב„בכורי העתים החדשים" — מספר, כי נולד במזריטש שבמדינת פוזנא, בעוד שלפי דברי ד. קאסל היה יליד ולשטיין במחוז פוזנא. יש גם אומרים, שנולד בהמבורג — מה שאמנם לא נראה לאמת: הוא מודיע את אייכל במכתבו, שכתב אליו בבואו ברלינה, כי אם לשוננו עזובה באשכנז „ידע נא, כי עוד רבים אוהביה ומשחריה ירביון בארצות ה ס ב י ב ו ת". גם שנת לדתו איננה ברורה. לטריס אומר, כי נולד בשנת תקל"ג, בעוד שאחרים

1) שירו ב„בכורי העתים החדשים" הנ"ל, ע' ו. דומה לו בבחינה זו הוא שירו „מנחת אזכרה" לנפתלי הירץ ויזל, שבו פתח את „המאסף" לשנת תקס"ט אשר ערך. ראה גם שירו הקטן „על מחברת בכורי עתים" הנדפס בראש המחברת הראשונה של „בכורי העתים". אשר לדבר הזה יש ענין גם באגרת שכתב אל שלמה פפנהיים, בעל „ארבע כוסות", בשלחו לו „בשורת המאסף". נדפסה ב„מאסף" תקס"ט, תקופה א, ל"ו — ל"ח.

העצה הזאת גם נעשתה. הסערה הבאה כאן על בית־המבטחים היא סערת המשפט, היוצאת מאת שכל לדון דין עמל. רשם גדול של ימי המהפכה ההם ואיזה רשם גם של ימי נפוליון שבאו אחרי־כן נראה ונכר בספר.

הסערה יצאה כאן – לדון דין עמל ולתת לו את תרצה הרצויה בעיניו, כי „נאוה לעמל תרצה", כמאמר המשורר בחרוז האחרון. אולם פניו של שלום הכהן היו באמת – לא אל הסערה ואל המלחמה, כי אם לשלום. מתוך סערת המלחמה כאלו נשא את עיניו בגעגועים אל אהל השֶקט והדומיה, בו ישכנו „הנאהבים והנעימים", רֵעה ורעיה. הוא לא היה איש־מלחמה וקול ענות גבורה לא נשמע הרבה בדבריו. שפתו הנאמנה ביותר היא שפת הגעגועים העצובה והנעימה, והקול הנשמע לנו כאן ביותר הוא הקול הרך – קול הלב הלוחש והרוחש. לא היה בסגנונו כלל גם מן החריפות והחדוד, ומשלי חכמה שכתב („משלי אגור", ברלין תקנ"א; „גם אלה משלי שלום" – „בכורי העתים", תקפ"א, 107–109) אינם מצטינים ב„חכמה" שבהם, כי אם במשל היפה, במעטה התפארת של השפה, בקצב־המלים הרך, בזווג־המאמרים הנעים.

הנעימות והרכות הללו היו, כנראה, בכל אפיו. ולכן לא נטה שלום הכהן בהשכלתו הרבה אל ההריסה, ויהי מן המחיבים בין השוללים. הוא ידע בלבו, כנראה, געגועים על משמרת־אבות, עד כי רואה הוא את אברהם הנלחם באלילי אביו והנה לבו נשבר בקרבו, „כי יכזב באמונת אביו" („הצלת אברהם", מטעי קדם, ע׳ 15). את אלה יש להכיר ולראות גם בספר־ההיסטוריה שלו („קורא הדורות", דברי הימים לעמנו זרע יעקב, אשר קרם בכל דור ודור ובכל מקומות מושבותם מימי מלכות בית החשמונאים עד היום הזה מאת שלום הכהן, חלק ראשון, ורשה תקצ"ח. קטע מן החלק השלישי והאחרון נמצא ב„בכורי העתים החדשים" לשנת תר"ו, שנערכו על־ידי יש"ר). הוא הלך בכפר הזה בעקבות „תולדות ישראל" ליוסט, אלא שנטה מדי פעם בפעם מדרכו של יוסט בכל־עת שנטה יוסט מן הקבלה והמסורה, עד כי על הספר הזה נתנו את הסכמתם גם רבנים אחדים, שלא נמנו על דגל המשכילים. הוא השתתף, כנראה, קצת בפולמוס על־דבר התקונים בבתי־הכנסת, ועמד על צד המשמרים (גרץ בספרו הגדול, החלק האחרון, בפרק „הריפורמה וישראל הצעיר" בשם שניאור זקש ב„כנפי יונה"), אף כי כנראה גם מהקדמת ספרו „קורא הדורות" לא היתה דעתו בזה קבועה ושלמה והיתה בלבו, לב משכיל, גם איזו נטיה אל התקונים.

הדברים האלה, שיש בהם משום גלוי ד ע ת ו של שלום הכהן, אינם נוגעים לנו הרבה, כי ודאי שדעתו לא היתה גדולה מאד ולא היתה רחבה הרבה. מה שנוגע לנו פה הוא, שהגעגועים על משמרת־אבות התבטאו אצלו בעקר באהבה עזה ועצומה אל השפה העברית, „פלטת ישֻרון מכל מחמדיו בימי קדם" – כמו שהיה רגיל על לשונו. הוא כתב שירי ידידות „לשפה

נפתלי בן שמואל

„התרמית הגדולה"*)

הפרופיסור פרידריך דליטש הוא בנו של פרנץ דליטש, מי שהיה מלמד גדול ב„ברית הישנה" וב„ברית החדשה", האחד המיחד בקרב האשכנזים, שידע את השפה העברית ידיעה יסודית, אהב אותה ונחשב בכלל לאוהב ישראל, ונוסף על־זה הצטין בכשרון ספרותי נאה, וקנה לו שם גדול בין חכמי אשכנז. אי־אפשר לאמר, כי יפה כח הבן מכח האב, והלואי שלא היה גרוע ממנו. פרידריך דליטש לא הצטין מעולם במוח גדול וברוח־יצירה ואת כל פרסומו במקצוע האשורולוגיה השיג בעקרו בדרך־„ישיבה", בשקידתו הרבה ובעבודתו המתמדת. במדע לא גלה עולמות חדשים, כי־אם הסתפק בלקוט החמר שֶׁנֻּערם על־ידי אחרים ובסדורו השיטתי באפן בינוני. פרסומו לא עבר לכתחלה את חוג הסיעה המצמצמת שלו, המטפלת במדע האשורולוגיה, וגם פה יצא טיבו בתור נקרן, מוציא־לאור כתבות־היתדות ומפרשן באפן בינוני, ומדקדק ומחבר חרסטומטיות ומלונים, ולא בתור חוקר בעל אפק רחב, המקיף בכח־יצירתו את ההיסטוריה והתרבות השמית העתיקה. אך קצר נעשה לדליטש המצע האשורולוגי מהשתרע, חלשה מיחדה יש־לו לחשב את־עצמו למֻמחה גדול בכל שפות המזרח ובידיעת חיי עמי־הקדם, אבל למגנת רוחו לא הודו החכמים המֻבהקים במקצועות אלה ב„מֻמחיותו". באוניברסיטה שבברלין נדחק דליטש תמיד לתוך רשותם של אחרים, קורא ומבאר את כפר התהלים ומעורר לפרקים צחוק קל בפני השומעים המבינים, מלמד את הדקדוק הערבי וגם את ספר הקוראן (שאינו מבין בו הרבה, מלבד פרוש־המלים), את דקדוק השפה הארמית והסורית, הטורקית וכו' וכו'. חבריו המלמדים מניעים ראש, אבל שומעי האוניברסיטה ב„זמן" הראשון ללמודם שבעים רצון משעוריו, כי יש לו כשרון הגון של מלמד־דרדקי בשפות המזרחיות; ואולם כשהם

---

*) Die grosse Täuschung. Kritische Betrachtungen zu den alttestamentlichen Berichten über Israels Eindringen in Kanaan, die Gottesoffenbarung vom Sinai und die Wirksamkeit der Propheten von Friedrich Delitzsch. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart u Berlin, 1920.

מצינים את שנת 1771, שהיא לפי התאריך שלנו שנת תקל"א. לעמת זאת ברורה שנת מותו – תר"ה, וגם זה ברור, כי סבל הרבה רעב ומחסור – לתאורם הוא נותן מקום מדי פעם בפעם בספריו. גם מספר ספריו לא ידוע בברור. לפי דברי בעל „פני תבל", חבר י"ד ספרים. וכמדמני שחבר יותר. מאלה ידועים עוד קצת, נוסף על אלה שדברתי עליהם והזכרתים: תרגום ספר ירמיה לאשכנזית עם באור עברי, ספר „שרשי אמונה", „תורת לשון עברית" (באשכנזית), „סדר העבודה" (באשכנזית), תרגום אשכנזי של הסליחות עם באור עברי – והשאר הן מחברות של שירים לעת־מצא.) אולם שלום הכהן היה אחד מראשי הבונים של ספרותנו החדשה, וכמדמני שמן־הראוי להציב לו בה ציון.

כי־אין בו אף קורטוב של שנאת־ישראל וכל מה שכתב לא כתב אלא לשם „האמת המדעית"); ומי שהיה קיסר אשכנז, וילהלם השני, כתב אגרת אל מי שהיה אדמירל, הולמן, ובאגרת זו הפליג בערכו המדעי של חדוש הפרופ. דליטש והוציא מזה מסקנה ישרה, כי רק שלשה בני־עליה „מקוריים" היו בכל ימות־עולם והם חמורבי וישוע הנוצרי והקיסר וילהלם הראשון „הגדול",— ויתר גדולי הדורות, לרבות משה רבנו והנביאים, הם בפניהם כקלפת השום. ועוד דבר דרש וילהלם על יסוד פסוקי דליטש, והוא: כי אין צורך לאשכנזים, העם הנבחר מימות־עולם, לטפל הרבה בספורים הנושנים של ספר בראשית ושמות וכו', כי־אם עליהם לשוב אל הזכרונות הלאמיים המרהיבים של האדות ושירת הניבלונגים, אל וטן, תור, טיט וזיגפריד וכו'. בקצור, דליטש התפרסם „מטעם המלך" בתור מלמד שבמלמדים בקרב הקהל הרחב, והתחיל להביט בבוז על המלמדים הגדולים, הפילולוגים, שלא הפיץ המלך ביקרם. רב המלמדים באשכנז התרגזו לקונטרס־הפלסתר של דליטש, לא מקנאה ב„הצלחתו", כי־אם למראה חלול־הקדש של המדע, שהרשה לעצמו אדם נושא עטרת־חכמים, כדי לזכות למחיאות־כפים זולות של ההמון. נגד המדעיות של דליטש נתך מטר של כתבים ומחברות, שגלו את הצפתו וזיפנותו המדעית. דליטש הערום נסה להשתמש בכל הפולמוס הזה לטובת־עצמו, להתגדר ברשם הגדול שעשו דבריו גם בעולם המדע ולאחז בכבוד־הירוסטרטס שלו את עיני הקוראים התמימים. אבל התפעלות ההמון היא עד ארגיעה. כמו שמנגינת־הרחוב עוברת בפני מנגינה אחרת חדשה ממנה, ככה נשכחה הפתעת דליטש מפני הפתעות חדשות ויותר מודרניות. הגיעה עונת דריווס ו„המתוס של המשיח", קמו „שלגרים" אחרים, והעולם כמנהגו נוהג, ועדין האשכנזים קוראים בכתבי־הקדש, ודרשני־כהניהם דורשים מספרי הנביאים, ומורי־הדת אינם מותרים על החמש. דליטש הרגיש צער עמק, כי הרשם של דבריו עבר חיש־מהר, ושכר הפרסום בקרב ההמון יצא בהפסד קלונו בקהל המלמדים שפרשו ממנו. הוא הזניח את עבודותיו המדעיות שמחוץ למקצוע האשורולוגיה, כרך והניח בקרן־זוית את ה„מלון העברי־הארמי לשפת כתבי־הקדש", שבו בקש להראות את כל חכמתו, — לכל־הפחות עד תם כל גדולי הדור, החכמים המבהקים בכתבי־הקדש ובלשונות השמיות: גלדקי, ברט, הופמן, קניג, קורניל וסיעתם—בדעתו מראש, כי אלה שלא האמינו מעולם בכחו המדעי ימתחו את מדת דינם הקשה על מעשה־ידיו וידונו אותו לקבורה מדעית עולמית.

אבל בחשאי „העמיק" דליטש את מחקרו, ובקש לקבוע מסמרים בדבריו שכתב בקונטרס המפרסם ולחדש את תהלתו בצבור. בשנת 1914 כתב קונטרס חדש ויותר גדול, שבו הוא חוזר במרץ על הנחותיו הראשונות, אך הקונטרס הזה לא זכה לצאת לאור, והנה התפרצה המלחמה העולמית. נמצאו בקרב מנהיגי הצבור האשכנזי מי שזכרו פתאם, כי „ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא" — ובתורת־ישראל הכתוב מדבר, ודוקא אותם המקומות, שהרבה דליטש לספר בגנותם מתוך התרגשות מוסרית, זכו לחבה יתרה.

מתרוממים על הידיעות האלמנטריות של מלאכת הקריאה ודקדוק־השפה, מיד הם עוזבים אותו. ואפילו במקצוע המיֻחד שלו, האשורולוגיה, אינו יכול להספיק את צֹרך השומעים יותר משלשה זמנים, ואחר־כך הוא מֻכרח לשלוח אותם „לעבוד עבודה מקורית".

ולא בשעוריו בלבד, כי־אם גם בכתיבה המדעית בקש דליטש תמיד לצאת מחוץ לתחום מקצועו. הוא נסה את מזלו בחקירת־המקרא ולשון כתבי־הקֹדש וקוה, כי על־ידי־זה יתפרסם בחוג־מלֻמדים רחב יותר. אבל שכר לא היה לעבודותיו המדעיות האלה. הוא כתב פרוש על ספר „איוב", ועולם המלֻמדים שכח אותו תכף אחרי יציאתו לאור; הוא התחיל לחקור את ההשפעה הבבלית על לשון כתבי־הקֹדש וכתב מה שכתב, אבל האריות שבחבורת חוקרי־המקרא גלו את גסות־רוחו ומעוט־הבנתו במקצוע זה ודחו אותו בשתי ידים. כשנוכח דליטש, כי לא ינחל כבוד בקרב המלֻמדים במחקרים מעין אלה, התחיל ב„מדעיות" אחרת, מדעיות דֶמַגוגית ערוכה לפי טעם הקוראים הותיקים של העתונות האשכנזית היומית, השואבים את כל ידיעותיהם מן הפיליטונים ה„מדעיים" משבת לשבת. הקוראים המשכילים האלה, שלא הבחינו בין ימינם לשמאלם באשורולוגיה ובמחקר כתבי־הקֹדש והתרגלו לקבל כל דבור היוצא מפי פרופיסור כתורה מן השמים, ששו לקראת המלֻמד הגדול, ודליטש הערום הבין באיזו שפה לדבר עמם. הוא ראה את החֲמריות ואת שמחת חלול־הקֹדש של האשכנזים המשכילים, ששמנו ובעטו בזמן הפריחה המדינית, השתמש בזה לצֹרך פרקמטיה מדעית. בשנת 1902 הוציא את קונטרסו „בבל ובבליה" ובו הוכיח באותות ובמופתים בתכלית המדעיות, כי כתבי־הקֹדש של עם ישראל לא הביאו שום חדוש ותועלת לעולם, כל הטוב שנמצא בהם כביכול הוא גנוב ממקור התרבות הבבלית העתיקה וקבל צורה מֻגנה בכלי שני, בההאמה למצב המוסרי והרוחני השפל של עם ישראל. בכלל גלה דליטש את דעתו, כי סכנה גדולה נשקפת לעתידו של העולם, אם ישארו כתבי־הקֹדש „ספר־הספרים" של האנושיות, ומפני־זה מוטל על אֻמות העולם לחזור אל המקור העתיק של התרבות העולמית, אל יצירות הַשִׁנערים הראשונים (השומֵרים), שלא יצאו מגזע שֵׁם ומפני־זה הצטינו בכשרון יצירה, ואל לוחות־החֻקים של המלך חמורבי (שאמנם יצא מגזע שם, אבל קלט לתוכו את התרבות השומֵרית האדירה). — או, לכל־הפחות, להסתפק ביצירה האירופית העתיקה המקורית, שהיא בלי שום־ספק נאה ומוסרית הרבה מיצירת כתבי־הקֹדש. דליטש העמיד את־עצמו בבחינת גבור־חיל היוצא במלחמה לשם־שמים ועשה את מלאכתו כביכול ב„חֹם" ובחרף־נפש, הרחיב לשונו בעזות קדושה ובדברי־פלסתר, ערער את כל יסודות כתבי־הקֹדש מבלי הַשאֵר בהם מתֹם. הכרוז הגדול אל אֻמות העולם לנעור את חצנן מהבלי ישראל ומקֻדשתם המרֻמה עשה רֹשֶם של פיליטון נאה: קוראים רבים התפעלו מאד, האנטישמיים נהנו הנאה משֻנה ממקרא קונטרס זה ורמזו דרך־אגב אל האזרחים בני דת־משה, כי נִטלה מעכשו מגלת־היוחסין שלהם (דליטש העיר בצביעות גדולה,

מתּבלת בהערות חריפות של המחבר המכוּנות לתת להם טעם לפגם. במספר של ששים רבוא יוצאי מצרים נוטה המחבר להאמין, במספרם הגדול הזה התגברו בני־ישראל הקטנים והחלשים בגופם על סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן. אחר־כך עובר המחבר אל הספורים שבספר יהושע, מוסר אותם בשנאה כבושה ובלעג שאנן ומרבה בפרכות מעקר הספורים. ביחוד מעשה המרגלים ורחב הזונה אינו נותן לו מנוחה. איך נועז יהושע להאמין לדברי המרגלים, ששמעו מפי רחב הזונה, כי נמוגו כל יושבי הארץ מפני ישראל? הלא הדבר הזה הוא שקר בדוי מאלף עד תיו (ע׳ 17). אבל עוד יותר נורא הוא הספור על־דבר כבוש יריחו בתרועה. ספור זה הוא „העזות היותר גדולה, שהרשתה לעצמה אמונת הנסים של עמי המזרח, ואם תמצא לאמר – של עם ישראל, כלפי השכל התמים של קוראי כתבי־הקדש", (ע׳ 22). חֻצפה דומה לזו נמצאה אולי רק בספור על־דבר נפלאות ארון־הברית בארץ פלשתים, המתֹארות בספר שמואל. המחבר מדבר על מעשה זה בהרחבת הדעת ושואל קושיה עצומה: ואיפה נעלם כח הנסים של ארון־הברית בשעת כבוש ירושלים על־ידי נבוכדנצר? (ע׳ 23). ושוב הוא חוזר אל ספור כבוש־יריחו. בעמוד 24 הוא חושף את ידיעותיו הסטרַטֶגיות והמתמטיות. כמה היה מספר בני־ישראל הצרים על יריחו? – 531150! (מספר מדיק במובן היסטורי). איך הספיקו אלה להקיף את החומה ביום אחד שבע פעמים? הלא הקפה אחת של מחנה גדול כזה, ערוך בטורים של חמשה־חמשה, דורש ט"ו שעות ועשו"ה רגעים? ובכן הדבר הוא שקר גמור! ומה היה „המהלך האמתי" של כבוש יריחו? האמת היא: העיר נכבשה על־ידי בגד רחב הזונה, ששחדו אותה בני־ישראל (בכסף, כמובן! ע׳ 26). מבגד רחב עובר המחבר אל יתר מלחמות יהושע וכבושי ישראל בארץ ועומד על הסתירה בין המספר בספר יהושע, כי כבשו בני־ישראל את כל הארץ, ובין דברי הספר עצמו, כי נשארו בארץ שבטים רבים, שלא הורישום הכובשים, מתלוצץ על סופרי כתבי־הקדש, שקבעו את גבולות ארץ־ישראל מנהר פרת והלבנון עד הים ונחל מצרים, ומוציא את גזר־דינו, כי לא היתה לסופרים אלה שום השגה בנדון המצב המדיני הכללי בשעת הכבוש (ע׳ 35). כל נסיונות כתבי־הקדש לקשט את מצב ישראל בתקופת הכבוש אינם יכולים להצדיק את העובדה, כי האלהים לא מִלא את שבועתו לאברהם וליצחק וליעקב (ע׳ 38). כדי להבין את הסתירה הגדולה הזאת, בא המחבר בשני „מֻשכלים ראשונים" של האֻמות השמיות העתיקות. המֻשכל הראשון הוא: "אין עם בלי אלהים. כל־זמן שישבו בני־ישראל במצרים בבית־עבדים, לא היה להם צֹרך באלהים; כשיצאו לחרות, מיד בחרו להם אלהים לאֻמי, ששמו יַהוֹ. „כתבי־הקדש בעצמם מעידים, כי יום יציאת ישראל ממצרים הוא יום לֶדת יהו. משה היה עבד יהו הראשון ויהושע עבדו היה הראשון, ששמו הפרטי מֻרכב עם שם יהו" (ע׳ 40). המֻשכל השני הוא: אין אלהים בלי ארץ. „כדי להיות אלהי ישראל–נזקק יהו לארץ, שתהיה לו ולעמו לנחלה, ששם יעבוד העם אותו

דרשני האשכנזים השוו את עמם לעם ישראל, שהזקק להלחם בשבע אֻמות, וגם נזכרו בפסוק „לא תחַיה כל־נשמה". למעשה העריצות כנגד בלגיה מצאו ה„חכמים" סמוכים בדברים שעברו בין משה רבנו וסיחון מלך האמורי וכו', ואפילו למלחמה שמתחת למים בקשו הכשר בכתבי־הקדש. דליטש ענה אמן אחרי כל הדרשות האלה, וכשהגיעה עונת הברית בין האשכנזיות והאיסלם, כתב פתאם קונטרס נפלא על־דבר האיסלם ובו הרים את היצירה השמית הטהורה של מְחמד למעלת המפעל הרוחני היותר כביר מימות־עולם. לצני הדור הוציאו משפט, שלא נשאר לדליטש אלא למסור מודעה, כי „אין אלוה מלבד אַלָּה ומְחמד הוא שליח אַלָּה". ובאותה שעה התגלגלה בהדר־העבודה של הפרופיסור הנכבד המחברת של שנת 1914, שבה גֻלה לעולם, כי היצירה השמית כֻלה היא בלתי־מוסרית ומסֻכנה מאד. מי לא יודה, כי הבין דליטש יפה את צרך־השעה?

והנה בא „השלום העולמי" והעם האשכנזי יצא ב„שן ועין", מדֻלדל ושבע־רגז, – ומכיון שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל, הוא תולה את הקלקלה ב„אזרחים האשכנזים בני דת־משה". גל של שנאת־ישראל התרומם מאד, ודליטש הרגיש, כי עברה שעת המפעל הרוחני של הגזע השמי; הוא שב אל קונטרסו הנשכח, ובשנת 1920 הוציא אותו לאור בשם הראוי לו „התרמית הגדולה". התרמית הזאת היא, כמובן, קדֻשת „ספר־הספרים", המקֻבלת אצל כל עמי־התרבות בלי שום יסוד צודק. להלחם בתרמית זו דליטש יוצא „למען ה'" (ה„מוטו" שעל־גבי הספר). בהקדמתו מוסיף המחבר, כי כתב את ספרו „לשם האמת", כדי לפרסם את החנפים הגדולים, שחברו את כתבי־הקֹדש ויחסו אותם למשה רבנו, לדוד ולשלמה ולחבריהם, ולהורות בינה את הקהל הגדול, הנוהג קֻדשה בכתיבת הַזִיפנים העתיקים של עם ישראל והקורא לה בשם כתבי־הקֹדש או דבר ה'. אגב הוא תולה את עצמו ביוליוס וֶלהויזן, „אשר עבודותיו המשֻבחות במקצוע חקירת כתבי־הקֹדש (עבודות אלה גֻלו, על דעת דליטש, את הזיופים הגדולים) נזכרו לברכה זה־עתה – לרגלי מיתתו – בכל העתונים האשכנזים והנכרים" (כבוד העתונים גדול בעיני המחבר שלנו ככבוד ה' והאמת). איני יודע, אם וֶלהויזן, שהיה לא מבקר־המקרא בלבד, כי אם גם מעריץ יצירת־ישראל העתיקה, היה שמח בתלמידו זה, הַמחכים אותו; אבל חשוב הוא, כי את הקונטרס כתב דליטש אחרי מותו של ולהויזן. על־כל־פנים המחבר רוצה למסור ל„קורא המשכיל" שלש דוגמאות של שקרים מֻפלגים בכתבי־הקֹדש.

השקר הראשון של התרמית הגדולה הוא מעשה כבוש־הארץ על־ידי ישראל. „בזמננו זה – מתחיל דליטש את הפרק הזה – כשהבריות מַרבות כל־כך לדבר על התקוה הציונית ועל שיבת העם „הנבחר" אל הארץ „היעודה" – אולי ימצא נסיון זה לתאר – כפי מדת האפשרות – במובן היסטורי מדֻיק – את המהלך האמתי של כניסת ישראל אל כנען – ענין בקרב חוגים רחבים". – התאור ההיסטורי המדֻיק מתחיל בהרצאת ספורי החֻמש,

בשם „שודדים" ו„רוצחים" (ע' 50). כי בכלל לא היו העברים העתיקים עם קדוש, אלא נודדים, שודדים ורוצחים.

אחרי כלות דליטש את כבוש ארץ־ישראל באפן היסטורי מדיק הוא עובר אל גלוי השכינה בהר סיני. מה־נורא הדבר, כי כל תורת משה אינה אלא תרמית גדולה אחת. המשכן המתאר בתורת כהנים לא היה ולא נברא, הכתובים המדברים עליו הם זיוף היסטורי (ע' 54). איך יכול יהו לדרש מעמו: „מזבח אדמה תעשה לי" בבת־אחת עם כל הפרשיות על משכן ואהל־מועד? התרמית השנית היא מעשה ספר משנה־תורה. כל מצוות אלהים בספר־התורה אינן אלא חקי־אדם (ע' 59) (המצאה נפלאה!). אחר־כך מונה לנו דליטש סתירות רבות בספר־התורה (חלק הגון של הסתירות האלה אפשר לזקוף על חסר הבנתו), ולסוף הוא כותב בפתוס גדול: „האלהים, שלא נתן להחקר, שאין המחשבה תופשת בו, שהוא למעלה ממקום ומזמן, אשר כל העמים וגדולי־הרוח שבהם חותרים זה אלפי שנים להגיע עד סוד הויתו, פעלתו והנהגתו, אשר אותו אנו מבקשים ואליו אנו דורשים כל ימי חיינו בכל קצר ההשגה של תבונתנו, המשג האחרון והעליון של מחשבת האדם, התכלית של תקותנו, האלהים אשר בו אנו, קרוצי־חמר עלובים, מתדבקים בכל חם נשמתנו — אותו האלהים התגלה בעצמו ובכבודו למשה ולעם ישראל בשנת 1330 לפני סה"נ?" (ע' 68—69) „כל. הספור הוא פרי הדמיון המזרחי הפרוץ, ואפשר לאמר הדמיון החולני". „האמת היא: אחרי שקרא „הנביא" משה את יהו לאלהים הלאמי של עם ישראל, הכרח הלז להראות את עצמו, לגלות את שכינתו בתור אלהי ישראל"; קרוב לודאי הוא. על דעת דליטש, כי סופת־קיץ על הר סיני שמשה יסוד להתגלות זו... „לא אלהים התגלה בהר סיני, לא ההויה האלהית אשר אנו, בני תמותה, עומדים לפניה מלאי חרדת־כבוד והכנעה, כמו לפני הסוד הגדול של חיי האדם ותולדות העמים, — כי־אם יהו, האלהים הלאמי של עם ישראל, לפי העברת־העינים המיחדה לתיאולוגיה של הנביאים" (ע' 70). זאת היא התרמית הכי־גדולה, כשאנו אומרים „יהו הוא האלהים", „אמונת־טעות שאין כמותה". יהו הוא אלהי ישראל ולא יותר (המחבר מרבה בראיות על זה). תרגום השבעים עור את עיני כל באי־עולם כשמסר את שם יהו ביונית — ὁ κύριος, כלומר: האדון, אדוני העולם (ע' 72). בכלל אלהי ישראל הוא אחד ה„אלילים" (שם). כלאחר־יד המחבר מבטל את כל המצוות המוסרית של „יהו" ואת ההשקפה כי הוא בורא השמים והארץ ואלהי כל העמים (ע' 75—73). דליטש אינו רוצה להכירו בתור אלהי העולם — ובודאי יספיק זה לקוראי הספר. גם „מטעמים מוסריים" אי־אפשר לאמר, כי יהו הוא האלהים. הלא הוא עומד על מדרגה מוסרית נמוכה מאד! (ע' 75). „האל הקדוש האמתי הוא גבוה מיהו כגבה השמש מפנס תועה" (שם).

נשארה עוד תרמית גדולה אחת, הערצת נביאי ישראל. המחבר הכין לו כלי־מפץ כבדים לפוצץ את המבצר האחרון הזה. מי היו הנביאים? הלא רק עובדי יהו, ולא עובדי האלהים. הם אהבו מאד את עמם ישראל!

לבדו כרצונו ואלהים אחרים לא יחלקו אתו את הממשלה". תוצאות ה„משכל" הזה היו חשובות מאד: „יהו הכרח לתפש לו ארץ לנחלה באיזה מחיר שיהיה, ומפני־זה באה המצוה, שאינה אנושית ולא אלהית, להשמיד את כל יושבי ארץ כנען עד תמם, מבלי חמול עליהם". אחר־כך מוסיף המחבר בצביעותו המיחדה המהוללה בלעג, בסגנון הנהוג אצל לבלרי האנטי־שמיים: „אין ברצוני להרשיע באפן חד־צדדי את עם ישראל ב[תועבות] מלחמת־הכבוש שלו. ארץ כנען היתה מטרה נאה מאד למלחמת־כבוש. „ארץ חטה ושעורה, גפן, תאנה ורמון... ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחשת", „ארץ זבת חלב ודבש", ונקל לנו להבין, מה־גדול היה יצר עם־ישראל לכבש בחזק־יד ארץ עם ערים גדולות אשר לא בנה, בתים מלאים כל טוב, בארות אשר לא חצב וכרמים אשר לא נטע. אבל לזבוח באותו מעמד בחרב רוצחת אלפי נשים שלא חטאו ועוללים ויונקים לאין־מספר — דבר זה לא יישר בעיני אדם וכל־שכן בעיני אלהים. אם יצא הדין להשמיד שבעה עמים גדולים ועצומים מבלי השאר להם שריד, אך ורק כדי לפנות מקום ליהו ולעמו, מדוע לא כלה אותם יהו בדֶבר, להציל את הנשים והטף ממוראי־המות למראה החרב השלופה של השונאים רשעי־האדם?" (ע' 41). ולא זו בלבד. שבעת העמים, וביחוד האמורי, היו אחיהם של העברים, ושפתם דומה מאד לעברית. לא לחנם היתה הוראת השם „עברי" (חבירי) נרדפת בשפת האמורי — באגרות אל־אמרנה — עם „שודד" ו„רוצח" (!?) (ע' 42). ולא לבד שעשו בני־ישראל את כל התועבות והרציחות האלה באחיהם יושבי־הארץ הראשונים, אלא גם הוציאו עליהם שם רע, כי הם חוטאים וברשעתם לקח אלהים את ארצם מידם (ע' 43). דליטש מרבה בראיות להוכיח על ישֶר לבם וצדקתם של יושבי־הארץ העתיקים: החתים, היושבים בחברון, שחיו באהבה ובידידות עם אברהם, יוכיחו עד־כמה הנדיבות של עפרון החתי מטַפחת בפני כל מעשי הנבְלה של אברהם, יצחק ויעקב! שמא תאמר, שחטאות סדום הן רשעת הגוים האלה, — שבט בנימין יוכיח, שקלקל כלו בפילגש בגבעה, ואף־על־פי־כן לא נשמד כלו, אלא נשארו ממנו שש־מאות איש, וכל העם בכה מפחד, פן יסוף שבט נאה כזה של העם „הקדוש" (ע' 45). ואם העבודה הזרה של עמי כנען הביאה לידי־זה שיכבשו עולי־המדבר את ארצם, מדוע לא פקד האלהים את עון ישראל, שעבד לאלהי הגוים כל עת שבתו על אדמתו? בכלל בא המחבר לידי מסקנה פשוטה בתכלית הפשטות, כי ארץ־ישראל לא היתה מעולם הארץ הכשרה של ישראל ויהו, ולא עברה לרשותם גם אחרי מעשי הרצח של בני־ישראל בעמי־הארץ העתיקים. רֹב הארץ נשאר בידי הכנענים, ונקוט כלל זה בידך: cujus regio, ejus est religio — הבעל נשאר אלהי הארץ הכשר, למרות כל כרכורי הנביאים להוכיח, כי ארץ־ישראל היא נחלת יהו (ע' 47). ומה היתה עבודת יהו עצמו בתקופת השופטים? המחבר מספר לנו את המעשה על־דבר פסל מיכה, וכותב: הפסל הגנוב היה מקדש הדנים עד גלות הארץ... אפשר להבין מדוע קרא האמורי לבני שבטו שפרצו מן המדבר, עם חבירי,

מבתי־הספר ראוי להרחיק את למוד ספורי־המקרא. ושוב המחבר חוזר אל התעודה ההיסטורית שנתן „אלהים" לישראל. כל אמונת־היחוד של עם ישראל אינה אלא טעות אחת יסודית, דוקא באמונת־היחוד הזאת משתקפת הצרות המיֻחדה של העמים השמיים, העברים והערבים (אותם הערבים, שהרבה כל־כך המחבר שלנו להללם לפני שנים אחדות!). כלום זכות היא לישראל, שלא האמין באלהות־נקבה? לא, חובה היא לו, זה מראה, שמצב־האשה היה נמוך אצלו מאד (ע' 97). אִסור הפסלים גם־כן אינו חשוב, הלא כתוב כי אלהים עשה את האדם בצלמו ובדמותו (!). המצוָה „ואהבת לרעך כמוך" במה היא נחשבה? בודאי ב„רעך" הכַּונה היא רק לבן־ישראל (ע' 99). וגם דרישת אהבת־הגר אינה מתפשטת על־בני עמים זרים (!). את השבת לא נתן ישראל לעולם – היא יצירה בבלית. ובכן – ישראל לא הביא שום ברכה לעולם. ואגב, איך השיג עם־ישראל בעצמו את „תעודתו". עשרת השבטים (דליטש כותב בדיוק היסטורי: חמש ששיות של העם!) טפו בגלות אשור, ואחריהם כלו מאתים אלף יהודים, שהגלה סנחריב בשעתו. כלם התבוללו בעמים. אחר־כך באה גלות נבוכדנאצר. כשנתן באחרית הימים כֹּרש מלך פרס רשות לגולים לשוב אל ארצם – „קרה מקרה, שלא צפו הנביאים מראש: הרֹב הגדול של היהודים מחל ברצונו הטוב על ציון וירושלים, על ארץ האבות ועל עבודת יהו (??) ובחר להשאר בארץ בבל, אשר הבאישו הנביאים את ריחה בעיני כל־העולם עד היום הזה, אך ורק כדי להתפרנס ברוָחה ולקחת רבית עד עשרים אחוז למאה" (ע'101). „הסרוב הזה – לשוב אל ארץ האבות, המחילה מרצון על ארץ האבות, הכחש לעיני כל־העולם ביהו ובדברי נביאיו, – כל אלה הם כתם אשר לא יִמָּחֶה בדברי ימי עם־ישראל, וחושפים לנו את מערָמי האֹפי המקורי המיֻחד שלו... גולי יהודה הראו בסרובם לשוב אל ארצם, כי עבודת עגל־הזהב היא קודמת אצלם לעבודת יהו, וכי כבר אז שמש להם האלהים הלאֻמי יהו רק בתור אמצעי לצרכים חמריים מאד – כלומר: לקיום הגזע היהודי, לחזוק הלאֻמיות היהודית ולהשיג את המטרה הגשמית, שהתוו לפניו הנביאים – להיות לעם גדול ועצום, האוסף את חיל כל־הגוים" (ע' 102). „עם היהודים חתם על מצחו בדעה צלולה וברצון והכרה את אות קין „הנע והנד", של עם בלי ארץ־אבות או אינטרנציונלי (רמז צנוע!), שהוא העושה את ההפך הגמור של מצות יהו, אבל נושא תמיד את שמו, ואם תמצא לאמר – לשוא, כדי לחזק את התיחדותו בפני יתר הגוים, שהוא רואה מתן־שכרה בצדה, וכה נשאר עד היום הזה" (שם). אחר־כך מספר דליטש, כי בתקופת „בבל ובבליה" קבל מכתבים רבים ממשכילי היהודים בכל הארצות (!!!), אשר הודו לדבריו, כי היהודים צריכים לוַתר על עבודת־האלהים המיֻחדה (הפַּרטיקו־לריסטית) שלהם, שהתישנה כמו מצוות רבות אחרות. אבל מן הצד השני הביעו את הוכחתם, כי רק האמונה באלהים המיֻחדה האֶגואיסטית הזאת שמרה על האֻמה היהודית ותשמור עליה גם להבא (שם). ושוב המחבר חוזר אל

כלום יש לך דבר מגנה מזה? אבל בשטף דבריו סותר דליטש מה שכתב תחלה ומגלה לנו, כי לא אוהבי־ישראל בלבד, אלא גם עוכרי־ישראל היו הנביאים. הוא נגרר אחרי וינקלר (אף כי אינו מביא דבר בשם אומרו!), כי הנביאים היו אנשים מדיניים בעקרם, והתערבותם בעניני המדינה גרמה לידי־זה, „שמלכות ישראל ומלכות יהודה היו המדינות היותר מקלקלות מימות־עולם ועד־עולם" (ע' 84). אחיה השילוני, אליהו ואלישע יוכיחו! בצדק קראו שרי־הצבא בישראל לנביאים, הבוגדים בעמם, בשם „משגעים" (ע' 85). שלשה עמודים וחצי הקדיש המחבר למעשים שעברו בין אלישע ויהוא, ולעמת זאת פטר את כל הדרשות המוסריות של הנביאים בחצי־עמוד. אין הוא רוצה לבוא ב„בקרת" על המוסר הנבואי, אף כי יש לו דברים להעיר (ע' 89). אבל מעשי הנפלאות של הנביאים! איך אפשר להעלות על הגליון מעשי־שטות כאלה – שנעשו אחר־כך לנחלת האנושיות התמימה כלה? ומספורים אלה למדו אמות העולם להאמין בנסים. למשל, עכשו (הפרשה נכתבה בשעת המלחמה, כנראה) „עוד פעם אמה אחת, מתוך קנאה שפלה, מתהוללת להשמיד אמה גדולה, שהיא בשר מבשרה, מנער ועד זקן טף ונשים באפן היותר נבזה שבעולם ובמעשי־שטן, כלומר, ברעב, והיא אומרת לדכא באגרוף־זדון את חרות כל עמי־תבל וליסד על תלי־פגרים את מבצר שלטון־העולם האנגלי – ומדוע לא ירד האלהים משמים לחדש גבולות עמים? על יסוד מאות ספורי הנסים יש לנו רשות להציג שאלה זו. אבל אין אנו עושים זאת, בדעתנו, כי הגאון האשכנזי לא יסוף לעולם, וכי האלהים ירים את קרן עם אשכנז ויוציאהו מאפלה לאורה בלי מעשי נסים".

אחרי מוסר־השכל זה בא „סוף־דבר": ספרי ישראל העתיקים מכילים הרבה חמר, שיש בו ענין רב, יש בהם אפילו יפי־ וחכמה. אבל לכלם מבראשית עד דניאל אין שום ערך במובן דתי, ביחוד לנוצרים. אמנם פה ושם נמצאו בכתבי־הקדש – ביחוד בחלקים המאחרים שבהם – „דברים שבאמונה", אבל הם מעטים מאד במספר, ואין כחם יפה להרים את ספרות ישראל למעלת ספרות־אמונה. צדק גטה באמרו, כי „אמונת ישראל נכנסה לתחום אמונות עובדי־האלילים"... „הפתגם הרגיל הסנטימנטלי, כי היהדות הביאה את הגואל לעולם, צריך לעזוב את מקומו לצמיתות למאמר, כי היהדות המיתה את גואל העולם, ומאמר זה לבד הוא צודק במובן היסטורי" (עמוד 94). כי ישוע הנוצרי יצא מארץ הגליל, היא גליל הגוים, והיה מן הגרים ולא מבני ישראל – תורתו, חייו ומותו יוכיחו. (גם בזה המחבר חוזר אחרי דברי צ'מברלין והויפט, מבלי להזכיר שם בעלים!) חקירת „הברית הישנה" – אין לה מקום יותר בתיאולוגיה הנוצרית! בשעה שאפילו החפשים בדעות בקרב הכהנה הנוצרית קוראים לתורת־ישראל בשם „כתבי־הקדש", הם מחזקים את היהירות הנפרזה של היהדות על „תעודתה ההיסטורית העולמית" (ע' 93)–לסוף גלה לנו המחבר את הכונה הראשונה והתכלית האחרונה של „הבקרת ההיסטורית המדיקה"!... גם

הלא אין מקום לדברי חכמים הנשמעים בנחת. כל ההשערות הנבזות, שיצאו ממקור שנאת־ישראל, כל המצאות־הזדון של ה„מדע", כביכול, האנטישמי הובאו פה בתור מֻשכלים ראשונים, אמתיות שאין להרהר אחריהן. בציניות יתֵרה מספר המחבר בראשית הקדמתו, כי מסר לשרפה חמשה־עשר לקוטים גדולים של מאמרים בכתבי־עתים שונים ושל מחברות מיֻחדות, שהשיגו על דבריו בקנטרסו הראשון, כי לא מצא בהם אפילו תשובה אחת נכונה! כמה גסות־רוח היא לבטל כלאחר־יד מאות מאמרים, שחלק גדול מהם יצא מתחת עטם של חכמים ממֻזים לדבר! בודאי יש פה גוזמה מפלגה, להעביר את עיני „הקורא המשכיל". אבל הלא לקורא משכיל זה יש אפשרות לקרא ספרות ממין זה, שהיא כתובה בכשרון הרבה יותר גדול, — למשל, דברי־הפלסתר של הוסטון סטוארט צ'מברלין, שהם נאים לכל־הפחות מצדם הספרותי — ושם ימצא אותן ההנחות עצמן בצורה יותר מֻשכללה. — נדמה לנו, כי „לפי האמת ההיסטורית המדֻיקה" נכתב כל הקונטרס הזה לשם צֹרך חיצוני, — זוהי עבודה מזֻמנה. צוררי־היהודים הרבים באשכנז, שצצו אחרי המלחמה העולמית כפטריות אחרי הגשם, בקשו להם כתר־תורה, אילן גדול להתלות בו, ולחפצם נדרש הפרופ. דליטש, שמצא מקום — כמו שהסכין זה מימים — לצוד דגים במים עכורים, ומכר להם סחורה שיש בה מעין קרן קימת בזמן הזה. ראוי להביא עוד את דברי המחבר בסוף הספר (ע' 105): „אחרי כלות המלחמה לא מהרתי בהוצאת הספר לאור, כי ארץ מולדתנו היתה כל־כך מֻקפה „שאלות", עד שלא היה כדאי לנער שוב את השאלה היהודית. אבל מכיון שעלתה שאלה זו על הפרק לפני הצבור הרחב בשני כרוזים זה מקרוב, החלטתי לבלתי התמהמה יותר. כבר הכרוז הראשון גלה לי, כי הקונטרס הזה יפיץ עתה אור להרבה צדדים. זה הוא הכרוז „פְּרוֹ פַּלֶסטינא" החתום בידי בַּלוֹד, מכס כהן, הנס דלבריק, אֶרצברגר, גוטהין, פהרנבך, נוסקי, זומברט וכו', אשר רצה לרכש נפשות להשקפה, כי „עם היהודים, שנעצר על־ידי העמים המושלים בהתפתחות עצמיותו הלאֻמית, ייסד לו על האדמה ההיסטורית העתיקה של ארץ־ישראל מכון לאֻמי לתרבות ישראל ולמשק חפשי, ומכון זה יקלוט אל תוכו בהתפתחותו המֻדרגת חלק גדול של העם היהודי". ובזה „תבוא תמורה יסודית בשאלת־היהודים". הכרוז השני, חתום על־ידי „הועדה להשכלת־העם של אגֻדת חזוק־העם", רוצה להלחם ב„שנאת היהודים, המתלקחת עתה בכֹח בכל ארץ אשכנז והמביאה לידי סכנת כליה את השם הטוב של התרבות האשכנזית"; כרוז זה נשלח אל דליטש בבקשה לדון על שאלת היהודים בתור אשכנזי שאינו יהודי. „בפרסום קונטרס זה — מסַים דליטש את דבריו — יצאתי ידי חובתי לגבי כרוזים אלה". פתח בחֻצפה וגמר בצביעות רמאית.

הקונטרס הזה הוא סמן רע למדע האשכנזי החדש...

השקרים של עם ישראל. כתוב בספר התהלים: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון", בעוד אשר באמת נשארו רב גולי בבל, שהגיעו בזמן קרוב לאלפי־אלפים (כאן דליטש שוכח, שאינו מאמין בנִסים), בגולה ובמלכות פרס וכמעט רק כהנים ולוִים(?) שבו אל ארץ־ישראל ושם יסדו ממלכה שפלה, שחרבה אחר־כך על־ידי הרומאים" (103). זו היא בודאי „אמת היסטורית מדְיקה". — „גלוי הוא, כי עָם חסר־המולדת או אינטר־נציונלי לרצוננו הוא סכנה גדולה ונוראה לכל עמי הארץ". כבר אלפים שנה לפני שיבת הגולה ראינו את הסכנה הגדולה, שהמיט הגזע השמי בכלל על יתר עמי האנושיות. באלף הה' והד' לפני סה"נ ישב בבבל, ביחוד בדרום־הארץ, העם השומֵרי המצֻין בכשרונותיו והדומה לעם האשכנזי בהלך־נפשו, שהגיע למדרגה שאין למעלה ממנה עד ימינו אלה (! ואפילו אצל האשכנזים?) בתרבות, בכבוד המלאכה, בהגנת הרכוש, ברגש האחריות, בשווי משפט הגבר והאשה, בקדֻשת המשפחה, בעֹמק הרגש הדתי, בטפּוח האמנות והמדע (כנראה, דליטש חושב, שהקורא האשכנזי עלול להאמין לכל־דבר!)—והנה ירדו שמיים זרים (האכדיים) אל ארצו ובמשך מאות שנים ספגו את כֻלו לתוכם ולא נודע כי בא אל קרבם, ואלמלא החפירות של זמננו, לא נשאר שום זכר לשמו. סכנה מצין זו היה גם עַם היהודים מיום שנעשה חסר־מולדת. כבר ממלכת הפרסיים הרגישה סכנה זו. המן יועצו של אחשורוש ראה חובה לעצמו להזהיר את המלך מפני העם היושב מפֻזר ומפֹרד וכו' ודתיהם שונות מכל־עם וכו'. מה עשו היהודים? מרדכי לקח נקמה (שנים מועטות אחרי שקבלה מלכות פרס את היהודים בתור אורחים!) והֵמית שבעים וחמשה אלף משונאי ישראל. ולזֵכר מעשה זה חוגגים היהודים עד־היום את הפורים. ואחר־כך, כאשר התפשטו היהודים במדינות יון ורומא, נשקפה סכנה גדולה לשלום העמים המושלים, עד כי האמין טציטוס, שעַם ישראל הוא תועבת המין האנושי. „גם עַם אשכנז צריך בעוד־זמן להעביר שֵנה מעיניו ולהכיר, כי שאלת היהודים היא אולי החמורה בכל השאלות וטעונה כבד־ראש מיֻחד. להערכה נכונה של שאלה זו מכֻוָן הקונטרס הזה".

בזה גמר דליטש את ספרו ה„מדעי", הכתוב „לפי האמת ההיסטורית המדְיקת" ולגבי הקונטרסים הראשונים של „בבל ובבליה" יש כאן צעד גדול קדימה. אז היה עוד דליטש טובל ושרץ בידו, שנאת ישראל בקשה לה סתר־פנים ונתגלתה רק בין השורות, ועתה גלה—מרצון או שלא מרצון—את השנאה הכבושה הזאת. אפשר להציג את השאלה, מה ראה לחבר קונטרס חדש זה אחרי הקונטרסים הראשונים, מבלי חדש כלום עליהם, מלבד דברים שונים שנכתבו ונשנו פעמים אין־מספר בכל מגִלות־הפלסתר של שונאי ישראל? שמא רצה לחזק את הדברים האלה בראיות מדעיות? אין בכל־הספר אף הסברה מדעית אחת. שלשים וארבע ההערות באותיות פטיט בסוף הספר הן כסות־העינים המדעית היחידה; אבל הרואה מרגיש תכף, כי אין שם כלום. במחיצת גסות־הרוח, החִצפה ונבול־הפה של הספר

הליכות ארצות־המזרח והיודע להפליג בזרמים החברתיים והרוחניים השוררים שם; אבל מיום שיצא טיבו בעולם וזכה להתיַצב לפני מלכים, התרחק מעמו ומזכרונות ילדותו, ובכלל „יצא מן המחנה". לעֻמת זאת זכתה אותנו היהדות ההונגרית בדוד קויפמן, שעם היותו ממחה כהלכה במחקר לשונות־המזרח וביחוד בתולדות הפילוסופיה הדתית של האיסלם הקדיש את כל העבודה הפוריה של חייו המעטים כמעט רק ל„חכמת־ישראל" ולא נמנע אפילו מלטפל בכל מיני עלים בלים של פנקסים ישנים, שאינם מעלים ואינם מורידים, כדי לקַים את הכלל הגדול של אביו הרוחני שד"ל: „Judaeus sum et nihil judaici a me alienum esse puto" ודומה לו היה הכוכב המדעי המזהיר בנימין זאב בכר, שמחקריו הרבים במקצועות שונים ורחוקים זה מזה (ההלכה והאגדה העתיקה, ספרות המדקדקים הספרדים, הספרות הערבית של יהודי ערב והפרסית של יהודי פרס וכו' וכו') היו סֹלת מדעית נקיה, וכֻלם נגעו בתחום היהדות. — וכן גם הרב והחכם הזקן עמנואל לֶעף (Löw), אחד הבקיאים היותר גדולים במכמני הלשונות השמיות, שהממשלה ההונגרית „הלבנה", הלאֻמית, ה„נקיה בגזעה" והמתגאה כל־כך בטהרת מקורה ההוני, לא הדרה שֵׂיבתו; לא נרתעה מזיו חכמתו ולא בושה להושיב אותו בכלא על אשר לא רצה בשום אֹפן לצאת בגלוי נגד האמת ולא חפץ להפליג בשבחה. הצעיר בין כל החכמים האלה והגדול מהם בהשפעתו המדעית הכללית, הוא יצחק יהודה (באשכנזית: איגנַץ) גולד־ציהֶר, שזה עתה חגגו בעולם־המדע את יובל־השבעים שלו.

גולדציהר נולד בשנת תר"י (1850) בעיר שטוהלוַיסנבורג בהונגריה, וכבר בימי יַלדותו נכּרו בו אותות כשרונות בלתי־מצוים. במהירות גדולה קנה לו ידיעות הגונות בתורת ישראל והתחיל ללמוד את השפות השמיות, ורק זמן קצר נמשך תור־הלמוד של הצעיר המחֻנן. בשנים מועטות הספיק לבקר את האוניברסיטות בבודפשט, בברלין, בליפסיה — ששם למד מפי גדול־הדור במדע הלשונות השמיות ה. ל. פלַישר — ובלידן, שבה שמש את המלמד הגדול דוזי (שלא היה מאוהבי ישראל והראה לפרקים בחבוריו סמני שנאה גלויה ליהודים). מכל מלמדיו אלה השכיל גולדציהר ובהיותו בן־עשרים קבל את התאר „דוקטור". עבודתו המדעית הראשונה היתה חקירה על־דבר פרוש כתבי־הקֹדש של רבי תנחום הירושלמי — הוא היה אז קרוב בסוג מחקרו לבכר, שעסק בחבה יתרה בספרות הדקדוקית והפרשנית של חכמי־ישראל בספרד ובארצות־המזרח. בכלל טפל אז גולד־ציהר בחקירת הלשון העברית ופרי חקירה זו היתה מהדורה חדשה ומתֻקנה של הדקדוק העברי בלשון ההונגרית מיסודו של המלמד בַּלַּגִי, שהוציא החוקר הצעיר לאור בשנת 1872, באותו זמן שהתחיל ללַמד בתור דוצנט פרטי באוניברסיטה אשר בבודפשט (הוא היה אז בן עשרים ושתים שנה). אבל הדוצנט הצעיר לא הסתפק במחקרים לשוניים בלבד, כי אם התחיל לחדור אל עֹמק חיי־הרוח של העמים השמיים העתיקים והחדשים; הרבה דברים לקחו את לבו: השקפת־העולם של עם ישראל העתיק, דברי

ד"ר י. נ. שמחוני

יצחק יהודה גולדציהר

ליום מלאת לו שבעים שנה

נטיה מיֻחדה יש בקרב חכמי־ישראל בהונגריה למדעי המזרח, וסבות רבות גרמו לדבר. מצד אחד גָרים יהודי הונגריה בכפיפה מזרחית, כי המג׳ירים שליטי הארץ הם העם היחיד באירופה המערבית, שלא התכחש למוצאו המזרחי, כי־אם שמר את שפתו העתיקה, שהביא אתו לפנים מערבות אסיה הרחבות, ונשאר גם קרוב בתכונותיו לעמי המזרח. מצד שני נמצאים חכמי־ישראל כאן בשכונה יהודית, שבה שורר עוד במקצת הטופס העתיק, זה שעבר לגמרי מן העולם ביתר ארצות המערב. יהודים אדוקים ויהודים „ניאולוגים" יושבים פה יחדו, ישיבות תלמודיות מיסודו של מחבר ה„חתם־סופר" מתקימות על־יד בתי־מדרש לרבנים מהסוג החדש. לא עמי־הארץ בלבד חותכים את גורל היהדות בהונגריה — יש גם שם רבנים, ראשי־ישיבות ובעלי־בתים מֻפלגים במספר מסִים, וזמירות־הילדות של „שנים מקרא ואחד תרגום", רש"י וגפ"ת השפיעו הרבה על נטיותיהם המדעיות של המלֻמדים היהודים בהונגריה, אשר היו קרובים ברֻבם אל הישיבה התלמודית והריחו ריח־תורה באֹפן ישר או לא־ישר. כמו ברוסיה בזמן ההשכלה, ככה היתה גם בהונגריה לפרקים הישיבה מעין פרוזדור להיכל ההשכלה הכללית, והתנאים היו כאן, במערב, יותר נוחים לשואפי־החכמה שבקרב הישיבות, כי שערי האוניברסיטות היו פתוחים לפניהם לרוָחה, והלמוד השיטתי הכניס סדר במוחות חובשי בית־המדרש, שהתחדדו על דפי הגמרא, הקנה להם תפישה הגיונית מדעית והחליש את כח הפלפול העקום, שעמד לשטן לבחורי המזרח על דרכי ההגיון המדעי. ומצד אחר נתן „ריח־התורה" טעם לשבת למחקר מדעי־המזרח של יהודי הונגריה והקל עליהם את קליטת התכנים המזרחיים, הרחוקים מרוח עמי אירופה וממילא גם מהשגת היהודים שהתבוללו בהם. מפני־זה היה המדע המזרחי של יהודי הונגריה צלול ומבֻסס הרבה יותר מאותו של אחיהם ביתר ארצות המערב. רב המלֻמדים האלה חבבו כל ימיהם את מדעי היהדות, ששמשו להם לכתחלה מעבר אל המדע הכללי. היחיד שביניהם, שלא עסק בחכמת ישראל, היה וַמְבֶּרִי, החניך העני של ה„חדר" ובית־המדרש, שנהפך אחרי טלטולים רבים לאביר־המלֻמדים בלשונות־המזרח ובתרבויות העמים האירניים והטורקיים וגם לחכם מדיני, המבין את

לחקירה המזרחית הרשמית נטו לראות בעבודתם של מלֻמדים אלה יגיע רב וברכה מועטה ולפרקים מצאו בה דקדוקי־עניות יותר מן המדה. דוקא לא מקרב המלֻמדים, כי אם מאנשי־המעשה, שהלכו למסעיהם בארצות־המזרח וסגלו להם לא מתוך הספרים ומפי מורים מלֻמדים, כי אם מתוך החיים ומפי העמים המזרחיים, את ידיעת הלשונות והמתהלכות ביניהם, נסו אחדים למסור סקירות כוללות ומקיפות על החיים התרבותיים החדשים והעתיקים. ככה תאר לנו וֶטצשטין, מי שהיה סוכן מדיני (קונסול) בארצות־המזרח, את חיי הערבים בני־הישוב והנודדים, מנהגיהם, השקפת־עולמם ואמונותיהם והקיש מן ההוה על העבר עד שהשכיל להפיץ אור חדש על „שיר־השירים" שלנו. אלויס שפרֶנגר, שגם הוא לא היה פרופיסור לכתחלה, למד את שפת הערבים במזרח וקנה לו בקיאות עצומה בספרים ובכתבי־יד, שלא זכה לכמותה אפילו אחד מן המלֻמדים הַמְחזקים, והוא לבדו מצא עז בנפשו לכתוב ספר „חיי מחמד" בשלשה כרכים ולא הסתפק בו במסירת תֹכן הספרות שעבר עליה, כי אם השתדל גם להכניס אל תכונת מחמד רוח־חיים מכח יצירתו המקורית. אמנם מעוף־הדמיון שלו לא רצה לדעת את המשמעת המדעית ומתוך־כך הביא בספרו הרבה השערות פורחות באויר, אבל סוף־סוף נשאר ספרו שהיה בשעתו לקוץ בעיני המלֻמדים – כמו שהיו „דברי ימי רומא" של מוֹמסֶן בדור ההוא למפלצת בעיני הפילולוגים הקלַסיים – אבן־פנה במחקר חיי הנביא הערבי ותקופת צמיחת האיסלם. וכמוהו לא היה מויר (Muir) האנגלי, שחבר אף־הוא ספר גדול על מחמד, מן המלֻמדים שאומנותם בכך וכתב דברים רבים למֹרת־רוחם של אלה ושלא על דעת זהירותם המדעית. גם אלפרד פון קרֶמר, שמלאו לבו לכתוב תולדות האמונות והדעות השוררות באיסלם וסקירה מקפת על תרבות ארצות־המזרח בתקופת הכליפים, היה רק קונסול משכיל, לא אהב את הדקדוק הערבי ולא ידע להבחין בין המשקלים השונים של השירה הערבית, ועל־כן נחשב כזר ההורס אל הקדש בעיני החכמים הַמֻמחים בלשונות המזרח, והם מתחו גזר־דין קשה על ספריו, ואף־על־פי־כן נעשו ספריו החשובים למורי־דרך בתולדות החיים הפנימיים של הערבים בתקופת החֹסן המדיני והפריחה הרוחנית שלהם. וכן גם אדולף־פרידריך שַק, שנכנס לפרדס השירה המזרחית וידע את כל שביליו, הַמֻמחה היותר גדול בידיעת האמנות המזרחית, היה משורר ואמן ולא מלֻמד.

גולדציהר חבר בנפשו שתי סגֻלות יקרות, שרק לעתים רחוקות הן גרות בכפיפה אחת: מצד אחד – כח מדעי חזק והבנה פילולוגית מצֻינה, שהתפתחה על־ידי החנוך השיטתי; מהצד השני – דמיון־יצירה מֻבהק וכח־הצֵרוף של החֹמר הרב והמגֻמר אשר מצא לפניו. שתי סגֻלות־הרוח האלה הטביעו את חותמן על כל חבוריו, נוסף על כח־תפישתו המהיר וכח־זכרונו החזק. אדם כמותו לא יכול להצטמצם בתחומים צרים של מקצוע ידוע ולהעלים את עיניו מהקשר החי המחבר את המקצוע הזה אל התרבות הכללית. הרשות בידינו לאמר, כי גולדציהר לא כון למפרע במחקריו אך

ימי הערבים בתקופה שלפני מחמד, ועל־הכל התכן הגדול והרחב של התרבות האיסלמית — הדת בכל גוניה וצורות התפתחותה, השקפת־העולם של האיסלם, והספרות הערבית הגדולה.

במקצוע מדע האיסלם מצא המלמד הצעיר לפניו כמעט קרקע־בתולה. מן המלמדים הקודמים לא נועז אף־אחד לפרוש את מצודת מחקרו על כל הקף החיים הדתיים והתרבותיים של עמי האיסלם. אמנם החכם הצרפתי הגאוני, אבי המחקר המדעי של לשונות־המזרח, סילבסטר די־סַסִי, תפש בעין־שכלו ובכח־יצירתו את עולם־הנשמה של הערבים, אבל עבודתו הפילולוגית רבת־הגונים, בזמן שהמדע המזרחי החדש היה עדין בחתוליו וצריך היה להתחיל בכל דבר מ„בראשית", לא השאירה לו פנאי לטפל בתולדות־הרוח של עמי המזרח. תלמידיו הרבים מכל קצות אירופה, הצרפתים קוסין די־פֶּרְסֶבַל, רֵינוֹ, קַטְרֶמֶר, האנגלי די־סְלֶן, האשכנזים פליגל, פרַיְטַג, פלישר, ההולנדי דוזי, היהודים יוסף דרנבורג ושלמה מונק וסיעתם היו חכמים מֻבהקים בהוצאת כתבי־יד מזרחיים מכל מקצועות־הספרות וזהירים מאד בתרגום מְדֻיק של ספרים אלה, וכתבו בלשונות אירופיות שונות, טפלו הרבה בדקדוק הלשונות השמיות והאיראניות ובלקסיקוגרַפיה שלהן; אבל בשעה שבאו לכתוב על דברי־הימים המדיניים והרוחניים של עמי הקדם, נעשו ליראי־הוראה, שלא זזו מהמקורות הערביים והפרסיים ומסרו לנו בשנוי־לשון קצת מה שמצאו כתוב בספרים שלפניהם מבלי לבקר אחרי הדברים ומבלי להכניס מרוח היצירה המקורית שלהם אל תכן האותיות המתות. הזהירות המדעית שלהם עמדה לשטן למחקר החפשי: מצד אחד לא היתה כל הספרות המזרחית הרחבה בידם, וסקירה מקפת עליה חסרה להם; הספרים שהתגלגלו לידיהם היו לפרקים תורת „אחרונים", שנצלו את ספרי הראשונים ולא בררו דוקא את הסלת שבהם. מצד שני היתה גם הבנת הספרות הזאת על־בֻּריה דורשת עבודה קשה מחכמי אירופה, שקנו להם את ידיעת לשונות־המזרח על־פי שיטת למוד לשונות קלסיות מתות ולא קלטו את רוח השפה. לגבי זה היו חוקרי לשונות־המזרח בארצות המערב דומים הרבה לתיאולוגים המֻמחים ב„הברית הישנה", אשר ברֻבם הגדול לא עצרו כח להכנס לפרדס כתבי־הקדש העברים, כי חוש־הלשון שגב מהם. — וכמו שלא נועזו התיאולוגים הנוצרים זמן רב לגשת אל הספרות העברית המאֻחרה לתקופת כתבי־הקדש, שהיתה להם כספר החתום — ככה הסתפקו גם חוקרי לשונות־המזרח בקריאת הקוראן ומפרשיו (ולא תמיד המֻבחרים שבהם) ולא נגעו בעמודי הבנין הגדול של האיסלם המאֻחר — בספרות ה„סֻנה" (או ה„חדיתים") ונושאי כליה — זה התלמוד של המוסלמים, הדומה בהקפו ובערכו ההיסטורי לים־התלמוד שלנו, ומתוך־זה נשארו שערי עולם־הרוח של עמי־האיסלם נעולים בפני חכמי אירופה. במובן יצירתי לא חדשו הרבה — כשיצאו אחדים מכלל זה ובקשו להקיף את תולדות האיסלם, כמו דוזי, מיד העלו בספריהם הרבה דברי־נבואה — ועל־הרֹב הסתפקו בקבוץ החמר והלבנים לבנין המדעי בעתיד. המשכילים העומדים מחוץ

של גולדציהר ובין המצאות טחי־תפל אלה, שסוף־סוף אינן אלא קורי־עכביש משנים, שתפש אותם דמיון־אדם פרוע. בכלל לא נתן הספר הנזכר להקבע במסגרת עבודתו המדעית המאֻחרת, שהיא מְקדשה כמעט כֻּלה להשקפת־העולם הערבית, — הלא גם בזמן כתיבתו של ספר זה עצמו הוציא המחבר לאור שלשה ספרים "Beiträge zur Geschichte der Gelehrsamkeit unter den Arabern". — אבל עלינו לזכור, כי ההשקפה האוניברסלית של המלֻמד, שנמצאה בספרו על־דבר המתולוגיה העברית, נשמרה בכל חבוריו שכתב לאחר־זמן, ובשעה שתאר לנו את עולם הערבים והאיסלם כצורתו, לא ראה בו ערער בודד בערבה, כי אם הרגיש תמיד את כח יניקתו מקרקע האנושיות הגדולה וגלה את המניעים הכללים והעליונים שבו, את ההשפעה הרוחנית ההדדית שבינו ובין יתר השקפות־העולם ואמונות העמים. הקשרים שבין האיסלם והאמונות הקודמות והסמוכות לו בזמן אינם קשרים מיכניים בלבד, מעין אותם שגלה ג י ג ר בספרו הקלַסי "Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen?" בין היהדות ובין האיסלם, כי אם קשרים פנימיים ודינַמיים, המתנים מצד אחד בתכונות הכלליות של השגת־העולם האנושית ובחֻקים הנצחיים השליטים בהתפתחות חיי הנשמה, ומהצד השני — בזרמים הרוחניים המפלסים להם דרכים נעלמות מבן־אדם לרעהו, מקבוץ אנושי לחברו, המסירים גבולות־עמים ומתגברים על כל ההבדלים הגיאוגרפיים והגזעיים. — בתפישה זו התבלט היתרון הגדול שלכח יצירתו של גולדציהר על הכשרונות המדעיים של חבריו.

גולדציהר הבין, כי לשם הבנת האיסלם כהויתו ולאמתו אין די לשַמש תלמידי־חכמים שבאירופה ולהשקיע יגיעה מרֻבה בקריאת הספרים הערביים, שהיא קשה לחכמי־המערב מאד. הרי מלֻמדים אלה עם כל שקידותם וזריזותם נשארים ברֻבם זרים לנשוא־מחקרם, כי השקפת־העולם המזרחית רחוקה מהשגתם, והם תועים כל ימיהם סחור־סחור לעולם שהם דנים עליו. גם בזה אפשר להשוות את חוקרי לשונות־המזרח למורי הלשון העברית באוניברסיטות שבמערב. אלו נזדמן לאלה, למשל, איזה ספר מיצירת ישראל בימי־הבינים ועלה בדעתם להוציאו לאור ולתרגמו, בודאי היו עושים את הדבר בעזרת כל מכשירי החקירה המדעית ומדקדקים בקוצו של יוד—ואחרי כל העבודה הקשה והטרח המרֻבה, ולמרות כל הספרים הרבים והעבים שהיו משמשים להם אמצעים למחקרם, היו מוציאים לאור תרגום שיש בו כדי להעיר בת־צחוק בפני יהודי המזרח, שלמדו את הלשון העברית מילדותם. די להזכיר את המלֻמד המֻמחה הנאמן בכל בית הדקדוק העברי אדוארד קֶ נ י ג, שכתב ספר בשלשה כרכים רבי־הכמות על „בנין לשון כתבי־הקדש", וכשנזדמן לו לרגלי איזה מחקר מאמר האגדה: „ירבעם בן־נבט בקש לעשות קטטה בין ישראל לאביהם שבשמים", נכשל בהבנתו וסֵרס אותו באשכנזית באפן משֻנה. גם תרגומי הספרים הערביים (וביחוד השירים הערביים), שנעשו על־ידי חכמי אירופה, מלאים שגיאות מעין זו, והערבי המשכיל של זמננו יניע עליהם ראש וילעג לחכמים המגששים בחשך. מתוך הכרה זו החליט גולדציהר הצעיר בשנות השבעים, בהיותו כבר מורה באוניברסיטה, לנסוע

ורק לתרבות המזרחית כשהיא לעצמה, כי אם שאף למצא את מקומה בתרבות העולמית, לקבוע אותה בתור חוליה בשלשלת האנושית־הכללית. תכונת המלמד לא פגמה בו את דמות הסופר בעל־הכשרון.

כל המעלות הראויות למחקר מדעי מקיף וחודר אל תהום השאלה כבר נמצאו בספריו הראשונים, למשל, בספר „המתוס אצל העברים הקדמונים" (1876). הספר הזה, שבו טפל המלמד הצעיר בשאלה מדעית, שרב החוקרים בטלו את מציאותה בכלל, כתוב בהסברה מדעית נוחה ומצינה ובהצעה ספרותית רבת־הענין. המחבר הכרח לפתוח בדברי־סנגוריה ולסתור את טענותיהם של מלמדים רבים, שנחשבו לממחים בתולדות ישראל בימי קדם ובהבנת השקפת־עולמו. עליו היה להראות את שגגות רנן, שהיה אז בחזקת בונה מדעי של תולדות תקופת כתבי־הקדש, ולהוכיח כי עקם החכם הזה את פשוטי הכתובים מתוך משפטים קדומים, שהיו בעיניו בבחינת משכלים ראשונים. גולדציהר מלא את עבודתו באמונה, הראה במופתים מוחשים, כי כל התורה על־דבר ההבדלים הגזעיים בהשגת־העולם הראשונה, הפרימיטיבית היא מדרש פורח באויר. הנחותיו מבססות על יסוד ידיעותיו העצומות במקצוע תולדות התרבות האנושית, שרכש לו מספרים רבים וגם מתוך חקירה מקורית, ובהן הראה את כל הכח של שקול־דעתו וסברתו המדעית. בכלל הדגיש המחבר בספר זה את הקוים האנושיים־הכלליים של השקפת־ישראל הקדומה ושל השקפת משפחות בני־שם בכלל, ודחה את הנטיות השליטות במדע—שיסודן הוא שנאת־ישראל בהכרה או שלא בהכרה — לראות בעם ישראל מתחלת בריאתו, וגם בגזע השמי שמתוכו יצא, איזו חטיבה מיחדה בעולם, אבר שונה בתכונתו משאר חלקי גוף האנושיות. הוא קבע את מקום המתולוגיה העברית העתיקה (כפי שהתבלטה בכתבי־הקדש) בתוך המתולוגיה השמית וברר את יחוסה של זו למתולוגיה של יתר עמי אסיה ועמי אירופה, הבדיל בין הצד המיחד שבה ובין הצד השוה המשתף לה עם עולם האגדה של עמי אירופה. הספר הזה, שנכתב זה כארבעים וחמש שנה (באשכנזית, ואחר־כך תרגם אנגלית), הוא גם כיום הזה מחקר מדעי רב־הענין, ואנו נוכחים לדעת, כי המדע של זמננו לא קדם הרבה את גולדציהר במקצוע זה. מי שמוצא, כי דרש המחבר בספרו הנזכר מתוך פסוקי כתבי־הקדש יותר ממה שיש בהם ויצר בדמיונו תכנים מתולוגיים שהיו, אולי, זרים לעם ישראל בימי קדם — יודה בודאי, כי במקצוע זה של מחקר, הדורש בכלל עבודה מרבה של דמיון־היצירה, עמד עוד המחבר בשתי רגליו על קרקע המדע, ולגבי־זה די להשוות את עבודתו לאותה של הבאים אחריו, חוקרי המתולוגיה הכללית, שלא הבינו כהלכה את השפות השמיות והכירו את כתבי־הקדש מכלי שני, או המלמדים החדשים בקדמות אשור ומצרים מעין דליטש, וינקלר, ירמיאס, ינסן, פלטר וסיעתם, שהפכו את הקערה על־פיה לגמרי ויצרו להם השקפת־עולם של עם־ישראל בימי קדם „כפי שהיא צריכה להיות" על יסוד פסוקים שלא נמצאו בתורה ובנביאים ובכתובים, — ואז יתגלה ההבדל בין ההשערות המדעיות, המתקבלות על הלב,

לא את התלמוד הדתי המוסלמי בלבד קבל גולדציהר בישיבת „אַזהר", כי אם גם הרחיב את ידיעותיו בשאר מקצועות הספרות הערבית ונעשה למְמחה גדול בידיעת האיסלם וכל התרבות הגדולה של הערבים, – לחכם, ששמו הטוב הלך לפניו בקהל המלֻמדים במערב וגם במחנה תלמידי־החכמים המוסלמים, שהוקירו את ידיעותיו הרחבות ואת כח־הגיונו החזק. תלמידים רבים באו אליו אחר־כך אל בודפשט, סטודנטים מארצות המערב, שרצו ללמוד מפיו את מדע־האיסלם, וחובשי בית־המדרש מן המוסלמים שבארצות המזרח – כדי לקבל ממנו את אפני הלמוד המדעי ולחדש על־ידי־זה את תלמוד תורתם המקֻבלה ברוח הזמן. עבודתו המדעית של גולדציהר נעשתה פוריה מאד, ואל כל מקצועות חקירתו הכניס זרם של חיים חדשים. כל מחקר שלו שולח קרנים לצדדים, כל מאמר קטן שלו הוא מועט המחזיק את המרֻבה, וכל ספר מסמן התקדמות חשובה במדע המזרח. נקח למשל את שני הספרים – שאינם גדולים בכמות לפי־הערך: „Abhandlungen zur arabischen Philologie" (חלק ראשון, לידן 1896, חלק שני – שם 1899). השם אינו הולם את תֹּכן הספרים האלה. לא את המקור של מבטאים ידועים בא המחבר ללמדנו, כי אם את הַתֹּכן שלהם, ולא את התֹּכן ההגיוני, כי אם את התֹּכן המעשי במסגרת רחבה מאד, בכל התפתחותו ההיסטורית. החלק הראשון מְקדש לחקירת שאלות ידועות של השירה הערבית, ומתוך פתרון השאלות האלה מפיץ המחבר אור חדש על חיי הערבים בתקופה הקדומה לזמן האיסלם, זו שהם קוראים לה בשם: תקופת ה„סכלות" (ג'היליִה). לכאורה הרי זה מקצוע, שכל חכמי הלשון הערבית דשו בו, ושלשת המלֻמדים האשכנזים הותיקים שבדור הזה, נֶלְדקה, וֶלהוֹיזֶן וגלַזֶר, וחכמים שונים מארצות אחרות כתבו בו מחקרים מקיפים ומצֻינים, – ואף־על־פי־כן העשיר גולדציהר את תמונת התקופה הזאת בקוים חשובים, שנעלמו לגמרי מעיני יתר החוקרים. אמנם המחבר מדבר בעִקר על שירת־הלעג של הערבים, אבל בקבעו אותה בזמן ובמקום ובתנאים, הרי הוא חודר אל עֹמק חיי הנשמה של בני־המדבר הקדמונים, מתעכב על מנהגים ידועים שלהם, שלא שמענו עליהם מקֹדם, מבקש את מקורם באמונות ידועות ועומד על סבותיהן של אלה. – בספר השני פרסם גולדציהר חבּוּר של אחד הסופרים המשכילים הערבים (בעלי ה„אדב", טפוס מיֻחד של החיים הערביים והספרות הערבית), המספר על־דבר ה„ישישים". הספר כולל המון ידיעות מחיי אנשים מפֻרסמים שהגיעו לזקנה מֻפלגה, והידיעות האלה מְשֻזרות בחרוזים, שמקצתם מְיֻחסים לישישים עצמם ומקצתם חֻברו לכבודם על־ידי אחרים – הכל על־פי התכנית הכללית של הספרים הערביים במקצוע זה. גולדציהר הקדיש למגלה זו מבוא גדול, והמבוא קובע ברכה לעצמו (הוא חשוב לנו מכל הטופס הערבי של הספר), כי בו פתח לפנינו המחבר מָדור נפלא אחד של עולם־הנשמה הערבי: הוא העביר לפנינו מצדדים רבים את יחס הערבים אל הזקנים המֻפלגים בשנים, את תפקידם של אלה בחיי הדת, המדינה והחברה, את היחס של השירה והספרות לשאלת ה„ישישים", וכו' וכו', וכמובן – תפש את

אל ארצות המזרח, לא על־מנת להכיר את החיים החיצוניים ולשוב עם ציורי־מסע נאים, או לעסוק בחפירות ולגלות עולמות קבורים באדמה, כי אם כדי ללמוד תורה לשמה, את תורת־החיים של האיסלם מפי מורים מוסלמים מֻמחים. הוא הגיע אל קהירה, מרכז ההשכלה הערבית במצרים, ושם נכנס — ובזה היה היחיד בחכמי אירופה — אל הישיבה ללמוד תורת האיסלם שעל־יד המסגד הגדול הנקרא בשם „אַזְהַר". מלַמד אירופי היושב לרגלי הַמְעַלמים והאסתַד'ים, רבני האיסלם, הרי זה דומה, למשל, לתיאולוג נוצרי מארצות המערב שהלך ללמוד תלמוד אל ישיבת טֶלז או וולוזין: זה בודאי לא היה יכול למצא ידיו ורגליו בשיטת הלמוד המוזרה לו לגמרי, בדרכי ההגיון המשֻׁנים והרחוקים מהשגת שכלו וגם בחֹמר הלמוד היבש — והיה שָׁב כלעֻמת שהלך. הישיבה המוסלמית דומה לישיבה התלמודית שלנו כדמיון ה„מדרסה" (בית־הספר לתינוקות) הערבית ל„חדר" היהודי. גם פה וגם שם רוח־הקדם מנשבת, שיטת הלמוד וחֹמר הלמוד כמעט שלא השתנו מאות־שנים רבות, ההסברה היא מיכנית בלי רוח־חיים, השאלות העומדות על הפרק צוללות בעמקי ים הסכולסטיקה ומטפחות בפני ההגיון הבריא ואֹפן הלמוד דורש מתוח כל נימי כח־הזכרון. מובן, כי חרף־נפש נמרץ דרוש היה לגולדציהר, כדי לשקוד על דלתי בית־מדרש זה ולשבת על ספסל אחד עם תלמידי הישיבה המוסלמים, שהביטו עליו בתמהון ובחשדנות. בצורה זעירה מזכיר מעשה זה את המעשה הרב של המלַמד הצרפתי הידוע אנקטיל דו־פֶּרון, אשר שם את נפשו בכפו ונדד בדרכים מסֻכנות עד הרֵי הֹדו הצפונית, כדי ללמוד שם מפי הכהנים הפרסים עובדי־האש את שפת הזֶנד ותורת־האבֶסטה. תשוקת־הדעת התגברה על המכשולים החמריים והמעצורים הפסיכולוגיים הקשים עוד מהם. — לגולדציהר היתה גם למפרע איזו הכנה לקלוט את תלמוד המוסלמים, מכיון שגדל בסביבה, שלא היה התלמוד היהודי זר לה, והשאלות הדתיות וההלכיות של האיסלם הזכירוהו במקצת את ה„גירסא דינקוּתא". איך שיהיה, הלמוד בקהירה הביא ברכה רבה לעבודתו המדעית, כי שם הצליח ללמוד את השפה הערבית בתור שפה חיה וספרותית כאחת, שם קלט את חוש הלשון הזאת, הזר לרֹב מלַמדי המערב, ולא לבד שעבר שם על החֹמר של הספרות הדתית הערבית, כי אם גם למד להבין את התפתחותה המקורית, את המסורה המקֻבלת שלה, את התיחסות תלמידי־החכמים המזרחיים אליה ואת השפעתה הפסיכולוגית וההיסטורית; מתוך־זה קבלה אצלו התרבות המזרחית הנעוצה בדת האיסלם רוח־חיים ולא היתה עוד בבחינת נשוא מדעי מת, שאין הדעת יכולה לשלוט בו כהוגן, מפני שהיא תופשת רק את שטחו ולא את תוכו. אל התפישה המדעית ההגיונית של הסוקר המלַמד העומד מחוץ התחברה עכשו הידיעה האורגנית של האדם הנמצא בפנים. המלַמד היהודי יצא מישיבת „אזהר" ותורתו בידו. כל הספרים, שחבר אחר־כך, נכתבו מתוך שפע־דעת, ולא את כל ידיעותיו שפך בהם, כמעשה רֹב המלַמדים שהיו בקיאים רק בהלכה שנזדמנה להם, כי אם צמצם בהם את תמצית ידיעתו הנוגעת בנשוא שלפניו לבד.

יסוד המעשים כהויתם, כי השערה זו – שמקורה שוב הוא האמונה הנפרזה בסגלות המיחדות של הגזעים – אינה אלא המצאה יפה, שהאמת ההיסטורית מטפחה על פניה. בזה כִּוֵן גולדציהר לדעה אחת עם ו ל ה ו י ז ן, שגם הוא דחה את ההשקפה הגזעית ביחס לשאלה זו, כמו שדחה אותה גם במקומות אחרים (בדברי־ימי ישראל ויהודה שלו). גולדציהר גלה את טעות ההשקפה, כי כת השיעה דוחה את הקבלה המאֻחרת למחמד בהחלט ומוצאה ספוקה בקוראן לבדו, והראה על הדבר שיש לכת השיעה המון קבלות משֻתפות עם בעלי־הסנה, אלא שהיא תולה אותן בשלשלת־קבלה אחרת (ממש כמו שעשו הקראים בקבלה הישראלית, כשלקחו הרבה דינים ממסֹרת הרבנים ויחסו אותם לגדוליהם ההיסטוריים או המדֻמים). ומלבד זה סתר את הדעה, שהחזיקו בה רבים, כי תנועת השיעה היא מעין ריאקציה היסטורית של חֵרות־הרוח נגד ההאבנות דת האיסלם וחקי ההתיחדות הרבים שחנקו את החיים, בהראותו, שכת השיעה היא הרבה יותר קצונית בדתה ומתיחסת באיבה גמורה אל בני יתר הדתות, ועל־כל־פנים מצטַין האיסלם של הסֻנה בסבלנות יתרה עליה ונעלה ממנה בתור תורת־חיים. גם בזה בִטל המלמד היהודי שקר מֻסכם „מדעי" אחד, הדומה לשקר המֻסכם בחוג ידוע של חוקרי דברי־ימי־ישראל, אשר מצאו בתנועת־הקראים מחאת החיים נגד הדתיות הקצונית שהמיתה את חפש הרוח והיצירה, והעלימו עינם מזה, שיותר ממה שבאו הקראים להקל מעל המצוות צברו גזרות ואסורים על־גבי סיָגים, אף כי חסר לאלה יפוי־הכח של שלשלת־הקבלה העתיקה, ותחת לגאל את החיים, אסרו אותם בכבלים כפולים ומכֻפלים. גולדציהר עמד על חלוקי־הדעות שבין שתי כתות האיסלם הנזכרות וברר את סבותיהם והבדיל בהם בין המניעים השונים: הדתיים, המדיניים והחברתיים (סוציַליים), ואת הנחותיו בכסס על חקירה מפֹרטת של הספרות האיסלמית ההיסטורית והדוגמטית. ביחוד הדגיש את ערכה הגדול והשפעתה ההיסטורית הכבירה של ה ע ר צ ת ה א י ש י ו ת בצמיחתה ובהתפתחותה של כת־השיעה, אשר בקשה למצֹא ב ע ַ ל י חתן הנביא את האידיאל של האנושיות ותלתה בו את כל ההזיות והרעיונות על־דבר האדם העליון, הקרוב במעלתו לאלהים, שקבלה אותם מאמונות זרות. הוא חקר גם את האמונה המשיחית של הערבים בכלל ושל מפלגות כת־השיעה בפרט, זו האמונה בבחירו ואיש־ימינו של האלהים (מַהְדִי, המְיֻשר), שיבוא בזמן מן הזמנים לגאל את „אֻמת" האיסלם. כידוע, הביאה אמונה זו לידי תנועות דתיות־מדיניות חזקות, ביחוד בקרב הערבים היושבים באפריקה והבֶּרברים שקבלו מהם את דת־מחמד, ואף כי אמונה זו היתה אפיית בשביל כת־השיעה, שמפלגות ידועות ממנה האמינו בהופעה חדשה של עַלי לקץ הימים, ומפלגות אחרות – בשיבת ה„אִמָם השנים־עשר" מבית עלי – בכל־זאת מצאה לה מהלכים גם בין הנוטים אחרי הסֻנה, לרבות חלק האדוקים שבקרבם מתלמידי בית־אַ שְ עַ ר י, העמוד הימני של בנין האיסלם המאֻחר. אחת התנועות המשיחיות היותר כבירות התחוללה על־ידי יליד אפריקה המערבית עבדאלָה בן תֻמַרת (הנקרא בשם „בן־תמורה" בפי הראב"ד

הדבר מנקדת־הראות של תולדות התרבות הכללית. את השירה הערבית חבב גולדציהר לא פחות מיתר חוקרי־הלשון, כי מי כמוהו יכול היה להשיג את ערכה הגדול בחיי העם בכל הקפו ואת השפעתה על הספרות הכללית הערבית ועל המדע הערבי לכל גוניו? מלבד מחקרים שונים בשירה הערבית שפרסם במאספים ובספרים שונים (למשל, המחקר רב־הענין על־דבר יחס המשוררים והמבקרים הערביים המאחרים לשירה העתיקה וההדשה. בספר הנזכר, חלק א) הוציא לאור את הדיון (אספת־השירים) של המשורר הערבי אל־חֻטַיְאַ עם מבוא רחב, שיש בו מכל סגלות הכתיבה המדעית של גולד־ציהר (1893). הוא לא הסיח את דעתו מהשפעת השירה הערבית על ספרות היהודים וכתב מאמרים והערות לתולדות השירה העברית בספרד וסבל הירֻשה הערבית שבה, ובכלל טפל לפרקים בספרות היהודית־הערבית במאמרים שפרסם במאספים שונים, וביחוד ברבעון „Revue des études juives" שיצא לאור בפריז.

אבל כל הענינים האמורים היו רק מעין טפל לעבודתו המדעית של גולדציהר. עקר עבודה זו מֻקדש למקצוע אחד רב־ההקף, שאפשר לראות בו את יצירתו המיחדה ושבו הוא בבחינת מושל בכפה, מקצוע מדע־האיסלם, הכולל תולדות הדת העיונית והמעשית של המוסלמים, בֵרור הופעות התפתחותה המקורית וההשפעות ששלטו עליה מן החוץ, תולדות הכתות הדתיות וחלוקי־הדעות שביניהן ובקֹרת כל הספרות של הערבים ויתר עמי־המזרח הנוגעת בדברים אלה. עוד באחד מספריו הראשונים „Beiträge zur Literaturgeschichte der Schia" ויותר מזה בספריו המאֻחרים גלה גולדציהר אפקים חדשים בתולדות התפלגות האיסלם היסודית לשתי כתות עקריות, הכת האחת הקוראה לעצמה בשם כת המסֹרת (הסֻנה) והסכמת־הזקנים (ג׳מְעה) של המאמינים בכל דברי הסֻנה, זה התלמוד של הערבים, והכת השנית, ששמה הכולל הוא שיעה (סיעה, מקֻצר מ„שיעת־עלי", כלומר, המפלגה של עלי חתן מחמד) ושעד גולדציהר היו רגילים המלֻמדים לראות בה כת מתנגדים גמורים למסֹרת האיסלם (כמו הצדוקים בשעתם). — אמנם בראשית תקופת האיסלם לא היו שתי הכתות האלה יחידות במעמד, כי ההסתעפות היתה רבת־גונים יותר, אבל בעוד אשר כל המפלגות הנשארות ספו תמו, התעודדו שתי הכתות הראשיות האלה והשנאה הנמרצה שביניהן היא הפרץ הגדול בבנין האיסלם עד היום הזה. מכיון שהרֹב הגדול של הערבים וכל עמי הטורקים הם מוסלמים על דעת הסֻנה, בעוד אשר הפרסים ועוד שבטים מועטים להוטים אחרי דעות השיעה, באו החוקרים העומדים מחוץ למדעי המזרח, שלא היו בקיאים בטיב התפתחות האיסלם, לידי השערה הנוחה ביחוד לסוקר שטחי, כי הנגוד בין שתי כתות אלה הוא הנגוד שבין שני הגזעים השמי־הערבי והארי־הפרסי שנטשטש לשעה היסטורית קלה אחרי שנכנסו הפרסים, חלקם ברצון וחלקם באֹנס, אל ברית האיסלם, אבל חזר ונעור אחר זמן קצר והתבטא בפרץ החזק שקם בבנין האיסלם מימי שלטון בית אֻמַיה. בדעה זו החזיקו לא כותבי ההיסטוריה הכללית בלבד, כי־אם גם אחדים מהמלֻמדים המֻמחים בתולדות־הערבים. אבל גולדציהר הראה על

במזרח – לעם הולך בחשך, שבתו החכמה והחקירה החפשית ופג כח היצירה, הקלפה הדתית התקשתה, המוח צמצם את עצמו בפלפול הדתי העקום והיבש, ונטל העפרת של הסכולסטיקה קבר תחתיו את זכרונות העבר המזהיר, כשעמדה האמה הערבית מאות שנים אחדות בראש העולם התרבותי. הסבות והתנאים שהביאו לידי התפרצות כח־ההרס הזה נעלמו בחשך ההיסטוריה, וסופרי דברי ימי הערבים והברברים במערב (מגרב) ובספרד, אלמַקַרי, אלמַרַכֶּשי וחבריהם, וגם ההיסטוריון הגאוני של הערבים אבן־כַ׳לְדון, שהבין לחקור לסבות המאורעות ההיסטוריים ולבקש את המניעים הפועלים בהתפתחות חיי המדינה והחברה, לא נתנו תשובה מספקת על השאלה החמורה הזאת. גולדציהר השתדל להפיץ אור על התנועה האפלה ולברר את יסודותיה הרוחניים. לצרך זה הוציא לאור את הספר הגדול (שנקרא סתם: „ספר״ – כִּתַּב) של עבדאלה בן תמרת, זה ה„שלחן־ערוך״ של התיאולוגיה הַמְאחדית, עם מבוא מדעי על־דבר מצב תורת הדת של האיסלם באפריקה המערבית במאה הי״ב, ובדק את החדושים הדתיים שהכניס בן תֻמרת אל התיאולוגיה. עוד מאמרים אחדים הקדיש גולדציהר לשאלה זו.

לא פחות מהחקירות על־דבר הכתות הדתיות באיסלם חשובות חקירותיו של גולדציהר על־דבר צמיחתה והתפתחותה של הקבלה הדתית (ה„סֻנה״. הוראת המלה היא מעין „הלכה״), זו התורה־שבעל־פה האיסלמית. בין יסוד תורה זו ובין יסוד התורה־שבעל־פה שלנו יש דמיון גדול. כמו שיחסו חכמינו בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד את קבלתם ומסורתם למשה רבנו, ככה תלו גם הערבים את דברי מסורתם במחוקקם מחמד, אלא שלהם היה יסוד יותר צודק לדבר; כי מחמד חי ופעל בתקופה היסטורית גמורה, כשהכתב כבר נמצא בידי הערבים. לפי מסורת האיסלם, לא הספיק ספר הקוראן לכל הדרישות של החיים הדתיים עוד בימי מחמד, ולפני מותו קרא אל הסובבים אותו: „הָביאו לי מגִלה, ואכתוב בה חֻקים בשבילכם, פן תתעו מן הדרך אחרי מותי״. אך אחד מידידיו הנאמנים, עמר אבן־אלכ׳טב, חשב כי דעתו נטרפה עליו וכי די למאמינים ב„ספר־האלהים״ – הקוראן. קרוביו ויודעיו של מחמד שמעו מפיו כללים רבים איך למלא את מצוות הקוראן כהלכה, וכן גם דברים שונים שלא נמצאו בספר הזה, ומסרו את הדברים אחרי מותו לצעירים הבאים אחריהם, שלא זכו להכיר את שליח אַלָּה פנים אל־פנים. מלבד זאת היו מכירי מחמד מַרבים לספר על ארחות חייו, מנהגיו, דרכי עבודת־האלהים שלו, פסקיו והוראותיו ועוד פרטים שונים ששמעו ושראו אצלו, והמוסלמים האדוקים השתדלו להקות בכל הליכות חייהם את מחוקקם ולהִדמות אליו כפי מדת האפשרות; מפני־זה היו שותים בצמא את ספורי הזקנים על־דבר חיי מחמד, והדברים שנמסרו על־ידי הזקנים לצעירים עברו אחר־כך מדור לדור. אין לדעת בברור, מדוע לא רשמו חברי־מחמד (ה„אצחַב״) את זכרונותיהם על־דבר הנביא בספר; אבל איך שיהיה – העיר מדינה, שבה ישב מחמד מיום גלותו ממכָּה ושם נקבר, נעשתה לא לבד למרכז מדיני של הערבים־הכובשים, כי אם גם מרכז רוחני של

הלוי ב„ספר־הקבלה") בראשית המאה השתים־עשרה למנין הנוצרים. האיש הזה, שנפשו חשקה בתורה, נדד אל ארצות המזרח לשמש את מורי־הדת המְבהקים היושבים שם, שיצא שמם לתהלה בכל ארצות המזרח; ולפי המסורה, ישב בבגדד או בסוריה לרגלי אבו חמד אלגזָלי „מופת האיסלם", שעליו העידו מעריציו הרבים בדורות הבאים, כי „ראוי היה שינתן הקוראן על־ידו, אלמלא קדמו מחמד". אלגזלי הכריע את נצחון השקפת אשערי על הדעות המתנגדות לה ובזה הטביע את חותם האדיקות על האיסלם הכשר (על דעת הסֻנה והג'מָעה) לדורות. בן־תמרת סגל לו את יסודות תורת אשערי, אבל יחד עם זה נטה גם אחרי האמונה המשיחית. בשובו אל ארץ אפריקה, ששם שררו אז שיטות אחרות של דת־האיסלם, נקהלו אליו תלמידים רבים, והוא למד אותם את יסודות הדת על־פי השקפת אשערי (ובזה נטע את ההשקפה הזאת על אדמת אפריקה), גם „עורר אותם לבחור בטוב ולמאס ברע", ומלבד זאת גלה להם את סודות האמונה המשיחית ואת כל הסמנים של הגואל העתיד. כשראה את מספר תלמידיו הולך הלוך וגדול, „נגלה" למעריציו, שהפיצו את שמו הטוב בכל הסביבה, והראה אותם, כי כל המעלות שמנו רבותיו בגואל העתיד נמצאו בו. ככה נהפך ל„מהדי" והסיעה הגדולה של מאמיניו קבלה את השם: מְאַחֲדים (מיַחֲדים, בלשונות אירופה: „אלמוהדים"), כי חשבה, שתורת רבה היא לבדה יחוד האלהים הראוי. על יסוד „הלכות משיח" צריך היה המהדי לחבר את כל עדר האיסלם ולהכניסו תחת כנפי שלטונו, ואחר־כך לכבש את פרס ורומי (קונסטנטינופול) ולהמית את ה„רַמָאי" (כח־הטֻמאה, המתאים ל„רשע" או ל„ארמילוס" של היהודים, לאנטיכריסטוס של הנוצרים). הוא פתח את מעשה הגאֻלה במלחמת־מצוה עם המְרַבטים המושלים באפריקה ובספרד, שנחשבו בעיניו לכופרים גדולים. במלחמה המכריעה הראשונה הֻכּו המְאחדים מכה נמרצה ונפוצו לכל רוח, ובן־תֻמרת נפל חלל. אבל התנועה המשיחית לא פסקה אחרי מותו. תלמידו איש־המעשה עבד־אלמְאמין אסף את המְאחדים ואחרי מלחמות ממֻשכות החריב את ממשלת המְרבטים ויסד על משואותיה את מלכות המאחדים באפריקה ובספרד. כוס התרעלה של הקנאות המשיחית עברה על „הכופרים" שבין המוסלמים ועל בני שאר האמונות, וביחוד על היהודים, שנגזר עליהם שמד כללי. כל קהלות ישראל העתיקות בספרד הדרומית, מרכזי התורה והחכמה והשירה, נשמדו מעל־פני האדמה. השמות הגאיונים: קורטובה, אליסנה, גרנטה, מלקה, שיביליה וכו' נמחו מספר תולדות ישראל (עד־כמה שלא התחדשו קהלות אלה בזמן מאֻחר תחת שבט הנוצרים), אבל „מלכות המשיח" או ממשלת המאחדים המְיסדה בדמים לא האריכה ימים. אחרי דורות מועטים התפוררה ונחלתה באירופה נהפכה לזרים — למלכי הנוצרים. תנועת המאחדים היא אולי התנועה המשיחית היותר חזקה שקמה בקרב האיסלם, והשפעתה ההיסטורית היתה אדירה מאד, אף כי היתה כֻלה שלילית, בהרסה את כל התרבות היפה של האיסלם החפשי במערב־אפריקה ובספרד. מני־אז נעשו הערבים במערב — כמו אחיהם

שלו. מצד אחר היה גם על הבקורת ההיסטורית לגלות איך השפיעו התנאים המדיניים על התפתחות הדת ועל הקבלה, הינו, עד־כמה הטביעו צורות־החיים החיצוניות את חותמן על התיאולוגיה. הדורות הראשונים אחרי מחמד היו שעת פריחה מדינית גדולה, שהביאה בעקבה התנונות דתית. במשך המלחמות הרבות עלו לגדלה שרי־צבא גבורי הזרוע, שהשלטון היה להם עקר ודבר־אלהים — טפל. מצע־הקוראן נעשה להם קצר מהשתרע, ומפני זה הכרחו להתיחס בבטול אליו — דבר שהיה מסכן מאד גם לדרישותיהם המדיניות — או לגלות פנים בתורת הנביא שלא כהלכה. כחמשים שנה אחרי מות מחמד נועז מושל המאמינים בזמן ההוא לעבור ביד רמה על מצוות הקוראן, לצור על עיר־הקדש מדינה, לבוא אליה כמבואי עיר מבקעה ולשפוך את דם הישישים שזכו עוד בימי עלומיהם לקרבת הנביא, ואפילו — להתיז את ראשו של נכד הנביא חסין. נאצות אלה זעזעו את עולם האיסלם, ואף־על־פי־כן נמצאו בקרב המאמינים חוגים רחבים שלשם הנאתם הפרטית חזקו את ידי שלטון הממשלה החלונית של בית אמיה, וגם הם לא פסקו לדגול בשם הקוראן, אלא ש„השאירו את המשפט לאלהים". ולעמתם קמו כתות מדיניות ודתיות רבות — ההתפלגות הגדולה מזכירה במקצת את התפלגות היהודים בתקופת שלטון החשמונאים ובית הורדוס. כל הכתות הדתיות והמדיניות — מן הכת הדתית הקצונית של ה„יוצאים" (הכ׳וָרג׳), שנלחמו לשם השויון הגמור של המאמינים ולשם משפט הבחירה של האמם (הראש), והמפלגות הרבות של מעריצי חתן־הנביא עלי עד מצדדי הכליף בן־זביר והכת של המתונים „המחכים" (מרג׳יה), שהשלימו עם שלטון בית אמיה, בקשו חזוק לדבריהם בקבלת־האיסלם, וחכמי הדורות ההם, שבידיהם היו מפתחות אוצר־הקבלה, לא היו בבחינת צנורות מיכניים, שהמשיכו את זרם מסרת הדת מבלי לשום לב למקום ולזמן, כי־אם אנשים חיים, ערים ומתרגשים, שלא התיחסו בשויון־נפש למאורעות זמנם. מפני־זה הכניסו במתכון או שלא במתכון הרבה מהלך־נפשם אל תכן הקבלה שלהם. הרב המכריע של בעלי־המסרת קנא לדת הממשלה על־ידי שלטון־החל ובקש למצא בספורים על־דבר מחמד ובפתגמים הנמסרים ממנו רמזים ישרים למצב המקלקל הזה ויחס שלילי מחלט אליו למפרע. לעמת זאת נטו בעלי־המסרת המעטים, שחזקו את ידי שלטון בית־אמיה, להחליש קצת את הסתירה הגדולה שבין האיסלם ובין שלטון־החל על־ידי מאמרים ופתגמים מיחסים למחמד, שבהם כון לתעודה הגדולה של האיסלם להפך לממשלה עולמית ובכלל העביר את נקדת הכבד של רעיון „מלכותא דארעא", ומתוך־זה הגדישו את ערכו הגדול של הצרך המדיני, שכחו יפה לדחות לפרקים את מצוות הדת. בכל המלחמות הפנימיות הרבות והקשות, שהרבו את חללי הערבים וזעזעו את בנין ממשלת בית־אמיה, עד שהרסו אותו לגמרי, בכל מעשי־האכזריות הרבים של הצדדים השונים, היה מנותן־טעם דתי, והקבלה באה להצדיק בכללות את הדברים לאחר־מעשה. — הבקרת ההיסטורית של מקורות הקבלה הדתית, הבודקת את היחס שבין הקבלה ובין המאורעות

האיסלם. שם הקהילו הזקנים כנסיות וספרו לתלמידים מקשיבים, השומרים את כל מוצא שפתיהם, את כל מה שידעו על־דבר הנביא ואת ההלכות החיצוניות שהורה ולא השקיען בספר הקוראן. גם אחרי שעזבה הממשלה הראשית את מדינה (בזמן ממשלת עַלִי), היתה עוד עיר זו, קרית הנביא, מטרופולין רוחני של האיסלם, ומארצות רחוקות באו שמה שואפי־הדעת ללמוד תורה ולאסוף ידיעות מחיי מחמד ומתורתו. מספר הפרטים של תורה־שבעל־פה זו נעשה רב ועצום, ומובן כי לא כל הזקנים מסרו את הדברים באפן אחד. לפרקים היו השמועות סותרות זו את זו, והתלמידים שבקשו ללמוד מהן הלכה למעשה לא ידעו איך להתנהג. עוד בזמן קדום הֻרְגַּש הצֹרך להכריע לגבי מסרת האחד כלפי אותה של חברו, ולגבי זה היה משפט־הבכורה לחברי מחמד הותיקים והמְחזקים בתור בעלי כח זכרון חזק ואוהבי־אמת. בקרב החברים האלה נמצאו אחדים, שספוריהם על דבר מחמד וקבלת־ההלכה שלהם נחשבו לדברי־מופת, ולעֻמתם היו אחרים, שגם הם מסרו דברים בשם מחמד והתלמידים נהגו בדבריהם קֻדשה ידועה ושמרו עליהם, ומכל־מקום התיחסו אליהם באיזו חשדנות. ככה נוצרה בהכרח התנאים משנה מְקֻבלת ויחד אתה גם משנה חיצונה, שהיתה לפרקים משמשת מעין תוספת למשנה המְקֻבלת (כמו ה„תוספתא״ שלנו), כשלא באה לסתור אותה, אלא למסור פרטים חדשים. דורות אחדים עברו והמשנה הזאת לא נרשמה עדַין בכתב, התלמידים שבדור הראשון אחרי צמיחת האיסלם (ה„תָּבִעִים״—הבאים אחרי חברי־הנביא) נעשו למורים, ואחר־כך גדלו תלמידיהם ומסרו את השמועות שקבלו מהם לדור חדש. המורים השתדלו למסור את הדברים בשם אומריהם, וככה קמה מעט־מעט שלשלת־קבלה, שמספר חוליותיה הלך הלוך וגדול מדור לדור. אחרי זמן, כשהתחילו חכמי־הדת של הדורות הבאים לערוך את השמועות (הספורים — „חדיתים״, או ההלכה — „סֻנָּה״) ולכתבן בספר ולתת בזה מהדורה קבועה של התורה שבעל־פה, צמחו ביניהם חלוקי־דעות בדבר ההלכות השונות והספורים הראוים להכנס אל האספה, והמשנה של האחד נדמתה לחברו מעין משנה חיצונה. לגבי זה היתה הסכמת ה„זקנים״ (אג׳מָע) — חכמי־הדת הראשונים שאחרי מחמד — מכרעת. מובן, כי כשהתארכה שלשלת הקבלה, נכנסו הרבה שבושים מבלי־הדעת אל המסרת ועוד הקדמונים היו צריכים לבקר אחרי הקבלות השונות ולבדוק בדבר, איזו מהן היא מְדֻיקה ביותר. אפשר לאמר, כי באמצע המאה השנית אחרי מות מחמד, כשהחלה עבודת הקבוץ של התורה שבעל־פה ועריכתה הספרותית, כבר נמצאו הרבה מסרות, שלא חותם מחמד והקרובים אליו טבוע עליהן, כי־אם חותם הזמנים שאחרי מחמד, כשפרצו מלחמות־אחים בלתי פוסקות בחיק האיסלם. הבקֹרת ההיסטורית צריכה היתה לגלות, עד־כמה השפיעה מסֹרת־האיסלם מלכתחלה על התפתחותו ועל הליכות החיים המדיניים והרוחניים של ממשלת הערבים הגדולה, זו שצצה כמעט בין־לילה ושנחשבה למרות התעלותה המדינית לממשלה דתית, — כלומר, כמה השפיעה התיאולוגיה על צורות החיים המדיניים של ממשלת הכליפים, שלא צפה לה מחמד בספר הקוראן.

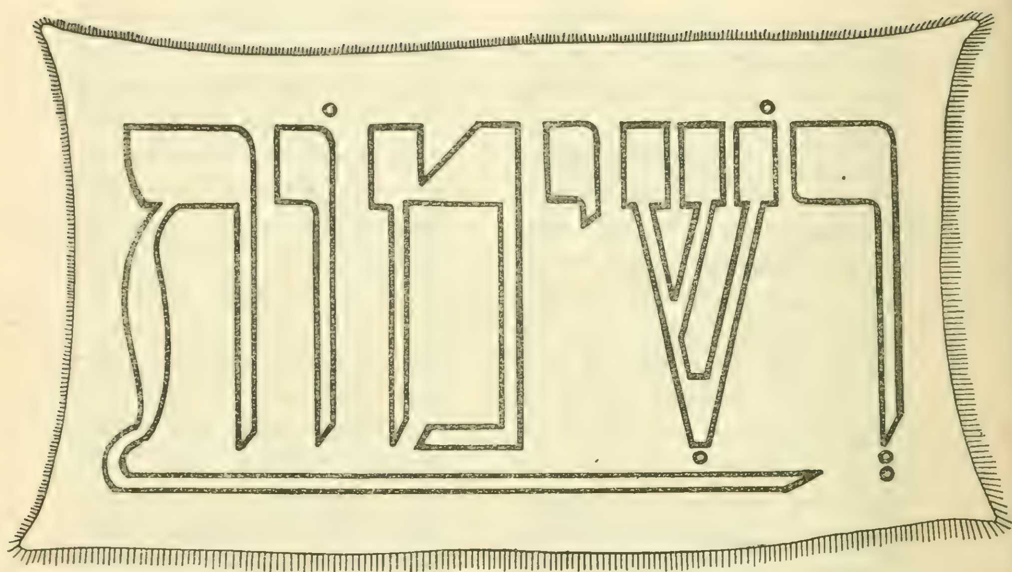
על־ידי צנור „החכמה היונית" של הזמנים ההם, שהיתה מְרַוָּה השקפות נוצריות – על האיסלם וההלכה שלו. גם היחסים בין היהדות ובין האיסלם שמשו ענין למחקרו, והוא הקדיש מאמרים לספרות הוכוחים בין היהודים והמוסלמים (למשל, לספר סעד בן מנצור אבן כמונה).

מלבד חקירות המפיצות אור על צדדים שונים של תרבות־האיסלם כתב גולדציהר ספרים אחדים, הכוללים סקירה כללית ומקפת על האיסלם בצמיחתו ובהתפתחותו, ובזה החכים את רבו דוזי, שלא זכה לידיעות כל־כך רחבות ומבססות במקצוע זה. הספר הראשון של גולדציהר על־דבר האיסלם נכתב בשפה ההונגרית ומפני־זה יכול לֵהָנוֹת ממנו רק חוג־קוראים מְצֻמצם. ספר שני – באשכנזית – על־דבר בית־המדרש של הַטָּהִרִים (טָ'הִרִיָּה) נוגע רק בחלק השאלה, ואם גם בחלק חשוב מאד, והמחבר כדרכו מפיץ אור על־ידו על האיסלם בכללו. מועט המחזיק את המְרֻבֶּה הוא מאמרו „אמונת־האיסלם" במאסף החשוב: "Die Kultur der Gegenwart". שנכתב בשביל קהל־הקוראים הרחב, אבל הפיק רצון גם מהמלמדים המֻמחים. יותר מקיף הוא ספרו „הרצאות על־דבר האיסלם" (שש במספר), שהוציאו לאור בשפה האשכנזית בשנת 1910. בפרק אחד מסר לנו המחבר את תמצית השקפת הקוראן ולמד סנגוריה על ערכה המוסרי בפני הסופרים העומדים מן החוץ, שדברו בבוז על מחמד ובטלו את הערך המוסרי של יצירתו. הוא הראה כאן על הקשרים שבין האיסלם ובין יתר הדתות החיוביות, בין מוסר־מחמד ובין המוסר האנושי הכללי. אחר־כך עבר אל השתלשלות דת האיסלם והתפתחותה הדוגמטית, אל ההופעות המיֻחדות בחיי האיסלם, הכתות הדתיות, הנטיות של הפרישות (ז'הד) ואמונת־הסוד (שהגיעה לשכלולה העליון בספרות ה„צופיים" – בעלי הנסתרות). ולסוף הגיע אל המטבע המְאֻחר של האיסלם ואל הזרמים השליטים בזמננו. בחבורו, זה הראה המחבר לא לבד את בקיאותו הרחבה בספרות האיסלם, כי אם גם את הבנתו הצלולה וידיעותיו המקיפות במקצוע חקירת־הדת הכללית ובשאלות הפילוסופיה הדתית, הדוגמטיקה, תולדות האמונות השונות, המוסר והמיסטיות. בכלל, ספר זה הוא ספר־מופת במקצועו. – גולדציהר כתב גם מאמרים על־דבר המשפט האיסלמי, וגם פה הראה, כי חכמת־המשפטים אינה זרה לו.

בחקירות הנוגעות ליהדות התעסק גולדציהר בעשרות השנים האחרונות רק באקראי. מלבד החבורים והמאמרים שכבר הֻזכרו למעלה כתב עוד רשימות אחדות במאספים שונים; אבל בחייו הפרטיים נשאר גולדציהר קרוב לתרבות ישראל. במשך זמן רב כהן במשמרת המזכיר הראשי של עדת־ישראל בבודפשט, ועל־ידי־זה היתה לו השפעה ידועה על החיים היהודים בהונגריה. הוא קבע עתים לתורה, ואהב לעסוק בשעות הפנאי בספרות התלמודית, אף כי זו לא שמשה לו אחר־כך חֹמר למחקרו. חבה יתרה הגה לספרות הפילוסופיה הדתית של ימי־הבינים וביחוד לספר „חובות־הלבבות" של רבנו בחיי בן פקודה בתרגומו העברי, והוא העיר את המלַמד הפרופ. יהודה להוציא לאור את הספר הזה במקורו הערבי. הוא אוהב להשתמש

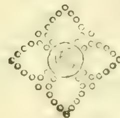
ההיסטוריים – זה הוא מקצוע מדעי חדש, שנוצר בעִקרו על־ידי גולדציהר, והוא „בורא תקופה" במדעי־המזרח. רק אדם כמותו, שקנה לו ידיעות כל־כך רחבות בספרות האיסלמית הדתית, מְלמד, שכל השבילים הנפתלים של רעיון האיסלם נהירים לו, יכול היה להרהיב בנפשו לשבת על האבנים של היוצרים הגלוים והנסתרים, אשר קבעו את מטבע האיסלם לדורות. הוא גלה את הרקמה ההיסטורית המסֻבכת והורה לבאים אחריו את הדרך, שבה אפשר להתיר את החוטים המְשוזרים בבטחה מדעית. למחקר זה מָקדש ספרו החשוב: „Muhammedanische Studien" (שני חלקים), שנעשה לאבן־פנה במדע האיסלם, אף כי נכתב בסגנון קל ונוח לרבים, לא לשם המלֻמדים המֻמחים בלבד. על הספר הזה הוסיף המחבר עוד מאמרים רבים על המסֹרת האיסלמית ותולדותיה.

על קבלת־האיסלם והתפתחותה השפיעו לא רק הגורמים הפנימיים של העולם הערבי בלבד, כי אם גם גורמים חיצוניים מעולמות אחרים. עוד מחמד קבל את יסודות השקפת־עולמו מיהודים ומנוצרים, ורשם שתי האמונות העתיקות לימים מהאיסלם הוא חזק מאד בספר הקוראן, עד שאנו רשאים לקרא לדת מחמד בשם „דת לקוטית" (אֶקלֶקטית). רֹב החכמים (וגם גולדציהר בכלל) מסכימים לדבר, שאין בתורת מחמד שום רעיון מקורי, שהמציא אותו כשרון היצירה הדתית שלו. אבל מכיון שכבר נמצא הקוראן בתור דבר שלם, צריך היה האיסלם להתפתח על־פי דרך מיֻחדה, שהתחלתה נקבעה בספר הזה. כעבור זמן קצר כבשו הערבים את המדינות הגדולות פרס, בבל, ארם־נהרים, סוריה, ששם שלטו שתי תרבויות עתיקות ומְרכבות, התרבות הבבלית־האירנית־הפרסית והתרבות היוָנית־הרומית־הנוצרית, ואי־אפשר היה לאיסלם שֶיִפָּטר בלי יניקה משתי אלה. השפעת התרבות היונית־הרומית־הנוצרית, וביחוד השפעת הסניף המיֻחד שלה, התרבות הסורית־הנוצרית, זו שעוד זמן מסֻים קֹדם מחמד חדרה אל כל ארצות אסיה התיכונה והתפשטה כמעט עד חוף האוקינוס השוקט – הביאה לידי התעלות רוחנית גדולה של הערבים יוצאי־המדבר, שהיו לפנים נעורים מכל חכמה ומדע, וככה צמחה והתפתחה התרבות הערבית החדשה, שכללה בתוכה את כל המדעים והחכמות שלמד העם הצעיר הזה מהעמים הזקנים ממנו, אותה התרבות, שהגיעה אחר־כך להתפתחות עליונה ושלטה בכל העולם במשך מאות־שנים אחדות. – מובן, כי השפעה זו התרשמה באֹפן חזק גם בעולם הדת. קמו כתות חדשות על יסוד חלוקי־דעות בשאלות דתיות יסודיות, שלא עלו על הפרק לפני מחמד ומקֹרביו לפנים, – כי כל מציאותם נעלמה מן הערבים קֹדם שנכנסו אל פרדס החכמה היונית בגלגולה המיֻחד – התיאולוגיה הנוצרית. האדוקים פחדו מאד מהשפעות אלה, הבאות מעולם אחר וזר לגמרי להשקפה העתיקה והמקורית שלהם, שסוף־סוף לא הרחיק גם מחמד לצאת מתחומה, – אבל גם הם הֻכרחו ללמוד את החכמות החיצוניות משום „ודע מה שתשיב" ומבלי־משים דבקו גם בהם – נגד רצונם וכַונתם – הדעות היוָניות. גולדציהר השכיל בשורת־מאמרים להראות את השפעת הדת הנוצרית

לפרקים במכתביו בלשון העברית, שהוא מכיר אותה יפה מהספרות העתיקה ומספרות ימי־הבינים, וכותב את דבריו בסגנון רבני. כבוד עמו יקר לו מאד. ואת זה הראה, כשקבל פעם אחת הזמנה להשתתף בכנסית מלמדי לשונות־המזרח בפטרבורג וזכות־ישיבה שם לזמן הכנסיה, ודחה את ההזמנה בבוז, במסרו מודעה, כי בשום אפן לא יסע לעיר, אשר אין שם ליהודים זכות־ישיבה מלבד במקרים יוצאים מן הכלל.

אין כאן להרבות דברים על תארי־הכבוד הרבים שקבל גולדציהר מאוניברסיטות ומאקדמיות שונות באירופה ובאמריקה. לא רבים ראשים להביט בקורת־רוח לאחור על עבודת חייהם, כמו החכם הזה, שהגיע עתה לשנות שיבה. ויש לו גם זכות להתגאות בזה, שרב מספר תלמידיו הקרובים והרחוקים, אשר תורתם באה להם ממנו, והם שואפים להמשיך את פעלתו לכבוד המדע ולכבוד רבם.

מתקופה לתקופה

בחוץ לא תשכל עוד חרב — ומחדרים אימה. קולות המלחמה מחוץ שככו מעט, אחרי אשר האויב הֻכה; אולם קול־מלחמה אחר נשמע מסביב, קול גדול ולא יסף: מלחמה ביהודים. חלק גדול מן העתונים הפולנים, אלה הנוהים אחרי המפלגה הלאֻמית־העממית והנוטים אליה, כאלו הכריזו עתה מלחמת־מצוה ביהודים. מטר סוחף של עלילות נתך עלינו בכל יום ואין־קץ לעקיצות ולנגישות. קם אתה בבֹקר ומקבל את המנה היפה של ארס בדמות עתון והוא נוסך עליך כל היום רוח־שברון ומכה אותך בתמהון. תמה אתה על רוח השקר הגדול, שהיה בפי האנשים האלה להזון ולמשאת־נפש. הם כאלו נושאים את נפשם לריבות ולְמדנים בין אחים קרובים או רחוקים. דומה, כי האנשים האלה, החותרים כל היום חתירות מתחת לבנין הממלכה הפולנית, יראים את השלום במדינה, יראים את המצב של שַלוה ואת הדרישות שידרוש מהם העם במצב של שַלוה — והם באים לסכסך איש באיש, לאֹם בלאֹם. הנה הֻזמנו באי־כח המפלגות הלא־יהודיות ביהודיות שבסֵים לאספה שהיתה ביום ט"ו לחדש יולי — אספה שנקראה על־ידי הממשלה — והיא אמרה לטכס עצה ולמצא דרך של הסכמה או פשרה בין הפולנים ובין היהודים תושבי ארץ פולין. אחרי אספה זו, הראשונה, היו עוד אספות אחרות וכמעט שהיה קרוב, כי הדבר יביא לידי איזה פעֻלות, שבכחן להחליש מעט את זרע השנאה, שזרעו בני־אדם בעלי כַונות רעות ימים רבים על לבות התושבים. אולם בני־אדם הללו גם־כן אינם שוקטים ואינם נחים והם משתמשים בשעת הכשר לעולל עלילות שכמוהן לא נשמע ימים רבים, מימי ראשית המלחמה העולמית, למען הבאֵש ריחנו בעיני יושבי ארץ זו ובין יושבי ארצות אחרות. אגדות נוצרו, שרק בימי התֹם והאמונה של ימי־הבינים היו עוד בני־אדם מאמינים בהן בתם־לבב; נארג בגד של בגד ומרמה על גֵו היהודים, והוא עשוי כלו מעשה־רשת של קורי עכביש, אשר במגע־יד אחד הוא הולך ונמוח, הולך ונקרע קרע על קרע, עד לבלי מרפא עוד.

* * *

בשעה זו, בשעה שהננו ברעה גדולה ועוד יותר מזה — בחרפה, לבנו עֵר לכל כבוד שהננו זוכים לו בארץ אחרת. ובארץ אחרת, בארץ־ישראל, הנמצאת בגבולות־

את ארצו מבקש לו רק את בטחון רכושו. עתה הם מבקשים להם בטחון אחר או סתם תרוץ אחר.

* *
*

ולעת־עתה יהודים מתאספים לאספות. אין לך יום, שאין בו אספה קטנה, ואין חדש, שאין בו אספה גדולה. האספות הגדולות הן, כמובן, באחת מהערים הגדולות שבחוץ־לארץ, ויהודים מסתכנים בנפשם סכנת דרכים בימינו אלה ונוסעים חבורות חבורות, הצעירים כצעירתם והזקנים כזקנתם, ומתוַכחים ומתפלפלים ומתנגחים, ומנצחים זה את זה בדברי הלכה ושלא בדברי הלכה — ושבים לרב בלעָמת שבאו.

עונת האספות של הקיץ פתחו הפעם „הפועל הצעיר" ו„צעירי ציון". ביום כ"ח לחדש מרץ נפתחה הועידה העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי ציון" בפראג, שארכה עד יום ששי באפריל. כל הימים שבינתים בקשו הנאספים, שהיו ביניהם אחדים מראשי העובדים עבודת הישוב הקשה בארץ ואחדים מראשי המדברים על־דבר עבודה הזאת מחוץ לארץ, סופרים חשובים ועסקנים ידועי־שם, בקשו שבוע ימים את החבור בין אלה מן הצעירים הנשבעים על דגל „צעירי ציון" ובין אלה הנושאים על שפתיהם שם „הפועל הצעיר" — בקשו ולא מצאו. הועידה החליטה בסוף „ליַסד התאחדות עולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי ציון" — והיא מסרה לועדה מיֻחדה לעבד ולהכין הצעה של פרוגרמה כללית של ההתאחדות, שיציעו אותה לפני הועידה הבאה. הַינו, במלים אחרות ופשוטות: האספה החליטה לקרא לאספה אחרת. ועל ה א ס פ ה ה ז א ת א ו מ ר י ם ש ה צ ל י ח ה. ואולי הצליחה באמת—לגלות את התהו ובהו שבמוחות רבים מצעירי ישראל. „צעירי ציון" שבפולין, למשל, באו ודברי בשם ה„המונים", הַינו, בשם המון צעירים בני „בעלי־בתים", ההולכים — בעונותינו הרבים — לרב בַּטל וממלאים את הלל הבטלה במה שממלאים, והם המדברים כל היום על־דבר עבודה ותנועת העובדים — ותנועת העובדים הבֵּין־לאֻמית דוקא — ולהם „השם סוציאליסמוס הכרחי הוא" (דברי אחד החברים בועדה על־פי הדין והחשבון שנדפס ב„הפועל הצעיר" שנה זו, גליון 28), כמו שההכרחית היא „הַשיכות לתנועה הסוציאליסטית הבֵּין־לאֻמית" (שם). כנראה, חושבים הבחורים הנאים הללו, כי השם סוציאליסמוס יש בו משום קִשוט מֻיחד, משום תעודה של השכלה ובגרות לאדם צעיר, שאינו הולך חס־ושלום השֵּׁבים, אלא יודע מה שנעשה בעולם ולאן פני העולם מועדות.

אולם השם סוציאליסמוס הכרחי הוא, כנראה, גם לאנשים כמרטין בֻּבֶּר וחבריו או תלמידיו שבמערב, שהשתתפו גם הם באספת פראג. גם אדם כבֻבֶּר, שדבר גם באספת פראג עצמה על־דבר הצדק הפנימי הבא מן הלב וראה אותו כנגוד אל הצדק החֻקי, גם הוא נותן על־פני דבריו מסוֶה של סוציאליסמוס. אמנם הסוציאליסמוס שלו אינו הסוציאליסמוס של „צעירי ציון" בפולין

השלטון של בריטניה הגדולה, זכינו עתה לכבוד, שכמוהו לא ידענו דורות רבים. הקם נציב ביהודה, והנציב הוא מגזע היהודים, והוא הקם מטעם המלכות כמפקד לכחות אשר בארץ וכרב שליט, כבוד־מלכים נתן לו מטעם הממשלה המרכזית ומטעם העם בבואו אל הארץ, והכבוד הוא כבוד היהודים שבארץ ומחוצה לה. דבר בואו אל חוף יפו, נסיעתו בארץ וקבלת פניו בכל מקום ופרשת גדלתו בהתודעו אל אחיו בשכונתם היהודית בבואו להתפלל אתם ב„חרבה" — כל אלה הם דברים שלא ישכחו, כנראה, מיד ולא ינסחו, כנראה, מהר מלבות בני הארץ, ועוד יותר — מלבות בני הגולה. רגש הוא באדם וחפץ לשוב לימי הילדות הרחוקים ואל חלומות הילדות. ואל־נא נבוש ברגש זה מפני המלעיגים, כי רגש־אמת הוא. לא מעט דמעות של שמחה נשפכו בודאי מעיני היהודים בימים האלה ביחד עם דמעות של צער ועלבון אין־קץ — יהיו היהודים מאיזו כת שתהיה ויהיו נשבעים לאיזה דגל שיהיה. בודאי לא דעת כל היהודים לכל פלגותיהם ומפלגותיהם שוה על־דבר השלטון, אפן השלטון ומדת השלטון בארץ; אולם, כידוע, אין הרגש שואל תמיד את הדעת ואינו תלוי רק בדעת בלבד. „ישראל קדושים הם": יש לועג בפרהסיה ובוכה בצנעה, ויש שופך דמעות כתנים לעיני־כל ולועג באין־רואה. הדבר הזה עשה רשם ודאי בלב חלק גדול מן היהודים, ובמדה ידועה יש אפילו לחשש לאותו הרשם, הינו, כי היהודים שמעו דבר „נחמו, נחמו עמי" יוצא מפי הגבר הקם על — והתנחמו. הן אין לך עם, שיודע לחיות חיים על־פי הקש וגזרה־שוה בלבד ועל־פי פלפול וסברה; יושב כאן ורואה חלומות באספמיה ונדמה לו בדמיונו, שהחלומות מצאו להם את הפתרון כאן, לו די רק רמז של חיים, ואת השאר הוא יודע למלא בעצמו כיד דמיונו הטובה עליו. הלא ידע העם הזה לבנות לו ימים רבים בנין של מעלה, שהיה רק מכון אל בנין של מטה; הוא ישב במקום שישב וראה בנים ובני בנים, שלשים וגם רבעים, ובארץ שם נוצרים או ישמעאלים, ביצנטים או טורקים חוגים, והארץ היא בכל־זאת שלו — ארץ־ישראל. לעם כזה השם נציב כשהוא לעצמו כבר אומר הרבה ומדבר אל לבו הרבה, והוא יודע לדרש את השמות ולמצא בהם הרבה יותר ממה שיש בהם. על־פי הדרש שלו אפשר גם למדינה, ל„מדינת היהודים", בלי עם ולכתר בלי יסוד.

ויסוד אין, העם איננו עולה אל ארץ אבותיו, אינו עולה, למרות כל הצרות, הרדיפות והענויים, לא ברבבותיו ואפילו לא באלפיו. עולים לעת־עתה רק צעירים בני גיל ידוע, ויתר העם עוד מחכה לנסים ולנפלאות או לסתם ישועות ונחמות, המנחמות באמת את לבו והוא נהנה מהן הנאה מרבה. לידי מעשה איננו בא. הוא איננו בא לידי מעשה עתה, כשדגל אנגליה מתנוסס על בניני הארץ ונציב יהודי נצב שם, יותר הרבה מאשר בימי ממשלת הטורקים. אז אמרו: „אין בטחון־הרכוש" — כאלו עם הבא לרשת

רצון זה אין עמו יכלתו וכל רצון שאין עמו יכלת – סופו מוכיח על תחלתו, שגם הרצון איננו רצון. דומים אנו תמיד לאילן שענפיו מרֻבים ושרשיו מועטים, וכל רוח הבאה ומנשבת בו עוקרת אותו משתיקתו ומגדולו – וקולו הולך למרחוק: אילן כזה אינו נושא פֵּרות רבים. ולכן מטרתנו העִקרית – שאיפתנו הנעלה וחובתנו לגבי עצמנו ולגבי העולם כלו – להכות שרש. לשלוח שרשים רבים למרחוק עמֹק עמֹק באדמה – בזה תחיתנו – תחית האדם שבנו. משמני־ארץ במקום טל־שמים. הנה מהפכה שלֵמה ברוח ישראל סבא. מהפכה זו אי־אפשר שתבוא בשאון האֲגדות וברעש החברות, כי לא ברעש היא. כאשר יגדלו הפרחים בשדה, כן תגדל היא בלבבות, תגדל בכל יצירת־אמת בצנעה, בסתר. עוד יהודי אחד יפנה ערף אל העבר הגדול הרוחני שלנו ויבוא להדבק, להדבק באמת, באדמה, אם־כל־חי וכל יצירה של חיים, הנה עוד יהודי אחד נגאל מקללות הדורות וכפר על חטאת הבטלה הגדולה – בטלה שמביאה לידי שעמום ולידי צבא חלומות וחזיונות והזיה אין־קץ.

גאֻלה כזאת היא גאֻלה אנושית. לה אין השם סוציאליסמוס הכרחי, כדי לעשות אותה אנושית, מוסרית. היא בעצמה המוסר, הצדק, והיא שתניח את היסוד לחברה בריאה הקרובה אל המוסר והצדק. את המֻתוס העממי החדש לא יבראו בפיהם בחורינו הריקים, הנבובים – הריקים ונבובים מכל רעיון מֻתין; הוא לא יִבָּרא גם בפה ממלל יפות ונשגבות על־אודותיו כפיו של בְּבָר. הוא יִבָּרא כאשר נברא כל מֻתוס – בשעת התנגשותו של האדם עם הבריאה, כשהוא נפגש עם הטבע פנים אל־פנים. ויאבק איש עמו – עד עלות לו השחר... רק אז יהיו בני־אדם עומדים „ביחסים בלתי־אמצעיים זה לזה”, כשהיחס שלהם בכלל אל העולם יהיה שוב יחס ישר ופשוט ובלתי־אמצעי.

דומה שציוניות זו מבינים קצת בארץ־ישראל. בעקר אחדים מבני ארץ־ישראל, כמו א. ד. גרדון וחבריו, והם שהביעו אותה קצת גם בפני הועידה, שנתועדה בפראג, כמדֻמני, שאם יש ערך לועידה זו, הנה זהו הערך, שנשמעו בה דברים כדברי א. ד. גרדון בנאֻם־הפתיחה שלו. „יש בנו כל מיני מפלגות וכתות, הבאות להביא גאֻלה לאנושיות, אבל את העִקר, את עצמנו, את העבודה, שעלינו לעבוד בעצם עצמותנו, את העבודה של מהפכה בנפש כל אחד מאתנו ובנפש העם ובחיי העם אנחנו שוכחים או איננו רואים. אין רואים, כי תשובתנו לתחיה היא יצירה חדשה, יצירה שלא היתה עוד לעולמים, יצירת אדם חדש על־ידי יצירת חיים חדשים, יצירת עם חדש. עם־אדם אנחנו באים לברא”. זה רק מעט מהרבה דברים עִקריים וחשובים, שדבר הפועל הזקן מארץ־ישראל. מובן, שלא מצא לו הרבה אזנים קשובות, כי צעירי הגולה הוסיפו אחר־כך לדבר שם כל הימים על כל מיני עבודות ומהפכות וגאֻלות, רק לא על גאֻלת עצמם ומהפכת עצמם ועבודת עצמם.

* * *

כשלשה ירחים אחרי שנסגרה

וגם לא של יתר הצעירים שבפולין ושבמדינות אחרות. הסוציאליסמוס שלו אינו הסוציאליסמוס הרגיל, ה„המוני", המהלך עתה בשוק. לו סוציאליסמוס אחר, מודרני יותר ומתאים יותר לדעותיו ולמהלך השקפותיו של האדם המודרני על העולם והחיים. הן אדם כבבר יודע, כי שמשו של מַרקס, שקרני אורה הגיעו עתה לכל העמקים והאגמים, דעכה־כבתה זה־כבר שם במרומים, במרומי הקולטורה הגבוהה, והוא חפץ בסוציאליסמוס שיכול לדור בכפיפה אחת עם קולטורה גבוהה. קרוב אל לבו הסוציאליסמוס של חברו לַנדויֶר, זה המתנגד למדיניות ומודה בחברות ובאגֻדות -- אלה שאין בהן מן המַכניות המכונתית. כידוע, חפצים בעלי תורה זו, שלנדויֶר היה אחד מנושאי־כליה בארץ אשכנז, להגיע בדרך פלפול וסברה אל חֹפש היחיד, ואפילו אל התפתחות היחידיות. אולם לעת־עתה הם בונים את בנינם על הקבוצים, על האגֻדות של חיים משֻתפים — במקום שבני־אדם עומדים ביחסים בלתי־אמצעיים זה לזה, מוסיף בּבֶּר — על „תאי" החברה הבריאים, אלה שבעונותינו הרבים הם קרועים אצלנו לבלי מרפא, עוד יותר מאשר אצל עמים אחרים...

יש בזה דבר הראוי לעמוד עליו, שציונים רבים כאלו יראים את ציוניותם כשהיא לעצמה ומבקשים לה סמוכים ממקום אחר. הרעיון הלאמי — רעיון שיש בו גם משום כִּווּץ וצמצום, משום דבר המניח את דעתו של האדם ונותן את לבו להתנאות ולהתגאות בדעת שלו — רעיון זה בודאי שאינו מספיק. הוא אינו מספיק לאדם בר־דעת, שזה דרכו לבקש את הדעת, לבקש אותה תמיד ולרדוף אחריה. אולם יש מפרשים: תחית ישראל — זאת אומרת תחית האדם מישראל. הן לא חדלנו עוד מהיות עם — גם אלה מאתנו שאינם מודים ביהדותם, יהודים הם; הם יהודים על־כרחם, שלא מדעתם, — אלא מה חדלנו? חדלנו מהיות עם בריא, עם נורמלי, עם טבעי. זאת אומרת: הבריאות שלנו לקויה, הטבעיות שלנו לקויה — האדם שבנו לקוי. הוא לקוי בכל, גם במובן הפשוט — הגופני — גם במובן העליון — במובן המוסרי והאסתטי. יש שאנו גם „עליון על כל העמים" — נעלים עליהם ומקדימים אותם בכמה דברים, — אולם כיון שעליון זה אין עמו תחתון, אין עמו דעת ורגש והשגה שלמה במה שנמצא מתחת, על־פני הארץ מתחת, גם הוא סופו שאינו מביא לידי עלִיה, אלא לידי ירידה. משיחים רביב כבר קמו להם לישראל, משיחים שאמרו להביא גאֻלה לעולם כלו, ואפילו לגאל את כביכול, את השכינה בכבודה ובעצמה — הצִפּיה היותר גדולה כלפי שמים מיום היות אדם עלי אדמות, — וכל־אלה לא קֵרבו אותנו למלכות האורה, אלא הושיבונו בחשך, במחשכים. יש גם לאמר, שחֻלשתנו זו של גבורה, שגעון זה של גדלות, היא חֻלשתנו היותר גדולה. הננו עד היום הזה עם מלֻמד בנסים: תופס את המרֻבּה, מפליג, מגזם — אותיות פורחות באויר. דומה לפעמים שיש לנו רצון, אולם

שלא זה בלבד שאין להרחיב ולהוסיף בעת על עבודת הישוב בארץ, כי אם שצריך להמעיט אותה ולהפחיתה (מדברי אוסישקין בועד הזמני של בני ארץ־ישראל, ביום י׳ אלול שנה זו). אחינו האמריקנים, שהדולר שלהם הכה עתה את כל המטבעות, הם אשר נצחו את כל אנשי הועידה, והם חולמים עתה חלומות אמריקניים גדולים, חלומות על־דבר מעשים גדולים, ואסור להפריעם לעת־עתה מחלומותיהם בקטנות. בין כה וכה נמצא הישוב העברי הקטן בארץ, הקטן בודאי הרבה והרבה מכפי שאפשר לו להיות, במצב קשה עד־מאד. כל הידיעות, המגיעות ובאות אלינו בעת מן הארץ, מעידות, כי ענני דאגה גדולה הולכים ומכסים את פני הישוב העברי וסכנת משבר קרובה.

* * *

אולם ליהודים אין משבר. (במובן זה אין סכנת משבר גם בארץ־ישראל. בשנגלה דבר המשבר בישיבה של „הועד הזמני ליהודי ארץ־ישראל", דברו שם בני־אדם על כל מה שדברו: בא־כח ה„מזרחי" דבר, כמובן, על בשר כשר ומטבחים כשרים; באי־כח מפלגות אחרות דברו גם הם על מטבחים כשרים שלהם. כל בעל־חוב מצא כאן מקום לגבות את חובו מאחרים, אבל אף אחד מהם לא הודה, שהוא בעצמו חיב בדבר ושהוא חיב לשאת בעל ולדאג, שלא יבוא לידי משבר.) ואם בסתם יהודים אמור, ביהודים בעלי תיאוריה, למדנים מבהקים, על אחת כמה וכמה, הן אלה הם יורשי המסורה האמתיים, דורשי אותיות ותגים, מאמינים בני מאמינים, המטשטשים את „שלשלת הזהב", אותה השלשלת ארכת האברים ה„שלמים" של ורו"ק, ור"ל, ויש לישב ברחק – וכרוטה. מה לא יוכלו האנשים הללו להעלות בפלפולם? הנה, למשל, באספה השתים־עשרה של „פועלי ציון" בבנסיות־הברית וקנדה, שנתאספה בפיטסבורג, העלו אחדים מראשי המדברים בין „פועלי ציון", כי אפשריות הישוב הקרקעי בארץ־ישראל הן גדולות עד־אין־שעור, ומכל־שכן שגדולות האפשריות של התעשיה, בעקר אם לא יתנו גם כאן דריסת הרגל לבעלי רכוש. פה אפשר לבנות לכתחלה ממסד ועד המפחות את מדינת העתיד. הן כבר יש הצעה מוכנה, להושיב במשך זמן קצר בארץ־ישראל על יסוד נכון ונאמן של המצאה, שהמציא אינג'ינר יהודי, מאת אלף פועלים.

הידעו אנשים כאלה את המשבר? הידעו את המשבר של רעיון, של רעיון הדורש התגשמות – גשם ולא רוח, – התגשמות בחיים, המרבי, גונים ודרכים ושבילים וחשבונות ואינם נוחים כלל לקבל צורה ומרות?

* * *

„פועלי ציון" באמריקה הם מן המתונים ביותר בין חבריהם, חברי הברית העולמית של „פועלי ציון", ומן המעשיים ביותר. ואם הם הולכים לפעמים ברגל ישרה למעלה וראש למטה – מה יעשו האחרים? הנה התועדו זה עתה „פועלי־ציון" לועידה עולמית בוינה. התועדו וישבו או עמדו והתפלפלו ימים ולילות – הכל כנהוג ב„ועידות עולמיות", גם של מי שאינם „פועלי־ציון", ואפילו בועידות עולמיות של בעלי־בתים

„הועידה העולמית" של הציונים הצעירים בפראג נפתחה הועידה הציונית העולמית בלונדון — מין קונגרס קטן, שאליו באו יהודים מכל קצוי ארץ: מאוקרינה המֻכה והשדודה, מפולין העלובה, מליטא העניה, מטונים, מזילנדיה החדשה, מארץ־ישראל, מאמריקה, מסיבּיריה, ממצרים, מנגב אפריקה ומכל המקומות הקרובים והרחוקים שיהודים נפוצים שם לרבבותיהם או לאלפיהם. כלם שלחו את שליחיהם ל„קבוץ גליות", שלחו אותם לרֹב אחרי ימי נדודים ואפל אין־קץ, ויש שהשליחים האלה נשאו ימים רבים על־פני גלי דם ודמעות וראו את כל המראות שרואים כיום בתפוצות ישראל. נחזור־נא במחשבתנו לאחור בערך מאתים ושבעים שנה — לימי המוראים הגדולים שלפנינו בימי ת"ח ות"ט — ונצַיר־נא לעצמנו אספה יהודית גדולה, אספה של „כלל ישראל" בימים ההם. באו שליחים, שרידים פלֵטים מק"ק נמירוב ומק"ק טולטשין, מק"ק פולנאה, אוסטרא, זסלאב, באר וכו' ועמהם יתר שליחי ישראל, שליחי יתר הקהלות שנצלו מאש ההפכה. ברגע הראשון דממה, ואחרי הדממה רעש, קול רעש גדול, קול חרדה, חרדת הלבבות, שכמוה לא נהיתה עוד — ואחרי הרעש שוב קול דממה, קול דממה דקה: יהודי עומד בין אחיו, מתַנה את רֹב צרותיו ומכאוביו, שהם גם צרות אחיו, ומבקש צרי למכתו, מכת עמו. ההיה נכר גם קצת מעין זה באספה הגדולה שבלונדון, אספה שנאספה אחרי שנות־מלחמה כאלה ואחרי שנים בשנות תרע"ט ותר"ף?

תמהני, קורא אני וקורא את הדין־והחשבון של האספה, קורא אני אותו מהחל ועד כלה ומקשיב אל כל ניב והגה, והנה אני שומע רק קול אחד, קול גדול: „ויתלוננו". תלונות אין־קץ והאשמות אין־קץ, תלונות שמתלוננים איש על רעהו על אשר לא עשו א ח ר י ם מה שצריך לעשות והאשמות סתם. יהודים באים בטענות, זורקים מלים באויר, התנגדות לשם התנגדות. כל־אחד מדבר „לשיטתו" ולשיטת מפלגתו, מדבר דברים בעלמא, שהם או מיֻתרים לגמרי או אי־אפשריים לגמרי. אתם אומרים להכניס אל ארץ־ישראל שלשים אלף יהודים לשנה — מדוע לא מאת אלף ומדוע לא מיליון ומדוע לא את כל ישראל! „פִּתחו את שערי הארץ לרוָחה", נשמעו שם קולות — כאלו, ראשית, דבר זה תלוי רק ברצון טוב של המנהיגים שלנו לפתוח וכאלו, שנית, נדחקים באמת כל־כך אנשים בעד הפתחים הפתוחים כבר מעט או הרבה, עד שצר להם המקום. פלפולים לשם „יגדיל תורה ויאדיר". הדרשן דורש. בלי כל איִמתא דצבורא ובלי כל אימת השעה, שאנו חיים בה. די להזכיר, כי אחרי אחד הנאֻמים של ויצמַן נרשמו לוִכוחים א ר ב ע י ם ו ש ש ה א י ש, הינו, כחלק החמישי מכל הצירים הנאספים. בעִקר מדברים על מעשים ש ל א היו, ולרֹב גם על אלה שלא יהיו. ויש דוקא הרבה הנוהים אחרי מעשים שלא יהיו. הן למעשים כאלה אין־גבול ויש מקום לדמיון להתגדר בו.

היש עוד לשאל ל ת ו צ א ו ת של אספה כזאת? התוצאות הן לעת־עתה,

אנשים

ד״ר שמעון ברנפלד

ליום מלאת לו ששים שנה.

ששים שנה מלאו לד״ר שמעון ברנפלד, ומהן היו יותר מארבעים מקדשות לעבודה מתמדת בספרות, וביחוד — בספרות העברית. רק מעטים מהסופרים המשבחים בזמן הזה כתבו ספרים ומאמרים הרבה כל־כך ולא זזו מן הקורא העברי בשום מעמד. ארבעים שנות עבודה ספרותית עברית — הלא זו היא תקופה ארכה ומסימת — ואולי גם יותר מתקופה אחת בזמן הזה, כשדפק החיים והספרות הולם בחזקה וכשהדרישות הצבוריות והספרותיות מחוץ למחננו מוצאות להן תכף ומיד בת־קול בעתונותנו ובספרותנו. דור שלם התחנך על ספרי ברנפלד ומאמריו, קנה מהם חלק הגון מידיעותיו, ובמדה ידועה גם את השקפת־עולמו. בינתים „גדיים נעשו תישים", ולרבים מהם היתה תורת ברנפלד מעבר אל המחקר הכללי. וגם דור חדש קם, שלא נכר בו הרבה רשומו של הסופר המזקין. ועדין הסופר עומד על משמרתו ואינו מש משלחן־הכתיבה שלו.

כשאנו באים לסמן את פרצופו הרוחני של ברנפלד ולהעריך את מעשי ידיו, עלינו להקדים, כי אין להתיחס אליו מ„נקדת ראות הנצח" בלבד. ברנפלד מטפל בעקר בחמר היסטורי, ו„מדה כנגד מדה" — רק הערכה היסטורית תופשת בו. ראוי לזכור, כי באותם הספרים והמאמרים, שתאר בהם ברנפלד את השתלשלות המאורעות המדיניים, החברתיים והתרבותיים הסמוכים לזמנו ואת הנפשות ההיסטוריות הפועלות בעבר הקרוב, ובטא בהם באפן מבהק את השקפתו הסוביקטיבית על הדבר, הוא אחוז כלו בחלל ההשקפה הלאמית החדשה של שנות השמונים, כשהזרע של סמולנסקין ב„השחר" שלו כבר עשה פרי.

ברנפלד היה עוד נער בשעת מוצאי ההשכלה. כשעמד על דעתו, כבר הכתה ההשקפה הלאמית שרשים בלבות הצעירים הנאורים; רוח האביב של הלאמיות הצעירה, עם כל הרעננות והילדות שבה, דבק בשמעון ברנפלד הצעיר והוא נעשה למבטא היותר קצוני של השקפות הצעירים העברים, שגלו מחדש את עמם. על־כן היה ברנפלד לשונאה של תנועת ההשכלה במחננו בכלל ושל ההשכלה המערבית בפרט. הוא היה, אולי, הראשון בין הסופרים הצעירים, אשר נועז לבוא בהשגות צודקות על ההיסטוריה של גרץ, שבטל את היהדות המזרחית בבוז על יסוד „פטריוטיותו" האשכנזית המשנה. אמנם מן הצד השני נפל ברנפלד לתוך קצוניות אחרת — עד כדי לבטל יותר מן המדה את היהדות המערבית ולחשד במשבחים שבמשכילי אשכנז, כי כבר התכונו בדעה צלולה למכרע לאותם הדברים, שהיו כביכול תוצאות פעלתם (ובאמת הרי לא היו תוצאות של פעלתם בלבד, כי אם של המון תנאים חיצונים, שלא נתנו להחשב מראש) — להמרת־הדת אשר התפשטה ביהדות המערבית. אבל עם כל הקצוניות המקלקלת את השורה שבמאמר „דור הולך ודור בא", בספר „דור תהפוכות" וביתר דברי ברנפלד בהערכת תנועת ההשכלה במערב ובמזרח — הנה היה להם ערך גדול בהתפתחות המחשבה של הקורא העברי, אשר על־ידם השתחרר משורת משפטים קדומים ילידי תנועת־ההשכלה. „ההערכה הלאמית" של המאורעות ההיסטוריים והופעות היהדות השונות, כפי שאנו מוצאים אותה בכתבי ברנפלד, הרי אינה יצירתו, כי אם יצאה מתורת שד״ל, אותו המאמין הנלבב בקדשת צורת היהדות המקבלת, אשר היה למורה דרך, לא לאידיאולוגיה של הלאמיות הראשונה בלבד, כי אם גם לכל ההתפתחות המאחרת של

חשובים. מובן, שקצת יותר חדוד המוח, קצת יותר הגזמה, הפלגה, קצת יותר פרזה, „מלין לצד עילאה", אבל אין בכך כלום. גם אחרים כבר למדו לעשות כמעשיהם. ואם תמצא לומר הַקֶרע הידוע? — אין דבר. אנשי פלפול וסברה כבעלי המפלגות שלנו יודעים פרק בהלכה: שנים שאוחזים בטלית, זה מושך לימין וזה מושך לשמאל, זה אומר כֻּלה שלי וזה אומר כֻּלה שלי — הם מושכים ומושכים עד שמגיעים לידי־כך להורות הלכה כסומכוס: „יחלוקו". ובאמת הלא „אין כל חדש תחת שמש". הן נקרע לפני זמן לא־כביר גם ה„בונד", ולאמתו של דבר — כל מפלגותינו הן רק קרעים על־גבי קרעים; כל מפלגה יש בה פלַגות, וכל פלגה יש בה שוב פלוגתות וכו', עד אין־סוף של הפלגות והפלוגתות. בזה אין „פועלי ציון" יוצאים מן הכלל ואינם נבדלים בזה כל־עִקר מ„כלל ישראל". ואם הוצאתים כאן מן הכלל, הוא רק יען כי יודעים הם לפעמים להכנים בכלל אחד מה שלא ידע כל ילוד־אשה, יודעים הם לחבר מזרח ומערב חבור יפה ולקשר יום ולילה בפלפולא דאוריתא. הנה באו לועידת וינה אחדים ממנהיגי „פועלי־ציון" ברוסיה של המועצות והם מספרים לנו דברים על־אודות חיי היהודים שם — גם הפועלים היהודים במשמע, — שאזן שלנו לא שמעה אותם עד־כה. הם ספרו, כי הפועלים היהודים ברוסיה הסוציאליסטית הם מחֻסרי־עבודה וסובלים רעב ומחסור, כי „כלל ישראל" שם הגיע למעלת מנקי בתי־מחראות ומנקי רחובות, עובדי עבודת פרך בחמר ובלבנים תחת שבט נוגש, כי נחרבו כל הקהלות וכל חיי הצבור היהודי, כי היהודים נסחים ממקומם והם מְעֻבָּרים ממקום למקום כבעלי־חיים בארצות שאינן עוד סוציאליסטיות וכו' וכו' — ומכאן, אמרו הקומוניסטים שבין „פועלי־ציון" ההם, מכאן ראיה ל„פועלי ציון" — ל„פועלי ציון" אלה שמודים ברעיון המועצות ומשתתפים עמהן ואחריות מעשיהן עליהם. כרפואה לכל המכות, שהֻכו היהודים במדינה של הסוציאליסמוס הקצוני, יש, כמובן, ליסד „מדינת היהודים", אולם חלילה לנו גם פה לשתף בזה את הבורגנים היהודים. כאן עלינו לֵהָרג ולבלתי לעבור. יבטלו אלף וגם אלפי אלפים שלמקה"ס ולא תבטל חס־ושלום אות אחת מן התורה...

* * *

העלי לדבר עוד על „ועידת העזרה היהודית" בקרלסבד והיא ועידת צדקה יהודית — אמנם ועידה של צדקה גדולה — ובודאי שהיתה מֻצלחה מיתר הועידות. כאן — במקום שמגיע לצדקה — יש ליהודים דוקא מסורה שלמה ויפה. או האבוא עוד להרצות על הועידה העולמית של „אֲגֻדת ישראל" בפרשבורג — וגם לה, לאגֻדה זו, מסורה שלמה וידועה: כִּפּה על הראש, ידים כשרות ונקיות ופוליטיקה קצת לא־כשרה ולא־נקיה... והן מלבד אלה היו בודאי עוד אספות יהודיות, „ועידות עולמיות", גדולות וקטנות.

אבל האם באמת כרוכל אלך ואֻמנה?

מבקר.

בן־ארצו הזקן ממנו, הד"ר שלמה רובין, שמצא ענין רק בשאלות ידועות וביחוד בפרובלימות כלליות ובפתרונים שנתנה להן היהדות, ובכלל לא קבע את כתיבתו בשום מסורה ספרותית. ברנפלד נתן לנו שורת ביאוגרפיות של גדולים קדמונים או מן הזמן הקרוב לנו, את הביאוגרפיות של רבי אברהם אבן־עזרא ורבי עמנואל הרומי — ושל שי"ר ורבי זכריה פרנקיל, חיים שטינטל („תורת חיים"), גבריאל ריסר ועוד. נדמה, כי במקצוע הרצאת חיי הקדמונים היה לו שי"ר לעינים, אבל הבדל גדול יש בדבר. שי"ר מצא לפניו ניר מחוק (tabula rasa) בדברי ימי ישראל, ובכח הבקרת והחבור היצירתי שלו הצליח בידו להוציא יש מאין, לארוג לנו תמונות שלמות של גדולי העבר משברי פסוקים בודדים, שחשף כיד בקיאותו הרבה מתהום הים הרחב של ספרותנו העתיקה. דומה לשי"ר בכח־יצירה, אם גם נופל ממנו בעשר ידיעותיו המקוריות, היה אברהם גיגר, שגם הוא ברא „יש מאין". צונץ היה חכם זהיר מאד בתורתו, אבל בקיאותו עברה כל גבול. ברנפלד כבר מצא לפניו את עבודת הזורעים האלה, מצא חלקה מעֻבדה במקצת במקום אדמת טרשים, וגם תכנית בניה וחֹמר לבנין ואפילו בנינים שלמים, שצריך היה לחדשם ולשנותם במקצת. ומכיון שהיתה עבודתו של ברנפלד יותר קלה, ונטיה היתה לו ללכת על־הרֹב בדרכים סלולות, לא התפתחה כל־כך האישיות היוצרת שבו. גם לביאוגרפיות של החכמים החדשים כבר מצא לפניו הרבה חֹמר מן המוכן, ומפני־זה לא הצטרך לחרישה מדעית עמֻקה, כי אם הסתפק בטפחים מועטים. במונוגרפיות אלה מופיע לנו הסופר לא בתור מחדש מדעי, כי אם בתור מסדר חֹמר מדעי בהרצאה נוחה. בכלל אין דרכו של ברנפלד לחקור הרבה על דעת עצמו, כי אם מרצה את החקירות המדעיות של אחרים. מתוך הוא לרֹב בין החקירה המדעית ובין הקורא. לזה חֻנן ברנפלד בכשרון גדול: יש לו תפישה קלה בדברים שבמדע ואפשרות לבטא דברים קשים בסגנון נוח ומתקבל על השכל ובשפה קלה ושוטפת. את משלחתו — להכניס את הקורא העברי אל המחקר המדעי — מלא ברנפלד באמונה ובאמנות רבה. הוא פקח את עיני הקוראים העברים לראות את נתיבות המדע והרחיב את אפק עולמו.

לתכלית זו הקדיש ברנפלד את הרֹב הגדול של מאמריו — המאמרים הרבים שהדפיס ב„לוח אחיאסף", ב„השלח" וביתר המאספים והקבצים העברים — והמונוגרפיות שלו, שבחלק מהן נגע בשאלות היסטוריות כלליות (כמו „מחמד", „תולדות מסעי־הצלב" וכו'), התופשים מקום חשוב בספרות העברית החדשה. ערך גדול יש גם למאמרים הביבליוגרפיים של ברנפלד, שלא הסתפק בהם במודעה קצרה על־דבר הספרים, כי אם מסר לנו בהרחבה ובשיטה נאה את תכנם — ביחוד המאמרים על־דבר „הספרות המדעית במערב" ב„העולם". מעלה זו יש גם למאמרי ברנפלד בשפה האשכנזית ולערכים שמסר לאנציקלופדיה העברית הרוסית, אם גם פה ושם ההצעה המדעית אינה מדֻיקה כל־צרכה.

ברנפלד, לא זה בלבד שהרחיב במאמרי־ההיסטוריה שלו את חוג המבט של הקורא העברי, אלא במדה ידועה למדהו את אֹפן ההבעה של דברים מפשטים בצורה מודרנית. לברנפלד יש בלי־שום־ספק השפעה מסימה על הסגנון העברי החדש, כי מאמריו הרבים במספר והקלים להבנה מֻכרחים היו להקנות לקוראים סכום ניבים ובטויים וגם למסור להם את אֹפן בנין־המשפטים המיחד שלהם. זאת היא זכותו הראשית בפני הקורא העברי והקרן הקימת ביותר שהכניס אל ספרותנו.

פה ושם נסה ברנפלד לחבר גם מאמרים מקוריים, ולפעמים ספרים גדולים, כמו „דעת־אלהים" שלו. בדברים המקוריים האלה התבטאה מגרעת — חסרון כח הקומפוזיציה וההרמוניה המדעית. כל הקורא בספר „דעת־אלהים" ירגיש את זה. אמנם הקריאה בספר קלה, אבל הקוים אינם מתפזרים ואינם מצטרפים לתמונה, נראה כאלו דברי הספר הם ארעיים ביותר, בלי הכרת פנימי. פרט אחד הבליט הסופר ביותר, ואין אנו יודעים מדוע, ופרט שני העלים, ושוב אין הסבה מחֻורת. הקשר בין הפרטים הוא לפרקים רופף מאד. אפשר לאמר, כי בספר זה הכניס המחבר את הקוראים לתחום שאלות ידועות ואפילו אל אֹפן הפתרון של השאלות האלה, אבל החבור בין השאלות והשתלשלותן כאלו לא היו נהירים למחבר, ועל אחת כמה וכמה לקורא, ובמקום כלי שלם קבלנו ערמת חֹמר, שלא עֻבד כל־צרכו. נוסף על

דרעיון הלאֻמי, וגם פרץ סמולנסקין השתמש בהערכה זו במדה גדושה. אמנם היא מצאה לה בזמננו קטגורים שונים, מצד אחד ב„משורר היתום" של ההשכלה המנוחה ש"י איש הורוויץ — ומצד שני בסופרים עברים אחרים, לרֹב מן הצעירים, שראו בה צרות גדולה וסכנת התשובה אל הגיטו. אבל מי לא יסכים, כי הערכה זו מסמנת את החוש הבריא של הקיום הלאֻמי, ואם גם אין מן הראוי להפריז כאן על המדה? לחסרון־הקצב של ברנפלד מכרחים אנו לסלוח, כשנזכור את הזמן שבו צמחה והתבשלה השקפת־עולמו ושבו כתב את הספרים והמאמרים ההיסטוריים, שיש בהם נותן־טעם פובליציסטי. קצוניות זו של ההערכה הלאֻמית אנו פוגשים גם במאמר „את רחוק", שהקדיש ברנפלד לזכר הינה. בודאי ימצאו רבים, כי במדרש ההוא עִוֵּת המחבר בהרבה מקומות את דינה של האישיות הגדולה ורבת־הגוגים הזאת, שנגש אל המשורר היהודי־הגרמני, יליד „דור־תהפוכות", בקנה־מדה של מוסר לאֻמי שאינו הולם אותו כלל. אבל סוף־סוף היתה הערכת ברנפלד זו רק בטוי של השקפת הזמן ההוא, השלטת בחוגי „השלח", שבו ראה המאמר אור. שוב מתח ברנפלד את מדת־דינו הקשה על תנועת תקוני הדת באשכנז בספרו „תולדות הריפורמציון הדתי", והפרופיסור דוד ניימרק התרעם עליו מאד לדבר הזה. אבל הקורא המזרחי, הקרוב לאחד־העם ולשיטת ההתפתחות שלו, לא ידין על זה את ברנפלד לכף־חובה. תכונה אחת נמצאה בברנפלד, שאינה נאה לסופר העוסק על־הרֹב במדרשים היסטוריים — הוא ממהר להוציא משפט על המאורעות והאישים ההיסטוריים, בבטחה גמורה, בבחינת מורה ודאין, ואנו שואלים: ודאיות נמהרה זו מאין היא באה, הלא דברי תלמיד־חכם בנחת נשמעים? אמנם כבר הסכנו להערכות נמהרות כאלה מכתבי שד"ל — מי לא יזכור איך דן הלז ברותחים את הראב"ע והרמב"ם ובקש להוציאם מקהל ישראל? — אבל מה שֶׁמֻּתָּר לרב, אינו הולם את התלמיד, וברנפלד הלא קרא ושנה גם את דברי שי"ר (וגם הקדיש לחכם הזה מונוגרפיה יפה) וצריך היה להתרחק מכל גזר־דין פוחז. אבל גם פה אפשר ללמד זכות על הסופר: היסטוריה אוביקטיבית אי־אפשר היה למצא בשוק־הספרות של זמנו. הרי „המאור הגדול" גרץ בעצמו ובכבודו היה נוהג בהיסטוריה כמלמד־דרדקי, ומי כמוהו היה מבהל להוציא משפטים זרים ומעֻקלים על גדולי העֵבר ואפילו על קבוצים שלמים מישראל, נפש מי לא סלדה מפני הציונים המשֻנים שהציג ההיסטוריון הלז ביחוד לגדולי פולין ולכנסת ישראל בפולין בכלל? וקנאת־האמת כלפי גרץ, שהתנגח עמו ברנפלד לא פעם ולא שתים, הכריעה את הכף לצד שני. ברנפלד נעשה לסנגורה של יהדות המזרח ולקטגורה של היהדות המערבית — והתיַחס, בכלל, בחשדנות אל כל מה שבא מן המערב (מלבד יוצאים־מן־הכלל ידועים), עד שבכל נטיתו אל ההשקפה הלאֻמית עמד מרחוק לתנועה הציונית, מפני שנדמתה לו „מערבית" יותר מדי, — היא נשארה תמיד זרה לנשמת האידיאולוג של שנות השמונים. וכמו־כן משך את ידו מהזרמים החדשים האחרים, אשר פרצו לתוך השכונה העברית והביאו שמה הרבה חיים — ברנפלד יותר נטה לראות את הרפש והטיט שהעלו בשטפם. על־הרֹב היה ברנפלד מבטל את החדש, שלא מצא חן בעיניו, דרך־שתיקה, אבל לפרקים בטא את דעתו בגלוי, ואם גם על־הרֹב היה מפרסם את דבריו אלה בלועזית. אי־אפשר לאמר, כי המאמרים הפולמיים נגד הזרמים ההברתיים והצבוריים החדשים היו עבודות פובליציסטיות מֻצלחות, ועל־כל־פנים הקימו חיץ בין הסופר ובין חלק הגון של הקוראים העברים, ודוקא לא הגרועים שבקרבם.

עד כאן על הצד הפובליציסטי שבעבודת ברנפלד הספרותית, מפני שהוא השפיע ביותר על הקוראים העברים וקבע את יחוסם אליו. אבל אין לנו להסיח דעת, כי הצד הזה הוא הטפל בעבודת הסופר. בעִקרו הלא ברנפלד הוא סופר היסטורי, שהתחנך מצד אחד במסֹרת ספרות ארץ־מולדתו (גליציה) וביחוד התגדל על ספריו ומאמריו של שי"ר, שנחשבו לקלַסיים, ומצד שני ידע פרק ב„חכמת ישראל" המערבית, שלמד אותה מגדולי יוצריה בברלין. בתור סופר היסטורי הכניס ברנפלד אל חוג כתיבתו את דברי ימי ישראל בכל הקפם, את תולדות התנועות החברתיות והרוחניות והתפתחותן, את האמונות והדעות בהשתלשלותן, את הספרות והמניעים הראשיים שבה, את האישים ההיסטוריים ומאורעות חייהם, ובזה עלה על

א. קלַטשקא

כעין „נטע זר" בין המסַפרים העברים הצעירים. אדם בלי „המון מעים" ובלי השתפכות יתרה של נפש, בלי שאלות רבות ובלי חידות ועקיפין רבים יתרים — בלי הערפל, אשר לא־תמיד שָם האלהים.

ככה היה המסַפר קלטשקא, מסַפר רק־מסַפר ומצַיר רק־מצַיר. איזו פשטות צִיְנה את אפיו ואיזו קלות — קלות שאינה רגילה הרבה אצל חניכי הגיטו. אכן קלטשקא היה קצת חניך סביבה אחרת. לא מיוצאי בית־המדרש היה ולא היה בו לא מן הרע ולא מן הטוב שבטפוס זה של יוצאי בית־המדרש. אלהים עשה אותו פשוט יותר וישר יותר ולא בקש חשבונות רבים.

בספוריו כמעט שאין זֵכר לחשבון עולמנו המיֻחד, לכל מה שהתהוה והתרחש בעולמנו בתקופת־התסיסה האחרונה. היהודי היה אצלו נושא לספור ככל יתר הנושאים, ובעִקר לא היה כאן הנושא עִקר, כי אם אותם הצדדים האנושיים המיֻחדים, הקוים הדקים וטמירים, שהצליח לגַלות ולמצֹא בנושא זה.

בדרכי ספורו היה קצת מדרכי ספורו של אַרטור שניצלר, הרופא הוינאי. (גם קלטשקא היה על־פי מלאכתו רופא.) יש כאן לרֹב מן הדפיקה הקלה של הרופא על־פני הגוף ומן הבדיקה החיצונה שלו, כדי לעמוד על תוכו. גם זהו מדרכי הרופא שניצלר, לבלתי נהוג מצד אחד צניעות יתרה ב„מוטיבים" ולבלתי התעורר הרבה, מצד שני, ולהתפעל התפעלות יתרה בשעת גלוי טפחַים. יש גם זה בו, שהוא חש לפעמים את הרעד הקל של איזה עצב טמיר. לפעמים יש בו גם מן הרֹך המעט של שניצלר — רֹך זה הנתון ושמור בתוך עצמו ואינו משתפך על־פני הגליון.

ספרו הראשון של קלטשקא, ספר „נשים", שיצא לאור לפני עשר שנים והיה בו מכל המעלות של כשרונו של קלטשקא, היה בו מעין הפתעה קצת. כספר של סופר מתחיל הבטיח הרבה לספרות העברית.

אין להגיד, כי במשך עשר השנים, שעבד קלטשקא בספרות, קִיֵם מה שהבטיח בראשונה. אולם הוא המשיך את עבודתו הראשונה, המשיך אותה, לפעמים בהצלחה מְרֻבּה יותר ולפעמים בהצלחה מועטת.

במותו אבד לספרות העברית אחד המספרים ההגונים — והמה כל־כך מועטים.

ל—ר.

זה יש שם המון השערות רופפות מאד, שלא תעמודנה בפני רוח קלה של בקרת. תכונה זו נמצאה גם במספר מסים של מאמרי ברנפלד על־דבר ההיסטוריה הישראלית הקדומה. לפרקים אינו רוצה להמשך אחרי בקרת־המקרא של המלמדים האירופים — אבל אינו מסכים גם להשקפת המסורה, כי אם מחדש מסברתו איזה דברים ומשער איזה השערות, שמצד אחד חסרה להם קדשת המסורה, ומן הצד השני — הזהירות השיטתית של חכמי־המדע המבססת על ישוב־דעת ארך. נדמה לפעמים, כי אין אפילו בדעתו של הסופר לקבוע מסמרים בדבריו.

נברך את הסופר הנכבד בשיבה טובה, כי יאצל לנו עוד ברכה מרבה ויכניס עוד קרן קימת אל אוצר ספרותנו.

נ. ב. ש.

א. שטיינמאן

בין הידיעות, המחרידות כל־לב, הגיעה אלינו מעבר לחיץ ידיעה אחת קטנה, לא־ברורה ביותר ולא־בטוחה ומרעידה בכל־זאת את נימי הלב: שטיינמאן איננו.

שטיינמאן לא היה — לא ה י ה, עד־כמה מכאיב, כשאומרים זאת על אדם בן־שלשים — מן הסופרים, שצורתם כבר קבועה בספרות ופרצופם שלם. איש הצורה היה, אבל צורה זו היתה עדין רופפת, נמשכת אילך ואילך ונוטה לצדדים. לא היה בו, כנראה, גם בעקר מן הכח הגוער ואומר: יהי רקיע בתוך השטף. לא היה בין הרוקעים ומרדדים או בין הגולפים. הכל צף אצלו, שוטף. היה בו הרבה מן השח שיחה נאה, מן הפיליטוניסט בעל הנפש, מן הסופר הלירי, המעלה על־פני הגליון צלילים והדים מן הגלים שמכים בלבו.

מן הגלים שמכים בלבו. ועל־פני הגלים האלה יש שהיו נשאים, צפים ועולים רגע למעלה, צפים ויורדים רגע למטה, גם פרצופים של בני־אדם, תמונות־חיים, חזיונות ומעשים—כגלגלות הצפות על־פני המים. אין קביעות ומעמד לרב ליצורים האלה בלעדי יוצרם, וכאלו גם לא ללמד על עצמם יצאו, כי אם ללמד על עצמו.

העמודים היפים בספוריו של שטיינמאן— ועמודים יפים י ש בספוריו של שטיינמאן — הם במקום שהוא מספר על עצמו. במקום ששטיינמאן מספר על עצמו אנו רואים לפנינו אדם השואף אל העדון והעדינות, אל הזכות וההזדככות — אדם בעל לב רגש ונפש עדינה ורכה. היא עדינה ורכה עד כדי התפנקות. הוא מתפנק ויפה לו, מתחטא כתינוק. הקול העולה אז מדבריו הוא כקול השיראין. אולם עדינות זו עצמה מביאה את האדם הזה לידי בדידות, ועולה עליה ההתפנקות, שמביאה אותו לידי בחילה — לידי בחילה בחיי בני־אדם שמסביב לו.

הבחילה איננה שנאה. השנאה יש בה משום יחס של חשבון וחשיבות, בעוד שהבחילה רק משום בעיטה בעלמא יש בה. בין הקריקטורות, שהראה לנו, למשל, שטיינמאן ב„סחור סחור" שלו, רק מעטות הן המצלחות באמת. כי הוא הלך רק „סחור סחור" לאנשים הללו ולא תפס אותם תפיסה מעליתא, שיש בה משום אחיזה.

בכלל יש לשטיינמאן הנטיה לבלתי תפוס את הדברים תפיסה כראוי פעם אחת, כי אם לפרש רשת להם. ברשת זו יש שנאחזים דגי־אדם — וגם דגי־רקק. יש פה תמיד הרבה מן היתר והמיתר, מן הקל והדל. כאן סוד האריכות היתרה שבדבריו.

אריכות זו נכרת גם מתוך סגנונו, כי גם בסגנונו יש מן הנטיה לבלתי תפוס את הענין פעם אחת, כי אם לארוג מסביב לו רשת דקה של מלים ולאחזו ברשת זו. גם סגנונו של שטיינמאן מלא תפנוקים, אלא שבכל־זאת יפה הוא הסגנון, כי נפש חיה ממללת מתוכו וצליל דק ועצב עולה ממנו כמלב סובל ונענה.

בסבל ובענויים של שטיינמאן היה, כנראה, הרבה מן הסבל והענויים שאדם מענה את עצמו מרב התעדנות ובדידות. אולם היה בו ובכל הויתו גם מן העצב הטמיר, היורד ובא לעולם ביחד עם נשמת המשורר.

האמנם „שירת חייו באמצע נפסקה"?

פ. ל.

של הזמן החדש, שהיא מהולה לפרקים בחלום־של־גאוניות. הם הפכו את הנביאים העתיקים לבריות חדשות „כמו שהיו צריכים להיות", יצרו להם מסגרת למפרע, ואחר־כך התחילו לדחוק אל המסגרת הזאת את דברי הכתוב. הכתובים הנוחים למסגרת מדֻמה זו נקבעו בה תחלה, הכתובים המסֻפקים נדחקו שמה אחרי שנויים וסרוסים בהתאמה לכח היצירה של החוקרים החדשים, והכתובים הסותרים הֻרחקו בזרוע בתור הוספות זרות. לגאון־הגאונים במחנה הפרשנים החדשים נחשב ברנהרד ד ו ה ם, שהפליא על־דעתם לגלות עולמות חדשים בפרושיו לספרי ישעיה וירמיה, תהלים ואיוב. ואף אמנם עשה גדולות ונצורות: קבע ביד רמה את ה„משקל" בפסוקים ולשם המשקל מחק והוסיף תבות שלמות, שִנה מלים רבות בכתבי־הקֹדש והפך אותן למלים חדשות וברוח דמיונו העז יצר המון ניבים חדשים בספרות העברית העתיקה כיד הבקֹרת הטובה עליו, גרע פסוקים והוסיף פסוקים ושִנה בכלל את לשון כתבי־הקֹדש „כפי שהיא צריכה להיות". מלבד זאת התהלך עם הכתובים כמנהג מורה מנֻסה עם תלמידים שובבים: הציג ציוני הערכה למזמורי התהלים ומתח עליהם גזר דין האמת המדעית, מזמור אחד זכה לציון „טוב" (בתור פדגוג מֻמחה קמץ דוהם בציונים, ואפילו אחד מן המזמורים לא זכה להערכה „מצֻין" — כי מדת ההצטַינות נמצאה לפי מסקנת דעתו רק לתרגום מרטין לוטר לבד), מזמורים אחדים — לציון „מספיק", והרֹב — לציון „פחות ממספיק" או „גרוע" — אחרי שבאר לנו המלֻמד את הקוץ שבהם. ציון „גרוע ביותר" קבל המזמור העלוב „אשרי תמימי דרך", ש„מ ע ו ל ם ל א נ כ ת ב ע ו ד ד ב ר ב ל ת י ־ מ ו ע י ל כ מ ו ת ו ע ל נ יָ ר". — מובן, כי הפראות המדעית הזאת צריכה היתה להביא לידי ראקציה ידועה עד כדי „בקֹרת שיטת בקֹרת־המקרא החדשה", ורבים מתלמידי גאוני־המדע האחרונים התחילו לבקש דרך־תשובה; אבל מכיון שהתרגלו זה־כבר לנהוג הפקר בלשון כתבי־הקֹדש, שוב לא יכלו למצא את הגבול ששם המדע פוסק להיות מה שהוא ונהפך למדרש נאה של היחיד, ואפילו המשֻבחים בחוקרי כתבי־הקֹדש, כמו ק ו ר נ י ל, שהוציא לאור מהדורה מדעית של ספר־יחזקאל וספר־ירמיה, לא נמנעו פה ושם מתקוני־מקרא מתמיהים. — אל הסיעה הזאת שַיך גם החכם פולץ (Volz), שאי־אפשר לחשב אותו על הקצוניים שבמבקרי־המקרא. המלֻמד הזה גלה לנו מקֹדם בספר שכתב על־דבר משה רבנו, כי אין דעתו נוחה מהחקירות החדשות המגלות, כי משה רבנו לא היה ולא נברא במובן היסטורי, והִרבה בראיות להוכיח על הויתו ההיסטורית של משה. — עכשו זִכה את הרבים בספר חשוב ורב־הכמות למדי: „ח ק י ר ו ת ע ל ־ ד ב ר ה נ ו ס ח ה ש ל ס פ ר ־ י ר מ י ה" *) שהוא מבוא רחב (ואולי גדול מעִקר הספר) לפֵרוש־ירמיה שלו המוכן לדפוס.

הספר הזה אינו פרי עבודה שטחית. המחבר השתדל למסור לנו פה — כפי מדת האפשרות — מהדורה מתֻקנת של ספר־ירמיה בעברית על יסוד השוָאה מקפת בין כל הנוסחאות הרבות, שמצא בהן חשיבות יתרה. זה הוא בלי שום ספק מפעל כביר מאד, הדורש יגיע רב. ליסוד חקירתו לקח לו יותר מעשרים כתבי־יד של ספר־ירמיה בעברית: כתב־היד הידוע של פטרבורג (עם הנקוד העליון), כתבי־היד של קֹבץ קניקוט (ובכללם כתב־היד משנת 1106 שהיה בידי רִיכלין) ושל קֹבץ די־רוסי. מובן מאליו, כי שנויי הנוסחאות בין כל כתבי־היד האלה, שנכתבו כֻלם על יסוד מכורת־המקרא הקבועה, הם מעטים בכלל ואינם חשובים (על־הרֹב ההבדל הוא בכתיבת התֵבה באֹפן מלא או חסר). — מלבד כתבי־היד העברים חשובים התרגומים השונים, שלפעמים הם מראים בעליל, כי לפניהם נמצא הכתוב בלשון אחרת: התרגום היוָני העתיק, הנקרא בשם תרגום־השבעים, על־פי הנוסחאות הנדפסות וכתבי־היד הרבים שלו; התרגומים היוָנים המֻאחרים של עקילס הגר, סומכוס ותאודוטיון (על־פי ה„הקסַפְּלה" הידועה); המאמרים שהובאו מספר ירמיה בחבורי אבות הכנסיה הנוצרית הראשונים; התרגום הרומי העתיק, התרגום הסורי הנקרא בשם פ ש י ט ת א, התרגום הארמי החפשי (המיֻחס ליונתן בן־עזיאל), והתרגום הרומי המֻאחר,

* Studien zum Text des Jeremia von D. Paul V o l z, Leipzig (Hinrichs) 1920.

ביבליוגרפיה

ספרים חדשים בבקרת־המקרא

מדע־המקרא (בלשון או"ה: „מדע הברית הישנה") הוא נהר שאינו פוסק. מי יוכל למנות את כל הפרושים לכתבי־הקדש, שנכתבו על־ידי חכמי ישראל ועל־ידי חכמי אמות־העולם? ועדין נשארו דברי הכתוב סתומים וחתומים במדה מרבה. — גם במדע הזה אפשר להכיר את תמורות העתים והזמנים. חכמי האמות במחצית הראשונה למאה הקודמת היו נוהגים עוד קדשה בכתבי־הקדש ובנוסחאותיהם, כנפי רוח־הקדש לא סרו עוד לגמרי מ„ספרי הברית", ומתוך־זה נגשו אליהם המלמדים בזהירות יתרה, משתדלים לישב את הפסוקים התמוהים מבלי לתקן ולשנות בלשון הכתוב יותר מן המדה. רק במקום ששבוש הלשון בנוסחה המקבלת היה גלוי לעין, היו המלמדים נוטלים להם רשות להכניס שמה תקון קל. שד"ל, שהרבה בימי עלומיו לתק, בלשון כתבי־הקדש נחשב למחלל־קדש, לא רק במחנה היהודים האדוקים בלבד, כי־אם גם בחוגי התיאולוגים הנוצרים המשמרים. במחצית השנית של המאה הי"ט חדרה רוח הבקרת החפשית אל מחקר כתבי־הקדש. רֶנַן הֵסיר את מסך הקדֻשה מדברי ימי ישראל העתיק, גרַף, קינן, וֶלהויזן נגשו אל התורה באיזמל חד של מנתח מֻבהק, שאינו נפגע ממלאכתו, וקבעו את הפרשיות בזמן ובתנאי המסִבָּה, גם הראו על הנטיות האישיות המיֻחדות של הסופרים השונים והכניסו את מה שנחשב למעלה מן הטבע אל תחום המציאות הממשית. ככה קמה שיטה חדשה במדע המקרא, שיטה, אשר מיסדיה בקשו לקבוע בה מסמרים, אף כי היתה כֻלה בנויה על השערות, שהמלֻמדים החדשים פרכו אותן במקצת. אחרי התיאולוגים האלה באו האשוריולוגים עם תורה חדשה חפשית וקצונית, שנכרים בה סִמָני חֻצפת־הילדות של המדע החדש. הם אינם נרתעים גם מרמוס ברגלים את הקדשים המקֻבלים — ומובן מאליו, כי דבריהם מלאי־העֻזות מצאו אזנים קשובות בערב־רב של משכילי הדורות החדשים והפרועים. עם השתנות היחס אל הערך הַמֻחלט והתֹכן של כתבי־הקדש התחילו הפרשנים להתיחס גם אל הצורה שלהם בחֵרות יתרה. אחרי חכמי אֻמות־העולם החרו־החזיקו גם חכמי־ישראל במערב ועל התקונים אשר הכניסו ב ד ת ישראל הוסיפו תקונים ב ת ו ר ת ישראל. די להזכיר בזה את תקוני־המקרא של גרֶץ, אשר לא תמיד היו מֻצלחים ביותר (למשל, תקון הפסוק: „יזל מים מדלייו וכו'"), או את ההגהות (Randglossen) של ארנולד אֶרליך, או כמו שקרא לעצמו בעברית: „שבתי אבן־בודד", מחבר ספר „מקרא כפשוטו". וגם במזרח אירופה קמו מתקנים ממתקנים שונים (אברהם קרוכמל, איש־נעמי וסיעתם). על־כל־פנים למתקני־הכתובים היהודים היה חוש מֻסים לגבי רוח הלשון העברית, זה שחסר לגמרי לתיאולוגים הנוצרים החדשים, מורי „הברית הישנה" באוניברסיטות ובבתי־מדרש לכהנים שבמערב אירופה ובאמריקה. אבל דוקא מפני חֻלשת ידיעתם בלשון העברית לא הכירו המלֻמדים האלה את כל הכעור שבדבר, בשעה שבאו לתקן ולשַנות את הכתובים ולהוסיף עליהם כפי העולה על רוחם. הם לא הרגישו את כל עמקה והקפה של שאלת לשון כתבי־הקדש, אף כי הקדישו את כל עבודת חייהם להגיע עד תכונתה, מבלי־הדעת הפכו את „הברית הישנה" לעיר פרוצה, כי ראו את עצמם — ולפעמים בלי יסוד — מעין בני־בית בבנין העתיק והנהדר ונהגו בו כאדם העושה בתוך שלו. במקום המדע האביקטיבי באה כאן „שמחת־היצירה"

רואה בו — על יסוד הלכה רוֹחת בקרב התיאולוגים הנוצרים — גלגול־צורה של זמן מאחר (אף כי דוקא בזמן האחרון התחילו החוקרים החדשים להתיחס בכבוד אל „נוסחת המסורה"), ונוטה במקומות רבים להכריע יותר מן המדה כדברי תרגום השבעים, אפילו במקום שיתר התרגומים מסַיְעים ל„נוסחת המסורה העברית" ומוכיחים כי הגרסה שלה היא עתיקה מאד. — אבל אין אנו רשאים לבוא בתרעומות על המחבר על מצוי־הדין שלו, כי אין לו לאדם אלא ראות עין־ שכלו. נסתפק בזה, שנעבור על מקצת תקוני־המקרא הנמצאים בספר הזה.

רב המבֹארים המדעיים החדשים לא רצו לקבל את הגרסה (שאין בה לכאורה שום זרות): „מצפון תפָּתח הרעה" (א, י"ד). אֶרליך הציע לתקן: „תנַפַּח הרעה" על יסוד תרגום השבעים וקרבת־הענין למחזה הסיר הנפוח, — המחבר שלנו מציע תקון חדש: „מצפון בָּפַחְתִּי הרעה על כל יושבי הארץ". — בפרק ב הגיע המחבר לפסוק ט: „לכן עוד אריב אתכם, נאֻם ה', ואת בני בניכם אריב" ומצא בו קשי גדול. הוא מחליט, כי הגרסה אינה נכונה כלל („בלתי־אפשרית"). מה ראה הנביא לגלות לעם בהוה, כי אלהים יריב עוד עם בני בניו? על־כן הוא מציע גרסה אחרת: „לכן עוד אריב אתכם, את בני־אבותיכם אריב, נאֻם ה'" (ע' 6—7). במקום „ירעוך קדקד" (ב, ט"ז) הוא מתקן „יָרְעוּ וְקָדְרוּ בָזוּ", ואת המליצה הצחה הזאת הוא מבאר בעצמו: „פחדו (מלשון: נפשו יָרעה לו — ישעיה, ט"ו, ד) — כלומר: פחדה (?) והתאבלו על זאת". התקון הזה נעשה כלו מפי הגבורה, כי בשום תרגום לא נמצאו סמוכים לדבר! במאמר: „איך אשיתך בבנים" (ג, י"ט) הוא מתעצם להקשות על דברי הכתוב שלא לצֹרך כלל, ולא נתקררה דעתו עד שתקן: „איך אשיתך בגוים" וגם באר לנו, כיצד התגלגלו הגוים לבנים בכתיבת מעתיקי כתבי־הקֹדש הקדמונים. במקום „אכן בגדה אשה מרעה" (ג, כ) הוא מציע, כדי להדגיש את הדמיון המבֻטא בפסוק זה, גרסה נפלאה: „אַךְ כִּבְגְדָה שלשה מרעה", ולא חש כלל, כי עזב כאן את שמוש לשון כתבי־הקֹדש ונכנס — שלא מדעתו — אל תחום לשון הפיוטים ואל סגנון הקלירי הידוע. במקום „שבעות חֻקות קציר ישמר־לנו" (ה, כ"ד) הוא מתקן: „יַשְׂבִּיעַ חֲלָקוֹת" ומתרגם „חלָקות"— Fluren (רבוי מן חֶלְקָה), אף כי אין הוראת המלה אלא „כברת־אדמה קצובה". קשי מיֻחד נמצא במאמר: „יָשור כְּשַׁךְ יְקוּשים" (ה, כ), פשוט, מפני שאין אנו יודעים פרוש המלים. המלֻמד היהודי ד"ר י. נ. עפשטיין מצא זה מקרוב בשפה הארמית את השרש „כשך" והחליט כי הוראת המלה היא „קשר, עניבה", אבל המחבר לא שם לב לזה (או שנעלם ממנו הדבר) ומציע תקון „יַעְשְׁרוּ בְּכַחַשׁ כיוקשים" (על יסוד הכללים שאות ע' נשמטת לפרקים בכתיבה, ואותיות יכולות לשנות מקומן וכו'). „יִרְדּוּ עַל־יְדֵיהֶם" (ה, ל"א) הוא משנה ל„יֵדְעוּ לְרְמִיָּה" (!), ולדאבוננו אין הוא מתרגם את המבטא אשכנזית, בודאי מפני שהוא חושב, כי את העברית הצחה הזאת יבין כל תלמיד מאליו. בפרק ו, ב הוא מתקן: „הַנָּוָה (ומבאר שזהו לשון־נקבה מן נָוֶה) מְעֻגָּבָה (begehrte בלע"ז) דָמִית". במקום „מֵאֵשׁ תַּם" (שם, פסוק כ"ט) הוא גורס: תֵּחַם אֵשׁ (ומתרגם תֵּחַם — glüht ובזה הוא מראה כי אינו בקי גדול בגוני השפה העברית) ומשאיר את התבות הבאות, „עֹפרת לשוא", פורחות באויר. בפרק ח (אחרי שהרחיק את המחצית השנית של פסוק י"ד ואת פסוק ט"ו) הוסיף בראשית פסוק ט"ז את המלה „מַשְׁמִים": Verwüster (!) בלע"ז, עד שיצא אצלו בקרוב: „משמים מדן נשמע נחרת סוסיו". בפרק ט הוא משנה את לשון הפסוקים ב, ד, ה בלי שום יסוד כלל, ומגלה שם, כי אינו מבין כהלכה את יחס התרגומים למקור העברי. בבאור המבטא „מוּל בערלה" הוא מתחבט ומתקשה ללא־צֹרך (ע' 78—80) ואחרי כל המשא־ומתן הגדול אינו מעלה בידו כלום. במקום „לקול תתו המון מים בשמים" (י, י"ג) הוא מציע „לקולו יִתַּמְהוּן (!) השמים", ומגלה לנו כי „יתמהון" הוא התפעל משרש מ ה ה (ע' 80), ורק כשגלה לו המסית פר. כַּהן מליפסיה, מדי עברו על עלי־ההגהה, את שגיאתו, שנה את ה„התפעל" ל„קל" והפך את השרש ל„תמה" (ע' XXV). בפרק י, פסוקי י"ז—י"ח (אספי מארץ כנעתך וכו') הוא מציע תקון חדש: „אִסְפִי נָחֹץ (באשכנזית: eilends) כִּנְעָתֵךְ, יושבת הארץ, בִּצְרֹרוֹת

המקבל בכנסיה הקתולית, של הירונימוס (וולגטה). מתוך כל הנוסחאות השונות האלה השתדל המחבר להוציא לנו את הצורה הראשונה והעקרית של ספר־ירמיה. במבוא הוא מסר לנו את מסקנותיו על־דבר אפן הכתיבה של הסופרים העברים העתיקים, בזמנים הראשונים — (ובכללם אלה שקדמו עוד לתרגום העתיק ביותר — תרגום השבעים), שגרם לידי שגיאות המעתיקים, ועל האפן המיחד שבו תקנו את השגיאות המזדמנות לפניהם. ככה הוא מחליט, שהסופרים הראשונים: א) השמיטו לעתים קרובות את האותיות א׳ וע׳ (באקראי, בלי כללים מסימים); ב) לא דקדקו בכתיבת אות ו׳, השמיטו אותה לפרקים, או כתבו אותה על־גבי התבה, והבאים אחריהם הכניסו אותה לפרקים שלא במקומה; ג) החליפו תדיר אות ו׳ בי׳ ולהפך; ד) השמיטו את האות ל׳ בכתיבה ולפרקים כתבו את המלה „לא" בל׳ גרידא והשמיטו גם אותה; ה) החליפו את סדר האותיות, משום שהראשונים השמיטו אותיות ידועות, והאחרונים השלימו אותן אחר־כך שלא במקומן; ו) אהבו לקצר את התבה בכתיבתם, בזה, שהסירו את אותיות הכנויים בסופה, ולפרקים גם אותיות השרש האחרונות במלים הרהוטות, ועל־ידי־זה הביאו לפרקים את הבאים אחריהם לידי קלקלה, כי אלה השלימו את התבות המקצרות שלא כהוגן. המעתיקים הקדמונים, שלא יכלו לקרא כהלכה מקומות ידועים של כתב־היד הנמצא לפניהם או שגלו בו שבושים, נהגו קדשה בגרסה המספקה או המשבשה והעתיקו את הדברים כמו שנראו או שנדמו לעין, ואם גם היו זרים להבנה. ולעמת זאת: א) הוסיפו בשולי הגליון, מן הצד לדברי־הכתוב, תבות אחרות לבאר את הגרסה הזרה, ולפרקים היו גם רושמים בשולי הגליון גרסה אחרת שנזדמנה להם בכתב־יד שני; ב) לפעמים הוסיפו מן הצד משפטים שלמים בכונה לבאר את דברי הכתוב הסתומים, — וההוספות האלה הכנסו במשך הזמן על־ידי מעתיקים מאחרים, שלא הכירו את אפין האמתי, אל הפנים של הספר; ג) הכניסו כפעם־בפעם במקום התבה שלא יכלו לקראה לגמרי — תבה אחרת הנמצאה שם בקרבת מקום, או שכתבו במקומה תבה הרהוטה בשמוש; ד) רשמו בהרבה מקומות את התבה החסרה ממעל לשורה, ומגיהים אחרים לא שמו לב לזה והוסיפו אותה מן הצד, ואחרי זמן טעו המעתיקים החדשים והכניסו אותה אל הפנים כפלים, פעם במקומה ופעם שלא במקומה; ה) רשמו לפרקים בשולי הגליון את התבה החסרה בצרוף התבה שלפניה או שלאחריה, וכשהשלימו המאחרים בהעתקותיהם את החסרון הזה, טעו והכניסו גם־כן את התבה הנוספת וכתבו אותה כפלים; ו) רשמו לפעמים מן הצד מאמר אחר הדומה בענינו למאמר שבא בפנים, ואחר־כך הכניסו המאחרים את המאמר המקביל הזה אל תוך הספר; ז) הכניסו גם תקוני־סופרים במקומות ידועים, מטעמים דתיים או מטעמים אחרים. מובן, כי לא כל הכללים האלה, שקבע המחבר, הם מכרחים ומובנים מאליהם. למשל, הכלל, כי הסופרים העתיקים השמיטו אותיות ידועות, והבאים אחריהם השלימו אותן על־פי דעתם, הוא מספק מאד, ואם נשתמש בו הלכה למעשה, אנו יכולים באמת לשנות בכל מקום בכתבי־הקדש על־פי שקול דעתנו, וכן גם כל מיני התבות והמבטאים שנרשמו מן הצד ונשתרבבו אחר־כך לתוך דברי הספר הם בחזקת ספק, ובכלל אין לנו רשות לזלזל כל־כך בערך המעתיקים הקדמונים ולחשדם, כי עשו את מלאכת־הקדש (הרי הם בודאי חשבו את ספרי הנביאים לדברים שבקדשה) בלי ישוב־הדעת, ועל־כל־פנים היו מבינים את לשון הכתוב יותר מהפרופיסורים לתיאולוגיה של זמננו. בין הכללים שקבע המחבר נמצאו בודאי מסקנות שהוציא מתקון יחיד בדברי־הכתוב (ועדין התקון כשהוא לעצמו טעון חקירה ובדיקה מרבה), ואחר־כך בא להקיש ממנו על שאר הפסוקים. בשיטה כזו יש תמיד מעין עגול־הגיוני (Circulus), שערכו המדעי אינו מחור כלל. נעבור מן הכללים אל הפרטים המסתעפים מהם ונבדוק, אם המדות החדשות, שנוסחת כתבי־הקדש נדרשת בהן, מעשירות את ידיעתנו ומועילות הרבה להבנת הכתובים. המחבר מעביר לפנינו שורה שלמה של תקוני־הכתוב בספר־ירמיה; על כל צעד הוא נתקל בגרסה משבשת, לפרקים היא משבשת כשהיא לעצמה, ולפרקים היא מתקנה, אבל סותרת את דברי התרגומים השונים. המחבר מכבד יותר מדי את התרגומים על־פני דברי המקור העברי, שהוא

לבקׂרת ספר־איוב 1). טורצ׳ינר הוא מלמד יהודי לאמי, שכבר עסק בהוראה בארץ־ישראל. בודאי ידיעותיו העבריות עולות בהרבה על אותן של המלמדים הנוצרים, ואף־על־פי־כן הוא נעוץ כלו בשיטת מחקרם, כמוהם גם־הוא מתיחס לנוסחת כתבי־הקׂדש במדת בקׂרת קצונית, וכמוהם הוא נגש אל הכתוב עם חקים שקבע למפרע, אף כי ערך החקים האלה מוטל בספק גדול, ועל יסוד החקים האלה הוא מתקן את הפסוקים ומשנה מקומם, ולא תמיד תקוניו מצלחים ונאותים לרוח השפה. נתוח־הבקׂרת של ספר־איוב הזה טעון גם הוא „נתוח־בקׂרת". נראה, מה טיבו של הספר הזה.

במבוא מגלה המחבר את דעתו, כי מחקר־המקרא של עשרות השנים האחרונות הוסיף פה ושם חדושים חשובים להבנת ספר־איוב, אבל הנסיונות לקבוע את נוסחת הספר המקורית ואת לשונה המתקנת — זה היסוד העקרי של כל חקירה מפתחת — לא הביאו לידי תוצאות מספיקות ונאמנות. חלקים רבים וחשובים של שירת איוב הם כ„דברי הספר החתום". הוא מעיד על עצמו, כי עבר על ספרות הפרושים החדשים, שנכתבו לספר־איוב, ומצא, כי היא כוללת רק באורים מספיקים לחלק קטן של המקומות הקשים; וכמה קושיות נעלמו לגמרי מעיני החוקרים! מחבר תרגום־השבעים, שמלמדים רבים קוו, כי הוא יפיץ אור על גוף הספר, הביש את התקוות האלה, וחבל על העבודה הקשה והזריזה שהשקיע בו אחד המלמדים (O. Beer). הפרושים החדשים, המצלחים ביותר, עצתם הטובה נאמנה לנו במקומות מועטים מאד, וכמה נסיונות לישב במקצת את המקומות התמוהים עלו בתהו! גם המחבר בעצמו התקשה מאד בפעם הראשונה, כשנגש לבאר את ספר־איוב לשומעיו באוניברסיטה. אבל במשך העבודה מצא לו שיטה נכונה במחקר הספר והתחיל להשוות את המאמרים השונים בספר־איוב ביניהם לבין עצמם וגם עם המאמרים המקבילים להם בלשון או במחשבה בשאר כתבי־הקׂדש. על־ידי השואה זו מצא לפרקים את הדרך הישרה לבאור הספר, ומלבד זאת השתמש בחק הקבלת חלקי הפסוקים, שלא רבים שמים אליו לב, ועל יסוד החק הזה שנה לפעמים גם את הפסוקים, ששני חצאיהם נשתבשו. לעמת זאת לא שם לב למשקל השירי. אמנם נתוח־הבקׂרת שלו התפשט לכתחלה על הפרטים של ספר־איוב, אבל הוא לא הסיח את דעתו אפילו רגע מהכלל, משירת איוב בתור שלמות, והוא מאמין, כי גלה את דרך־המחקר המובילה לנסוח הספר הראוי. התוצאות הבטוחות של מחקרו הן: המסקנה, שלא רק חלקים בודדים של וכוח איוב עם חבריו נמסרו לנו בספר שלא במקומם, כי אם בכלל כל חלוקת שירת ספר־איוב לשיחות בין גבור הספור וחבריו לא יצאה ביסודה מהמשורר בעצמו, כי אם מידי מאסף או מעתיק. והלז לא מצא את השירה בצורה מתקנה ובסדר הגון, כי אם ברבה בצורת קטעים מפזרים ושונים בהקפם, ואת הקטעים חבר לפי שקול דעתו, וחלק אותם לנואמים שונים לפי ראות עיניו. הכדר שלו אינו הולם כלל, כי לפרקים הוא שם פתגם אחד בפי איוב, וכופל אותו ומיחסו במקום אחר לאחד מחבריו. ובמקומות הרבים של הספר, ששם נמצאו משפטים חסרי קשר הגיוני וסותרים זה את זה לפרקים, נמצאו באמת קטעים, שנלקטו מנאומים שונים וחברו יחדו, אף כי לכתחלה לא היה ביניהם שום קשר. על ישר ההנחה הזאת הביא הספר מופתים למאות והמחבר שלנו גלה אותם על יסוד הסתכלות נכונה בנוסחת הספר, הסתכלות שהכניסה חיים ותכן אל החלק היותר גדול של השירה, שהכיל קׂדם רק פטומי־מלים. להסברת הדבר הזה מבאר לנו המחבר, כי בשעת סדור הקׂבץ השלישי של כתבי־הקדש, הנקרא בשם כתובים, לא מצאו הסופרים לפניהם אלא כתבי־יד גרועים מאד, על־הרׂב קטעים בודדים, וחברו אותם עם קטעים אחרים וזרים להם למכרע להיות לכלי שלם כביכול. דוגמאות כאלה נמצאו בספר התהלים במזמורים שהיו מסדרים לפנים על־פי סדר א"ב ורק מעט נשאר בהם מצורתם העקרית, מזמורים אחרים, שנשארה רק התחלתם (מזמור י"ט, א וכו'), וגם בספר

---

1) Das Buch Hiob, eine kritische Analyse des überliefertern Hiobtextes von Dr. Harry Torczyner. Vien (Löwit) 1920.

צְרִיָּה לָּךְ, למען לא תִמָּצֵא". לא פחות מְצֻיָּן הוא התקון התמוה של הפסוקים „מה לידידי בביתי" וכו' (י"א, ט"ו) — „מה לך בביתי" לעשות? הַזִּמֹּתִי (מל"א, י, אבל זה הוא meinst du באשכנזית), כי הַנְּדָרים ובשר־קֹדש יַעַבְרוּ (führen vorbei באשכנזית) מעליך רעה, או באלה תָּעוּזִי?" כמה שגיאות גסות נמצאו כאן (הזִמֹּתִי במקום הַזִּמּוֹת, עם ה'־השאלה, ונתחלף לו בצורת־ההפעיל, יַעַבְרוּ בתור פעל־יוצא, תעוזי מלא וָו — כלומר, מגזרת נחי ע"ו!). מובן, כי הפסוקים האלה הם מְשֻׁבָּשִׁים, מפני־זה כַּוָּנתו של המחבר לתקנם היא טובה ורצויה; אבל לעתים קרובות הוא דוחק את־עצמו לשַׁנות את הלשון, במקום שהנוסחה המקֻבלת היא מספקה לגמרי. ועל־הרֹב הוא בא לקלקל. פה ושם אפשר להכיר בכתיבתו תשוקה יתרה לחדושים, מִין שמחת־יצירה לעצמה, לא לשם האמת המדעית. על הדוגמאות האלה יכולים היינו להוסיף עוד כהנה וכהנה, — הרי עברנו עם המחבר רק עד פרק י"א, וגם כאן בררנו רק את הדברים המֻּבהקים ביותר, ולא הזכרנו כלל את התקונים הקלים, שאינם מעלים ואינם מורידים (למשל — ב, י: „כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו" וכו) — שִׁנה המחבר: „ו ל ב נ י ־ ק ד ר שלחו" — בהחליטו, כי כאן חסרה ל'־היחס; אבל שום קורא עברי לא ירגיש זרות בלשון השירית של הכתוב. וכן עשה גם במקומות אחרים. ואולם חושבים אנו למשפט, כי הקוים שהבלטנו כאן יספיקו לנו לשם תמונה פחות או יותר נאמנה של עבודת המְלֻמד הנכבד, והם מראים לנו בעליל, כי למרות שקידתו הרַבה וזריזותו המדעית ולמרות הכַּונה הטובה שלו אין הפרופיסור פולץ מֻכשר לכתוב תקונים ל„נוסחת המסורה" של ספר־ירמיה קכ"ב גליונות דפוס. אמנם הוא לא הרגיש בזה ובהתמודדות שלא־מדעת (מחמת השמחה היצירתית בכל „המצאה", שהכניס אל כתבי־הקֹדש, כאלו הן כלן „מדע"; הרי לשון כה"ק היא שפה מתה שאין בה רוח חיים ומתוך־זה היא ראויה לכל מיני נתוחים, הפרדות והרכבות) שִׁנה מה ששנה ותקן מה שתקן, ולא הרגיש כלל, כי השואב בזה מן המקור, ממקור לשון כתבי־הקֹדש, ישתומם על עבודתו המדעית ויראה בה מֵעין משחק־תעתועים של ילד. אדם כזה יצטער על העבודה הקשה, שהשקיע המְלֻמד בכל הנוסחאות הרבות שעבר עליהן וטרח טרחה רבה כל־כך בלי שיהיה שכר לעמלו. כי הספר החדש של הפרופיסור פולץ, אשר לקח על עצמו את העבודה הקשה לשבת על האבנַים של ספר־ירמיה הראשון ולמסור לנו את דברי המהדורה היסודית שלו ככתבה וכלשונה ולפרקים תאר לנו גם מה היה מראהו של המאמר המְשֻׁבש בכתב־היד הראשון, ששם נכתבו (בלי שום ספק!) המלים צפופות בלי רֶוח ביניהן,—אינו מוסיף הרבה על הבנת ספר־ירמיה. אִלו רצה המחבר להסתפק בדברים שבאמת הם ראוים להשמע, היה יכול להעמיד את הספר על עשיריתו. בכלל כל אֹפן החקירה המדעית הזאת אינו מוביל ואינו יכול להוביל אל המטרה. היסודות של החקירה הזאת, הקבלת חלקי הפסוקים בתמונתם ובמובנם (Parallellismus membrorum) והמשקל השירי (ירמיהו הוא בעִקרו מ ש ו ר ר — על־פי השקפת ד ו ה ם והבאים אחריו), שעל־פיהם היא מתקנת ומסרסת את דברי הכתוב, אינם חֹק־ברזל, ויש יוצאים־מן־הכלל מרֻבים. ואי־אפשר לדרש מהנביא הקדמון, שילטש את דבריו בהתאמה לנפש היפה והחוש האמנותי — ועל־כל בהתאמה לחוש הלשון העברית — של החוקרים החדשים, המטיפים לו לקח בכללי היֹפי והסגנון העברי. לא זו היא דרך מחקר כתבי־הקֹדש. אולי יבוא יום ומְלֻמדי הנוצרים הרחוקים מלשון כתבי־הקֹדש ומהבנת רוחה יניחו את העבודה הפרשנית־הלשונית ל„זרעו של אברהם".

* *

*

אמנם לפי־שעה לא מצאו עוד המְלֻמדים היהודים העוסקים בפרושי כתבי־הקֹדש את הדרך הישרה, ועדַין הם כרוכים בכל אֹפן מחקרם אחרי מלמדיהם הנוצרים, ולפרקים הם רוצים עוד להחכים אותם בחדושיהם החריפים. זה־לא־כבר פרסם הד"ר ה. ט ו ר צ' י נ ר באשכנזית מחקר חדש מֻקדש

התקונים שלו.

הפסוקים ד — ה בפרק ג: „היום ההוא יהי חשך אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה; יגאלֻהו חשך וצלמות תשכן־עליו עננה יבעתֻהו כמרירי יום" אינם כל־כך מוקשים, אבל המחבר מצא שם קשי נעלם ותקן אותם בסדר הזה: היום ההוא יהי חשך וצלמות תשכן עליו עננה; אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה. יגאלוהו [ ] (כאן חסרות מלים אחדות, שלא רצה המחבר להשלימן) יתעבוהו כמדירים (או כמְדרים). „יתעבוהו" מצאה חן בעיני המחבר מפני הקבלת תכן המלה לתֹכן „יגאלוהו" (המחבר קורא מלה זו בבנין הכבד), ואת כל הפסוק דרש על אבות איוב: הלואי שביום הורתו נדרו אבותיו הנאה זה מזה — ולא היה בא לאויר העולם. והראיה מנדָרים, דף כ"ה, ע"א. כל התקון הזה הוא „תורה מן השמים", כמובן! — פסוק ח: „יקבֻהו אררי־יום, העתידים עֹרר לויתן" הוא קשה באמת, ומפני־זה תקן המחבר ברוח־הקֹדש את חצי־הפסוק השני: „יעכרוהו עוכרי לילות". והרי יש כאן הקבָלה והכל אתי שפיר! אלא שהוראת המלה ע כ ר — קלל — כמו שהציע המחבר, אינה מחֻורת כלל. הוא מביא לדוגמה פסוקים אחדים, שנמצא בהם השרש עכר, ומחליט, כי הוראתו היא "mit Fluch belegen„ — ובאמת הרי „לא דֻבים ולא יער" — וממילא כל התקון פורח באויר. בפסוק י"ד: „הבונים חֳרָבות למו" — הוא מציע שני תקונים: „גבורים חֲרבות למו", שהוא דבר ראוי להשמע (אף כי איננו מֻכרח כלל), והשני: „הבונים רבות למו". המלה „רבה" היא על דעתו לקוחה מן הדבור העברי שמעבר לירדן והוראתה „עיר־מלוכה" (על יסוד „רבת־בני־עמון"), אבל גם הדבר הזה הוא „חדוש" בלי שום יסוד ממשי. ראשית, אין אנו יודעים, אם אפשר לכנות את הרבים מהשם „רַבָּה" במובן כרך, כמו שלא מצאנו מ„בצר" ומ„בצרה" — בּ צ ר ו ת, אף כי הוראת המלים בלי שום ספק „עיר בצורה"; שנית — למה לא הרחיב המחבר את תקונו ולא נסח: „הבונים בִּירות למו"? — בכלל לא היה שום צֹרך להתקשות במליצה זו, אחרי שנמצאה פעמים רבות בכתבי־הקֹדש (ישעיה, נ"ח, י"ב; ס"א, ד; יחזקאל, ל"ו, ל"ב; מלאכי, א, ד, נעוד ועוד) ויש לבאר אותה בפנים שונים. „ויחפרֻהו ממטמונים" (שם, פסוק כ"א) — צריך להיות בודאי „ויחפשוהו כמטמונים", והראיה ממשלי, ב, ד. כי הגרסה המקֻבלת מוסרת לנו תמונה יותר חזקה ומתאימה יותר למצב רוחו של הנואם, אין המחבר רוצה להכיר, אף כי בכלל הוא מרבה בתביעות־אֳמנות מהמעתיק הראשון העלוב. בפרק ד הוא הולך ומסרס את סדר הפסוקים ומרחיק פסוקים אחדים מגוף הספר. בפסוק י"ט הוא מתקן „לשיטתו" — „אף שוכן בתי־חמר" במקום שֹׁכְנֵי, ולא חש, כי קלקל פה הרבה את המבטא במובן האמנות: יחיד שוכן בבתים רבים! אגב הוא מוצא סתירה בדברי אליפז התימני, שבתחלה הוא מנחם את איוב, כי רק „זורעי עמל יקצרוהו", ואחרי־כן הוא מגלה דעתו, כי האלהים שם תְּפִלָּה (כך המחבר מתקן — על דעת מפרשים חדשים אחרים — במקום „תָהֳלָה", ואין הדבר מֻכרח) במלאכיו? ועל יסוד זה הוא משער, כי כל החלק השני של פרק ד נשתרבב אליו ממקום אחר. — בפסוק כ הוא מציע במקום „מבלי משים" — „מבלי מֻש יום" (כדי להקביל למבטא „מבֹקר לערב"), — וזהו מבטא זר בלי־ספק. במקום „הלא נסע יתרם בם" הוא מציע „הלא נסע יתֵדם או יסד־ביתם", ותקון זה מתקבל על הלב. — בפרק ה הוא מתקשה בפסוקים ז—ט"ז, שהם מֻיחסים לאליפז ודומים בתכנם לפסוקים ד — י מפרק ט המיֻחסים לאיוב עצמו (פסוק אחד נמצא פעמים: ה, ט=ט, י), ומוציא מסקנה, כי הפסוקים ט, י שַׁיכים לנאום איוב הנמצא בפרק ט, ונאום זה הוא תשובה על חזון־החלום (בשעפים מחזיונות לילה) של אחד מידידיו. זו היא המצאה חריפה ונאה, ועל־כל־פנים היא ראויה להשמע. לעֻמת זאת התקון של המבטא „ויושע מחרב מֻפיהם = ויושע מחרב מְפַחִים" על יסוד „ונפש בעליה הפחתי", איננו מֻצלח כלל, כי מה ענין מפח־נפש אצל חרב? במקום „לשוד ולכפן" (ה, כ"ב) הוא מציע „ל ש ח ל ו כ פ י ר" או „ל ש ח ל ו פ ת ן". זה גם־כן חדוש שאין בו צֹרך, אם לא נדרש את ה„קבלה" בכל מקום. התקון של „בשוט לשון תחבא = ב ש ו ט לשון תחבא" גם הוא איננו מֻכרח, ביחוד אחרי שמצא הפר' בַּרט את ההוראה של מלת „שוט־שוטף" והראה כי „שוט" משמש בעברית גם במובן „זרם חזק", מטר סוחף, — באפן כזה המבטא „בשוט לשון תחבא" (כשהרכילות

משלי בהרבה מקומות (כ״ד, ל, ל״א). דוגמה כזו נמצאה גם בספר קהלת, אשר בצורתו המסורה אינו אלא ערבוביה של רעיונות קטועים, שאי־אפשר להביא בהם סדר. ואין צריך לאמר, כי מדה זו נמצאה בשיר־השירים. וגם הנבואות של ישעיהו וירמיהו, שירת דבורה, ברכת יעקב וברכת משה — האם אין פה אך ורק קטעים מחֻברים באֹפן מקרי בזמן מאֻחר? מלבד הקינות, ששמשו לצרך עבודת אלהים (?), ומפני־זה נמצאו מהן העתקות רבות, אין בכתבי־הקדש פרק שירה בעל הקף מסֻים, שנשמר לנו בסדורו העִקרי. ודבר זה מובן מאליו: הספרים נכתבו אז על עלי גֹמא (פפירוס), ומה היה מראה כתבים אשר בימים ההם מלמדים אותנו כתבי־הפפירוסים בשפה הארמית, שנתגלו לפני זמן קצר. מלקט ספר־איוב, שחי דורות אחדים אחרי המחבר הראשון, לא מצא לפניו אלא קרעי־עלים. ואפילו אם נאמר, כי נכתב ספר־איוב לכתחלה על קלף (ודבר זה מסֻפק מאד, מכיון שלא שִמש הספר לצרכי עבודת אלהים), הנה בודאי היו הסופרים מקמצים בזמנים ההם הרבה בחֹמר היקר הזה, והמעתיק המאֻחר מצא רק גלילים כתובים באותיות צפופות ואכולי שן־הזמן והיה אובד־עצות. כשנזדמן למעתיק ספור המעשה (כמו שני הפרקים הראשונים והפרק האחרון של איוב) לא התקשה בהעתקתו ובסדורו, ומסר אותו לנו במהדורה מתֻקנה למדי. אבל אוי לקטעים השיריים שנתגלגלו לידו, כי ל א ה ב י ן א ו ת ם כ ל ל ועשה בהם מה שעשה, העלה טעיות על גבי טעיות וחבר את הקטעים בערבוביה משֻנה, שִנה את מקומות הפסוקים כפי ראות עיניו, ולא זו בלבד, אלא שקטעים קטנים מספר איוב נתגלגלו לספרים אחרים אצל המעתיקים, ונשתרבבו בתהלים ובמשלי. — עבודת המבאר המדעי היא אפוא להציב את גבולות הקטעים השונים שצרף אותם המעתיק לכלי שלם, ואחרי שיגמור את הדבר בכי־טוב, יניח בזה יסוד למחקר הבטוח של ספר איוב. במשך שנתים בָחן המחבר את מסקנותיו הראשונות ונוכח כי הן צודקות, אם גם פה ושם הֻכרח לשַנות פרטים ידועים. הנחות הבקֹרת שלו, שהוא מוסר לקהל הרחב בספר הזה, לא עלו במחשבה להרוס, כי־אם לבנות. מההצעה שבספר ילמד הקורא להכיר כמה יפי גנוז בספר הנפלא הזה, יפי, שהקודמים לא חשו בו כלל.

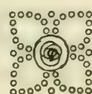
אלה הם דברי המחבר בהקדמתו. בודאי כי יש בהם טעם, ובכל־זאת „אחריתם — דרכי־מות". אם באמת נזדמנו למעתיק הקדמון רק קטעים מספר איוב והוא סדר אותם כדעתו, לא נשאר לנו אלא להשלים עם הדבר הזה, כי לעולם לא נוכל למצא את המהדורה העִקרית של הספר, מסבה פשוטה, שאין לנו שום יסוד אחר מלבד מהדורת־הספר המסורה, ואפילו כשאנו בורחים מפניה, מֻכרחים אנו לשוב אליה תמיד, למצא בה תשובה על ספקותינו, ובמדה ידועה תפקידנו דומה לתפקיד איוב בהתעצמותו עם הגבורה. אין אנחנו יודעים, אם היו המעתיקים הראשונים בורים גמורים, כמו שמתאר אותם המחבר; על־כל־פנים היו הם קרובים יותר לזמן חבור הספר, להם הכל, ומידם אנו נותנים להם בחזרה, כשאנו באים לבקר את דבריהם. ואם נשַנה את הדברים על יסוד ההכרה, כי הסופרים העתיקים לא מצאו כלי מתֻקן, ונרחיק ללכת בתקונים הרבה יותר מן המדה הראויה, מן הדברים שהם מתקבלים על הלב כפשטות גמורה—הרי נגשש באפלה, כי אין בכחֵנו לתפש את כל האפשריות הרבות של המקור הטהור הראשון, אין אנו יודעים ואין אנו יכולים לדעת, איזו שפה בחר לו המחבר במקומות שהעלו שם המעתיקים המאֻחרים שגיאות הנכרות לעין, ועל אחת כמה וכמה שאין מן המדה לחטט במבטאים, שאין הם זרים להבנתנו, ולהמציא „קושיות חדשות שנעלמו מעיני החוקרים הקודמים". הד"ר טורצ׳ינר בטוח, כי בידו יעלה לחשף את הנוסחה המקורית של ספר־איוב, כ מ ו ש ה י ת ה ב א מ ת. ואנו עומדים ותמהים, בטחה זו מנין? מי יוכל לשבת על האבנַים של יוצר ספר־איוב ולהגיע עד תכונתו הכללית של ספרו, ואין צריך לאמר — לעמוד על כל פרטי שירתו! החוקר של זמננו אינו יכול להעשות שֻתָף למשורר הקדמון ביצירתו, — לכל־היותר הוא יכול למסור לנו את איוב שלו, אבל לגבי זה הרי הוא שונה דבריו בלשון־יחיד ונותן לנו את הספר „כמו שהוא צריך להיות" ל פ י ־ ט ע מ ו, ומכאן עוד רחוק מאד עד הודאיות הגמורה של המבאר החדש. נעבור־נא אל

„לפרי עונו להתבשל") ומקשר את חצי הפסוק הזה לחצי פסוק ה, ז „כי אדם לעמל יולד", אחרי הסירו ממנו את חציו השני „ובני רשף יגביהו עוף". באפן כזה יכול היה לזוּג אותו עם חלקי פסוקים אחרים, כי אין לדבר סוף, ובמה זכה הזווג הזה למצא חן בעיניו?

חושב אני, כי הדוגמאות הללו מספיקות להראות לנו, כי גם הד"ר טורצ'ינר לא מצא עוד את הדרך הישרה. רֹב התקונים שלו הם גרועים מאד מצד הלשון וגם אינם עלולים להקל עלינו הבנת המקומות הקשים בספר. בהרבה מקומות תמוהים אינו מוצא לו עצה ועובר עליהם בשתיקה — ומן הדין הוא, כי יקבל שכר יותר על הפרישה מאשר על הדרישה. לעֻמת־זאת הוא נוטה — כפי שהודיע למפרע במבוא — למצא קשי בפסוקים שישרו בעיני המבארים הקודמים — ועליו לתת את הדין, כי הגדיל עוד את המבוכה.

בשום אֹפן אי־אפשר להשלים עם ההפקרות הזאת, שנהגו חכמי־האֻמות החדשים בספרי כתבי־הקֹדש, ועל הד"ר טורצ'ינר וכיוצא בו, שנתנו את ידם לאלה, אנו רשאים לדרש את הפסוק: „בהתחברך וכו' פרץ ה' את מעשיך", כי חוש־הלשון בגד בו לעתים קרובות בשעת כתיבתו את הספר הזה, ושורה שלמה של תקונים בועטת בחֻקי המליצה העברית העתיקה. כמובן, גם בספר זה יש פה ושם חדושים נאים, ועל אחדים מהם הראינו במאמר הזה, אבל אהבת־החדוש הביאה לידי תקלה, כי המחבר לא הצטמצם בדברים שעלו בידו, אלא הלך בגדולות ובנפלאות, ומתוך־זה נתן לנו יצירה שהפרוץ מרֻבה בה על העומד.

י. נ. ש.

י. ד. ברקוביץ — „ספורים"

י. ד. ברקוביץ — „ספורים", הוצאת „קדימה", ניו־יורק, תרע"ט.

ספר זה שַיך לקבוצה השנית של ה„ביבליותיקה העממית" היוצאת על־ידי ההסתדרות העברית באמריקה. ארבעה ספורים באו בספר הקטן, אולם הרשם שהם משאירים בלב הקורא הוא כביר, והוא עולה ומתגבר לאט לאט, מן הספור הראשון, שהוא מהשכיחים בספרותנו, עד הספור האחרון, שבו הגיע ברקוביץ למדרגה אמנותית עליונה וגם לידי עמדה אנושית נעלה. ועל כלם טבוע חותמו העצמי של הסופר הצנוע והנאמן. כי חוץ מן הריאליות והפשטות, מצַינת תמיד את יצירתו של ברקוביץ אהבת־האדם הגדולה וההבנה האמתית לנפש החלכאים. הוא אינו נסחף בזרם הארֶוטיקה הזולה של המשכילים לחצאין וההֵגיורַסטיניקים ברֻבּם, אלא נשאר נאמן להמון העם ולחייו הקטנים והעלובים. גם בספוריו החדשים „בעל שמחה" ו„נדחים" שבספר הראה ברקוביץ את כשרונו האמנותי להאיר את עינינו ולהראות לנו את השכול ואת היתמות שבחיי הנדכאים. אולם ברקוביץ אינו מרעיש על זה עולמות, אלא נוסך עלינו רוח עצב רך, המתגבר והולך והיה בספור האחרון לחרדה גדולה, המחרידה ומרעידה את לבנו.

הספור הזה, אף כי הוא ריאלי, מתעלה למדרגת סמל, והוא כה שלם במובן האמנותי וכה חשוב מן הצד המוסרי והחיוני, עד כי הוא אחד הספורים המעטים בספרותנו, שאנו יכולים להתגאות בהם.

תכנו: חייה של משפחה נדחת, משפחת עניים מרודים, שראשה הוא חולה־רוח. את עִקר שימת־לבו הִפנה המספר לתאור הדמות המרכזית של חולה־רוח זה, הוא מיכל „הנדח", אולם יחד עם זה גלל לפנינו את כל המגִלה העצובה של חיי הנדחים, וכל פרק ופרק שלה קובע ברכה בפני־עצמו.

אותו יֹפי של אנושיות טהורה שרוי גם בתוך הספור „בעל שמחה". גם בו יספר ברקוביץ על נעלב בידי שמים, על יהודי תם או שוטה, שהחיים נתנו לו פעם שמחה גדולה, כדי להאיר את ערירותו המדכאה.

בספור „בני כפר" מתקרב ברקוביץ אל

שוטפת כמטר עֹז תמצא לך מפלט) הוא הרבה יותר שירי מתקון טורצ׳ינר. בפרק ו, ג — ד הוא מציע לשַנות את הסדר, ואין בשנוי זה צֹרך גדול. שם, פסוק ו, הוא מתקן: „המה כִּדְוֵי לחמי = אֲ זַ הֲ מָ ה כִּ דְ וָ י ל ח מ י״. עברית זו אינה מלאה חן! במקום „ואסלדה בחילה לא יחמול״ (שם, פסוק י) הוא מציע: „ו א ס ל ד, א ב ח ל ו ל א י ח מ ד״ (כלומר: לבי לא יחמד!) — ועל־ידי־זה הוא מוציא את כל הפסוק מידי פשוטו, ועל־כל־פנים התקון אינו טוב מהגרסה היסודית הקשה, ואין צֹרך פה להאריך על הצורה המגנה של גבוב הַמֻּשגים „ואסלד, אבחל ולא יחמד״, שאינו הולם כלל את לשון התמונות החיה של כתבי־הקֹדש. הפסוק (שם ט״ז) „הקודרים מני־קרח, עלימו יתעלם־שלג״ מתישב בקשי, אבל התקון של המחבר „ה ק ֹ ר מ י ם מני קרח עלימו י ת ע ר ם שלג״ נוסף על העברית הנפלאה שבו מקלקל את כל התמונה המְציִרה בפסוקים ט״ו — י״ח. בפסוק י״ח הוא מתקשה במבטא „ארחות דרכם״ (גם במשלי, י״ב, כ״ח נמצא כעין זה: „ודרך־נתיבה״, ובודאי יתקן שם המחבר שלנו „ודרך־תבונה״ או כדומה לזה) ומחליט, כי צריך לקרא ארחות=שיָּרות, ומשנה לפי־זה את נקוד המלה הקודמת „יִלָּפְתוּ״, ובזה הוא באמת מגדיל את הקשי. התקון בנקוד „אִמְרֵי נואש (פ׳ כ״ו)=אֻמְרֵי נואש״ אינו מַצלח והגרסה של המסורה היא יפה יותר. תקון „אף על יתום תפילו (פסוק כ״ז) = אף על תֻּמִּים תפילו״ (תוים באשכנזית: Kennmarken!) — ומזה יוצא גם גורל) הוא קלקול גמור, ואין צריך לאמר כי הגרסה המקֻבלת היא יפה לאין־ערך ממנו, וגם אין בה קשי. וכן גם התקון: „אם חכי לא יבין הוות (שם, פסוק ל) = אם ח פִּ י יָ כִ י ל הוות״ אינו מצִין כלל; החך יכול להבין = לטעום, אבל אינו מכיל כלום. הראיה מפרק ט״ו, פסוק ל״ו, ששם יש בתרגומים שונים: „ובטנם תכיל מרמה״, אינה מלמדת אותנו כלום, כי אין הרי החך כהרי הבטן. — שני עמודים (32—34) מקדים המחבר לבאור הַמֻּשגים „צ ב א״ ו„ח ל י פ ה״ ורוצה לדקדק כי „חליפה״ אינה באה בהוראת תמורה, מלוא־מקום, ירֻשה, כי־אם במובן שָׂכָר; וקשה להבין, מדוע נזקק כל־כך לדקדוקי־עניות אלה, ולמה פחד, שמא יבין הקורא את היחס בין „צבא״ ו„חליפה״ באפן אחר, כי כל־הדיוק, שהוראת חליפה = ירשה סותרת את הכתובים, אינו מחֻוָּר כלל. את הפסוק ז, ד הוציא חוץ לפשוטו ונתק אותו על־ידי פרוש חדש ועקום מאד של המבטא „ומִדַּד־ערב״ והכניס פסוק חדש בלשון צחה מאד: „פ ע ל ו מ ד ד ו ע ר ב ח ל י פ ו ת ו צ ב א ע מ ו״. (חבל, שלא נקד את הפסוק הזה. נדמה לנו, כי כל הכרכורים האלה לא באו אלא מפני שהבין הד״ר טורצ׳ינר את כל ראשית פרק ז באפן משֻנה. מוטב היה, אלו תקן „ומִדַּד ערב״ = „ומִדֵּי־ערב״, הלא אז לכל־הפחות היה מוצא איזו „הקבלה״ בכל הפסוק!) בפסוק ט״ו הוא מתקן ומשנה את הנקוד „וּ תְ פַ חֵ ד מֵ חֹ נֶ ק נפשי ממות עצמותי״ (ותפחד — du lässt erschrecken). „פַּחֵד את האיש מאיזה דבר״ הוא מבטא, שאולי אפשר למצא אותו בספרותנו המודרנית, אבל ספק גדול הוא אם בזמנו של משורר איוב היו מבינים אותו. — ועל־כל־פנים הגרסה המסורה (אולי המם של „מעצמותי״ היא מיֻתרת) היא נאה יותר, וגם העתק הפעֻלה מן האלהים (בפסוקים הקודמים) אל איוב היא תמורה שירית נאה המפסקת את המונוטוניות — ותֹכן הפסוק הוא המשך יפה בתור תוצאה ישרה של תכן הפסוק שלפניו. בפרק ט, פסוק י״ז הוא מתקן „אשר בִּשְׂעָרָה ישופני = אשר ב ר ש ע ה ישופני״, ונוסף על־זה, ששם בפי איוב את המבטא „רשעה״ ביחס לאלהים, קלקל את התמונה לשם „הקבלה״ מדֻמה. בפסוק כ תקן — כמו שעשה גרץ — „תם אני ו י ע ק ש נ י = ו י ע ש ק נ י״, לתפארת החדוש בלבד, כי הגרסה המסורה נאה יותר וגם מקבילה בתכנה לחצי־הפסוק הראשון. גם התקון „אם שוט ימית פתאם = פִּ תָ אִ ים״ (שם, פסוק כ״ג) אינו נחוץ וכמו־כן גם התקון הקודם (ה, ג) „ואקוב נוהו פתאם = ו א ק ר ב נ ו ה פ ת א י ם״! בפרק י, ט״ז הוא מציע: „ו ת ש ב ת ת פ ל א בי = ו ת ש פ ת תְּ פְ לָ ה ב י״. כפתור ופרח! במקום „כי כפלים לתושיה ודע״ (י״א, ו) הוא מציע „ופלאי כל תושיה יודיעך״. השערה זו נוחה היא, אף כי אין לה יסוד מוצק. התקון „כי־יַשֶּׁה לך אלוה מעֻונך״ (שם) = כי י ש א ל ך אלוה מעונך״ משנה לגמרי את כל הענין. בפסוק „ואיש נבוב ילבב ועיר פרא אדם יולד״ מוחק המחבר את שתי התבות האחרונות ומתקן „ואיש י נ ֹ ב ב פרי עון״ (כלומר: „יתן

אחת. מטרת הרבעון היא לחקור לדעת חקירה מדעית את היהודים ואת תנאי הסביבה הקדושה, שבתוכם עליהם לחיות מעתה חיי־עם טבעיים. בקצרה ובברור מדבר על זה במאמר הראשי מאת המערכת בשם „מגמתנו".

בו אנו קוראים: „בארצנו הקמה לתחיה עומדת על הפרק בכל תקפה שאלת הבראת הארץ. אין ספק, שבשאלה זו גדול הוא תפקידו של הרופא העברי הפועל בארץ. לפיכך מוטלת החובה על חבר הרופאים המקומיים לאמץ ולרכז את כל הכחות המדיציניים הנמצאים בארץ גופא ולעבוד יד ביד עבודה משותפת והרמונית עם החברים הנמצאים בכל תפוצות הגולה...... לפנינו עומדת הפרובלימה של יצירת הערך הלאומי של עבודתנו המדעית...... „הרפואה" תשתדל בראש וראשונה לתת לקהל קוראיה הרופאים מאמרים מקוריים על החלואי הארצות החמות בכלל ועל המחלות השכיחות בארצנו בפרט ותודיעם על כל קדמה, שתתהוה בעולם המדע בחקירת ענף־רפואה זה".

ערך רב יש בנדון זה למאמר הראשון מאת הדוקטור הלל יפה בשם: „ההגירה והשאלות הסניטריות הקשורות בה".

המחבר מעיר על א) בקרת העולים ובחירתם בטרם עזבם את ארצות־מגוריהם, ב) יצירת תנאים סניטריים בארץ לשם אפשרות־הקיום ועבודת־היצירה, ג) שימת־לב לתנאים אלה, שכלולם המדרג והשגחה מדיקת ושיטתית; סדרים סניטריים בין המהגרים.

עלינו להודות, כי אשר לסעיף הראשון, הנה שוררת עדין בענין זה עזובה גמורה. פעמים רבות כבר העירותי, כי בבואנו ליצור חיים לאמיים בארץ־ישראל, עלינו לשום לב יותר לבחירת חמר האנשים מאשר עשינו זאת עד עתה. בנדון זה צריך לעזוב פעם אחת את אנינות־הדעת. עלינו לשלוח בתור חלוצים רק אנשים בריאים בגופם וברוחם. ביחד עם ההיגינה צריך לשים לב גם לאבגניקה של עמנו. עוד עכשו עם שחר תחיתנו הלאמית יש להתקין בדרך־הק שורה של תקנות, אשר תהיינה לנו ערבה להתפתחות לאמית בריאה. נחדל־נא להשתעשע ברקלמות הזולות, כי כך וכך מהגרים חדשים הגיעו לארץ־ישראל, אלא בחקר־נא אחרי איכותם של אלה. צריך לשאף בכל מאמצי־הכח, כי בארץ־ישראל לא תשתרש השיטה, שסכנת כליה נשקפת ממנה לאהדות מארצות אירופה, השיטה של ילד אחד או שנים. אם המשפחות הבורגניות האמידות הבאנה אתן את המנהג המסכן הזה לארץ־ישראל, לא תהא כל העבודה אלא בנין בנוי על חול. צריך לאסור פעם אחת על אנשים חולים, העלולים להנחיל את חלים ליוצאי־חלציהם, לבוא בברית־הנשואין וכדומה. העומדים בראש תנועתנו אינם מבררים זאת לעצמם, אלא במדה פחותה מאד, בעוד שכל עתידנו תלוי בעלית מדת האבגניקה שלנו בארץ־ישראל. לדאבוננו, גם הד"ר יפה הנכבד מטעים את הדבר הזה הטעמה רפויה, יותר מדי. — החברים הארץ־ישראליים צריכים למחות בכל עז כנגד כל חולה, שהועדים בגולה שולחים אותו לארץ־ישראל.

ענין גדול יש בהערות המחבר על־דבר המלחמה בקדחת. כנראה, מתנהלת מלחמה זו בשיטה ובסדר על־פי הדוגמא האיטלקית, ואיני מפקפק כלל, כי במרוצת הזמן תביא לידי תוצאות רצויות. אולם נדמה לי, כי בנדון זה לא תספיק כונתם הרצויה של הרופאים בלבד; צריך לטעת את הכרת הדבר הזה בקרב כל יהודי ויהודי. והלא, לצערנו, הרגלנו בגולה לזלזל בתקנות הסניטריות של הפוליציה! את העֹנשים היותר חמורים הייתי מטיל בדרך־חק על כל עברה בנדון זה בגולה.

בשמת־לב מרבה קראתי את המאמר של הד"רים בהם וגולדברג על „המצב הסניטרי של התימנים בא"י".

זוהי העבודה הראשונה מסוג זה, המעוררת ענין לא רק בלב הרופא בלבד. צריך להסב אליה את לבם של אלה שהיו לגורמים מכריעים בארץ ולהמריצם לתקן במקדם ככל־האפשר את מצבם המעציב של אחינו אלה. מתוך צער גדול נודע לי, כי גם בין התימנים דהלה להתפשט השיטה הנפסדה של הגבלת הכריה באפן מלאכותי. „...מנענו את עצמנו מפריה ורביה, כי במה נאכיל את בנינו ובשלמי לעמל יולדו..."

אחרי המאמר החשוב הזה באה שורה של מאמרי־מדע, מן המדע הטהור, המעידים על עבודה מדעית שיטתית הנעשית על־פי דרכי המדע שבזמננו. אלה הם המאמרים:

התֹּכן של „מכה׳קלי חזיר״, אולם ביתר כשרון, ובספור „כלי־זכוכית״ הוא נוגע קצת בחיי אינטֶליגנטי העירה ה„תלושים״, אך הפעם מֻרגשת בַּציור אותה האנקדוטיות, המתגלה ונראית לפעמים אצל „משורר העירה״. אבל ערכם האמנותי והשפעתם של שאר שלשת הספורים עלינו כה גדולים, עד שהרגש המתעורר לרגלי הקריאה בספור זה בָּטֵל ברגשות אחרים, טובים ויפים.

ד. א. פרידמאן.

„הרפואה״

הרפואה. רבעון רפואי, כלי מבטא של ההסתדרות המדיצינית העברית בא״י. שנה ז, חוברת א. ירושלים, ניסן—סיון תר״פ. 134 עמודים.

ברגש שלא ידעתיו זה זמן כביר לקחתי את הספר לידי. חפצתי לבלעו בבת־אחת על ראשו ועל קרבו. קראתיו מאלף עד תיו, אפילו את המודעות שבו. הנה זה כשלשים שנה אני מתחקה על עקבות הספרות של הרפואה במלא משמעותה של מלה זו. יודע אני מעט או הרבה את אשר נכתב במקצוע זה (שנות המלחמה הן, לדאבוני, יוצאות מן הכלל). ארון־הספרים שלי מלא חבורים, כמדֻמני, בכל לשונות התרבות. אין הוא חסר חבורים מדיציניים גם בשפות הונגריה, ספרד, פורטוגליה ואפילו יפוניה. ידי משׁשו מאות כתבי־עת במקצוע הרפואה, אשר יצאו לאור בארצות שונות, ואמריקה, אוסטרליה וברזיליה בכללן. לא־פעם אכלוני קנאה וכאב, מדי שימי אל לבי, כי אנו, היהודים, שעל־כל־פנים הננו ממלאים לא את הפחות שבתפקידים בתוך התנועה העולמית של מדע־הרפואה, וביחוד באחדים ממקצועות המדע הזה, כגון בניאורולוגיה ובבקטריולוגיה, אנחנו, ששמותינו נמצאים תמיד בכל חבור חשוב של חכמת הרפואה, מעולם לא יצרנו באותו המקצוע כל דבר עצמי ובן־ערך בשפתנו אנו.

הן יכולתי למלא עמודים שלמים, אלמלי באתי אך למנות את שמות היהודים, שפעלו גדולות במדיצינה. את הניאורולוגיה חושבים בכלל למדע יהודי. והסֶרולוגיה המודרנית הלא כמעט שנוצרה על־ידי אֶהרליך שלנו, וַסרמן שלנו, לַנדשטיינר שלנו, פלֶכסנר שלנו.

בכלל משתקפת במדה ידועה בתולדות המדיצינה בצורה מצֻמצמה כל הטרגדיה היהודית הגדולה לאין־גבול. מימי־הבינים עד העת היותר חדשה היינו מוציאים מקרבנו לגיונות של רופאים ובראשם מנהלים מהמדרגה הראשונה. ואולם חוג פעֻלתנו המדעית, אפשרות עבודתנו המדעית, אפשרות ההשתכללות במדע זה, החביב על היהודים מדור דור, הלכו הלוך והצטמצם, הלוך והתכַּוץ. חדלו לתת אותנו לא רק לעלות על הקתדרה המדעית, אלא גם לשבת על ספסל בית־הספר. ועוד גדולה מזו הטרגדיה בעובדה, כי בגלל התנאים האי־נורמליים של חיינו נעשינו, לדאבוננו, למספיקי הדוגמאות הפטולוגיות היותר מענינות, למשל, במקצוע הניאורולוגיה, תחלואי העקדים האֶנדוקריניים, תחלואי חלופי־החמרים ועוד. זכינו גם לכָבוד מעציב זה, שאחדות מהמחלות המעוררות ענין ביותר, הקשות ביותר היו למקצוע התמחותם של היהודים בלבד (כגון מחלת Tay-Sachs). וכל העבודות המדעיות הללו, שנקנו בעמל ומסירות בלתי־מצוים — כי לא תמיד ולא בכל־מקום היתה לנו דריסת־הרגל ללַבורטוריות מדעיות גדולות — היו נפוצות בכל כתבי־העתים בשבעים לשון, ולעתים קרובות לא ידעו גם את מוצאן היהודי. לביהמים, לפורטוגיזים, לשוֶדים יש מכתבי־עתים של רפואה משלהם — אפילו בשפת אספרנטו היו מופיעים כתבי־עת מדיציניים — ורק לנו היהודים, בתור יהודים, לא היה מאומה. בכל מקום היינו אורחים רצוים פחות או יותר, אבל רק אורחים היינו.

ולכן דבר זה בלבד, שרופאי ארץ־ישראל הרהיבו עֹז בנפשם לגשת להוצאת רבעון משלהם ובלשונם, רבעון הראוי לתפוס מקום הגון בין הרבה הוצאות מדעיות אחרות — דבר זה בלבד הוא המעורר בלבנו שמחה לא־רגילה. הנני מכסה את ראשי ומברך ברכת „שהחֱיָנו״.

קֹדם־כֹּל בולטת בחוברת זו התכליתיות הנובעת מהכרה עמֻקה. בה מצֻטיָנים כמעט כל המאמרים והיא העושה אותם לחטיבה

קצרה של העבודות המקוריות גם באחת משפות אירופה — באנגלית או בצרפתית. במנהג זה מחזיקים גם אחדים מכתבי־העת הפולנים והיפונים. אם ההרצאה תהא טובה ומלאה תכן, יוכלו להשתמש בה גם אנשים שאינם נזקקים לשפת־עבר. לדעתי, עלול הדבר הזה אך להעלות את ערך מחברינו.

ועוד פעם אני מביע לכם את תודתי, חברי האהובים, על „הרפואה" שלכם. השעות שהקדשתי לקריאת חבוריכם נמנות על שעות האשר היותר גדול בחיי. למרות התנאים הקשים שבהם אתם חיים, למרות עבודתכם הצבורית הכבירה עוד יש לכם פנאי לעבודה מדעית טהורה. הפאר לכם, חברים! בקֹצר־רוח נחכה לחוברות הבאות של רבעונכם.

ד"ר ז. ביחובסקי.

"מבחנים בחבורת יריחו"—מאת הד"ר אריה גולדברג (מהמחלקה הבקטריולוגית של תחנת־הבריאות העברית מיסודו של נתן שטרויס בירושלים); "סבוכי הקרנית לרגלי ה-Conjuncti-vitis Koch Weeks" האפידמית בא"י" — מאת ד"ר אריה פיגנבוים (ממחלקת־הגרענת של תחנת־הבריאות העברית מיסודו של נתן שטרויס); "שלשה מקרים של כיב־אוכל טרופי" — מאת הד"ר א. מזיא; "מקרה של "anaemia perniciosa" לרגלי "Botriocephalus latus" והתרפאותו" — מאת הד"ר י. סגל.

את יתר העמודים שבחוברת ממלאות רשימות־בקֹרת על חבורים פופולריים אחדים בשפה העברית והרצאות על כמה עבודות בקטריולוגיות חדשות. מבין אנכי היטב, כי מפאת המחלות המִדבקות הרבות, השולטות בא"י, מעוררת הבקטריולוגיה ענין ביותר בלב עורכי הרבעון. אדמה בכל־זאת, כי בחוברות הבאות יושם לב כראוי גם לשאר מחלקות המדע המדיציני. לנו, הניאורולוגים, מעַנין היה מאד לדעת את הנסיון שקנו חברינו הארץ־ישראליים בדבר מצב העצבניות של אחינו בארץ־ישראל. כסבורני, שמפני טעמים מעשיים על הרופאים בארץ־ישראל להשגיח בעין פקוחה על תחלואי העצבים, ביחוד עכשו בשעת התגברות האימיגרציה. לנו, למשל, יש ענין רב מאד בדבר לדעת, אם רבים הם בארץ־ישראל מקרי העצבניות הבאים מן הסיפיליס והאלכוהוליות. אם חלי־הנכפה הוא חזון נפרץ בארץ־ישראל ומהו יחס המחלות המכֻנות "אורגניות" אל המחלות הפונקציונליות וכיוצא באלה.

מחלקה חשובה קובעים בחוברת זו הדו"ח מהישיבות של אגֻדת־הרופאים בירושלים וביפו. וגם פה יש לראות עבודה חשובה ורבת־ערך. פרט אחד התמיהני פה, והוא חסרון דמונסטרַציות של פרפָרַטים אֲנַטוֹמוֹ־פַטולוגיים אחרי הנתוח. כדאי היה לדעת, אם לחברינו בארץ־ישראל יש בכלל איזו אפשרות של בדיקת גויות־מתים.

גם בנדון זה צריך לסתור את המשפטים הקדומים הַקימים אצלנו. כי אם ברצוננו, שבארץ־ישראל תקום אסכולה מדיצינית, עלינו לדעת, כי בלי נתוחים של גויות־מתים לא יתכן הדבר. משער אנכי מראש, כי ענין זה ימצא בארץ־ישראל מתנגדים גדולים. אולם מֻכרחים אנו לעשות את הפרץ. גם פה, סוברני, צריך להנהיג בדרך־חֹק חובת בדיקה של כל גויות המתים בבתי־החולים. לאוניברסיטה העתידה להוסד בארץ־ישראל צריך להתחיל עוד עכשו בהכנת קולֶקציות אנַטומופַּטולוגיות, אשר, לפי־השערתי, יהיה להן ענין מיֻחד במקצוע התחלואים הטרופיקליים.

החלק האחרון של החוברת מֻקדש לטרמינולוגיה של הרפואה בשפת־עבר. זוהי, אם אפשר לאמר כך, הענף היותר רך באילן המדיצינה שלנו. ידיעותי הפילולוגיות הן דלות כל־כך, שאיני מֵעֵז להשמיע את קולי בשאלה זו. בכל־זאת אטול רשות לעצמי להעיר את חברי הנכבדים, כי אין להיות פוריסטן מקפיד יותר מדַי בענין זה: חושבני, כי למדע ולחיים הלאֻמיים שלנו לא יצא כל הפסד, אם נשאיר לכמה ענינים את שמותיהם הרומיים או היוָניים, אשר נתקבלו בכל העולם המדעי. כנויים מקֻבלים כל־כך כמו: thenar, gangraena, degeneratio, blenorrhea, arsenicum, omentum, hydrophobia, hydrargyrum, metacarpus ועוד רבים צריכים להשאר. חלוף השמות הללו בכנויים עברים מכביד עלינו, יושבי הגולה, במדה מרֻבה את הקריאה בחבורים המדעיים הארץ־ישראליים. ידעתי את כל הנמוקים, שבהם רגילים להצדיק, אם אפשר לאמר כך, את הלאמת הטרמינולוגיה המדעית. בעצם יש בנטיה זו הרבה מן השוביניות, שצריך להתרחק ממנה. ולא עוד, אלא שאין לנו עדַין שום מוסד מדעי — אקדמיה למשל — אשר יקַים את כל השנויים המחֻדשים הללו. במרוצַת הזמן יביא מנהג זה לידי תהו ובהו, שקשה יהיה להֵחלץ ממנו. תקופה דומה לזו עָברה גם על המדיצינה הפולנית, והיתה לנו אפשרות לדעת את כל הצדדים השליליים שבה. חושבני, כי קצת יותר פכחיות לא תזיק בנדון זה. מהיכן, למשל, עלי, היושב בורשה, לדעת, כי צפדינת היא scorbut או כי שפעת היא אינפלואנצה וכדומה? חברינו האהובים והמאֻשרים שבארץ־ישראל אינם צריכים להכביד עלינו את העיון בעבודותיהם. כסבורני, שהסטודנטים של האוניברסיטה העברית העתידה לא יברכו אותם על החדושים הללו.

לבסוף עוד הערה אחת. מהרצוי היה, לפי־דעתי, כי בכל חוברת תבוא תמצית

הוצאת=שטיבל

ספרות העולם

יצאו עד־עתה לאור

מהספרות העתיקה:

שירי אנקריאון	מתֻרגם מיונית ע״י	ש. טשרניחובסקי

מהספרות החדשה:

איפיגניה בטוריס, חזיון	מאת	י. וו. גטה	מתרגם ע״י	יעקב כהן
פואמות דרמתיות	„	א. ס. פושקין	„ „	ד. שמעונוביץ
הנסיעה בהרי הרץ	„	הינריך הינה	„ „	„ „
גבורים ועבודת גבורים	„	תומס קרליל	„ „	א. י. אינהורן
אנה קרינינה, שני ספרים	„	ל. טולסטוי	„ „	י. א. טריווש
הקוזקים	„	„ „	„ „	ד. שמעונוביץ
חג׳י מוראט	„	„ „	„ „	„ „
רודין	„	י. ס. טורגניוב	„ „	י ל. חזן
באש ובחרב, שני חלקים	„	ה. סֶנקֶביץ	„ „	ע. נ. פרענק
תמונת דוריאן גרי	„	אוסקר וַילד	„ „	י. ח. טביוב
ממעמקים	„	„ „	„ „	ד. פרישמאן
מניפה של לידי וינדרמיר, מחזה	„	„ „	„ „	י. ח. טביוב
חשיבותה של רצינות	„	„ „	„ „	„ „ „
י׳ן כריסטוף (א. השחר)	„	רומָן רולַן	„ „	י. ה. ייבין
הנזירה ביאטריסה	„	מ. מטרלינק	„ „	א. שטיינמאן
מונה וַנה	„	„ „	„ „	„ „
מיתה	„	א. שניצלֶר	„ „	א. ל. יעקבוביץ
האחיות	„	יעקב וַסרמן	„ „	„ „ „
רבי שלמה נגיד	„	ש. אַש	„ „	מנחם שפירא
אינגבורג	„	ב. קלרמן	„ „	דוד צמח
האויל, חלק ראשון	„	„ „	„ „	יוסף הַפטמן

התקופה

העורך:
דוד פרישמאן

יוצאת בוַרשה ארבע פעמים בשנה.

הספרים א — ז יצאו לאור.

מקלט

העורך:
י. ד. ברקוביץ

יוצא בניו־יורק
אחת לחדש.

הספרים א - י״ב יצאו לאור.

נדפס בבית־הדפוס של י. הֶנדלֶר.
הציורים נעשו בידי הַצַיָר יהודה גוּטמַבֶרג.
הקלישות הוכנו בבית־העבודה למעשי
אָמנות של ת. גולדבָרג.